ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ขุทฺทกนิกาเย

อิติวุตฺตก-อฏฺฐกถา

คนฺถารมฺภกถา

มหาการุณิกํ **นาถํ,** เญยฺยสาครปารคุํ;
วนฺเท นิปุณคมฺภีร-วิจิตฺรนยเทสนํฯ

วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา, เยน นิยฺยนฺติ โลกโต;
วนฺเท ตมุตฺตมํ **ธมฺมํ,** สมฺมาสมฺพุทฺธปูชิตํฯ

สีลาทิคุณสมฺปนฺโน, ฐิโต มคฺคผเลสุ โย;
วนฺเท **อริยสงฺฆํ** ตํ, ปุญฺญกฺเขตฺตํ อนุตฺตรํฯ

วนฺทนาชนิตํ ปุญฺญํ, อิติ ยํ รตนตฺตเย;
หตนฺตราโย สพฺพตฺถ, หุตฺวาหํ ตสฺส เตชสาฯ

เอกกาทิปฺปเภเทน , เทสิตานิ มเหสินา;
โลภาทีนํ ปหานานิ, ทีปนานิ วิเสสโตฯ

สุตฺตานิ เอกโต กตฺวา, อิติวุตฺตปทกฺขรํ;
ธมฺมสงฺคาหกา เถรา, สงฺคายึสุ มเหสโยฯ

อิติวุตฺตกมิจฺจว, นาเมน วสิโน ปุเร;
ยํ ขุทฺทกนิกายสฺมึ, คมฺภีรตฺถปทกฺกมํฯ

ตสฺส คมฺภีรญาเณหิ, โอคาเหตพฺพภาวโต;
กิญฺจาปิ ทุกฺกรา กาตุํ, อตฺถสํวณฺณนา มยาฯ

สหสํวณฺณนํ ยสฺมา, ธรเต สตฺถุ สาสนํ;
ปุพฺพาจริยสีหานํ, ติฏฺฐเตว วินิจฺฉโยฯ

ตสฺมา ตํ อวลมฺพิตฺวา, โอคาเหตฺวาน ปญฺจปิ;
นิกาเย อุปนิสฺสาย, โปราณฏฺฐกถานยํฯ

นิสฺสิตํ วาจนามคฺคํ, สุวิสุทฺธํ อนากุลํ;
มหาวิหารวาสีนํ, นิปุณตฺถวินิจฺฉยํฯ

ปุนปฺปุนาคตํ อตฺถํ, วชฺชยิตฺวาน สาธุกํ;
ยถาพลํ กริสฺสามิ, **อิติวุตฺตกวณฺณนํ**ฯ

อิติ อากงฺขมานสฺส, สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิตึ;
วิภชนฺตสฺส ตสฺสตฺถํ, นิสามยถ สาธโวติฯ

ตตฺถ **อิติวุตฺตกํ** นาม เอกกนิปาโต, ทุกนิปาโต, ติกนิปาโต, จตุกฺกนิปาโตติ จตุนิปาตสงฺคหํฯ ตมฺปิ วินยปิฏกํ, สุตฺตนฺตปิฏกํ, อภิธมฺมปิฏกนฺติ ตีสุ ปิฏเกสุ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺนํ; ทีฆนิกาโย มชฺฌิมนิกาโย, สํยุตฺตนิกาโย, องฺคุตฺตรนิกาโย, ขุทฺทกนิกาโยติ ปญฺจสุ นิกาเยสุ ขุทฺทกนิกายปริยาปนฺนํ; สุตฺตํ, เคยฺยํ, เวยฺยากรณํ, คาถา, อุทานํ, อิติวุตฺตกํ, ชาตกํ, อพฺภุตธมฺมํ, เวทลฺลนฺติ นวสุ สาสนงฺเคสุ อิติวุตฺตกงฺคภูตํฯ

‘‘ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหึ, เทฺวสหสฺสานิ ภิกฺขุโต;
จตุราสีติ สหสฺสานิ, เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน’’ติฯ (เถรคา. ๑๐๒๗) –

เอวํ ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ปฏิญฺญาเตสุ จตุราสีติยา ธมฺมกฺขนฺธสหเสฺสสุ กติปยธมฺมกฺขนฺธสงฺคหํฯ สุตฺตโต เอกกนิปาเต ตาว สตฺตวีสติ สุตฺตานิ, ทุกนิปาเต ทฺวาวีสติ, ติกนิปาเต ปญฺญาส, จตุกฺกนิปาเต เตรสาติ ทฺวาทสาธิกสุตฺตสตสงฺคหํฯ ตสฺส นิปาเตสุ เอกกนิปาโต อาทิ, วเคฺคสุ ปาฏิโภควโคฺค, สุเตฺตสุ โลภสุตฺตํฯ ตสฺสาปิ ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา’’ติอาทิกํ อายสฺมตา อานเนฺทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตํ นิทานมาทิฯ สา ปนายํ ปฐมมหาสงฺคีติ วินยปิฏเก ตนฺติมารุฬฺหา เอวฯ โย ปเนตฺถ นิทานโกสลฺลตฺถํ วตฺตโพฺพ กถามโคฺค , โสปิ สุมงฺคลวิลาสินิยา **ทีฆนิกาย-อฏฺฐกถาย** วิตฺถารโต วุโตฺตเยวาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

นิทานวณฺณนา

ยํ ปเนตํ วุตฺตเญฺหตํ ภควตาติอาทิกํ นิทานํฯ เอกธมฺมํ, ภิกฺขเว, ปชหถาติอาทิกํ สุตฺตํฯ ตตฺถ **วุตฺตํ ภควตาติ**อาทีนิ นามปทานิฯ **อิตีติ** นิปาตปทํฯ **ปชหถาติ** เอตฺถ ป-อิติ อุปสคฺคปทํ, ชหถ-ติ อาขฺยาตปทํฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ ปทวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

อตฺถโต ปน **วุตฺตสโทฺท** ตาว สอุปสโคฺค อนุปสโคฺค จ วปเน วาปสมกรเณ เกโสหารเณ ชีวิตวุตฺติยํ ปวุตฺตภาเว ปาวจนภาเวน ปวตฺติเต อเชฺฌสเน กถเนติ เอวมาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส –

‘‘คาโว ตสฺส ปชายนฺติ, เขเตฺต วุตฺตํ วิรูหติ;
วุตฺตานํ ผลมสฺนาติ, โย มิตฺตานํ น ทุพฺภตี’’ติฯ –

อาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๙) วปเน อาคโตฯ ‘‘โน จ โข ปฏิวุตฺต’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๒๘๙) อฏฺฐทนฺตกาทีหิ วาปสมกรเณฯ ‘‘กาปฏิโก มาณโว ทหโร วุตฺตสิโร’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๔๒๖) เกโสหารเณฯ ‘‘ปนฺนโลโม ปรทตฺตวุโตฺต มิคภูเตน เจตสา วิหรตี’’ติอาทีสุ (จูฬว. ๓๓๒) ชีวิตวุตฺติยํฯ ‘‘เสยฺยถาปิ นาม ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวุโตฺต อภโพฺพ หริตตฺถาย’’ติอาทีสุ (ปารา. ๙๒; ปาจิ. ๖๖๖; มหาว. ๑๒๙) พนฺธนโต ปวุตฺตภาเวฯ ‘‘เยสมิทํ เอตรหิ, พฺราหฺมณา, โปราณํ มนฺตปทํ คีตํ ปวุตฺตํ สมิหิต’’นฺติอาทีสุ ปาวจนภาเวน ปวตฺติเตฯ โลเก ปน – ‘‘วุโตฺต คโณ วุโตฺต ปารายโน’’ติอาทีสุ อเชฺฌเนฯ ‘‘วุตฺตํ โข ปเนตํ ภควตา ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถ, มา อามิสทายาทา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐) กถเนฯ อิธาปิ กถเน ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺมา **วุตฺตํ** กถิตํ ภาสิตนฺติ อโตฺถฯ

ทุติโย ปน **วุตฺต**สโทฺท วจเน จิณฺณภาเว จ เวทิตโพฺพฯ **หิ**-อิติ ชาตุ วิพฺยตฺตนฺติ เอตสฺมึ อเตฺถ นิปาโตฯ โส อิทานิ วุจฺจมานสุตฺตสฺส ภควโต วิพฺยตฺตํ ภาสิตภาวํ โชเตติฯ วาจกสทฺท สนฺนิธาเน หิ ปยุตฺตา นิปาตาฯ เตหิ วตฺตพฺพมตฺถํ โชเตนฺติฯ **เอต**นฺติ อยํ เอตสโทฺท –

‘‘โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ, สงฺฆญฺจ สรณํ คโต;
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติฯ

‘‘ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ, ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ;
อริยญฺจฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ทุกฺขูปสมคามินํฯ

‘‘เอตํ โข สรณํ เขมํ, เอตํ สรณมุตฺตมํ;
เอตํ สรณมาคมฺม, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๙๐-๑๙๒) –

อาทีสุ ยถาวุเตฺต อาสนฺนปจฺจเกฺข อาคโตฯ ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนตํ, ภิกฺขเว, โอรมตฺตกํ สีลมตฺตกํ, เยน ปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺยา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๗) ปน วกฺขมาเน อาสนฺนปจฺจเกฺขฯ อิธาปิ วกฺขมาเนเยว ทฎฺฐโพฺพฯ สงฺคายนวเสน วกฺขมานญฺหิ สุตฺตํ ธมฺมภณฺฑาคาริเกน พุทฺธิยํ ฐเปตฺวา ตทา ‘‘เอต’’นฺติ วุตฺตํฯ

ภควตาติ เอตฺถ ภควาติ ครุวจนํฯ ครุํ หิ โลเก ภควาติ วทนฺติฯ ตถาคโต จ สพฺพคุณวิสิฏฺฐตาย สตฺตานํ ครุ, ตสฺมา ภควาติ เวทิตโพฺพฯ โปราเณหิปิ วุตฺตํ –

‘‘ภควาติ วจนํ เสฎฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตมํ;
ครุ คารวยุโตฺต โส, ภควา เตน วุจฺจตี’’ติฯ

เสฎฺฐวาจกญฺหิ วจนํ เสฎฺฐคุณสหจรณโต เสฎฺฐนฺติ วุตฺตํฯ อถ วา วุจฺจตีติ วจนํ, อโตฺถฯ ตสฺมา ***ภควาติ วจนํ เสฎฺฐ***นฺติ ภควาติ อิมินา วจเนน วจนีโย โย อโตฺถ, โส เสโฎฺฐติ อโตฺถฯ ***ภควาติ วจนมุตฺตม***นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **คารวยุโตฺต**ติ ครุภาวยุโตฺต ครุคุณโยคโต, ครุกรณํ วา สาติสยํ อรหตีติ คารวยุโตฺต, คารวารโหติ อโตฺถฯ เอวํ คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนเมตํ ยทิทํ ภควาติฯ อปิจ –

‘‘ภคี ภชี ภาคี วิภตฺตวา อิติ,
อกาสิ ภคฺคนฺติ ครูติ ภาคฺยวา;
พหูหิ ญาเยหิ สุภาวิตตฺตโน,
ภวนฺตโค โส ภควาติ วุจฺจตี’’ติฯ –

นิเทฺทเส อาคตนเยน –

‘‘ภาคฺยวา ภคฺควา ยุโตฺต, ภเคหิ จ วิภตฺตวา;
ภตฺตวา วนฺตคมโน, ภเวสุ ภควา ตโต’’ติฯ

อิมิสฺสา คาถาย จ วเสน ภควาติ ปทสฺส อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ โส ปนายํ อโตฺถ สพฺพากาเรน **วิสุทฺธิมเคฺค** พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วุโตฺตติฯ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

อปโร นโย – ภาควาติ ภควา, ภตวาติ ภควา, ภาเค วนีติ ภควา, ภเค วนีติ ภควา, ภตฺตวาติ ภควา, ภเค วมีติ ภควา, ภาเค วมีติ ภควาฯ

''ภาควา ภตวา ภาเค, ภเค จ วนิ ภตฺตวา;
ภเค วมิ ตถา ภาเค, วมีติ ภควา ชิโน''ฯ

ตตฺถ กถํ **ภาควาติ ภควา**? เย เต สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา คุณโกฏฺฐาสา, เต อนญฺญสาธารณา นิรติสยา ตถาคตสฺส อตฺถิ อุปลพฺภนฺติฯ ตถา หิสฺส สีลํ, สมาธิ, ปญฺญา, วิมุตฺติ, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ, หิรี, โอตฺตปฺปํ, สทฺธา, วีริยํ, สติ, สมฺปชญฺญํ, สีลวิสุทฺธิ, จิตฺตวิสุทฺธิ, ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, สมโถ, วิปสฺสนา, ตีณิ กุสลมูลานิ, ตีณิ สุจริตานิ, ตโย สมฺมาวิตกฺกา, ติโสฺส อนวชฺชสญฺญา, ติโสฺส ธาตุโย, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, จตฺตาโร อริยมคฺคา, จตฺตาริ อริยผลานิ , จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณานิ, จตฺตาโร อริยวํสา, จตฺตาริ เวสารชฺชญาณานิ, ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ, ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, ปญฺจ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ปญฺจ วิมุตฺตายตนญาณานิ, ปญฺจ วิมุตฺติปริปาจนียา สญฺญา, ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ, ฉ คารวา, ฉ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ฉ สตตวิหารา, ฉ อนุตฺตริยานิ, ฉ นิเพฺพธภาคิยา สญฺญา, ฉ อภิญฺญา, ฉ อสาธารณญาณานิ, สตฺต อปริหานิยา ธมฺมา, สตฺต อริยธนานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, สตฺต สปฺปุริสธมฺมา, สตฺต นิชฺชรวตฺถูนิ, สตฺต สญฺญา, สตฺต ทกฺขิเณยฺยปุคฺคลเทสนา, สตฺต ขีณาสวพลเทสนา, อฏฺฐ ปญฺญาปฏิลาภเหตุเทสนา, อฏฺฐสมฺมตฺตานิ, อฏฺฐ โลกธมฺมาติกฺกโม, อฏฺฐ อารมฺภวตฺถูนิ, อฏฺฐ อกฺขณเทสนา, อฏฺฐ มหาปุริสวิตกฺกา, อฏฺฐ อภิภายตนเทสนา, อฏฺฐ วิโมกฺขา, นว โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา, นว ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคานิ, นว สตฺตาวาสเทสนา, นว อาฆาตปฺปฏิวินยา, นว สญฺญา, นว นานตฺตา, นว อนุปุพฺพวิหารา, ทส นาถกรณา ธมฺมา, ทส กสิณายตนานิ, ทส กุสลกมฺมปถา, ทส สมฺมตฺตานิ, ทส อริยวาสา, ทส อเสกฺขา ธมฺมา, ทส ตถาคตพลานิ, เอกาทส เมตฺตานิสํสา, ทฺวาทส ธมฺมจกฺกาการา, เตรส ธุตคุณา, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, ปญฺจทส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา, โสฬสวิธา อานาปานสฺสติ, โสฬส อปรนฺตปนียา ธมฺมา, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา, เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ, จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ, ปญฺญาส อุทยพฺพยญาณานิ, ปโรปณฺณาส กุสลธมฺมา, สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนิ, จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณํ, อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานปวิจยปจฺจเวกฺขณเทสนาญาณานิ, ตถา อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตานํ สตฺตานํ อาสยาทิวิภาวนญาณานิ จาติ, เอวมาทโย อนนฺตา อปริมาณเภทา อนญฺญสาธารณา นิรติสยา คุณภาคา คุณโกฏฺฐาสา วิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตวิภาคา คุณภาคา อสฺส อตฺถีติ ภาควาติ วตฺตเพฺพฯ อาการสฺส รสฺสตฺตํ กตฺวา ''ภควา''ติ วุโตฺตฯ เอวํ ตาว ภาควาติ ภควาฯ

''ยสฺมา สีลาทโย สเพฺพ, คุณภาคา อเสสโต;
วิชฺชนฺติ สุคเต ตสฺมา, ภควาติ ปวุจฺจติ''ฯ

กถํ **ภตวาติ ภควา**? เย เต สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปเนนฺหิ มนุสฺสตฺตาทิเก อฏฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา สมฺมาสโมฺพธิยา กตมหาภินีหาเรหิ มหาโพธิสเตฺตหิ ปริปูเรตพฺพา ทานปารมี, สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวีริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาปารมีติ ทส ปารมิโย, ทส อุปปารมิโย, ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตึส ปารมิโย, ทานาทีนิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ, จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ, อตฺตปริจฺจาโค, นยนธนรชฺชปุตฺตทารปริจฺจาโคติ ปญฺจ มหาปริจฺจาคา, ปุพฺพโยโค, ปุพฺพจริยา, ธมฺมกฺขานํ, โลกตฺถจริยา, ญาตตฺถจริยา, พุทฺธตฺถจริยาติ เอวมาทโย

สเงฺขปโต วา ปุญฺญสมฺภารญาณสมฺภารา พุทฺธกรธมฺมา, เต มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย กปฺปานํ สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ ยถา หานภาคิยา, สํกิเลสภาคิยา , ฐิติภาคิยา, วา น โหนฺติ; อถ โข อุตฺตรุตฺตริ วิเสสภาคิยาว โหนฺติ; เอวํ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ อนวเสสโต ภตา สมฺภตา อสฺส อตฺถีติ ภตวาติ ภควา; นิรุตฺตินเยน ตการสฺส คการํ กตฺวาฯ อถ วา ภตวาติ เตเยว ยถาวุเตฺต พุทฺธกรธเมฺม วุตฺตนเยน ภริ สมฺภริ ปริปูเรสีติ อโตฺถฯ เอวมฺปิ ภตวาติ ภควาฯ

> ‘‘ยสฺมา สโมฺพธิยา สเพฺพ, ทานปารมิอาทิเก;
> สมฺภาเร ภตวา นาโถ, ตสฺมาปิ ภควา มโต’’ฯ

กถํ **ภาเค วนีติ ภควา?** เย เต จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เทวสิกํ วฬญฺชนกสมาปตฺติภาคา, เต อนวเสสโต โลกหิตตฺถํ อตฺตโน ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถญฺจ นิจฺจกปฺปํ วนิ ภชิ เสวิ พหุลมกาสีติ ภาเค วนีติ ภควาฯ อถ วา อภิเญฺญยฺเยสุ ธเมฺมสุ กุสลาทีสุ ขนฺธาทีสุ จ เย เต ปริเญฺญยฺยาทิวเสน สเงฺขปโต วา จตุพฺพิธา อภิสมยภาคา, วิตฺถารโต ปน ‘‘จกฺขุ ปริเญฺญยฺยํ …เป.… ชรามรณํ ปริเญฺญยฺย’’นฺติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๒๑) อเนเก ปริเญฺญยฺยภาคา, ‘‘จกฺขุสฺส สมุทโย ปหาตโพฺพ…เป.… ชรามรณสฺส สมุทโย ปหาตโพฺพ’’ติอาทินา ปหาตพฺพภาคา, ‘‘จกฺขุสฺส นิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพ…เป.… ชรามรณสฺส นิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพ’’ติอาทินา สจฺฉิกาตพฺพภาคา, ‘‘จกฺขุนิโรธคามินีปฏิปทา ภาเวตพฺพา…เป.… จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาเวตพฺพา’’ติอาทินา จ อเนกเภทา ภาเวตพฺพภาคา จ ธมฺมา, เต สเพฺพ วนิ ภชิ ยถารหํ โคจรภาวนาเสวนานํ วเสน เสวิฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ ภควาฯ อถ วา เย อิเม สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา สาวเกหิ สาธารณา คุณโกฏฺฐาสา คุณภาคา, กินฺติ นุ โข เต เวเนยฺยสนฺตาเนสุ ปติฏฺฐเปยฺยนฺติ มหากรุณาย วนิ อภิปตฺถยิฯ สา จสฺส อภิปตฺถนา ยถาธิเปฺปตผลาวหา อโหสิฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ ภควาฯ

> ‘‘ยสฺมา เญยฺยสมาปตฺติ-คุณภาเค ตถาคโต;
> ภชิ ปตฺถยิ สตฺตานํ, หิตาย ภควา ตโต’’ฯ

กถํ **ภเค วนีติ ภควา?** สมาสโต ตาว กตปุเญฺญหิ ปโยคสมฺปเนฺนหิ ยถาวิภวํ ภชียนฺตีติ ภคา, โลกิยโลกุตฺตรา สมฺปตฺติโยฯ ตตฺถ โลกิเย ตาว ตถาคโต สโมฺพธิโต ปุเพฺพ โพธิสตฺตภูโต ปรมุกฺกํสคเต วนิ ภชิ เสวิ, ยตฺถ ปติฏฺฐาย นิรวเสสโต พุทฺธกรธเมฺม สมนฺนาเนโนฺต พุทฺธธเมฺม ปริปาเจสิฯ พุทฺธภูโต ปน เต นิรวชฺชสุขูปสํหิเต อนญฺญสาธารเณ โลกุตฺตเรปิ วนิ ภชิ เสวิฯ วิตฺถารโต ปน ปเทสรชฺชอิสฺสริยจกฺกวตฺติสมฺปตฺติเทวรชฺชสมฺปตฺติอาทิวเสน ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติญาณทสฺสนมคฺคภาวนาผล- สจฺฉิกิริยาทิอุตฺตริมนุสฺสธมฺมวเสน จ อเนกวิหิเต อนญฺญสาธารเณ ภเค วนิ ภชิ เสวิฯ เอวํ ภเค วนีติ ภควาฯ

> ‘‘ยา ตา สมฺปตฺติโย โลเก, ยา จ โลกุตฺตรา ปุถู;
> สพฺพา ตา ภชิ สมฺพุโทฺธ, ตสฺมาปิ ภควา มโต’’ฯ

กถํ **ภตฺตวาติ ภควา?** ภตฺตา ทฬฺหภตฺติกา อสฺส พหู อตฺถีติ ภควาฯ ตถาคโต หิ มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสสมงฺคิภาวโต สพฺพสตฺตุตฺตโม, สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตูปการิตาย ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาทิ- อนญฺญสาธารณคุณวิเสสปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย, ยถาภุจฺจคุณาธิคเตน ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินยปฺปวเตฺตน โลกตฺตยพฺยาปินา สุวิปุเลน สุวิสุเทฺธน จ ถุติโฆเสน สมนฺนาค

ตตฺตา อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตาสุ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาทีสุ สุปฺปติฏฺฐิตภาวโต ทสพลจตุเวสารชฺชาทินิรติสยคุณวิเสสสมงฺคิภาวโต จ รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสนฺโน, โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสนฺโน, ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสนฺโน, ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสนฺโนติ เอวํ จตุปฺปมาณิเก โลกสนฺนิวาเส สพฺพถาปิ ปสาทาวหภาเวน สมนฺตปาสาทิกตฺตา อปริมาณานํ สตฺตานํ สเทวมนุสฺสานํ อาทรพหุมานคารวายตนตาย ปรมเปมสมฺภตฺติฏฺฐานํฯ เย จ ตสฺส โอวาเท ปติฏฺฐิตา อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคตา โหนฺติ, เกนจิ อสํหาริยา เตสํ สมฺภตฺติ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วาฯ ตถา หิ เต อตฺตโน ชีวิตปริจฺจาเคปิ ตตฺถ ปสาทํ น ปริจฺจชนฺติ, ตสฺส วา อาณํ ทฬฺหภตฺติภาวโตฯ เตเนวาห –

‘‘โย เว กตญฺญู กตเวที ธีโร;
กลฺยาณมิตฺโต ทฬฺหภตฺติ จ โหตี’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๗๘);

‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มหาสมุทฺโท ฐิตธมฺโม เวลํ นาติวตฺตติ; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๒๐; อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๕) จฯ

เอวํ ภตฺตวาติ ภควา นิรุตฺตินเยน เอกสฺส ตการสฺส โลปํ กตฺวา อิตรสฺส คการํ กตฺวาฯ

‘‘คุณาติสยยุตฺตสฺส, ยสฺมา โลกหิเตสิโน;
สมฺภตฺตา พหโว สตฺถุ, ภควา เตน วุจฺจตี’’ติฯ

กถํ **ภเค วมีติ ภควา**? ยสฺมา ตถาคโต โพธิสตฺตภูโตปิ ปุริมาสุ ชาตีสุ ปารมิโย ปูเรนฺโต ภคสงฺขาตํ สิรึ อิสฺสริยํ ยสญฺจ วมิ อุคฺคิริ เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิฯ ตถา หิสฺส โสมนสฺสกุมารกาเล, หตฺถิปาลกุมารกาเล, อโยฆรปณฺฑิตกาเล, มูคปกฺขปณฺฑิตกาเล, จูฬสุตโสมกาเลติ เอวมาทีสุ เนกฺขมฺมปารมิปูรณวเสน เทวรชฺชสทิสาย รชฺชสิริยา ปริจฺจตฺตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นตฺถิฯ จริมตฺตภาเวปิ หตฺถคตํ จกฺกวตฺติสิรึ เทวโลกาธิปจฺจสทิสํ จตุทฺทีปิสฺสริยํ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยํ สตฺตรตนสมุชฺชลํ ยสญฺจ ติณายปิ อมญฺญมาโน นิรเปกฺโข ปหาย อภินิกฺขมิตฺวา สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธฯ ตสฺมา อิเม สิริอาทิเก ภเค วมีติ ภควาฯ อถ วา ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ, เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ ภคา , สิเนรุยุคนฺธรอุตฺตรกุรุหิมวนฺตาทิภาชนโลกวิเสสสนฺนิสฺสยา โสภา กปฺปฏฺฐิติยภาวโตฯ เตปิ ภควา วมิ ตํนิวาสิสตฺตาวาสสมติกฺกมนโตตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหีติฯ เอวมฺปิ ภเค วมีติ ภควาฯ

‘‘จกฺกวตฺติสิรึ ยสฺมา, ยสํ อิสฺสริยํ สุขํ;
ปหาสิ โลกจิตฺตญฺจ, สุคโต ภควา ตโต’’ฯ

กถํ **ภาเค วมีติ ภควา**? ภาคา นาม โกฏฺฐาสาฯ เต ขนฺธายตนธาตาทิวเสน, ตตฺถาปิ รูปเวทนาทิวเสน, อตีตาทิวเสน จ อเนกวิธาฯ เต จ ภควา สพฺพํ ปปญฺจํ, สพฺพํ โยคํ, สพฺพํ คนฺถํ, สพฺพํ สํโยชนํ, สมุจฺฉินฺทิตฺวา อมตธาตุํ สมธิคจฺฉนฺโต วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิ, น ปจฺจาคมิฯ ตถา เหส สพฺพตฺถกเมว ปถวึ, อาปํ, เตชํ, วายํ, จกฺขุํ, โสตํ, ฆานํ, ชิวฺหํ, กายํ, มนํ, รูเป, สทฺเท, คนฺเธ, รเส, โผฏฺฐพฺเพ, ธมฺเม, จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.… มโนวิญฺญาณํ, จกฺขุสมฺผสฺสํ …เป.… มโนสมฺผสฺสํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ…เป.… มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ สญฺญํ…เป.… มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญํ; จกฺขุสมฺผสฺสชํ เจตนํ…เป.… มโนสมฺผสฺสชํ เจตนํ; รูปตณฺหํ …เป.… ธมฺมตณฺหํ; รูปวิตกฺกํ…เป.… ธมฺมวิตกฺกํ; รูปวิจารํ…เป.… ธมฺมวิ

จารนฺติอาทินา อนุปทธมฺมวิภาควเสนปิ สเพฺพว ธมฺมโกฏฺฐาเส อนวเสสโต วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺขปริจฺจาเคน ฉฑฺฑยิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยํ ตํ, อานนฺท, จตฺตํ วนฺตํ มุตฺตํ ปหีนํ ปฏินิสฺสฏฺฐํ, ตํ ตถาคโต ปุน ปจฺจาคมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๑๘๓) –

เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ภควาฯ อถ วา ภาเค วมีติ สเพฺพปิ กุสลากุสเล สาวชฺชานวเชฺช หีนปฺปณีเต กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค ธเมฺม อริยมคฺคญาณมุเขน วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺโข ปริจฺจชิ ปชหิ, ปเรสญฺจ ตถตฺตาย ธมฺมํ เทเสสิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ธมฺมาปิ โว, ภิกฺขเว, ปหาตพฺพา ปเคว อธมฺมา, กุลฺลูปมํ, โว ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ, นิตฺถรณตฺถาย โน คหณตฺถายา’’ติอาทิฯ (ม. นิ. ๑.๒๔๐) –

เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ภควาฯ

> ‘‘ขนฺธายตนธาตาทิ-ธมฺมเภทา มเหสินา;
> กณฺหสุกฺกา ยโต วนฺตา, ตโตปิ ภควา มโต’’ฯ

เตน วุตฺตํ –

> ‘‘ภาควา ภตวา ภาเค, ภเค จ วนิ ภตฺตวา;
> ภเค วมิ ตถา ภาเค, วมีติ ภควา ชิโน’’ติฯ

เตน ภควตาฯ **อรหตา**ติ กิเลเสหิ อารกตฺตา, อนวเสสานํ วา กิเลสารีนํ หตตฺตา, สํสารจกฺกสฺส วา อรานํ หตตฺตา, ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวาติ อิเมหิ การเณหิ อรหตาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ ***ภควตา***ติ อิมินาสฺส ภาคฺยวนฺตตาทีปเนน กปฺปานํ อเนเกสุ อสเงฺขฺยเยฺยสุ อุปจิตปุญฺญสมฺภารภาวโต สตปุญฺญลกฺขณธรสฺส ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชน- พฺยามปฺปภาเกตุมาลาทิปฏิมณฺฑิตา อนญฺญสาธารณา รูปกายสมฺปตฺติทีปิตา โหติฯ **อรหตา**ติ อิมินาสฺส อนวเสสกิเลสปฺปหานทีปเนน อาสวกฺขยปทฏฺฐานสพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคมปริทีปนโต ทสพลจตุเวสารชฺชฉอสาธารณญาณอฏฺฐารสาเวณิกพุทฺธธมฺมาทิ- อจิเนฺตยฺยาปริเมยฺยธมฺมกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติฯ ตทุภเยนปิ โลกิยสริกฺขกานํ พหุมตภาโว, คหฏฺฐปพฺพชิเตหิ อภิคมนียตา, ตถา อภิคตานญฺจ เตสํ กายิกเจตสิกทุกฺขาปนยเน ปฏิพลภาโว, อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุปการิตา, โลกิยโลกุตฺตเรหิ คุเณหิ สํโยชนสมตฺถตา จ ปกาสิตา โหติฯ

ตถา ***ภควตา***ติ อิมินา จรณธเมฺมสุ มุทฺธภูตทิพฺพวิหาราทิวิหารวิเสสสมาโยคปริทีปเนน จรณสมฺปทา ทีปิตา โหติฯ **อรหตา**ติ อิมินา สพฺพวิชฺชาสุ สิขาปฺปตฺตอาสวกฺขยญาณาธิคมปริทีปเนน วิชฺชาสมฺปทา ทีปิตา โหติฯ ปุริเมน วา อนฺตรายิกนิยฺยานิกธมฺมานํ อวิปรีตวิภตฺตภาวทีปเนน ปจฺฉิมเวสารชฺชทฺวยสมาโยโค, ปจฺฉิเมน สวาสนนิรวเสสกิเลสปฺปหานทีปเนน ปุริมเวสารชฺชทฺวยสมาโยโค วิภาวิโต โหติฯ

ตถา ปุริเมน ตถาคตสฺส ปฏิญฺญาสจฺจวจีสจฺจญาณสจฺจปริทีปเนน, กามคุณโลกิยาธิปจฺจยสลาภสกฺการาทิปริจฺจาคปริทีปเนน, อนวเสสกิเลสาภิสงฺขารปริจฺจาคปริทีปเนน, จ สจฺจาธิฏฺฐานจาคาธิฏฺฐานปาริปูริ ปกาสิตา โหติ; ทุติเยน สพฺพสงฺขารูปสมสมธิคมปริทีปเนน, สมฺมาสโมฺพธิปริทีปเนน จ, อุปสมาธิฏฺฐานปญฺญาธิฏฺฐานปาริปูริ ปกาสิตา โหติฯ ตถา หิ ภควโต โพธิสตฺตภูตสฺส โลกุตฺตรคุเณ กตาภินีหารสฺส มหากรุณาโยเคน ยถาปฏิญฺญํ สพฺพปารมิตานุฏฺฐาเนน สจฺจาธิฏฺฐานํ, ปารมิตาปฏิปกฺขปริจฺจาเคน จาคาธิฏฺฐานํ, ปารมิตาคุเณหิ จิตฺตวูปสเมน อุปสมาธิฏฺฐานํ, ปารมิตาหิ เอว ปรหิตูปายโกสลฺลโต ปญฺญาธิฏฺฐานํ ปาริปูริคตํฯ

ตถา 'ยาจกชนํ อวิสํวาเทตฺวา ทสฺสามี'ติ ปฏิชานเนน ปฏิญฺญํ อวิสํวาเทตฺวา ทาเนน จ สจฺจาธิฏฺฐานํ, เทยฺยปริจฺจาคโต จาคาธิฏฺฐานํ, เทยฺยปฏิคฺคาหกทานเทยฺยปริกฺขเยสุ โลภโทสโมหภยวูปสเมน อุปสมาธิฏฺฐานํ, ยถารหํ ยถากาลํ ยถาวิธิ จ ทาเนน ปญฺญุตฺตรตาย จ ปญฺญาธิฏฺฐานํ ปาริปูริคตํฯ อิมินา นเยน เสสปารมีสุปิ จตุราธิฏฺฐานปาริปูริ เวทิตพฺพาฯ สพฺพา หิ ปารมิโย สจฺจปฺปภาวิตา จาคาภิพฺยญฺชิตา อุปสมานุพฺรูหิตา ปญฺญาปริสุทฺธาติ เอวํ จตุราธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส ตถาคตสฺส สจฺจาธิฏฺฐานํ สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน สีลวิสุทฺธิ, จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อาชีววิสุทฺธิ, อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน จิตฺตวิสุทฺธิ, ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิฯ ตถา สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคเมนสฺส สํวาเสน สีลํ เวทิตพฺพํ, จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน สํโวหาเรน โสเจยฺยํ เวทิตพฺพํ, อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อาปทาสุ ถาโม เวทิตโพฺพ, ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน สากจฺฉาย ปญฺญา เวทิตพฺพาฯ

ตถา สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อทุโฏฺฐ อธิวาเสติ, จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อลุโทฺธ ปฏิเสวติ, อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อภีโต ปริวเชฺชติ, ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อมูโฬฺห วิโนเทติฯ ตถา สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน จสฺส เนกฺขมฺมสุขปฺปตฺติ, จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน ปวิเวกสุขปฺปตฺติ, อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อุปสมสุขปฺปตฺติ, ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน สโมฺพธิสุขปฺปตฺติ ทีปิตา โหติฯ สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน วา วิเวกชปีติสุขปฺปตฺติ, จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน สมาธิชปีติสุขปฺปตฺติ, อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อปีติชกายสุขปฺปตฺติ, ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน สติปาริสุทฺธิชอุเปกฺขาสุขปฺปตฺติฯ ตถา สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน ปริวารสมฺปตฺติลกฺขณปจฺจยสุขสมาโยโค ปริทีปิโต โหติ อวิสํวาทนโต, จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน สนฺตุฏฺฐิลกฺขณสภาวสุขสมาโยโค อโลภภาวโต, อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน กตปุญฺญตาลกฺขณเหตุสุขสมาโยโค กิเลเสหิ อนภิภูตภาวโต, ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน วิมุตฺติสมฺปตฺติลกฺขณทุกฺขูปสมสุขสมาโยโค ปริทีปิโต โหติ, ญาณสมฺปตฺติยา นิพฺพานาธิคมนโตฯ

ตถา สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อริยสฺส สีลกฺขนฺธสฺส อนุโพธปฺปฏิเวธสิทฺธิ, จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อริยสฺส สมาธิกฺขนฺธสฺส, ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อริยสฺส ปญฺญากฺขนฺธสฺส, อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อริยสฺส วิมุตฺติกฺขนฺธสฺส อนุโพธปฺปฏิเวธสิทฺธิ ทีปิตา โหติฯ สจฺจาธิฏฺฐานปริปูรเณน จ ตปสิทฺธิ, จาคาธิฏฺฐานปริปูรเณน สพฺพนิสฺสคฺคสิทฺธิ, อุปสมาธิฏฺฐานปริปูรเณน อินฺทฺริยสํวรสิทฺธิ, ปญฺญาธิฏฺฐานปริปูรเณน พุทฺธิสิทฺธิ, เตน จ นิพฺพานสิทฺธิฯ ตถา สจฺจาธิฏฺฐานปริปูรเณน จตุอริยสจฺจาภิสมยปฺปฏิลาโภ, จาคาธิฏฺฐานปริปูรเณน จตุอริยวํสปฺปฏิลาโภ, ๐.อุปสมาธิฏฺฐานปริปูรเณน จตุอริยวิหารปฺปฏิลาโภ, ปญฺญาธิฏฺฐานปริปูรเณน จตุอริยโวหารปฺปฏิลาโภ ทีปิโต โหติฯ

อปโร นโย – ***ภควตา***ติ เอเตน สตฺตานํ โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติอภิกงฺขาทีปเนน ตถาคตสฺส มหากรุณา ปกาสิตา โหติฯ **อรหตา**ติ เอเตน ปหานสมฺปตฺติทีปเนน ปหานปญฺญา ปกาสิตา โหติฯ ตตฺถ ปญฺญายสฺส ธมฺมรชฺชปตฺติ, กรุณาย ธมฺมสํวิภาโค; ปญฺญาย สํสารทุกฺขนิพฺพิทา, กรุณาย สํสารทุกฺขสหนํ; ปญฺญาย ปรทุกฺขปริชานนํ, กรุณาย ปรทุกฺขปฺปฏิการารมฺโภฯ ปญฺญาย ปรินิพฺพานาภิมุขภาโว , กรุณาย ตทธิคโม; ปญฺญาย สยํ ตรณํ, กรุณาย ปเรสํ ตารณํ; ปญฺญาย พุทฺธภาวสิทฺธิ, กรุณาย พุทฺธกิจฺจสิทฺธิฯ กรุณาย วา โพธิสตฺตภูมิยํ สํสาราภิมุขภาโว, ปญฺญาย ตตฺถ อนภิรติฯ ตถา กรุณาย ปเรสํ อวิหิํสนํ, ปญฺญาย สยํ ปเรหิ อภายนํ; กรุณาย ปรํ รกฺขโนฺต อตฺตานํ รกฺขติ, ปญฺญาย อตฺตานํ รกฺขโนฺต ปรํ รกฺขติฯ ตถา กรุณาย อปรนฺตโป, ปญฺญาย อนตฺตนฺตโปฯ เตน อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ จตุตฺถปุคฺคลภาโว สิโทฺธ โหติ ฯ

ตถา กรุณาย โลกนาถตา, ปญฺญาย อตฺตนาถตา; กรุณาย จสฺส นินฺนตาภาโว, ปญฺญาย อุนฺนตาภาโวฯ ตถา กรุณาย สพฺพสเตฺตสุ ชนิตานุคฺคโห, ปญฺญานุคตตฺตา น จ น สพฺพตฺถ วิรตฺตจิโตฺต; ปญฺญาย สพฺพธเมฺมสุ วิรตฺตจิโตฺต, กรุณานุคตตฺตา น จ น สพฺพสตฺตานุคฺคหาย ปวโตฺตฯ ยถา หิ กรุณา ตถาคตสฺส สิเนหโสกวิรหิตา, เอวํ ปญฺญา อหํการมมํการวินิมุตฺตาติ อญฺญมญฺญํ วิโสธิตา ปรมวิสุทฺธาติ ทฎฺฐพฺพาฯ ตตฺถ ปญฺญาเขตฺตํ พลานิ, กรุณาเขตฺตํ เวสารชฺชานิฯ เตสุ พลสมาโยเคน ปเรหิ น อภิภุยฺยติ, เวสารชฺชสมาโยเคน ปเร อภิภวติฯ พเลหิ สตฺถุสมฺปทาสิทฺธิ, เวสารเชฺชหิ สาสนสมฺปทาสิทฺธิฯ ตถา พเลหิ พุทฺธรตนสิทฺธิ, เวสารเชฺชหิ ธมฺมรตนสิทฺธีติ อยเมตฺถ ‘‘ภควตา อรหตา’’ติ ปททฺวยสฺส อตฺถโยชนาย มุขมตฺตทสฺสนํฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํ? อนุสฺสวปฏิเกฺขเปน นิยมทสฺสนตฺถํฯ ยถา หิ เกนจิ ปรโต สุตฺวา วุตฺตํ ยทิปิ จ ชานเนฺตน วุตฺตํ, น เตเนว วุตฺตํ ปเรนปิ วุตฺตตฺตาฯ น จ ตํ เตน วุตฺตเมว, อปิจ โข สุตมฺปิ, น เอวมิธฯ ภควตา หิ ปรโต อสุตฺวา สยมฺภุญาเณน อตฺตนา อธิคตเมว วุตฺตนฺติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา’’ ตญฺจ โข ภควตาว วุตฺตํ, น อเญฺญน, วุตฺตเมว จ, น สุตนฺติฯ อธิกวจนญฺหิ อญฺญมตฺถํ โพเธตีติ น ปุนรุตฺติโทโสฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ

ตถา ปุพฺพรจนาภาวทสฺสนตฺถํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ ภควา หิ สมฺมาสมฺพุทฺธตายฐานุปฺปตฺติกปฺปฏิภาเนน สมฺปตฺตปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ ธมฺมํ เทเสติ, น ตสฺส การณา ทานาทีนํ วิย ปุพฺพรจนากิจฺจํ อตฺถิฯ เตเนตํ ทเสฺสติ – ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา, ตญฺจ โข น ปุพฺพรจนาวเสน ตกฺกปริยาหตํ วีมํสานุจริตํ, อปิจ โข เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ ฐานโส วุตฺตเมวา’’ติฯ

อปฺปฏิวตฺติยวจนภาวทสฺสนตฺถํ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ ยญฺหิ ภควตา วุตฺตํ, วุตฺตเมว ตํ, น เกนจิ ปฏิกฺขิปิตุํ สกฺกา อกฺขรสมฺปตฺติยา อตฺถสมฺปตฺติยา จฯ วุตฺตํ เหตํ –

> ‘‘เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ เกนจิ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๗)ฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ –

> ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อาคเจฺฉยฺย สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ‘น ยิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, ยํ สมเณน โคตเมน ปญฺญตฺตํ, อหมิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ฐเปตฺวา อญฺญํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปญฺญาเปสฺสามี’ติ, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติอาทิฯ –

ตสฺมา อปฺปฏิวตฺติยวจนภาวทสฺสนตฺถมฺปิ ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ

อถ วา โสตูนํ อตฺถนิปฺผาทกภาวทสฺสนตฺถํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ ยญฺหิ ปเรสํ อาสยาทึ อชานนฺเตน อสพฺพญฺญุนา อเทเส อกาเล วา วุตฺตํ, ตํ สจฺจมฺปิ สมานํ โสตูนํ อตฺถนิปฺผาทเน อสมตฺถตาย อวุตฺตํ นาม สิยา, ปเคว อสจฺจํฯ ภควตา ปน สมฺมาสมฺพุทฺธภาวโต สมฺมเทว ปเรสํ อาสยาทึ เทสกาลํ อตฺถสิทฺธิญฺจ ชานนฺเตน วุตฺตํ เอกนฺเตน โสตูนํ ยถาธิเปฺปตตฺถนิปฺผาทนโต วุตฺตเมว, นตฺถิ ตสฺส อวุตฺตตาปริยาโยฯ ตสฺมา โสตูนํ อตฺถนิปฺผาทกภาวทสฺสนตฺถมฺปิ ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ อปิจ ยถา น ตํ สุตํ นาม, ยํ น วิญฺญาตตฺถํ ยญฺจ น ตถตฺตาย ปฏิปนฺนํ, เอวํ น ตํ วุตฺตํ นาม, ยํ น สมฺมา ปฏิคฺคหิตํฯ ภควโต ปน วจนํ จตโสฺสปิ ปริสา สมฺมเทว ปฏิคฺคเหตฺวา ตถตฺตาย ปฏิปชฺชนฺติฯ ตสฺมา สมฺมเทว ปฏิคฺคหิตภาวทสฺสนตฺถมฺปิ ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ

อถ วา อริเยหิ อวิรุทฺธวจนภาวทสฺสนตฺถํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ ยถา หิ ภควา กุสลากุสลสาวชฺชานวชฺชเภเท ธมฺเม ปวตฺตินิวตฺติโย สมฺมุติปรมตฺถ จ อวิสํวาเทนฺโต วทติ, เอวํ ธมฺมเสนาปติปฺปภุตโย อริยาปิ ภควติ ธรมาเน ปรินิพฺพุเต จ ตเสฺสว เทสนํ อนุคนฺตฺวา วทนฺติ, น ตตฺถ นานาวาทตาฯ ตสฺมา **วุตฺตมรหตา** ตโต ปรภาเค อรหตา อริยสเงฺฆนาปีติ เอวํ อริเยหิ อวิรุทฺธวจนภาวทสฺสนตฺถมฺปิ เอวํ วุตฺตํฯ

อถ วา ปุริเมหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ วุตฺตนยภาวทสฺสนตฺถํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ สติปิ หิ ชาติโคตฺตายุปฺปมาณาทิวิเสเส ทสพลาทิคุเณหิ วิย ธมฺมเทสนาย พุทฺธานํ วิเสโส นตฺถิ, อญฺญมญฺญํ อตฺตนา จ เต ปุเพฺพนาปรํ อวิรุทฺธเมว วทนฺติฯ ตสฺมา **วุตฺตเญฺหตํ** ยถา พุเทฺธหิ อตฺตนา จ ปุเพฺพ, อิทานิปิ อมฺหากํ ภควตา ตเถว วุตฺตํ อรหตาติ เอวํ ปุริมพุเทฺธหิ อตฺตนา จ สุตฺตนฺตเรสุ วุตฺตนยภาวทสฺสนตฺถมฺปิ ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ เตน พุทฺธานํ เทสนาย สพฺพตฺถ อวิโรโธ ทีปิโต โหติฯ

อถ วา ‘‘วุตฺต’’นฺติ ยเทตํ ทุติยํ ปทํ, ตํ อรหนฺตวุตฺตภาววจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – วุตฺตเญฺหตํ ภควตา อรหตาปิ วุตฺตํ – ‘‘เอกธมฺมํ, ภิกฺขเว’’ติอาทิกํ อิทานิ วุจฺจมานํ วจนนฺติฯ อถ วา ‘‘วุตฺต’’นฺติ ยเทตํ ทุติยํ ปทํ, ตํ น วจนตฺถํ, อถ โข วปนตฺถํ ทฎฺฐพฺพํฯ เตเนตํ ทเสฺสติ – ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา, ตญฺจ โข น วุตฺตมตฺตํ, น กถิตมตฺตํ; อถ โข เวเนยฺยานํ กุสลมูลํ วปิต’’นฺติ อโตฺถฯ อถ วา ยเทตํ วุตฺตนฺติ ทุติยํ ปทํ, ตํ วตฺตนตฺถํฯ อยํ หิสฺส อโตฺถ – วุตฺตเญฺหตํ ภควตา อรหตา, ตญฺจ โข น วุตฺตมตฺตํ, อปิจ ตทตฺถชาตํ วุตฺตํ จริตนฺติฯ เตน ‘‘ยถา วาที ภควา ตถา การี’’ติ ทเสฺสติฯ อถ วา วุตฺตํ ภควตา, วุตฺตวจนํ อรหตา วตฺตุํ ยุเตฺตนาติ อโตฺถฯ

อถ วา ‘‘วุตฺต’’นฺติ สเงฺขปกถาอุทฺทิสนํ สนฺธายาห, ปุน ‘‘วุตฺต’’นฺติ วิตฺถารกถานิทสฺสนํฯ ภควา หิ สเงฺขปโต วิตฺถารโต จ ธมฺมํ เทเสติฯ อถ วา ภควโต ทุรุตฺตวจนาภาวทสฺสนตฺถํ ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ สพฺพทา ญาณานุคตวจีกมฺมตาย หิ ภควโต สวาสนปหีนสพฺพโทสสฺส อกฺขลิตพฺยปฺปถสฺส กทาจิปิ ทุรุตฺตํ นาม นตฺถิฯ ยถา เกจิ โลเก สติสโมฺมเสน วา ทวา วา รวา วา กิญฺจิ วตฺวา อถ ปฎิลทฺธสญฺญา ปุเพฺพ วุตฺตํ

อวุตฺตํ วา กโรนฺติ ปฏิสงฺขโรนฺติ วา, น เอวํ ภควาฯ ภควา ปน นิจฺจกาลํ สมาหิโตฯ อสโมฺมสธโมฺม อสโมฺมหธโมฺม จ สพฺพญฺญุตญฺญาณสมฺปพฺยูฬฺหาย ปฏิภานปฏิสมฺภิทาย อุปนีตมตฺถํ อปริมิตกาลํ สมฺภตปุญฺญสมฺภารสมุทาคเตหิ อนญฺญสาธารเณหิ วิสทวิสุเทฺธหิ กรณวิเสเสหิ โสตายตนรสายนภูตํ สุณนฺตานํ อมตวสฺสํ วสฺสโนฺต วิย โสตพฺพสารํ สวนานุตฺตริยํ จตุสจฺจํ ปกาเสโนฺต กรวีกรุตมญฺชุนา สเรน สภาวนิรุตฺติยา เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ วจนํ วทติ, นตฺถิ ตตฺถ วาลคฺคมตฺตมฺปิ อวกฺขลิตํ, กุโต ปน ทุรุตฺตาวกาโสฯ ตสฺมา ‘‘ยํ ภควตา วุตฺตํ, ตํ วุตฺตเมว, น อวุตฺตํ ทุรุตฺตํ วา กทาจิ โหตี’’ติ ทสฺสนตฺถํ – ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา’’ติ วตฺวา ปุน – ‘‘วุตฺตมรหตา’’ติ วุตฺตนฺติ น เอตฺถ ปุนรุตฺติโทโสติฯ เอวเมตฺถ ปุนรุตฺตสทฺทสฺส สาตฺถกตา เวทิตพฺพาฯ

อิติ เม สุตนฺติ เอตฺถ **อิตี**ติ อยํ อิติสโทฺท เหตุปริสมาปนาทิปทตฺถวิปริยายปการนิทสฺสนาวธารณาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา เหส – ‘‘รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจตี’’ติ อาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๗๙) เหตุอเตฺถ ทิสฺสติฯ ‘‘ตสฺมาติห เม, ภิกฺขเว, ธมฺมทายาทา ภวถ, มา อามิสทายาทาฯ อตฺถิ เม ตุเมฺหสุ อนุกมฺปา – กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุํ, โน อามิสทายาทา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐) ปริสมาปเนฯ ‘‘อิติ วา อิติ เอวรูปา วิสูกทสฺสนา ปฏิวิรโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๐) อาทิอเตฺถฯ ‘‘มาคณฺฑิโยติ วา ตสฺส พฺราหฺมณสฺส สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ นิรุตฺติ พฺยญฺชนํ อภิลาโป’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๗๕) ปทตฺถวิปริยาเยฯ ‘‘อิติ โข, ภิกฺขเว, สปฺปฏิภโย พาโล, อปฺปฏิภโย ปณฺฑิโต; สอุปทฺทโว พาโล, อนุปทฺทโว ปณฺฑิโต; สอุปสโคฺค พาโล , อนุปสโคฺค ปณฺฑิโต’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๑) ปกาเรฯ ‘‘สพฺพมตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยเมโก อโนฺต, สพฺพํ นตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยํ ทุติโย อโนฺต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕) นิทสฺสเน ฯ ‘‘อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ ปุเฎฺฐน สตา, อานนฺท, อตฺถีติสฺส วจนียํฯ กิํปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ เจ วเทยฺย, ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิจฺจสฺส วจนีย’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๙๖) อวธารเณ, สนฺนิฏฺฐาเนติ อโตฺถฯ สฺวายมิธ ปการนิทสฺสนาวธารเณสุ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ ปการเตฺถน อิติสเทฺทน เอตมตฺถํ ทีเปติ – นานานยนิปุณมเนกชฺฌาสยสมุฎฺฐานํ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ วิวิธปาฏิหาริยํ ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรํ สพฺพสตฺตานํ สกสกภาสานุรูปโต โสตปถมาคจฺฉนฺตํ ตสฺส ภควโต วจนํ สพฺพปฺปกาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุํ, สพฺพถาเมน ปน โสตุกามตํ ชเนตฺวาปิ อิติ เม สุตํ, มยาปิ เอเกน ปกาเรน สุตนฺติฯ

เอตฺถ จ เอกตฺตนานตฺตอพฺยาปารเอวํธมฺมตาสงฺขาตา นนฺทิยาวตฺตติปุกฺขลสีหวิกฺกีฬิตทิสาโลจนองฺกุสสงฺขาตา จ วิสยาทิเภเทน นานาวิธา นยา นานานยาฯ นยา วา ปาฬิคติโย, ตา จ ปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติอาทิวเสน สํกิเลสภาคิยาทิโลกิยาทิตทุภยโวมิสฺสตาทิวเสน, กุสลาทิวเสน, ขนฺธาทิวเสน, สงฺคหาทิวเสน, สมยวิมุตฺตาทิวเสน, ฐปนาทิวเสน, กุสลมูลาทิวเสน, ติกปฏฺฐานาทิวเสน จ นานปฺปการาติ นานานยาฯ เตหิ นิปุณํ สณฺหํ สุขุมนฺติ **นานานยนิปุณํ**ฯ

อาสโยว อชฺฌาสโย, โส จ สสฺสตาทิเภเทน อปฺปรชกฺขตาทิเภเทน จ อเนกวิโธฯ อตฺตชฺฌาสยาทิโก เอว วา อเนโก อชฺฌาสโย อเนกชฺฌาสโยฯ โส สมุฎฺฐานํ อุปฺปตฺติเหตุ เอตสฺสาติ **อเนกชฺฌาสยสมุฎฺฐานํ**ฯ

กุสลาทิอตฺถสมฺปตฺติยา ตพฺพิภาวนพฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ

พฺยญฺชนปเทหิ จ สมนฺนาคตตฺตา **อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ**ฯ

อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีเภเทน เตสุ จ เอเกกสฺส วิสยาทิเภเทน วิวิธํ พหุวิธํ วา ปาฏิหาริยํ เอตสฺสาติ **วิวิธปาฏิหาริยํ**ฯ ตตฺถ ปฏิปกฺขหรณโต ราคาทิกิเลสาปนยนโต ปฏิหาริยนฺติ อตฺโถ สติ ภควโต ปฏิปกฺขา ราคาทโย น สนฺติ เย หริตพฺพา, ปุถุชฺชนานมฺปิ วิคตูปกฺกิเลเส อฏฺฐคุณสมนฺนาคเต จิตฺเต หตปฏิปกฺเข อิทฺธิวิธํ ปวตฺตติฯ ตสฺมา ตตฺถ ปวตฺตโวหาเรน จ น สกฺกา อิธ ปาฏิหาริยนฺติ วตฺตุํฯ ยสฺมฺมาอา ปน มหาการุณิกสฺส ภควโต เวเนยฺยคตา จ กิเลสา ปฏิปกฺขา, ตสฺมา เตสํ หรณโต ปาฏิหาริยํฯ อถ วา ภควโต สาสนสฺส จ ปฏิปกฺขา ติตฺถิยา, เตสํ หรณโต ปาฏิหาริยํฯ เต หิ ทิฏฺฐิหรณวเสน ทิฏฺฐิปฺปกาสเน อสมตฺถภาเวน จ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีหิ หริตา อปนีตา โหนฺติฯ ปฏีติ วา ปจฺฉาติ อโตฺถฯ ตสฺมา สมาหิเต จิตฺเต วิคตูปกฺกิเลเส กตกิเจฺจน ปจฺฉา หริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ ปฏิหาริยํฯ อตฺตโน วา อุปกฺกิเลเสสุ จตุตฺถชฺฌานมเคฺคหิ หริเตสุ ปจฺฉา หรณํ ปฏิหาริยํฯ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิโย จ วิคตูปกฺกิเลเสน กตกิเจฺจน สตฺตหิตตฺถํ ปุน ปวเตฺตตพฺพา, หริเตสุ จ อตฺตโน อุปกฺกิเลเสสุ ปรสนฺตาเน อุปกฺกิเลสหรณานิ โหนฺตีติ ปฏิหาริยานิ ภวนฺติฯ ปฏิหาริยเมว ปาฏิหาริยํ, ปฏิหาริเย วา อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิสมุทาเย ภวํ เอเกกํ ปาฏิหาริยนฺติ วุจฺจติฯ ปฏิหาริยํ วา จตุตฺถชฺฌานํ มโคฺค จ ปฏิปกฺขหรณโต, ตตฺถ ชาตํ, ตสฺมิํ วา นิมิตฺตภูเต, ตโต วา อาคตนฺติ ปาฏิหาริยํฯ

ยสฺมา ปน ตนฺติอตฺถเทสนาตโพฺพหาราภิสมยสงฺขาตา เหตุเหตุผลตทุภยปญฺญตฺติปฏิเวธสงฺขาตา วา ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธา คมฺภีรา, อนุปจิตสมฺภาเรหิ สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท ทุโกฺขคาฬฺหา อลพฺภเนยฺยปฺปติฏฺฐา จฯ ตสฺมา เตหิ จตูหิ คมฺภีรภาเวหิ ยุตฺตนฺติ **ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรํ**ฯ

เอโก เอว ภควโต ธมฺมเทสนาโฆโส เอกสฺมิํ ขเณ ปวตฺตมาโน นานาภาสานํ สตฺตานํ อตฺตโน อตฺตโน ภาสาวเสน อปฺปุพฺพํ อจริมํ คหญฺปโค หุตฺวา อตฺถาธิคมาย โหติฯ อจิเนฺตโยฺย หิ พุทฺธานํ พุทฺธานุภาโวติ สพฺพสตฺตานํ สกสกภาสานุรูปโต โสตปถมาคจฺฉตีติ เวทิตพฺพํฯ

นิทสฺสนเตฺถน – ‘‘นาหํ สยมฺภู, น มยา อิทํ สจฺฉิกต’’นฺติ อตฺตานํ ปริโมเจโนฺต – ‘‘อิติ เม สุตํ, มยาปิ เอวํ สุต’’นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ สกลํ สุตฺตํ นิทเสฺสติฯ

อวธารณเตฺถน – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานโนฺท, คติมนฺตานํ, สติมนฺตานํ, ธิติมนฺตานํ, อุปฏฺฐากานํ ยทิทํ อานโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙-๒๒๓) เอวํ ภควตา, ‘‘อายสฺมา อานโนฺท อตฺถกุสโล ธมฺมกุสโล พฺยญฺชนกุสโล นิรุตฺติกุสโล ปุพฺพาปรกุสโล’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๖๙) เอวํ ธมฺมเสนาปตินา จ ปสตฺถภาวานุรูปํ อตฺตโน ธารณพลํ ทเสฺสโนฺต สตฺตานํ โสตุกมฺยตํ ชเนติ – ‘‘อิติ เม สุตํ, ตญฺจ โข อตฺถโต วา พฺยญฺชนโต วา อนูนมนธิกํ, เอวเมว, น อญฺญถา, ทฏฺฐพฺพ’’นฺติฯ **อญฺญถา**ติ ภควโต สมฺมุขา สุตาการโต อญฺญถา, น ปน ภควตา เทสิตาการโตฯ อจิเนฺตยฺยานุภาวา หิ ภควโต เทสนา, สา น สพฺพากาเรน สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ สุตาการาวิรุชฺฌนเมว หิ ธารณพลํฯ น เหตฺถ อตฺถนฺตรตาปริหาโร ทฺวินฺนมฺปิ อตฺถานํ เอกวิสยตฺตาฯ อิตรถา หิ เถโร ภควโต เทสนาย สพฺพถา ปฏิคฺคหเณ สมโตฺถ อสมโตฺถติ วา อาปเชฺชยฺยาติฯ

เม-สโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิสฺส – ‘‘คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺย’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๙๔; สุ. นิ. ๘๑) มยาติ อโตฺถฯ ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๘๘; ๕.๓๘๑; อ. นิ. ๔.๒๕๗) มยฺหนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๙) มมาติ อโตฺถฯ อิธ ปน ‘‘มยา สุต’’นฺติ จ ‘‘มม สุต’’นฺติ จ อตฺถทฺวเย ยุชฺชติฯ

เอตฺถ จ โย ปโร น โหติ, โส อตฺตาติ เอวํ วตฺตเพฺพ นิยกชฺฌตฺตสงฺขาเต สกสนฺตาเน วตฺตนโต ติวิโธปิ **เม**-สโทฺท ยทิปิ เอกสฺมิํเยว อเตฺถ ทิสฺสติ, กรณสมฺปทานาทิวิเสสสงฺขาโต ปนสฺส วิชฺชเตวายํ อตฺถเภโทติ อาห – ‘‘เม-สโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสตี’’ติฯ

สุตนฺติ อยํ **สุต**-สโทฺท สอุปสโคฺค อนุปสโคฺค จ คมนวิสฺสุตกิลินฺนูปจิตานุโยคโสตวิเญฺญยฺยโสตทฺวารานุสารวิญฺญาตาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ กิญฺจาปิ หิ กิริยาวิเสสโก อุปสโคฺค, โชตกภาวโต ปน สติปิ ตสฺมิํ สุต-สโทฺท เอว ตํ ตํ อตฺถํ วทตีติ อนุปสคฺคสฺส สุตสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร สอุปสโคฺคปิ อุทาหรียติฯ

ตตฺถ ‘‘เสนาย ปสุโต’’ติอาทีสุ คจฺฉโนฺตติ อโตฺถฯ ‘‘สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต’’ติอาทีสุ (อุทา. ๑๑) วิสฺสุตธมฺมสฺสาติ อโตฺถฯ ‘‘อวสฺสุตา อวสฺสุตสฺสา’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๖๕๗) กิลินฺนากิลินฺนสฺสาติ อโตฺถฯ ‘‘ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปก’’นฺติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๗.๑๒) อุปจิตนฺติ อโตฺถฯ ‘‘เย ฌานปฺปสุตา ธีรา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๘๑) ฌานานุยุตฺตาติ อโตฺถฯ ‘‘ทิฎฺฐํ สุตํ มุต’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๔๑) โสตวิเญฺญยฺยนฺติ อโตฺถฯ ‘‘สุตธโร สุตสนฺนิจโย’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๓๙) โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตธโรติ อโตฺถฯ อิธ ปนสฺส ‘‘โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริต’’นฺติ วา ‘‘อุปธารณ’’นฺติ วา อโตฺถฯ เม-สทฺทสฺส หิ มยาติ อเตฺถ สติ ‘‘อิติ เม สุตํ, มยา โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริต’’นฺติ อโตฺถฯ มมาติ อเตฺถ สติ ‘‘อิติ มม สุตํ โสตทฺวารานุสาเรน อุปธารณ’’นฺติ อโตฺถฯ

เอวเมเตสุ ตีสุ ปเทสุ ยสฺมา สุตสทฺทสนฺนิธาเน ปยุเตฺตน **อิติ**สเทฺทน สวนกิริยาโชตเกน ภวิตพฺพํฯ ตสฺมา **อิตี**ติ โสตวิญฺญาณาทิวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสนํฯ **เม**ติ วุตฺตวิญฺญาณสมงฺคิปุคฺคลนิทสฺสนํฯ สพฺพานิปิ วากฺยานิ เอวการตฺถสหิตานิเยว อวธารณผลตฺตาฯ เตน **สุต**นฺติ อสฺสวนภาวปฺปฎิเกฺขปโต อนูนาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสนํฯ ยถา หิ สุตํ สุตเมวาติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, ตํ สมฺมา สุตํ อนูนคฺคหณํ อวิปรีตคฺคหณญฺจ โหตีติฯ อถ วา สทฺทนฺตรตฺถาโปหนวเสน สโทฺท อตฺถํ วทตีติ, ยสฺมา สุตนฺติ เอตสฺส อสุตํ น โหตีติ อยมโตฺถ, ตสฺมา สุตนฺติ อสฺสวนภาวปฺปฎิเกฺขปโต อนูนาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิติ เม สุตํ, น ทิฎฺฐํ, น สยมฺภุญฺญาเณน สจฺฉิกตํ, น อญฺญถา วา อุปลทฺธํ, อปิจ สุตํว, ตญฺจ โข สมฺมเทวาติฯ อวธารณเตฺถ วา อิติสเทฺท อยมตฺถโยชนาติ ตทเปกฺขสฺส สุต-สทฺทสฺส นิยมโตฺถ สมฺภวตีติ อสฺสวนภาวปฺปฎิเกฺขโป, อนูนาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสนตา จ เวทิตพฺพาฯ เอวํ สวนเหตุสวนวิเสสวเสน ปทตฺตยสฺส อตฺถโยชนา กตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ตถา **อิตี**ติ โสตทฺวารานุสาเรน ปวตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณโต นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติภาวปฺปกาสนํ อาการโตฺถ อิติสโทฺทติ กตฺวาฯ **เม**ติ อตฺตปฺปกาสนํฯ **สุต**นฺติ ธมฺมปฺปกาสนํ ยถาวุตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา ปริยตฺติธมฺมารมฺมณตฺตาฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขโป – นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา การณภูตาย มยา น อญฺญํ กตํ, อิทํ ปน กตํ, อยํ ธโมฺม สุโตติฯ

ตถา **อิตี**ติ นิทสฺสิตพฺพปฺปกาสนํ นิทสฺสนโตฺถ อิติ-สโทฺทติ กตฺวา นิทเสฺสตพฺพสฺส นิทสฺสิตพฺพตฺตาภาวาภาวโตฯ ตสฺมา อิติสเทฺทน สกลมฺปิ สุตํ ปจฺจามฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ **เม**ติ ปุคฺคลปฺปกาสนํฯ **สุต**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจปฺปกาสนํฯ สุต-สเทฺทน หิ ลพฺภมานา สวนกิริยา สวนวิญฺญาณปฺปพนฺธปฺปฏิพทฺธา, ตตฺถ จ ปุคฺคลโวหาโรฯ น หิ ปุคฺคลโวหารรหิเต ธมฺมปฺปพเนฺธ สวนกิริยา ลพฺภติฯ ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – ยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิสฺสามิ, ตํ มยา อิติ สุตนฺติฯ

ตถา **อิตี**ติ ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานารมฺมณปฺปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณํ โหติ, ตสฺส นานาการนิเทฺทโส อาการโตฺถ อิติสโทฺทติ กตฺวาฯ **อิตี**ติ หิ อยํ อาการปญฺญตฺติ ธมฺมานํ ตํ ตํ ปวตฺติอาการํ อุปาทาย ปญฺญาเปตพฺพสภาวตฺตาฯ **เม**ติ กตฺตุนิเทฺทโสฯ **สุต**นฺติ วิสยนิเทฺทโสฯ โสตโพฺพ หิ ธโมฺม สวนกิริยากตฺตุปุคฺคลสฺส สวนกิริยาวเสน ปวตฺติฏฺฐานํ โหติฯ เอตฺตาวตา นานปฺปการปฺปวเตฺตน จิตฺตสนฺตาเนน ตํสมงฺคิโน กตฺตุ วิสเย คหณสนฺนิฏฺฐานํ ทสฺสิตํ โหติฯ

อถ วา **อิตี**ติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโสฯ สุตานญฺหิ ธมฺมานํ คหิตาการสฺส นิทสฺสนสฺส อวธารณสฺส วา ปกาสนภาเวน อิติสเทฺทน ตทาการาทิธารณสฺส ปุคฺคลโวหารูปาทานธมฺมพฺยาปารภาวโต ปุคฺคลกิจฺจํ นาม นิทฺทิฏฺฐํ โหตีติฯ **สุต**นฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโสฯ ปุคฺคลวาทิโนปิ หิ สวนกิริยา วิญฺญาณนิรเปกฺขา น โหตีติฯ **เม**ติ อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโส ฯ **เม**ติ หิ สทฺทปฺปวตฺติ เอกเนฺตเนว สตฺตวิเสสวิสยา, วิญฺญาณกิจฺจญฺจ ตเตฺถว สโมทหิตพฺพนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป – มยา สวนกิจฺจวิญฺญาณสมงฺคินา ปุคฺคเลน วิญฺญาณวเสน ลทฺธสฺสวนกิจฺจโวหาเรน สุตนฺติฯ

ตถา **อิตี**ติ จ **เม**ติ จ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ สพฺพสฺส หิ สทฺทาธิคมนียสฺส อตฺถสฺส ปญฺญตฺติมุเขเนว ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา สพฺพปญฺญตฺตีนญฺจ วิชฺชมานาทีสุ ฉเสฺวว ปญฺญตฺตีสุ อวโรโธ, ตสฺมา โย มายามรีจิอาทโย วิย อภูตโตฺถ, อนุสฺสวาทีหิ คเหตโพฺพ วิย อนุตฺตมโตฺถ จ น โหติฯ โส รูปสทฺทาทิโก รุปฺปนานุภวนาทิโก จ ปรมตฺถสภาโว สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน วิชฺชติฯ โย ปน อิตีติ จ เมติ จ วุจฺจมาโน อาการาทิอปรมตฺถสภาโว สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อนุปลพฺภมาโน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ นาม, กิเมตฺถ ตํ ปรมตฺถโต อตฺถิ, ยํ อิตีติ วา เมติ วา นิเทฺทสํ ลเภถฯ **สุต**นฺติ วิชฺชมานปญฺญตฺติฯ ยญฺหิ ตํ โสเตน อุปลทฺธํ, ตํ ปรมตฺถโต วิชฺชมานนฺติฯ

ตถา **อิตี**ติ โสตปถมาคเต ธเมฺม อุปาทาย เตสํ อุปธาริตาการาทีนํ ปจฺจามสนวเสนฯ **เม**ติ สสนฺตติปริยาปเนฺน ขเนฺธ กรณาทิวิเสสวิสิเฏฺฐ อุปาทาย วตฺตพฺพโต อุปาทาปญฺญตฺติฯ **สุต**นฺติ ทิฏฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต อุปนิธาปญฺญตฺติฯ ทิฏฺฐาทิสภาวรหิเต สทฺทายตเน ปวตฺตมาโนปิ สุตโวหาโร ทุติยํ, ตติยนฺติ อาทิโก วิย ปฐมาทีํ นิสฺสาย ‘‘ยํ น ทิฏฺฐมฺตวิญฺญาตนิรเปกฺขํ, ตํ สุต’’นฺติ วิเญฺญยฺยตฺตา ทิฏฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตโพฺพ โหติฯ อสุตํ น โหตีติ หิ สุตนฺติ ปกาสิโตยมโตฺถติฯ

เอตฺถ จ **อิตี**ติ วจเนน อสโมฺมหํ ทีเปติฯ ปฏิวิทฺธา หิ อตฺถสฺส ปการวิเสสา อิตีติ อิธ อายสฺมตา อานเนฺทน ปจฺจามฏฺฐา, เตนสฺส อสโมฺมโห ทีปิโตฯ น หิ สมฺมูโฬฺห นานปฺปการปฺปฏิเวธสมโตฺถ โหติ, โลภปฺปหานาทิวเสน นานปฺปการา ทุปฺปฏิวิทฺธา จ สุตฺตตฺถา นิทฺทิสียนฺติ ฯ **สุต**นฺติ วจเนน อสโมฺมสํ ทีเปติ สุตาการสฺส ยาถาวโต ทสฺสิยมานตฺตา ยสฺส หิ สุตํ สมฺมุฏฺฐํ โหติ, น โส กาลนฺตเร มยา สุตนฺติ ปฏิชานาติฯ อิจฺจสฺส อสโมฺมเหน สโมฺมหาภาเวน ปญฺญาย เอว วา สวนกาลสมฺภูตาย ตทุตฺตริกาลปญฺญาสิทฺธิ, ตถา อสโมฺมเสน สติสิทฺธิฯ

ตตฺถ ปญฺญาปุพฺพงฺคมาย สติยา พฺยญฺชนาวธารณสมตฺถตาฯ พฺยญฺชนานญฺหิ ปฏิวิชฺฌิตพฺโพ อากาโร นาติคมฺภีโร, ยถาสุตธารณเมว ตตฺถ กรณียนฺติ สติยา พฺยาปาโร อธิโก, ปญฺญา ตตฺถ คุณีภูตา โหติ ปญฺญาย ปุพฺพงฺคมาติ กตฺวาฯ สติปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาย อตฺถปฺปฏิเวธสมตฺถตาฯ อตฺถสฺส หิ ปฏิวิชฺฌิตพฺโพ อากาโร คมฺภีโรติ ปญฺญาย พฺยาปาโร อธิโก, สติ ตตฺถ คุณีภูตา โหติ สติยา ปุพฺพงฺคมาติ กตฺวาฯ ตทุภยสมตฺถตาโยเคน อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺส ธมฺมโกสสฺส อนุปาลนสมตฺถตาย ธมฺมภณฺฑาคาริกตฺตสิทฺธิฯ

อปโร นโย – **อิตี**ติ วจเนน โยนิโสมนสิการํ ทีเปติฯ เตน วุจฺจมานานํ อาการนิทสฺสนาวธารณตฺถานํ อุปริ วกฺขมานานํ นานปฺปการปฺปฏิเวธโชตกานํ อวิปรีตสทฺธมฺมวิสยตฺตาฯ น หิ อโยนิโส มนสิกโรโต นานปฺปการปฺปฏิเวโธ สมฺภวติฯ **สุต**นฺติ วจเนน อวิเกฺขปํ ทีเปติ, นิทานปุจฺฉาวเสน ปกรณปฺปตฺตสฺส วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส สวนํ น สมาธานมนฺตเรน สมฺภวติ วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส สวนาภาวโตฯ ตถา หิ วิกฺขิตฺตจิตฺโต ปุคฺคโล สพฺพสมฺปตฺติยา วุจฺจมาโนปิ ‘‘น มยา สุตํ, ปุน ภณถา’’ติ วทติฯ โยนิโสมนสิกาเรน เจตฺถ อตฺตสมฺมาปณิธึ ปุเพฺพกตปุญฺญตญฺจ สาเธติ, สมฺมา อปฺปณิหิตตฺตสฺส ปุเพฺพ อกตปุญฺญสฺส วา ตทภาวโตฯ อวิเกฺขเปน สทฺธมฺมสฺสวนํ สปฺปุริสูปนิสฺสยญฺจ สาเธติ, อสฺสุตวโต สปฺปุริสูปนิสฺสยรหิตสฺส จ ตทภาวโตฯ น หิ วิกฺขิตฺตจิตฺโต สทฺธมฺมํ โสตุํ สโกฺกติ, น จ สปฺปุริเส อนุปสฺสยมานสฺส สวนํ อตฺถิฯ

อปโร นโย – ‘‘ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานาการปฺปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณํ โหติ, ตสฺส นานาการนิเทฺทโส’’ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา จ โส ภควโต วจนสฺส อตฺถพฺยญฺชนปฺปเภทปริเจฺฉทวเสน สกลสาสนสมฺปตฺติโอคาหเนน นิรวเสสปรหิตปาริปูริการณภูโต เอวํภทฺทโก อากาโร น สมฺมา อปฺปณิหิตตฺตโน ปุเพฺพ อกตปุญฺญสฺส วา โหติ, ตสฺมา **อิตี**ติ อิมินา ภทฺทเกน อากาเรน ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติมตฺตโน ทีเปติ, **สุต**นฺติ สวนโยเคน ปุริมจกฺกทฺวยสมฺปตฺตึฯ น หิ อปฺปติรูเป เทเส วสโต สปฺปุริสูปนิสฺสยรหิตสฺส วา สวนํ อตฺถิฯ อิจฺจสฺส ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา อาสยสุทฺธิ สิทฺธา โหติ, สมฺมา ปณิหิตโตฺต ปุเพฺพ จ กตปุโญฺญ วิสุทฺธาสโย โหติ, ตทวิสุทฺธิเหตูนํ กิเลสานํ ทูรีภาวโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ‘‘สมฺมา ปณิหิตํ จิตฺตํ, เสยฺยโส นํ ตโต กเร’’ติ (ธ. ป. ๔๓) ‘‘กตปุโญฺญสิ ตฺวํ, อานนฺท, ปธานมนุยุญฺช, ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๐๗) จฯ ปุริมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา ปโยคสุทฺธิฯ ปติรูปเทสวาเสน หิ สปฺปุริสูปนิสฺสเยน จ สาธูนํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชเนนปิ วิสุทฺธปฺปโยโค โหติฯ ตาย จ อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธิ, ปุเพฺพ เอว ตณฺหาทิฏฺฐิสํกิเลสานํ วิโสธิตตฺตา ปโยคสุทฺธิยา อาคมพฺยตฺติสิทฺธิฯ สุปริสุทฺธกายวจีปโยโค หิ วิปฺปฏิสาราภาวโต อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ปริยตฺติยํ วิสารโท โหติฯ อิติ ปโยคาสยสุทฺธสฺส อาคมาธิคมสมฺปนฺนสฺส วจนํ อรุณุคฺคมนํ วิย สูริยสฺส อุทยโต, โยนิโสมนสิกาโร วิย จ กุสลธมฺมสฺส, อรหติ ภควโต วจนสฺส ปุพฺพงฺคมํ ภวิตุนฺติ ฐาเน นิทานํ ฐเปโนฺต **อิติ เม สุต**นฺติอาทิมาหฯ

อปโร นโย – **อิตี**ติ อิมินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยน นานปฺปการปฺปฏิเวธทีปเกน อตฺตโน อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวํ ทีเปติฯ **สุต**นฺติ อิมินา อิติสทฺทสนฺนิธานโต วกฺขมานาเปกฺขาย วา โสตพฺพเภทปฺปฏิเวธทีปเกน ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวํ ทีเปติฯ **อิตี**ติ จ อิทํ วุตฺตนเยเนว โยนิโสมนสิการทีปกํ วจนํ ภาสมาโน ‘‘เอเต มยา ธมฺมา มนสานุเปกฺขิตา ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา’’ติ ทีเปติฯ ปริยตฺติธมฺมา หิ ‘‘อิธ สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา, เอตฺตกา เอตฺถ อนุสนฺธิโย’’ติอาทินา นเยน มนสา อนุเปกฺขิตา อนุสฺสวาการปริวิตกฺกสหิตาย ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติภูตาย ญาตปริญฺญาสงฺขาตาย วา ทิฏฺฐิยา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตรูปารูปธเมฺม ‘‘อิติ รูปํ, เอตฺตกํ รูป’’นฺติอาทินา นเยน สุฏฺฐุ ววตฺถเปตฺวา ปฏิวิทฺธา อตฺตโน

ปเรสญฺจ หิตสุขาวหา โหนฺตีติฯ **สุตฺต**นฺติ อิทํ สวนโยคปริทีปกวจนํ ภาสมาโน ‘‘พหู มยา ธมฺมา สุตา ธาตา วจสา ปริจิตา’’ติ ทีเปติฯ โสตาวธานปฺปฏิพทฺธา หิ ปริยตฺติธมฺมสฺส สวน ธารณปริจยาฯ ตทุภเยนปิ ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตภาเวน อตฺถพฺยญฺชนปาริปูรึ ทีเปนฺโต สวเน อาทรํ ชเนติฯ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณญฺหิ ธมฺมํ อาทเรน อสฺสุณนฺโต มหตา หิตา ปริพาหิโร โหตีติ อาทรํ ชเนตฺวา สกฺกจฺจํ ธมฺโม โสตพฺโพฯ

อิติ เม สุตนฺติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน อายสฺมา อานนฺโท ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ อตฺตโน อทหนฺโต อสปฺปุริสภูมึ อติกฺกมติ, สาวกตฺตํ ปฏิชานนฺโต สปฺปุริสภูมึ โอกฺกมติฯ ตถา อสทฺธมฺมา จิตฺตํ วุฏฺฐาเปติ, สทฺธมฺเม จิตฺตํ ปติฏฺฐาเปติฯ ‘‘เกวลํ สุตเมเวตํ มยา, ตเสฺสว ปน ภควโต วจน’’นฺติ ทีเปนฺโต อตฺตานํ ปริโมเจติ, สตฺถารํ อปทิสติ, ชินวจนํ อเปฺปติ, ธมฺมเนตฺตึ ปติฏฺฐาเปติฯ

อปิจ **อิติ เม สุต**นฺติ อตฺตนา อุปฺปาทิตภาวํ อปฺปฏิชานนฺโต ปุริมสฺสวนํ วิวรนฺโต สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตมิทํ มยา ตสฺส ภควโต จตุเวสารชฺชวิสารทสฺส ทสพลธรสฺส อาสภฏฺฐานฏฺฐายิโน สีหนาทนาทิโน สพฺพสตฺตุตฺตมสฺส ธมฺมิสฺสรสฺส ธมฺมราชสฺส ธมฺมาธิปติโน ธมฺมทีปสฺส ธมฺมสรณสฺส สทฺธมฺมวรจกฺกวตฺติโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ น เอตฺถ อเตฺถ วา ธเมฺม วา ปเท วา พฺยญฺชเน วา กงฺขา วา วิมติ วา กาตพฺพาติ สพฺพเทวมนุสฺสานํ อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อสฺสทฺธิยํ วินาเสติ, สทฺธาสมฺปทํ อุปฺปาเทติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘วินาสยติ อสฺสทฺธํ, สทฺธํ วเฑฺฒติ สาสเน;
> อิติ เม สุตมิเจฺจวํ, วทํ โคตมสาวโก’’ติฯ

เอตฺถาห – ‘‘กสฺมา ปเนตฺถ ยถา อเญฺญสุ สุเตฺตสุ ‘เอวํ เม สุตํ, เอกํ สมยํ ภควา’ติอาทินา กาลเทเส อปทิสิตฺวาว นิทานํ ภาสิตํ, เอวํ น ภาสิต’’นฺติ? อปเร ตาว อาหุ – น ปน เถเรน ภาสิตตฺตาฯ อิทญฺหิ นิทานํ น อายสฺมตา อานเนฺทน ปฐมํ ภาสิตํ ขุชฺชุตฺตราย ปน ภควตา อุปาสิกาสุ พหุสฺสุตภาเวน เอตทเคฺค ฐปิตาย เสกฺขปฺปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตาย อริยสาวิกาย สามาวติปฺปมุขานํ ปญฺจนฺนํ อิตฺถิสตานํ ปฐมํ ภาสิตํฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพีกถา – อิโต กิร กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก ปทุมุตฺตโร นาม สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก หํสวติยํ วิหรติฯ อเถกทิวสํ หํสวติยํ เอกา กุลธีตา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ โสตุํ คจฺฉนฺตีหิ อุปาสิกาหิ สทฺธึ อารามํ คตาฯ สตฺถารํ เอกํ อุปาสิกํ พหุสฺสุตานํ เอตทเคฺค ฐเปนฺตํ ทิสฺวา อธิการํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถสิฯ สตฺถาปิ นํ พฺยากาสิ ‘‘อนาคเต โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาวิกานํ อุปาสิกานํ พหุสฺสุตานํ อคฺคา ภวิสฺสตี’’ติฯ ตสฺสา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ปุน มนุเสฺสสูติ เอวํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺติยา กปฺปสตสหสฺสํ อติกฺกนฺตํฯ อถ อิมสฺมึ ภทฺทกเปฺป อมฺหากํ ภควโต กาเล สา เทวโลกโต จวิตฺวา โฆสกเสฏฺฐิสฺส เคเห ทาสิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คณฺหิ, **อุตฺตรา**ติสฺสา นามํ อกํสุฯ สา ชาตกาเล ขุชฺชา อโหสีติ **ขุชฺชุตฺตรา**เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ สา อปรภาเค โฆสกเสฏฺฐินา รโญฺญ อุเตนสฺส สามาวติยา ทินฺนกาเล ตสฺสา ปริจาริกภาเวน ทินฺนา รโญฺญ อุเตนสฺส อเนฺตปุเร วสติฯ

เตน จ สมเยน โกสมฺพิยํ โฆสกเสฏฺฐิกุกฺกุฏเสฏฺฐิปาวาริกเสฏฺฐิโน ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ตโย วิหาเร กาเรตฺวา ชนปทจาริกํ จรเนฺต ตถาคเต โกสมฺพินครํ สมฺปเตฺต พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส วิหาเร นิยฺยาเทตฺวา มหาทานานิ ปวเตฺตสุํ, มาสมตฺตํ อติกฺกมิฯ อถ เนสํ

เอตทโหสิ – ‘‘พุทฺธา นาม สพฺพโลกานุกมฺปกา, อเญฺญสมฺปิ โอกาสํ ทสฺสามา’’ติ โกสมฺพินครวาสิโนปิ ชนสฺส โอกาสํ อกํสุฯ ตโต ปฏฺฐาย นาครา วีถิสภาเคน คณสภาเคน มหาทานํ เทนฺติฯ อเถกทิวสํ สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต มาลาการเชฏฺฐกสฺส เคเห นิสีทิฯ ตสฺมิํ ขเณ ขุชฺชุตฺตรา สามาวติยา ปุปฺผานิ คเหตุํ อฏฺฐ กหาปเณ อาทาย ตํ เคหํ อคมาสิฯ มาลาการเชฏฺฐโก ตํ ทิสฺวา ‘‘อมฺม อุตฺตเร, อชฺช ตุยฺหํ ปุปฺผานิ ทาตุํ ขโณ นตฺถิ, อหํ พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริวิสามิ, ตฺวมฺปิ ปริเวสนาย สหายิกา โหหิ, เอวํ อิโต ปเรสํ เวยฺยาวจฺจกรณโต มุจฺจิสฺสสี’’ติ อาหฯ ตโต ขุชฺชุตฺตรา พุทฺธานํ ภตฺตเคฺค เวยฺยาวจฺจํ อกาสิฯ สา สตฺถารา อุปนิสินฺนกถาวเสน กถิตํ สพฺพเมว ธมฺมํ อุคฺคณฺหิ, อนุโมทนํ ปน สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ

สา อเญฺญสุ ทิวเสสุ จตฺตาโรว กหาปเณ ทตฺวา ปุปฺผานิ คเหตฺวา คจฺฉติ, ตสฺมิํ ปน ทิวเส ทิฏฺฐสจฺจภาเวน ปรสนฺตเก จิตฺตํ อนุปฺปาเทตฺวา อฏฺฐปิ กหาปเณ ทตฺวา ปจฺฉิํ ปูเรตฺวา ปุปฺผานิ คเหตฺวา สามาวติยา สนฺติกํ อคมาสิฯ อถ นํ สา ปุจฺฉิ ‘‘อมฺม อุตฺตเร, ตฺวํ อเญฺญสุ ทิวเสสุ น พหูนิ ปุปฺผานิ อาหรสิ, อชฺช ปน พหุกานิ, กิํ โน ราชา อุตฺตริตรํ ปสโนฺน’’ติ? สา มุสา วตฺตุํ อภพฺพตาย อตีเต อตฺตนา กตํ อนิคูหิตฺวา สพฺพํ กเถสิฯ อถ ‘‘กสฺมา อชฺช พหูนิ อาหรสี’’ติ จ วุตฺตา ‘‘อชฺชาหํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ธมฺมํ สุตฺวา อมตํ สจฺฉากาสิํ, ตสฺมา ตุเมฺห น วเญฺจมี’’ติ อาหฯ ตํ สุตฺวา ‘‘อเร ทุฏฺฐทาสิ, เอตฺตกํ กาลํ ตยา คหิเต กหาปเณ เทหี’’ติ อตเชฺชตฺวา ปุพฺพเหตุนา โจทิยมานา ‘‘อมฺม, ตยา ปีตํ อมตํ, อเมฺหปิ ปาเยหี’’ติ วตฺวา ‘‘เตน หิ มํ นฺหาเปหี’’ติ วุเตฺต โสฬสหิ คโนฺธทกฆเฏหิ นฺหาเปตฺวา เทฺว มฏฺฐสาฏเก ทาเปสิฯ สา เอกํ นิวาเสตฺวา เอกํ ปารุปิตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา อาสเน นิสีทิตฺวา วิจิตฺรพีชนิํ อาทาย นีจาสเนสุ นิสินฺนานิ ปญฺจ มาตุคามสตานิ อามเนฺตตฺวา เสขปฺปฏิสมฺภิทาสุ ฐตฺวา สตฺถารา เทสิตนิยาเมเนว ตาสํ ธมฺมํ เทเสสิฯ เทสนาวสาเน ตา สพฺพา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิํสุฯ ตา สพฺพาปิ ขุชฺชุตฺตรํ วนฺทิตฺวา ‘‘อมฺม, อชฺช ปฏฺฐาย ตฺวํ กิลิฏฺฐกมฺมํ มา กริ, อมฺหากํ มาตุฏฺฐาเน อาจริยฏฺฐาเน จ ปติฏฺฐาหี’’ติ ครุฏฺฐาเน ฐปยิํสุฯ

กสฺมา ปเนสา ทาสี หุตฺวา นิพฺพตฺตาติ? สา กิร กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล พาราณสิยํ เสฏฺฐิธีตา หุตฺวา นิพฺพตฺตาฯ เอกาย ขีณาสวเตฺถริยา อุปฏฺฐากกุลํ คตาย ‘‘เอตํ เม อเยฺย, ปสาธนเปฬิกํ เทถา’’ติ เวยฺยาวจฺจํ กาเรสิฯ เถรีปิ ‘‘อเทนฺติยา มยิ อาฆาตํ อุปฺปาเทตฺวา นิรเย นิพฺพตฺติสฺสติ, เทนฺติยา ปเรสํ ทาสี หุตฺวา นิพฺพตฺติสฺสติ, นิรยสนฺตาปโต ทาสิภาโว เสโยฺย’’ติ อนุทฺทยํ ปฏิจฺจ ตสฺสา วจนํ อกาสิฯ สา เตน กเมฺมน ปญฺจ ชาติสตานิ ปเรสํ ทาสีเยว หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ

กสฺมา ปน ขุชฺชา อโหสิ? อนุปฺปเนฺน กิร พุเทฺธ อยํ พาราณสิรโญฺญ เคเห วสนฺตี เอกํ ราชกุลูปกํ ปเจฺจกพุทฺธํ โถกํ ขุชฺชธาตุกํ ทิสฺวา อตฺตนา สหวาสีนํ มาตุคามานํ ปุรโต ปริหาสํ กโรนฺตี ยถาวชฺชํ เกฬิวเสน ขุชฺชาการํ ทเสฺสสิ, ตสฺมา ขุชฺชา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ

กิํ ปน กตฺวา ปญฺญวนฺตี ชาตาติ? อนุปฺปเนฺน กิร พุเทฺธ อยํ พาราณสิรโญฺญ เคเห วสนฺตี อฏฺฐ ปเจฺจกพุเทฺธ ราชเคหโต อุณฺหปายาสสฺส ปูริเต ปเตฺต ปริวตฺติตฺวา ปริวตฺติตฺวา คณฺหเนฺต ทิสฺวา อตฺตโน สนฺตกานิ อฏฺฐ ทนฺตวลยานิ ‘‘อิธ ฐเปตฺวา คณฺหถา’’ติ อทาสิฯ เต ตถา กตฺวา โอโลเกสุํฯ ‘‘ตุมฺหากเญฺญว ตานิ ปริจฺจตฺตานิ, คเหตฺวา คจฺฉถา’’ติ อาหฯ เต นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมํสุฯ อชฺชาปิ ตานิ วลยานิ อโรคาเนวฯ สา ตสฺส นิสฺสเนฺทน ปญฺญวนฺตี ชาตาฯ

อถ นํ สามาวติปฺปมุขานิ ปญฺจ อิตฺถิสตานิ ‘‘อมฺม, ตฺวํ ทิวเส ทิวเส สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ภควตา เทสิตํ ธมฺมํ สุตฺวา อมฺหากํ เทเสหี’’ติ วทึสุฯ สา ตถา กโรนฺตี อปรภาเค ติปิฏกธรา ชาตาฯ ตสฺมา นํ สตฺถา – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวิกานํ พหุสฺสุตานํ อุปาสิกานํ ยทิทํ ขุชฺชุตฺตรา’’ติ เอตทเคฺค ฐเปสิฯ อิติ อุปาสิกาสุ พหุสฺสุตภาเวน สตฺถารา เอตทเคฺค ฐปิตา ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตา ขุชฺชุตฺตรา อริยสาวิกา สตฺถริ โกสมฺพิยํ วิหรเนฺต กาเลน กาลํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา อเนฺตปุรํ คนฺตฺวา สามาวติปฺปมุขานํ ปญฺจนฺนํ อิตฺถิสตานํ อริยสาวิกานํ สตฺถารา เทสิตนิยาเมน ยถาสุตํ ธมฺมํ กเถนฺตี อตฺตานํ ปริโมเจตฺวา สตฺถุ สนฺติเก สุตภาวํ ปกาเสนฺตี **‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา วุตฺตมรหตาติ เม สุต’’**นฺติ นิทานํ อาโรเปสิฯ

ยสฺมา ปน ตสฺมิํเยว นคเร ภควโต สมฺมุขา สุตฺวา ตทเหว ตาย ตาสํ ภาสิตํ, ตสฺมา ‘‘เอกํ สมยํ ภควา โกสมฺพิยํ วิหรตี’’ติ กาลเทสํ อปทิสิตฺ ปโยชนสมฺภโววา นตฺถิ สุปากฏภาวโตฯ ภิกฺขุนิโย จสฺสา สนฺติเก อิมานิ สุตฺตานิ คณฺหิํสุฯ เอวํ ปรมฺปราย ภิกฺขูสุปิ ตาย อาโรปิตํ นิทานํ ปากฏํ อโหสิฯ อถ อายสฺมา อานโนฺท ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต อปรภาเค สตฺตปณฺณิคุหายํ อชาตสตฺตุนา การาปิเต สทฺธมฺมมณฺฑเป มหากสฺสปปฺปมุขสฺส วสีคณสฺส มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ธมฺมํ สงฺคายโนฺต อิเมสํ สุตฺตานํ นิทานสฺส เทฺวฬฺหกํ ปริหรโนฺต ตาย อาโรปิตนิยาเมเนว นิทานํ อาโรเปสีติฯ

เกจิ ปเนตฺถ พหุปฺปกาเร ปปเญฺจนฺติฯ กิํ เตหิ? อปิจ นานานเยหิ สงฺคีติการา ธมฺมวินยํ สงฺคายิํสุฯ อนุพุทฺธา หิ ธมฺมสงฺคาหกมหาเถรา, เต สมฺมเทว ธมฺมวินยสฺส สงฺคายนาการํ ชานนฺตา กตฺถจิ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทินา, กตฺถจิ ‘‘เตน สมเยนา’’ติอาทินา, กตฺถจิ คาถาพนฺธวเสน นิทานํ ฐเปนฺตา, กตฺถจิ สเพฺพน สพฺพํ นิทานํ อฐเปนฺตา วคฺคสงฺคหาทิวเสน ธมฺมวินยํ สงฺคายิํสุฯ ตตฺถ อิธ **วุตฺตเญฺหต**นฺติอาทินา นิทานํ ฐเปตฺวา สงฺคายิํสุ, กิญฺจิ สุตฺตเคยฺยาทิวเสน นวงฺคมิทํ พุทฺธวจนํฯ ยถา เจตํ, เอวํ สเพฺพสมฺปิ สมฺมาสมฺพุทฺธานํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อปฺปกญฺจ เนสํ อโหสิ สุตฺตํ เคยฺย’’นฺติอาทิฯ ตตฺถ อิติวุตฺตกงฺคสฺส อญฺญํ กิญฺจิ น ปญฺญายติ ตพฺภาวนิมิตฺตํ ฐเปตฺวา ‘‘วุตฺตเญฺหตํ…เป.… เม สุต’’นฺติ อิทํ วจนํฯ เตนาหุ อฏฺฐกถาจริยา ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตาติ อาทินยปฺปวตฺตา ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา อิติวุตฺตก’’นฺติฯ ตสฺมา สตฺถุ อธิปฺปายํ ชานเนฺตหิ ธมฺมสงฺคาหเกหิ อริยสาวิกาย วา อิเมสํ สุตฺตานํ อิติวุตฺตกงฺคภาวญาปนตฺถํ อิมินาว นเยน นิทานํ ฐปิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กิมตฺถํ ปน ธมฺมวินยสงฺคเห กยิรมาเน นิทานวจนํ? นนุ ภควตา ภาสิตวจนเสฺสว สงฺคโห กาตโพฺพติ? วุจฺจเต – **เทสนาย ฐิติอสโมฺมสสเทฺธยฺยภาวสมฺปาทนตฺถํ**ฯ กาลเทสเทสกปริสาปเทเสหิ อุปนิพนฺธิตฺวา ฐปิตา หิ เทสนา จิรฏฺฐิติกา โหติ อสโมฺมสธมฺมา สเทฺธยฺยา จ เทสกาลกตฺตุเหตุนิมิเตฺตหิ อุปนิพโทฺธ วิย โวหารวินิจฺฉโยฯ เตเนว จ อายสฺมตา มหากสฺสเปน พฺรหฺมชาลมูลปริยายสุตฺตาทีนํ เทสาทิปุจฺฉาสุ กตาสุ ตาสํ วิสฺสชฺชนํ กโรเนฺตน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทินา นิทานํ ภาสิตํฯ อิธ ปน เทสกาลสฺส อคฺคหเณ การณํ วุตฺตเมวฯ

อปิจ **สตฺถุ สมฺปตฺติปฺปกาสนตฺถํ** นิทานวจนํฯ ตถาคตสฺส หิ ภควโต ปุพฺพรจนานุมานาคมตกฺกาภาวโต สมฺมาสมฺพุทฺธภาวสิทฺธิฯ น หิ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุพฺพรจนาทีหิ อโตฺถ อตฺถิ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณาจารตาย เอกปฺปมาณตฺตา จ เญยฺยธเมฺมสุฯ ตถา อาจริยมุฏฺฐิธมฺมมจฺฉริยสาสนสาวกานุราคาภาวโต ขีณาสวภาวสิทฺธิฯ น หิ สพฺพโส ขีณาสวสฺส เต สมฺภวนฺตีติ สุวิสุทฺธสฺส ปรานุคฺคหปวตฺติฯ เอวํ เทสกสํกิเลสภูตานํ ทิฏฺฐิสีลสมฺปทาทูสกานํ อวิชฺ

ชาตณฺหานํ อจฺจนฺตาภาวสํสูจเกหิ ญาณสมฺปทาปหานสมฺปทาภิพฺยญฺชเกหิ จ สมฺพุทฺธวิสุทฺธภาเวหิ ปุริมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธิ, ตโต จ อนฺตรายิกนิยฺยานิกธมฺเมสุ อสโมฺมหภาวสิทฺธิโต ปจฺฉิมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธีติ ภควโต จตุเวสารชฺชสมนฺนาคโม อตฺตหิตปรหิตปฏิปตฺติ จ นิทานวจเนน ปกาสิตา โหติ, ตตฺถ ตตฺถ สมฺปตฺตปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ ฐานุปฺปตฺติกปฺปฏิภาเนน ธมฺมเทสนาทีปนโตฯ อิธ ปน อนวเสสโต กามโทสปฺปหานํ วิธาย เทสนาทีปนโต จาติ โยเชตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ''สตฺถุ สมฺปตฺติปฺปกาสนตฺถํ นิทานวจน''นฺติฯ เอตฺถ จ ''ภควตา อรหตา''ติ อิเมหิ ปเทหิ ยถาวุตฺตอตฺถวิภาวนตา เหฏฺฐา ทสฺสิตา เอวฯ

ตถา **สาสนสมฺปตฺติปฺปกาสนตฺถํ** นิทานวจนํฯ ญาณกรุณาปริคฺคหิตสพฺพกิริยสฺส หิ ภควโต นตฺถิ นิรตฺถกา ปฏิปตฺติ อตฺตหิตา วาฯ ตสฺมา ปเรสํเยวตฺถาย ปวตฺตสพฺพกิริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สกลมฺปิ กายวจีมโนกมฺมํ ยถาปวตฺตํ วุจฺจมานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ สตฺตานํ อนุสาสนเฏฺฐน สาสนํ, น กพฺพรจนาฯ ตยิทํ สตฺถุ จริตํ กาลเทสเทสกปริสาปเทเสหิ ตตฺถ ตตฺถ นิทานวจเนหิ ยถารหํ ปกาสิยติฯ อิธ ปน เทสกปริสาปเทเสหีติ โยเชตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ''สาสนสมฺปตฺติปฺปกาสนตฺถํ นิทานวจน''นฺติฯ

อปิจ **สตฺถุโน ปมาณภาวปฺปกาสเนน สาสนสฺส ปมาณภาวทสฺสนตฺถํ** นิทานวจนํฯ ตญฺจสฺส ปมาณภาวทสฺสนํ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน ''ภควตา อรหตา''ติ อิเมหิ ปเทหิ วิภาวิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิทเมตฺถ นิทานวจนปฺปโยชนสฺส มุขมตฺตนิทสฺสนนฺติฯ

นิทานวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. เอกกนิปาโต

๑. ปฐมวโคฺค

๑. โลภสุตฺตวณฺณนา

๑. อิทานิ **เอกธมฺมํ, ภิกฺขเว, ปชหถา**ติอาทินา นเยน ภควตา นิกฺขิตฺตสฺส สุตฺตสฺส วณฺณนาย โอกาโส อนุปฺปตฺโตฯ สา ปเนสา อตฺถวณฺณนา ยสฺมา สุตฺตนิเกฺขปํ วิจาเรตฺวา วุจฺจมานา ปากฏา โหติ, ตสฺมา สุตฺตนิเกฺขปํ ตาว วิจาเรสฺสามฯ จตฺตาโร หิ สุตฺตนิเกฺขปา – อตฺตชฺฌาสโย, ปรชฺฌาสโย, ปุจฺฉาวสิโก, อฏฺฐุปฺปตฺติโกติฯ ยถา หิ อเนกสตอเนกสหสฺสเภทานิปิ สุตฺตนฺตานิ สํกิเลสภาคิยาทิปฏฺฐานนเยน โสฬสวิธตํ นาติวตฺตนฺติ, เอวํ อตฺตชฺฌาสยาทิสุตฺตนิเกฺขปวเสน จตุพฺพิธตํ นาติวตฺตนฺตีติฯ ตตฺถ ยถา อตฺตชฺฌาสยสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติยา จ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิเกหิ สทฺธึ สํสคฺคเภโท สมฺภวติ อตฺตชฺฌาสโย จ ปรชฺฌาสโย จ, อตฺตชฺฌาสโย จ ปุจฺฉาวสิโก จ, อฏฺฐุปฺปตฺติโก จ ปรชฺฌาสโย จ, อฏฺฐุปฺปตฺติโก จ ปุจฺฉาวสิโก จาติ อชฺฌาสยปุจฺฉานุสนฺธิสมฺภวโต; เอวํ ยทิปิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา อตฺตชฺฌาสเยนปิ สํสคฺคเภโท สมฺภวติ, อตฺตชฺฌาสยาทีหิ ปน ปุรโต ฐิเตหิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา สํสโคฺค นตฺถีติ นิรวเสโส ปฏฺฐานนโย น สมฺภวติฯ ตทโนฺตคธตฺตา วา สมฺภวนฺตานํ เสสนิเกฺขปานํ มูลนิเกฺขปวเสน จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปา วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺรายํ วจนโตฺถ – นิกฺขิปียตีติ นิเกฺขโป, สุตฺตํ เอว นิเกฺขโป **สุตฺตนิเกฺขโป**ฯ อถ วา นิกฺขิปนํ นิเกฺขโป, สุตฺตสฺส นิเกฺขโป สุตฺตนิเกฺขโป, สุตฺตเทสนาติ อโตฺถฯ อตฺตโน อชฺฌาสโย อตฺตชฺฌาสโย, โส อสฺส อตฺถิ การณภูโตติ **อตฺตชฺฌาสโย,** อตฺตโน อชฺฌาสโย เอตสฺสาติ วา อตฺตชฺฌาสโยฯ **ปรชฺฌาสเย**ปิ เอเสว นโยฯ ปุจฺฉาย วโสติ ปุจฺฉาวโสฯ โส เอตสฺส อตฺถีติ **ปุจฺฉาวสิโก**ฯ สุตฺตเทสนาย วตฺถุภูตสฺส อตฺถสฺส อุปฺปตฺติ อตฺถุปฺปตฺติ , อตฺถุปฺปตฺติ เอว อฏฺฐุปฺปตฺติ ถ-การสฺส ฐ-การํ กตฺวา, สา เอตสฺส อตฺถีติ **อฏฺฐุปฺปตฺติโก** ฯ อถ วา นิกฺขิปียติ สุตฺตํ เอเตนาติ นิเกฺขโป, อตฺตชฺฌาสยาทิ เอวฯ เอตสฺมิํ ปน อตฺถวิกเปฺป อตฺตโน อชฺฌาสโย อตฺตชฺฌาสโยฯ ปเรสํ อชฺฌาสโย ปรชฺฌาสโยฯ ปุจฺฉียตีติ ปุจฺฉา, ปุจฺฉิตโพฺพ อโตฺถ, ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตํ ธมฺมปฺปฏิคฺคาหกานํ วจนํ ปุจฺฉาวสํ, ตเทว นิเกฺขปสทฺทาเปกฺขาย ปุจฺฉาวสิโกติ ปุลฺลิงฺควเสน วุตฺตํฯ ตถา อฏฺฐุปฺปตฺติ เอว อฏฺฐุปฺปตฺติโกติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อปิจ ปเรสํ อินฺทฺริยปริปากาทิการณนิรเปกฺขตฺตา อตฺตชฺฌาสยสฺส วิสุํ สุตฺตนิเกฺขปภาโว ยุโตฺต, เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว ธมฺมตนฺติฐปนตฺถํ ปวตฺติตเทสนตฺตาฯ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ ปน ปเรสํ อชฺฌาสยปุจฺฉานํ เทสนาปวตฺติเหตุภูตานํ อุปฺปตฺติยํ ปวตฺติตานํ กถํ อฏฺฐุปฺปตฺติยํ อนวโรโธ, ปุจฺฉาวสิกฏฺฐุปฺปตฺติกานํ วา ปรชฺฌาสยานุโรเธน ปวตฺติตานํ กถํ ปรชฺฌาสเย อนวโรโธติ? น โจเทตพฺพเมตํฯ ปเรสญฺหิ อภินีหารปริปุจฺฉาทิวินิมุตฺตเสฺสว สุตฺตเทสนาการณุปฺปาทสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติภาเวน คหิตตฺตา ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ วิสุํ คหณํฯ ตถา หิ พฺรหฺมชาลธมฺมทายาทสุตฺตาทีนํ (ที. น. ๑.๑ อาทโย) วณฺณาวณฺณอามิสุปฺปาทาทิเทสนานิมิตฺตํ อฏฺฐุปฺปตฺติ วุจฺจติฯ ปเรสํ ปุจฺฉํ วินา อชฺฌาสยเมว นิมิตฺตํ กตฺวา เทสิโต ปรชฺฌาสโย, ปุจฺฉาวเสน เทสิโต ปุจฺฉาวสิโกติ ปากโฏยมโตฺถติฯ

ยานิ ภควา ปเรหิ อนชฺฌิโฏฺฐ เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถติ, เสยฺยถิทํ – อากงฺเขยฺยสุตฺตํ, ตุวฏฺฏกสุตฺตนฺติเอวมาทีนิ (สุ. นิ. ๙๒๑ อาทโย; ม. นิ. ๑.๖๔ อาทโย), เตสํ อตฺตชฺฌาสโย นิกฺเขโปฯ

ยานิ ปน ''ปริปกฺกา โข ราหุลสฺส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา, ยํนูนาหํ ราหุลํ อุตฺตริํ อาสวานํ ขเย วิเนยฺย''นฺติ เอวํ ปเรสํ อชฺฌาสยํ ขนฺติํ อภินีหารํ พุชฺฌนภาวญฺจ โอโลเกตฺวา ปรชฺฌาสยวเสน กถิตานิ, เสยฺยถิทํ – ราหุโลวาทสุตฺตํ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺติเอวมาทีนิ (ม. นิ. ๒.๑๐๗ อาทโย; ๓.๔๑๖ อาทโย; สํ. นิ. ๓.๕๙; มหาว. ๑๙-๒๐), เตสํ ปรชฺฌาสโย นิกฺเขโปฯ

ภควนฺตํ ปน อุปสงฺกมิตฺวา เทวา มนุสฺสา จตโสฺส ปริสา จตฺตาโร วณฺณา จ ตถา ตถา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ ''โพชฺฌงฺคา โพชฺฌงฺคาติ, ภนฺเต, วุจฺจนฺติ, นีวรณา นีวรณาติ วุจฺจนฺตี''ติอาทินา , เอวํ ปุเฏฺฐน ภควตา ยานิ กถิตานิ โพชฺฌงฺคสํยุตฺตาทีนิ (สํ. นิ. ๕.๑๘๖) เตสํ ปุจฺฉาวสิโก นิกฺเขโปฯ

ยานิ ปน ตานิ อุปฺปนฺนํ การณํ ปฏิจฺจ กถิตานิ, เสยฺยถิทํ – ธมฺมทายาทํ, ปุตฺตมํสูปมํ, ทารุกฺขนฺธูปมนฺติเอวมาทีนิ (ม. นิ. ๑.๒๙; สํ. นิ. ๒.๖๓), เตสํ อฏฺฐุปฺปตฺติโก นิกฺเขโปฯ

เอวมิเมสุ จตูสุ สุตฺตนิกฺเขเปสุ อิมสฺส สุตฺตสฺส ปรชฺฌาสโย นิกฺเขโปฯ ปรชฺฌาสยวเสน เหตํ นิกฺขิตฺตํฯ เกสํ อชฺฌาสเยน? โลเภ อาทีนวทสฺสีนํ ปุคฺคลานํฯ เกจิ ปน ''อตฺตชฺฌาสโย''ติ วทนฺติฯ

ตตฺถ **เอกธมฺมํ, ภิกฺขเว**ติอาทีสุ **เอก**สโทฺท อเตฺถว อญฺญเตฺถ ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๗)ฯ อตฺถิ เสเฏฺฐ ''เจตโส เอโกทิภาว''นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๒๘; ปารา. ๑๑)ฯ อตฺถิ อสหาเย ''เอโก วูปกโฏฺฐ''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๐๕)ฯ อตฺถิ สงฺขายํ ''เอโกว โข, ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๙)ฯ อิธาปิ สงฺขายเมว ทฏฺฐโพฺพฯ

ธมฺม-สโทฺท ปริยตฺติสจฺจสมาธิปญฺญาปกติปุญฺญาปตฺติสุญฺญตาเญยฺยสภาวาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิสฺส ''อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยาปุณาตี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๗๓) ปริยตฺติ อโตฺถฯ ''ทิฏฺฐธโมฺม''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๙๙) สจฺจานิฯ ''เอวํธมฺมา เต ภควโนฺต อเหสุ''นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๓; ๓.๑๔๒) สมาธิฯ ''สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค, สเว เปจฺจ น โสจตี''ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑.๕๗) ปญฺญาฯ ''ชาติธมฺมานํ, ภิกฺขเว, สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชตี''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๙๘) ปกติฯ ''ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ''นฺติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๐.๑๐๒) ปุญฺญํฯ ''ติณฺณํ ธมฺมานํ อญฺญตเรน วเทยฺย ปาราชิเกน วา สงฺฆาทิเสเสน วา ปาจิตฺติเยน วา''ติอาทีสุ (ปารา. ๔๔๔) อาปตฺติฯ ''ตสฺมิํ โข ปน สมเย ธมฺมา โหนฺตี''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๒๑) สุญฺญตาฯ ''สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี''ติอาทีสุ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕) เญยฺโยฯ ''กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ติกมาติกา ๑) สภาโว อโตฺถ ฯ อิธาปิ สภาโวฯ ตสฺมา **เอกธมฺม**นฺติ เอกํ สํกิเลสสภาวนฺติ อธิปฺปาโยฯ เอโก จ โส ธโมฺม จาติ เอกธโมฺม, ตํ เอกธมฺมํฯ

ภิกฺขเวติ ภิกฺขู อาลปติฯ กิมตฺถํ ปน ภควา ธมฺมํ เทเสโนฺต ภิกฺขู อาลปติ, น ธมฺมเมว เทเสตีติ? สติชนนตฺถํฯ ภิกฺขู หิ อญฺญํ จิเนฺตนฺตาปิ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตาปิ กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรนฺ

ตาปิ นิสินฺนา โหนฺติฯ เต ปฐมํ อนาลปิตฺวา ธมฺมํ เทสิยมาเน ''อยํ เทสนา กึนิทานา, กึปจฺจยา''ติ สลฺลเกฺขตุํ น สโกฺกนฺติฯ อาลปิเต ปน สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา สลฺลเกฺขตุํ สโกฺกนฺติ, ตสฺมา สติชนนตฺถํ ''ภิกฺขเว''ติ อาลปติฯ เตน จ เตสํ ภิกฺขนสีลตาทิคุณโยคสิเทฺธน วจเนน หีนาธิกชนเสวิตํ วุตฺตึ ปกาเสนฺโต อุทฺธตทีนภาวนิคฺคหํ กโรติฯ ''ภิกฺขเว''ติ อิมินา กรุณาวิปฺผารโสมฺมหทยนยนนิปาตปุพฺพงฺคเมน วจเนน เต อตฺตโน มุขาภิมุเข กโรนฺโต เตน จ กเถตุกมฺยตาทีปเกน วจเนน เนสํ โสตุกมฺยตํ ชเนติฯ เตเนว จ สโมฺพธนเตฺถน สาธุกํ สวนมนสิกาเรปิ นิโยเชติฯ สาธุกํ สวนมนสิการายตฺตา หิ สาสนสมฺปตฺติฯ

อเญฺญสุปิ เทวมนุเสฺสสุ ปริสปริยาปเนฺนสุ วิชฺชมาเนสุ กสฺมา ภิกฺขู เอว อามเนฺตสีติ? เชฏฺฐเสฏฺฐาสนฺนสทาสนฺนิหิตภาวโตฯ สพฺพปริสสาธารณา หิ ภควโต ธมฺมเทสนา, ปริสาย จ เชฏฺฐา ภิกฺขู ปฐมุปฺปนฺนตฺตา, เสฏฺฐา อนคาริยภาวํ อาทึ กตฺวา สตฺถุ จริยานุวิธายกตฺตา สกลสาสนปฏิคฺคาหกตฺตา จ, อาสนฺนา ตตฺถ นิสิเนฺนสุ สมีปวุตฺติยา, สทาสนฺนิหิตา สตฺถุสนฺติกาวจรตฺตาฯ อปิจ เต ธมฺมเทสนาย ภาชนํ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติสพฺภาวโต, วิเสสโต จ เอกเจฺจ ภิกฺขู สนฺธาย อยํ เทสนาติ เต เอว อาลปิฯ

ปชหถาติ เอตฺถ **ปหานํ** นาม ตทงฺคปฺปหานํ, วิกฺขมฺภนปฺปหานํ, สมุเจฺฉทปฺปหานํ, ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ, นิสฺสรณปฺปหานนฺติ ปญฺจวิธํฯ ตตฺถ ยํ ทีปาโลเกเนว ตมสฺส ปฏิปกฺขภาวโต อโลภาทีหิ โลภาทิกสฺส, นามรูปปริเจฺฉทาทิวิปสฺสนาญาเณหิ ตสฺส ตสฺส อนตฺถสฺส ปหานํฯ เสยฺยถิทํ – ปริจฺจาเคน โลภาทิมลสฺส, สีเลน ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยสฺส, สทฺธาทีหิ อสฺสทฺธิยาทิกสฺส, นามรูปววตฺถาเนน สกฺกายทิฏฺฐิยา, ปจฺจยปริคฺคเหน อเหตุวิสมเหตุทิฏฺฐีนํ, ตเสฺสว อปรภาเคน กงฺขาวิตรเณน กถํกถีภาวสฺส, กลาปสมฺมสเนน ''อหํ มมา''ติ คาหสฺส, มคฺคามคฺคววตฺถาเนน อมเคฺค มคฺคสญฺญาย, อุทยทสฺสเนน อุเจฺฉททิฏฺฐิยา, วยทสฺสเนน สสฺสตทิฏฺฐิยา, ภยทสฺสเนน สภเยสุ อภยสญฺญาย, อาทีนวทสฺสเนน อสฺสาทสญฺญาย, นิพฺพิทานุปสฺสเนน อภิรติสญฺญาย, มุจฺจิตุกมฺยตาญาเณน อมุจฺจิตุกมฺยตาย อุเปกฺขาญาเณน อนุเปกฺขาย, อนุโลเมน ธมฺมฏฺฐิติยา, นิพฺพาเนน ปฏิโลมภาวสฺส, โคตฺรภุนา สงฺขารนิมิตฺตคฺคาหสฺส ปหานํ, เอตํ **ตทงฺคปฺปหานํ** นามฯ

ยํ ปน อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา ปวตฺติภาวนิวารณโต ฆฏปฺปหาเรเนว อุทกปิเฏฺฐ เสวาลสฺส เตสํ เตสํ นีวรณาทิธมฺมานํ ปหานํ, เอตํ **วิกฺขมฺภนปฺปหานํ** นามฯ ยํ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํตํมคฺควโต อตฺตโน สนฺตาเน ''ทิฏฺฐิคตานํ ปหานายา''ติอาทินา (ธ. ส. ๒๗๗; วิภ. ๖๒๘) นเยน วุตฺตสฺส สมุทยปกฺขิยสฺส กิเลสคณสฺส อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติภาเวน สมุจฺฉินฺทนํ, อิทํ **สมุเจฺฉทปฺปหานํ** นามฯ ยํ ปน ผลกฺขเณ ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตํ กิเลสานํ, เอตํ **ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ** นามฯ ยํ ปน สพฺพสงฺขตนิสฺสฏตฺตา ปหีนสพฺพสงฺขตํ นิพฺพานํ, เอตํ **นิสฺสรณปฺปหานํ** นามฯ เอวํ ปญฺจวิเธ ปหาเน อนาคามิกภาวกรสฺส ปหานสฺส อธิเปฺปตตฺตา อิธ สมุเจฺฉทปฺปหานนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺมา **ปชหถา**ติ ปริจฺจชถ, สมุจฺฉินฺทถาติ อโตฺถฯ

อหนฺติ ภควา อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **โว**ติ อยํ **โว**สโทฺท ปจฺจตฺตอุปโยคกรณสามิวจนปทปูรณสมฺปทาเนสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิ ''กจฺจิ, ปน โว อนุรุทฺธา, สมคฺคา สโมฺมทมานา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๒๖) ปจฺจเตฺต อาคโตฯ ''คจฺฉถ, ภิกฺขเว, ปณาเมมิ โว''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๕๗) อุปโยเคฯ ''น โว มม สนฺติเก วตฺถพฺพ''นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๕๗) กรเณฯ ''สเพฺพสํ โว, สาริปุตฺต, สุภาสิต''นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๔๕) สามิวจเนฯ ''เย หิ โว อริยา ปริสุทฺธกายกมฺมนฺ

ตา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๕) ปทปูรเณฯ ‘‘วนปตฺถปริยายํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๙๐) สมฺปทาเนฯ อิธาปิ สมฺปทาเน เอว ทฏฺฐพฺโพฯ

ปาฏิโภโคติ ปฏิภูฯ โส หิ ธารณกํ ปฏิจฺจ ธนิกสฺส, ธนิกํ ปฏิจฺจ ธารณกสฺส ปฏินิธิภูโต ธนิกสนฺตกสฺส ตโต หรณาทิสงฺขาเตน ภุญฺชเนน โภโคติ ปฏิโภโค, ปฏิโภโค เอว ปาฏิโภโคฯ **อนาคามิตายา**ติ อนาคามิภาวตฺถายฯ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน หิ กามภวสฺส อนาคมนโต อนาคามีฯ โย ยสฺส ธมฺมสฺส อธิคเมน อนาคามีติ วุจฺจติ, สผโล โส ตติยมคฺโค อนาคามิตา นามฯ อิติ ภควา เวเนยฺยทมนกุสโล เวเนยฺยชฺฌาสยานุกูลํ ตติยมคฺคาธิคมํ ลหุนา อุปาเยน เอกธมฺมปูรณตามเตฺตน ถิรํ กตฺวา ทเสฺสสิ ยถา ตํ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ ภินฺนภูมิกาปิ หิ ปฏิฆสํโยชนาทโย ตติยมคฺควชฺฌา กิเลสา กามราคปฺปหานํ นาติวตฺตนฺตีติฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ภควา อตฺตานํ ปาฏิโภคภาเว ฐเปสิ? เตสํ ภิกฺขูนํ อนาคามิมคฺคาธิคมาย อุสฺสาหชนนตฺถํฯ ปสฺสติ หิ ภควา ‘‘มยา ‘เอกธมฺมํ, ภิกฺขเว, ปชหถ, อหํ โว ปาฏิโภโค อนาคามิตายา’ติ วุเตฺต อิเม ภิกฺขู อทฺธา ตํ เอกธมฺมํ ปหาย สกฺกา ตติยภูมิํ สมธิคนฺตุํ, ยโต ธมฺมสฺสามิ ปฐมมาห ‘อหํ ปาฏิโภโค’ติ อุสฺสาหชาตา ตทตฺถาย ปฏิปชฺชิตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตี’’ติฯ ตสฺมา อุสฺสาหชนนตฺถํ อนาคามิตาย เตสํ ภิกฺขูนํ อตฺตานํ ปาฏิโภคภาเว ฐเปสิฯ

กตมํ เอกธมฺมนฺติ เอตฺถ **กตม**นฺติ ปุจฺฉาวจนํฯ ปุจฺฉา จ นาเมสา ปญฺจวิธา – อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉา, ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา, วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา, อนุมติปุจฺฉา , กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาติฯ ตตฺถ ปกติยา ลกฺขณํ อญฺญาตํ โหติ อทิฏฺฐํ อตุลิตํ อตีริตํ อวิภูตํ อวิภาวิตํ, ตสฺส ญาณาย ทสฺสนาย ตุลนาย ตีรณาย วิภูตตฺถาย วิภาวนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติ, อยํ **อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉา**ฯ ปกติยา ลกฺขณํ ญาตํ โหติ ทิฏฺฐํ ตุลิตํ ตีริตํ วิภูตํ วิภาวิตํฯ โส อเญฺญหิ ปณฺฑิเตหิ สทฺธิํ สํสนฺทนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติ, อยํ **ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา**ฯ ปกติยา สํสยปกฺขนฺโท โหติ วิมติปกฺขนฺโท เทฺวฬฺหกชาโต – ‘‘เอวํ นุ โข, น นุ โข, กิํ นุ โข, กถํ นุ โข’’ติ, โส วิมติเจฺฉทนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติ, อยํ **วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา**ฯ ภควา หิ อนุมติคฺคหณตฺถํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ – ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๕๙; มหาว. ๒๑), อยํ **อนุมติปุจฺฉา**ฯ ภควา ภิกฺขูนํ กเถตุกมฺยตาย ปญฺหํ ปุจฺฉติ – ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อาหารา ภูตานํ วา สตฺตานํ ฐิติยา สมฺภเวสีนํ วา อนุคฺคหายฯ กตเม จตฺตาโร’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๑) อยํ **กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา**ฯ

ตตฺถ ปุริมา ติโสฺส ปุจฺฉา พุทฺธานํ นตฺถิฯ กสฺมา? ตีสุ หิ อทฺธาสุ กิญฺจิ สงฺขตํ อทฺธาวิมุตฺตํ วา อสงฺขตํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อทิฏฺฐํ อตุลิตํ อตีริตํ อวิภูตํ อวิภาวิตํ นาม นตฺถิฯ เตน เนสํ อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉา นตฺถิฯ ยํ ปน เตหิ อตฺตโน ญาเณน ปฏิวิทฺธํ, ตสฺส อเญฺญน สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา สทฺธิํ สํสนฺทนกิจฺจํ นตฺถิ, เตน เนสํ ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉาปิ นตฺถิฯ ยสฺมา ปน พุทฺธา ภควโนฺต อกถํกถี ติณฺณวิจิกิจฺฉา สพฺพธเมฺมสุ วิคตสํสยา, เตน เนสํ วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉาปิ นตฺถิฯ อิตรา ปน เทฺว ปุจฺฉา อตฺถิ, ตาสุ อยํ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาติ เวทิตพฺพาฯ

อิทานิ ตาย ปุจฺฉาย ปุฏฺฐมตฺถํ สรูปโต ทเสฺสโนฺต **‘‘โลภํ, ภิกฺขเว, เอกธมฺม**’’นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ลุพฺภนฺติ เตน, สยํ วา ลุพฺภติ, ลุพฺภนมตฺตเมว วา ตนฺติ **โลโภ**ฯ สฺวายํ อารมฺมณคฺคหณลกฺขโณ มกฺกฏาเลโป วิย, อภิสงฺครโส ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตมํสเปสิ วิย, อปริจฺจาคปจฺจุปฏฺฐาโน เตลญฺชนราโค วิย, สํโยชนิเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาททสฺสนปทฏฺฐาโน, ตณฺหานทิภาเวน วฑฺฒมาโน ยตฺถ สมฺปฺปโนฺน, สีฆโสตา นที วิย มหาสมุทฺทํ อปายเมว ตํ สตฺตํ คเหตฺวา

คจฺฉตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ กิญฺจาปิ อยํ โลภสโทฺท สพฺพโลภสามญฺญวจโน, อิธ ปน กามราควจ โนติ เวทิตโพฺพฯ โส หิ อนาคามิมคฺควชฺฌฯ

ปุน **ภิกฺขเว**ติ อาลปนํ ธมฺมสฺส ปฏิคฺคาหกภาเวน อภิมุขีภูตานํ ตตฺถ อาทรชนนตฺถํฯ **ปชหถา**ติ อิมินา ปหานาภิสมโย วิหิโต, โส จ ปริญฺญาสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมเยหิ สทฺธึ เอว ปวตฺตติ, น วิสุนฺติ จตุสจฺจาธิฏฺฐานานิ จตฺตาริปิ สมฺมาทิฏฺฐิยา กิจฺจานิ วิหิตาเนว โหนฺติฯ ยถา จ ‘‘โลภํ ปชหถา’’ติ วุเตฺต ปหาเนกฏฺฐภาวโต โทสาทีนมฺปิ ปหานํ อตฺถโต วุตฺตเมว โหติ, เอวํ สมุทยสจฺจวิสเย สมฺมาทิฏฺฐิกิเจฺจ ปหานาภิสมเย วุเตฺต ตสฺสา สหการีการณภูตานํ สมฺมาสงฺกปฺปาทีนํ เสสมคฺคงฺคานมฺปิ สมุทยสจฺจวิสยกิจฺจํ อตฺถโต วุตฺตเมว โหตีติ ปริปุโณฺณ อริยมคฺคพฺยาปาโร อิธ กถิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ อิมินา นเยน สติปฏฺฐานาทีนมฺปิ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ พฺยาปารสฺส อิธ วุตฺตภาโว ยถารหํ วิตฺถาเรตโพฺพฯ

อปิเจตฺถ **โลภํ ปชหถา**ติ เอเตน ปหานปริญฺญา วุตฺตาฯ สา จ ตีรณปริญฺญาธิฏฺฐานา, ตีรณปริญฺญา จ ญาตปริญฺญาธิฏฺฐานาติ อวินาภาเวน ติโสฺสปิ ปริญฺญา โพธิตา โหนฺติฯ เอวเมตฺถ สห ผเลน จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ ปริปุณฺณํ กตฺวา ปกาสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา **โลภํ ปชหถา**ติ สห ผเลน ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ เทสิตาฯ สา จ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิสนฺนิสฺสยา… เป.… จิตฺตวิสุทฺธิสีลวิสุทฺธิสนฺนิสฺสยา จาติ นานนฺตริกภาเวน สห ผเลน สพฺพาปิ สตฺต วิสุทฺธิโย วิภาวิตาติ เวทิตพฺพํฯ

เอวเมตาย วิสุทฺธิกฺกมภาวนาย ปริญฺญาตฺตยสมฺปาทเนน โลภํ ปชหิตุกาเมน –

> ‘‘อนตฺถชนโน โลโภ, โลโภ จิตฺตปฺปโกปโน;
> ภยมนฺตรโต ชาตํ, ตํ ชโน นาวพุชฺฌติฯ
>
> ‘‘ลุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, ลุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติ;
> อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยํ โลโภ สหเต นรํ’’ฯ (อิติวุ. ๘๘);

รโตฺต โข, อาวุโส, ราเคน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต ปาณมฺปิ หนติ, อทินฺนมฺปิ อาทิยติ, สนฺธิมฺปิ ฉินฺทติ, นิโลฺลปมฺปิ หรติ, เอกาคาริกมฺปิ กโรติ, ปริปเนฺถปิ ติฏฺฐติ, ปรทารมฺปิ คจฺฉติ, มุสาปิ ภณติฯ ตทปิ เตสํ ภวตํ สมณพฺราหฺมณานํ อชานตํ อปสฺสตํ อเวทยตํ ตณฺหานุคตานํ ปริตสฺสิตํ วิปฺผนฺทิตเมว (อ. นิ. ๓.๕๔)ฯ

> ‘‘ตณฺหาทุติโย ปุริโส, ทีฆมทฺธาน สํสรํ;
> อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ, สํสารํ นาติวตฺตติ’’ฯ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕);
>
> ‘‘นตฺถิ ราคสโม อคฺคิ, นตฺถิ โทสสโม กลิ’’ฯ (ธ. ป. ๒๐๒, ๒๕๑);
>
> ‘‘กามราเคน ฑยฺหามิ, จิตฺตํ เม ปริฑยฺหติ’’ฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๒);
>
> ‘‘เย ราครตฺตานุปตนฺติ โสตํ, สยํกตํ มกฺกฏโกว ชาล’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๔๗) จ –

เอวมาทิสุตฺตปทานุสาเรน นานานเยหิ โลภสฺส อาทีนวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ตสฺส ปหานาย ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา กามราคสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ, อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, อสุภภาวนานุโยโค, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ ทสวิธญฺหิ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ กามราโค ปหียติ, กายคตาสติภาวนาวเสน สวิญฺญาณเก อุทฺธุมาตกาทิวเสน อวิญฺญาณเก อสุเภ อสุภภาวนานุโยคมนุยุตฺตสฺสาปิ, มนจฺฉฏฺเฐสุ อินฺทฺริเยสุ สํวรณวเสน สติกวาเฏน ปิหิตทฺวารสฺสาปิ , จตุนฺนํ ปญฺจนฺนํ วา อาโลปานํ โอกาเส สติ อุทกํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลตาย โภชเน มตฺตญฺญุโนปิฯ เตเนวาห –

> ‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓);

อสุภกมฺมฏฺฐานภาวนารเต กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ทสอสุภนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตเนวาห –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อสุภนิมิตฺตํ, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อนุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานายา’’ติฯ

เอวํ ปุพฺพภาเค กามราคสงฺขาตสฺส โลภสฺส ปหานาย ปฏิปนฺโน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ตติยมคฺเคน ตํ อนวเสสโต สมุจฺฉินฺทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โลภํ, ภิกฺขเว, เอกธมฺมํ ปชหถ, อหํ โว ปาฏิโภโค อนาคามิตายา’’ติฯ

เอตฺถาห ‘‘โก ปเนตฺถ โลโภ ปหียติ, กึ อตีโต, อถ อนาคโต, อุทาหุ ปจฺจุปฺปนฺโน’’ติ? กิเญฺจตฺถ – น ตาว อตีโต โลโภ ปหีเยยฺย, น อนาคโต วา เตสํ อภาวโตฯ น หิ นิรุทฺธํ อนุปฺปนฺนํ วา อตฺถีติ วุจฺจติ, วายาโม จ อผโล อาปชฺชติฯ อถ ปจฺจุปฺปนฺโน, เอวมฺปิ อผโล วายาโม ตสฺส สรสภงฺคตฺตา, สํกิลิฏฺฐา จ มคฺคภาวนา อาปชฺชติ, จิตฺตวิปฺปยุโตฺต วา โลโภ สิยา, น จายํ นโย อิจฺฉิโตติฯ วุจฺจเต – น วุตฺตนเยน อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺโน โลโภ ปหียติฯ เสยฺยถาปิ อิธ ตรุณรุกฺโข อสญฺชาตผโล, ตํ ปุริโส กุฐาริยา มูเล ฉินฺเทยฺย, ตสฺส รุกฺขสฺส เฉเท อสติ ยานิ ผลานิ นิพฺพเตฺตยฺยุํ, ตานิ รุกฺขสฺส ฉินฺนตฺตา อชาตานิ เอว น ชาเยยฺยุํ, เอวเมว อริยมคฺคาธิคเม อสติ อุปฺปชฺชนารโห โลโภ อริยมคฺคาธิคเมน ปจฺจยฆาตสฺส กตตฺตา น อุปฺปชฺชติฯ อยญฺหิ อฏฺฐกถาสุ ‘‘ภูมิลทฺธุปฺปนฺโน’’ติ วุจฺจติฯ วิปสฺสนาย หิ อารมฺมณภูตา ปญฺจกฺขนฺธา ตสฺส อุปฺปชฺชนฏฺฐานตาย ภูมิ นามฯ สา ภูมิ เตน ลทฺธาติ กตฺวา ภูมิลทฺธุปฺปนฺโนฯ อารมฺมณาธิคฺคหิตุปฺปนฺโน อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺโน อสมูหตุปฺปนฺโนติ จ อยเมว วุจฺจติฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ สุเตฺตฯ **เอตน**ฺติ เอตํ อตฺถชาตํฯ อิทานิ คาถาพนฺธวเสน วุจฺจมานํฯ **อิติ วุจฺจตี**ติ เกน ปน วุจฺจติ? ภควตา วฯ อเญฺญสุ หิ ตาทิเสสุ ฐาเนสุ สงฺคีติกาเรหิ อุปนิพนฺธคาถา โหนฺติ, อิธ ปน ภควตา ว คาถารุจิกานํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยวเสน วุตฺตเมวตฺถํ สงฺคเหตฺวา คาถา ภาสิตาฯ

ตตฺถ **เยน โลเภน ลุทฺธาเส, สตฺตา คจฺฉนฺติ ทุคฺคติ**นฺติ เยน อารมฺมณคฺคหณลกฺขเณน ตโต เอว อภิสงฺครเสน โลเภน ลุทฺธา อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ อายตเนสุ คิทฺธา คธิตาฯ **เส**ติ หิ นิปาตมตฺตํฯ อกฺขรจินฺตกา ปน อีทิเสสุ ฐาเนสุ เส-การาคมํ อิจฺฉนฺติฯ ตถา ลุทฺธตฺตา เอว กายสุจริตาทีสุ กิญฺจิ สุจริตํ อกตฺวา กายทุจฺจริตาทีนิ จ อุปจินิตฺวา รูปาทีสุ

สตฺตวิสตฺตตาย สตฺตาติ ลทฺธนามา ปาณิโน ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺติฎฺฐานตาย ทุคฺคตีติ สงฺขํ คตํ นิรยํ ติรจฺฉานโยนึ เปตฺติวิสยญฺจ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน คจฺฉนฺติ อุปปชฺชนฺติฯ

ตํ โลภํ สมฺมทญฺญาย, ปชหนฺติ วิปสฺสิโนติ ตํ ยถาวุตฺตํ โลภํ สภาวโต สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อสฺสาทโต อาทีนวโต นิสฺสรณโตติ อิเมหิ อากาเรหิ สมฺมา อวิปรีตํ เหตุนา ญาเยน อญฺญาย ญาตตีรณปริญฺญาสงฺขาตาย ปญฺญาย ชานิตฺวา รูปาทิเก ปญฺจุปาทานกฺขนฺเธ อนิจฺจาทีหิ วิวิเธหิ อากาเรหิ ปสฺสนฺโต วิปสฺสิโน อวสิฏฺฐกิเลเส วิปสฺสนาปญฺญาปุพฺพงฺคมาย มคฺคปญฺญาย สมุจฺเฉทปฺปหานวเสน ปชหนฺติ, น ปุน อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปชฺชิตุํ เทนฺติฯ **ปหาย น ปุนายนฺติ, อิมํ โลกํ กุทาจน**นฺติ เอวํ สหเชกฏฺฐปหาเนกฏฺเฐหิ อวสิฏฺฐกิเลเสหิ สทฺธึ ตํ โลภํ อนาคามิมคฺเคน ปชหิตฺวา ปุน ปจฺฉา อิมํ กามธาตุสงฺขาตํ โลกํ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน กทาจิปิ น อาคจฺฉนฺติ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ สุปฺปหีนตฺตาฯ อิติ ภควา อนาคามิผเลน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

อยมฺปิ อโตฺถติ นิทานาวสานโต ปภุติ ยาว คาถาปริโยสานา อิมินา สุเตฺตน ปกาสิโต อโตฺถฯ **อปิ**-สโทฺท อิทานิ วกฺขมานสุตฺตตฺถสมฺปิณฺฑโนฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อิมสฺมึ สุเตฺต สมุทยสจฺจํ สรูเปเนว อาคตํ, ปหานาปเทเสน มคฺคสจฺจํฯ อิตรํ สจฺจทฺวยญฺจ ตทุภยเหตุตาย นิทฺธาเรตพฺพํฯ คาถาย ปน ทุกฺขสมุทยมคฺคสจฺจานิ ยถารุตวเสเนว ญายนฺติ, อิตรํ นิทฺธาเรตพฺพํฯ เอเสว นโย อิโต ปเรสุปิ สุเตฺตสุฯ

ปรมตฺถทีปนิยา ขุทฺทกนิกาย-อฎฺฐกถาย

อิติวุตฺตกวณฺณนาย ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. โทสสุตฺตวณฺณนา

๒. **วุตฺตเญฺหตํ ...เป.... โทส**นฺติ ทุติยสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ ยถา เอตฺถ, เอวํ อิโต ปเรสุปิ สพฺพตฺถ อปุพฺพปทวณฺณนํเยว กริสฺสามฯ ยสฺมา อิทํ สุตฺตํ โทสพหุลานํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา โทสวูปสมนตฺถํ เทสิตํ, ตสฺมา **"โทสํ, *ภิกฺขเว*, เอกธมฺมํ ปชหถา**"ติ อาคตํฯ ตตฺถ **โทส**นฺติ ''อนตฺถํ เม อจรีติ อาฆาโต ชายตี''ติอาทินา (วิภ. ๙๖๐) นเยน สุเตฺต วุตฺตานํ นวนฺนํ, ''อตฺถํ เม นาจรี''ติอาทีนญฺจ ตปฺปฏิปกฺขโต สิทฺธานํ นวนฺนเมวาติ อฏฺฐารสนฺนํ ขาณุกณฺฏกาทินา อฏฺฐาเนน สทฺธึ เอกูนวีสติยา อญฺญตราฆาตวตฺถุสมฺภวํ อาฆาตํฯ โส หิ ทุสฺสนฺติ เตน, สยํ วา ทุสฺสติ, ทุสฺสนมตฺตเมว วา ตนฺติ โทโสติ วุจฺจติฯ โส จณฺฑิกฺกลกฺขโณ ปหฎาสีวิโส วิย, วิสปฺปนรโส วิสนิปาโต วิย, อตฺตโน นิสฺสยทหนรโส วา ทาวคฺคิ วิย, ทุสฺสนปจฺจุปฏฺฐาโน ลโทฺธกาโส วิย สปโตฺต, ยถาวุตฺตอาฆาตวตฺถุปทฏฺฐาโน วิสสํสฏฺฐปูติมุตฺตํ วิย ทฏฺฐโพฺพฯ **ปชหถา**ติ สมุจฺฉินฺทถฯ ตตฺถ เย อิเม –

> ''ปญฺจิเม, *ภิกฺขเว*, อาฆาตปฏิวินยา, ยตฺถ *ภิกฺขุโน* อุปฺปโนฺน อาฆาโต สพฺพโส ปฏิวิเนตโพฺพฯ กตเม ปญฺจ? ยสฺมึ, *ภิกฺขเว*, ปุคฺคเล อาฆาโต ชาเยถ, เมตฺตา ตสฺมึ ปุคฺคเล *ภาเวตพฺพา*...เป.... กรุณา...เป.... อุเปกฺขา, อสติอมนสิกาโร ตสฺมึ ปุคฺคเล อาปชฺชิตโพฺพ, เอวํ ตสฺมึ ปุคฺคเล อาฆาโต ปฏิวิเนตโพฺพฯ ยสฺมึ, *ภิกฺขเว*, ปุคฺคเล อาฆาโต ชาเยถ, กมฺมสฺสกตา ตสฺมึ ปุคฺคเล อธิฏฺฐาตพฺพา 'กมฺมสฺสโก อยมายสฺมา กมฺมทายาโท...เป.... *ภวิสฺสตี*''ติ (อ. นิ. ๕.๑๖๑) –

เอวํ ปญฺจ อาฆาตปฺปฏิวินยา วุตฺตาเยวฯ

> ‘‘ปญฺจิเม, อาวุโส, อาฆาตปฏิวินยา, ยตฺถ ภิกฺขุโน อุปฺปนฺโน อาฆาโต สพฺพโส ปฏิวิเนตพฺโพฯ กตเม ปญฺจ? อิธาวุโส, เอกจฺจ ปุคฺคโล อปริสุทฺธกายสมาจาโร โหติ ปริสุทฺธวจีสมาจาโร; เอวรูเปปิ, อาวุโส, ปุคฺคเล อาฆาโต ปฏิวิเนตพฺโพ’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๖๒) –

เอวมาทินาปิ นเยน ปญฺจ อาฆาตปฏิวินยา วุตฺตา, เตสุ เยน เกนจิ อาฆาตปฏิวินยวิธินา ปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ อปิจ โย –

> ‘‘อุภโตทณฺฑเกน เจปิ, ภิกฺขเว, กกเจน โจรา โอจรกา องฺคมงฺคานิ โอกเนฺตยฺยุํ, ตตฺราปิ โย มโน ปทูเสยฺย, น เม โส เตน สาสนกโร’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๒) สตฺถุ โอวาโทฯ

‘‘ตเสฺสว เตน ปาปิโย, โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ;
กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌโนฺต, สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํฯ

‘‘อุภินฺนมตฺถํ จรติ, อตฺตโน จ ปรสฺส จ;
ปรํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา, โย สโต อุปสมฺมติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๘);

> ‘‘สตฺติเม , ภิกฺขเว, ธมฺมา สปตฺตกนฺตา สปตฺตกรณา โกธนํ อาคจฺฉนฺติ อิตฺถึ วา ปุริสํ วาฯ กตเม สตฺต? อิธ, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส เอวํ อิจฺฉติ, ‘อโห วตายํ ทุพฺพโณฺณ อสฺสา’ติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? น, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส วณฺณวตาย นนฺทติฯ โกธโนยํ, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล โกธาภิภูโต โกธปเรโต กิญฺจาปิ โส โหติ สุนฺหาโต สุวิลิโตฺต กปฺปิตเกสมสฺสุ โอทาตวตฺถวสโน, อถ โข โส ทุพฺพโณฺณว โหติ โกธาภิภูโตฯ อยํ, ภิกฺขเว, ปฐโม ธโมฺม สปตฺตกโนฺต สปตฺตกรโณ โกธนํ อาคจฺฉติ อิตฺถึ วา ปุริสํ วาฯ
>
> ‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส เอวํ อิจฺฉติ ‘อโห วตายํ ทุกฺขํ สเยยฺยา’ติ…เป.… น ปจุรโตฺถ อสฺสาติ…เป.… น โภควา อสฺสาติ…เป.… น ยสวา อสฺสาติ…เป.… น มิตฺตวา อสฺสาติ…เป.… กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปเชฺชยฺยาติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? น, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส สุคติคมเน นนฺทติฯ โกธโนยํ, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล โกธาภิภูโต โกธปเรโต กาเยน ทุจฺจริตํ จรติ, วาจาย ทุจฺจริตํ จรติ, มนสา ทุจฺจริตํ จรติฯ โส กาเยน ทุจฺจริตํ จริตฺวา วาจาย ทุจฺจริตํ จริตฺวา มนสา ทุจฺจริตํ จริตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา…เป.… นิรยํ อุปปชฺชติ โกธาภิภูโต’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๔)ฯ

‘‘กุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, กุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติ…เป.…ฯ (อ. นิ. ๗.๖๔);

‘‘โกธํ ชเห วิปฺปชเหยฺย มานํ, สํโยชนํ สพฺพมติกฺกเมยฺยฯ (ธ. ป. ๒๒๑);

‘‘อนตฺถชนโน โกโธ, โกโธ จิตฺตปฺปโกปโน…เป.…ฯ (อ. นิ. ๗.๖๔);

‘‘โกธํ เฉตฺวา สุขํ เสติ, โกธํ เฉตฺวา น โสจติ;

โกธสฺส วิสมูลสฺส, มธุรคฺคสฺส พฺราหฺมณา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๗);

‘‘เอกาปราธํ ขม ภูริปญฺญ,
น ปณฺฑิตา โกธพลา ภวนฺตี’’ติฯ –

เอวมาทินา นเยน โทเส อาทีนเว วุตฺตปฺปฏิปกฺขโต โทสปฺปหาเน อานิสํเส จ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปุพฺพภาเค โทสํ ตทงฺคปฺปหานาทิวเสน ปชหิตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ตติยมคฺเคน สพฺพโส โทสํ สมุจฺฉินฺทถ, ปชหถาติ เตสํ ภิกฺขูนํ ตตฺถ นิโยชนํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โทสํ, ภิกฺขเว, เอกธมฺมํ ปชหถา’’ติฯ **ทุฏฺฐาเส**ติ อาฆาเตน ทูสิตจิตฺตตาย ปทุฏฺฐาฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปฐมสุตฺตวณฺณนาย วุตฺตนยเมวฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โมหสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย **โมหนฺ**ติ อญฺญาณํฯ ตญฺหิ ทุกฺเข อญฺญาณํ, ทุกฺขสมุทเย อญฺญาณํ, ทุกฺขนิโรเธ อญฺญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อญฺญาณนฺติอาทินา นเยน วิภาเคน อเนกปฺปเภทมฺปิ มุยฺหนฺติฯ เตน สยํ วา มุยฺหติ มุยฺหนมตฺตเมว วา ตนฺติ โมโหติ วุจฺจติฯ โส จิตฺตสฺส อนฺธภาวลกฺขโณ, อญฺญาณลกฺขโณ วา, อสมฺปฏิเวธรโส, อารมฺมณสภาวจฺฉาทนรโส วา, อสมฺมาปฺปฏิปตฺติปจฺจุปฏฺฐาโน, อนฺธการปจฺจุปฏฺฐาโน วา, อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐาโน, สพฺพากุสลานํ มูลนฺติ ทฏฺฐโพฺพฯ อิธาปิ **ปชหถา**ติ ปทสฺส –

‘‘มูโฬฺห อตฺถํ น ชานาติ, มูโฬฺห ธมฺมํ น ปสฺสติ;
อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยํ โมโห สหเต นรํ’’ฯ (อิติวุ. ๘๘);

‘‘อนตฺถชนโน โมโห…เป.…ฯ (อิติวุ. ๘๘);

‘‘อวิชฺชา, ภิกฺขเว, ปุพฺพงฺคมา อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา’’ (อิติวุ. ๔๐);

‘‘โมหสมฺพนฺธโน โลโก, ภพฺพรูโปว ทิสฺสติ’’; (อุทา. ๗๐);

‘‘โมโห นิทานํ กมฺมานํ สมุทยาย’’ (อ. นิ. ๓.๓๔);

‘‘มูโฬฺห โข, พฺราหฺมณ, โมเหน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต ทิฏฺฐธมฺมิกมฺปิ ภยํ เวรํ ปสวติ, สมฺปรายิกมฺปิ ภยํ เวรํ ปสวตี’’ติ จ –

อาทินา นเยน ‘‘โย โกจิ ธโมฺม กามจฺฉนฺทาทิสํกิเลสธเมฺมหิ นิพฺพเตฺตตโพฺพ, อตฺถโต ส โพฺพ โส โมหเหตุโก’’ติ จ โมเห อาทีนวํ ตปฺปฏิปกฺขโต โมหปฺปหาเน อานิสํสญฺจ ปจฺจเวกฺขิตฺวา กามจฺฉนฺทาทิปฺปหานกฺกเมเนว ปุพฺพภาเค ตทงฺคาทิวเสน โมหํ ปชหนฺตา ตติยมเคฺคน ยถาวุตฺตโลภโทเสกฏฺฐํ โมหํ สมุเจฺฉทวเสน ปชหถาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อนาคามิมคฺควโชฺฌ เอว หิ โมโห อิธาธิเปฺปโตติฯ **มูฬฺหาเส**ติ กุสลากุสลสาวชฺชานวชฺชาทิเภเท อตฺตโน หิตาหิเต สมฺมูฬฺหาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โกธสุตฺตวณฺณนา

๔. จตุตฺเถ **โกธ**นฺติ โทสํฯ โทโส เอว หิ โกธปริยาเยน พุชฺฌนกานํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยวเสน เอวํ วุโตฺตฯ ตสฺมา ทุติยสุเตฺต วุตฺตนเยเนเวตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อปิจ กุชฺฌนลกฺขโณ โกโธ, อาฆาตกรณรโส, จิตฺตสฺส พฺยาปตฺติภาวปจฺจุปฏฺฐาโน, เจตโส ปูติภาโวติ ทฏฺฐโพฺพติ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มกฺขสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม **มกฺข**นฺติ ปรคุณมกฺขนํฯ ยทิปิ หิ โส คูถํ คเหตฺวา ปรํ ปหรโนฺต วิย อตฺตโน กรํ ปฐมตรํ มกฺขติเยว, ตถาปิ ปเรสํ คุณมกฺขนาธิปฺปาเยน ปวเตฺตตพฺพตฺตา ‘‘ปรคุณมกฺขโน’’ติ วุจฺจติฯ ตถา หิ โส อุทกปุญฺฉนมิว นฺหาตสฺส สรีรคตํ อุทกํ ปเรสํ คุเณ มเกฺขติ ปุญฺฉติ วินาเสติ , ปเรหิ วา กตานํ มหนฺตานมฺปิ การานํ เขปนโต ธํสนโต มโกฺขติ วุจฺจติฯ โส ปรคุณมกฺขนลกฺขโณ, เตสํ วินาสนรโส, ตทวจฺฉาทนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ อตฺถโต ปน ปเรสํ คุณมกฺขนาการน ปวโตฺต โทมนสฺสสหคตจิตฺตุปฺปาโทติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปชหถา**ติ ตตฺถ วุตฺตปฺปเภทํ โทสํ, โทเส จ วุตฺตนยํ อาทีนวํ, ปหาเน จสฺส อานิสํสํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปุพฺพภาเค ตทงฺคาทิวเสน ปชหนฺตา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ตติยมเคฺคน อนวเสสํ สมุจฺฉินฺทถาติ อโตฺถฯ **มกฺขาเส**ติ มกฺขิตา มกฺขิตปรคุณา, ปเรสํ คุณานํ มกฺขิตาโร, ตโต เอว อตฺตโนปิ ธํสิตคุณาติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. มานสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฏฺฐ **มาน**นฺติ ชาติอาทิวตฺถุกํ เจตโส อุนฺนมนํฯ โส หิ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา นเยน มญฺญนฺติ เตน, สยํ วา มญฺญติ, มานนํ สมฺปคฺคโหติ วา มาโนติ วุจฺจติฯ สฺวายํ เสโยฺยหมสฺมีติ มาโน, สทิโสหมสฺมีติ มาโน, หีโนหมสฺมีติ มาโนติ เอวํ ติวิโธฯ ปุน เสยฺยสฺส เสโยฺยหมสฺมีติ มาโน, เสยฺยสฺส สทิโส, เสยฺยสฺส หีโน; สทิสสฺส เสโยฺย, สทิสสฺส สทิโส, สทิสสฺส หีโน; หีนสฺส เสโยฺย, หีนสฺส สทิโส, หีนสฺส หีโนหมสฺมีติ มาโนติ เอวํ นววิโธปิ อุนฺนติลกฺขโณ, อหํการรโส, สมฺปคฺคหรโส วา, อุทฺธุมาตภาวปจฺจุปฏฺฐาโน, เกตุกมฺยตาปจฺจุปฏฺฐาโน วา, ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลภปทฏฺฐาโน อุมฺมาโท วิยาติ ทฏฺฐโพฺพฯ **ปชหถา**ติ ตสฺส สพฺพสฺสปิ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนนิมิตฺตตา, ครุฏฺฐานิเยสุ อภิวาทนปจฺจุปฏฺฐานอญฺชลิกมฺมสามีจิกมฺมาทีนํ อกรเณ การณตา, ชาติมทปุริสมทาทิภาเวน ปมาทาปตฺติเหตุภาโวติ เอวมาทิเภทํ อาทีนวํ ตปฺปฏิปกฺขโต นิรติมานตาย อานิสํสญฺจ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ราชสภํ อนุปฺปโตฺต จณฺฑาโล วิย สพฺรหฺมจารีสุ นีจจิตฺตตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา ปุพฺพภาเค ตทงฺคาทิวเสน ตํ ปชหนฺตา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อนาคามิมเคฺคน สมุจฺฉินฺทถาติ อโตฺถฯ อนาคามิมคฺควชฺฌเมว หิ มาโน อิธาธิเปฺปโตฯ **มตฺตาเส**ติ ชาติมทปุริสมทาทิวเสน มาเนน ปมาทาปตฺติเหตุภูเตน มตฺตา อตฺตานํ ปคฺคเหตฺวา จรนฺตาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อิเมสุ ปน ปฏิปาฏิยา ฉสุ สุเตฺตสุ คาถาสุ วา อนาคามิผลํ ปาเปตฺวา เทสนา นิฏฺฐาปิตาฯ ตตฺถ เย อิเม อวิหา อตปฺปา สุทสฺสา สุทสฺสี อกนิฏฺฐาติ อุปปตฺติภววเสน ปญฺจ อ

นาคามิโน, เตสุ อวิเหสุ อุปฺปนฺนา อวิหา นามฯ เต อนฺตราปรินิพฺพายี, อุปหจฺจปรินิพฺพายี, อสงฺขารปรินิพฺพายี, สสงฺขารปรินิพฺพายี, อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามีติ ปญฺจวิธา, ตถา อตปฺปา, สุทสฺสา, สุทสฺสิโนฯ อกนิเฏฺฐสุ ปน อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี ปริหายติฯ ตตฺถ โย อวิหาทีสุ อุปฺปชฺชิตฺวา อายุเวมชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา อรหตฺตปฺปตฺติยา กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายติ, อยํ **อนฺตราปรินิพฺพายี** นามฯ โย ปน อวิหาทีสุ อาทิโต ปญฺจกปฺปสตาทิเภทํ อายุเวมชฺฌํ อติกฺกมิตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ **อุปหจฺจปรินิพฺพายี** นามฯ โย อสงฺขาเรน อธิมตฺตปฺปโยคํ อกตฺวา อปฺปทุเกฺขน อกสิเรน ปรินิพฺพายติ, อยํ **อสงฺขารปรินิพฺพายี** นามฯ โย ปน สสงฺขาเรน อธิมตฺตปฺปโยคํ กตฺวา ทุเกฺขน กิเจฺฉน กสิเรน ปรินิพฺพายติ, อยํ **สสงฺขารปรินิพฺพายี** นามฯ อิตโร ปน อวิหาทีสุ อุทฺธํวาหิตภาเวน อุทฺธมสฺส ตณฺหาโสตํ, วฏฺฏโสตํ, มคฺคโสตเมว วาติ อุทฺธํโสโตฯ อวิหาทีสุ อุปฺปชฺชิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสโกฺกโนฺต ตตฺถ ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อกนิฏฺฐํ คจฺฉตีติ อกนิฏฺฐคามีฯ

เอตฺถ จ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี, อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี, น อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี, น อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามีติ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ กถํ? โย อวิหโต ปฏฺฐาย จตฺตาโร เทวโลเก โสเธตฺวา อกนิฏฺฐํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี นามฯ โย ปน เหฏฺฐา ตโย เทวโลเก โสเธตฺวา สุทสฺสีเทวโลเก ฐตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี นามฯ โย อิโต อกนิฏฺฐเมว คนฺตฺวา ปรินิพฺพายติ , อยํ น อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี นามฯ โย ปน เหฏฺฐา จตูสุ เทวโลเกสุ ตตฺถ ตเตฺถว ปรินิพฺพายติ, อยํ น อุทฺธํโสโต, น อกนิฏฺฐคามี นามาติฯ

ตตฺถ อวิเหสุ อุปฺปชฺชิตฺวา กปฺปสตโต อุทฺธํ ปรินิพฺพายิโก, ทฺวินฺนํ กปฺปสตานํ มตฺถเก ปรินิพฺพายิโก, ปญฺจกปฺปสเต อสมฺปเตฺต ปรินิพฺพายิโกติ ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโนฯ วุตฺตเญฺหตํ ''อุปปนฺนํ วา สมนนฺตรา อปฺปตฺตํ วา เวมชฺฌํ''นฺติ (ปุ. ป. ๓๖)ฯ วา-สเทฺทน หิ ปตฺตมโตฺตปิ สงฺคหิโตติฯ เอวํ ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโน, เอโก อุปหจฺจปรินิพฺพายี เอโก อุทฺธํโสโตฯ เตสุ อสงฺขารปรินิพฺพายิโน ปญฺจ, สสงฺขารปรินิพฺพายิโน ปญฺจาติ ทส โหนฺติฯ ตถา อตปฺปาสุทสฺสาสุทสฺสีสูติ จตฺตาโร ทสกา จตฺตารีสํ อกนิเฏฺฐ ปน อุทฺธํโสตสฺส อภาวโต ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโน, เอโก อุปหจฺจปรินิพฺพายีติ อสงฺขารปรินิพฺพายิโน จตฺตาโร, สสงฺขารปรินิพฺพายิโน จตฺตาโรติ อฏฺฐ, เอวเมเต อฏฺฐจตฺตารีสํ อนาคามิโนฯ เต สเพฺพปิ อิเมสุ สุเตฺตสุ อวิเสสวจเนน คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สพฺพปริญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **สพฺพนฺ**ติ อนวเสสํฯ อนวเสสวาจโก หิ อยํ สพฺพ-สโทฺทฯ โส เยน เยน สมฺพนฺธํ คจฺฉติ, ตสฺส ตสฺส อนวเสสตํ ทีเปติ; ยถา ''สพฺพํ รูปํ, สพฺพา เวทนา, สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสู''ติฯ โส ปนายํ สพฺพ-สโทฺท สปฺปเทสนิปฺปเทสวิสยตาย ทุวิโธฯ ตถา เหส สพฺพสพฺพํ, ปเทสสพฺพํ, อายตนสพฺพํ, สกฺกายสพฺพนฺติ จตูสุ วิสเยสุ ทิฏฺฐปฺปโยโคฯ ตตฺถ ''สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถมาคจฺฉนฺตี''ติอาทีสุ (จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕) สพฺพสพฺพสฺมึ อาคโตฯ ''สเพฺพสํ โว, สาริปุตฺตา, สุภาสิตํ ปริยาเยนา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๔๕) ปเทสสพฺพสฺมึฯ ''สพฺพํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ, จกฺขุเญฺจว รูปญฺจ...เป....ฯ มนเญฺจว ธเมฺม จา''ติ (สํ. นิ. ๔.๒๓-๒๕) เอตฺถ อายตนสพฺพสฺมึฯ ''สพฺพธมฺมมูลปริยายํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑) สกฺกายสพฺพสฺมึฯ

ตตฺถ สพฺพสพฺพสฺมึ อาคโต นิปฺปเทสวิสโย, อิตเรสุ ตีสุปิ อาคโต สปฺปเทสวิสโย ฯ อิธ ปน สกฺกายสพฺพสฺมึ เวทิตโพฺพฯ วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา เตภูมกธมฺมา หิ อิธ ‘‘สพฺพ’’นฺติ อนวเสสโต คหิตาฯ

อนภิชานนฺติ ‘‘อิเม ธมฺมา กุสลา, อิเม อกุสลา, อิเม สาวชฺชา, อิเม อนวชฺชา’’ติอาทินา ‘‘อิเม ปญฺจกฺขนฺธา, อิมานิ ทฺวาทสายตนานิ, อิมา อฎฺฐารส ธาตุโย, อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, อยํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจ’’นฺติ จ อาทินา สเพฺพ อภิเญฺญเยฺย ธเมฺม อวิปรีตสภาวโต อนภิชานโนฺต อภิวิสิเฎฺฐน ญาเณน น ชานโนฺตฯ **อปริชาน**นฺติ น ปริชานโนฺตฯ โย หิ สพฺพํ เตภูมกธมฺมชาตํ ปริชานาติ, โส ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานาติ – ญาตปริญฺญาย, ตีรณปริญฺญาย, ปหานปริญฺญายฯ ตตฺถ กตมา ญาตปริญฺญา? สพฺพํ เตภูมกํ นามรูปํ – ‘‘อิทํ รูปํ, เอตฺตกํ รูปํ, น อิโต ภิโยฺยฯ อิทํ นามํ, เอตฺตกํ นามํ, น อิโต ภิโยฺย’’ติ ภูตปฺปสาทาทิปฺปเภทํ รูปํ, ผสฺสาทิปฺปเภทํ นามญฺจ, ลกฺขณรสปจฺจุปฎฺฐานปทฎฺฐานโต ววตฺถเปติฯ ตสฺส อวิชฺชาทิกญฺจ ปจฺจยํ ปริคฺคณฺหาติฯ อยํ ญาตปริญฺญาฯ กตมา ตีรณปริญฺญา? เอวํ ญาตํ กตฺวา ตํ สพฺพํ ตีเรติ อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโตติ ทฺวาจตฺตาลีสาย อากาเรหิฯ อยํ ตีรณปริญฺญาฯ กตมา ปหานปริญฺญา? เอวํ ตีรยิตฺวา อคฺคมเคฺคน สพฺพสฺมึ ฉนฺทราคํ ปชหติฯ อยํ ปหานปริญฺญาฯ

ทิฎฺฐิวิสุทฺธิกงฺขาวิตรณวิสุทฺธิโยปิ ญาตปริญฺญาฯ มคฺคามคฺคปฎิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิโย กลาปสมฺมสนาทิอนุโลมปริโยสานา วา ปญฺญา ตีรณปริญฺญาฯ อริยมเคฺคน ปชหนํ ปหานปริญฺญาฯ โย สพฺพํ ปริชานาติ, โส อิมาหิ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานาติฯ อิธ ปน วิราคปฺปหานานํ ปฎิเกฺขปวเสน วิสุํ คหิตตฺตา ญาตปริญฺญาย ตีรณปริญฺญาย จ วเสน ปริชานนา เวทิตพฺพาฯ โย ปเนวํ น ปริชานาติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อปริชาน’’นฺติฯ

ตตฺถ จิตฺตํ อวิราชยนฺติ ตสฺมึ อภิเญฺญยฺยวิเสเส ปริเญฺญเยฺย อตฺตโน จิตฺตสนฺตานํ น วิราชยํ, น วิรชฺชโนฺต; ยถา ตตฺถ ราโค น โหติ, เอวํ วิราคานุปสฺสนํ น อุปฺปาเทโนฺตติ อโตฺถฯ **อปฺปชห**นฺติ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ตตฺถ ปหาตพฺพยุตฺตกํ กิเลสวฎฺฎํ อนวเสสโต น ปชหโนฺตฯ ยถา เจตํ, เอวํ อภิชานนาทโยปิ มิสฺสกมคฺควเสน เวทิตพฺพาฯ ปุพฺพภาเค หิ นานาจิตฺตวเสน ญาตตีรณปหานปริญฺญาหิ กเมน อภิชานนาทีนิ สมฺปาเทตฺวา มคฺคกาเล เอกกฺขเณเนว กิจฺจวเสน ตํ สพฺพํ นิปฺผาเทนฺตํ เอกเมว ญาณํ ปวตฺตตีติฯ **อภโพฺพ ทุกฺขกฺขยายา**ติ นิพฺพานาย สกลสฺส วฎฺฎทุกฺขสฺส เขปนาย น ภโพฺพ, นาลํ น สมโตฺถติ อโตฺถฯ

สพฺพญฺจ โขติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท พฺยติเรเก, **โข**-สโทฺท อวธารเณฯ ตทุภเยน อภิชานนาทิโต ลทฺธพฺพํ วิเสสํ ทุกฺขกฺขยสฺส จ เอกนฺตการณํ ทีเปติฯ อภิชานนาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วุตฺตเมวฯ ตตฺถ ปน ปฎิเกฺขปวเสน วุตฺตํ, อิธ วิธานวเสน เวทิตพฺพํฯ อยเมว วิเสโสฯ อปิจ **อภิชาน**นฺติ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกสงฺขาตํ สกฺกายสพฺพํ สรูปโต ปจฺจยโต จ ญาณสฺส อภิมุขีกรณวเสน อภิชานโนฺต หุตฺวา อภาวาการาทิปริคฺคเหน ตํ อนิจฺจาทิลกฺขเณหิ ปริจฺฉิชฺชมานวเสน ปริชานโนฺตฯ **วิราชย**นฺติ สมฺมเทวสฺส อนิจฺจตาทิอวโพเธน อุปฺปนฺนภยาทีนวนิพฺพิทาทิญาณานุภาเวน อตฺตโน จิตฺตํ วิรตฺตํ กโรโนฺต ตตฺถ อณุมตฺตมฺปิ ราคํ อนุปฺปาเทโนฺตฯ **ปชห**นฺติ วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนาสหิตาย มคฺคปญฺญาย สมุทยปกฺขิยํ กิเลสวฎฺฎํ ปชหโนฺต สมุจฺฉินฺทโนฺตฯ **ภโพฺพ ทุกฺขกฺขยายา**ติ เอวํ กิเลสมลปฺปหาเนเนว สพฺพสฺส กมฺมวฎฺฎสฺส ปริกฺขีณตฺตา อนวเสสวิปากวฎฺฎเขปนาย สกลสํสารวฎฺฎทุกฺขปริกฺขยภูตาย วา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ภโพฺพ เอกเนฺตเนตํ ปาปุณิตุนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

โย สพฺพํ สพฺพโต ญตฺวาติ โย ยุตฺตโยโค อารทฺธวิปสฺสโก สพฺพํ เตภูมกธมฺมชาตํ สพฺพโต สพฺพภาเคน กุสลาทิกฺขนฺธาทิวิภาคโต ทุกฺขาทิปีฬนาทิวิภาคโต จฯ อถ วา **สพฺพ โต**ติ สพฺพสฺมา กกฺขฬผุสนาทิลกฺขณาทิโต อนิจฺจาทิโต จาติ สพฺพาการโต ชานิตฺวา วิปสฺสนาปุพฺพงฺคเมน มคฺคญาเณน ปฏิวิชฺฌิตฺวา, วิปสฺสนาญาเณเนว วา ชานนเหตุฯ **สพฺพเตฺสุ น รชฺชตี**ติ สเพฺพสุ อตีตาทิวเสน อเนกเภทภินฺนสุ สกฺกายธเมฺมสุ น รชฺชติ, อริยมคฺคาธิคเมน ราคํ น ชเนติฯ อิมินาสฺส ตณฺหาคาหสฺส อภาวํ ทเสฺสโนฺต ตํ นิมิตฺตตฺตา ทิฏฺฐิมานคฺคาหานํ ‘‘เอตํ มม เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติ อิมสฺส มิจฺฉาคาหตฺตยสฺสปิ อภาวํ ทเสฺสติฯ **ส เว**ติ เอตฺถ **ส**-อิติ นิปาตมตฺตํฯ **เว**-ติ พฺยตฺตํ, เอกํเสนาติ วา เอตสฺมิํ อเตฺถ นิปาโตฯ **สพฺพปริญฺญา**ติ สพฺพปริชานนโต, ยถาวุตฺตสฺส สพฺพสฺส อภิสมยวเสน ปริชานนโตฯ **โส**ติ ยถาวุโตฺต โยคาวจโร, อริโย เอว วาฯ **สพฺพทุกฺขมุปจฺจคา**ติ สพฺพํ วฏฺฏทุกฺขํ อจฺจคา อติกฺกมิ, สมติกฺกมีติ อโตฺถฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มานปริญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม อปุพฺพํ นตฺถิ, เกวลํ มานวเสน เทสนา ปวตฺตาฯ คาถาสุ ปน **มานุเปตา อยํ ปชา**ติ กมฺมกิเลเสหิ ปชายตีติ **ปชา**ติ ลทฺธนามา อิเม สตฺตา มญฺญนลกฺขเณน มาเนน อุเปตา อุปคตาฯ **มานคนฺถา ภเว รตา**ติ กิมิกีฏปฏงฺคาทิอตฺตภาเวปิ มาเนน คนฺถิตา มานสํโยชเนน สํยุตฺตาฯ ตโต เอว ทีฆรตฺตํ ปริภาวิตาหํการวเสน ‘‘เอตํ มมา’’ติ สงฺขาเรสุ อโชฺฌสานพหุลตฺตา ตตฺถ นิจฺจสุขอตฺตาทิวิปลฺลาสวเสน จ กามาทิภเว รตาฯ **มานํ อปริชานนฺตา**ติ มานํ ตีหิ ปริญฺญาหิ น ปริชานนฺตาฯ อรหตฺตมคฺคญาเณน วา อนติกฺกมนฺตา, ‘‘มานํ อปริญฺญายา’’ติ เกจิ ปฐนฺติฯ **อาคนฺตาโร ปุนพฺภวน**ฺติ ปุน อายาติํ อุปฺปตฺติภวํฯ ปุนปฺปุนํ ภวนโต วา ปุนพฺภวสงฺขาตํ สํสารํ อปราปรํ ปริวตฺตนวเสน คนฺตาโร อุปคนฺตาโร โหนฺติ, ภวโต น ปริมุจฺจนฺตีติ อโตฺถฯ **เย จ มานํ ปหนฺตฺวาน, วิมุตฺตา มานสงฺขเย**ติ เย ปน อรหตฺตมเคฺคน สพฺพโส มานํ ปชหิตฺวา มานสฺส อจฺจนฺตสงฺขยภูเต อรหตฺตผเล นิพฺพาเน วา ตเทกฏฺฐสพฺพกิเลสวิมุตฺติยา วิมุตฺตา สุฏฺฐุ มุตฺตาฯ **เต มานคนฺถาภิภุโน, สพฺพทุกฺขมุปจฺจคุนฺ**ติ เต ปริกฺขีณภวสํโยชนา อรหโนฺต สพฺพโส มานคนฺถํ มานสํโยชนํ สมุเจฺฉทปฺปหาเนน อภิภวิตฺวา ฐิตา, อนวเสสํ วฏฺฏทุกฺขํ อติกฺกมิํสูติ อโตฺถฯ เอวเมตสฺมิํ สตฺตมสุเตฺต จ อรหตฺตํ กถิตนฺติฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. โลภโทสปริญฺญาสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๙-๑๐. นวมทสเมสุ อปุพฺพํ นตฺถิฯ เทสนาวิลาสวเสน ตถา พุชฺฌนกานํ เวเนยฺยานํ อชฺฌาสยวเสน วา ตถา เทสิตานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

นวมทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑-๓. โมหปริญฺญาทิสุตฺตวณฺณนา

๑๑-๑๓. ทุติยวคฺคปิ ปฐมาทีนิ ตีณิ สุตฺตานิ วุตฺตนยาเนว, ตถา เทสนาการณมฺปิ วุตฺตเมวฯ

๔. อวิชฺชานีวรณสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุตฺเถ – **''นาหํ, *ภิกฺขเว*''**ติอาทีสุ **น**-กาโร ปฏิเสธโตฺถฯ **อหนฺ**ติ ภควา อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **อญฺญ**นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพอวิชฺชานีวรณโต อญฺญํฯ **เอกนีวรณมฺปี**ติ เอกนีวรณธมฺมมฺปิฯ **สมนุปสฺสามี**ติ เทฺว สมนุปสฺสนา – ทิฏฺฐิสมนุปสฺสนา จ ญาณสมนุปสฺสนา จฯ ตตฺถ ''รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ''ติอาทินา (อ. นิ. ๔.๒๐๐; ปฏิ. ม. ๑.๑๓๐) อาคตา อยํ ทิฏฺฐิสมนุปสฺสนา นามฯ ''อนิจฺจโต สมนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต''ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๓.๓๕) ปน อาคตา อยํ ญาณสมนุปสฺสนา นามฯ อิธาปิ ญาณสมนุปสฺสนาว อธิเปฺปตาฯ ''สมนุปสฺสามี''ติ จ ปทสฺส น-กาเรน สมฺพโนฺธฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ''อหํ, ภิกฺขเว, สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาเตน สมนฺตจกฺขุนา สพฺพธเมฺม หตฺถามลกํ วิย โอโลเกโนฺตปิ อญฺญํ เอกนีวรณมฺปิ น สมนุปสฺสามี''ติฯ

เยน นีวรเณน นิวุตา ปชา ทีฆรตฺตํ สนฺธาวนฺติ สํสรนฺตีติ เยน นีวรณกสภาวตฺตา นีวรเณน ธมฺมสภาวํ ชานิตุํ ปสฺสิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ อทตฺวา ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา ฐาเนน อนฺธกาเรน นิวุตา สตฺตา อนาทิมติสํสาเร อปริมาเณ กเปฺป มหเนฺตสุ เจว ขุทฺทเกสุ จ ภวาทีสุ อปราปรุปฺปตฺติวเสน สพฺพโต ธาวนฺติ เจว สํสรนฺติ, จฯ อารมฺมณนฺตรสงฺกมนวเสน วา สนฺธาวนํ, ภวนฺตรสงฺกมนวเสน สํสรณํฯ กิเลสานํ พลวภาเวน วา สนฺธาวนํ, ทุพฺพลภาเวน สํสรณํฯ ขณิกมรณวเสน วา เอกชาติยํ สนฺธาวนํ, โวหารมรณวเสน อเนกาสุ ชาตีสุ สํสรณํฯ จิตฺตวเสน วา สนฺธาวนํ, ''จิตฺตมสฺส วิธาวตี''ติ หิ วุตฺตํ, กมฺมวเสน สํสรณํฯ เอวํ สนฺธาวนสํสรณานํ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

ยถยิทนฺติ ยถา อิทํฯ ย-กาโร ปทสนฺธิกโร, สนฺธิวเสน รสฺสตฺตํฯ **อวิชฺชานีวรณนฺ**ติ เอตฺถ ปูเรตุํ อยุตฺตฏฺเฐน กายทุจฺจริตาทิ อวินฺทิยํ นาม, อลทฺธพฺพนฺติ อโตฺถฯ ตํ อวินฺทิยํ วินฺทตีติ อวิชฺชาฯ วิปรีตโต กายสุจริตาทิ วินฺทิยํ นาม, ตํ วินฺทิยํ น วินฺทตีติ อวิชฺชาฯ ขนฺธานํ ราสฏฺฐํ, อายตนานํ อายตนฏฺฐํ, ธาตูนํ สุญฺญฏฺฐํ, อินฺทฺริยานํ อาธิปเตยฺยฏฺฐํ, สจฺจานํ ตถฏฺฐํ ทุกฺขาทีนํ ปีฬนาทิวเสน วุตฺตํ จตุพฺพิธํ อตฺถํ อวิทิตํ กโรตีติปิ อวิชฺชาฯ อนฺตวิรหิเต สํสาเร สเตฺต ชวาเปตีติ วา อวิชฺชา, ปรมตฺถโต วา อวิชฺชมาเนสุ อิตฺถิปุริสาทีสุ ชวติ ปวตฺตติ, วิชฺชมาเนสุ ขนฺธาทีสุ น ชวติ, น ปวตฺตตีติ อวิชฺชาฯ อปิจ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ วตฺถารมฺมณานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทปฏิจฺจสมุปฺปนฺนานญฺจ ธมฺมานํ ฉาทนโตปิ อวิชฺชาฯ อวิชฺชาว นีวรณนฺติ อวิชฺชานีวรณํฯ

อวิชฺชานีวรเณน หิ, *ภิกฺขเว*, นิวุตา ปชา ทีฆรตฺตํ สนฺธาวนฺติ สํสรนฺตีติ อิทํ ปุริมเสฺสว ทฬฺหีกรณตฺถํ วุตฺตํฯ ปุริมํ วา – ''ยถยิทํ, ภิกฺขเว, อวิชฺชานีวรณ''นฺติ เอวํ โอปมฺมทสฺสนวเสน วุตฺตํ, อิทํ นีวรณานุภาวทสฺสนวเสนฯ กสฺมา ปเนตฺถ อวิชฺชาว เอวํ วุตฺตา, น อเญฺญ ธมฺมาติ? อาทีนวปฏิจฺฉาทเนน กามจฺฉนฺทาทีนํ วิเสสปฺปจฺจยภาวโตฯ ตถา หิ ตาย ปฏิจฺฉาทิตาทีนเว วิสเย กามจฺฉนฺทาทโย ปวตฺตนฺติฯ

นตฺถโญฺญติ อาทิกา คาถา วุตฺตสฺส อวุตฺตสฺส จ อตฺถสฺส สงฺคณฺหนวเสน ภาสิตาฯ ตตฺถ **นิวุตา**ติ นิวาริตา ปลิคุณฺฐิตา, ปฏิจฺฉาทิตาติ อโตฺถฯ **อโหรตฺต**นฺติ ทิวา เจว รตฺติญฺจ, สพฺพกาลนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ยถา โมเหน อาวุตา**ติ เยน ปกาเรน อวิชฺชานีวรณสงฺขาเตน โมเหน อาวุตา ปฏิจฺฉาทิตา สุวิเญฺญยฺยมฺปิ อชานนฺติโย ปชา สํสาเร สํสรนฺติ, ตถารูโป อโญฺญ เอกธโมฺมปิ เอกนีวรณมฺปิ นตฺถีติ โยเชตพฺพํฯ **เย จ โมหํ ปหนฺตฺวาน, ตโมขนฺธํ ปทาลยุ**นฺติ เย ปน อริยสาวกา ปุพฺพภาเค ตทงฺคาทิปฺปหานวเสน, เหฏฺฐิมมเคฺคหิ วา ตํตํมคฺควชฺฌํ โมหํ ปชหิตฺวา อคฺคมเคฺคน วชิรูปมญาเณน โมหสงฺขาตเมว ตโมราสิํ ปทาลยิํสุ, อนวเสสโต สมุจฺฉินฺทิํสุฯ **น เต ปุน สํสรนฺตี**ติ เต อรหโนฺต –

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ –

เอวํ วุเตฺต อิมสฺมิํ สํสาเร น สํสรนฺติ น ปริพฺภมนฺติฯ กิํ การณา? **เหตุ เตสํ น วิชฺชติ** , ยสฺมา สํสารสฺส เหตุ มูลการณํ อวิชฺชา, สา เตสํ น วิชฺชติ, สพฺพโส นตฺถิ สมุจฺฉินฺนตฺตาติฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทุตฺณฺหาสํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม ยสฺส วิชฺชติ, ตํ ปุคฺคลํ ทุเกฺขหิ, กมฺมํ วา วิปาเกหิ, ภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเส วา ภวนฺตราทีหิ สํโยเชตีติ **สํโยชนํ**ฯ ตณฺหายนเฏฺฐน **ตณฺหา,** ตสติ สยํ ปริตสติ, ตสนฺติ วา เอตายาติ ตณฺหาฯ **สญฺญุตฺตา**ติ จกฺขาทีสุ อภินิเวสวตฺถูสุ พทฺธาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ กามเญฺจตฺถ อวิชฺชายปิ สํโยชนภาโว ตณฺหาย จ นีวรณภาโว อตฺถิเยว, ตถาปิ อวิชฺชาย ปฏิจฺฉาทิตาทีนเวหิ ภเวหิ ตณฺหา สเตฺต สํโยเชตีติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ ปุริมสุเตฺต อวิชฺชา นีวรณภาเวน, อิธ จ ตณฺหา สํโยชนภาเวเนว วุตฺตาฯ กิญฺจ นีวรณสํโยชนปฺปธานสฺส ทสฺสนตฺถํฯ ยถา หิ นีวรณภาเวน อวิชฺชา สํกิเลสธมฺมานํ ปธานภูตา ปุพฺพงฺคมา จ, เอวํ สํโยชนภาเวน เนสํ ตณฺหาติ ตทธีนปฺปธานภาวํ ทเสฺสตุํ สุตฺตทฺวเย เอวเมเต ธมฺมา วุตฺตาฯ อปิจ วิเสเสน อวิชฺชา นิพฺพานสุขํ นิวาเรตีติ ‘‘นีวรณ’’นฺติ วุตฺตา, ตณฺหา สํสารทุเกฺขน สเตฺต สํโยเชตีติ ‘‘สํโยชน’’นฺติฯ

ทสฺสนคมนนฺตรายกรณโต วา วิชฺชาจรณวิปกฺขโต ทฺวยํ ทฺวิธา วุตฺตํฯ วิชฺชาย หิ อุชุวิปจฺจนีกภูตา อวิชฺชา นิพฺพานทสฺสนสฺส อวิปรีตทสฺสนสฺส จ วิเสสโต อนฺตรายกรา, จรณธมฺมานํ อุชุวิปจฺจนีกภูตา ตณฺหา คมนสฺส สมฺมาปฏิปตฺติยา อนฺตรายกราติ; เอวมยํ อวิชฺชาย นิวุโต อนฺธีกโต ตณฺหาย สํวุโต พโทฺธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อโนฺธ วิย พโทฺธ มหากนฺตารํ, สํสารกนฺตารํ นาติวตฺตติฯ อนตฺถุปฺปตฺติเหตุทฺวยทสฺสนตฺถมฺปิ ทฺวยํ ทฺวิธา วุตฺตํฯ อวิชฺชาคโต หิ ปุคฺคโล พาลภาเวน อตฺถํ ปริหาเปติ, อนตฺถญฺจ อตฺตโน กโรติ, อกุสโล วิย อาตุโร อสปฺปายกิริยายฯ ชานโนฺตปิ พาโล พาลภาเวน อตฺถํ ปริหาเปติ, อนตฺถญฺจ กโรติ ชานโนฺต วิย โรคี อสปฺปายเสวีฯ มกฺกฏาเลโปปมสุตฺตํ เจตสฺส อตฺถสฺส สาธกํฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส มูลการณทสฺสนตฺถเมฺปตฺถ ทฺวยํ ทฺวิธา วุตฺตํฯ วิเสเสน หิ สโมฺมหสฺส พลวภาวโต อวิชฺชาเขตฺตํ อตีโต อทฺธา, ปตฺถนาย พลวภาวโต ตณฺหาเขตฺตํ อนาคโต อทฺธาฯ ตถา หิ พาลชโน สโมฺมหพหุโล อตีตมนุโสจติ, ตสฺส อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ สพฺพํ เนตพฺพํฯ ปตฺถนาพหุโล อนาคตํ ปชปฺปติ, ตสฺส ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานนฺติอาทิ

สพฺพํ เนตพฺพํฯ เตเนว ตาสํ ปุพฺพนฺตาหรเณน อปรนฺตปฏิสนฺธาเนน จสฺส ยถากฺกมํ มูลการณตา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพนฺติฯ

คาถาสุ **ตณฺหาทุติโย**ติ ตณฺหาสหาโยฯ ตณฺหา หิ นิรุทกกนฺตาเร มรีจิกาย อุทกสญฺญา วิย ปิปาสาภิภูตํ อปฺปฏิการทุกฺขาภิภูตมฺปิ สตฺตํ อสฺสาทสนฺทสฺสนวเสน สหายกิจฺจํ กโรนฺตี ภวาทีสุ อนิพฺพินฺทํ กตฺวา ปริพฺภมาเปติ, ตสฺมา ตณฺหา ปุริสสฺส ‘‘ทุติยา’’ติ วุตฺตาฯ นนุ จ อเญฺญปิ กิเลสาทโย ภวาภินิพฺพตฺติยา ปจฺจยาว? สจฺจเมตํ, น ปน ตถา วิเสสปฺปจฺจโย ยถา ตณฺหาฯ ตถา หิ สา กุสเลหิ วินา อกุสเลหิ, กามาวจราทิกุสเลหิ จ วินา รูปาวจราทิกุสเลหิ ภวนิพฺพตฺติยา วิเสสปฺปจฺจโย, ยโต สมุทยสจฺจนฺติ วุจฺจตีติฯ **อิตฺถภาวญฺญถาภาว**นฺติ อิตฺถภาโว จ อญฺญถาภาโว จ อิตฺถภาวญฺญถาภาโวฯ โส เอตสฺส อตฺถีติ อิตฺถภาวญฺญถาภาโว สํสาโร, ตํ ตตฺถ อิตฺถภาโว มนุสฺสตฺตํ, อญฺญถาภาโว ตโต อวสิฏฺฐสตฺตาวาสาฯ อิตฺถภาโว วา เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปจฺจุปฺปนฺโน อตฺตภาโว, อญฺญถาภาโว อนาคตตฺตภาโวฯ เอวรูโป วา อโญฺญปิ อตฺตภาโว อิตฺถภาโว, น เอวรูโป อญฺญถาภาโวฯ ตํ อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ สํสารํ ขนฺธธาตุอายตนปฏิปาฏึ นาติวตฺตติ, น อติกฺกมติฯ

เอตมาทีนวํ ญตฺวา, ตณฺหํ ทุกฺขสฺส สมฺภวนฺติ เอตํ สกลวฏฺฏทุกฺขสฺส สมฺภวํ สมุทยํ ตณฺหํ อาทีนวํ อาทีนวโต ญตฺวาติ อโตฺถฯ อถ วา **เอตมาทีนวํ ญตฺวา**ติ เอตํ ยถาวุตฺตํ สํสารนาติวตฺตนํ อาทีนวํ โทสํ ญตฺวาฯ **ตณฺหํ ทุกฺขสฺส สมฺภว**นฺติ ตณฺหญฺจ วุตฺตนเยน วฏฺฏทุกฺขสฺส ปธานการณนฺติ ญตฺวาฯ **วีตตโณฺห อนาทาโน, สโต ภิกฺขุ, ปริพฺพเช**ติ เอวํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา ตณฺหํ วิคเมโนฺต อคฺคมเคฺคน สพฺพโส วีตตโณฺห วิคตตโณฺห, ตโต เอว จตูสุ อุปาทาเนสุ กสฺสจิปิ อภาเวน อายตึ ปฏิสนฺธิสงฺขาตสฺส วา อาทานสฺส อภาเวน อนาทาโน, สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา สพฺพตฺถ สโตการิตาย สโต ภินฺนกิเลโส ภิกฺขุ ปริพฺพเช จเรยฺย, ขนฺธปรินิพฺพาเนน วา สงฺขารปฺปวตฺติโต อปคเจฺฉยฺยาติ อโตฺถฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปฐมเสขสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉเฏฺฐ **เสขสฺสา**ติ เอตฺถ เกนเฏฺฐน เสโข? เสกฺขธมฺมปฏิลาภโต เสโขฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต, เสโข โหตีติ? อิธ, ภิกฺขุ, เสขาย สมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต โหติ…เป.… เสเขน สมฺมาสมาธินา สมนฺนาคโต โหติฯ เอตฺตาวตา โข, ภิกฺขุ, เสโข โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๓)ฯ

อปิจ สิกฺขตีติ เสโขฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘สิกฺขตีติ โข, ภิกฺขุ, ตสฺมา เสโขติ วุจฺจติฯ กิญฺจ สิกฺขติ? อธิสีลมฺปิ สิกฺขติ, อธิจิตฺตมฺปิ สิกฺขติ, อธิปญฺญมฺปิ สิกฺขติฯ สิกฺขตีติ โข, ภิกฺขุ, ตสฺมา เสโขติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๖)ฯ

โยปิ กลฺยาณปุถุชฺชโน อนุโลมปฺปฏิปทาย ปริปูรการี สีลสมฺปโนฺน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยานุโยคมนุยุโตฺต ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานํ

ภาวนานุโยคมนุยุโตฺต วิหรติ – ‘‘อชฺช วา เสฺว วา อญฺญตรํ สามญฺญผลํ อธิคมิสฺสามี’’ติ, โสปิ วุจฺจติ สิกฺขตีติ เสโขติฯ อิมสฺมึ อเตฺถ น ปฏิวิชฺฌโนฺตว เสโข อธิเปฺปโต, อถ โข กลฺยาณปุถุชฺชโนปิฯ อปฺปตฺตํ มานสํ เอเตนาติ **อปฺปตฺตมานโส**ฯ **มานส**นฺติ ‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๕๑; มหาว. ๓๓) เอตฺถ ราโค มานสนฺติ วุโตฺตฯ ‘‘จิตฺตํ มโน มานส’’นฺติ (ธ. ส. ๖๓, ๖๕) เอตฺถ จิตฺตํฯ ‘‘อปฺปตฺตมานโส เสโข, กาลํ กยิรา ชเน สุตา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) เอตฺถ อรหตฺตํฯ อิธาปิ อรหตฺตเมว อธิเปฺปตํฯ เตน อปฺปตฺตอรหตฺตสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ

อนุตฺตรนฺติ เสฏฺฐํ, อสทิสนฺติ อโตฺถฯ จตูหิ โยเคหิ เขมํ อนุปทฺทุตนฺติ **โยคเกฺขมํ,** อรหตฺตเมว อธิเปฺปตํฯ **ปตฺถยมานสฺสา**ติ เทฺว ปตฺถนา ตณฺหาปตฺถนา, กุสลจฺฉนฺทปตฺถนา จฯ ‘‘ปตฺถยมานสฺส หิ ชปฺปิตานิ, ปเวธิตํ วาปิ ปกปฺปิเตสู’’ติ (สุ. นิ. ๙๐๘; มหานิ. ๑๓๗) เอตฺถ ตณฺหาปตฺถนาฯ

> ‘‘ฉินฺนํ ปาปิมโต โสตํ, วิทฺธสฺตํ วินฬีกตํ;
> ปาโมชฺชพหุลา โหถ, เขมํ ปเตฺถถ ภิกฺขโว’’ติฯ (ม. นิ. ๑.๓๕๒);

เอตฺถ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทปตฺถนา, อยเมว อิธาธิเปฺปตาฯ เตน ปตฺถยมานสฺสาติ ตํ โยคเกฺขมํ คนฺตุกามสฺส ตนฺนินฺนสฺส ตโปฺปณสฺส ตปฺปพฺภารสฺสาติ อโตฺถฯ **วิหรโต**ติ เอกํ อิริยาปถทุกฺขํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ หรโตฯ อถ วา ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ อธิมุจฺจโนฺต สทฺธาย วิหรตี’’ติอาทินา นิเทฺทสนเยน เจตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อชฺฌตฺติก**นฺติ นิยกชฺฌตฺตสงฺขาเต อชฺฌเตฺต ภวํ อชฺฌตฺติกํฯ **องฺค**นฺติ การณํฯ **อิติ กริตฺวา**ติ เอวํ กตฺวาฯ **น อญฺญํ เอกงฺคมฺปิ สมนุปสฺสามี**ติ เอตฺถ อยํ สเงฺขปโตฺถ – ภิกฺขเว, อชฺฌตฺตํ อตฺตโน สนฺตาเน สมุฏฺฐิตํ การณนฺติ กตฺวา อญฺญํ เอกการณมฺปิ น สมนุปสฺสามิ ยํ เอวํ พหูปการํ, **ยถยิทํ โยนิโส มนสิการโร**ติ อุปายมนสิกาโร, ปถมนสิกาโร, อนิจฺจาทีสุ อนิจฺจาทินเยเนว มนสิกาโร, อนิจฺจานุโลมิเกน วา จิตฺตสฺส อาวฏฺฏนา อนฺวาวฏฺฏนา อาโภโค สมนฺนาหาโร มนสิกาโรฯ อยํ โยนิโส มนสิกาโรฯ

อิทานิ โยนิโส มนสิการสฺส อานุภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘โยนิโส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ มนสิ กโรโนฺต อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โยนิโส มนสิ กโรโนฺต**ติ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, อยํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ, อยํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ, อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจ’’นฺติ จตูสุ อริยสเจฺจสุ โยนิโส มนสิการํ ปวเตฺตโนฺตฯ

ตตฺรายํ อตฺถวิภาวนา – ยทิปิ อิทํ สุตฺตํ อวิเสเสน เสกฺขปุคฺคลวเสน อาคตํ, จตุมคฺคสาธารณวเสน ปน สเงฺขเปเนว กมฺมฏฺฐานํ กถยิสฺสามฯ โย จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานิโก โยคาวจโร ‘‘ตณฺหาวชฺชา เตภูมกา ขนฺธา ทุกฺขํ, ตณฺหา สมุทโย, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรโธ, นิโรธสมฺปาปโก มโคฺค’’ติ เอวํ ปุเพฺพ เอว อาจริยสนฺติเก อุคฺคหิตจตุสจฺจกมฺมฏฺฐาโนฯ โส อปเรน สมเยน วิปสฺสนามคฺคํ สมารุโฬฺห สมาโน เตภูมเก ขเนฺธ ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ โยนิโส มนสิ กโรติ, อุปาเยน ปเถน สมนฺนาหรติ เจว วิปสฺสติ จฯ วิปสฺสนา หิ อิธ มนสิการสีเสน วุตฺตาฯ ยาปนายํ ตสฺส ทุกฺขสฺส สมุฏฺฐาปิกา ปุริมภวิกา ตณฺหา, อยํ ทุกฺขสมุทโยติ โยนิโส มนสิ กโรติฯ ยสฺมา ปน อิทํ ทุกฺขํ, อยญฺจ สมุทโย อิทํ ฐานํ ปตฺวา นิรุชฺฌนฺติ น ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา ยทิทํ นิพฺพานํ นาม , อยํ ทุกฺขนิโรโธติ โยนิโส มนสิ กโรติฯ นิโรธสมฺปาปกํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติ โยนิโส มนสิ กโรติ, อุปาเยน ปเถน สมนฺนาหรติ เจว วิปสฺสติ จฯ

ตตฺรายํ อุปาโย – อภินิเวโส นาม ขเนฺธ โหติ, น วิวเฏฺฏ, ตสฺมา อยมโตฺถ – ‘‘อิมสฺมิํ กาเย ปถวีธาตุ, อาโปธาตู’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๘) นเยน จตฺตาริ มหาภูตานิ ตทนุสาเรน อุปาทารูปานิ จ ปริคฺคเหตฺวา ‘‘อยํ รูปกฺขโนฺธ’’ติ ววตฺถเปติฯ ตํ ววตฺถาปยโต อุปฺปเนฺน ตทา รมฺมเณ จิตฺตเจตสิกธเมฺม ‘‘อิเม จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา’’ติ ววตฺถเปติฯ ตโต ‘‘อิเม ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺข’’นฺติ ววตฺถเปติฯ เต ปน สเงฺขปโต นามญฺจ รูปญฺจาติ เทฺว ภาคา โหนฺติฯ อิทญฺจ นามรูปํ สเหตุ สปฺปจฺจยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส อยํ อวิชฺชาภวตณฺหาทิโก เหตุ, อยํ อาหาราทิโก ปจฺจโยติ เหตุปฺปจฺจเย ววตฺถเปติฯ โส เตสํ ปจฺจยานญฺจ ปจฺจยุปฺปนฺนานญฺจ ยาถาวสรสลกฺขณํ ววตฺถเปตฺวา ‘‘อิเม ธมฺมา อหุตฺวา ภวนฺติ, หุตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, ตสฺมา อนิจฺจา’’ติ อนิจฺจลกฺขณํ อาโรเปติ, ‘‘อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตฺตา ทุกฺขา’’ติ ทุกฺขลกฺขณํ อาโรเปติ, ‘‘อวสวตฺตนโต อนตฺตา’’ติ อนตฺตลกฺขณํ อาโรเปติฯ

เอวํ ติลกฺขณานิ อาโรเปตฺวา วิปสฺสโนฺต อุทยพฺพยญาณุปฺปตฺติยา อุปฺปเนฺน โอภาสาทิเก วิปสฺสนุปกฺกิเลเส ‘อมโคฺค’ติ อุทยพฺพยญาณเมว ‘‘อริยมคฺคสฺส อุปายภูโต ปุพฺพภาคมโคฺค’’ติ มคฺคามคฺคํ ววตฺถเปตฺวา ปุน อุทยพฺพยญาณํ ปฏิปาฏิยา ภงฺคญาณาทีนิ จ อุปฺปาเทโนฺต โสตาปตฺติมคฺคาทโย ปาปุณาติฯ ตสฺมิํ ขเณ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฺปฏิเวเธเนว ปฏิวิชฺฌติ, เอกาภิสมเยน อภิสเมติฯ ตตฺถ ทุกฺขํ ปริญฺญาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌโนฺต, สมุทยํ ปหานปฺปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌโนฺต สพฺพํ อกุสลํ ปชหติ, นิโรธํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌโนฺต มคฺคํ ภาวนาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌโนฺต สพฺพํ กุสลํ ภาเวติฯ อริยมโคฺค หิ นิปฺปริยายโต กุจฺฉิตสลนาทิอเตฺถน กุสโล, ตสฺมิญฺจ ภาวิเต สเพฺพปิ กุสลา อนวชฺชโพธิปกฺขิยธมฺมา ภาวนาปาริปูริํ คจฺฉนฺตีติฯ เอวํ โยนิโส มนสิ กโรโนฺต อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ โยนิโส มนสิ กโรติ, อยํ ทุกฺขสมุทโยติ โยนิโส มนสิ กโรตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๑)ฯ อปรมฺปิ วุตฺตํ ‘‘โยนิโส มนสิการสมฺปนฺนเสฺสตํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน ปาฏิกงฺขํ – อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวสฺสติ, อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกริสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๕๕)ฯ

โยนิโส มนสิกาโรติ คาถาย อยํ สเงฺขปโตฺถ – สิกฺขติ, สิกฺขาปทานิ ตสฺส อตฺถิ, สิกฺขนสีโลติ วา **เสโข**ฯ สํสาเร ภยํ อิกฺขตีติ **ภิกฺขุ**ฯ ตสฺส เสขสฺส ภิกฺขุโน **อุตฺตมตฺถสฺส** อรหตฺตสฺส **ปตฺติยา** อธิคมาย ยถา โยนิโส มนสิกาโร, เอวํ **พหุกาโร** พหูปกาโร อโญฺญ โกจิธโมฺม นตฺถิฯ กสฺมา? ยสฺมา โยนิโส อุปาเยน มนสิการํ ปุรกฺขตฺวา **ปทหํ** จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวเสน ปทหโนฺต, **ขยํ ทุกฺขสฺส ปาปุเณ** สํกิเลสวฏฺฏทุกฺขสฺส ปริกฺขยํ ปริโยสานํ นิพฺพานํ ปาปุเณ อธิคเจฺฉยฺย, ตสฺมา โยนิโส มนสิกาโร พหุกาโรติฯ

ฉฎฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. ทุติยเสขสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม **พาหิร**นฺติ อชฺฌตฺตสนฺตานโต พหิ ภวํฯ **กลฺยาณมิตฺตตา**ติ ยสฺส สีลาทิคุณสมฺปนฺนสฺส อฆสฺส ฆาตา , หิตสฺส วิธาตา สพฺพากาเรน อุปการโก มิโตฺต โหติ, โส ปุคฺคโล กลฺยาณมิโตฺต, ตสฺส ภาโว กลฺยาณมิตฺตตาฯ ตตฺรายํ กลฺยาณมิโตฺต ปกติยา สทฺธาสมฺปโนฺน โหติ สีลสมฺปโนฺน สุตสมฺปโนฺน จาคสมฺปโนฺน วีริยสมฺปโนฺน สติสมฺปโนฺน สมาธิสมฺปโนฺน ปญฺญาสมฺปโนฺนฯ ตตฺถ สทฺธาสมฺปตฺติยา สทฺทหติ ตถาคตสฺส โพธิํ, เตน สมฺมาสโมฺพธิเหตุภูตํ สเตฺตสุ หิตสุเขสิตํ น ปริจฺจชติ, สีลสมฺปตฺติยา สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย โหติ ครุ จ ภาวนีโย โจทโก ปาปครหี วตฺตา วจนกฺขโม, สุตสมฺปตฺติยา ขนฺธายตนสจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิกานํ คมฺภีรานํ กถานํ กตฺตา โหติ, จาคสมฺปตฺติยา อปฺปิโจฺฉ โหติ สนฺตุโฎฺฐ ปวิวิโตฺต

อสํสโฏฺฐ, วีริยสมฺปตฺติยา อตฺตโน ปเรสญฺจ หิตปฺปฏิปตฺติยํ อารทฺธวีริโย โหติ, สติสมฺปตฺติยา อุปฏฺฐิตสฺสติ โหติ ปรเมน สติเนปเกฺกน สมนฺนาคโต จิรกตมฺปิ จิรภาสิตมฺปิ สริตา อนุสฺสริตา, สมาธิสมฺปตฺติยา อวิกฺขิโตฺต โหติ สมาหิโต เอกคฺคจิโตฺต, ปญฺญาสมฺปตฺติยา อวิปรีตํ ปชานาติฯ โส สติยา กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสโนฺต ปญฺญาย สตฺตานํ หิตสุขํ ยถาภูตํ ชานิตฺวา สมาธินา ตตฺถ อพฺยคฺคจิโตฺต หุตฺวา วีริเยน สเตฺต อหิตโต นิเสเธตฺวา เอกนฺตหิเต นิโยเชติฯ เตเนวาห –

> ‘‘ปิโย ครุ ภาวนีโย, วตฺตา จ วจนกฺขโม;
> คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, โน จาฏฺฐาเน นิโยชโก’’ติฯ (เนตฺติ. ๑๑๓);

กลฺยาณมิโตฺต , ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวตีติ กลฺยาณมิโตฺต ปุคฺคโล กลฺยาณมิตฺตํ นิสฺสาย กมฺมสฺสกตาญาณํ อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนํ สทฺธํ ผาติํ กโรติ, สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุณาติฯ ตํ ธมฺมํ สุตฺวา ตถาคเต สทฺธํ ปฏิลภติ, เตน สทฺธาปฏิลาเภน ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชฺชํ อนุติฏฺฐติ, จตุปาริสุทฺธิสีลํ สมฺปาเทติ, ยถาพลํ ธุตธเมฺม สมาทาย วตฺตติ, ทสกถาวตฺถุลาภี โหติ, อารทฺธวีริโย วิหรติ อุปฏฺฐิตสฺสติ สมฺปชาโน ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานํ ภาวนานุโยคมนุยุโตฺต, นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยมคฺคาธิคเมน สพฺพํ อกุสลํ สมุจฺฉินฺทติ, สพฺพญฺจ กุสลํ ภาวนาปาริปูริํ คเมโนฺต วเฑฺฒติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘กลฺยาณมิตฺตเสฺสตํ, เมฆิย, ภิกฺขุโน ปาฏิกงฺขํ กลฺยาณสหายสฺส กลฺยาณสมฺปวงฺกสฺส ‘ยํ สีลวา ภวิสฺสติ, ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหริสฺสติ อาจารโคจรสมฺปโนฺน, อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ, ภยทสฺสาวี สมาทาย สิกฺขิสฺสติ, สิกฺขาปเทสุ’ฯ
>
> ‘‘กลฺยาณมิตฺตเสฺสตํ…เป.… กลฺยาณสมฺปวงฺกสฺส ‘ยํ ยายํ กถา อภิสเลฺลขิกา เจโตวิวรณสปฺปายา เอกนฺตนิพฺพิทาย…เป.… นิพฺพานาย สํวตฺตติฯ เสยฺยถิทํ – อปฺปิจฺฉกถา, สนฺตุฏฺฐิกถา, ปวิเวกกถา, อสํสคฺคกถา, วีริยารมฺภกถา, สีลกถา, สมาธิกถา…เป.… วิมุตฺติญาณทสฺสนกถาฯ เอวรูปาย กถาย นิกามลาภี ภวิสฺสติ อกิจฺฉลาภี อกสิรลาภี’ฯ
>
> ‘‘กลฺยาณมิตฺตเสฺสตํ …เป.… กลฺยาณสมฺปวงฺกสฺส ‘ยํ อารทฺธวีริโย วิหริสฺสติ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย ถามวา ทฬฺหปรกฺกโม อนิกฺขิตฺตธุโร กุสเลสุ ธเมฺมสุ’ฯ
>
> ‘‘กลฺยาณมิตฺตเสฺสตํ…เป.… กลฺยาณสมฺปวงฺกสฺส ‘ยํ ปญฺญวา ภวิสฺสติ, อุทยตฺถคามินิยา ปญฺญาย สมนฺนาคโต อริยาย นิเพฺพธิกาย สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินิยา’’’ติ (อุทา. ๓๑)ฯ

เอวํ สกลวฏฺฏทุกฺขปริมุจฺจนนิมิตฺตํ กลฺยาณมิตฺตตาติ เวทิตพฺพํฯ เตเนวาห –

> ‘‘มมญฺหิ , อานนฺท, กลฺยาณมิตฺตํ อาคมฺม ชาติธมฺมา สตฺตา ชาติยา ปริมุจฺจนฺติ, ชราธมฺมา สตฺตา ชราย ปริมุจฺจนฺตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙)ฯ

เตน วุตฺตํ – ‘‘กลฺยาณมิโตฺต, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวตี’’ติฯ

คาถาย **สปฺปติโสฺส**ติ ปติสฺสวสงฺขาเตน สห ปติเสฺสนาติ สปฺปติโสฺส, กลฺยาณมิตฺตสฺส โอวาทํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉโก สุพฺพโจติ อโตฺถฯ อถ วา หิตสฺเข ปติฏฺฐาปเนน ปติ อิเสตีติ ปติโสฺส, โอวาททายโกฯ ครุอาทรโยเคน เตน ปติเสฺสน สห วตฺตตีติ สปฺปติโสฺส, ครูสุ ครุจิตฺตีการพหุโลฯ **สคารโว**ติ ฉพฺพิเธนปิ คารเวน ยุโตฺตฯ **กรํ มิตฺตานํ วจน**นฺติ กลฺยาณมิตฺตานํ โอวาทํ กโรโนฺต ยโถวาทํ ปฏิปชฺชโนฺตฯ **สมฺปชาโน**ติ สตฺตฏฺฐานิเยน สมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโตฯ **ปติสฺสโต**ติ กมฺมฏฺฐานํ ผาตึ , คเมตุํ สมตฺถาย สติยา ปติสฺสโต สโตการีฯ **อนุปุเพฺพนา**ติ สีลาทิวิสุทฺธิปฏิปาฏิยา, ตตฺถ จ วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา เจว มคฺคปฏิปาฏิยา จฯ **สพฺพสํโยชนกฺขย**นฺติ กามราคสํโยชนาทีนํ สเพฺพสํ สํโยชนานํ เขปนโต สพฺพสํโยชนกฺขยสงฺขาตสฺส อริยมคฺคสฺส ปริโยสานภูตํ อรหตฺตํ, ตสฺส อารมฺมณภูตํ นิพฺพานเมว วาฯ **ปาปุเณ** อธิคเจฺฉยฺยาติ อโตฺถฯ อิติ อิเมสุ ทฺวีสุ สุเตฺตสุ อริยมคฺคาธิคมสฺส สตฺถารา ปธานงฺคํ นาม คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สงฺฆเภทสุตฺตวณฺณนา

๑๘. อฏฺฐเม **เอกธโมฺม**ติ กตโรยํ สุตฺตนิเกฺขโป? อฏฺฐุปฺปตฺติโกฯ ตตฺรายํ สเงฺขปกถา – เทวทโตฺต หิ อชาตสตฺตุํ ทุคฺคหณํ คาหาเปตฺวา ตสฺส ปิตรํ ราชานํ พิมฺพิสารํ เตน มาราเปตฺวาปิ อภิมาเร ปโยเชตฺวาปิ สิลาปวิชฺฌเนน โลหิตุปฺปาทกมฺมํ กตฺวาปิ น ตาวตา ปากโฏ ชาโต, นาฬาคิรึ วิสฺสเชฺชตฺวา ปน ปากโฏ ชาโตฯ อถ มหาชโน ‘‘เอวรูปมฺปิ นาม ปาปํ คเหตฺวา ราชา วิจรตี’’ติ โกลาหลํ อกาสิ, มหาโฆโส อโหสิฯ ตํ สุตฺวา ราชา อตฺตนา ทียมานานิ ปญฺจ ถาลิปากสตานิ ปจฺฉินฺทาเปสิ, อุปฏฺฐานมฺปิสฺส นาคมาสิฯ นาคราปิ กุลํ อุปคตสฺส กฏจฺฉุภตฺตมฺปิสฺส นาทํสุฯ โส ปริหีนลาภสกฺกาโร โกหเญฺญน ชีวิตุกาโม สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺจ วตฺถูนิ ยาจิตฺวา ‘‘อลํ, เทวทตฺต, โย อิจฺฉติ, โส อารญฺญิโก โหตู’’ติอาทินา (ปารา. ๔๐๙; จูฬว. ๓๔๓) ภควตา ปฏิกฺขิโตฺต เตหิ ปญฺจหิ วตฺถูหิ พาลํ ลูขปฺปสนฺนํ ชนํ สญฺญาเปโนฺต ปญฺจสเต วชฺชิปุตฺตเก สลากํ คาหาเปตฺวา สงฺฆํ ภินฺทิตฺวาว เต อาทาย คยาสีสํ อคมาสิฯ อถ เทฺว อคฺคสาวกา สตฺถุ อาณาย ตตฺถ คนฺตฺวา ธมฺมํ เทเสตฺวา เต อริยผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา อานยิํสุฯ เย ปนสฺส สงฺฆเภทาย ปรกฺกมนฺตสฺส ลทฺธิํ โรเจตฺวา ตเถว ปคฺคยฺห ฐิตา สเงฺฆ ภิชฺชเนฺต ภิเนฺน จ สมนฺนุญฺญา อเหสุํ, เตสํ ตํ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย อโหสิ ฯ

เทวทโตฺตปิ น จิรเสฺสว โรคาภิภูโต พาฬฺหคิลาโน มรณกาเล ‘‘สตฺถารํ วนฺทิสฺสามี’’ติ มญฺจกสิวิกาย นียมาโน เชตวนโปกฺขรณิตีเร ฐปิโต ปถวิยา วิวเร ทิเนฺน ปติตฺวา อวีจิมฺหิ นิพฺพตฺติ, โยชนสติโก จสฺส อตฺตภาโว อโหสิ กปฺปฏฺฐิโย ตาลกฺขนฺธปริมาเณหิ อยสูเลหิ วินิวิโทฺธฯ เทวทตฺตปกฺขิกานิ จ ปญฺจมตฺตานิ กุลสตานิ ตสฺส ลทฺธิยํ ฐิตานิ สห พนฺธเวหิ นิรเย นิพฺพตฺตานิฯ เอกทิวสํ ภิกฺขู ธมฺมสภายํ กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ ‘‘อาวุโส, เทวทเตฺตน สงฺฆํ ภินฺทเนฺตน ภาริยํ กมฺมํ กต’’นฺติฯ อถ สตฺถา ธมฺมสภํ อุปคนฺตฺวา ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อิมาย นามา’’ติ วุเตฺต สงฺฆเภเท อาทีนวํ ทเสฺสโนฺต อิมํ สุตฺตํ อภาสิฯ เกจิ ปน ภณนฺติ ‘‘เทวทตฺตสฺส ตปฺปกฺขิกานญฺจ ตถา นิรเย นิพฺพตฺตภาวํ ทิสฺวา สงฺฆเภเท อาทีนวํ ทเสฺสโนฺต ภควา อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว อิมํ สุตฺตํ เทเสสี’’ติฯ

ตตฺถ **เอกธโมฺม**ติ เอโก อกุสโล มหาสาวชฺชธโมฺมฯ **โลเก**ติ สตฺตโลเกฯ **อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชตี**ติ เอตฺถ เภทสํวตฺตนิเกสุ ภณฺฑนาทีสุ สเงฺฆ อุปฺปเนฺนสุปิ ‘‘ธโมฺม อธโมฺม’’ติ อาทีสุ อฏฺฐารสเภทกรวตฺถูสุ ยสฺส กสฺสจิ ทีปนวเสน โวหรเนฺตสุปิ ตตฺถ รุจิชนนตฺถํ อนุสฺสา

เวเนฺตสฺปิ อนุสฺสาเวตฺวา สลากาย คาหิตายปิ สงฺฆเภโท อุปฺปชฺชมาโน นาม โหติ, สลากาย ปน คาหิตาย จตฺตาโร วา อติเรกา วา ยทา อาเวณิกํ อุเทฺทสํ วา สงฺฆกมฺมํ วา กโรนฺติ, ตทา สงฺฆเภโท อุปฺปชฺชติ นามฯ กเต ปน ตสฺมึ สงฺฆเภโท อุปฺปโนฺน นาม? กมฺมํ, อุเทฺทโส, โวหาโร, อนุสฺสาวนา, สลากคฺคาโหติ อิเมสุ หิ ปญฺจสุ สงฺฆสฺส เภทการเณสุ กมฺมํ วา อุเทฺทโส วา ปมาณํ, โวหารานุสฺสาวนสลากคฺคาหา ปน ปุพฺพภาคาติฯ

พหุชนาหิตายาติอาทีสุ ๐.มหาชนสฺส ฌานมคฺคาทิสมฺปตฺตินิวารเณน อหิตาย, สคฺคสมฺปตฺตินิวารเณน อสุขาย, อปายูปปตฺติเหตุภาเวน อนตฺถายฯ อกุสลธมฺมวเสน วา อหิตาย, หิตมตฺตสฺสปิ อภาวา สุคติยมฺปิ นิพฺพตฺตนกกายิกเจตสิกทุกฺขาย อุปฺปชฺชตีติ สมฺพโนฺธ ฯ **เทวมนุสฺสาน**นฺติ อิทํ ‘‘พหุโน ชนสฺสา’’ติ วุตฺตสฺส อุกฺกฏฺฐปุคฺคลนิเทฺทโสฯ อปโร นโย – **พหุชนาหิตายา**ติ พหุชนสฺส มหโต สตฺตกายสฺส อหิตตฺถาย, ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกอนตฺถายาติ อโตฺถฯ **อสุขายา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกอสุขตฺถาย, ทุวิธทุกฺขตฺถายาติ อโตฺถฯ **อนตฺถายา**ติ ปรมตฺถปฏิเกฺขปายฯ นิพฺพานญฺหิ ปรมโตฺถ, ตโต อุตฺตริํ อโตฺถ นตฺถิฯ **อหิตายา**ติ มคฺคปฏิเกฺขปายฯ นิพฺพานสมฺปาปกมคฺคโต หิ อุตฺตริํ หิตํ นาม นตฺถิฯ **ทุกฺขายา**ติ อริยสุขวิราธเนน วฏฺฏทุกฺขตายฯ เย หิ อริยสุขโต วิรทฺธา ตํ อธิคนฺตุํ อภพฺพา, เต วฏฺฏทุเกฺข ปริพฺภมนฺติ, อริยสุขโต จ อุตฺตริํ สุขํ นาม นตฺถิฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจว อายติญฺจ สุขวิปาโก’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๕; อ. นิ. ๕.๒๗)ฯ

อิทานิ ‘‘สงฺฆเภโท’’ติ สรูปโต ทเสฺสตฺวา ตสฺส อหิตาทีนํ เอกนฺตเหตุภาวํ ปกาเสตุํ **‘‘สเงฺฆ โข ปน, *ภิกฺขเว, ภิเนฺน*’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ***ภิเนฺน***ติ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํ ยถา ‘‘อธนานํ ธเน อนนุปฺปทียมาเน’’ติ (ที. นิ. ๓.๙๑), เภทเหตูติ อโตฺถฯ **อญฺญมญฺญํ *ภณฺฑนานี***ติ จตุนฺนํ ปริสานํ ตปฺปกฺขิกานญฺจ ‘‘เอโส ธโมฺม, เนโส ธโมฺม’’ติ อญฺญมญฺญํ วิวทนานิฯ ภณฺฑนญฺหิ กลหสฺส ปุพฺพภาโคฯ **ปริภาสา**ติ ‘‘อิทญฺจิทญฺจ โว อนตฺถํ กริสฺสามา’’ติ ภยุปฺปาทนวเสน ตชฺชนาฯ **ปริเกฺขปา**ติ ชาติอาทิวเสน ปริโต เขปา, ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ ขุํสนวมฺภนาฯ **ปริจฺจชนา**ติ อุเกฺขปนิยกมฺมกรณาทิวเสน นิสฺสารณาฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ สงฺฆเภเท, ตนฺนิมิเตฺต วา ภณฺฑนาทิเกฯ **อปฺปสนฺนา**ติ รตนตฺตยคุณานํ อนภิญฺญาฯ **น ปสีทนฺตี**ติ ‘‘ธมฺมจาริโน สมจาริโน’’ติอาทินา ยฺวายํ ภิกฺขูสุ ปสาทนากาโร, ตถา น ปสีทนฺติ, เตสํ วา โสตพฺพํ สทฺธาตพฺพํ น มญฺญนฺติฯ ตถา จ ธเมฺม สตฺถริ จ อปฺปสนฺนาว โหนฺติฯ **เอกจฺจานํ อญฺญถตฺต**นฺติ ปุถุชฺชนานํ อวิรุฬฺหสทฺธานํ ปสาทญฺญถตฺตํฯ

คาถาย **อาปายิโก**ติอาทีสุ อปาเย นิพฺพตฺตนารหตาย อาปายิโกฯ ตตฺถปิ อวีจิสงฺขาเต มหานิรเย อุปฺปชฺชตีติ **เนรยิโก**ฯ เอกํ อนฺตรกปฺปํ ปริปุณฺณเมว กตฺวา ตตฺถ ติฏฺฐตีติ **กปฺปโฏฺฐ**ฯ สงฺฆเภทสงฺขาเต วเคฺค รโตติ **วคฺครโต**ฯ อธมฺมิยตาย **อธโมฺม**ฯ เภทกรวตฺถูหิ สงฺฆเภทสงฺขาเต เอว จ อธเมฺม ฐิโตติ **อธมฺมโฏฺฐฯ โยคเกฺขมา ปธํสตี**ติ โยคเกฺขมโต หิตโต ปธํสติ ปริหายติ, จตูหิ วา โยเคหิ อนุปทฺทุตตฺตา โยคเกฺขมํ นาม อรหตฺตํ นิพฺพานญฺจ, ตโต ปนสฺส ธํสเน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ทิฏฺฐิสีลสามญฺญโต สํหตเฏฺฐน **สงฺฆํ,** ตโต เอว เอกกมฺมาทิวิธานโยเคน **สมคฺคํ** สหิตํฯ **เภตฺวานา**ติ ปุเพฺพ วุตฺตลกฺขเณน สงฺฆเภเทน ภินฺทิตฺวาฯ **กปฺป**นฺติ อายุกปฺปํฯ โส ปเนตฺถ อนฺตรกโปฺปวฯ **นิรยมฺหี**ติ อวีจิมหานิรยมฺหิฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สงฺฆสามคฺคีสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **เอกธมฺม**ติ เอโก กุสลธมฺโม อนวชฺชธมฺโมฯ ‘‘อยํ ธมฺโม, นายํ ธมฺโม’’ติ อาทินา สเจ สงฺเฆ วิวาโท อุปฺปชฺเชยฺย, ตตฺถ ธมฺมกาเมน วิญฺญุนา อิติ ปฏิสญฺจิกฺขิตพฺพํ ‘‘ฐานํ โข, ปเนตํ วิชฺชติ, ยทิทํ วิวาโท วฑฺฒมาโน สงฺฆราชิยา วา สงฺฆเภทาย วา สํวตฺเตยฺยา’’ติฯ สเจ ตํ อธิกรณํ อตฺตนา ปคฺคเหตฺวา ฐิโต, อคฺคึ อกฺกเนฺตน วิย สหสา ตโต โอรมิตพฺพํฯ อถ ปเรหิ ตํ ปคฺคหิตํ สยเญฺจตํ สโกฺกติ วูปสเมตุํ, อุสฺสาหชาโต หุตฺวา ทูรมฺปิ คนฺตฺวา ตถา ปฏิปชฺชิตพฺพํ, ยถา ตํ วูปสมฺมติฯ สเจ ปน สยํ น สโกฺกติ, โส จ วิวาโท อุปรูปริ วฑฺฒเตว, น วูปสมฺมติฯ เย ตตฺถ ปติรูปา สิกฺขากามา สพฺรหฺมจาริโน, เต อุสฺสาเหตฺวา เยน ธเมฺมน เยน วินเยน เยน สตฺถุสาสเนน ตํ อธิกรณํ ยถา วูปสมฺมติ, ตถา วูปสเมตพฺพํฯ เอวํ วูปสเมนฺตสฺส โย สงฺฆสามคฺคิกโร กุสโล ธมฺโม, อยเมตฺถ เอกธมฺโมติ อธิเปฺปโตฯ โส หิ อุภโตปกฺขิยานํ เทฺวฬฺหกชาตานํ ภิกฺขูนํ, เตสํ อนุวตฺตนวเสน ฐิตานํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ เตสํ อารกฺขเทวตานํ ยาวเทว พฺรหฺมานมฺปิ อุปฺปชฺชนารหํ อหิตํ ทุกฺขาวหํ สํกิเลสธมฺมํ อปเนตฺวา มหโต ปุญฺญราสิสฺส กุสลาภิสนฺทสฺส เหตุภาวโต สเทวกสฺส โลกสฺส หิตสุขาวโห โหติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เอกธมฺโม, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ พหุชนหิตายา’’**ติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ **สงฺฆสามคฺคี**ติ สงฺฆสฺส สมคฺคภาโว เภทาภาโว เอกกมฺมตา เอกุเทฺทสตา จฯ

คาถายํ **สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี**ติ สุขสฺส ปจฺจยภาวโต สามคฺคี สุขาติ วุตฺตาฯ ยถา ‘‘สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท’’ติ (ธ. ป. ๑๙๔)ฯ **สมคฺคานญฺจนุคฺคโห**ติ สมคฺคานํ สามคฺคิอนุโมทเนน อนุคฺคณฺหนํ สามคฺคิอนุรูปํ, ยถา เต สามคฺคึ น วิชหนฺติ, ตถา คหณํ ฐปนํ อนุพลปฺปทานนฺติ อโตฺถฯ **สงฺฆํ สมคฺคํ กตฺวานา**ติ ภินฺนํ สงฺฆํ ราชิปตฺตํ วา สมคฺคํ สหิตํ กตฺวาฯ **กปฺป**นฺติ อายุกปฺปเมวฯ **สคฺคมฺหิ โมทตี**ติ กามาวจรเทวโลเก อเญฺญ เทเว ทสหิ ฐาเนหิ อภิภวิตฺวา ทิพฺพสุขํ อนุภวโนฺต อิจฺฉิตนิปฺผตฺติยาว โมทติ ปโมทติ ลลติ กีฬตีติฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปทุฏฺฐจิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสมสฺส กา อุปฺปตฺติ? อฎฺฐุปฺปตฺติเยวฯ เอกทิวสํ กิร ภิกฺขู ธมฺมสภายํ สนฺนิสินฺนา กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ – ‘‘อาวุโส, อิเธกโจฺจ พหุํ ปุญฺญกมฺมํ กโรติ, เอกโจฺจ พหุํ ปาปกมฺมํ, เอกโจฺจ อุภยโวมิสฺสกํ กโรติฯ ตตฺถ โวมิสฺสการิโน กีทิโส อภิสมฺปราโย’’ติ? อถ สตฺถา ธมฺมสภํ อุปคนฺตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน ตํ กถํ สุตฺวา ‘‘ภิกฺขเว, มรณาสนฺนกาเล สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา’’ติ ทเสฺสโนฺต อิมาย อฎฺฐุปฺปตฺติยา อิทํ สุตฺตํ เทเสสิฯ

ตตฺถ **อิธา**ติ เทสาปเทเส นิปาโตฯ สฺวายํ กตฺถจิ ปเทสํ อุปาทาย วุจฺจติ ‘‘อิเธว ติฏฺฐมานสฺส, เทวภูตสฺส เม สโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๖๙)ฯ กตฺถจิ สาสนํ อุปาทาย ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ อิธ ทุติโย สมโณ’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๓๙; อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ กตฺถจิ ปทปูรณมเตฺต ‘‘อิธาหํ, ภิกฺขเว, ภุตฺตาวี อสฺสํ ปวาริโต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐)ฯ กตฺถจิ โลกํ อุปาทาย วุจฺจติ ‘‘อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๑)ฯ อิธาปิ โลเก เอว ทฏฺฐโพฺพฯ **เอกจฺจ**นฺติ เอกํ, อญฺญตรนฺติ อโตฺถฯ **ปุคฺคล**นฺติ สตฺตํฯ โส หิ ยถาปจฺจยํ กุสลากุสลานํ ตพฺพิปากานญฺจ ปูรณโต มรณวเสน คลนโต จ ปุคฺคโลติ วุจฺจติฯ **ปทุฏฺฐจิตฺต**นฺติ ปโทเสน อาฆาเตน ทุฏฺฐจิตฺตํฯ อถ วา **ปทุฏฺฐจิตฺต**นฺติ โทเสน ราคาทินา ปทูสิตจิตฺตํฯ เอตฺถ จ **เอกจฺจ**นฺติ อิทํ ปทุฏฺฐจิตฺตสฺส ปุคฺคลสฺส วิเสสนํฯ ยสฺส หิ ปฏิสนฺธิทายกกมฺมํ โอกาสมกาสิ, โส ตถา วุโตฺตฯ ยสฺส จ อกุสลปฺปวตฺติโต จิตฺตํ นิวเตฺตตฺวา กุสลวเสน โอตาเรตุํ น สกฺกา, เอวํ อาสนฺ

นมรโณฯ **เอวน**ฺติ อิทานิ วตฺตพฺพาการํ ทเสฺสติฯ **เจตสา**ติ อตฺตโน จิเตฺตน เจโตปริยญาเณนฯ **เจโต**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส จิตฺตํฯ **ปริจฺจา**ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา **ปชานามิ** ฯ นนุ จ ยถากมฺมุปคญาณสฺสายํ วิสโยติ? สจฺจเมตํ, ตทา ปวตฺตมานอกุสลจิตฺตวเสน ปเนตํ วุตฺตํฯ

อิมมฺหิ จายํ สมเยติ อิมสฺมิํ กาเล, อิมายํ วา ปจฺจยสามคฺคิยํ, อยํ ปุคฺคโล ชวนวีถิยา อปรภาเค กาลํ กเรยฺย เจติ อโตฺถฯ น หิ ชวนกฺขเณ กาลํกิริยา อตฺถิฯ **ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต เอวํ นิรเย**ติ ยถา อาภตํ กิญฺจิ อาหริตฺวา ฐปิตํ, เอวํ อตฺตโน กมฺมุนา นิกฺขิโตฺต นิรเย ฐปิโต เอวาติ อโตฺถฯ **กายสฺส เภทา**ติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคาฯ **ปรํ มรณา**ติ ตทนนฺตรํ อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธคฺคหเณฯ อถ วา **กายสฺส เภทา**ติ ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉทาฯ **ปรํ มรณา**ติ จุติโต อุทฺธํฯ

อปายนฺติอาทิ สพฺพํ นิรยเสฺสว เววจนํฯ นิรโย หิ อยสงฺขาตา สุขา อเปโตติ **อปาโย;** สคฺคโมกฺขเหตุภูตา วา ปุญฺญสมฺมตา อยา อเปโตติปิ อปาโยฯ ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติ **ทุคฺคติ;** โทสพหุลตฺตา วา ทุเฏฺฐน กมฺมุนา นิพฺพตฺตา คตีติปิ ทุคฺคติฯ วิวสา นิปตนฺติ เอตฺถ ทุกฺกฏกมฺมการิโน, วินสฺสนฺตา วา เอตฺถ นิปตนฺติ สมฺภิชฺชมานงฺคปจฺจงฺคาติ **วินิปาโต**ฯ นตฺถิ เอตฺถ อสฺสาทสญฺญิโต อโยติ นิรสฺสาทเฏฺฐน **นิรโย**ฯ อถ วา อปายคฺคหเณน ติรจฺฉานโยนิ วุจฺจติฯ ติรจฺฉานโยนิ หิ อปาโย สุคติโต อเปตตฺตา, น ทุคฺคติ มเหสกฺขานํ นาคราชาทีนํ สมฺภวโตฯ ทุคฺคติคฺคหเณน เปตฺติวิสโยฯ โส หิ อปาโย เจว ทุคฺคติ จ สุคติโต อเปตตฺตา ทุกฺขสฺส จ คติภูตตฺตา, น วินิปาโต อสุรสทิสํ อวินิปาตตฺตาฯ วินิปาตคฺคหเณน อสุรกาโยฯ โส หิ ยถาวุเตฺตน อเตฺถน อปาโย เจว ทุคฺคติ จ, สพฺพสมฺปตฺติสมุสฺสเยหิ วินิปติตตฺตา วินิปาโตติ จ วุจฺจติฯ นิรยคฺคหเณน อวีจิอาทิอเนกปฺปกาโร นิรโยว วุจฺจติฯ อิธ ปน สพฺพปเทหิปิ นิรโยว วุโตฺตฯ **อุปปชฺชนฺตี**ติ ปฏิสนฺธิํ คณฺหนฺติฯ

คาถาสุ ปฐมคาถา สงฺคีติกาเล ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ ฐปิตาฯ **ญตฺวานา**ติ ปุพฺพกาลกิริยาฯ ญาณปุพฺพกญฺหิ พฺยากรณํฯ เหตุอโตฺถ วา ตฺวา-สโทฺท ยถา ‘‘สีหํ ทิสฺวา ภยํ โหตี’’ติ, ชานนเหตูติ อโตฺถ ฯ **พุโทฺธ, ภิกฺขูนํ สนฺติเก**ติ พุโทฺธ ภควา อตฺตโน สนฺติเก ภิกฺขูนํ เอตํ ปรโต ทฺวีหิ คาถาหิ วุจฺจมานํ อตฺถํ พฺยากาสิฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. ปสนฺนจิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม **ปสนฺนจิตฺต**นฺติ รตนตฺตยสทฺธาย กมฺมผลสทฺธาย จ ปสนฺนมานสํฯ **สุคติ**นฺติ สุนฺทรํ คติํ, สุขสฺส วา คตินฺติ สุคติํฯ **สคฺค**นฺติ รูปาทิสมฺปตฺตีหิ สุฎฺฐุ อคฺคนฺติ **สคฺคํฯ โลก**นฺติ โลกิยนฺติ เอตฺถ ปุญฺญปาปผลานิ, ลุชฺชนเฎฺฐเนว วา โลกํฯ เอตฺถ จ สุคติคฺคหเณน มนุสฺสคติปิ สงฺคยฺหติ, สคฺคคฺคหเณน เทวคติ เอวฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. เมตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **มา, ภิกฺขเว, ปุญฺญานนฺ**ติ เอตฺถ **มา**ติ ปฏิเสเธ นิปาโตฯ **ปุญฺญ**สโทฺท ‘‘กุสลานํ, ภิกฺขเว, ธมฺมานํ สมาทานเหตุ เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๘๐) ปุญฺญผเล อาคโตฯ ‘‘อวิชฺชาคโตยํ, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล ปุญฺญญฺเจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรตี’’ติ อาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๕๑) กามรูปาวจรสุจริเตฯ ‘‘ปุญฺญูปคํ ภวติ วิญฺญาณ’’นฺติอาทีสุ สุคติวิเสสภูเต อุปปตฺติภเวฯ ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ – ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ, สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ, ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถู’’ติอาทีสุ (อิติวุ. ๖๐; อ. นิ. ๘.๓๖) กุสลเจตนายํฯ อิธ ปน เตภูมกกุสลธมฺเม เวทิตโพฺพฯ **ภายิตฺถา**ติ เอตฺถ ทุวิธํ ภยํ ญาณภยํ, สารชฺชภยนฺติฯ ตตฺถ ‘‘เยปิ เต, ภิกฺขเว, เทวา ทีฆายุกา วณฺณวโนฺต สุขพหุลา อุเจฺจสุ วิมาเนสุ จิรฏฺฐิติกา , เตปิ ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เยภุเยฺยน ภยํ สํเวคํ สนฺตาสํ อาปชฺชนฺตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๓) อาคตํ ญาณภยํฯ ‘‘อหุเทว ภยํ, อหุ ฉมฺภิตตฺตํ, อหุ โลมหํโส’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๑๘) อาคตํ สารชฺชภยํฯ อิธาปิ สารชฺชภยเมวฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ภิกฺขเว, ทีฆรตฺตํ กายวจีสํยโม วตฺตปฏิวตฺตปูรณํ เอกาสนํ, เอกเสยฺยํ, อินฺทฺริยทโม, ธุตธเมฺมหิ จิตฺตสฺส นิคฺคโห, สติสมฺปชญฺญํ, กมฺมฏฺฐานานุโยควเสน วีริยารโมฺภติ เอวมาทีนิ ยานิ ภิกฺขุนา, นิรนฺตรํ ปวเตฺตตพฺพานิ ปุญฺญานิ, เตหิ มา ภายิตฺถ, มา ภยํ สนฺตาสํ อาปชฺชิตฺถ, เอกเจฺจสฺส ทิฏฺฐธมฺมสุขสฺส อุปโรธภเยน สมฺปรายิกนิพฺพานสุขทายเกหิ ปุเญฺญหิ มา ภายิตฺถาติฯ นิสฺสเกฺก หิ อิทํ สามิวจนํฯ

อิทานิ ตโต อภายิตพฺพภาเว การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สุขเสฺสต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุข**สโทฺท ‘‘สุโข พุทฺธานํ อุปฺปาโท, สุขา วิราคตา โลเก’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๙๔) สุขมูเล อาคโตฯ ‘‘ยสฺมา จ โข, มหาลิ, รูปํ สุขํ สุขานุปติตํ สุขาวกฺกนฺต’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๖๐) สุขารมฺมเณฯ ‘‘ยาวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, น สุกรํ อกฺขาเนน ปาปุณิตุํ ยาว สุขา สคฺคา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๕๕) สุขปจฺจยฏฺฐาเนฯ ‘‘สุโข ปุญฺญสฺส อุจฺจโย’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๑๘) สุขเหตุมฺหิฯ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา เอเต ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๘๒) อพฺยาปเชฺชฯ ‘‘นิพฺพานํ ปรมํ สุข’’นฺติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๐๔; ม. นิ. ๒.๒๑๕) นิพฺพาเนฯ ‘‘สุขสฺส จ ปหานา’’ติอาทีสุ (จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๕) สุขเวทนายํฯ ‘‘อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ, สุขมิเจฺจว ภาสิต’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๒๕๓; อิติวุ. ๕๓) อุเปกฺขาเวทนายํฯ ‘‘เทฺวปิ มยา, อานนฺท, เวทนา วุตฺตา ปริยาเยน สุขา เวทนา, ทุกฺขา เวทนา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๘๙) อิฏฺฐสุเขฯ ‘‘สุโข วิปาโก ปุญฺญาน’’นฺติอาทีสุ (เปฏโก. ๒๓) สุขวิปาเกฯ อิธาปิ อิฏฺฐวิปาเก เอว ทฏฺฐโพฺพฯ **อิฏฺฐสฺสา**ติอาทีสุ เอสิตพฺพโต อนิฏฺฐปฏิเกฺขปโต จ อิฏฺฐสฺส, กมนียโต มนสฺมิญฺจ กมนโต ปวิสนโต **กนฺตสฺส,** ปิยายิตพฺพโต สนฺตปฺปนโต จ **ปิยสฺส,** มานนียโต มนสฺส ปวฑฺฒนโต จ **มนาปสฺสา**ติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ยทิทํ ปุญฺญานี**ติ ‘‘ปุญฺญานี’’ติ ยทิทํ วจนํ, เอตํ สุขสฺส อิฏฺฐสฺส วิปากสฺส อธิวจนํ นามํ, สุขเมว ตํ ยทิทํ ปุญฺญนฺติ ผเลน การณสฺส อเภทูปจารํ วทติฯ เตน กตูปจิตานํ ปุญฺญานํ อวสฺสํภาวิผลํ สุตฺวา อปฺปมเตฺตน สกฺกจฺจํ ปุญฺญานิ กาตพฺพานีติ ปุญฺญกิริยายํ นิโยเชติ, อาทรญฺจ เนสํ ตตฺถ อุปฺปาเทติฯ

อิทานิ อตฺตนา สุเนตฺตกาเล กเตน ปุญฺญกเมฺมน ทีฆรตฺตํ ปจฺจนุภูตํ ภวนฺตรปฏิจฺฉนฺนํ อุฬารตมํ ปุญฺญวิปากํ อุทาหริตฺวา ตมตฺถํ ปากฏํ กโรโนฺต **‘‘อภิชานามิ โข ปนาห’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อภิชานามี**ติ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ชานามิ, ปจฺจกฺขโต พุชฺฌามิฯ **ทีฆรตฺตนฺ**ติ จิรกาลํฯ **ปุญฺญานนฺ**ติ ทานาทิกุสลธมฺมานํฯ **สตฺต วสฺสานี**ติ สตฺต สํวจฺฉรานิ ฯ **เมตฺตจิตฺตนฺ**ติ มิชฺชตีติ เมตฺตา, สินิยฺหตีติ อโตฺถฯ มิเตฺต ภวา, มิตฺตสฺส วา เอสา ปวตฺตีติปิ เมตฺตาฯ ลกฺขณาทิโต ปน หิตาการปฺปวตฺติลกฺขณา, หิตูปสํหาररสา, อาฆาตวินยปจฺจุปฏฺฐานา, สตฺตานํ มนาปภาวทสฺสนปทฏฺฐานาฯ พฺยาปาทูปสโม เอติสฺสา สมฺปตฺติ, สิเนหาสมฺภโว วิปตฺ

ติฯ สา เอตสฺส อตฺถีติ เมตฺตจิตฺตํฯ **ภาเวตฺวา**ติ เมตฺตาสหคตํ จิตฺตํ, จิตฺตสีเสน สมาธิ วุตฺโตติ เมตฺตาสมาธึ เมตฺตาพฺรหฺมวิหารํ อุปฺปาเทตฺวา เจว วเฑฺฒตฺวา จฯ **สตฺต สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺเป**ติ สตฺต มหากปฺเปฯ สํวฏฺฏ-วิวฏฺฏคฺคหเณเนว หิ สํวฏฺฏฏฺฐายิ-วิวฏฺฏฏฺฐายิโนปิ คหิตาฯ **อิมํ โลก**นฺติ กามโลกํฯ **สํวฏฺฏมาเน สุทํ**ติ สํวฏฺฏมาเนฯ **สุทํ**ติ นิปาตมตฺตํ วินสฺสมาเนติ อตฺโถฯ ‘‘สํวตฺตมาเน สุทํ’’นฺติ จ ปฐนฺติฯ **กปฺเป**ติ กาเลฯ กปฺปสีเสน หิ กาโล วุตฺโตฯ กาเล ขียมาเน กโปฺปปิ ขียเตวฯ ยถาห –

‘‘กาโล ฆสติ ภูตานิ, สพฺพาเนว สหตฺตนา’’ติฯ (ชา. ๑.๒.๑๙๐);

‘‘อาภสฺสรูปโค โหมี’’ติ วุตฺตตฺตา เตโชสํวฏฺฏวเสเนตฺถ กปฺปวุฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ **อาภสฺสรูปโค**ติ ตตฺถ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อาภสฺสรพฺรหฺมโลกํ อุปคจฺฉามีติ อาภสฺสรูปโค โหมิฯ **วิวฏฺฏมาเน**ติ สณฺฐหมาเน, ชายมาเนติ อตฺโถฯ **สุญฺญํ พฺรหฺมวิมานํ อุปปชฺชามี**ติ กสฺสจิ สตฺตสฺส ตตฺถ นิพฺพตฺตสฺส อภาวโต สุญฺญํ, ยํ ปฐมชฺฌานภูมิสงฺขาตํ พฺรหฺมวิมานํ อาทิโต นิพฺพตฺตํ, ตํ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อุปปชฺชามิ อุเปมิฯ **พฺรหฺมา**ติ กามาวจรสเตฺตหิ เสฏฺฐเฏฺฐน ตถา ตถา พฺรูหิตคุณตาย พฺรหฺมวิหารโต นิพฺพตฺตเฏฺฐน จ พฺรหฺมาฯ พฺรหฺมปาริสชฺชพฺรหฺมปุโรหิเตหิ มหนฺโต พฺรหฺมาติ **มหาพฺรหฺมา**ฯ ตโต เอว เต อภิภวิตฺวา ฐิตตฺตา **อภิภู**ฯ เตหิ เกนจิ คุเณน น อภิภูโตติ **อนภิภูโต**ฯ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกํสวจเน นิปาโตฯ **ทโส**ติ ทสฺสนสีโล, โส อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ ทสฺสนสมตฺโถ, อภิญฺญาเณน ปสฺสิตพฺพํ ปสฺสามีติ อตฺโถฯ เสสพฺรหฺมานํ อิทฺธิปาทภาวนาพเลน อตฺตโน จิตฺตญฺจ มม วเส วเตฺตมีติ **วสวตฺตี** โหมีติ โยเชตพฺพํฯ ตทา กิร โพธิสโตฺต อฏฺฐสมาปตฺติลาภีปิ สมาโน ตถา สตฺตหิตํ อตฺตโน ปารมิปริปูรณญฺจ โอโลเกนฺโต ตาสุ เอว ทฺวีสุ ฌานภูมีสุ นิกนฺตึ อุปฺปาเทตฺวา เมตฺตาพฺรหฺมวิหารวเสน อปราปรํ สํสริฯ เตน วุตฺตํ **‘‘สตฺตวสฺสานิ…เป…. วสวตฺตี’’**ติฯ

เอวํ ภควา รูปาวจรปุญฺญสฺส วิปากมหนฺตตํ ปกาเสตฺวา อิทานิ กามาวจรปุญฺญสฺสาปิ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ฉตฺตึสกฺขตฺตุ’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สโกฺก อโหสิ**นฺติ ฉตฺตึส วาเร อญฺญตฺถ อนุปปชฺชิตฺวา นิรนฺตรํ สโกฺก เทวานมิโนฺท ตาวตึสเทวราชา อโหสิฯ **ราชา อโหสิ**นฺติอาทีสุ จตูหิ อจฺฉริยธเมฺมหิ จตูหิ จ สงฺคหวตฺถูหิ โลกํ รเญฺชตีติ **ราชา**ฯ จกฺกรตนํ วเตฺตติ, จตูหิ สมฺปตฺติจเกฺกหิ วตฺตติ, เตหิ จ ปรํ วเตฺตติ, ปรหิตาย จ อิริยาปถจกฺกานํ วโตฺต เอตสฺมึ อตฺถีติ **จกฺกวตฺตี**ฯ **ราชา**ติ เจตฺถ สามญฺญํ, **จกฺกวตฺตี**ติ วิเสสํฯ ธเมฺมน จรตีติ **ธมฺมิโก**ฯ ญาเยน สเมน วตฺตตีติ อตฺโถฯ ธเมฺมเนว รชฺชํ ลภิตฺวา ราชา ชาโตติ **ธมฺมราชา**ฯ ปรหิตธมฺมจรเณน วา **ธมฺมิโก**, อตฺตหิตธมฺมจรเณน **ธมฺมราชา**, จตุรนฺตาย อิสฺสโรติ **จาตุรโนฺต,** จตุสมุทฺทนฺตาย จตุพฺพิธทีปวิภูสิตาย จ ปถวิยา อิสฺสโรติ อตฺโถฯ อชฺฌตฺตํ โกปาทิปจฺจตฺถิเก, พหิทฺธา จ สพฺพราชาโน อทเณฺฑน อสเตฺถน วิเชสีติ **วิชิตาวี**ฯ ชนปเท ถาวรภาวํ ธุวภาวํ ปโตฺต, น สกฺกา เกนจิ ตโต จาเลตุํ ชนปโท วา ตมฺหิ ถาวริยปฺปโตฺต อนุยุโตฺต สกมฺมนิรโต อจโล อสมฺปเวธีติ **ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต**ฯ

จกฺกรตนํ, หตฺถิรตนํ, อสฺสรตนํ, มณิรตนํ, อิตฺถิรตนํ, คหปติรตนํ, ปริณายกรตนนฺติ อิเมหิ สตฺตหิ รตเนหิ สมฺเปโตติ **สตฺตรตนสมนฺนาคโต**ฯ เตสุ หิ ราชา จกฺกวตฺติ จกฺกรตเนน อชิตํ ชินาติ, หตฺถิอสฺสรตเนหิ วิชิเต สุเขเนว อนุวิจรติ, ปริณายกรตเนน วิชิตมนุรกฺขติ, เสเสหิ อุปโภคสุขมนุภวติฯ ปฐเมน จสฺส อุสฺสาหสตฺติโยโค , ปจฺฉิเมน มนฺตสตฺติโยโค, หตฺถิอสฺสคหปติรตเนหิ ปภูสตฺติโยโค สุปริปุโณฺณ โหติ, อิตฺถิมณิรตเนหิ ติวิธสตฺติโยคผลํฯ โส อิตฺถิมณิรตเนหิ ปริโภคสุขมนุภวติ, เสเสหิ อุปโภคสุขํฯ วิเสสโต จสฺส ปุริมานิ ตีณิ อโทส

กุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน สมฺปชฺชนฺติ, มชฺฌิมานิ อโลภกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน, ปจฺฉิมเมกํ อโมหกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวนาติ เวทิตพฺพํ **ปเทสรชฺชสฺสา**ติ ขุทฺทกรชฺชสฺสฯ

เอตทโหสีติ อตฺตโน สมฺปตฺติโย ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปจฺฉิเม จกฺกวตฺติกาเล เอตํ ‘‘กิสฺส นุ โข เม อิทํ กมฺมสฺส ผล’’นฺติอาทิกํ อโหสิฯ สพฺพตฺถกเมว ตสฺมึ ตสฺมิมฺปิ ภเว เอตทโหสิเยวฯ ตตฺถายํ จกฺกวตฺติกาลวเสน โยชนาฯ **เอวํมหิทฺธิโก**ติ มณิรตนหตฺถิรตนาทิปฺปมุขาย โกสวาหนสมฺปตฺติยา ชนปทตฺถาวริยปฺปตฺติยา จ เอวํมหิทฺธิโกฯ **เอวํมหานุภาโว**ติ จกฺกรตนาทิสมนฺนาคเมน กสฺสจิปิ ปีฬํ อกโรนฺตว สพฺพราชูหิ สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตสาสนเวหาสคมนาทีหิ เอวํ มหานุภาโวฯ **ทานสฺสา**ติ อนฺนาทิเทยฺยธมฺมปริจฺจาคสฺสฯ **ทมสฺสา**ติ จกฺขาทิอินฺทฺริยทมนสฺส เจว สมาธานวเสน ราคาทิกิเลสทมนสฺส จฯ **สํยมสฺสา**ติ กายวจีสํยมสฺสฯ ตตฺถ ยํ สมาธานวเสน กิเลสทมนํ, ตํ ภาวนามยํ ปุญฺญํ , ตญฺจ โข เมตฺตาพฺรหฺมวิหารภูตํ อิธาธิเปฺปตํฯ ตสฺมิญฺจ อุปจารปฺปนาเภเทน ทุวิเธ ยํ อปฺปนาปฺปตฺตํ, เตนสฺส ยถาวุตฺตาสุ ทุวีสุ ฌานภูมีสุ อุปฺปตฺติ อโหสิฯ อิตเรน ติวิเธนาปิ ยถารหํ ปตฺตจกฺกวตฺติอาทิภาโวติ เวทิตพฺพํฯ

อิติ ภควา อตฺตานํ กายสกฺขึ กตฺวา ปุญฺญานํ วิปากมหนฺตตํ ปกาเสตฺวา อิทานิ ตเมวตฺถํ คาถาพเนฺธน ทเสฺสโนฺต **“ปุญฺญเมวา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปุญฺญเมว โส สิเกฺขยฺยา**ติ โย อตฺถกาโม กุลปุโตฺต, โส ปุญฺญผลนิพฺพตฺตนโต, อตฺตโน สนฺตานํ ปุนนโต จ ‘‘ปุญฺญ’’นฺติ ลทฺธนามํ ติวิธํ กุสลเมว สิเกฺขยฺย นิเวเสยฺย อุปจิเนยฺย ปสเวยฺยาติ อโตฺถฯ **อายตคฺค**นฺติ วิปุลผลตาย อุฬารผลตาย อายตคฺคํ, ปิยมนาปผลตาย วา อายตึ อุตฺตมนฺติ อายตคฺคํ, อาเยน วา โยนิโสมนสิการาทิปฺปจฺจเยน อุฬารตเมน อคฺคนฺติ อายตคฺคํ ฯ ตกาโร ปทสนฺธิกโรฯ อถ วา อาเยน ปุญฺญผเลน อคฺคํ ปธานนฺติ อายตคฺคํฯ ตโต เอว **สุขุทฺรยํ** สุขวิปากนฺติ อโตฺถฯ

กตมํ ปน ตํ ปุญฺญํ, กถญฺจ นํ สิเกฺขยฺยาติ อาห **“ทานญฺจ สมจริยญฺจ, เมตฺตจิตฺตญฺจ ภาวเย”**ติฯ ตตฺถ **สมจริย**นฺติ กายวิสมาทีนิ วเชฺชตฺวา กายสมาทิจริตํ , สุวิสุทฺธํ สีลนฺติ อโตฺถฯ **ภาวเย**ติ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาเทยฺย วเฑฺฒยฺยฯ **เอเต ธเมฺม**ติ เอเต ทานาทิเก สุจริตธเมฺมฯ **สุขสมุทฺทเย**ติ สุขานิสํเส, อานิสํสผลมฺปิ เนสํ สุขเมวาติ ทเสฺสติฯ **อพฺยาปชฺชํ สุขํ โลก**นฺติ กามจฺฉนฺทาทิพฺยาปาทวิรหิตตฺตา อพฺยาปชฺชํ นิทฺทุกฺขํ, ปรปีฬาภาเว ปน วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ ฌานสมาปตฺติวเสน สุขพหุลตฺตา สุขํ, เอกนฺตสุขญฺจ พฺรหฺมโลกํ ฌานปุญฺญานํ, อิตรปุญฺญานํ ปน ตทญฺญํ สมฺปตฺติภวสงฺขาตํ สุขํ โลกํ **ปณฺฑิโต** สปฺปโญฺญ **อุปปชฺชติ** อุเปติฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต คาถาสุ จ วฏฺฏสมฺปตฺติ เอว กถิตาฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อุภยตฺถสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย ***ภาวิโต***ติ อุปฺปาทิโต จ วฑฺฒิโต จฯ **พหุลีกโต**ติ ปุนปฺปุนํ กโตฯ **อโตฺถ**ติ หิตํฯ ตญฺหิ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต อโตฺถติ วุจฺจติฯ **สมธิคยฺห ติฏฺฐตี**ติ สมฺมา ปริคฺคเหตฺวา อวิชหิตฺวา วตฺตติฯ **ทิฏฺฐธมฺมิก**นฺติ ทิฏฺฐธโมฺม วุจฺจติ ปจฺจกฺขภูโต อตฺตภาโว, ทิฏฺฐธเมฺม ภวํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ, อิธโลกปริยาปนฺนนฺติ อโตฺถฯ **สมฺปรายิก**นฺติ ธมฺมวเสน สมฺปเรตพฺพโต สมฺปราโย, ปรโลโก, สมฺปราเย ภวํ สมฺปรายิกํ, ปรโลกปริยาปนฺนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

โก ปเนส ทิฏฺฐธมฺมิโก นาม อโตฺถ, โก วา สมฺปรายิโกติ? สเงฺขเปน ตาว ยํ อิธโลกสุขํ, ยเญฺจตรหิ อิธโลกสุขาวหํ, อยํ ทิฏฺฐธมฺมิโก อโตฺถฯ เสยฺยถิทํ – คหฏฺฐานํ ตาว อิธ ยํ กิญฺจิ วิตฺตูปกรณํ, อนากุลกมฺมนฺตตา, อาโรคฺยสํวิธานํ, วตฺถุวิสทกิริยาโยควิหิตานิ สิปฺปายตนวิชฺชาฏฺฐานานิ สงฺคหิตปริชนตาติ เอวมาทิฯ ปพฺพชิตานํ ปน เย อิเม ชีวิตปริกฺขารา จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราฯ เตสํ อกิจฺฉลาโภ, ตตฺถ จ สงฺขาย ปฏิเสวนา , สงฺขาย ปริวชฺชนา, วตฺถุวิสทกิริยา, อปฺปิจฺฉตา, สนฺตุฏฺฐิ, ปวิเวโก, อสํสโคฺคติ เอวมาทิฯ ปติรูปเทสวาสสปฺปุริสูปนิสฺสยสทฺธมฺมสฺสวนโยนิโสมนสิการาทโย ปน อุภเยสํ สาธารณา อุภยานุรูปา จาติ เวทิตพฺพาฯ

อปฺปมาโทติ เอตฺถ อปฺปมาโท ปมาทปฺปฏิปกฺขโต เวทิตโพฺพฯ โก ปเนส ปมาโท นาม? ปมชฺชนากาโรฯ วุตฺตํ เหตํ –

> ‘‘ตตฺถ กตโม ปมาโท? กายทุจฺจริเต วา วจีทุจฺจริเต วา มโนทุจฺจริเต วา ปญฺจสุ วา กามคุเณสุ จิตฺตสฺส โวสฺสโคฺค โวสฺสคฺคานุปฺปาทนํ กุสลานํ วา ธมฺมานํ ภาวนาย อสกฺกจฺจกิริยตา อสาตจฺจกิริยตา อนฏฺฐิตกิริยตา โอลีนวุตฺติตา นิกฺขิตฺตฉนฺทตา นิกฺขิตฺตธุรตา อนาเสวนา อภาวนา อพหุลีกมฺมํ อนธิฏฺฐานํ อนนุโยโคปมาโทฯ โย เอวรูโป ปมาโท ปมชฺชนา ปมชฺชิตตฺตํฯ อยํ วุจฺจติ ปมาโท’’ติ (วิภ. ๘๔๖)ฯ

ตสฺมา วุตฺตปฺปฏิปกฺขโต อปฺปมาโท เวทิตโพฺพฯ อตฺถโต หิ โส สติยา อวิปฺปวาโส, นิจฺจํ อุปฏฺฐิตสฺสติยา เอตํ นามํฯ อปเร ปน ‘‘สติสมฺปชญฺญโยเคน ปวตฺตา จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา อปฺปมาโท’’ติ วทนฺติฯ

‘‘ภาวิโต พหุลีกโต’’ติ วุตฺตํ, กถํ ปนายํ อปฺปมาโท ภาเวตโพฺพติ? น อปฺปมาทภาวนา นาม วิสุํ เอกภาวนา อตฺถิฯ ยา หิ กาจิ ปุญฺญกิริยา กุสลกิริยา, สพฺพา สา อปฺปมาทภาวนาเตฺวว เวทิตพฺพาฯ วิเสสโต ปน วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ สรณคมนํ กายิกวาจสิกสํวรญฺจ อุปาทาย สพฺพา สีลภาวนา, สพฺพา สมาธิภาวนา, สพฺพา ปญฺญาภาวนา, สพฺพา กุสลภาวนา, อนวชฺชภาวนา, อปฺปมาทภาวนาติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘อปฺปมาโท’’ติ หิ อิทํ มหนฺตํ อตฺถํ ทีเปติ, มหนฺตํ อตฺถํ ปริคฺคเหตฺวา ติฏฺฐติฯ สกลมฺปิ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อาหริตฺวา อปฺปมาทปทสฺส อตฺถํ กตฺวา กเถนฺโต ธมฺมกถิโก ‘‘อติเตฺถน ปกฺขโนฺท’’ติ น วตฺตโพฺพฯ กสฺมา? อปฺปมาทปทสฺส มหนฺตภาวโตฯ ตถา หิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ กุสินารายํ ยมกสาลานมนฺตเร ปรินิพฺพานสมเย นิปโนฺน อภิสโมฺพธิโต ปฏฺฐาย ปญฺจจตฺตาลีสาย วเสฺสสุ อตฺตนา ภาสิตํ ธมฺมํ เอเกน ปเทน สงฺคเหตฺวา ทเสฺสโนฺต – ‘‘อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา’’ติ ภิกฺขูนํ โอวาทมทาสิฯ ตถา จ วุตฺตํ –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว , ยานิ กานิจิ ชงฺคลานํ ปาณานํ ปทชาตานิ, สพฺพานิ ตานิ หตฺถิปเท สโมธานํ คจฺฉนฺติ, หตฺถิปทํ เตสํ อคฺคมกฺขายติ ยทิทํ มหนฺตเฏฺฐน; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพเต อปฺปมาทมูลกา อปฺปมาทสโมสรณา, อปฺปมาโท เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๐)ฯ

คาถาสุ **อปฺปมาทํ ปสํสนฺตี**ติ ทานาทิปุญฺญกิริยาสุ อปฺปมาทํ อปฺปมชฺชนํ ปณฺฑิตา สปฺปญฺญา พุทฺธาทโย ปสํสนฺติ, วเณฺณนฺติ โถเมนฺติฯ กสฺมา? ยสฺมา **อปฺปมโตฺต อุโภ อเตฺถ อธิคณฺหาติ ปณฺฑิโต**ฯ เก ปน เต อุโภ อตฺถาติ อาห – ‘‘ทิเฎฺฐ ธเมฺม จ โย อโตฺถ, โย จ โตฺถ สมฺปรายิโก’’ติ, เอวเมตฺถ ปทโยชนา เวทิตพฺพาฯ อิธาปิ **ทิเฎฺฐ ธเมฺม จ โย อโตฺถ**ติ คหฏฺฐสฺส ตาว ‘‘อนวชฺชานิ กมฺมานิ, อนากุลา จ กมฺมนฺตา’’ติอาทินา นเยน วุโตฺต กสิโครกฺ

ขาทิวิธินา ลทฺธโพฺพ อโตฺถ, ปพฺพชิตสฺส ปน อวิปฺปฏิสาราทิอโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **โย จโตฺถ สมฺปรายิโก**ติ ปน อุภเยสมฺปิ ธมฺมจริยาว วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ ทุวิธสฺสปิ อตฺถสฺส หิตสฺส ปฏิลาภา, ลทฺธเพฺพน สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ สมโย, ลาโภฯ สมโย เอว **อภิสมโย,** อภิมุขภาเวน วา สมโย อภิสมโยติ เอวเมตฺถ อภิสมโย เวทิตโพฺพฯ ธิติสมฺปนฺนตฺตา **ธีโร**ฯ ตติเยน เจตฺถ อตฺถ-สเทฺทน ปรมตฺถสฺส นิพฺพานสฺสาปิ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏสมฺปตฺติ เอว กถิตาฯ คาถายํ ปน วิวฏฺฏสฺสปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ‘‘อปฺปมาโท อมตปทํ, ปมาโท มจฺจุโน ปทํ;
> อปฺปมตฺตา น มียนฺติ, เย ปมตฺตา ยถา มตาฯ
>
> ‘‘เอวํ วิเสสโต ญตฺวา, อปฺปมาทมฺหิ ปณฺฑิตา;
> อปฺปมาเท ปโมทนฺติ, อริยานํ โคจเร รตาฯ
>
> ‘‘เต ฌายิโน สาตติกา, นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกมา;
> ผุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ, โยคเกฺขมํ อนุตฺตร’’นฺติฯ (ธ. ป. ๒๑-๒๓);

ตสฺมา ‘‘อตฺถาภิสมยา’’ติ เอตฺถ โลกุตฺตรตฺถวเสนปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อฏฺฐิปุญฺชสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **เอกปุคฺคลสฺสา**ติ เอตฺถ **ปุคฺคโล**ติ อยํ โวหารกถาฯ พุทฺธสฺส หิ ภควโต ทุวิธา เทสนา สมฺมุติเทสนา จ ปรมตฺถเทสนา จาติฯ ตตฺถ ‘‘ปุคฺคโล, สโตฺต, อิตฺถี, ปุริโส, ขตฺติโย, พฺราหฺมโณ, เทโว, มาโร’’ติ เอวรูปา **สมฺมุติเทสนา**ฯ ‘‘อนิจฺจํ, ทุกฺขํ, อนตฺตา, ขนฺธา, ธาตุ, อายตนา, สติปฏฺฐานา’’ติ เอวรูปา **ปรมตฺถเทสนา**ฯ ตตฺถ ภควา เย สมฺมุติวเสน เทสนํ สุตฺวา วิเสสมธิคนฺตุํ สมตฺถา, เนสํ สมฺมุติเทสนํ เทเสติฯ เย ปน ปรมตฺถวเสน เทสนํ สุตฺวา วิเสสมธิคนฺตุํ สมตฺถา, เตสํ ปรมตฺถเทสนํ เทเสติฯ

ตตฺถายํ อุปมา – ยถา หิ เทสภาสากุสโล ติณฺณํ เวทานํ อตฺถสํวณฺณนโก อาจริโย เย ทมิฬภาสาย วุเตฺต อตฺถํ ชานนฺติ, เตสํ ทมิฬภาสาย อาจิกฺขติฯ เย อนฺธกภาสาทีสุ อญฺญตราย, เตสํ ตาย ตาย ภาสายฯ เอวํ เต มาณวกา เฉกํ พฺยตฺตํ อาจริยมาคมฺม ขิปฺปเมว สิปฺปํ อุคฺคณฺหนฺติฯ ตตฺถ อาจริโย วิย พุโทฺธ ภควา, ตโย เวทา วิย กเถตพฺพภาเว ฐิตานิ ตีณิ ปิฏกานิ, เทสภาสาโกสลฺลมิว สมฺมุติปรมตฺถโกสลฺลํ, นานาเทสภาสา มาณวกา วิย สมฺมุติปรมตฺถวเสน ปฏิวิชฺฌนสมตฺถา เวเนยฺยา, อาจริยสฺส ทมิฬภาสาทิอาจิกฺขนํ วิย ภควโต สมฺมุติปรมตฺถวเสน เทสนา เวทิตพฺพาฯ อาห เจตฺถ –

> ‘‘ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสิ, สมฺพุโทฺธ วทตํ วโร;
> สมฺมุติํ ปรมตฺถญฺจ, ตติยํ นูปลพฺภติฯ
>
> ‘‘สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณา;
> ปรมตฺถวจนํ สจฺจํ, ธมฺมานํ ภูตการณาฯ

‘‘ตสฺมา โวหารกุสลสฺส, โลกนาถสฺส สตฺถุโน;
สมฺมุตึ โวหรนฺตสฺส, มุสาวาโท น ชายตี’’ติฯ

อปิจ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ปุคฺคลกถํ กเถติ – หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ, กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถํ, ปจฺจตฺตปุริสการทีปนตฺถํ, , อานนฺตริยทีปนตฺถํ, พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ, ปุเพฺพนิวาสทีปนตฺถํ, ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ, โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถํ, จาติฯ ‘‘ขนฺธธาตุอายตนานิ หิริยนฺติ โอตฺตปฺปนฺตี’’ติ หิ วุตฺเต มหาชโน น ชานาติ, สโมฺมหํ อาปชฺชติ, ปฏิสตฺตุ วา โหติ – ‘‘กิมิทํ ขนฺธธาตุอายตนานิ หิริยนฺติ โอตฺตปฺปนฺติ นามา’’ติ? ‘‘อิตฺถี หิริยติ โอตฺตปฺปติ, ปุริโส, ขตฺติโย, พฺราหฺมโณ, เทโว, มาโร’’ติ ปน วุตฺเต ชานาติ, น สโมฺมหํ อาปชฺชติ, น ปฏิสตฺตุ วา โหติฯ ตสฺมา ภควา **หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ

‘‘ขนฺธา กมฺมสฺสกา, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺเตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา **กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถมฺปิ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ

‘‘เวฬุวนาทโย มหาวิหารา ขเนฺธหิ การาปิตา, ธาตูหิ อายตเนหี’’ติ วุตฺเตปิ เอเสว นโยฯ ตถา ‘‘ขนฺธา มาตรํ ชีวิตา โวโรเปนฺติ, ปิตรํ, อรหนฺตํ, รุหิรุปฺปาทกมฺมํ, สงฺฆเภทกมฺมํ กโรนฺติ, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺเตปิ เอเสว นโยฯ ‘‘ขนฺธา เมตฺตายนฺติ, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺเตปิ เอเสว นโยฯ ‘‘ขนฺธา ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรนฺติ, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺเตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **ปจฺจตฺตปุริสการทีปนตฺถํ อานนฺตริยทีปนตฺถํ พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ ปุเพฺพนิวาสทีปนตฺถญฺจ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ

‘‘ขนฺธา ทานํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺเตปิ มหาชโน น ชานาติ, สโมฺมหํ อาปชฺชติ, ปฏิสตฺตุ วา โหติ ‘‘กิมิทํ ขนฺธา ธาตุโย อายตนานิ ปฏิคฺคณฺหนฺติ นามา’’ติ? ‘‘ปุคฺคลา ปฏิคฺคณฺหนฺตี’’ติ ปน วุตฺเต ชานาติ, น สโมฺมหํ อาปชฺชติ, น ปฏิสตฺตุ วา โหติฯ ตสฺมา ภควา **ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ

โลกสมฺมุติญฺจ พุทฺธา ภควโนฺต น ปชหนฺติ, โลกสมญฺญาย โลกนิรุตฺติยา โลกาภิลาเป ฐิตาเยว ธมฺมํ เทเสนฺติฯ ตสฺมา ภควา **โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถมฺปิ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ โส อิธาปิ โลกโวหารวเสน เทเสตพฺพมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ‘‘เอกปุคฺคลสฺสา’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **เอกปุคฺคลสฺสา**ติ เอกสตฺตสฺสฯ **กปฺป**นฺติ มหากปฺปํฯ ยทิปิ อจฺจนฺตสํโยเค อิทํ อุปโยควจนํ, ยตฺถ ปน สตฺตานํ สนฺธาวนํ สํสรณํ สมฺภวติ, ตสฺส วเสน คเหตพฺพํฯ **อฏฺฐิกงฺกโล**ติ อฏฺฐิภาโคฯ ‘‘อฏฺฐิขโล’’ติปิ ปฐนฺติ, อฏฺฐิสญฺจโยติ อโตฺถฯ **อฏฺฐิปุโญฺช**ติ อฏฺฐิสมูโหฯ **อฏฺฐิราสี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ เกจิ ปน ‘‘กฏิปฺปมาณโต เหฏฺฐา สมูโห กงฺกโล นาม, ตโต อุปริ ยาว ตาลปฺปมาณํ ปุโญฺช, ตโต อุปริ ราสี’’ติ วทนฺติฯ ตํ เตสํ มติมตฺตํฯ สพฺพเมตํ สมูหเสฺสว ปริยายวจนํ เวปุลฺลเสฺสว อุปมาภาเวน อาหฏตฺตาฯ

สเจ สํหารโก อสฺสาติ อวิปฺปกิรณวเสน สํหริตฺวา ฐเปตา โกจิ ยทิ สิยาติ ปริกปฺปนวเสน วทติฯ **สมฺภตญฺจ น วินเสฺสยฺยา**ติ ตถา เกนจิ สมฺภตญฺจ ตํ อฏฺฐิกงฺกลํ อนฺตรธานาภาเวน ปูติภูตํ จุณฺณวิจุณฺณญฺจ อหุตฺวา สเจ น วินเสฺสยฺยาติ ปริกปฺปนวเสเนว วทติฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ภิกฺขเว, เอกสฺส สตฺตสฺส กมฺมกิเลเสหิ อปราปรุปฺปตฺติวเสน เอกํ มหากปฺปํ สนฺธาวนฺตสฺส สํสรนฺตสฺส เอวํ มหาอฏฺฐิสญฺจโย ภเวยฺย, อาโรหปริณาเหหิ ยตฺตโกยํ เวปุลฺลปพฺพโตฯ สเจ ปนสฺส โกจิ สํหริตฺวา ฐเปตา ภเวยฺย, สมฺภตญฺจ ตํ สเจ อวินสฺสนฺตํ

ติเฏฺฐยฺยาติฯ อยญฺจ นโย นิพฺพุตปฺปทีเป วิย ภิชฺชนสภาเว กเฬวรนิเกฺขปรหิเต โอปปาติก ตฺตภาเว สเพฺพน สพฺพํ อนฏฺฐิเก จ ขุทฺทกตฺตภาเว วเชฺชตฺวา วุโตฺตฯ เกจิ ปน ''ปริกปฺปนว เสน อิมสฺส นยสฺส อาหฏตฺตา เตสมฺปิ ยทิ สิยา อฏฺฐิกงฺกโล, เตนาปิ สเหว อยํ อฏฺฐิปุญฺชปริ มาโณ วุโตฺต''ติ วทนฺติฯ อปเร ปน ''นยิทเมวํ ลพฺภมานเสฺสว อฏฺฐิปุญฺชสฺส วเสน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา อิมสฺส ปริมาณสฺส วุตฺตตฺตาฯ ตสฺมา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ คเหตโพฺพ''ติฯ

คาถาสุ **มเหสินา**ติ มหเนฺต สีลกฺขนฺธาทโย เอสติ คเวสตีติ มเหสี, สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ ''อิติ วุตฺตํ มเหสินา''ติ จ ภควา ''ทสพลสมนฺนาคโต, ภิกฺขเว, ตถาคโต''ติอาทีสุ วิย อตฺตานํ อญฺญํ วิย กตฺวา ทเสฺสติฯ **เวปุโลฺล**ติ ราชคหํ ปริวาเรตฺวา ฐิเตสุ ปญฺจสุ ปพฺพเตสุ วิปุล ภาวโต เวปุโลฺลติ ลทฺธนาโมฯ ตโต เอว **มหา,** ฐิตทิสาภาควเสน **อุตฺตโร คิชฺฌกูฏสฺสฯ คิริพฺพเช**ติ คิริพฺพชปุรนามกสฺส ราชคหสฺส สมีเปฯ

เอตฺตาวตา ภควา ''เอตฺตเกนาปิ กาเลน อนุปจฺฉินฺนภวมูลสฺส อปริญฺญาตวตฺถุกสฺส ปุถุชฺชนสฺส อยมีทิสี กฏสิวฑฺฒนา''ติ วเฏฺฏ อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เยสํ อริยสจฺจานํ อนนุโพธา อปฺปฏิเวธา อนฺธปุถุชฺชนสฺส เอวํ กฏสิวฑฺฒนา, ตานิ อริยสจฺจานิ ทิฏฺฐวโต อริย ปุคฺคลสฺส อยํ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **''ยโต จ อริยสจฺจานี''**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ยโต**ติ ยทาฯ **อริยสจฺจานี**ติ อรณียโต อริยานิ, อวิตถภาเวน สจฺจานิ จาติ อริยสจฺจานิ, อริยภาวกรานิ วา สจฺจานิ อริยสจฺจานิ, อริเยหิ วา พุทฺธาทีหิ ปฏิวิชฺฌิตพฺพานิ สจฺจานิ อริยสจฺจานิฯ อถ วา อริยสฺส สจฺจานิ อริยสจฺจานิฯ สเทวเกน หิ โลเกน สรณนฺติ อรณียโต อริโย ภควา, เตน สยมฺภุญาเณน ทิฏฺฐตฺตา ตสฺส สจฺจานีติ อริยสจฺจานิฯ **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี**ติ สมฺมา เหตุนา ญาเยน วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยวเสน ปสฺสติฯ **ทุกฺข**นฺติอาทิ อริยสจฺจานํ สรูปทสฺสนํฯ ตตฺถ อเนกูปทฺทวาธิฏฺฐานตาย กุจฺฉิตภาวโต พาลชนปริกปฺปิตธุวสุภสุขตฺตวิรเหน ตุจฺฉภาวโต จ **ทุกฺขํ**ฯ ทุกฺขํ สมุปฺปชฺชติ เอเตนาติ **ทุกฺขสมุปฺปาโท,** ทุกฺขสมุทโยฯ ทุกฺขํ อติกฺกมติ เอเตน อารมฺมณปฺปจฺจยภูเตน, เอตฺถ วาติ **ทุกฺขสฺส อติกฺกโม,** นิพฺพานํฯ อารกตฺตา กิเลเสหิ อรณียโต จ **อริโย**ฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ อฏฺฐนฺนํ องฺคานํ วเสน **อฏฺฐงฺคิโก**ฯ มาเรโนฺต กิเลเส คจฺฉติ, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคียติ, สยํ วา นิพฺพานํ มคฺคตีติ **มโคฺค**ฯ ตโต เอว ทุกฺขสฺส อุปสมํ นิโรธํ คจฺฉตีติ **ทุกฺขูปสมคามี**ฯ ยโต สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

ส สตฺตกฺขตฺตุํ ปรมํ, สนฺธาวิตฺวาน ปุคฺคโลติ โส เอวํ จตุสจฺจทสฺสาวี อริยปุคฺคโล โสตาปโนฺน สพฺพมุทินฺทฺริโย สมาโน สตฺตวารปรมํเยว ภวาทีสุ อปราปรุปฺปตฺติวเสน สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวาฯ เอกพีชี, โกลํโกโล, สตฺตกฺขตฺตุปรโมติ อินฺทฺริยานํ ติกฺขมชฺฌิมมุทุภาเวน ตโย หิ โสตาปนฺนาฯ เตสุ สพฺพมุทินฺทฺริยสฺส วเสนิทํ วุตฺตํ ''ส สตฺตกฺขตฺตุํ ปรมํ, สนฺธาวิตฺวานา''ติ ฯ **ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหตี**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกโร ปริโยสานกโร โหติฯ กถํ? **สพฺพสํโยชนกฺขยา** อนุปุเพฺพน อคฺคมคฺคํ อธิคนฺตฺวา นิรวเสสานํ สํโยชนานํ เขปนาติ อรหตฺตผเลเนว เทสนาย กูฏํ คณฺหิฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มุสาวาทสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **เอกธมฺมํ อตีตสฺสา**ติ กา อุปฺปตฺติ? ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ มหาลาภสกฺการโร อุปฺปชฺชิ, ติตฺถิยานํ ปริหายิฯ เต หตลาภสกฺการา นิปฺปภา นิเตฺตชา อิสฺสาปกตา จิญฺจมาณวิกํ นาม ปริพฺพาชิกํ อุยฺโยเชสุํ – ‘‘เอหิ, ตฺวํ ภคินิ, สมณํ โคตมํ อภูเตน อพฺภาจิกฺขสฺสู’’ติฯ สา ภควนฺตํ จตุปริสมเชฺฌ ธมฺมํ เทเสนฺตํ อุปคนฺตฺวา อภูเตน อพฺภาจิกฺขิตฺวา สเกฺกนสฺสา อภูตภาเว ปกาสิเต มหาชเนน ‘‘ธี กาฬกณฺณี’’ติ วิหารโต นิกฺกฑฺฒาปิตา ปถวิยา วิวเร ทิเนฺน อวีจิชาลานํ อินฺธนํ หุตฺวาว อวีจินิรเย นิพฺพตฺติ, ภิโยฺยโสมตฺตาย ติตฺถิยานํ ลาภสกฺการโร ปริหายิฯ ภิกฺขู ธมฺมสภายํ กถํ สมุฎฺฐาเปสุํ ‘‘อาวุโส, จิญฺจมาณวิกา เอวํ อุฬารคุณํ อคฺคทกฺขิเณยฺยํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อภูเตน อโกฺกสิตฺวา มหาวินาสํ ปตฺตา’’ติฯ สตฺถา อาคนฺตฺวา ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อิมาย นามา’’ติ วุเตฺต ‘‘น, ภิกฺขเว, อิทาเนว, ปุเพฺพปิ สา มํ อภูเตน อโกฺกสิตฺวา มหาวินาสํ ปตฺตาเยวา’’ติ มหาปทุมชาตกมฺปิ วิตฺถาเรตฺวา อุปริ ธมฺมํ เทเสโนฺต อิมิสฺสา อฎฺฐุปฺปตฺติยา ‘‘เอกธมฺมํ อตีตสฺสา’’ติ อิทํ สุตฺตํ เทเสสิฯ

ตตฺถ **เอกธมฺม**นฺติ เอกํ วจีสจฺจสงฺขาตํ ธมฺมํฯ **อตีตสฺสา**ติ ยา สา อฎฺฐ อนริยโวหาเร วเชฺชตฺวา อฎฺฐสุ อริยโวหาเรสุ ปติฎฺฐาปนตฺถํ ‘‘สจฺจํ , ภเณ, นาลิก’’นฺติ อริเยหิ ฐปิตา มริยาทา, ตํ อติกฺกมิตฺวา ฐิตสฺสฯ ปุริโส เอว ปุคฺคโลติ **ปุริสปุคฺคโล,** ตสฺสฯ **อกรณีย**นฺติ กาตุํ อสกฺกุเณยฺยํฯ สมฺปชานมุสาวาที หิ ปุคฺคโล กิญฺจิ ปาปกมฺมํ กตฺวา ‘‘อิทํ นาม ตยา กต’’นฺติ วุเตฺต ‘‘น มยา กต’’นฺติ มุสาวาเทเนว ปริหริสฺสติฯ เอวญฺจ ปฎิปชฺชโนฺต กิญฺจิ ปาปกมฺมํ กโรติเยว, น ตตฺถ ลชฺชติ สจฺจมริยาทาย สมติกฺกนฺตตฺตาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กตมํ เอกธมฺมํ, ยทิทํ, ภิกฺขเว, สมฺปชานมุสาวาโท’’ติฯ

คาถายํ **มุสาวาทิสฺสา**ติ มุสา อภูตํ อตจฺฉํ ปเรสํ วิญฺญาปนวเสน วทนสีลสฺสฯ ยสฺส ทสสุ วจเนสุ เอกมฺปิ สจฺจํ นตฺถิ, เอวรูเป วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **ชนฺตุโน**ติ สตฺตสฺสฯ สโตฺต หิ ชายนเฎฺฐน ‘‘ชนฺตู’’ติ วุจฺจติฯ **วิติณฺณปรโลกสฺสา**ติ วิสฺสฎฺฐปรโลกสฺสฯ อีทิโส หิ มนุสฺสสมฺปตฺติ เทวโลกสมฺปตฺติ อวสาเน นิพฺพานสมฺปตฺตีติ อิมา ติโสฺสปิ สมฺปตฺติโย น ปสฺสติฯ **นตฺถิ ปาป**นฺติ ตสฺส ตาทิสสฺส อิทํ นาม ปาปํ น กตฺตพฺพนฺติ นตฺถีติฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. ทานสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉเฎฺฐ **เอวเญฺจ**ติ เอตฺถ **เอว**นฺติ อุปมากาเร นิปาโต, **เจ**ติ ปริกปฺปเนฯ **สตฺตา**ติ รูปาทีสุ สตฺตา วิสตฺตาฯ **ชาเนยฺยุ**นฺติ พุเชฺฌยฺยุํฯ **ทานสํวิภาคสฺสา**ติ ยาย หิ เจตนาย อนฺนาทิเทยฺยธมฺมํ สํหริตฺวา อนุกมฺปาปูชาสุ อญฺญตรวเสน ปเรสํ ทียติ, ตํ ทานํฯ ยาย ปน อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพภาเวน คหิตวตฺถุสฺส เอกเทโส สํวิภชิตฺวา ทียติ, อยํ สํวิภาโคฯ **วิปาก**นฺติ ผลํฯ **ยถาหํ ชานามี**ติ ยถา อหํ ชานามิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ติรจฺฉานคตสฺสปิ ทานํ ทตฺวา อตฺตภาวสเต ปวตฺตสุขวิปจฺจนวเสน สตคุณา ทกฺขิณา โหตีติ เอวมาทินา, ภิกฺขเว, เยน ปกาเรน อหํ ทานสฺส สํวิภาคสฺส จ วิปากํ กมฺมวิปากํ ญาณพเลน ปจฺจกฺขโต ชานามิ, เอวํ อิเม สตฺตา ยทิ ชาเนยฺยุนฺติฯ **น อทตฺวา ภุเญฺชยฺยุ**นฺติ ยํ ภุญฺชิตพฺพยุตฺตกํ อตฺตโน อตฺถิ, ตโต ปเรสํ น อทตฺวา มจฺฉริยจิเตฺตน จ ตณฺหาโลภวเสน จ ภุเญฺชยฺยุํ, ทตฺวาว ภุเญฺชยฺยุํฯ **น จ เนสํ มเจฺฉรมลํ จิตฺตํ ปริยาทาย ติเฎฺฐยฺยา**ติ อตฺตโน สมฺปตฺตีนํ ปเรหิ สาธารณภาวาสหนลกฺขณํ จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวทูสกานํ อุปกฺกิเลสภูตานํ กณฺหธมฺมานํ อญฺญตรํ มเจฺฉรมลํฯ อถ วา ยถาวุตฺตมเจฺฉรเญฺจว อญฺญมฺปิ ทานนฺตรายกรํ อิสฺสาโลภโทสาทิมลญฺจ เนสํ

สตฺตานํ จิตฺตํ ยถา ทานเจตนา น ปวตฺตติ, น วา สุปริสุทฺธา โหติ, เอวํ ปริยาทาย ปริโต ค เหตฺวา อภิภวิตฺวา น ติเฏฺฐยฺยฯ โก หิ สมฺมเทว ทานผลํ ชานนฺโต อตฺตโน จิเตฺต มเจฺฉรม ลสฺส โอกาสํ ทเทยฺยฯ

โยปิ เนสํ อสฺส จริโม อาโลโปติ เนสํ สตฺตานํ โย สพฺพปจฺฉิมโก อาโลโป สิยาฯ **จริมํ กพฬ**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิเม สตฺตา ปกติยา ยตฺตเกหิ อาโลเปหิ สยํ ยา เปยฺยุํ, เตสุ เอกเมว อาโลปํ อตฺตโน อตฺถาย ฐเปตฺวา ตทเญฺญ สเพฺพ อาโลเป อาคตาคตานํ อตฺถิกานํ ทตฺวา โย ฐปิโต อาโลโป อสฺส, โส อิธ จริโม อาโลโป นามฯ **ตโตปิ น อสํวิภชิตฺวา ภุเญฺชยฺยุํ, สเจ เนสํ ปฏิคฺคาหกา อสฺสู**ติ เนสํ สตฺตานํ ปฏิคฺคาหกา ยทิ สิยุํ, ตโตปิ ยถาวุตฺตจริมาโลปโตปิ สํวิภชิตฺวาว เอกเทสํ ทตฺวาว ภุเญฺชยฺยุํ, ยถาหํ ทานสํวิภาคสฺส วิ ปากํ ปจฺจกฺขโต ชานามิ, เอวํ ยทิ ชาเนยฺยุนฺติฯ **ยสฺมา จ โข**ติอาทินา กมฺมผลสฺส อปฺปจฺ จกฺขภาวโต เอวเมเต สตฺตา ทานสํวิภาเคสุ น ปวตฺตนฺตีติ ยถาธิเปฺปตมตฺถํ การเณน สมฺปฎิ ปาเทติฯ เอเตเนว เตสํ ตทญฺญปุเญฺญสุ จ อปฺปฏิปตฺติยา อปุเญฺญสุ จ ปฏิปตฺติยา การณํ ทสฺสิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

คาถาสุ **ยถาวุตฺตํ มเหสินา**ติ มเหสินา ภควตา ‘‘ติรจฺฉานคเต ทานํ ทตฺวา สตคุณา ทกฺขิณา ปาฎิกงฺขิตพฺพา’ ติอาทินา, อิเธว วา ‘‘เอวํ เจ สตฺตา ชาเนยฺยุ’’นฺติอาทินา ยถา วุตฺตํ, ญาณจาเรน ตํ ยถาวุตฺตํ จิตฺตํ ญาตนฺติ อโตฺถฯ **วิปากํ สํวิภาคสฺสา**ติ สํวิภาคสฺสปิ วิ ปากํ, โก ปน วาโท ทานสฺสฯ **ยถา โหติ มหปฺผล**นฺติ ยถา โส วิปาโก มหนฺตํ ผลํ โหติ, เอวํ อิเม สตฺตา ยทิ ชาเนยฺยุนฺติ สมฺพโนฺธฯ **วิเนยฺย มเจฺฉรมล**นฺติ มจฺฉริยมลํ อปเนตฺวา กมฺมผล สทฺธาย รตนตฺตยสทฺธาย จ วิเสสโต ปสเนฺนน จิเตฺตน เยสุ กิเลเสหิ อารกตฺตา อริเยสุ สีลา ทิคุณสมฺปเนฺนสุ ทินฺนํ อปฺปกมฺปิ ทานํ มหปฺผลํ โหติ, เตสุ ยุตฺตกาเลน **ทชฺชุํ** ทเทยฺยุํฯ

มหปฺผลภาวกรณโต ทกฺขิณํ อรหนฺตีติ ทกฺขิเณยฺยา, สมฺมาปฏิปนฺนา, เตสุ **ทกฺขิเณเยฺยสุฯ ทกฺขิณํ** ปรโลกํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพํ เทยฺยธมฺมํ ยถา ตํ ทานํ โหติ มหา ทานํ, เอวํ ทตฺวาฯ อถ วา พหุโน อนฺนํ ทตฺวา, กถํ ปน อนฺนํ ทาตพฺพนฺติ อาห ‘‘ทกฺขิเณเยฺยสุ ทกฺขิณ’’นฺติฯ **อิโต มนุสฺสตฺตา** มนุสฺสตฺตภาวโต **จุตา** ปฏิสนฺธิวเสน **สคฺคํ คจฺฉนฺติ ทา ยกาฯ กามกามิโน**ติ กาเมตพฺพานํ อุฬารานํ เทวโภคานํ ปฏิลทฺธรูปวิภเวน กมฺมุนา อุป คมเน สาธุการิตาย กามกามิโน สพฺพกามสมงฺคิโนฯ **โมทน**ฺติ ยถารุจิ ปริจาเรนฺตีติ อโตฺถฯ

ฉฎฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. เมตฺตาภาวนาสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **ยานิ กานิจี**ติ อนวเสสปริยาทานํฯ **โอปธิกานิ ปุญฺญกิริยวตฺถูนี**ติ

เตสํ นิยมนํฯ ตตฺถ อุปธิ วุจฺจนฺติ ขนฺธา, อุปธิสฺส กรณํ สีลํ เอเตสํ, อุปธิปฺปโยชนานิ วา **โอปธิกานิ**ฯ สมฺปตฺติภเว อตฺตภาวชนกานิ ปฏิสนฺธิปวตฺติวิปากทายกานิฯ **ปุญฺญกิริยวตฺถู นี**ติ ปุญฺญกิริยา จ ตา เตสํ เตสํ ผลานิสํสานํ วตฺถูนิ จาติ ปุญฺญกิริยวตฺถูนิฯ ตานิ ปน สเงฺขป โต ทานมยํ, สีลมยํ, ภาวนามยนฺติ ติวิธานิ โหนฺติฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต ติกนิปาตวณฺณ นายํ อาวิ ภวิสฺสติฯ **เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา**ติ เมตฺตาภาวนาวเสน ปฏิลทฺธติกจตุกฺกชฺฌาน สมาปตฺติยาฯ ‘‘เมตฺตา’’ติ หิ วุเตฺต อุปจาโรปิ ลพฺภติ อปฺปนาปิ, ‘‘เจโตวิมุตฺตี’’ติ ปน วุเตฺต อปฺปนาฌานเมว ลพฺภติฯ ตญฺหิ นีวรณาทิปจฺจนีกธมฺมโต จิตฺตสฺส สุฎฺฐุ วิมุตฺติภาเวน เจโตวิ

มุตฺตีติ วุจฺจติฯ **กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสินฺ**ติ เมตฺตาพฺรหฺมวิหารสฺส โสฬสภาคํ โอปธิกานิ ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ น อคฺฆนฺติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา โย วิปาโก, ตํ โสฬส โกฏฺฐาเส กตฺวา ตโต เอกํ ปุน โสฬส โกฏฺฐาเส กตฺวา ตตฺถ โย เอกโกฏฺฐาโส, น ตํ อญฺญานิ โอปธิกานิ ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ อคฺฆนฺตีติฯ **อธิคฺคเหตฺวา**ติ อภิภวิตฺวาฯ **ภาสเต**ติ อุปกฺกิเลสวิสุทฺธิยา ทิปฺปติฯ **ตปเต**ติ ตโต เอว อนวเสเส ปฏิปกฺขธมฺเม สนฺตปติฯ **วิโรจตี**ติ อุภยสมฺปตฺติยา วิโรจติฯ เมตฺตา หิ เจโตวิมุตฺติ จนฺทาโลกสงฺขาตา วิคตูปกฺกิเลสา ชุณฺหา วิย ทิปฺปติ, อาตโป วิย อนฺธการํ ปจฺจนีกธมฺเม วิธมนฺตี ตปติ, โอสธิตารกา วิย วิโชฺชตมานา วิโรจติ จฯ

เสยฺยถาปีติ โอปมฺมทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ **ตารกรูปานนฺ**ติ โชตีนํฯ **จนฺทิยา**ติ จนฺทสฺส อยนฺติ จนฺที, ตสฺสา จนฺทิยา, ปภาย ชุณฺหายาติ อโตฺถฯ **วสฺสานนฺ**ติ วสฺสานํ พหุวเสน ลทฺธโวหารสฺส อุตุโนฯ **ปจฺฉิเม มาเส**ติ กตฺติกมาเสฯ **สรทสมเย**ติ สรทกาเลฯ อสฺสยุชกตฺติกมาสา หิ โลเก ''สรทอุตู''ติ วุจฺจนฺติฯ **วิเทฺธ**ติ อุพฺพิเทฺธ, เมฆวิคเมน ทูรีภูเตติ อโตฺถฯ เตเนวาห **"วิคตวลาหเก"**ติฯ **เทเว**ติ อากาเสฯ **นภํ อพฺภุสฺสกฺกมาโน**ติ อุทยฏฺฐานโต อากาสํ อุลฺลงฺฆโนฺตฯ **ตมคตนฺ**ติ ตมํฯ **อภิวิหจฺจา**ติ อภิหนฺตฺวา วิธมิตฺวาฯ **โอสธิตารกา**ติ อุสฺสนฺนา ปภา เอตาย ธียติ, โอสธีนํ วา อนุพลปฺปทายิกตฺตา โอสธีติ ลทฺธนามา ตารกาฯ

เอตฺถาห – กสฺมา ปน ภควตา สมาเนปิ โอปธิกภาเว เมตฺตา อิตเรหิ โอปธิกปุเญฺญหิ วิเสเสตฺวา วุตฺตาติ? วุจฺจเต – เสฏฺฐเฏฺฐน นิโทฺทสภาเวน จ สเตฺตสุ สุปฺปฏิปตฺติภาวโตฯ เสฏฺฐา หิ เอเต วิหารา, สพฺพสเตฺตสุ สมฺมาปฏิปตฺติภูตานิ ยทิทํ เมตฺตาฌานานิฯ ยถา จ พฺรหฺมาโน นิโทฺทสจิตฺตา วิหรนฺติ, เอวํ เอเตหิ สมนฺนาคตา โยคิโน พฺรหฺมสมาว หุตฺวา วิหรนฺติฯ ตถา หิเม ''พฺรหฺมวิหารา''ติ วุจฺจนฺติฯ อิติ เสฏฺฐเฏฺฐน นิโทฺทสภาเวน จ สเตฺตสุ สุปฺปฏิปตฺติภาวโต เมตฺตาว อิตเรหิ โอปธิกปุเญฺญหิ วิเสเสตฺวา วุตฺตาฯ

เอวมฺปิ กสฺมา เมตฺตาว เอวํ วิเสเสตฺวา วุตฺตา? อิตเรสํ พฺรหฺมวิหารานํ อธิฏฺฐานภาวโต ทานาทีนํ สเพฺพสํ กลฺยาณธมฺมานํ ปริปูริกตฺตา จฯ อยญฺหิ สเตฺตสุ หิตาการปฺปวตฺติลกฺขณา เมตฺตา, หิตูปสํหารสา, อาฆาตวินยปจฺจุปฏฺฐานาฯ ยทิ อโนธิโส ภาวิตา พหุลีกตา, อถ สุเขเนว กรุณาทิภาวนา สมฺปชฺชนฺตีติ เมตฺตา อิตเรสํ พฺรหฺมวิหารานํ อธิฏฺฐานํฯ ตถา หิ สเตฺตสุ หิตชฺฌาสยตาย สติ เนสํ ทุกฺขาสหนตา, สมฺปตฺติวิเสสานํ จิรฏฺฐิติกามตา, ปกฺขปาตาภาเวน สพฺพตฺถ สมปฺปวตฺตจิตฺตตา จ สุเขเนว อิชฺฌนฺติฯ เอวญฺจ สกลโลกหิตสุขวิธานาธิมุตฺตา มหาโพธิสตฺตา ''อิมสฺส ทาตพฺพํ, อิมสฺส น ทาตพฺพ''นฺติ อุตฺตมวิจยวเสน วิภาคํ อกตฺวา สพฺพสตฺตานํ นิรวเสสสุขนิทานํ ทานํ เทนฺติ, หิตสุขตฺถเมว เนสํ สีลํ สมาทิยนฺติ, สีลปริปูรณตฺถํ เนกฺขมฺมํ ภชนฺติ, เตสํ หิตสุเขสุ อสโมฺมหตฺถาย ปญฺญํ ปริโยทเปนฺติ, หิตสุขาภิวฑฺฒนตฺถเมว ทฬฺหํ วีริยมารภนฺติ, อุตฺตมวีริยวเสน วีรภาวํ ปตฺตาปิ สตฺตานํ นานปฺปการํ หิตชฺฌาสเยเนว อปราธํ ขมนฺติ, ''อิทํ โว ทสฺสาม, กริสฺสามา''ติอาทินา กตํ ปฏิญฺญาตํ น วิสํวาเทนฺติ, เตสํ หิตสุขาเยว อจลาธิฏฺฐานา โหนฺติฯ เตสุ อจลาย เมตฺตาย ปุพฺพการิโน หิตชฺฌาสเยเนว เนสํ วิปฺปกาเร อุทาสีนา โหนฺติ, ปุพฺพการิตายปิ น ปจฺจุปการมาสิสนฺตีติฯ เอวํ เต ปารมิโย ปูเรตฺวา ยาว ทสพลจตุ-เวสารชฺช-ฉอสาธารณญาณ-อฏฺฐารสาเวณิกพุทฺธธมฺมปฺปเภเท สเพฺพปิ กลฺยาณธเมฺม ปริปูเรนฺติฯ เอวํ ทานาทีนํ สเพฺพสํ กลฺยาณธมฺมานํ ปาริปูริกา เมตฺตาติ จ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ สา อิตเรหิ วิเสเสตฺวา วุตฺตาฯ

อปิจ เมตฺตาย อิตเรหิ โอปธิกปุเญฺญหิ มหานุภาวตา เวลามสุเตฺตน ทีเปตพฺพาฯ ตตฺถ หิ ยถา นาม มหตา เวลามสฺส ทานโต เอกสฺส โสตาปนฺนสฺส ทานํ มหปฺผลตรํ วุตฺตํ, เอวํ

โสตาปนฺนสตโต เอกสฺส สกทาคามิสฺส ทานํ…เป…. ปเจฺจกพุทฺธสตโต ภควโต, ตโตปิ พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทานํ, ตโตปิ จาตุทฺทิสสฺส สงฺฆสฺส วิหารทานํ, ตโตปิ สรณคมนํ, ต โตปิ สีลสมาทานํ, ตโตปิ คทฺทูหนมตฺตํ กาลํ เมตฺตาภาวนา มหปฺผลตรา วุตฺตาฯ ยถาห –

> ‘‘ยํ คหปติ เวลาโม พฺราหฺมโณ ทานํ อทาสิ มหาทานํฯ โย เจกํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนํ โภเชยฺย, อิทํ ตโต มหปฺผลตรํฯ โย จ สตํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนํ โภเชยฺย…เป…. สุราเมรย มชฺชปฺปมาทฏฺฐานา เวรมณิํฯ โย จ อนฺตมโส คทฺทูหนมตฺตมฺปิ เมตฺตจิตฺตํ ภาเวยฺย, อิทํ ตโต มหปฺผลตร’’นฺติ (อ. นิ. ๙.๒๐)ฯ

มหคฺคตปุญฺญภาเวน ปนสฺสา ปริตฺตปุญฺญโต สาติสยตาย วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยํ ปมาณกตํ กมฺมํ, น ตํ ตตฺราวสิสฺสติ, น ตํ ตตฺราวติฏฺฐตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๕๕๖; สํ. นิ. ๔.๓๖๐)ฯ กามาวจรกมฺมญฺหิ ปมาณกตํ นาม, มหคฺคตกมฺมํ ปน ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา โอธิสกาโนธิสกผรณวเสน วฑฺฒิตฺวา กตตฺตา อปฺปมาณกตํ นามฯ กามาวจรกมฺมํ ตสฺส มหคฺคตกมฺมสฺส อนฺตรา ลคฺคิตุํ วา ตํ กมฺมํ อภิภวิตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ คเหตฺวา ฐาตุํ วา น สโกฺกติ, อถ โข มหคฺคตกมฺมเมว ตํ ปริตฺตกมฺมํ มโหโฆ วิย ปริตฺตํ อุทกํ อภิภวิตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา สยเมว พฺรหฺมสหพฺยตํ อุปเนตีติ อยเญฺหิ ตสฺส อโตฺถติฯ

คาถาสุ **โย**ติ โย โกจิ คหโฏฺฐ วา ปพฺพชิโต วาฯ **เมตฺต**นฺติ เมตฺตาฌานํฯ **อปฺปมาณ**นฺติ ภาวนาวเสน อารมฺมณวเสน จ อปฺปมาณํฯ อสุภภาวนาทโย วิย หิ อารมฺมเณ เอกเทสคฺคหณํ อกตฺวา อนวเสสผรณวเสน อโนธิโสผรณวเสน จ อปฺปมาณารมฺมณตาย ปคุณภาวนาวเสน อปฺปมาณํฯ **ตนู สํโยชนา โหนฺตี**ติ เมตฺตาฌานํ ปาทกํ กตฺวา สมฺมสิตฺวา เหฏฺฐิเม อริยมเคฺค อธิคจฺฉนฺตสฺส สุเขเนว ปฏิฆสํโยชนาทโย ปหียมานา ตนู โหนฺติฯ เตนาห ‘‘ปสฺสโต อุปธิกฺขย’’นฺติฯ ‘‘อุปธิกฺขโย’’ติ หิ นิพฺพานํ วุจฺจติฯ ตญฺจสฺส สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน มคฺคญาเณน ปสฺสติฯ อถ วา **ตนู สํโยชนา โหนฺตี**ติ เมตฺตาฌานปทฏฺฐานาย วิปสฺสนาย อนุกฺกเมน อุปธิกฺขยสงฺขาตํ อรหตฺตํ ปตฺวา ตํ ปสฺสโต ปเคว ทสปิ สํโยชนา ตนู โหนฺติ, ปหียนฺตีติ อโตฺถฯ อถ วา **ตนู สํโยชนา โหนฺตี**ติ ปฏิโฆ เจว ปฏิฆสมฺปยุตฺตสํโยชนา จ ตนุกา โหนฺติฯ **ปสฺสโต อุปธิกฺขย**นฺติ เตสํเยว กิเลสูปธีนํ ขยสงฺขาตํ เมตฺตํ อธิคมวเสน ปสฺสนฺต สฺสาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

เอวํ กิเลสปฺปหานํ นิพฺพานาธิคมญฺจ เมตฺตาภาวนาย สิขาปฺปตฺตมานิสํสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อเญฺญ อานิสํเส ทเสฺสตุํ **‘‘เอกมฺปิ เจ’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อทุฏฺฐจิโตฺต**ติ เมตฺตาพเลน สุฏฺฐุ วิกฺขมฺภิตพฺยาปาทตาย พฺยาปาเทน อทูสิตจิโตฺตฯ **เมตฺตายตี**ติ หิตผรณวเสน เมตฺตํ กโรติฯ **กุสโล**ติ อติสเยน กุสลวา มหาปุโญฺญ, ปฏิฆาทิอนตฺถวิคเมน โวฯ เขมี **เตนา**ติ เตน เมตฺตายิเตนฯ **สเพฺพ จ ปาเณ**ติ จสโทฺท พฺยติเรเกฯ **มนสานุกมฺป**นฺติ จิเตฺตน อนุกมฺปโนฺตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เอกสตฺตวิสยาปิ ตาว เมตฺตา มหากุสลราสิ, สเพฺพ ปน ปาเณ อตฺตโน ปิยปุตฺตํ วิย หิตผรเณน มนสา อนุกมฺปโนฺต ปหูตํ พหุํ อนปฺปกํ อปริยนฺตํ จตุสฏฺฐิมหากเปฺปปิ อตฺตโน วิปากปฺปพนฺธํ ปวเตฺตตุํ สมตฺถํ อุฬารปุญฺญํ อริโย ปริสุทฺธจิโตฺต ปุคฺคโล ปกโรติ นิปฺผาเทติฯ

สตฺตสณฺฑนฺติ สตฺตสงฺขาเตน สเณฺฑน สมนฺนาคตํ ภริตํ, สเตฺตหิ อวิรฬํ อากิณฺณมนุสฺสนฺติ อโตฺถฯ **วิชิตฺวา**ติ อทเณฺฑน อสเตฺถน ธเมฺมเนว วิชินิตฺวาฯ **ราชิสโย**ติ อิสิสทิสา ธมฺมิกราชาโนฯ **ยชมานา**ติ ทานานิ ททมานาฯ **อนุปริยคา**ติ วิจริํสุฯ

อสฺสเมธนฺติอาทีสุ โปราณกราชกาเล กิร สสฺสเมธํ, ปุริสเมธํ, สมฺมาปาสํ, วาจาเปยฺยนฺติ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อเหสุํ, เยหิ ราชาโน โลกํ สงฺคณฺหึสุฯ ตตฺถ นิปฺผนฺนสสฺสโต ทสมภาคคฺคหณํ **สสฺสเมธํ** นาม, สสฺสสมฺปาทเน, เมธาวิตาติ อโตฺถฯ มหาโยธานํ ฉมาสิกํ ภตฺตเวตนานุปฺปทานํ **ปุริสเมธํ** นาม, ปุริสสงฺคณฺหเน เมธาวิตาติ อโตฺถฯ ทลิทฺทมนุสฺสานํ โปตฺถเกเลขํ คเหตฺวา ตีณิ วสฺสานิ วินา วฑฺฒิยา สหสฺสทฺวิสหสฺสมตฺตธนานุปฺปทานํ **สมฺมาปาสํ** นามฯ ตญฺหิ สมฺมา มนุเสฺส ปาเสติ หทเย พนฺธิตฺวา วิย ฐเปติ, ตสฺมา ‘‘สมฺมาปาส’’นฺติ วุจฺจติฯ ‘‘ตาต มาตุลา’’ติอาทินา ปน สณฺหวาจาย สงฺคหณํ **วาจาเปยฺยํ** นาม, เปยฺยวชฺชํ ปิยวาจตาติ อโตฺถฯ เอวํ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ สงฺคหิตํ รฏฺฐํ อิทฺธเญฺจว โหติ ผีตญฺจ ปหูตอนฺนปานํ เขมํ นิรพฺพุทํฯ มนุสฺสา มุทา โมทมานา อุเร ปุเตฺต นเจฺจนฺตา อปารุตฆรา วิหรนฺติ ฯ อิทํ ฆรทฺวาเรสุ อคฺคฬานํ อภาวโต **‘‘นิรคฺคฬ’’**นฺติ วุจฺจติฯ อยํ โปราณิกา ปเวณิ, อยํ โปราณิกา ปกติฯ

อปรภาเค ปน โอกฺกากราชกาเล พฺราหฺมณา อิมานิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อิมญฺจ รฏฺฐสมฺปตฺติํ ปริวเตฺตนฺตา อุทฺธมฺมูลํ กตฺวา อสฺสเมธํ ปุริสเมธนฺติอาทิเก ปญฺจ ยเญฺญ นาม อกํสุฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา พฺราหฺมณธมฺมิยสุเตฺต –

‘‘เตสํ อาสิ วิปลฺลาโส, ทิสฺวาน อณุโต อณุํ…เป.…ฯ

‘‘เต ตตฺถ มเนฺต คเนฺถตฺวา, โอกฺกากํ ตทุปาคมุ’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๓๐๑-๓๐๔);

ตตฺถ อสฺสเมตฺถ เมธนฺติ พาเธนฺตีติ **อสฺสเมโธ**ฯ ทฺวีหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส เอกวีสติยูปสฺส เอกสฺมิํ ปจฺฉิมทิวเส เอว สตฺตนวุติปญฺจปสุสตฆาตภีสนสฺส ฐเปตฺวา ภูมิญฺจ ปุริเส จ อวเสสสพฺพวิภวทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปุริสเมตฺถ เมธนฺติ พาเธนฺตีติ **ปุริสเมโธ**ฯ จตูหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส สทฺธิํภูมิยา อสฺสเมเธ วุตฺตวิภวทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ สมฺมเมตฺถ ปาสนฺติ ขิปนฺตีติ **สมฺมาปาโส**ฯ ยุคจฺฉิคฺคเฬ ปเวสนทณฺฑกสงฺขาตํ สมฺมํ ขิปิตฺวา ตสฺส ปติโตกาเส เวทิํ กตฺวา สํหาริเมหิ ยูปาทีหิ สรสฺสตินทิยา นิมฺมุคฺคกาสโต ปภุติ ปฏิโลมํ คจฺฉเนฺตน ยชิตพฺพสฺส สตฺรยาคเสฺสตํ อธิวจนํ วาชเมตฺถ ปิวนฺตีติ **วาชเปโยฺย**ฯ เอเกน ปริยเญฺญน สตฺตรสหิ ปสูหิ ยชิตพฺพสฺส เพฬุวยูปสฺส สตฺตรสกทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ นตฺถิ เอตฺถ อคฺคโฬติ **นิรคฺคโฬ**ฯ นวหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส สทฺธิํ ภูมิยา ปุริเสหิ จ อสฺสเมเธ วุตฺตวิภวทกฺขิณสฺส สพฺพเมธปริยายนามสฺส อสฺสเมธวิกปฺปเสฺสตํ อธิวจนํฯ

จนฺทปฺปภาติ จนฺทปฺปภายฯ **ตารคณาว สเพฺพ**ติ ยถา สเพฺพปิ ตาราคณา จนฺทิมโสภาย โสฬสิมฺปิ กลํ นาคฺฆนฺติ, เอวํ เต อสฺสเมธาทโย ยญฺญา เมตฺตจิตฺตสฺส วุตฺตลกฺขเณน สุภาวิตสฺส โสฬสิมฺปิ กลํ นานุภวนฺติ, น ปาปุณนฺติ, นาคฺฆนฺตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ อปเรปิ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิเก เมตฺตาภาวนาย อานิสํเส ทเสฺสตุํ **‘‘โย น หนฺตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โย**ติ เมตฺตาพฺรหฺมวิหารภาวนานุยุโตฺต ปุคฺคโลฯ **น หนฺตี**ติ เตเนว เมตฺตาภาวนานุภาเวน ทูรวิกฺขมฺภิตพฺยาปาทตาย น กญฺจิ สตฺตํ หิํสติ, เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ น วิพาธติ วาฯ **น ฆาเตตี**ติ ปรํ สมาทเปตฺวา น สเตฺต หนาเปติ น วิพาธาเปติ จฯ **น ชินาตี**ติ สารมฺภวิคฺคาหิกกถาทิวเสน น กญฺจิ ชินาติ สารมฺภเสฺสว อภาวโต, ชานิกรณวเสน วา อฑฺฑกรณาทินา น กญฺจิ ชินาติฯ **น ชาปเย**ติ ปเรปิ ปโยเชตฺวา ปเรสํ ธนชานิํ น การาเปยฺยฯ **เมตฺตํโส**ติ เมตฺตามยจิตฺตโกฏฺฐาโส, เมตฺตาย วา อํโส อวิชหนเฏฺฐน อวยวภูโตติ เมตฺตํโสฯ

สพฺพภูเตสูติ สพฺพสเตฺตสุฯ ตโต เอว **เวรํ ตสฺส น เกนจี**ติ อกุสลเวรํ ตสฺส เกนจิปิ การเณน นตฺถิ, ปุคฺคลเวรสงฺขาโต วิโรโธ เกนจิ ปุริเสน สทฺธึ ตสฺส เมตฺตาวิหาริสฺส นตฺถีติฯ

เอวเมตสฺมึ เอกกนิปาเต ปฏิปาฏิยา เตรสสุ สุเตฺตสุ สิกฺขาสุตฺตทฺวเย จาติ ปนฺนรสสุ สุเตฺตสุ วิวฏฺฏํ กถิตํ, นีวรณสุตฺตํ สํโยชนสุตฺตํ อปฺปมาทสุตฺตํ อฏฺฐิสญฺจยสุตฺตนฺติ เอเตสุ จตูสุ สุเตฺตสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ อิตเรสุ ปน วฏฺฏเมว กถิตนฺติฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปรมตฺถทีปนิยา

ขุทฺทกนิกาย-อฏฺฐกถาย

อิติวุตฺตกสฺส เอกกนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุกนิปาโต

๑. ปฐมวโคฺค

๑. ทุกฺขวิหารสุตฺตวณฺณนา

๒๘. ทุกนิปาตสฺส ปฐเม **ทฺวีหีติ** คณนปริเจฺฉโทฯ **ธมฺมหีติ** ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํฯ **ทฺวีหิ ธมฺมหีติ** ทฺวีหิ อกุสลธมฺมหิฯ **สมนฺนาคโต**ติ ยุโตฺตฯ **ทิเฏฺฐว ธมฺม**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ **ทุกฺขํ วิหรตี**ติ จตูสุปิ อิริยาปเถสุ กิเลสทุเกฺขน เจว กายิกเจตสิกทุเกฺขน จ ทุกฺขํ วิหรติฯ **สวิฆาต**นฺติ จิตฺตูปฆาเตน เจว กายูปฆาเตน จ สวิฆาตํฯ **สอุปายาส**นฺติ กิเลสูปายาเสน เจว สรีรเขเทน จ พลวอายาสวเสน สอุปายาสํฯ **สปริฬาห**นฺติ กิเลสปริฬาเหน เจว กายปริฬาเหน จ สปริฬาหํฯ **กายสฺส เภทา**ติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคาฯ **ปรํ มรณา**ติ ตทนนฺตรํ อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธคฺคหเณฯ อถ วา **กายสฺส เภทา**ติ ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทาฯ **ปรํ มรณา**ติ จุติโต อุทฺธํฯ **ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา**ติ ทุคฺคติสงฺขาตานํ จตุนฺนํ อปายานํ อญฺญตรา คติ อิจฺฉิตพฺพา, อวสฺสํภาวินีติ อโตฺถฯ

อคุตฺตทฺวาโรติ อปิหิตทฺวาโรฯ กตฺถ ปน อคุตฺตทฺวาโรติ อาห **“อินฺทฺริเยสู”**ติฯ เตน มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ อสํวรมาหฯ ปฏิคฺคหณปริโภควเสน โภชเน มตฺตํ น ชานาตีติ **โภชเน อมตฺตญฺญู**ฯ ‘‘อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตาย โภชเน อมตฺตญฺญุตายา’’ติปิ ปฐนฺติฯ

กถํ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตา, กถํ วา คุตฺตทฺวารตาติ? กิญฺจาปิ หิ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร วา อสํวโร วา นตฺถิฯ น หิ จกฺขุปสาทํ นิสฺสาย สติ วา มุฏฺฐสฺสจฺจํ วา อุปฺปชฺชติฯ อปิจ ยทา รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตทา ภวงฺเค ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธ กิริยามโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ, ตโต วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ, ตโต วิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ, ตโต กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตทนนฺตรํ ชวนํ ชวติฯ ตถาปิ เนว ภวงฺคสมเย, น อาวชฺชนาทีนํ อญฺญตรสมเย สํวโร วา อสํวโร วา อตฺถิ, ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺยํ วา มุฏฺฐสฺสจฺจํ วา อญฺญาณํ วา อกฺขนฺติ วา โกสชฺชํ วา อุปฺปชฺชติ, อสํวโร โหติฯ เอวํ โหโนฺตปิ โส ‘‘จกฺขุทฺวาเร อสํวโร’’ติ วุจฺจติฯ กสฺมา? ยสฺมา ตสฺมิํ สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ยถา กิํ? ยถา นคเร จตูสุ ทฺวาเรสุ อสํวุเตสุ กิญฺจาปิ อโนฺตฆรทฺวารโกฏฺฐกคพฺภาทโย สุสํวุตา ตถาปิ อโนฺตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ อรกฺขิตํ อโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรหิ ปวิสิตฺวา โจรา ยทิจฺฉนฺติ, ตํ หเรยฺยุํฯ เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ตสฺมิํ อสํวเร สติทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ตสฺมิํ ปน อสติ ชวเน สีลาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ยถา กิํ? ยถา นครทฺวาเรสุ สํวุเตสุ กิญฺจาปิ อโนฺตฆรทฺวาราทโย อสํวุตา, ตถาปิ อโนฺตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ สุรกฺขิตํ สุโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรสุ หิ ปิหิเตสุ โจรานํ ปเวโส นตฺถิฯ เอวเมว ชวเน สีลาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ, อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ตสฺมา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชมาโนปิ ‘‘จกฺขุทฺวาเร สํวโร’’ติ วุจฺจติฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตา, คุตฺตทฺวารตา จ เวทิตพฺพาฯ

กถํ ปน โภชเน อมตฺตญฺญู, กถํ วา มตฺตญฺญูติ ? โย หิ ปุคฺคโล มหิโจฺฉ หุตฺวา ปฏิคฺคหเณ มตฺตํ น ชานาติฯ มหิจฺฉปุคฺคโล หิ ยถา นาม กจฺฉปุฏวาณิโช ปิฬนฺธนภณฺฑกํ หเตฺถน

คเหตฺวา อุจฺฉงฺคปิ ปกฺขิปิตพฺพยุตฺตกํ ปกฺขิปิตฺวา มหาชนสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว ‘‘อสุกํ คณฺหถ, อสุกํ คณฺหถา’’ติ มุเขน อุโคฺฆเสติ, เอวเมว อปฺปมตฺตกมฺปิ อตฺตโน สีลํ วา คนฺถํ วา ธุตงฺค คุณํ วา อนฺตมโส อรญฺญวาสมตฺตกมฺปิ มหาชนสฺส ชานนฺตเสฺสว สมฺภาเวติ, สมฺภาเวตฺวา จ ปน สกเฏหิปิ อุปนีเต ปจฺจเย ‘‘อล’’นฺติ อวตฺวา ปฏิคฺคณฺหาติฯ ตโย หิ ปูเรตุํ น สกฺกา อคฺคิ อุปาทาเนน, สมุโทฺท อุทเกน, มหิโจฺฉ ปจฺจเยหีติ –

> ‘‘อคฺคิกฺขโนฺธ สมุโทฺท จ, มหิโจฺฉ จาปิ ปุคฺคโล;
> พหุเก ปจฺจเย ทิเนฺน, ตโยเปเต น ปูรเยติ’’ฯ

มหิจฺฉปุคฺคโล หิ วิชาตมาตุยาปิ มนํ คณฺหิตุํ น สโกฺกติฯ เอวรูโป หิ อนุปฺปนฺนํ ลาภํ น อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนลาภโต จ ปริหายติฯ เอวํ ตาว ปฏิคฺคหเณ อมตฺตญฺญู โหติฯ โย ปน ธเมฺมน สเมน ลทฺธมฺปิ อาหารํ คธิโต มุจฺฉิโต อโชฺฌปโนฺน อนาทีนวทสฺสาวี อนิสฺสรณปโญฺญ อาหรหตฺถกอลํสาฏกตตฺถวฏฺฏกกากมาสกภุตฺตวมิตกพฺราหฺมณานํ อญฺญตโร วิย อโยนิโส อนุปาเยน ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ปริภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุโตฺต วิหรติฯ อยํ ปริโภเค อมตฺตญฺญู นามฯ

โย ปน ‘‘ยทิปิ เทยฺยธโมฺม พหุ โหติ, ทายโก อปฺปํ ทาตุกาโม, ทายกสฺส วเสน อปฺปํ คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺม อโปฺป, ทายโก พหุํ ทาตุกาโม, เทยฺยธมฺมสฺส วเสน อปฺปํ คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺม พหุ, ทายโกปิ พหุํ ทาตุกาโม, อตฺตโน ถามํ ญตฺวา ปมาณยุตฺตเมว คณฺหาตี’’ติ เอวํ วุตฺตสฺส ปฏิคฺคหเณ ปมาณชานนสฺส เจว, ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส อาหารํ อาหาเรติ, เนว ทวาย, น มทายา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๓๕๕) ‘‘ลทฺธญฺจ ปิณฺฑปาตํ อคธิโต อมุจฺฉิโต อนโชฺฌปโนฺน อาทีนวทสฺสาวี นิสฺสรณปโญฺญ ปริภุญฺชตี’’ติ จ อาทินา นเยน วุตฺตสฺส ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิสงฺขานปญฺญาย ชานิตฺวา อาหารปริภุญฺชนสงฺขาตสฺส ปริโภเค ปมาณชานนสฺส จ วเสน โภชเน มตฺตญฺญู โหติ, อยํ โภชเน มตฺตญฺญู นามฯ เอวํ โภชเน อมตฺตญฺญุตา มตฺตญฺญุตา จ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

คาถาสุ ปน **จกฺขุ**นฺติอาทีสุ จกฺขตีติ จกฺขุ, รูปํ อสฺสาเทติ, สมวิสมํ อาจิกฺขนฺตํ วิย โหตีติ วา อโตฺถฯ สุณาตีติ **โสตํ**ฯ ฆายตีติ **ฆานํ**ฯ ชีวิตนิมิตฺตํ อาหารรโส ชีวิตํ, ตํ อวฺหายตีติ **ชิวฺหา**ฯ กุจฺฉิตานํ อาโยติ **กาโย**ฯ มนเต วิชานาตีติ **มโน**ฯ โปราณา ปนาหุ มุนาตีติ **มโน,** นาฬิยา มินมาโน วิย มหาตุลาย ธารยมาโน วิย จ อารมฺมณํ วิชานาตีติ อโตฺถฯ เอวํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ภาวตฺถโต ปน ทุวิธํ จกฺขุ – มํสจกฺขุ จ ปญฺญาจกฺขุ จฯ เตสุ พุทฺธจกฺขุ, สมนฺตจกฺขุ, ญาณจกฺขุ, ทิพฺพจกฺขุ, ธมฺมจกฺขูติ ปญฺจวิธํ **ปญฺญาจกฺขุ**ฯ ตตฺถ ‘‘อทฺทสํ โข อหํ, ภิกฺขเว, พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๓) อิทํ พุทฺธจกฺขุ นามฯ ‘‘สมนฺตจกฺขุ วุจฺจติ สพฺพญฺญุตญฺญาณ’’นฺติ (จูฬว. โธตกมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๓๒) อิทํ สมนฺตจกฺขุ นามฯ ‘‘จกฺขุํ อุทปาที’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๕) อิทํ ญาณจกฺขุ นามฯ ‘‘อทฺทสํ โข อหํ, ภิกฺขเว, ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธนา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๔) อิทํ ทิพฺพจกฺขุ นามฯ ‘‘วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาที’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๕; มหาว. ๑๖) อิทํ เหฏฺฐิมมคฺคตฺตยสงฺขาตํ ธมฺมจกฺขุ นามฯ

มํสจกฺขุปิ ทุวิธํ – สสมฺภารจกฺขุ, ปสาทจกฺขูติฯ ตตฺถ ยฺวายํ อกฺขิกูปเก ปติฏฺฐิโต เหฏฺฐา อกฺขิกูปกฏฺฐิเกน, อุปริ ภมุกฏฺฐิเกน , อุภโต อกฺขิกูเฏหิ, อโนฺต มตฺถลุเงฺคน, พหิทฺธา อกฺขิโลเมหิ ปริจฺฉิโนฺน มํสปิโณฺฑ, สเงฺขปโต จตโสฺส ธาตุโย – วโณฺณ, คโนฺธ, รโส, โอชา

สมฺภโว สณฺฐานํ ชีวิตํ ภาโว กายปสาโท จกฺขุปสาโทติ จุทฺทส สมฺภาราฯ วิตฺถารโต จตโสฺส ธาตุโย ตํนิสฺสิตา วณฺณคนฺธรสโอชาสณฺฐานสมฺภวาติ อิมานิ ทส จตุสมุฏฺฐานิกตฺตา จตฺตาลีสํ โหนฺติ, ชีวิตํ ภาโว กายปสาโท จกฺขุปสาโทติ จตฺตาริ เอกนฺตกมฺมสมุฏฺฐาเนวาติ อิเมสํ จตุจตฺตาลีสาย รูปานํ วเสน จตุจตฺตาลีส สมฺภาราฯ ยํ โลเก ‘‘เสตํ วฏฺฏํ ปุถุลํ วิสฏํ วิปุลํ จกฺขู’’ติ สญฺชานนฺโต น จกฺขุํ สญฺชานาติ, วตฺถุํ จกฺขุโต สญฺชานาติ, โย มํสปิโณฺฑ อกฺขิกูปเก ปติฏฺฐิโต นฺหารุสุตฺตเกน มตฺถลุงฺเคน อาพโทฺธ, ยตฺถ เสตมฺปิ อตฺถิ กณฺหมฺปิ โลหิตกมฺปิ ปถวีปิ อาโปปิ เตโชปิ วาโยปิฯ ยํ เสมฺหุสฺสทตฺตา เสตํ, ปิตฺตุสฺสทตฺตา กณฺหํ, รุหิรุสฺสทตฺตา โลหิตกํ, ปถวุสฺสทตฺตา ปตฺถทฺธํ, อาปุสฺสทตฺตา ปคฺฆรติ, เตชุสฺสทตฺตา ปริฑยฺหติ, วายุสฺสทตฺตา สมฺภมติ, อิทํ สสมฺภารจกฺขุ นามฯ โย ปน เอตฺถ สิโต เอตฺถ ปฏิพโทฺธ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท, อิทํ ปสาทจกฺขุ นามฯ อิทญฺหิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาเวน ปวตฺตติฯ

โสตาทีสุปิ โสตํ ทิพฺพโสตํ, มํสโสตนฺติ ทุวิธํฯ เอตฺถ ‘‘ทิพฺพาย โสตธาตุยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาย อุโภ สเทฺท สุณาตี’’ติ อิทํ ทิพฺพโสตํ นามฯ มํสโสตํ ปน สสมฺภารโสตํ ปสาทโสตนฺติ ทุวิธนฺติอาทิ สพฺพํ จกฺขุมฺหิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ, ตถา ฆานชิวฺหาฯ กาโย ปน โจปนกาโย, กรชกาโย, สมูหกาโย, ปสาทกาโยติอาทินา พหุวิโธฯ ตตฺถ –

‘‘กาเยน สํวุตา ธีรา, อโถ วาจาย สํวุตา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๓๔) –

อยํ โจปนกาโย นามฯ ‘‘อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๓๖; ปฏิ. ม. ๓.๑๔) อยํ กรชกาโย นามฯ สมูหกาโย ปน วิญฺญาณาทิสมูหวเสน อเนกวิโธ อาคโตฯ ตถา หิ ‘‘ฉ อิเม, อาวุโส, วิญฺญาณกายา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๐๑) วิญฺญาณสมูโห วุโตฺตฯ ‘‘ฉ ผสฺสกายา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๒๓; ม. นิ. ๑.๙๘) ผสฺสาทิสมูโห ฯ ตถา ‘‘กายปสฺสทฺธิ กายลหุตา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๑๔) เวทนากฺขนฺธาทโยฯ ‘‘อิเธกโจฺจ ปถวิกายํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, อาโปกายํ เตโชกายํ วาโยกายํ เกสกายํ โลมกาย’’นฺติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๓.๓๕) ปถวาทิสมูโหฯ ‘‘กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสิตฺวา’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๖) อยํ ปสาทกาโยฯ อิธาปิ ปสาทกาโย เวทิตโพฺพฯ โส หิ กายวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาเวน ปวตฺตติฯ มโนติ ปน กิญฺจาปิ สพฺพํ วิญฺญาณํ วุจฺจติ, ตถาปิ ทฺวารภาวสฺส อิธาธิเปฺปตตฺตา ทฺวารภูตํ สาวชฺชนํ ภวงฺคํ เวทิตพฺพํฯ

เอตานิ ยสฺส ทฺวารานิ อคุตฺตานิ จ ภิกฺขุโนติ ยสฺส ภิกฺขุโน เอตานิ มนจฺฉฏฺฐานิ ทฺวารานิ สติโวสฺสเคฺคน ปมาทํ อาปนฺนตฺตา สติกวาเฏน อปิหิตานิฯ **โภชนมฺหิ…เป.… อธิคจฺฉตี**ติ โส ภิกฺขุ วุตฺตนเยน โภชเน อมตฺตญฺญู อินฺทฺริเยสุ จ สํวรรหิโต ทิฏฺฐธมฺมิกญฺจ โรคาทิวเสน, สมฺปรายิกญฺจ ทุคฺคติปริยาปนฺนํ กายทุกฺขํ ราคาทิกิเลสสนฺตาปวเสน, อิจฺฉาวิฆาตวเสน จ เจโตทุกฺขนฺติ สพฺพถาปิ ทุกฺขเมว อธิคจฺฉติ ปาปุณาติฯ ยสฺมา เจตเทวํ, ตสฺมา ทุวิเธนปิ ทุกฺขคฺคินา อิธโลเก จ ปรโลเก จ ฑยฺหมาเนน กาเยน ฑยฺหมาเนน เจตสา ทิวา วา ยทิ วา รตฺตึ นิจฺจกาลเมว ตาทิโส ปุคฺคโล ทุกฺขเมว วิหรติ, น ตสฺส สุขวิหารสฺส สมฺภโว, วฏฺฏทุกฺขานติกฺกเม ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุขวิหารสุตฺตวณฺณนา

๒๙. ทุติเย วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตปนียสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ตติเย **ตปนียา**ติ อิธ เจว สมฺปราเย จ ตปนฺติ วิพาเธนฺติ วิเหเฐนฺตีติ ตปนียาฯ ตปนํ วา ทุกฺขํ ทิเฏฺฐ เจว ธเมฺม อภิสมฺปราเย จ ตสฺส อุปฺปาทเนน เจว อนุพลปฺปทาเนน จ หิตาติ ตปนียาฯ อถ วา ตปนฺติ เตนาติ ตปนํ, ปจฺฉานุตาโป, วิปฺปฏิสาโรติ อโตฺถ, ตสฺส เหตุภาวโต หิตาติ ตปนียาฯ **อกตกลฺยาโณ**ติ อกตํ กลฺยาณํ ภทฺทกํ ปุญฺญํ เอเตนาติ อกตกลฺยาโณฯ เสสปททฺวยํ ตเสฺสว เววจนํฯ ปุญฺญญฺหิ ปวตฺติหิตตาย อายติํสุขตาย จ ภทฺทกเฎฺฐน **กลฺยาณ**นฺติ จ กุจฺฉิตสลนาทิอเตฺถน **กุสล**นฺติ จ ทุกฺขภีรูนํ สํสารภีรูนญฺจ รกฺขนเฎฺฐน ***ภีรุตฺตาณ***นฺติ จ วุจฺจติฯ **กตปาโป**ติ กตํ อุปจิตํ ปาปํ เอเตนาติ กตปาโปฯ เสสปททฺวยํ ตเสฺสว เววจนํฯ อกุสลกมฺมญฺหิ ลามกเฎฺฐน **ปาป**นฺติ จ อตฺตโน ปวตฺติกฺขเณ วิปากกฺขเณ จ โฆรส ภาวตาย **ลุทฺท**นฺติ จ กิเลเสหิ ทูสิตภาเวน **กิพฺพิส**นฺติ จ วุจฺจติฯ อิติ ภควา ‘‘เทฺว ธมฺมา ตปนียา’’ติ ธมฺมาธิฏฺฐาเนน อุทฺทิสิตฺวา อกตํ กุสลํ ธมฺมํ กตญฺจ อกุสลํ ธมฺมํ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน นิทฺทิสิฯ อิทานิ เตสํ ตปนียภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โส อกตํ เม กลฺยาณนฺติปิ ตปฺปติ, กตํ เม ปาปนฺติปิ ตปฺปตี**’’ติ อาหฯ จิตฺตสนฺตาเสน ตปฺปติ อนุตปฺปติ อนุโสจตีติ อโตฺถฯ

คาถาสุ ทุฏฺฐุ จริตํ, กิเลสปูติกตฺตา วา ทุฏฺฐํ จริตนฺติ **ทุจฺจริตํ**ฯ กาเยน ทุจฺจริตํ, กายโต วา ปวตฺตํ ทุจฺจริตํ **กายทุจฺจริตํ**ฯ เอวํ **วจีมโนทุจฺจริตานิ**ปิ ทฎฺฐพฺพานิฯ อิมานิ จ กายทุจฺจริตาทีนิ กมฺมปถปฺปตฺตานิ อธิเปฺปตานีติ ยํ น กมฺมปถปฺปตฺตํ อกุสลชาตํ, ตํ สนฺธายาห **‘‘ยญฺจญฺญํ โทสสญฺหิต**’’นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – ยมฺปิ จ อญฺญํ กมฺมปถภาวํ อปฺปตฺตตฺตา นิปฺปริยาเยน กายกมฺมาทิสงฺขํ น ลภติ, ราคาทิกิเลสสํสฎฺฐตฺตา โทสสหิตํ อกุสลํ ตมฺปิ กตฺวาติ อโตฺถฯ **นิรย**นฺติ นิรติอเตฺถน นิรสฺสาทเฎฺฐน วา นิรยนฺติ ลทฺธนามํ สพฺพมฺปิ ทุคฺคติํ, อยสงฺขาตสุขปฺปฏิเกฺขเปน วา สพฺพตฺถ สุคติทุคฺคตีสุ นิรยทุกฺขํฯ **โส** ตาทิโส ปุคฺคโล อุปคจฺฉตีติ เอว เมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

เอตฺถ จ กายทุจฺจริตสฺส ตปนียภาเว นโนฺท ยโกฺข นโนฺท มาณวโก นโนฺท โคฆาตโก เทฺว ภาติกาติ เอเตสํ วตฺถูนิ กเถตพฺพานิฯ เต กิร คาวิํ วธิตฺวา มํสํ เทฺว โกฏฺฐาเส อกํสุฯ ตโต กนิโฎฺฐ เชฎฺฐํ อาห – ‘‘มยฺหํ ทารกา พหู, อิมานิ เม อนฺตานิ เทหี’’ติฯ อถ นํ เชโฎฺฐ – ‘‘สพฺพํ มํสํ เทฺวธา วิภตฺตํ, ปุน กิมคฺคเหสี’’ติ ปหริตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปสิฯ นิวตฺติตฺวา จ นํ โอโลเกโนฺต มตํ ทิสฺวา ‘‘ภาริยํ วต มยา กตํ, สฺวาหํ อการเณเนว นํ มาเรสิ’’นฺติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ อถสฺส พลววิปฺปฏิสาโร อุปฺปชฺชิฯ โส ฐิตฏฺฐาเนปิ นิสินฺนฏฺฐาเนปิ ตเทว กมฺมํ อาวชฺชติ, จิตฺตสฺสาทํ น ลภติ, อสิตปีตขายิตมฺปิสฺส สรีเร โอชํ น ผรติ, อฏฺฐิจมฺมมตฺตเมว อโหสิฯ อถ นํ เอโก เถโร ปุจฺฉิ ‘‘อุปาสก, ตฺวํ อติวิย กิโส อฏฺฐิจมฺมมโตฺต ชาโต, กีทิโส เต โรโค, อุทาหุ อตฺถิ กิญฺจิ ตปนียํ กมฺมํ กต’’นฺติ? โส ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติ สพฺพํ อาโรเจสิฯ อถสฺส โส ‘‘ภาริยํ เต, อุปาสก, กมฺมํ กตํ, อนปราธฏฺฐาเน อปรทฺธ’’นฺติ อาหฯ โส เตเนว กมฺมุนา กาลํ กตฺวา นิรเย นิพฺพตฺติฯ วจีทุจฺจริตสฺส ปน สุปฺปพุทฺธสกฺกโกกาลิกจิญฺจมาณวิกาทีนํ วตฺถูนิ กเถตพฺพานิ, มโนทุจฺจริตสฺส อุกฺกลชยภญฺญาทีนํฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อตปนียสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถ ตติเย วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปฐมสีลสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ปญฺจเม **ปาปเกน จ สีเลนา**ติ ปาปกํ นาม สีลํ สีลเภทกโร อสํวโรติ วทนฺติฯ ตตฺถ ยทิ อสํวโร อสีลเมว ตํทุสฺสีลฺยภาวโต, กถํ สีลนฺติ วุจฺจติ? ตตฺถายํ อธิปฺปาโย สิยา – ยถา นาม โลเก อทิฏฺฐํ ''ทิฏฺฐ''นฺติ วุจฺจติ, อสีลวา ''สีลวา''ติ, เอวมิธาปิ อสีลมฺปิ อสํวโรปิ ''สีล''นฺติ โวหรียติฯ อถ วา ''กตเม จ, ถปติ, อกุสลา สีลา? อกุสลํ กายกมฺมํ, อกุสลํ วจีกมฺมํ, ปาปโก อาชีโว''ติ (ม. นิ. ๒.๒๖๔) วจนโต อกุสลธมฺมสุปิ อเตฺถว สีลสมญฺญา, ตสฺมา ปริจยวเสน สภาวสิทฺธิ วิย ปกติภูโต สโพฺพ สมาจาโร ''สีล''นฺติ วุจฺจติฯ ตตฺถ ยํ อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน อกุสลํ ลามกํ, ตํ สนฺธายาห ''ปาปเกน จ สีเลนา''ติฯ **ปาปิกาย จ ทิฏฺฐิยา**ติ สพฺพาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิโย ปาปิกาวฯ วิเสสโต ปน อเหตุกทิฏฺฐิ, อกิริยทิฏฺฐิ, นตฺถิกทิฏฺฐีติ อิมา ติวิธา ทิฏฺฐิโย ปาปิกตราฯ ตตฺถ ปาปเกน สีเลน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ปโยควิปโนฺน โหติ, ปาปิกาย ทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต อาสยวิปโนฺน โหติ, เอวํ ปโยคาสยวิปโนฺน ปุคฺคโล นิรยูปโค โหติเยวฯ เตน วุตฺตํ ''อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, ทฺวีหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต, เอวํ นิรเย''ติฯ เอตฺถ จ ''ทฺวีหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต''ติ อิทํ ลกฺขณวจนํ ทฏฺฐพฺพํ, น ตนฺตินิเทฺทโสฯ ยถา ตํ โลเก ''ยทิเม พฺยาธิตา สิยุํ, อิเมสํ อิทํ เภสชฺชํ ทาตพฺพ''นฺติฯ อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เอเสว นโยฯ **ทุปฺปโญฺญ**ติ นิปฺปโญฺญฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ทุติยสีลสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ฉเฏฺฐ ***ภทฺทเกน* จ สีเลนา**ติ กายสุจริตาทิจตุปาริสุทฺธิสีเลนฯ ตญฺหิ อขณฺฑาทิสีลภาเวน สยญฺจ กลฺยาณํ, สมถวิปสฺสนาทิกลฺยาณคุณาวหํ จาติ ''ภทฺทก''นฺติ วุจฺจติฯ ***ภทฺทิกาย* จ ทิฏฺฐิยา**ติ กมฺมสฺสกตาญาเณน เจว กมฺมปถสมฺมาทิฏฺฐิยา จฯ ตตฺถ ภทฺทเกน สีเลน ปโยคสมฺปโนฺน โหติ, ภทฺทิกาย ทิฏฺฐิยา อาสยสมฺปโนฺนฯ อิติ ปโยคาสยสมฺปโนฺน ปุคฺคโล สคฺคูปโค โหติฯ เตน วุตฺตํ – ''อิเมหิ, โข, ภิกฺขเว, ทฺวีหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต, เอวํ สเคฺค''ติฯ **สปฺปโญฺญ**ติ ปญฺญวาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อาตาปีสุตฺตวณฺณนา

๓๔. สตฺตเม **อนาตาปี**ติ กิเลสานํ อาตาปนเฏฺฐน อาตาโป, วีริยํ, โส เอตสฺส อตฺถีติ อาตาปี, น อาตาปี อนาตาปี, สมฺมปฺปธานวิรหิโต กุสีโตติ วุตฺตํ โหติฯ โอตฺตาโป วุจฺจติ ปาปุตฺราโส, โส เอตสฺส อตฺถีติ โอตฺตาปี, น โอตฺตาปี **อโนตฺตาปี,** โอตฺตาปรหิโตฯ อถ วา อาตาปปฺปฏิปโกฺข อนาตาโป, โกสชฺชํ โส อสฺส อตฺถีติ อนาตาปีฯ ยํ ''น โอตฺตปติ โอตฺตปฺปิตเพฺพน, น โอตฺตปติ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา''ติ เอวํ วุตฺตํ, ตํ อโนตฺตปฺปํ อโนตฺตาโปฯ โส อสฺส อตฺถีติ อโนตฺตาปีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อภโพฺพติ อนรโหฯ **สโมฺพธายา**ติ อริยมคฺคตฺถายฯ **นิพฺพานายา**ติ กิเลสานํ อจฺจนฺตวูปสมาย อมตมหานิพฺพานายฯ **อนุตฺตรสฺส โยคเกฺขมสฺสา**ติ อรหตฺตผลสฺสฯ ตญฺหิ อุตฺตริตรสฺส อภาวโต อนุตฺตรํ, จตูหิ โยเคหิ อนุปทฺทุตตฺตา เขมํ นิพฺภยนฺติ โยคเกฺขมนฺติ จ วุจฺจติฯ **อธิคมายา**ติ ปตฺติยาฯ **อาตาปี**ติ วีริยวาฯ โส หิ ''อารทฺธวีริโย วิหรติ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย, กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย, ถามวา ทฬฺหปรกฺกโม อนิกฺขิตฺตธุโร กุสเลสุ ธเมฺมสู''ติ (ที. นิ. ๓.๓๔๕) เอวํ วุเตฺตน วีริยารเมฺภน สมนฺนาคโต กิเลสานํ อจฺจนฺตเมว อาตาปนสีโลติ อาตาปีฯ **โอตฺตาปี**ติ ''ยํ โอตฺตปติ โอตฺตปฺปิตเพฺพน, โอตฺตปติ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา''ติ (ธ. ส. ๓๑) เอวํ วุเตฺตน โอตฺตเปฺปน สมนฺนาคตตฺตา โอตฺตปนสีโลติ โอตฺตปฺปีฯ อยญฺหิ โอตฺตาปีติ วุโตฺตฯ ตทวินาภาวโต หิริยา จ สมนฺนาคโต เอว โหตีติ หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน อณุมเตฺตปิ วเชฺช ภยทสฺสาวี สีเลสุ ปริปูรการี โหติฯ อิจฺจสฺส สีลสมฺปทา ทสฺสิตาฯ อาตาปีติ อิมินา นเยนสฺส กิเลสปริตาปิตาทีปเนน สมถวิปสฺสนาภาวนานุยุตฺตตา ทสฺสิตาฯ ยถาวุตฺตญฺจ วีริยํ สทฺธาสติสมาธิปญฺญาหิ วินา น โหตีติ วิมุตฺติปริปาจกานิ สทฺธาปญฺจมานิ อินฺทฺริยานิ อตฺถโต วุตฺตาเนว โหนฺติฯ เตสุ จ สิเทฺธสุ อนิเจฺจ อนิจฺจสญฺญา, อนิเจฺจ ทุกฺขสญฺญา, ทุเกฺข อนตฺตสญฺญา, ปหานสญฺญา, วิราคสญฺญา, นิโรธสญฺญาติ ฉ นิเพฺพธภาคิยา สญฺญา สิทฺธา เอวาติฯ เอวํ อิเมหิ ทฺวีหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส โลกิยานํ สีลสมาธิปญฺญานํ สิชฺฌนโต มคฺคผลนิพฺพานาธิคมสฺส ภพฺพตํ ทเสฺสโนฺต **''อาตาปี จ โข... เป.... อธิคมายา**''ติ อาหฯ

คาถาสุ **กุสีโต**ติ มิจฺฉาวิตกฺกพหุลตาย กามพฺยาปาทวิหิํสาวิตกฺกสงฺขาเตหิ กุจฺฉิเตหิ ปาปธเมฺมหิ สิโต สมฺพโนฺธ ยุโตฺตติ กุสีโตฯ กุจฺฉิตํ วา สีทติ สมฺมาปฏิปตฺติโต อวสีทตีติ กุสีโต, ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ **หีนวีริโย**ติ นิพฺพีริโย, จตูสุปิ อิริยาปเถสุ วีริยกรณรหิโตฯ อนุสฺสาหสํหนนสภาวสฺส จิตฺตาลสิยสฺส ถินสฺส, อสตฺติวิฆาตสภาวสฺส กายาลสิยสฺส มิทฺธสฺส จ อภิณฺหปฺปวตฺติยา **ถินมิทฺธพหุโล**ฯ ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณาย หิริยา อภาเวน ตปฺปฏิปเกฺขน อหิริเกน สมนฺนาคตตฺตา จ **อหิริโก**ฯ หิโรตฺตปฺปวีริยานํ อภาเวเนว สมฺมาปฏิปตฺติยํ นตฺถิ เอตสฺส อาทโรติ **อนาทโร**ฯ อุภยถาปิ ตถา ธมฺมปุคฺคเลน ทุวิธกิริยากรเณน อนาทโรฯ **ผุฏฺฐุ**นฺติ ผุสิตุํฯ **สโมฺพธิมุตฺตม**นฺติ สโมฺพธิสงฺขาตํ อุตฺตมํ อรหตฺตํ อธิคนฺตุํ อภโพฺพติ อโตฺถฯ

สติมาติ จิรกตจิรภาสิตานํ อนุสฺสรเณ สมตฺถสฺส สติเนปกฺกสฺส ภาเวน จตุสติปฏฺฐานโยเคน สติมาฯ **นิปโก**ติ สตฺตฏฺฐานิยสมฺปชญฺญสงฺขาเตน เจว กมฺมฏฺฐานปริหรณปญฺญาสงฺขาเตน จ เนปเกฺกน สมนฺนาคตตฺตา นิปโกฯ **ฌายี**ติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จาติ ทฺวีหิปิ ฌาเนหิ ฌายีฯ **อปฺปมโตฺต**ติ ''ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณิเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตี''ติอาทินา นเยน กมฺมฏฺฐานภาวนาย อปฺปมโตฺตฯ **สํโยชนํ ชาติชราย เฉตฺวา**ติ ชาติยา เจว ชราย จ สเตฺต สํโยเชตีติ สํโยชนนฺติ ลทฺธนามํ กามราคาทิกํ ทสวิธมฺปิ กิเลสชาตํ อนุสยสมุคฺฆาตวเสน มูลโต ฉินฺทิตฺวาฯ อถ วา **สํโยชนํ ชาติชราย เฉตฺวา**ติ ชาติชราย สํโยชนํ ฉินฺทิตฺวาฯ ยสฺส หิ สํโยชนานิ อจฺฉินฺนานิ, ตสฺส ชาติชราย อเจฺฉโท อสมุคฺฆาโตวฯ ยสฺส ปน ตานิ ฉินฺนานิ, ตสฺส ชาติชราปิ ฉินฺนาว การณสฺส สมุคฺฆาติตตฺตาฯ ตสฺมา สํโยชนํ ฉินฺทโนฺต เอว ชาติชราปิ ฉินฺทติฯ เตน วุตฺตํ ''สํโยชนํ ชาติชราย เฉตฺวา''ติฯ **อิเธว สโมฺพธิมนุตฺตรํ ผุเส**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว อคฺคมคฺคํ อรหตฺตํ วา ผุเส ปาปุเณยฺยฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปฐมนกุหนสุตฺตวณฺณนา

๓๕. อฏฺฐเม **นยิท**นฺติ เอตฺถ **น**อิติ ปฏิเสเธ นิปาโต, ตสฺส ‘‘วุสฺสตี’’ติ อิมินา สมฺพนฺโธ, **ย**กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **อิทํ**-สทฺโท ‘‘เอกมิทาหํ, ภิกฺขเว, สมยํ อุกฺกฏฺฐายํ วิหรามิ สุภควเน สาลราชมูเล’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๕๐๑) นิปาตมตฺตํฯ ‘‘อิทํ โข ตํ, ภิกฺขเว, อปฺปมตฺตกํ โอรมตฺตกํ สีลมตฺตก’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๗) ยถาวุตฺต อาสนฺนปจฺจกฺเข อาคโตฯ

> ‘‘อิทญฺหิ ตํ เชตวนํ, อิสิสงฺฆนิเสวิตํ;
> อาวุตฺถํ ธมฺมราเชน, ปีติสญฺชนนํ มมา’’ติฯ –

อาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๔๘) วกฺขมาเน อาสนฺนปจฺจกฺเขฯ อิธาปิ วกฺขมาเนเยว อาสนฺนปจฺจกฺข ทฏฺฐโพฺพฯ

พฺรหฺมจริย-สทฺโท –

> ‘‘กึ เต วตํ กึ ปน พฺรหฺมจริยํ,
> กิสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
> อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ,
> อิทญฺจ เต นาค มหาวิมานํฯ
>
> ‘‘อหญฺจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก,
> สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺหา;
> โอปานภูตํ เม ฆรํ ตทาสิ,
> สนฺตปฺปิตา สมณพฺราหฺมณา จฯ
>
> ‘‘ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหฺมจริยํ,
> ตสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
> อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ,
> อิทญฺจ เม ธีร มหาวิมาน’’นฺติฯ (ชา. ๒.๒๒.๑๕๙๒-๑๕๙๓, ๑๕๙๕) –

อิมสฺมึ ปุณฺณกชาตเก ทาเน อาคโตฯ

> ‘‘เกน ปาณิ กามทโท, เกน ปาณิ มธุสฺสโว;
> เกน เต พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติฯ
>
> ‘‘เตน ปาณิ กามทโท, เตน ปาณิ มธุสฺสโว;
> เตน เม พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตี’’ติฯ (เป. ว. ๒๗๕, ๒๗๗) –

อิมสฺมึ องฺกุรเปตวตฺถุสฺมึ เวยฺยาวจฺจฯ ‘‘อิทํ โข ตํ, ภิกฺขเว, ติตฺติริยํ นาม พฺรหฺมจริยํ อโหสี’’ติ (จูฬว. ๓๑๑) อิมสฺมึ ติตฺติรชาตเก ปญฺจสิกฺขาปทสีเลฯ ‘‘ตํ โข ปน, ปญฺจสิข, พฺรหฺมจริยํ เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย…เป.… ยาวเทว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๒๙) อิมสฺมึ มหาโควินฺทสุตฺเต พฺรหฺมวิหาเรฯ ‘‘ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ พฺรหฺมจาริโน ภวิสฺสามา’’ติ (ม. นิ. ๑.๘๓) สเลฺลขสุตฺเต เมถุนวิรติยํฯ

‘‘มยญฺจ ภริยา นาติกฺกมาม,
อเมฺห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ;
อญฺญตฺร ตาหิ พฺรหฺมจริยํ จราม,
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มียเร’’ติฯ (ชา. ๑.๑๐.๙๗) –

มหาธมฺมปาลชาตเก สทารสนฺโตเสฯ ‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จริตา – ตปสฺสี สุทํ โหมี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๕) โลมหํสสุตฺเต วีริเยฯ

‘‘หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี’’ติฯ (ชา. ๑.๘.๗๕) –

นิมิชาตเก อตฺตทมนวเสน กเต อฏฺฐงฺคิกอุโปสเถฯ ‘‘อิทํ โข ปน, ปญฺจสิข, พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย…เป…. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๒๙) มหาโควินฺทสุตฺตเยว อริยมคฺเคฯ ‘‘ตยิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาว เทวมนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิต’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๗๔) ปาสาทิกสุตฺต สิกฺขตฺตยสงฺคเห สกลสฺมิํ สาสเนฯ อิธาปิ อริยมคฺค สาสเน จ วตฺตติฯ

วุสฺสตีติ วสียติ, จรียตีติ อโตฺถฯ **ชนกุหนตฺถ**นฺติ ‘‘อโห อโยฺย สีลวา วตฺตสมฺปโนฺน อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฏฺฐ มหิทฺธิโก มหานุภาโว’’ติอาทินา ชนสฺส สตฺตโลกสฺส วิมฺหาปนตฺถํฯ **ชนลปนตฺถ**นฺติ ‘‘เอวรูปสฺส นาม อยฺยสฺส ทินฺนํ มหปฺผลํ ภวิสฺสตี’’ติ ปสนฺนจิเตฺตหิ ‘‘เกนโตฺถ, กิํ อาหรียตู’’ติ มนุเสฺสหิ วทาปนตฺถํฯ **ลาภสกฺการสิโลกานิสํสตฺถ**นฺติ ยฺวายํ ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘ลาภี อสฺสํ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน’นฺติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๕) สีลานิสํสภาเวน วุโตฺต จตุปจฺจยลาโภ, โย จ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ สกฺกจฺจทานสงฺขาโต อาทรพหุมานครุกรณสงฺขาโต จ สกฺกาโร, โย จ ‘‘สีลสมฺปโนฺน พหุสฺสุโต สุตธโร อารทฺธวีริโย’’ติอาทินา นเยน อุคฺคตถุติโฆสสงฺขาโต สิโลโก พฺรหฺมจริยํ จรนฺตานํ ทิฏฺฐธมฺมิโก อานิสํโส, ตทตฺถํฯ **อิติ มํ ชโน ชานาตู**ติ ‘‘เอวํ พฺรหฺมจริยวาเสสติ ‘อยํ สีลวา กลฺยาณธโมฺม’ติอาทินา มํ ชโน ชานาตุ สมฺภาเวตู’’ติ อตฺตโน สนฺตคุณวเสน สมฺภาวนตฺถมฺปิ น อิทํ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

เกจิ ปน **‘‘ชนกุหนตฺถ**นฺติ ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส สโต สามนฺตชปฺปนอิริยาปถนิสฺสิตปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตน ติวิเธน กุหนวตฺถุนา กุหนภาเวน ชนสฺส วิมฺหาปนตฺถํฯ **ชนลปนตฺถ**นฺติ ปาปิจฺฉเสฺสว สโต ปจฺจยตฺถํ ปริกโถภาสาทิวเสน ลปนภาเวน อุปลาปนภาเวน วา ชนสฺส ลปนตฺถํฯ **ลาภสกฺการสิโลกานิสํสตฺถ**นฺติ ปาปิจฺฉเสฺสว สโต ลาภาทิครุตาย ลาภสกฺการสิโลกสงฺขาตสฺส อานิสํสอุทยสฺส นิปฺผาทนตฺถํฯ **อิติ มํ ชโน ชานาตู**ติ ปาปิจฺฉเสฺสว สโต อสนฺตคุณสมฺภาวนาธิปฺปาเยน ‘อิติ เอวํ มํ ชโน ชานาตู’ติ น อิทํ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติ เอวเมตฺถ อตฺถํ วทนฺติฯ ปุริโมเยว ปน อโตฺถ สารตโรฯ

อถ โขติ เอตฺถ **อถา**ติ อญฺญทเตฺถ นิปาโต, **โข**ติ อวธารเณฯ เตน กุหนาทิโต อญฺญทตฺถาเยว ปน อิทํ, ภิกฺขเว, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตีติ ทเสฺสติฯ อิทานิ ตํ ปโยชนํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สํวรตฺถเญฺจว ปหานตฺถญฺจา’’**ติ อาหฯ ตตฺถ ปญฺจวิโธ สํวโร – ปาติโมกฺขสํวโร, สติสํวโร, ญาณสํวโร, ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโรติฯ

ตตฺถ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) หิ อาทินา นเยน อาคโต อยํ **ปาติโมกฺขสํวโร** นาม, โย สีลสํวโรติ จ ปวุจฺจติฯ ‘‘รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๑๓; ม. นิ. ๑.๒๙๕; สํ. นิ. ๔.๒๓๙; อ. นิ. ๓.๑๖) อาคโต อยํ **สติสํวโร**ฯ

> ‘‘ยานิ โสตานิ โลกสฺมิํ (อชิตาติ ภควา),
> สติ เตสํ นิวารณํ;
> โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ,
> ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๔๑) –

อาคโต อยํ **ญาณสํวโร**ฯ ‘‘ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔; อ. นิ. ๔.๑๑๔; ๖.๕๘) นเยน อาคโต อยํ **ขนฺติสํวโร**ฯ ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๑๔; ๖.๕๘) นเยน อาคโต อยํ **วีริยสํวโร**ฯ อตฺถโต ปน ปาณาติปาตาทีนํ ปชหนวเสน, วตฺตปฏิวตฺตานํ กรณวเสน จ ปวตฺตา เจตนา วิรติโย จฯ สงฺเขปโต สพฺพ กายวจีสํยโม, วิตฺถารโต สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกโม สีลสํวโรฯ สติ เอว สติสํวโร, สติปฺปธานา วา กุสลา ขนฺธาฯ ญาณเมว ญาณสํวโรฯ อธิวาสนวเสน อโทโส, อโทสปฺปธานา วา ตถา ปวตฺตา กุสลา ขนฺธา ขนฺติสํวโร, ปญฺญาติ เอเกฯ กามวิตกฺกาทีนํ อนธิวาสนวเสน ปวตฺตํ วีริยเมว วีริยสํวโรฯ เตสุ ปฐโม กายทุจฺจริตาทิทุสฺสีลฺยสฺส สํวรณโต สํวโร, ทุติโย มุฏฺฐสฺสจฺจสฺส, ตติโย อญฺญาณสฺส, จตุตฺโถ อกฺขนฺติยา, ปญฺจโม โกสชฺชสฺส สํวรณโต ปิทหนโต สํวโรติ เวทิตพฺโพฯ เอวเมตสฺส สํวรสฺส อตฺถาย สํวรตฺถํ, สํวรนิปฺผาทนตฺถนฺติ อตฺโถฯ

ปหานมฺปิ ปญฺจวิธํ – ตทงฺคปฺปหานํ, วิกฺขมฺภนปฺปหานํ, สมุจฺเฉทปฺปหานํ, ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ, นิสฺสรณปฺปหานนฺติฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา เอกกนิปาเต ปฐมสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตเมวฯ ตสฺส ปน ปญฺจวิธสฺสปิ ตถา ตถา ราคาทิกิเลสานํ ปฏินิสฺสชฺชนเฏฺฐน สมติกฺกมนเฏฺฐน วา ปหานสฺส อตฺถาย ปหานตฺถํ, ปหานสาธนตฺถนฺติ อตฺโถฯ ตตฺถ สํวเรน กิเลสานํ จิตฺตสนฺตาเน ปเวสนิวารณํ ปหาเนน ปเวสนนิวารณเญฺจว สมุคฺฆาโต จาติ วทนฺติฯ อุภเยนาปิ ปน ยถารหํ อุภยํ สมฺปชฺชตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ สีลาทิธมฺมา เอว หิ สํวรณโต สํวโร, ปชหนโต ปหานนฺติฯ

คาถาสุ **อนีติหนฺติ** อีติโย วุจฺจนฺติ อุปทฺทวา – ทิฏฺฐธมฺมิกา จ สมฺปรายิกา จฯ อีติโย หนติ วินาเสติ ปชหตีติ อีติหํ, อนฺ อีติหนฺติ **อนีติหํ,** สาสนพฺรหฺมจริยํ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจฯ อถ วา อีตีหิ อนเตฺถหิ สทฺธิํ หนนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อีติหา, ตณฺหาทิอุปกฺกิเลสาฯ นตฺถิ เอตฺถ อีติหาติ **อนีติหํ**ฯ อีติหา วา ยถาวุเตฺตนเฏฺฐน ติตฺถิยสมยา, ตปฺปฏิปกฺขโต อิทํ อนีติหํฯ ‘‘อนิติห’’นฺติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘อิติหาย’’นฺติ ธเมฺมสุ อเนกํสคฺคาหภาวโต วิจิกิจฺฉา อิติหํ นาม, สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตตฺตา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชนฺตานํ นิกฺกงฺขภาวสาธนโต นตฺถิ เอตฺถ อิติหนฺติ **อนิติหํ,** อปรปฺปจฺจยนฺติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหี’’ติ ‘‘อตกฺกาวจโร’’ติ จฯ คาถาสุขตฺถํ ปน ‘‘อนีติห’’นฺติ ทีฆํ กตฺวา ปฐนฺติฯ

นิพฺพานสงฺขาตํ โอคธํ ปติฏฺฐํ ปารํ คจฺฉตีติ **นิพฺพาโนคธคามี,** วิมุตฺติรสตฺตา เอกเนฺตเนว นิพฺพานสมฺปาปโกติ อโตฺถฯ ตํ นิพฺพาโนคธคามินํ พฺรหฺมจริยํฯ **โส**ติ โย โส สมติํส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภินฺทิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ, โส ภควา **อเทสยิ** เทเสสิฯ นิพฺพาโนคโธติ วา อริยมโคฺค วุจฺจติฯ เตน วินา นิพฺพาโนคาหนสฺส อสมฺภวโต

ตสฺส จ นิพฺพานํ อนาลมฺพิตฺวา อปฺปวตฺตนโต, ตญฺจ ตํ เอกนฺตํ คจฺฉตีติ นิพฺพาโนคธคามีฯ อถ วา **นิพฺพาโนคธคามิน**นฺติ นิพฺพานสฺส อโนฺตคามินํ มคฺคพฺรหฺมจริยํ , นิพฺพานํ อารมฺมณํ กริตฺวา ตสฺส อโนฺต เอว วตฺตติ ปวตฺตตีติฯ **มหเตฺต**หีติ มหาอาตฺเมหิ อุฬารชฺฌาสเยหิฯ มหนฺตํ นิพฺพานํ, มหเนฺต วา สีลกฺขนฺธาทิเก เอสนฺติ คเวสนฺตีติ มเหสิโน พุทฺธาทโย อริยาฯ เตหิ **อนุยาโต** ปฏิปโนฺนฯ **ยถา พุเทฺธน เทสิต**นฺติ ยถา อภิเญฺญยฺยาทิธเมฺม อภิเญฺญยฺยาทิภาเวเนว สมฺมาสมฺพุเทฺธน มยา เทสิตํ, เอวํ เย เอตํ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ตทตฺถํ สาสนพฺรหฺมจริยญฺจ ปฏิปชฺชนฺติฯ เต ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกเตฺถหิ ยถารหํ อนุสาสนฺตสฺส สตฺถุ มยฺหํ สาสนการิโน โอวาทปฺปฏิกรา สกลสฺส วฎฺฎทุกฺขสฺส อนฺตํ ปริยนฺตํ อปฺปวตฺตึ กริสฺสนฺติ, ทุกฺขสฺส วา อนฺตํ นิพฺพานํ สจฺฉิกริสฺสนฺตีติฯ

อฎฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ทุติยนกุหนสุตฺตวณฺณนา

๓๖. นวเม **อภิญฺญตฺถ**นฺติ กุสลาทิวิภาเคน ขนฺธาทิวิภาเคน จ สพฺพธเมฺม อภิวิสิเฎฺฐน ญาเณน อวิปรีตโต ชานนตฺถํฯ **ปริญฺญตฺถ**นฺติ เตภูมกธเมฺม ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา ปริชานนตฺถํ สมติกฺกมนตฺถญฺจฯ ตตฺถ อภิเญฺญยฺยอภิชานนา จตุสจฺจวิสยาฯ ปริเญฺญยฺยปริชานนา ปน ยทิปิ ทุกฺขสจฺจวิสยา, ปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมเยหิ ปน วินา น ปวตฺตตีติ ปหานาทโยปิ อิธ คหิตาติ เวทิตพฺพํฯ เสสํ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตตฺถเมวฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. โสมนสฺสสุตฺตวณฺณนา

๓๗. ทสเม **สุขโสมนสฺสพหุโล**ติ เอตฺถ **สุข**นฺติ กายิกํ สุขํ, **โสมนสฺส**นฺติ เจตสิกํฯ ตสฺมา ยสฺส กายิกํ เจตสิกญฺจ สุขํ อภิณฺหํ ปวตฺตติ, โส สุขโสมนสฺสพหุโลติ วุโตฺตฯ **โยนี**ติ ‘‘จตโสฺส โข อิมา, สาริปุตฺต, โยนิโย’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๒) ขนฺธโกฎฺฐาโส โยนีติ อาคโตฯ ‘‘โยนิ เหสา, ภูมิช, ผลสฺส อธิคมายา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๒๖) การณํฯ

> ‘‘น จาหํ พฺราหฺมณํ พฺรูมิ, โยนิชํ มตฺติสมฺภว’’นฺติ จฯ (ม. นิ. ๒.๔๕๗; ธ. ป. ๓๙๖; สุ. นิ. ๖๒๕);

‘‘ตเมนํ กมฺมชา วาตา นิพฺพตฺติตฺวา อุทฺธํปาทํ อโธสิรํ สมฺปริวเตฺตตฺวา มาตุ โยนิมุเข สมฺปฎิปาเทนฺตี’’ติ จ อาทีสุ ปสฺสาวมโคฺคฯ อิธ ปน การณํ อธิเปฺปตํฯ **อสฺสา**ติ อเนนฯ **อารทฺธา**ติ ปฎฺฐปิตา ปคฺคหิตา ปริปุณฺณา สมฺปาทิตา วาฯ

อาสวานํ ขยายาติ เอตฺถ อาสวนฺตีติ อาสวา, จกฺขุโตปิ…เป.… มนโตปิ สวนฺติ ปวตฺตนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ธมฺมโต ยาว โคตฺรภู, โอกาสโต ยาว ภวคฺคา สวนฺตีติ วา อาสวาฯ เอเต ธเมฺม เอตญฺจ โอกาสํ อโนฺต กริตฺวา ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ อโนฺตกรณโตฺถ หิ อยํ อาการโรฯ จิรปาริวาสิยเฎฺฐน มทิราทโย อาสวา วิยาติปิ อาสวาฯ โลเก หิ จิรปาริวาสิกา มทิราทโย อาสวาติ วุจฺจนฺติฯ ยทิ จ จิรปาริวาสิยเฎฺฐน อาสวา, เอเต เอว ภวิตุํ อรหนฺติฯ วุตฺตํ เหตํ – ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฎิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย, อิโต ปุเพฺพ อวิชฺชา นาโหสี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๑๐.๖๑)ฯ อายตํ สํสารทุกฺขํ สวนฺติ ปสวนฺตีติปิ อาสวาฯ ปุริมานิ เจตฺถ นิพฺพจนานิ ยตฺถ กิเลสา อาสวาติ อาคตา, ตตฺถ ยุชฺชนฺติ; ปจฺฉิมํ กเมฺมปิฯ น เกวลญฺจ กมฺมกิเลสา เอว อา

สวา, อปิจ โข นานปฺปการา อุปทฺทวาปิฯ อภิธมฺเม หิ ‘‘จตฺตาโร อาสวา – กามาสโว, ภวาสโว, ทิฏฺฐาสโว, อวิชฺชาสโว’’ติ (ธ. ส. ๑๑๐๒) กามราคาทโย กิเลสา อาสวาติ อาคตาฯ สุตฺเตปิ ‘‘นาหํ, จุนฺท, ทิฏฺฐธมฺมิกานํเยว อาสวานํ สํวราย ธมฺมํ เทเสมี’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๘๒) เอตฺถ วิวาทมูลภูตา กิเลสา อาสวาติ อาคตาฯ

> ‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธพฺโพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คจฺเฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
> เต มยฺหํ, อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖) –

เอตฺถ เตภูมกํ กมฺมํ อวเสสา จ อกุสลา ธมฺมาฯ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตายา’’ติ (ปารา. ๓๙) เอตฺถ ปรูปฆาตวิปฺปฏิสารวธพนฺธาทโย เจว อปายทุกฺขภูตา นานปฺปการา อุปทฺทวา จฯ

เต ปเนเต อาสวา วินเย ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย, สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตายา’’ติ เทฺวธา อาคตาฯ สฬายตเน ‘‘ตโยเม, อาวุโส, อาสวา – กามาสโว, ภวาสโว, อวิชฺชาสโว’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๒๑) ติธา อาคตาฯ ตถา อญฺญสุ สุตฺตเนฺตสุฯ อภิธมฺเม เตเยว ทิฏฺฐาสเวน สทฺธิํ จตุธา อาคตาฯ นิเพฺพธิกปริยาเย ปน ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา นิรยคมนียา, อตฺถิ อาสวา ติรจฺฉานโยนิคมนียา, อตฺถิ อาสวา เปตฺติวิสยคมนียา, อตฺถิ อาสวา มนุสฺสโลกคมนียา, อตฺถิ อาสวา เทวโลกคมนียา’’ติ (อ. นิ. ๖.๖๓) ปญฺจธา อาคตาฯ กมฺมเมว เจตฺถ อาสวาติ อธิเปฺปตํฯ ฉกฺกนิปาเต ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา สํวรา ปหาตพฺพา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๖.๕๘) นเยน ฉธา อาคตาฯ สพฺพาสวปริยาเย เตเยว ทสฺสนปหาตเพฺพหิ ธเมฺมหิ สทฺธิํ สตฺตธา อาคตาฯ อิธ ปน อภิธมฺมปริยาเยน จตฺตาโร อาสวา อธิเปฺปตาติ เวทิตพฺพาฯ

ขยายาติ เอตฺถ ปน ‘‘โย อาสวานํ ขโย วโย เภโท ปริเภโท อนิจฺจตา อนฺตรธาน’’นฺติ อาสวานํ สรสเภโท อาสวานํ ขโยติ วุตฺโตฯ ‘‘ชานโต อหํ, ภิกฺขเว, ปสฺสโต อาสวานํ ขยํ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕) เอตฺถ อาสวานํ ขีณาการโร นตฺถิภาโว อจฺจนฺตํ อสมุปฺปาโท อาสวกฺขโยติ วุตฺโตฯ

> ‘‘เสขสฺส สิกฺขมานสฺส, อุชุมคฺคานุสาริโน;
> ขยสฺมิํ ปฐมํ ญาณํ, ตโต อญฺญา อนนฺตรา’’ติฯ (อิติวุ. ๖๒) –

เอตฺถ อริยมโคฺค อาสวกฺขโยติ วุตฺโตฯ ‘‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๓๘) เอตฺถ ผลํฯ

> ‘‘ปรวชฺชานุปสฺสิสฺส, นิจฺจํ อุชฺฌานสญฺญิโน;
> อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ, อารา โส อาสวกฺขยา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๕๓) –

เอตฺถ นิพฺพานํฯ อิธ ปน ผลํ สนฺธาย ‘‘อาสวานํ ขยายา’’ติ วุตฺตํ, อรหตฺตผลตฺถายาติ อโตฺถฯ

สํเวชนีเยสุ ฐาเนสูติ สํเวคชนเกสุ ชาติอาทีสุ สํเวควตฺถูสุฯ ชาติ, ชรา, พฺยาธิ, มรณํ, อปายทุกฺขํ, อตีเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ , ปจฺจุปฺปเนฺน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขนฺติ อิมานิ หิ สํเวควตฺถูนิ สํเวชนียฏฺฐานานิ นามฯ อปิจ ‘‘อาทิโตฺต โลกสนฺนิวาโส อุยฺยุโตฺต ปยาโต กุมฺมคฺคปฺปฏิปโนฺน, อุปนียติ โลโก อทฺธุโว, อตาโณ โลโก อนภิสฺสโร, อสฺสโก โลโก, สพฺพํ ปหาย คมนียํ, อูโน โลโก อติโตฺต ตณฺหาทาโส’’ติเอวมาทีนิ (ปฏิ. ม.

๑.๑๑๗) เจตฺถ สํเวชนียฏฺฐานานีติ เวทิตพฺพานิฯ **สํเวชเนนา**ติ ชาติอาทิสํเวควตฺถูนิ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนภยสงฺขาเตน สํเวชเนนฯ อตฺถโต ปน สโหตฺตปฺปญาณํ สํเวโค นามฯ

สํวิคฺคสฺสาติ คโพฺภกฺกนฺติกาทิวเสน อเนกวิเธหิ ชาติอาทิทุเกฺขหิ สํเวคชาตสฺสฯ ‘‘สํเวชิตฺวา’’ติ จ ปฐนฺติฯ **โยนิโส ปธาเนนา**ติ อุปายปธาเนน, สมฺมาวายาเมนาติ อโตฺถฯ โส หิ ยถา อกุสลา ธมฺมา ปหียนฺติ, กุสลา ธมฺมา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, เอวํ ปทหนโต อุตฺตมภาวสาธนโต จ ‘‘ปธาน’’นฺติ วุจฺจติฯ ตตฺถ สํเวเคน ภวาทีสุ กิญฺจิ ตาณํ เลณํ ปฏิสรณํ อปสฺสโนฺต ตตฺถ อโนลียโนฺต อลคฺคมานโส ตปฺปฏิปเกฺขน จ วินิวตฺติตวิสญฺญิโต อญฺญทตฺถุ นิพฺพานนิโนฺน โหติ นิพฺพานโปโณ นิพฺพานปพฺภาโรฯ โส กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยน โยนิโสมนสิการพหุโล วิสุทฺธาสยปฺปโยโค สมถวิปสฺสนาสุ ยุตฺตปฺปยุโตฺต สพฺพสฺมิมฺปิ สงฺขารคเต นิพฺพินฺทติ วิรชฺชติ, วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปติฯ ตตฺถ ยทิทํ โยนิโสมนสิการพหุโล วิสุทฺธาสยปฺปโยโค สมถวิปสฺสนาสุ ยุตฺตปฺปยุโตฺต, เตนสฺส ทิเฎฺฐว ธเมฺม สุขโสมนสฺสพหุลตา เวทิตพฺพาฯ ยํ ปนายํ สมเถ ปติฎฺฐิโต วิปสฺสนาย ยุตฺตปฺปยุโตฺต สพฺพสฺมิมฺปิ สงฺขารคเต นิพฺพินฺทติ วิรชฺชติ, วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปติ, เตนสฺส โยนิ อารทฺธา อาสวานํ ขยายาติ เวทิตพฺพํฯ

คาถาสุ **สํวิเชฺชเถวา**ติ สํวิเชฺชยฺย เอว สํเวคํ กเรยฺย เอวฯ ‘‘สํวิชฺชิตฺวานา’’ติ จ ปฐนฺติฯ วุตฺตนเยน สํวิโคฺค หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ปณฺฑิโต**ติ สปฺปโญฺญ, ติเหตุกปฏิสนฺธีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปญฺญาย สมเวกฺขิยา**ติ สํเวควตฺถูนิ สํวิชฺชนวเสน ปญฺญาย สมฺมา อเวกฺขิยฯ อถ วา ปญฺญาย สมฺมา อเวกฺขิตฺวาติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยา อิติวุตฺตก-อฎฺฐกถาย

ทุกนิปาเต ปฐมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. วิตกฺกสุตฺตวณฺณนา

๓๘. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **ตถาคตํ, ภิกฺขเว**ติ เอตฺถ **ตถาคต**-สโทฺท ตาว สตฺตโวหารสมฺมาสมฺพุทฺธาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๖๕) สตฺตโวหาเรฯ

‘‘ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ,
พุทฺธํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู’’ติฯ (ขุ. ปา. ๖.๑๖) –

อาทีสุ สมฺมาสมฺพุเทฺธฯ

‘‘ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ,
ธมฺมํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู’’ติฯ (ขุ. ปา. ๖.๑๗) –

อาทีสุ ธเมฺมฯ

‘‘ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ,

สงฺฆํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู’’ติฯ (ขุ. ปา. ๖.๑๘) –

อาทีสุ สเงฺฆฯ อิธ ปน สมฺมาสมฺพุเทฺธฯ ตสฺมา ตถาคตนฺติ เอตฺถ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโตติ วุจฺจติฯ กตเมหิ อฏฺฐหิ? ตถา อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนเฎฺฐน ตถาคโตติฯ

กถํ ภควา **ตถา อาคโตติ ตถาคโต?** ยถา เยน อภินีหาเรน ทานปารมึ ปูเรตฺวา สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวีริยขนฺติสจฺจอธิฎฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาปารมึ ปูเรตฺวา อิมา ทส ปารมิโย, ทส อุปปารมิโย, ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา องฺคปริจฺจาคํ, อตฺตปริจฺจาคํ, ธนปริจฺจาคํ, ทารปริจฺจาคํ, รชฺชปริจฺจาคนฺติ อิมานิ ปญฺจ มหาปริจฺจาคานิ ปริจฺจชิตฺวา ยถา วิปสฺสิอาทโย สมฺมาสมฺพุทฺธา อาคตา , ตถา อมฺหากํ ภควาปิ อาคโตติ ตถาคโตฯ ยถาห –

‘‘ยเถว โลกมฺหิ วิปสฺสิอาทโย,
สพฺพญฺญุภาวํ มุนโย อิธาคตา;
ตถา อยํ สกฺยมุนีปิ อาคโต,
ตถาคโต วุจฺจติ เตน จกฺขุมา’’ติฯ –

เอวํ ตถา อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถา คโตติ ตถาคโต?** ยถา สมฺปติชาตาว วิปสฺสิอาทโย สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยํ ปติฎฺฐาย อุตฺตราภิมุขา สตฺตปทวีติหาเรน คตา, ตถา อมฺหากํ ภควาปิ คโตติ ตถาคโตฯ ยถาหุ –

‘‘มุหุตฺตชาโตว ควํปตี ยถา,
สเมหิ ปาเทหิ ผุสี วสุนฺธรํ;
โส วิกฺกมี สตฺต ปทานิ โคตโม,
เสตญฺจ ฉตฺตํ อนุธารยุํ มรูฯ

‘‘คนฺตฺวาน โส สตฺต ปทานิ โคตโม,
ทิสา วิโลเกสิ สมา สมนฺตโต;
อฎฺฐงฺคุเปตํ คิรมพฺภุทีรยิ,
สีโห ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฎฺฐิโต’’ติฯ –

เอวํ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต?** สเพฺพสํ รูปารูปธมฺมานํ สลกฺขณํ, สามญฺญลกฺขณํ, ตถํ, อวิตถํ, ญาณคติยา อาคโต, อวิรชฺฌิตฺวา ปโตฺต, อนุพุโทฺธติ ตถาคโตฯ ยถาห –

‘‘สเพฺพสํ ปน ธมฺมานํ, สกสามญฺญลกฺขณํ;
ตถเมวาคโต ยสฺมา, ตสฺมา นาโถ ตถาคโต’’ติฯ –

เอวํ ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต?** ตถธมฺมา นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ ยถาห ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ , ภิกฺขเว, ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมต’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐) วิตฺถาโรฯ ตานิ จ ภควา อภิสมฺพุโทฺธ, ตสฺมาปิ ตถานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโตฯ อภิสมฺพุทฺธโตฺถ หิ เอตฺถ คต-สโทฺทฯ เอวํ ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถทสฺสิตาย ตถาคโต?** ยํ สเทวเก โลเก…เป…. สเทวมนุสฺสาย ปชาย อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ จกฺขุทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉนฺตํ รูปารมฺมณํ นาม อตฺถิ, ตํ ภควา สพฺพาการโต ชานาติ ปสฺสติฯ เอวํ ชานตา ปสฺสตา จาเนน ตํ อิฎฺฐาทิวเสน วา ทิฎฺฐสุตมุตวิญฺญาเตสุ ลพฺภมานปทวเสน วา ‘‘กตมํ ตํ รูปํ รูปายตนํ, ยํ รูปํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฎิฆํ นีลํ ปีตก’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๖๑๖) นเยน อเนเกหิ นาเมหิ เตรสหิ วาเรหิ เทฺวปญฺญาสาย นเยหิ วิภชฺชมานํ ตถเมว โหติ, วิตถํ นตฺถิฯ เอส นโย โสตทฺวาราทีสุ อาปาถมาคจฺฉเนฺตสุ สทฺทาทีสุฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส…เป…. สเทวมนุสฺสาย ทิฎฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, ตมหํ ชานามิ…เป…. ตมหํ อพฺภญฺญาสิํ, ตํ ตถาคตสฺส วิทิตํ, ตํ ตถาคโต น อุปฎฺฐาสี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔)ฯ

เอวํ ตถทสฺสิตาย ตถาคโตฯ เอตฺถ ตถทสฺสิอเตฺถ ตถาคโตติ ปทสฺส สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

กถํ **ตถวาทิตาย ตถาคโต?** ยํ รตฺติํ ภควา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ, ยญฺจ รตฺติํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิ, เอตฺถนฺตเร ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสปริมาณกาเล ยํ ภควตา ภาสิตํ สุตฺตเคยฺยาทิ, สพฺพํ ตํ ปริสุทฺธํ ปริปุณฺณํ ราคมทาทินิมฺมทนํ เอกสทิสํ ตถํ อวิตถํฯ เตนาห –

> ‘‘ยญฺจ, จุนฺท, รตฺติํ ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌติ, ยญฺจ รตฺติํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ, ยํ เอตสฺมิํ อนฺตเร ภาสติ ลปติ นิทฺทิสติ, สพฺพํ ตํ ตเถว โหติ, โน อญฺญถาฯ ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๘๘; อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ

คทอโตฺถ หิ เอตฺถ คตสโทฺทฯ เอวํ ตถวาทิตาย ตถาคโตฯ อปิจ อาคทนํ อาคโท, วจนนฺติ อโตฺถฯ ตโถ อวิปรีโต อาคโท อสฺสาติ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ, เอวเมฺปตฺถ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

กถํ **ตถาการิตาย ตถาคโต?** ภควโต หิ วาจาย กาโย อนุโลเมติ, กายสฺสปิ วาจาฯ ตสฺมา ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาที จ โหติฯ เอวํภูตสฺส จสฺส ยถา วาจา, กาโยปิ ตถา คโต ปวโตฺตฯ ยถา จ กาโย, วาจาปิ ตถา คตาติ ตถาคโตฯ เตนาห ‘‘ยถาวาที, ภิกฺขเว, ตถาคโต ตถาการี, ยถาการี ตถาวาทีฯ อิติ ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาทีฯ ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติฯ เอวํ ตถาการิตาย ตถาคโตฯ

กถํ **อภิภวนเฎฺฐน ตถาคโต?** ยสฺมา ภควา อุปริ ภวคฺคํ เหฎฺฐา อวีจิํ ปริยนฺตํ กริตฺวา ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ สพฺพสเตฺต อภิภวติ สีเลนปิ สมาธินาปิ ปญฺญายปิ วิมุตฺติยาปิ วิ

มุตฺติญาณทสฺสเนนปิ, น ตสฺส ตุลา วา ปมาณํ วา อตฺถิ, อถ โข อตุโล อปฺปเมยฺโย อนุตฺตโร เทวานํ อติเทโว สกฺกานํ อติสกฺโก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา สพฺพสตฺตุตฺตโม, ตสฺมา ตถาคโตฯ เตนาห –

> ‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป.… มนุสฺสาย ตถาคโต อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุ ทโส วสวตฺตี, ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๘๘; อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ

ตตฺรายํ ปทสิทฺธิ – อคโท วิย อคโท, เทสนาวิลาโส เจว ปุญฺญุสฺสโย จฯ เตน เหส มหานุภาโว ภิสกฺโก วิย ทิพฺพาคเทน สปฺเป, สพฺพปรปฺปวาทิโน สเทวกญฺจ โลกํ อภิภวติฯ อิติ สพฺพโลกาภิภวเน ตโถ อวิปรีโต ยถาวุตฺโต อคโท เอตสฺสาติ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ เวทิตพฺพฯ เอวํ อภิภวนฏฺเฐน ตถาคโตฯ

อปิจ ตถาย คโตติ ตถาคโต, ตถํ คโตติ ตถาคโตฯ ตตฺถ สกลโลกํ ตีรณปริญฺญาย ตถาย คโต อวคโตติ ตถาคโต, โลกสมุทยํ ปหานปริญฺญาย ตถาย คโต อตีโตติ ตถาคโต, โลกนิโรธํ สจฺฉิกิริยาย ตถาย คโต อธิคโตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธคามินิํ ปฏิปทํ ตถํ คโต ปฏิปนฺโนติ ตถาคโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘โลโก, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธฯ โลกสฺมา ตถาคโต วิสํยุโตฺตฯ โลกสมุทโย, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกสมุทโย ตถาคตสฺส ปหีโนฯ โลกนิโรโธ, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกนิโรโธ ตถาคตสฺส สจฺฉิกโตฯ โลกนิโรธคามินี ปฏิปทา, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา, โลกนิโรธคามินี ปฏิปทา ตถาคตสฺส ภาวิตาฯ ยํ, ภิกฺขเว, สเทวกสฺส…เป.… สพฺพํ ตํ ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธํฯ ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ

อปเรหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโตฯ ตถาย อาคโตติ ตถาคโต, ตถาย คโตติ ตถาคโต, ตถานิ อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถาวิโธติ ตถาคโต, ตถาปวตฺติโกติ ตถาคโต, ตเถหิ อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คตภาเวน ตถาคโตติฯ

กถํ **ตถาย อาคโตติ ตถาคโต?** ยา สา ภควตา สุเมธภูเตน ทีปงฺกรทสพลสฺส ปาทมูเล –

> ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
> ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
> อฏฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙) –

เอวํ วุตฺตํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อภินีหารํ สมฺปาเทเนฺตน ‘‘อหํ สเทวกํ โลกํ ติโณฺณ ตาเรสฺสามิ, มุโตฺต โมเจสฺสามิ, ทโนฺต ทเมสฺสามิ, อสฺสโตฺถ อสฺสาเสสฺสามิ, ปรินิพฺพุโต ปรินิพฺพาเปสฺสามิ , สุโทฺธ โสเธสฺสามิ , พุโทฺธ โพเธสฺสามี’’ติ มหาปฏิญฺญา ปวตฺติตาฯ วุตฺตํ เหตํ –

> ‘‘กิํ เม เอเกน ติเณฺณน, ปุริเสน ถามทสฺสินา;
> สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, สนฺตาเรสฺสํ สเทวกํฯ
>
> ‘‘อิมินา เม อธิกาเรน, กเตน ปุริสุตฺตเม;

สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, ตาเรมิ ชนตํ พหุํฯ

‘‘สํสารโสตํ ฉินฺทิตฺวา, วิทฺธํเสตฺวา ตโย ภเว;
ธมฺมนาวํ สมารุยฺห, สนฺตาเรสฺสํ สเทวกํฯ

‘‘กึ เม อญฺญาตเวเสน, ธมฺมํ สจฺฉิกเตนิธ;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, พุทฺโธ เหสฺสํ สเทวเก’’ติฯ (พุ. วํ. ๕๕-๕๘);

ตํ ปเนตํ มหาปฏิญฺญํ สกลสฺสปิ พุทฺธกรธมฺมสมุทายสฺส ปวิจยปจฺจเวกฺขณสมาทานานํ การณภูตํ อวิสํวาเทนฺโต โลกนาโถ ยสฺมา มหากปฺปานํ สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขฺยฺยานิ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ นิรวเสสโต ทานปารมิอาทโย สมตึสปารมิโย ปูเรตฺวา, องฺคปริจฺจาคาทโย ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา, สจฺจาธิฏฺฐานาทีนิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ ปริพฺรูเหตฺวา, ปุญฺญญาณสมฺภาเร สมฺภริตฺวา ปุพฺพโยคปุพฺพจริยธมฺมกฺขานญาตตฺถจริยาทโย อุกฺกํสาเปตฺวา, พุทฺธิจริยํ ปรมโกฏึ ปาเปตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌิ; ตสฺมา ตเสฺสว สา มหาปฏิญฺญา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, น ตสฺส วาลคฺคมตฺตมฺปิ วิตถํ อตฺถิฯ ตถา หิ ทีปงฺกโร ทสพโล โกณฺฑญฺโญ, มงฺคโล…เป.… กสฺสโป ภควาติ อิเม จตุวีสติ สมฺมาสมฺพุทฺธา ปฏิปาฏิยา อุปฺปนฺนา ‘‘พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ นํ พฺยากรึสุฯ เอวํ จตุวีสติยา พุทฺธานํ สนฺติเก ลทฺธพฺยากรโณ เย เต กตาภินีหาเรหิ โพธิสเตฺตหิ ลทฺธพฺพา อานิสํสา, เต ลภิตฺวาว อาคโตติ ตาย ยถาวุตฺตาย มหาปฏิญฺญาย ตถาย อภิสมฺพุทฺธภาวํ อาคโต อธิคโตติ ตถาคโตฯ เอวํ ตถาย อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถาย คโตติ ตถาคโต?** ยายํ มหากรุณา โลกนาถสฺส, ยาย มหาทุกฺขสมฺพาธปฺปฏิปนฺนํ สตฺตนิกายํ ทิสฺวา ‘‘ตสฺส นตฺถโญฺญ โกจิ ปฏิสรณํ, อหเมว นํ อิโต สํสารทุกฺขโต มุโตฺต โมเจสฺสามี’’ติ สมุสฺสาหิตมานโส มหาภินีหารํ อกาสิฯ กตฺวา จ ยถาปณิธานํ สกลโลกหิตสมฺปาทนาย อุสฺสุกฺกมาปโนฺน อตฺตโน กายชีวิตนิรเปโกฺข ปเรสํ โสตปถคมนมเตฺตนปิ จิตฺตุตฺราสสมุปฺปาทิกา อติทุกฺกรา ทุกฺกรจริยา สมาจรโนฺต ยถา มหาโพธิสตฺตานํ ปฏิปตฺติ หานภาคิยา สํกิเลสภาคิยา ฐิติภาคิยา วา น โหติ, อถ โข อุตฺตริ วิเสสภาคิยาว โหติ, ตถา ปฏิปชฺชมาโน อนุปุเพฺพน นิรวเสเส โพธิสมฺภาเร สมาเนตฺวา อภิสโมฺพธึ ปาปุณิฯ ตโต ปรญฺจ ตาเยว มหากรุณาย สโญฺจทิตมานโส ปวิเวกรตึ ปรมญฺจ สนฺตํ วิโมกฺขสุขํ ปหาย พาลชนพหุเล โลเก เตหิ สมุปฺปาทิตํ สมฺมานาวมานวิปฺปการํ อคเณตฺวา เวเนยฺยชนวินยเนน นิรวเสสํ พุทฺธกิจฺจํ นิฏฺฐเปสิฯ ตตฺร โย ภควโต สเตฺตสุ มหากรุณาย สโมกฺกมนากาโร, โส ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ ยถา พุทฺธภูตสฺส โลกนาถสฺส สเตฺตสุ มหากรุณา, เอวํ โพธิสตฺตภูตสฺสปิ มหาภินีหารกาลาทีสูติ สพฺพตฺถ สพฺพทา จ เอกสทิสตาย ตถาว สา อวิตถา อนญฺญถาฯ ตสฺมา ตีสุปิ อวตฺถาสุ สพฺพสเตฺตสุ สมานรสาย ตถาย มหากรุณาย สกลโลกหิตาย คโต ปฏิปโนฺนติ ตถาคโตฯ เอวํ ตถาย คโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถานิ อาคโตติ ตถาคโต?** ตถานิ นาม จตฺตาริ อริยมคฺคญาณานิฯ ตานิ หิ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, อยํ ทุกฺขสมุทโย, อยํ ทุกฺขนิโรโธ, อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติ เอวํ สพฺพเญยฺยสงฺคาหกานํ ปวตฺตินิวตฺติตทุภยเหตุภูตานํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ, ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺฐ สงฺขตฏฺฐ สนฺตาปฏฺฐ วิปริณามฏฺฐ, สมุทยสฺส อายูหนฏฺฐ นิทานฏฺฐ สํโยคฏฺฐ ปลิโพธฏฺฐ, นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺฐ วิเวกฏฺฐ อสงฺขตฏฺฐ อมตฏฺฐ, มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺฐ เหตฺวฏฺฐ ทสฺสนฏฺฐ อธิปเตยฺยฏฺฐติอาทีนํ ตพฺพิภาคานญฺจ ยถาภูตสภาวาวโพธวิพนฺธกสฺส สํกิเลสปกฺขสฺส สมุจฺฉินฺทเนน ปฏิลทฺธาย ตตฺถ อสโมฺมหาภิสมยสงฺขาตาย อวิปรีตาการปฺปวตฺติยา

ธมฺมานํ สภาวสรสลกฺขณสฺส อวิสํวาทนโต ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ, ตานิ ภควา อนญฺญเนยฺย สยเมว อาคโต อธิคโต, ตสฺมา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ยถา จ มคฺคญาณานิ, เอวํ ภควโต ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณานิ จตุปฏิสมฺภิทาญาณานิ จตุเวสารชฺชญาณานิ ปญฺจคติปริเจฺฉทญาณานิ ฉอสาธารณญาณานิ สตฺตโพชฺฌงฺควิภาวนญาณานิ อฏฺฐมคฺคงฺควิภาวนญาณานิ นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติญาณานิ ทสพลญาณานิ จ วิภาเวตพฺพานิฯ

ตตฺรายํ วิภาวนา – ยญฺหิ กิญฺจิ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ หีนาทิเภทภินฺนานํ หีนาทิเภทภินฺนาสุ อตีตาสุ ขนฺธายตนธาตูสุ สภาวกิจฺจาทิ อวตฺถาวิเสสาทิ ขนฺธปฏิพทฺธนามโคตฺตาทิ จ ชานิตพฺพํฯ อนินฺทฺริยพเทฺธสุ จ อติสุขุมติโรหิตวิทูรเทเสสุ รูปธเมฺมสุ โย ตํตํปจฺจยวิเสเสหิ สทฺธึ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ วณฺณสณฺฐานคนฺธรสผสฺสาทิวิเสโส, ตตฺถ สพฺพเตฺถว หตฺถตเล ฐปิตอามลโก วิย ปจฺจกฺขโต อสงฺคมปฺปฏิหตํ ภควโต ญาณํ ปวตฺตติ, ตถา อนาคตาสุ ปจฺจุปฺปนฺนาสุ จาติ อิมานิ ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณานิ นามฯ ยถาห –

> ‘‘อตีตํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตํ ญาณํ, อนาคตํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตํ ญาณํ, ปจฺจุปฺปนฺนํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตํ ญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๓.๕)ฯ

ตานิ ปเนตานิ ตตฺถ ตตฺถ ธมฺมานํ สภาวสรสลกฺขณสฺส อวิสํวาทนโต ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ, ตานิ ภควา สยมฺภุญาเณน อธิคญฺฉิฯ เอวํ ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา อตฺถปฏิสมฺภิทา, ธมฺมปฏิสมฺภิทา, นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา, ปฏิภานปฏิสมฺภิทาติ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาฯ ตตฺถ อตฺถปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ อเตฺถ ปเภทคตํ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทาฯ ธมฺมปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ ธเมฺม ปเภทคตํ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทาฯ นิรุตฺติปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ นิรุตฺตาภิลาเป ปเภทคตํ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาฯ ปฏิภานปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ ปฏิภาเน ปเภทคตํ ญาณํ ปฏิภานปฏิสมฺภิทาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อเตฺถ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา, ธเมฺม ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา, ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา, ญาเณสุ ญาณํ ปฏิภานปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๑๘)ฯ

เอตฺถ จ เหตฺอนุสาเรน อรณียโต อธิคนฺตพฺพโต จ สเงฺขปโต เหตุผลํ อโตฺถ นามฯ ปเภทโต ปน ยํกิญฺจิ ปจฺจยุปฺปนฺนํ, นิพฺพานํ, ภาสิตโตฺถ, วิปาโก, กิริยาติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อโตฺถฯ ตํ อตฺถํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมึ อเตฺถ ปเภทคตํ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทาฯ ธโมฺมติ สเงฺขปโต ปจฺจโยฯ โส หิ ยสฺมา ตํ ตํ อตฺถํ วิทหติ ปวเตฺตติ เจว ปาเปติ จ, ตสฺมา ธโมฺมติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปน โย โกจิ ผลนิพฺพตฺตโก เหตุ, อริยมโคฺค, ภาสิตํ, กุสลํ, อกุสลนฺติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา ธโมฺม, ตํ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมึ ธเมฺม ปเภทคตํ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ทุเกฺข ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา, ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิท

า’’ติ (วิภ. ๗๑๙)ฯ

อถ วา เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา, เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทาฯ เย ธมฺมา ชาตา ภูตา สญฺชาตา นิพฺพตฺตา อภินิพฺพตฺตา ปาตุภูตา, อิเมสุ ธเมฺมสุ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทาฯ ยมฺหา ธมฺมา เต ธมฺมา ชาตา ภูตา สญฺชาตา นิพฺพตฺตา อภินิพฺพตฺตา ปาตุภูตา, เตสุ ธเมฺมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทาฯ ชรามรเณ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา, ชรามรณสมุทเย ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทาฯ ชรามรณนิโรเธ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา, ชรามรณนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทาฯ ชาติยา, ภเว, อุปาทาเน, ตณฺหาย, เวทนาย, ผเสฺส, สฬายตเน, นามรูเป, วิญฺญาเณ, สงฺขาเรสุ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา, สงฺขารสมุทเย ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทาฯ สงฺขารนิโรเธ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา , สงฺขารนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทาฯ

> ‘‘อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ชานาติ – สุตฺตํ, เคยฺยํ…เป.… เวทลฺลํฯ อยํ วุจฺจติ ธมฺมปฏิสมฺภิทาฯ โส ตสฺส ตเสฺสว ภาสิตสฺส อตฺถํ ชานาติ – ‘อยํ อิมสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถ, อยํ อิมสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถ’ติ, อยํ วุจฺจติ อตฺถปฏิสมฺภิทา (วิภ. ๗๒๔)ฯ

> ‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? ยสฺมิํ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ รูปารมฺมณํ วา…เป.… ธมฺมารมฺมณํ วา ยํ ยํ วา ปนารพฺภ, ตสฺมิํ สมเย ผโสฺส โหติ…เป.… อวิเกฺขโป โหติฯ อิเม ธมฺมา กุสลาฯ อิเมสุ ธเมฺมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา, เตสํ วิปาเก ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติอาทิ วิตฺถาโร (วิภ. ๗๒๕)ฯ

ตสฺมิํ อเตฺถ จ ธเมฺม จ สภาวนิรุตฺติ อพฺยภิจารโวหาโร อภิลาโป, ตสฺมิํ สภาวนิรุตฺตาภิลาเป มาคธิกาย สพฺพสตฺตานํ มูลภาสาย ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺติ, อยํ น สภาวนิรุตฺตี’’ติ ปเภทคตํ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาฯ ยถาวุเตฺตสุ เตสุ ญาเณสุ โคจรกิจฺจาทิวเสน วิตฺถารโต ปวตฺตํ สพฺพมฺปิ ญาณมารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมิํ ญาเณ ปเภทคตํ ญาณํ ปฏิภานปฏิสมฺภิทาฯ อิติ อิมานิ จตฺตาริ ปฏิสมฺภิทาญาณานิ สยเมว ภควตา อธิคตานิ อตฺถธมฺมาทิเก ตสฺมิํ ตสฺมิํ อตฺตโน วิสเย อวิสํวาทนวเสน อวิปรีตาการปฺปวตฺติยา ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา ยํ กิญฺจิ เญยฺยํ นาม, สพฺพํ ตํ ภควตา สพฺพากาเรน ญาตํ ทิฏฺฐํ อธิคตํ อภิสมฺพุทฺธํฯ ตถา หิสฺส อภิเญฺญยฺยา ธมฺมา อภิเญฺญยฺยโต พุทฺธา, ปริเญฺญยฺยา ธมฺมา ปริเญฺญยฺยโต พุทฺธา, ปหาตพฺพา ธมฺมา ปหาตพฺพโต พุทฺธา, สจฺฉิกาตพฺพา ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพโต พุทฺธา, ภาเวตพฺพา ธมฺมา ภาเวตพฺพโต พุทฺธา, ยโต นํ โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา ‘‘อิเม นาม เต ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’’ติ สห ธเมฺมน อนุยุญฺชิตุํ สมโตฺถ นตฺถิฯ

ยํ กิญฺจิ ปหาตพฺพํ นาม, สพฺพํ ตํ ภควตา อนวเสสโต โพธิมูเลเยว ปหีนํ อนุปฺปตฺติธมฺมํ, น ตสฺส ปหานาย อุตฺตริ กรณียํ อตฺถิ ฯ ตถา หิสฺส โลภโทสโมหวิปรีตมนสิการอหิริกาโนตฺตปฺปถินมิทฺธ- โกธูปนาหมกฺขปลาสอิสฺสามจฺฉริย- มายาสาเฐยฺยถมฺภสารมฺภมานาติมานมทปมาทติวิธากุสลมูลทุจฺจริต- วิสมสญฺญามลวิตกฺกปปญฺจเอสนาตณฺหาจตุพฺพิธวิปริเยสอาสว- คนฺถโอฆโยคาคติตณฺหุปาทานปญฺจาภินนฺทนนีวรณ- เจโตขิลเจตโสวินิพนฺธฉวิวาทมูลสตฺตานุสย- อฏฺฐมิจฺฉตฺตนวอาฆาตวตฺถุตณฺหามูลกทสอกุสล- กมฺมปถเอกวีสติอเน

สนฺทวาสฎฺฐิทิฎฺฐิคตอฎฺฐสตตณฺหาวิจริตาทิปฺปเภทํ ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ สห วาสนาย ปหีนํ สมุจฺฉินฺนํ สมูหตํ, ยโต นํ โกจิ สมโณ วา…เป…. พฺรหฺมา วา ‘‘อิเม นาม เต กิเลสา อปฺปหีนา’’ติ สห ธมฺเมน อนุยุญฺชิตุํ สมตฺโถ นตฺถิฯ

เย จิเม ภควตา กมฺมวิปากกิเลสูปวาทอาณาวีติกฺกมปฺปเภทา อนฺตรายิกา ธมฺมา วุตฺตา, อลเมว เต เอกนฺเตน อนฺตรายาย, ยโต นํ โกจิ สมโณ วา…เป…. พฺรหฺมา วา ‘‘นาลํ เต ปฏิเสวโต อนฺตรายายา’’ติ สห ธมฺเมน อนุยุญฺชิตุํ สมตฺโถ นตฺถิฯ

โย จ ภควตา นิรวเสสวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณาย สีลสมาธิปญฺญาสงฺคโห สตฺตตึสฺสปฺปเภโท อริยมคฺคปุพฺพงฺคโม อนุตฺตโร นิยฺยานธมฺโม เทสิโต, โส เอกนฺเตเนว นิยฺยาติ ปฏิปนฺนสฺส วฏฺฏทุกฺขโต, ยโต นํ โกจิ สมโณ วา…เป…. พฺรหฺมา วา ‘‘นิยฺยานธมฺโม ตยา เทสิโต น นิยฺยาตี’’ติ สห ธมฺเมน อนุยุญฺชิตุํ สมตฺโถ นตฺถิฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๐) วิตฺถาโรฯ เอวเมตานิ อตฺตโน ญาณปฺปหานเทสนาวิเสสานํ อวิตถภาวาวโพธนโต อวิปรีตาการปฺปวตฺตานิ ภควโต จตุเวสารชฺชญาณานิ ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา นิรยคติ, ติรจฺฉานคติ, เปตคติ, มนุสฺสคติ, เทวคตีติ ปญฺจ คติโยฯ ตาสุ สญฺชีวาทโย อฎฺฐ มหานิรยา , กุกฺกุฬาทโย โสฬส อุสฺสทนิรยา, โลกนฺตริกนิรโย จาติ สเพฺพปิเม เอกนฺตทุกฺขตาย นิรสฺสาทเฎฺฐน นิรยา จ, สกกมฺมุนา คนฺตพฺพโต คติ จาติ **นิรยคติ** ฯ ติพฺพนฺธการสีตนรกาปิ เอเตเสฺวว อโนฺตคธา กิมิกีฏปฏงฺคสรีสปปกฺขิโสณสิงฺคาลาทโย ติริยํ อญฺฉิตภาเวน ติรจฺฉานา นามฯ เต เอว คตีติ **ติรจฺฉานคติ**ฯ ขุปฺปิปาสิตปรทตฺตูปชีวินิชฺฌามตณฺหิกาทโย ทุกฺขพหุลตาย ปกฎฺฐสุขโต อิตา วิคตาติ เปตา, เต เอว คตีติ **เปตคติ**ฯ กาลกญฺจิกาทิอสุราปิ เอเตเสฺวว อโนฺตคธาฯ ปริตฺตทีปวาสีหิ สทฺธึ ชมฺพุทีปาทิจตุมหาทีปวาสิโน มนโส อุสฺสนฺนตาย มนุสฺสา, เต เอว คตีติ **มนุสฺสคติ**ฯ จาตุมหาราชิกโต ปฎฺฐาย ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปคาติ อิเม ฉพฺพีสติ เทวนิกายา ทิพฺพนฺติ อตฺตโน อิทฺธานุภาเวน กีฬนฺติ โชเตนฺติ จาติ เทวา, เต เอว คตีติ **เทวคติ**ฯ

ตา ปเนตา คติโย ยสฺมา ตํตํกมฺมนิพฺพตฺโต อุปปตฺติภววิเสโส, ตสฺมา อตฺถโต วิปากกฺขนฺธา กฏตฺตา จ รูปํฯ ตตฺถ ‘‘อยํ นาม คติ นาม อิมินา กมฺมุนา ชายติ, ตสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยวิเสเสหิ เอวํ วิภาคภินฺนตฺตา วิสุํ เอเต สตฺตนิกายา เอวํ วิภาคภินฺนา’’ติ ยถาสกํเหตุผลวิภาคปริจฺฉินฺทนวเสน ฐานโส เหตุโส ภควโต ญาณํ ปวตฺตติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘ปญฺจ โข อิมา, สาริปุตฺต, คติโยฯ กตมา ปญฺจ? นิรโย, ติรจฺฉานโยนิ, เปตฺติวิสโย, มนุสฺสา, เทวาฯ นิรยญฺจาหํ, สาริปุตฺต, ปชานามิ, นิรยคามิญฺจ มคฺคํ, นิรยคามินิญฺจ ปฏิปทํ; ยถา ปฏิปโนฺน จ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, ตญฺจ ปชานามี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๑๕๓)ฯ

ตานิ ปเนตานิ ภควโต ญาณานิ ตสฺมึ ตสฺมึ วิสเย อวิปรีตาการปฺปวตฺติยา อวิสํวาทนโต ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา ยํ สตฺตานํ สทฺธาทิโยควิกลภาวาวโพเธน อปฺปรชกฺขมหารชกฺขตาทิวิเสสวิภาวนํ ปญฺญาสาย อาการเหิ ปวตฺตํ ภควโต อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สโทฺธ

ปุคฺคโล อปฺปรชกฺข, อสฺสทฺธ ปุคฺคโล มหารชกฺข''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๑) วิตฺถาโรฯ

ยญฺจ ''อยํ ปุคฺคโล อปฺปรชกฺข, อยํ สสฺสตทิฏฺฐิโก, อยํ อุเจฺฉททิฏฺฐิโก, อยํ อนุโลมิกายํ ขนฺติยํ ฐิโต, อยํ ยถาภูตญาเณ ฐิโต, อยํ กามาสโย, น เนกฺขมฺมาทิอาสโย, อยํ เนกฺขมฺมาสโย, น กามาทิอาสโย''ติอาทินา ''อิมสฺส กามราโค อติวิย ถามคโต, น ปฏิฆาทิโก, อิมสฺส ปฏิโฆ อติวิย ถามคโต, น กามราคาทิโก''ติอาทินา ''อิมสฺส ปุญฺญาภิสงฺขาโร อธิโก, น อปุญฺญาภิสงฺขาโร น อาเนญฺชาภิสงฺขาโร, อิมสฺส อปุญฺญาภิสงฺขาโร อธิโก, น ปุญฺญาภิสงฺขาโร น อาเนญฺชาภิสงฺขาโร, อิมสฺส อาเนญฺชาภิสงฺขาโร อธิโก, น ปุญฺญาภิสงฺขาโร น อปุญฺญาภิสงฺขาโรฯ อิมสฺส กายสุจริตํ อธิกํ, อิมสฺส วจีสุจริตํ, อิมสฺส มโนสุจริตํฯ อยํ หีนาธิมุตฺติโก, อยํ ปณีตาธิมุตฺติโก, อยํ กมฺมาวรเณน สมนฺนาคโต, อยํ กิเลสาวรเณน สมนฺนาคโต, อยํ วิปากาวรเณน สมนฺนาคโต, อยํ น กมฺมาวรเณน สมนฺนาคโต, น กิเลสาวรเณน, น วิปากาวรเณน สมนฺนาคโต''ติอาทินา จ สตฺตานํ อาสยาทีนํ ยถาภูตํ วิภาวนาการปฺปวตฺตํ ภควโต อาสยานุสยญาณํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ''อิธ ตถาคโต สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ, อนุสยํ ชานาติ, จริตํ ชานาติ, อธิมุตฺตึ ชานาติ, ภพฺพาภพฺเพ สเตฺต ชานาตี''ติอาทิ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๓)ฯ

ยญฺจ อุปริมเหฏฺฐิมปุรตฺถิมปจฺฉิมกาเยหิ ทกฺขิณวามอกฺขิกณฺณโสตนาสิกาโสตอํสกูฏปสฺสหตฺถปาเทหิ องฺคุลงฺคุลนฺตเรหิ โลมโลมกูเปหิ จ อคฺคิกฺขนฺธุทกธาราปวตฺตนํ อนญฺญสาธารณํ วิวิธวิกุพฺพนิทฺธินิมฺมาปนกํ ภควโต ยมกปาฏิหาริยญาณํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ''อิธ ตถาคโต ยมกปาฏิหาริยํ กโรติ อสาธารณํ สาวเกหิฯ อุปริมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ เหฏฺฐิมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, อุปริมกายโต อุทกธารา ปวตฺตตี''ติอาทิ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๖)ฯ

ยญฺจ ราคาทีหิ ชาติอาทีหิ จ อเนเกหิ ทุกฺขธเมฺมหิ อุปทฺทุตํ สตฺตนิกายํ ตโต นีหริตุกามตาวเสน นานานเยหิ ปวตฺตสฺส ภควโต มหากรุโณกฺกมนสฺส ปจฺจยภูตํ มหากรุณาสมาปตฺติญาณํฯ ยถาห –

> ''กตมํ ตถาคตสฺส มหากรุณาสมาปตฺติญาณํ? พหุเกหิ อากาเรหิ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ, อาทิโตฺต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมตี''ติฯ –

อาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๗) เอกูนนวุติยา อากาเรหิ วิภชนํ กตํฯ

ยํ ปน ยาวตา ธมฺมธาตุ, ยตฺตกํ ญาตพฺพํ สงฺขตาสงฺขตาทิ, ตสฺส สพฺพสฺส ปโรปเทเสน วินา สพฺพาการโต ปฏิชานนสมตฺถํ อากงฺขามตฺตปฺปฏิพทฺธวุตฺติ อนญฺญสาธารณํ ภควโต ญาณํ สพฺพถา อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติสจฺจาวโพธโต สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถาวรณาภาวโตว นิสฺสงฺคปฺปวตฺตึ อุปาทาย อนาวรณญาณนฺติ จ วุจฺจติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ

เอวเมตานิ ภควโต ฉ อสาธารณญาณานิ อวิปรีตาการปฺปวตฺติยา ยถาสกํวิสยสฺส อวิสํวาทนโต ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา ‘‘สตฺติเม, ภิกฺขเว, โพชฺฌงฺคา – สติสโมฺพชฺฌโงฺค, ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค, วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค, ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค, ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค, สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค, อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค’’ติ (ปฏิ. ม. ๒.๑๗; สํ. นิ. ๕.๑๘๕) เอวํ สรูปโต ยายํ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานา ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขตฺตกิลมถานุโยคอุเจฺฉทสสฺสตาภินิเวสาทีนํ อเนเกสํ อุปทฺทวานํ ปฏิปกฺขภูตา สติอาทิเภทา ธมฺมสามคฺคี, ยาย อริยสาวโก พุชฺฌติ, กิเลสนิทฺทาย อุฏฺฐหติ, จตฺตาริ วา สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรติ, สา ธมฺมสามคฺคี ‘‘โพธี’’ติ วุจฺจติ, ตสฺสา โพธิยา องฺคาติ โพชฺฌงฺคาฯ อริยสาวโก วา ยถาวุตฺตาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา ‘‘โพธี’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺส โพธิสฺส องฺคาติ โพชฺฌงฺคาติ เอวํ **สามญฺญลกฺขณโต** , อุปฏฺฐานลกฺขโณ สติสโมฺพชฺฌโงฺค, ปวิจยลกฺขโณ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค, ปคฺคหลกฺขโณ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค, ผรณลกฺขโณ ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค, อุปสมลกฺขโณ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค, อวิเกฺขปลกฺขโณ สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค ปฏิสงฺขานลกฺขโณ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺคติ เอวํ **วิเสสลกฺขณโต**ฯ

‘‘ตตฺถ กตโม สติสโมฺพชฺฌโงฺค? อิธ ภิกฺขุ สติมา โหติ ปรเมน สติเนปเกฺกน สมนฺนาคโต, จิรกตมฺปิ จิรภาสิตมฺปิ สริตา โหติ อนุสฺสริตา’’ติอาทินา (วิภ. ๔๖๗) สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ อญฺญมญฺญูปการวเสน **เอกกฺขเณ ปวตฺติทสฺสนโต**ฯ ‘‘ตตฺถ กตโม สติสโมฺพชฺฌโงฺค? อตฺถิ อชฺฌตฺตํ ธเมฺมสุ สติ, อตฺถิ พหิทฺธา ธเมฺมสุ สตี’’ติอาทินา (วิภ. ๔๖๙) เตสํ **วิสยวิภาวนาปวตฺติทสฺสนโต**ฯ ‘‘ตตฺถ กตโม สติสโมฺพชฺฌโงฺค? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ, วิราคนิสฺสิตํ, นิโรธนิสฺสิตํ, โวสคฺคปริณามิ’’นฺติอาทินา (วิภ. ๔๗๑) **ภาวนาวิธิทสฺสนโต**ฯ ‘‘ตตฺถ กตเม สตฺต โพชฺฌงฺคา? อิธ ภิกฺขุ ยสฺมิํ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ…เป…. ตสฺมิํ สมเย สตฺต โพชฺฌงฺคา โหนฺติ, สติสโมฺพชฺฌโงฺค…เป…. อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺคฯ ตตฺถ กตโม สติสโมฺพชฺฌโงฺค? ยา สติ อนุสฺสตี’’ติอาทินา (วิภ. ๔๗๘) **ฉนวุติยา นยสหสฺสวิภาเคหี**ติ เอวํ นานาการโต ปวตฺตานิ ภควโต โพชฺฌงฺควิภาวนญาณานิ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา ‘‘ตตฺถ กตมํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ? อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, เสยฺยถิทํ – สมฺมาทิฏฺฐิ…เป…. สมฺมาสมาธี’’ติ (วิภ. ๒๐๕) เอวํ **สรูปโต**ฯ สพฺพกิเลเสหิ อารกตฺตา อริยภาวกรตฺตา อริยผลปฏิลาภกรตฺตา จ อริโยฯ อริยานํ อฏฺฐวิธตฺตา นิพฺพานาธิคมาย เอกนฺตการณตฺตา จ อฏฺฐงฺคิโกฯ กิเลเส มาเรโนฺต คจฺฉติ, อตฺถิเกหิ มคฺคียติ, สยํ วา นิพฺพานํ มคฺคยตีติ มโคฺคติ เอวํ **สามญฺญลกฺขณโต**ฯ ‘‘สมฺมาทสฺสนลกฺขณา สมฺมาทิฏฺฐิ, สมฺมาอภินิโรปนลกฺขโณ สมฺมาสงฺกโปฺป , สมฺมาปริคฺคหณลกฺขณา สมฺมาวาจา , สมฺมาสมุฏฺฐาปนลกฺขโณ สมฺมากมฺมโนฺต, สมฺมาโวทานลกฺขโณ สมฺมาอาชีโว, สมฺมาปคฺคหลกฺขโณ สมฺมาวายาโม, สมฺมาอุปฏฺฐานลกฺขณา สมฺมาสติ , สมฺมาอวิเกฺขปลกฺขโณ สมฺมาสมาธี’’ติ เอวํ **วิเสสลกฺขณโต**ฯ สมฺมาทิฏฺฐิ ตาว อเญฺญหิปิ อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ สทฺธิํ มิจฺฉาทิฏฺฐิํ ปชหติ, นิพฺพานํ อารมฺมณํ กโรติ, ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหวิธมเนน อสโมฺมหโต สมฺปยุตฺตธเมฺม จ ปสฺสติ, ตถา สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ มิจฺฉาสงฺกปฺปาทีนิ ปชหนฺติ, นิโรธญฺจ อารมฺมณํ กโรนฺติ, สหชาตธมฺมานํ สมฺมาอภินิโรปนปริคฺคหณสมุฏฺฐาปนโวทานปคฺคหอุปฏฺฐานสมาทหนานิ จ กโรนฺตีติ เอวํ **กิจฺจวิภาคโต**ฯ สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพภาเค นานกฺขณา วิสุํ ทุกฺขาทิอารมฺมณา หุตฺวา มคฺคกาเล เอกกฺขณา นิพฺพานเมว อารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจโต ‘‘ทุเกฺข ญาณ’’นฺติอาทีนิ จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ ปุพฺพภาเค นานกฺขณา นานารมฺมณา, มคฺคกาเล เอกกฺขณา เอการมฺมณา, เตสุ สมฺมาสงฺกโปฺป กิจฺจโต ‘‘เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป’’ติอาทีนิ ตีณิ นา

มานิ ลภติฯ สมฺมาวาจาทโย ตโย ปุพฺพภาเค ‘‘มุสาวาทา เวรมณี’’ติอาทิวิภาคา วิรติโยปิ เจตนาโยปิ หุตฺวา มคฺคกฺขเณ วิรติโยว, สมฺมาวายามสติโย กิจฺจโต สมฺมปฺปธานสติปฏฺฐานว เสน จตฺตาริ นามานิ ลภนฺติฯ สมฺมาสมาธิ ปน มคฺคกฺขเณปิ ปฐมชฺฌานาทิวเสน นานา เอวาติ เอวํ ปุพฺพภาคาปรภาเคสุ **ปวตฺติวิภาคโต**ฯ ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิต’’นฺติอาทินา (วิภ. ๔๘๙) **ภาวนาวิธิโต**ฯ ‘‘ตตฺถ กตโม อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค? อิธ, ภิกฺขุ, ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ…เป.… ทุกฺขปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํ, ตสฺมึ สมเย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค โหติ – สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป’’ติอาทินา (วิภ. ๔๙๙) **จตุราสีติยา นยสหสฺสวิภาเคหี**ติ เอวํ อเนกาการโต ปวตฺตานิ ภควโต อริยมคฺควิภาวนญาณานิ อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต สพฺพานิปิ ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา ปฐมชฺฌานสมาปตฺติยา จ นิโรธสมาปตฺตีติ เอตาสุ อนุปฏิปาฏิยา วิหริตพฺพฏฺฐาน สมาปชฺชิตพฺพฏฺฐาน จ อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีสุ สมฺปาทนปจฺจเวกฺขณาทิวเสน ยถารหํ สมฺปโยควเสน จ ปวตฺตานิ ภควโต ญาณานิ ตทตฺถสิทฺธิยา ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ ตถา ‘‘อิทํ อิมสฺส ฐานํ , อิทํ อฏฺฐาน’’นฺติ อวิปรีตํ ตสฺส ตสฺส ผลสฺส การณาการณชานนํ, เตสํ เตสํ สตฺตานํ อตีตาทิเภทภินฺนสฺส กมฺมสมาทานสฺส อนวเสสโต ยถาภูตํ วิปากนฺตรชานนํ, อายูหนกฺขเณเยว ตสฺส ตสฺส สตฺตสฺส ‘‘อยํ นิรยคามินี ปฏิปทา…เป.… อยํ นิพฺพานคามินี ปฏิปทา’’ติ ยาถาวโต สาสวานาสวกมฺมวิภาคชานนํ, ขนฺธายตนานํ อุปาทินฺนานุปาทินฺนาทิอเนกสภาวํ นานาสภาวญฺจ ตสฺส โลกสฺส ‘‘อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตา อิมสฺมึ ธมฺมปฺปเภเท อยํ วิเสโส ชายตี’’ติอาทินา นเยน ยถาภูตํ ธาตุนานตฺตชานนํ, สทฺธาทิอินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุตาชานนํ สํกิเลสาทีหิ สทฺธึ ฌานวิโมกฺขาทิชานนํ, สตฺตานํ อปริมาณาสุ ชาตีสุ ตปฺปฏิพทฺเธน สทฺธึ อนวเสสโต ปุพฺเพนิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตติชานนํ หีนาทิวิภาเคหิ สทฺธึ จุติปฏิสนฺธิชานนํ, ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว จตุสจฺจชานนนฺติ อิมานิ ภควโต ทสพลญาณานิ อวิรชฺฌิตฺวา ยถาสกํวิสยาวคาหนโต ยถาธิเปฺปตตฺถสาธนโต จ ยถาภูตวุตฺติยา ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อิธ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ อาทิ (วิภ. ๘๐๙; อ. นิ. ๑๐.๒๑)ฯ

เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ยถา เจเตสมฺปิ ญาณานํ วเสน, เอวํ ยถาวุตฺตานํ สติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานาทิวิภาวน ญาณาทิอนนฺตาปริเมยฺยเภทานํ อนญฺญสาธารณานํ ปญฺญาวิเสสานํ วเสน ภควา ตถานิ ญาณานิ อาคโต อธิคโตติ ตถาคโต, เอวมฺปิ ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถา คโตติ ตถาคโต**? ยา ตา ภควโต อภิชาติอภิสโมฺพธิธมฺมวินยปญฺญาปนอนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุโย, ตา ตถาฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยทตฺถํ ตา โลกนาเถน อภิปตฺถิตา ปวตฺติตา จ, ตทตฺถสฺส เอกนฺตสิทฺธิยา อวิสํวาทนโต อวิปรีตตฺถวุตฺติยา ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ ตถา หิ อยํ ภควา โพธิสตฺตภูโต สมตึสปารมิปริปูรณาทิกํ วุตฺตปฺปการํ สพฺพพุทฺธตฺตเหตุํ สมฺปาเทตฺวา ตุสิตปุเร ฐิโต พุทฺธโกลาหลํ สุตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตาหิ เอกโต สนฺนิปติตาหิ อุปสงฺกมิตฺวา –

> ‘‘กาโล โข เต มหาวีร, อุปฺปชฺช มาตุกุจฺฉิยํ;
> สเทวกํ ตารยโนฺต, พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปท’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๑.๖๗) –

อายาจิโต อุปฺปนฺนปุพฺพนิมิโตฺต ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกตฺวา ‘‘อิทานิ อหํ มนุสฺสโยนิยํ อุปฺปชฺชิตฺวา อภิสมฺพุชฺฌิสฺสามี’’ติ อาสาฬฺหิปุณฺณมายํ สกฺยราชกุเล มหามายาย เทวิยา กุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา ทส มาเส เทวมนุสฺเสหิ มหตา ปริหาเรน ปริหริยมาโน วิสาขปุณฺณมายํ ปจฺจูสสมเย อภิชาตึ ปาปุณิฯ

อภิชาติกฺขเณ ปนสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณกฺขเณ วิย **ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตานิ** ปาตุรเหสุํ, อยํ ทสสหสฺสิโลกธาตุ สํกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ, ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อปริมาโณ โอภาโส ผริ, ตสฺส, ตํ สิรึ ทฏฺฐุกามา วิย อนฺธา จกฺขูนิ ปฏิลภึสุ, พธิรา สทฺทํ สุณึสุ, มูคา สมาลปึสุ, ขุชฺชา อุชุคตฺตา อเหสุํ, ปงฺคุลา ปทสา คมนํ ปฏิลภึสุ, พนฺธนคตา สพฺพสตฺตา อนฺทุพนฺธนาทีหิ มุจฺจึสุ, สพฺพนรเกสุ อคฺคิ นิพฺพายิ, เปตฺติวิสเย ขุปฺปิปาสา วูปสมิ, ติรจฺฉานานํ ภยํ นาโหสิ, สพฺพสตฺตานํ โรโค วูปสมิ, สพฺพสตฺตา ปิยํวทา อเหสุํ, มธุเรนากาเรน อสฺสา หสึสุ, วารณา คชฺชึสุ, สพฺพตูริยานิ สกสกนินฺนาทํ มุญฺจึสุ, อฆฏฺฏิตานิ เอว มนุสฺสานํ หตฺถูปคาทีนิ อาภรณานิ มธุเรนากาเรน สทฺทํ มุญฺจึสุ, สพฺพทิสา วิปฺปสนฺนา อเหสุํ, สตฺตานํ สุขํ อุปฺปาทยมาโน มุทุสีตลวาโต วายิ, อกาลเมโฆ วสฺสิ, ปถวิโตปิ อุทกํ อุพฺภิชฺชิตฺวา วิสฺสนฺทิ, ปกฺขิโน อากาสคมนํ วิชหึสุ, นทิโย อสนฺทมานา อฏฺฐํสุ, มหาสมุทฺเท มธุรํ อุทกํ อโหสิ, อุปกฺกิเลสวินิมฺมุตฺเต สูริเย ทิปฺปมาเน เอว อากาสคตา สพฺพา โชติโย โชตึสุ, ฐเปตฺวา อรูปาวจเร เทเว อวเสสา สเพฺพ เทวา สเพฺพ จ เนรยิกา ทิสฺสมานรูปา อเหสุํ, ตรุกุฏฺฏกวาฏเสลาทโย อนาวรณภูตา อเหสุํ, สตฺตานํ จุตูปปาตา นาเหสุํ, สพฺพํ อนิฏฺฐคนฺธํ อภิภวิตฺวา ทิพฺพคโนฺธ ปวายิ, สเพฺพ ผลูปคา รุกฺขา ผลธรา สมฺปชฺชึสุ, มหาสมุโทฺท สพฺพตฺถกเมว ปญฺจวเณฺณหิ ปทุเมหิ สญฺฉนฺนตโล อโหสิ, ถลชชลชาทีนิ สพฺพปุปฺผานิ ปุปฺผึสุ, รุกฺขานํ ขเนฺธสุ ขนฺธปทุมานิ, สาขาสุ สาขาปทุมานิ, ลตาสุ ลตาปทุมานิ, ปุปฺผึสุ, มหีตลสิลาตลานิ ภินฺทิตฺวา อุปรูปริ สตฺต สตฺต หุตฺวา ทณฺฑปทุมานิ นาม นิกฺขมึสุ, อากาเส โอลมฺพกปทุมานิ นิพฺพตฺตึสุ, สมนฺตโต ปุปฺผวสฺสํ วสฺสิ อากาเส ทิพฺพตูริยานิ วชฺชึสุ, สกลทสสหสฺสิโลกธาตุ วเฏฺฏตฺวา วิสฺสฏฺฐมาลาคุฬํ วิย, อุปฺปีเฬตฺวา ปวตฺตมาลากลาโป วิย, อลงฺกตปฏิยตฺตํ มาลาสนํ วิย จ เอกมาลามาลินี วิปฺผุรนฺตวาฬพีชนี ปุปฺผธูปคนฺธปริวาสิตา ปรมโสภคฺคปฺปตฺตา อโหสิ, ตานิ จ ปุพฺพนิมิตฺตานิ อุปริ อธิคตานํ อเนเกสํ วิเสสาธิคมานํ นิมิตฺตภูตานิ เอว อเหสุํฯ เอวํ อเนกจฺฉริยปาตุภาวา อยํ อภิชาติ ยทตฺถํ เตน อภิปตฺถิตา, ตสฺสา อภิสโมฺพธิยา เอกนฺตสิทฺธิยา ตถาว อโหสิ อวิตถา อนญฺญถาฯ

ตถา เย พุทฺธเวเนยฺยา โพธเนยฺยพนฺธวา, เต สเพฺพปิ อนวเสสโต สยเมว ภควตา วินีตาฯ เย จ สาวกเวเนยฺยา ธมฺมเวเนยฺยา จ, เตปิ สาวกาทีหิ วินีตา วินยํ คจฺฉนฺติ คมิสฺสนฺติ จาติ ยทตฺถํ ภควตา อภิสโมฺพธิ อภิปตฺถิตา, ตทตฺถสฺส เอกนฺตสิทฺธิยา อภิสโมฺพธิ ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ

อปิจ ยสฺส ยสฺส เญยฺยธมฺมสฺส โย โย สภาโว พุชฺฌิตโพฺพ, โส โส หตฺถตเล ฐปิตอามลกํ วิย อาวชฺชนมตฺตปฏิพเทฺธน อตฺตโน ญาเณน อวิปรีตํ อนวเสสโต ภควตา อภิสมฺพุโทฺธติ เอวมฺปิ อภิสโมฺพธิ ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ

ตถา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ตถา ตถา เทเสตพฺพปฺปการํ, เตสํ เตสญฺจ สตฺตานํ อาสยานุสยจริยาธิมุตฺตึ สมฺมเทว โอโลเกตฺวา ธมฺมตํ อวิชหเนฺตเนว ปญฺญตฺตินยํ โวหารมตฺตํ อนติธาวเนฺตเนว จ ธมฺมตํ วิภาเวเนฺตน ยถาปราธํ ยถาชฺฌาสยํ ยถาธมฺมญฺจ อนุสาสเนฺตน ภคว

ตา เวเนยฺยา วินีตา อริยภูมึ สมฺปาปิตาติ ธมฺมวินยปญฺญาปนาปิสฺส ตทตฺถสิทฺธิยา ยถาภูตวุตฺติยา จ ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ

ตถา ยา สา ภควตา อนุปฺปตฺตา ปถวิยาทิผสฺสเวทนาทิรูปารูปสภาวนิมุตฺตา ลุชฺชนปลุชฺชนภาวาภาวโต โลกสภาวาตีตา ตมสา วิสํสฏฺฐตฺตา เกนจิ อโนภาสนียา โลกสภาวาภาวโต เอว คติอาทิภาวรหิตา อปฺปติฏฺฐา อนารมฺมณา อมตมหานิพฺพานธาตุ ขนฺธสงฺขาตานํ อุปาทีนํ เลสมตฺตสฺสาปิ อภาวโต ‘‘อนุปาทิเสสา’’ติปิ วุจฺจติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ตทายตนํ, ยตฺถ เนว ปถวี น อาโป น เตโช น วาโย น อากาสานญฺจายตนํ น วิญฺญาณญฺจายตนํ น อากิญฺจญฺญายตนํ น เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ นายํ โลโก น ปโร โลโก น จ อุโภ จนฺทิมสูริยาฯ ตมหํ, ภิกฺขเว, เนว อาคตึ วทามิ น คตึ น ฐิตึ น จุตึ น อุปปตฺตึ; อปฺปติฏฺฐํ อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมเวตํ เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสา’’ติ (อุทา. ๗๑)ฯ

สา สเพฺพสมฺปิ อุปาทานกฺขนฺธานํ อตฺถงฺคโม สพฺพสงฺขารานํ สมโถ, สพฺพูปธีนํ ปฏินิสฺสโคฺค, สพฺพทุกฺขานํ วูปสโม, สพฺพาลยานํ สมุคฺฆาโต, สพฺพวฏฺฏานํ อุปเจฺฉโท, อจฺจนฺตสนฺติลกฺขณาติ ยถาวุตฺตสภาวสฺส กทาจิปิ อวิสํวาทนโต ตถา อวิตถา อนญฺญถา ฯ เอวเมตา อภิชาติอาทิกา ตถา คโต อุปคโต อธิคโต ปฏิปโนฺน ปโตฺตติ ตถาคโตฯ เอวํ ภควา ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถาวิโธติ ตถาคโต?** ยถาวิธา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา, อยมฺปิ ภควา ตถาวิโธฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยถาวิธา เต ภควโนฺต มคฺคสีเลน, ผลสีเลน, สเพฺพนปิ โลกิยโลกุตฺตรสีเลน, มคฺคสมาธินา, ผลสมาธินา, สเพฺพนปิ โลกิยโลกุตฺตรสมาธินา, มคฺคปญฺญาย, ผลปญฺญาย, สพฺพายปิ โลกิยโลกุตฺตรปญฺญาย, เทวสิกํ วฬญฺชิตเพฺพหิ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติวิหาเรหิ, ตทงฺควิมุตฺติยา วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติยา นิสฺสรณวิมุตฺติยาติ สเงฺขปโต, วิตฺถารโต ปน อนนฺตาปริมาณเภเทหิ อจิเนฺตยฺยานุภาเวหิ สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ, อยมฺปิ อมฺหากํ ภควา ตถาวิโธฯ สเพฺพสญฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อายุเวมตฺตํ, สรีรปฺปมาณเวมตฺตํ, กุลเวมตฺตํ, ทุกฺกรจริยาเวมตฺตํ, รสฺมิเวมตฺตนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ เวมเตฺตหิ สิยา เวมตฺตํ, น ปน สีลวิสุทฺธิอาทีสุ วิสุทฺธีสุ สมถวิปสฺสนาปฏิปตฺติยํ อตฺตนา ปฏิวิทฺธคุเณสุ จ กิญฺจิ นานากรณํ อตฺถิ, อถ โข มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย อญฺญมญฺญํ นิพฺพิเสสา เต พุทฺธา ภควโนฺตฯ ตสฺมา ยถาวิธา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา, อยมฺปิ ภควา ตถาวิโธฯ เอวํ ตถาวิโธติ ตถาคโตฯ วิธโตฺถ เจตฺถ คตสโทฺทฯ ตถา หิ โลกิยา วิธยุตฺตคตสเทฺท ปการเตฺถ วทนฺติฯ

กถํ **ตถาปวตฺติโกติ ตถาคโต?** อนญฺญสาธารเณน อิทฺธานุภาเวน สมนฺนาคตตฺตา อตฺถปฏิสมฺภิทาทีนํ อุกฺกํสปารมิปฺปตฺติยา อนาวรณญาณปฏิลาเภน จ ภควโต กายปฺปวตฺติยาทีนํ กตฺถจิ ปฏิฆาตาภาวโต ยถารุจิ ตถา คตํ คติ คมนํ กายวจีจิตฺตปฺปวตฺติ เอตสฺสาติ ตถาคโตฯ เอวํ ตถาปวตฺติโกติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตเถหิ อคโตติ ตถาคโต?** โพธิสมฺภารสมฺภรเณ ตปฺปฏิปกฺขปฺปวตฺติสงฺขาตํ นตฺถิ เอตสฺส คตนฺติ อคโตฯ โส ปนสฺส อคตภาโว มเจฺฉรทานปารมิอาทีสุ อวิปรีตํ อาทีนวานิสํสปจฺจเวกฺขณาทินยปฺปวเตฺตหิ ญาเณหีติ ตเถหิ ญาเณหิ อคโตติ ตถาคโตฯ

อถ วา กิเลสาภิสงฺขารปฺปวตฺติสงฺขาตํ ขนฺธปฺปวตฺติสงฺขาตเมว วา ปญฺจสุปิ คตีสุ คตํ คมนํ เอตสฺส นตฺถีติ อคโตฯ สอุปาทิเสสอนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติยา สฺวายมสฺส อคตภาโว ตเถหิ อริยมคฺคญาเณหีติ เอวมฺปิ ภควา ตเถหิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถาคตภาเวน ตถาคโต?** ตถาคตภาเวนาติ จ ตถาคตสฺส สพฺภาเวน, อตฺถิตายาติ อโตฺถฯ โก ปเนส ตถาคโต, ยสฺส อตฺถิตาย ภควา ตถาคโตติ วุจฺจตีติ? สทฺธมฺโมฯ สทฺธมฺโม หิ อริยมคฺโค ตาว ยถา ยุคนทฺธสมถวิปสฺสนาพเลน อนวเสสกิเลสปกฺขํ สมูหนนฺเตน สมุจฺเฉทปฺปหานวเสน คนฺตพฺพํ, ตถา คโตฯ ผลธมฺโม ยถา อตฺตโน มคฺคานุรูปํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานวเสน คนฺตพฺพํ, ตถา คโต ปวโตฺตฯ นิพฺพานธมฺโม ปน ยถา คโต ปญฺญาย ปฏิวิโทฺธ สกลวฏฺฏทุกฺขวูปสมาย สมฺปชฺชติ, พุทฺธาทีหิ ตถา คโต สจฺฉิกโตติ ตถาคโตฯ ปริยตฺติธมฺโมปิ ยถา ปุริมพุเทฺธหิ สุตฺตเคยฺยาทิวเสน ปวตฺติอาทิปฺปกาสนวเสน จ เวเนยฺยานํ อาสยาทิอนุรูปํ ปวตฺติโต, อมฺหากมฺปิ ภควตา ตถา คโต คทิโต ปวตฺติโตติ วา ตถาคโตฯ ยถา ภควตา เทสิโต, ตถา ภควโต สาวเกหิ คโต อวคโตติ ตถาคโตฯ เอวํ สโพฺพปิ สทฺธมฺโม ตถาคโตฯ เตนาห สโกฺก เทวานมิโนฺท ''ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ, ธมฺมํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู''ติ (ขุ. ปา. ๖.๑๗; สุ. นิ. ๒๔๐)ฯ สฺวาสฺส อตฺถีติ ภควา ตถาคโตฯ

ยถา จ ธโมฺม, เอวํ อริยสโงฺฆปิ, ยถา อตฺตหิตาย ปรหิตาย จ ปฏิปเนฺนหิ สุวิสุทฺธํ ปุพฺพภาคสมถวิปสฺสนาปฏิปทํ ปุรกฺขตฺวา เตน เตน มเคฺคน คนฺตพฺพํ, ตํ ตํ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ ยถา วา ภควตา สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทินโย เทสิโต, ตถา จ พุทฺธตฺตา ตถา คทนโต จ ตถาคโตฯ เตนาห สโกฺก เทวราชา – ''ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ, สงฺฆํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู''ติ (ขุ. ปา. ๖.๑๘; สุ. นิ. ๒๔๑), สฺวาสฺส สาวกภูโต อตฺถีติ ภควา ตถาคโตฯ เอวํ ตถาคตภาเวน ตถาคโตฯ

อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตภาวทีปเน มุขมตฺตกเมว, สพฺพากาเรน ปน ตถาคโตว ตถาคตสฺส ตถาคตภาวํ วเณฺณยฺยฯ อิทญฺหิ ตถาคตปทํ มหตฺถํ, มหาคติกํ, มหาวิสยํ, ตสฺส อปฺปมาทปทสฺส วิย เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ ยุตฺติโต อตฺถภาเวน อาหรโนฺต ''อติเตฺถน ธมฺมกถิโก ปกฺขโนฺท''ติ น วตฺตโพฺพติฯ

ตเตฺถตํ วุจฺจติ –

> ''ยเถว โลเก ปุริมา มเหสิโน,
> สพฺพญฺญุภาวํ มุนโย อิธาคตา;
> ตถา อยํ สกฺยมุนีปิ อาคโต,
> ตถาคโต วุจฺจติ เตน จกฺขุมาฯ
>
> ''ปหาย กามาทิมเล อเสสโต,
> สมาธิญาเณหิ ยถา คตา ชินา;
> ปุราตนา สกฺยมุนี ชุตินฺธโร,
> ตถา คโต เตน ตถาคโต มโตฯ
>
> ''ตถญฺจ ธาตายตนาทิลกฺขณํ,
> สภาวสามญฺญวิภาคเภทโต;
> สยมฺภุญาเณน ชิโนยมาคโต,

ตถาคโต วุจฺจติ สกฺยปุงฺคโวฯ

‘‘ตถานิ สจฺจานิ สมนฺตจกฺขุนา,
ตถา อิทปฺปจฺจยตา จ สพฺพโส;
อนญฺญเนยฺยา นยโต วิภาวิตา,
ตถา คโต เตน ชิโน ตถาคโตฯ

‘‘อเนกเภทาสุปิ โลกธาตุสุ,
ชินสฺส รูปายตนาทิโคจเร;
วิจิตฺตเภเท ตถเมว ทสฺสนํ,
ตถาคโต เตน สมนฺตโลจโนฯ

‘‘ยโต จ ธมฺมํ ตถเมว ภาสติ,
กโรติ วาจายนุรูปมตฺตโน;
คุเณหิ โลกํ อภิภุยฺยิรียติ,
ตถาคโต เตนปิ โลกนายโกฯ

‘‘ตถา ปริญฺญาย ตถาย สพฺพโส,
อเวทิ โลกํ ปภวํ อติกฺกมิ;
คโต จ ปจฺจกฺขกิริยาย นิพฺพุตึ,
อริยมคฺคญฺจ คโต ตถาคโตฯ

‘‘ตถา ปฏิญฺญาย ตถาย สพฺพโส,
หิตาย โลกสฺส ยโตยมาคโต;
ตถาย นาโถ กรุณาย สพฺพทา,
คโต จ เตนาปิ ชิโน ตถาคโตฯ

‘‘ตถานิ ญาณานิ ยโตยมาคโต,
ยถาสภาวํ วิสยาวโพธโต;
ตถาภิชาติปฺปภุตี ตถาคโต,
ตทตฺถสมฺปาทนโต ตถาคโตฯ

‘‘ยถาวิธา เต ปุริมา มเหสิโน,
ตถาวิโธยมฺปิ ตถา ยถารุจิ;
ปวตฺตวาจา ตนุจิตฺตภาวโต,
ตถาคโต วุจฺจติ อคฺคปุคฺคโลฯ

‘‘สโมฺพธิสมฺภารวิปกฺขโต ปุเร,
คตํ น สํสารคตมฺปิ ตสฺส วา;
น จตฺถิ นาถสฺส ภวนฺตทสฺสิโน,
ตเถหิ ตสฺมา อคโต ตถาคโตฯ

‘‘ตถาคโต ธมฺมวโร มเหสินา,
ยถา ปหาตพฺพมลํ ปหียติ;

ตถาคโต อริยคโณ วินายโก,
ตถาคโต เตน สมงฺคิภาวโต’’ติฯ

อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธนฺติ เอตฺถ **อรหา**ติ ปทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา **สมฺมาสมฺพุทฺธํ**ฯ ยํกิญฺจิ เญยฺยํ นาม, ตสฺส สพฺพสฺสปิ สพฺพาการโต อวิปรีตโต สยเมว อภิสมฺพุทฺธตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ อิมินาสฺส ปโรปเทสรหิตสฺส สพฺพากาเรน สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติโน อนาวรณญาณสงฺขาตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อธิคโม ทสฺสิโตฯ

นนุ จ สพฺพญฺญุตญฺญาณโต อญฺญํ อนาวรณํ, อญฺญถา ฉ อสาธารณานิ ญาณานิ พุทฺธญาณานีติ วจนํ วิรุเชฺฌยฺยาติ? น วิรุชฺฌติ, วิสยปฺปวตฺติเภทวเสน อเญฺญหิ อสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ เอกเสฺสว ญาณสฺส ทฺวิธา วุตฺตตฺตาฯ เอกเมว หิ ตํ ญาณํ อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมวิสยตาย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ จ อาวรณาภาวโต นิสฺสงฺคจารมุปาทาย อนาวรณญาณนฺติ วุตฺตํฯ ยถาห ปฏิสมฺภิทายํ –

‘‘สพฺพํ สงฺขตาสงฺขตํ อนวเสสํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณญาณ’’นฺติอาทิ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๙)ฯ

ตสฺมา นตฺถิ เนสํ อตฺถโต เภโท, เอกเนฺตเนวตํ เอวมิจฺฉิตพฺพํฯ อญฺญถา สพฺพญฺญุตานาวรณญาณานํ สาธารณตา อสพฺพธมฺมารมฺมณตา จ อาปเชฺชยฺยฯ น หิ ภควโต ญาณสฺส อณุมตฺตมฺปิ อาวรณํ อตฺถิ, อนาวรณญาณสฺส จ อสพฺพธมฺมารมฺมณภาเว ยตฺถ ตํ น ปวตฺตติ ตตฺถาวรณสพฺภาวโต อนาวรณภาโวเยว น สิยาฯ อถ วา ปน โหตุ อญฺญเมว อนาวรณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณโต, อิธ ปน สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย อนาวรณญาณนฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว อธิเปฺปตํ, ตเสฺสวาธิคเมน ภควา สพฺพญฺญู สพฺพวิทู สมฺมาสมฺพุโทฺธติ วุจฺจติ, น สกึเยว สพฺพธมฺมาวโพธโตฯ ตถา จ วุตฺตํ ปฏิสมฺภิทายํ –

‘‘วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุโทฺธ’’ติฯ

สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถญาณสมธิคเมน หิ ภควโต สนฺตาเน อนวเสสธเมฺม ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถตา อโหสีติฯ

เอตฺถาห – กึ ปนิทํ ญาณํ ปวตฺตมานํ สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ, อุทาหุ กเมนาติ? กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ, อตีตานาคตปฺปจฺจุปฺปนฺนอชฺฌตฺตพหิทฺธาทิเภทภินฺนานํ สงฺขตธมฺมานํ อสงฺขตสมฺมุติธมฺมานญฺจ เอกชฺฌํ อุปฏฺฐาเน ทูรโต จิตฺตปฏํ เปกฺขนฺตสฺส วิย วิสยวิภาเคนาวโพโธ น สิยา, ตถา จ สติ ‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ วิปสฺสนฺตานํ อนตฺตากาเรน วิย สพฺพธมฺมา อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณสฺส วิสยา โหนฺตีติ อาปชฺชติฯ เยปิ ‘‘สพฺพเญยฺยธมฺมานํ ฐิตลกฺขณวิสยํ วิกปฺปรหิตํ สพฺพกาลํ พุทฺธานํ ญาณํ ปวตฺตติ, เตน เต สพฺพวิทูติ วุจฺจนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา –

‘‘จรํ สมาหิโต นาโค, ติฏฺฐโนฺตปิ สมาหิโต’’ติฯ –

‘‘อิทมฺปิ วจนํ สุวุตฺตํ โหตี’’ติ วทนฺติ, เตสมฺปิ วุตฺตโทสานาติวตฺติ, ฐิตลกฺขณารมฺมณตาย จ อตีตานาคตสมฺมุติธมฺมานํ ตทภาวโต, เอกเทสวิสยเมว ภควโต ญาณํ สิยาฯ ตสฺมา สกึเยว

ญาณํ ปวตฺตตีติ น ยุชฺชติฯ

อถ กเมน สพฺพสฺมึ วิสเย ญาณํ ปวตฺตตีติ? เอวมฺปิ น ยุชฺชติฯ น หิ ชาติภูมิสภาวาทิวเสน ทิสาเทสกาลาทิวเสน จ อเนกเภทภินฺเน เญยฺเย กเมน คยฺหมาเน ตสฺส อนวเสสปฏิเวโธ สมฺภวติ อปริยนฺตภาวโต เญยฺยสฺสฯ เย ปน ''อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต เญยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา เสเสปิ เอวนฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววตฺถาปเนน สพฺพญฺญู ภควา, ตญฺจ ญาณํ น อนุมานิกํ สํสยาภาวโตฯ สํสยานุพทฺธญฺหิ โลเก อนุมานญาณ''นฺติ วทนฺติ, เตสมฺปิ น ยุตฺตํฯ สพฺพสฺส หิ อปจฺจกฺขภาเว อตฺถสฺส อวิสํวาทเนน เญยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา เสเสปิ เอวนฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววตฺถาปนสฺส อสมฺภวโตฯ ยญฺหิ ตํ เสสํ, ตํ อปจฺจกฺขนฺติฯ อถ ตมฺปิ ปจฺจกฺขํ, ตสฺส เสสภาโว ปน น สิยาติ สพฺพเมตํ อการณํฯ กสฺมา? อวิสยวิจารภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ''พุทฺธวิสโย, ภิกฺขเว, อจินฺเตโยฺย, น จินฺตตโพฺพ; โย จินฺเตยฺย, อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา''ติ (อ. นิ. ๔.๗๗)ฯ

อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ – ยํกิญฺจิ ภควตา ญาตุํ อิจฺฉิตํ สกลเมกเทโส วา, ตตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย ปจฺจกฺขโต ญาณํ ปวตฺตติ, นิจฺจสมาธานญฺจ วิเกฺขปาภาวโต, ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส สกลสฺส อวิสยภาวโต ตสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติตา น สิยา, เอกนฺเตเนว สา อิจฺฉิตพฺพา ''สเพฺพ ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อาวชฺชนปฏิพทฺธา, อากงฺขาปฏิพทฺธา, มนสิการปฏิพทฺธา, จิตฺตุปฺปาทปฏิพทฺธา''ติ (มหานิ. ๖๙; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕) วจนโตฯ อตีตานาคตวิสยมฺปิ ภควโต ญาณํ อนุมานาคมนตกฺกคฺคหณวิรหิตตฺตา ปจฺจกฺขเมวฯ

นนุ จ เอตสฺมิมฺปิ ปเกฺข ยทา สกลํ ญาตุํ อิจฺฉิตํ, ตทา สกิเมว สกลวิสยตาย อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณํ ปวเตฺตยฺยาติ วุตฺตโทสานาติวตฺติเยวาติ? น, ตสฺส วิโสธิตตฺตาฯ วิโสธิโต หิ โส พุทฺธวิสโย อจินฺเตโยฺยติฯ อญฺญถา ปจฺุรชนญาณสมวุตฺติตาย พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ญาณสฺส อจินฺเตยฺยตา น สิยา, ตสฺมา สกลธมฺมารมฺมณมฺปิ ตํ เอกธมฺมารมฺมณํ วิย สุววตฺถาปิเตเยว เต ธเมฺม กตฺวา ปวตฺตตีติ อิทเมตฺถ อจินฺเตยฺยํฯ ยาวตกํ เญยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํ, ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เญยฺยํ, เญยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เญยฺยนฺติ เอวเมกชฺฌํ วิสุํ วิสุํ สกึ กเมน จ อิจฺฉานุรูปํ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควาฯ ตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํฯ

เทฺว วิตกฺกาติ เทฺว สมฺมา วิตกฺกาฯ ตตฺถ วิตเกฺกนฺติ เอเตน, สยํ วา วิตเกฺกติ, วิตกฺกนมตฺตเมว วาติ วิตโกฺกฯ สฺวายํ อารมฺมณาภินิโรปนลกฺขโณ, อาหนนปริยาหนนรโส, อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อานยนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ วิสยเภเทน ปน ตํ ทุวิธา กตฺวา วุตฺตํ ''เทฺว วิตกฺกา''ติฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ สมํ สมฺมา จ อุทฺธมุทฺธํ มริยาทาย จรนฺติฯ มริยาทโตฺถ หิ อยมากาโร, เตน จ โยเคน ''ตถาคตํ อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธ''นฺติ อิทํ สามิอเตฺถ อุปโยควจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อตฺตโน วิสเย สมํ สมฺมา จ อญฺญมญฺญํ มริยาทํ อนติกฺกมนฺตา อุทฺธมุทฺธํ พหุลํ อภิณฺหํ จรนฺติ ปวตฺตนฺตีติฯ

โก ปน เนสํ วิสโย, กา วา มริยาทา, กถญฺจ ตํ อนติกฺกมิตฺวา เต อุทฺธมุทฺธํ พหุลํ อภิณฺหํ นิจฺจํ ปวตฺตนฺตีติ? วุจฺจเต – เขมวิตโกฺก, ปวิเวกวิตโกฺกติ อิเม เทฺว วิตกฺกาเยวฯ เตสุ **เขมวิตโกฺก** ตาว ภควโต วิเสเสน กรุณาสมฺปยุโตฺต, เมตฺตามุทิตาสมฺปยุโตฺตปิ ลพฺภเตว, ตสฺมา โส

มหากรุณาสมาปตฺติยา เมตฺตาทิสมาปตฺติยา จ ปุพฺพงฺคโม สมฺปยุตฺโต จ เวทิตพฺโพฯ **ปวิเวกวิตกฺโก** ปน ผลสมาปตฺติยา ปุพฺพงฺคโม สมฺปยุตฺโต จ, ทิพฺพวิหาราทิวเสนาปิ ลพฺภเตวฯ อิติ เนสํ วิตกฺก วิสโย, ตสฺมา เอกสฺมึ สนฺตาเน พหุลํ ปวตฺตมานานมฺปิ กาเลน กาลํ ส วิสยสฺมึเยว จรณโต นตฺถิ มริยาทา, น สงฺกเรน วุตฺติฯ

ตตฺถ เขมวิตกฺก ภควโต กรุโณกฺกมนาทินา วิภาเวตพฺโพ, ปวิเวกวิตกฺก สมาปตฺตีหิฯ ตตฺรายํ วิภาวนา – ‘‘อยํ โลโก สนฺตาปชาโต ทุกฺขปเรโต’’ติอาทินา ราคคฺคิอาทีหิ โลกสนฺนิวาสสฺส อาทิตฺตตาทิอาการทสฺสเนหิ มหากรุณาสมาปตฺติยา ปุพฺพภาเค , สมาปตฺติยมฺปิ ปฐมชฺฌานวเสน วตฺตพฺโพฯ วุตฺตเญฺหตํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๗-๑๑๘) –

‘‘พหูหิ อากาเรหิ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ, อาทิตฺโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมติฯ อุยฺยุตฺโต, ปยาโต, กุมฺมคฺคปฏิปโนฺน, อุปนียติ โลโก อทฺธุโว, อตาโณ โลโก อนภิสฺสโร, อสฺสโก โลโก, สพฺพํ ปหาย คมนียํ, อูโน โลโก อติตฺโต ตณฺหาทาโสฯ

‘‘อตายโน โลกสนฺนิวาโส, อเลโณ, อสรโณ, อสรณีภูโต, อุทฺธโต โลโก อวูปสโนฺต, สสโลฺล โลกสนฺนิวาโส วิโทฺธ ปุถุสเลฺลหิ, อวิชฺชนฺธการาวรโณ กิเลสปญฺชรปริกฺขิโตฺต, อวิชฺชาคโต โลกสนฺนิวาโส อณฺฑภูโต ปริโยนทฺโธ ตนฺตากุลกชาโต กุลาคุณฺฐิกชาโต มุญฺชปพฺพชภูโต อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ สํสารํ นาติวตฺตตีติ ปสฺสนฺตานํ, อวิชฺชาวิสโทสสํลิโตฺต กิเลสกลลีภูโต, ราคโทสโมหชฏาชฏิโตฯ

‘‘ตณฺหาสงฺฆาฏปฏิมุกฺโก, ตณฺหาชาเลน โอตฺถโฏ, ตณฺหาโสเตน วุยฺหติ, ตณฺหาสํโยชเนน สํยุโตฺต, ตณฺหานุสเยน อนุสโฏ, ตณฺหาสนฺตาเปน สนฺตปฺปติ, ตณฺหาปริฬาเหน ปริฑยฺหติฯ

‘‘ทิฎฺฐิสงฺฆาฏปฏิมุกฺโก, ทิฎฺฐิชาเลน โอตฺถโฏ, ทิฎฺฐิโสเตน วุยฺหติ, ทิฎฺฐิสํโยชเนน สํยุโตฺต, ทิฎฺฐานุสเยน อนุสโฏ, ทิฎฺฐิสนฺตาเปน สนฺตปฺปติ, ทิฎฺฐิปริฬาเหน ปริฑยฺหติฯ

‘‘ชาติยา อนุคโต, ชราย อนุสโฏ, พฺยาธินา อภิภูโต, มรเณน อพฺภาหโต, ทุเกฺข ปติฎฺฐิโตฯ

‘‘ตณฺหาย โอฑฺฑิโต, ชราปาการปริกฺขิโตฺต, มจฺจุปาสปริกฺขิโตฺต, มหาพนฺธนพโทฺธ, โลกสนฺนิวาโส, ราคพนฺธเนน, โทสโมหพนฺธเนน, มานทิฎฺฐิกิเลสทุจฺจริตพนฺธเนน พโทฺธ, มหาสมฺพาธปฏิปโนฺน, มหาปลิโพเธน ปลิพุโทฺธ, มหาปปาเต ปติโต, มหากนฺตารปฏิปโนฺน, มหาสํสารปฏิปโนฺน, มหาวิทุเคฺค สมฺปริวตฺตติ, มหาปลิเป ปลิปโนฺนฯ

‘‘อพฺภาหโต โลกสนฺนิวาโส, อาทิโตฺต โลกสนฺนิวาโส ราคคฺคินา, โทสคฺคินา, โมหคฺคินา ชาติยา…เป.… อุปายาเสหิ, อุนฺนีตโก โลกสนฺนิวาโส หญฺญติ นิจฺจมตาโณ ปตฺตทโณฺฑ ตกฺกโร, วชฺชพนฺธนพโทฺธ อาฆาตนปจฺจุปฏฺฐิโต, อนาโถ โลกสนฺนิวาโส ปรมการุญฺญตํ ปโตฺต, ทุกฺขาภิตุโนฺน จิรรตฺตปีฬิโต, นิจฺจคธิโต นิจฺจปิปาสิโตฯ

‘‘อโนฺธ, อจกฺขุโก, หตเนโตฺต, อปริณายโก, วิปถปกฺขโนฺท, อณฺชสาปรโทฺธ, มโหฆปกฺขโนฺทฯ

‘‘ทฺวีหิ ทิฏฺฐิคเตหิ ปริยุฏฺฐิโต, ตีหิ ทุจฺจริเตหิ วิปฺปฏิปโนฺน, จตูหิ โยเคหิ โยชิโต, จตูหิ คเนฺถหิ คนฺถิโต, จตูหิ อุปาทาเนหิ อุปาทียติ, ปญฺจคติสมารุโฬฺห, ปญฺจหิ กามคุเณหิ รชฺชติ, ปญฺจหิ นีวรเณหิ โอตฺถโฏ, ฉหิ วิวาทมูเลหิ วิวทติ, ฉหิ ตณฺหากาเยหิ รชฺชติ, ฉหิ ทิฏฺฐิคเตหิ ปริยุฏฺฐิโต, สตฺตหิ อนุสเยหิ อนุสโฏ, สตฺตหิ สํโยชเนหิ สํยุโตฺต, สตฺตหิ มาเนหิ อุนฺนโต, อฏฺฐหิ โลกธเมฺมหิ สมฺปริวตฺตติ, อฏฺฐหิ มิจฺฉเตฺตหิ นิยโต, อฏฺฐหิ ปุริสโทเสหิ ทุสฺสติ, นวหิ อาฆาตวตฺถูหิ อาฆาติโต, นวหิ มาเนหิ อุนฺนโต, นวหิ ตณฺหามูลเกหิ ธเมฺมหิ รชฺชติ, ทสหิ กิเลสวตฺถูหิ กิลิสฺสติ, ทสหิ อาฆาตวตฺถูหิ อาฆาติโต, ทสหิ อกุสลกมฺมปเถหิ สมนฺนาคโต, ทสหิ สํโยชเนหิ สํยุโตฺต, ทสหิ มิจฺฉเตฺตหิ นิยโต, ทสวตฺถุกาย ทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต, ทสวตฺถุกาย อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต, อฏฺฐสตตณฺหาปปเญฺจหิ ปปญฺจิโต, ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐิคเตหิ ปริยุฏฺฐิโต โลกสนฺนิวาโสติ สมฺปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมติฯ

‘‘อหญฺจมฺหิ ติโณฺณ, โลโก จ อติโณฺณฯ อหญฺจมฺหิ มุโตฺต, โลโก จ อมุโตฺตฯ อหญฺจมฺหิ ทโนฺต, โลโก จ อทโนฺตฯ อหญฺจมฺหิ สโนฺต, โลโก จ อสโนฺตฯ อหญฺจมฺหิ อสฺสโตฺถ, โลโก จ อนสฺสโตฺถฯ อหญฺจมฺหิ ปรินิพฺพุโต, โลโก จ อปรินิพฺพุโตฯ ปโหมิ ขฺวาหํ ติโณฺณ ตาเรตุํ, มุโตฺต โมเจตุํ, ทโนฺต ทเมตุํ, สโนฺต สเมตุํ , อสฺสโตฺถ อสฺสาเสตุํ, ปรินิพฺพุโต ปเร จ ปรินิพฺพาเปตุนฺติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๗-๑๑๘)ฯ

อิมินาว นเยน ภควโต สเตฺตสุ เมตฺตาโอกฺกมนญฺจ วิภาเวตพฺพํฯ กรุณาวิสยสฺส หิ ทุกฺขสฺส ปฏิปกฺขภูตํ สุขํ สเตฺตสุ อุปสํหรนฺตี เมตฺตาปิ ปวตฺตตีติ อิธ อพฺยาปาทอวิหึสาวิตกฺกา เขมวิตโกฺกฯ ปวิเวกวิตโกฺก ปน เนกฺขมฺมวิตโกฺกเยว, ตสฺส ทิพฺพวิหารอริยวิหาเรสุ ปุพฺพภาคสฺส ปฐมชฺฌานสฺส ปจฺจเวกฺขณาย จ วเสน ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ เย เต ภควโต เทวสิกํ วฬญฺชนกวเสน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา สมาปตฺติวิหารา, เยสํ ปุเรจรณภาเวน ปวตฺตํ สมาธิจริยานุคตํ ญาณจริยานุคตํ ญาณํ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณนฺติ วุจฺจติ, เตสํ วเสน ภควโต ปวิเวกวิตกฺกสฺส พหุลํ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ อยญฺจ อโตฺถ มหาสจฺจกสุเตฺตนปิ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ ภควตา –

‘‘โส โข อหํ, อคฺคิเวสฺสน, ตสฺมึเยว ปุริมสฺมึ สมาธินิมิเตฺต อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปมิ, สนฺนิสาเทมิ, เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗)ฯ

อิทญฺหิ ภควา ‘‘สมโณ โคตโม อภิรูโป ปาสาทิโก สุผุสิตํ ทนฺตาวรณํ, ชิวฺหา ตนุกา, มธุรํ วจนํ, เตน ปริสํ รเญฺชโนฺต มเญฺญ วิจรติ, จิเตฺต ปนสฺส เอกคฺคตา นตฺถิ, โย เอวํ สญฺญตฺติพหุโล จรตี’’ติ สจฺจเกน นิคณฺฐปุเตฺตน วิตกฺกิเต อวสฺสํ สโหฒํ โจรํ คณฺหโนฺต วิย ‘‘น อคฺคิเวสฺสน ตถาคโต ปริสํ รเญฺชโนฺต สญฺญตฺติพหุโล วิจรติ, จกฺกวาฬปริยนฺตายปิ ปริสาย ธมฺมํ เทเสติ, อสลฺลีโน อนุปลิโตฺต เอกตฺตํ เอกวิหาริสุญฺญตาผลสมาปตฺติผลํ อนุยุโตฺต’’ติ ทเสฺสตุํ อาหริฯ

ภควา หิ ยสฺมึ ขเณ ปริสา สาธุการํ เทติ, ธมฺมํ วา ปจฺจเวกฺขติ, ตสฺมึ ขเณ ปุพฺพภาเคน กาลํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ผลสมาปตฺตึ อสฺสาสวาเร ปสฺสาสวาเร สมาปชฺชติ, สาธุการสทฺทนิโคฺฆเส อวิจฺฉินฺเนเยว ธมฺมปจฺจเวกฺขณาย จ ปริโยสาเน สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ฐิตฏฺฐานโต ปฏฺฐาย ธมฺมํ เทเสติฯ พุทฺธานญฺหิ ภวงฺคปริวาโส ลหุโก, อสฺสาสวาเร ปสฺสาสวาเร สมาปตฺติโย สมาปชฺชนฺติฯ เอวํ ยถาวุตฺตสมาปตฺตีนํ สปุพฺพภาคานํ วเสน ภควโต เขมวิตกฺกสฺส ปวิเวกวิตกฺกสฺส จ พหุลปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ ยสฺส พฺยาปาทวิหึสาวิตกฺกาทิสํกิเลสปฺปหานสฺส อพฺยาปาทวิตกฺกสฺส อวิหึสาวิตกฺกสฺส จ อานุภาเวน กุโตจิปิ ภยาภาวโต ตํสมงฺคี เขมปฺปโตฺต จ วิหรติ, ตโต จ สพฺพสฺสปิ สพฺพทาปิ เขมเมว โหติ อภยเมวฯ ตสฺมา ทุวิโธปิ อุภเยสํ เขมงฺกโรติ **เขมวิตโกฺก**ฯ ยสฺส ปน กามวิตกฺกาทิสํกิเลสปหานสฺส เนกฺขมฺมวิตกฺกสฺส อานุภาเวน กายวิเวโก, จิตฺตวิเวโก, อุปธิวิเวโกติ ติวิโธ; ตทงฺควิเวโก, วิกฺขมฺภนวิเวโก, สมุจฺฉทวิเวโก, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก, นิสฺสรณวิเวโกติ ปญฺจวิโธ จ วิเวโก ปาริปูรึ คจฺฉติฯ โส ยถารหํ อารมฺมณโต สมฺปโยคโต จ ปวิเวกสหคโต วิตโกฺกติ **ปวิเวกวิตโกฺก**ฯ เอเต จ เทฺว วิตกฺกา เอวํ วิภตฺตวิสยาปิ สมานา อาทิกมฺมิกานํ อญฺญมญฺญูปการาย สมฺภวนฺติฯ ยถา หิ เขมวิตกฺกสฺส ปวิเวกวิตโกฺก อนุปฺปนฺนสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย โหติ, เอวํ ปวิเวกวิตกฺกสฺสปิ เขมวิตโกฺกฯ น หิ วูปกฏฺฐกายจิตฺตานมนฺตเรน เมตฺตาวิหาราทโย สมฺภวนฺติ พฺยาปาทาทิปฺปหาเนน จ วินา จิตฺตวิเวกาทีนํ อสมฺภโวเยวาติ อญฺญมญฺญสฺส พหูปการา เอเต ธมฺมา ทฏฺฐพฺพาฯ ภควโต ปน สพฺพโส ปหีนสํกิเลสสฺส โลกหิตตฺถาย เอวํ เขมวิตโกฺก จ ปวิเวกวิตโกฺก จ อสฺสาสวารมเตฺตปิ หิตสุขมาวหนฺติเยวาติฯ เขโม จ วิตโกฺก ปวิเวโก จ วิตโกฺกติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

เอวํ อุทฺทิเฏฺฐ เทฺว วิตเกฺก นิทฺทิสิตุํ **“อพฺยาปชฺฌาราโม”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อพฺยาปชฺฌนํ กสฺสจิ อทุกฺขนํ อพฺยาปโชฺฌ, โส อารมิตพฺพโต อาราโม เอตสฺสาติ อพฺยาปชฺฌาราโมฯ อพฺยาปเชฺฌ รโต เสวนวเสน นิรโตติ **อพฺยาปชฺฌรโตฯ เอเสวา**ติ เอโส เอวฯ **อิริยายา**ติ กิริยาย, กายวจีปโยเคนาติ อโตฺถฯ **น กญฺจิ พฺยาพาเธมี**ติ หีนาทีสุ กญฺจิปิ สตฺตํ ตณฺหาตสาทิโยคโต ตสํ วา ตทภาวโต ปหีนสพฺพกิเลสวิปฺผนฺทิตตฺตา ถาวรํ วา น พาเธมิ น ทุกฺขาเปมิฯ กรุณชฺฌาสโย ภควา มหากรุณาสมาปตฺติพหุโล อตฺตโน ปรมรุจิตกรุณชฺฌาสยานุรูปเมวมาหฯ เตน อวิหึสาวิตกฺกํ อพฺยาปาทวิตกฺกญฺจ ทเสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘อหํ อิมาย อิริยาย อิมาย ปฏิปตฺติยา เอวํ สมฺมา ปฏิปชฺชโนฺต เอวํ สมาปตฺติวิหาเรหิ วิหรโนฺต เอวํ ปุญฺญตฺถิเกหิ กตานิ สกฺการครุการมานนวนฺทนปูชนานิ อธิวาเสโนฺต สเตฺตสุ น กญฺจิ พฺยาพาเธมิ, อปิจ โข ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถปฺปเภทํ หิตสุขเมว เนสํ ปริพฺรูเหมี’ติฯ

ยํ อกุสลํ, ตํ ปหีนนฺติ ยํ ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสเภทํ อญฺญญฺจ ตํสมฺปยุตฺตํ อนนฺตปฺปเภทํ อกุสลํ, ตํ สพฺพํ โพธิมูเลเยว มยฺหํ ปหีนํ สมูหตนฺติฯ อิมินา ปวิเวเกสุ มุทฺธภูเตน สทฺธึ นิสฺสรณวิเวเกน สมุจฺฉทปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวเก ทเสฺสติฯ เกจิ ปเนตฺถ ตทงฺควิกฺขมฺภนวิเวเกปิ อุทฺธรนฺติ ฯ อาคมนียปฏิปทาย หิ สทฺธึ ภควตา อตฺตโน กิเลสกฺขโย อิธ วุโตฺตติฯ

อิติ ภควา อปริมิตกปฺปปริจิตฺตํ อตฺตโน ปวิเวกชฺฌาสยํ สทฺธึ นิสฺสรณชฺฌาสเยน อิทานิ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ฐิโต ตมชฺฌาสยํ ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา อตฺตโน กิเลสปฺปหานปจฺจเวกฺขณมุเขน วิภาเวติฯ ยทตฺถํ ปเนตฺถ สตฺถา อิเม เทฺว วิตเกฺก อุทฺธริ, อิทานิ ตมตฺถํ ทเสฺส

โนฺต **“ตสฺมาติห, ภิกฺขเว”**ติอาทิมาหฯ ภควา หิ อิมสฺส วิตกฺกทฺวยสฺส อตฺตโน พหุลสมุทาจารทสฺสนมุเขเนว ตตฺถ ภิกฺขู นิเวเสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อพฺยาปชฺฌปวิเวกาภิรตสฺส เม เขมปวิเวกวิตกฺกาเยว พหุลํ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมาฯ **ติหา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อพฺยาปชฺฌารามา วิหรถา**ติ สพฺพสตฺเตสุ เมตฺตาวิหาเรน กรุณาวิหาเร น จ อภิรมนฺตา วิหรถฯ เตน พฺยาปาทสฺส ตเทกฏฺฐกิเลสานญฺจ ทูรีกรณมาหฯ **เตสํ โว**ติ เอตฺถ **โว**ติ นิปาตมตฺตํฯ **ปวิเวการามา วิหรถา**ติ กายาทิวิเวกเญฺจว ตทงฺคาทิวิเวกญฺจาติ สพฺพวิเวเก อารมิตพฺพฏฺฐานํ กตฺวา วิหรถฯ **อิมาย มย**นฺติอาทิ ยถา เนสํ เขมวิตกฺกสฺส ปวตฺตนาการทสฺสนํ, เอวํ **กิํ อกุสล**นฺติอาทิ ปวิเวกวิตกฺกสฺส ปวตฺตนาการทสฺสนํฯ ตตฺถ ยถา อนวชฺชธมฺม ปริปูเรตุกาเมน กิํกุสลคเวสินา หุตฺวา กุสลธมฺมปริเยสนา กาตพฺพาว, สาวชฺชธมฺม ปชหิตุกาเมนาปิ อกุสลปริเยสนา กาตพฺพาติ อาห **“กิํ อกุสล”**นฺติ อาทิฯ อภิญฺญาปุพฺพิกา หิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาฯ ตตฺถ **กิํ อกุสล**นฺติ อกุสลํ นาม กิํ, สภาวโต กิมสฺส ลกฺขณํ, กานิ วา รสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานีติ อกุสลสฺส สภาวกิจฺจาทิโต ปจฺจเวกฺขณวิธิํ ทเสฺสติฯ อาทิกมฺมิกวเสน เจส วิตโกฺก อาคโต, **กิํ อปฺปหีนํ กิํ ปชหามา**ติ อิทํ ปททฺวยํ เสกฺขวเสนฯ ตสฺมา **กิํ อปฺปหีน**นฺติ กามราคสํโยชนาทีสุ อกุสเลสุ กิํ อกุสลํ อมฺหากํ มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนํ? **กิํ ปชหามา**ติ กิํ อกุสลํ สมุคฺฆาเตม? อถ วา **กิํ ปชหามา**ติ วีติกฺกมปริยุฏฺฐานานุสเยสุ กิํ วิภาคํ อกุสลํ อิทานิ มยํ ปชหามาติ อโตฺถฯ เกจิ ปน ‘‘กิํ อปฺปหีน’’นฺติ ปฐนฺติฯ เตสํ ทิฏฺฐิสํโยชนาทิวเสน อเนกเภเทสุ อกุสเลสุ กิํ กตมํ อกุสลํ, เกน กตเมน ปกาเรน, กตเมน วา มเคฺคน อมฺหากํ อปฺปหีนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

คาถาสุ **พุทฺธ**นฺติ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อวิปรีตํ สยมฺภุญาเณน พุทฺธตฺตา ปฏิวิทฺธตฺตา พุทฺธํ สจฺจวินิมุตฺตสฺส เญยฺยสฺส อภาวโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ‘‘อภิเญฺญยฺยํ อภิญฺญาตํ, ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิตํ;
> ปหาตพฺพํ ปหีนํ เม, ตสฺมา พุโทฺธสฺมิ พฺราหฺมณา’’ติฯ (สุ. นิ. ๕๖๓; ม. นิ. ๒.๓๙๙);

ฐเปตฺวา มหาโพธิสตฺตํ อเญฺญหิ สหิตุํ วหิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อสยฺหสฺส สกลสฺส โพธิสมฺภารสฺส มหากรุณาธิการสฺส จ สหนโต วหนโต, ตถา อเญฺญหิ สหิตุํ อภิภวิตุํ ทุกฺกรตฺตา อสยฺหานํ ปญฺจนฺนํ มารานํ สหนโต อภิภวนโต, อาสยานุสยจริยาธิมุตฺติอาทิวิภาคาวโพเธน ยถารหํ เวเนยฺยานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ อนุสาสนสงฺขาตสฺส อเญฺญหิ อสยฺหสฺส พุทฺธกิจฺจสฺส สหนโต วหนโต, ตตฺถ วา สาธุการิภาวโต **อสยฺหสาหิํฯ สมฺทาจรนฺติ น**นฺติ เอตฺถ **น**นฺติ นิปาตมตฺตํ, นํ ตถาคตนฺติ วา อโตฺถฯ

สกปรสนฺตาเนสุ ตมสงฺขาตํ โมหนฺธการํ นุทิ ขิปีติ **ตโมนุโท**ฯ ปารํ นิพฺพานํ คโตติ **ปารคโต**ฯ อถ วา ‘‘มุโตฺต โมเจยฺย’’นฺติอาทินา นเยน ปวตฺติตสฺส มหาภินีหารสฺส สกลสฺส วา สํสารทุกฺขสฺส สพฺพญฺญุคุณานํ ปารํ ปริยนฺตํ คโตติ **ปารคโต,** ตํ ตโมนุทํ ปารคตํฯ ตโต เอว **ปตฺติปตฺตํ** พุทฺธํ, สีลาทิํ ทสพลญาณาทิญฺจ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ ปตฺตพฺพํ สพฺพํ ปตฺตนฺติ อโตฺถฯ **วสิม**นฺติ ฌานาทีสุ อากงฺขาปฏิพโทฺธ ปรโม อาวชฺชนาทิวสิภาโว, อริยิทฺธิสงฺขาโต อนญฺญสาธารโณ จิตฺตวสิภาโว จ อสฺส อตฺถีติ **วสิมา,** ตํ วสิมํ, วสินนฺติ อโตฺถฯ สเพฺพสํ กามาสวาทีนํ อภาเวน **อนาสวํ**ฯ กายวิสมาทิกสฺส วิสมสฺส วนฺตตฺตา วา วิสสงฺขาตํ สพฺพํ กิเลสมลํ ตริตฺวา วา วิสํ สกลวฏฺฏทุกฺขํ สยํ ตริตฺวา ตารณโต **วิสนฺตโร** ตํ วิสนฺตรํฯ ตณฺหกฺขเย อรหตฺตผเล นิพฺพาเน วา **วิมุตฺตํ,** อุภยมฺหิ คมนโต โมนสงฺขาเตน ญาเณน กายโม

เนยฺยาทีหิ วา สาติสยํ สมนฺนาคตตฺตา **มุนิํฯ มุนี**ติ หิ อคาริยมุนิ, อนคาริยมุนิ, เสกฺขมุนิ, อเสกฺขมุนิ, ปเจฺจกมุนิ, มุนิมุนีติ อเนกวิธา มุนโยฯ ตตฺถ คิหี อาคตผโล วิญฺญาตสาสโน อคาริยมุนิ, ตถารูโป ปพฺพชิโต อนคาริยมุนิ, สตฺต เสกฺขา เสกฺขมุนิ, ขีณาสโว อเสกฺขมุนิ, ปเจฺจกพุโทฺธ ปเจฺจกมุนิ, สมฺมาสมฺพุโทฺธ มุนิมุนีติฯ อยเมว อิธาธิเปฺปโตฯ อายตึ ปุนพฺภวาภาวโต อนฺติมํ, ปจฺฉิมํ เทหํ กายํ ธาเรตีติ **อนฺติมเทหธารี**, ตํ อนฺติมเทหธาริํฯ กิเลสมาราทีนํ สมฺมเทว ปริจฺจตฺตตฺตา **มารณฺชหํ**ฯ ตโต เอว ชราเหตุสมุเจฺฉทโต อนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติวเสน ปากฏชราทิสพฺพชราย **ปารคุํ**ฯ ชราสีเสน เจตฺถ ชาติมรณโสกาทีนํ ปารคมนํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตํ เอวํภูตํ ตถาคตํ ทุเว วิตกฺกา สมุทาจรนฺตีติ พฺรูมีติ สมฺพโนฺธฯ

อิติ ภควา ปฐมคาถาย วิตกฺกทฺวยํ อุทฺทิสิตฺวา ตโต ทุติยคาถาย ปวิเวกวิตกฺกํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เขมวิตกฺกํ ทเสฺสตุํ **''เสเล ยถา''**ติ ตติยคาถมาหฯ ตตฺถ **เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฎฺฐิโต**ติ เสเล สิลามเย เอกคฺฆนปพฺพตมุทฺธนิ ยถา ฐิโตฯ น หิ ตตฺถ ฐิตสฺส อุทฺธํ คีวุกฺขิปนปสารณาทิกิจฺจํ อตฺถิฯ **ตถูปม**นฺติ ตปฺปฏิภาคํ เสลปพฺพตูปมํฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยถา เสลปพฺพตมุทฺธนิ ฐิโต จกฺขุมา ปุริโส สมนฺตโต ชนตํ ปเสฺสยฺย, เอวเมว สุเมโธ, สุนฺทรปโญฺญ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สมนฺตจกฺขุ ภควา ธมฺมมยํ ปญฺญามยํ ปาสาทมารุยฺห สยํ อเปตโสโก โสกาวติณฺณํ ชาติชราภิภูตญฺจ ชนตํ สตฺตกายํ อเวกฺขติ อุปธารยติ อุปปริกฺขติฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย – ยถา หิ ปพฺพตปาเท สมนฺตา มหนฺตํ เขตฺตํ กตฺวา ตตฺถ เกทารปาฬีสุ กุฎิโย กตฺวา รตฺติํ อคฺคิํ ชาเลยฺย, จตุรงฺคสมนฺนาคตญฺจ อนฺธการํ ภเวยฺย, อถสฺส ปพฺพตสฺส มตฺถเก ฐตฺวา จกฺขุมโต ปุริสสฺส ภูมิปฺปเทสํ โอโลกยโต เนว เขตฺตํ, น เกทารปาฬิโย, น กุฎิโย, น ตตฺถ สยิตมนุสฺสา ปญฺญาเยยฺยุํ, กุฎีสุ ปน อคฺคิชาลมตฺตเมว ปญฺญาเยยฺย, เอวํ ธมฺมมยํ ปาสาทมารุยฺห สตฺตกายํ โอโลกยโต ตถาคตสฺส เย เต อกตกลฺยาณา สตฺตา, เต เอกวิหาเร ทกฺขิณปเสฺส นิสินฺนาปิ พุทฺธญาณสฺส อาปาถํ นาคจฺฉนฺติ, รตฺติํ ขิตฺตสรา วิย โหนฺติฯ เย ปน กตกลฺยาณา เวเนยฺยปุคฺคลา, เต เอวสฺส ทูเรปิ ฐิตา อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, โส อคฺคิ วิย หิมวนฺตปพฺพโต วิย จ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''ทูเร สโนฺต ปกาเสนฺติ, หิมวโนฺตว ปพฺพโต;
> อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติ, รตฺติํ ขิตฺตา ยถา สรา''ติฯ (ธ. ป. ๓๐๔; เนตฺติ. ๑๑);

เอวเมตสฺมิํ สุเตฺต คาถาสุ จ ภควา อตฺตานํ ปรํ วิย กตฺวา ทเสฺสสิฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. เทสนาสุตฺตวณฺณนา

๓๙. ทุติเย **ปริยาเยนา**ติ เอตฺถ **ปริยาย**-สโทฺท ''มธุปิณฺฑิกปริยาโยเตฺวว นํ ธาเรหี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๐๕) เทสนายํ อาคโตฯ ''อตฺถิ เขฺวส , พฺราหฺมณ, ปริยาโย, เยน มํ ปริยาเยน สมฺมา วทมาโน วเทยฺย – อกิริยวาโท สมโณ โคตโม''ติอาทีสุ (ปารา. ๕; อ. นิ. ๘.๑๑) การเณฯ ''กสฺส นุ โข, อานนฺท, อชฺช ปริยาโย ภิกฺขุนิโย โอวทิตุ''นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๙๘) วาเรฯ อิธ ปน วาเรปิ การเณปิ วฎฺฎติ, ตสฺมา, ภิกฺขเว, ตถาคตสฺส เทฺว ธมฺมเทสนา ยถารหํ การเณน ภวนฺติ, วาเรน วาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ภควา หิ เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ กทาจิ ''อิเม ธมฺมา กุสลา, อิเม, ธมฺมา อกุสลาฯ อิเม ธมฺมา สาวชฺชา, อิเม ธมฺมา อนวชฺชาฯ อิเม เสวิตพฺพา, อิเม น เสวิตพฺพา''ติอาทินา กุสลากุสลธเมฺม วิภชโนฺต กุสลธเมฺมหิ อกุสลธเมฺม อสงฺกรโต ปญฺญาเปโนฺต **''ปาปํ ปาปกโต ปสฺสถา''**ติ ธมฺมํ เทเสติฯ กทาจิ ''ปาณาติปา

โต, ภิกฺขเว, อาเสวิโต ภาวิโต พหุลีกโต นิรยสํวตฺตนิโก ติรจฺฉานโยนิสํวตฺตนิโก เปตฺติวิสยสํวตฺตนิโก, โย สพฺพลหุโก ปาณาติปาโต, โส อปฺปายุกสํวตฺตนิโก''ติอาทินา (อ. นิ. ๘.๔๐) อาทีนวํ ปกาเสนฺโต ปาปโต นิพฺพิทาทีหิ นิโยเชนฺโต **"นิพฺพินฺทถ วิรชฺชถา"**ติ ธมฺมํ เทเสติฯ

*ภวนฺตี*ติ โหนฺติ ปวตฺตนฺติฯ **ปาปํ ปาปกโต ปสฺสถา**ติ สพฺพํ ปาปธมฺมํ ทิเฏฺฐว ธเมฺม อายติญฺจ อหิตทุกฺขาวหโต ลามกโต ปสฺสถฯ **ตตฺถ นิพฺพินฺทถา**ติ ตสฺมิํ ปาปธเมฺม ''อจฺจนฺตหีนภาวโต ลามกเฏฺฐน ปาปํ, อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน อกุสลํ, ปกติปภสฺสรสฺส ปสนฺนสฺส จ จิตฺตสฺส ปภสฺสราทิภาววินาสนโต สํกิเลสิกํ, ปุนปฺปุนํ ภวทุกฺขนิพฺพตฺตนโต โปโนพฺภวิกํ, สเหวทรเถหิ ปริฬาเหหิ วตฺตนโต สทรถํ, ทุกฺขเสฺสว วิปจฺจนโต ทุกฺขวิปากํ, อปริมาณมฺปิ กาลํ อนาคเต ชาติชรามรณนิพฺพตฺตนโต อายติํ ชาติชรามรณิยํ, สพฺพหิตสุขวิทฺธํสนสมตฺถ''นฺติ อาทินา นเยน นานาวิเธ อาทีนเว, ตสฺส จ ปหาเน อานิสํเส สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสนฺตา นิพฺพินฺทถ นิเพฺพทํ อาปชฺชถฯ นิพฺพินฺทนฺตา จ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อริยมคฺคาธิคเมน ปาปโต วิรชฺชถ เจว วิมุจฺจถ จฯ มเคฺคน วา สมุเจฺฉทวิราควเสน วิรชฺชถ, ตโต ผเลน ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติวเสน วิมุจฺจถฯ อถ วา **ปาป**นฺติ ลามกโต ปาปํฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยํ อนิจฺจทุกฺขาทิภาเวน กุจฺฉิตํ อริเยหิ ชิคุจฺฉนียํ วฏฺฏทุกฺขํ ปาเปตีติ ปาปํฯ กิํ ปน ตํ? เตภูมกธมฺมชาตํ ฯ ยถาวุเตฺตน อเตฺถน ปาปกโต ทิสฺวา ตตฺถ อนิจฺจโต, ทุกฺขโต, โรคโต, คณฺฑโต, สลฺลโต, อฆโต, อาพาธโตติอาทินา วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตา นิพฺพินฺทถฯ **อยํ ทุติยา**ติ ยาถาวโต อหิตานตฺถวิภาวนํ ปฐมํ อุปาทาย ตโต วิเวจนํ อยํ ทุติยา ธมฺมเทสนาฯ

คาถาสุ **พุทฺธสฺสา**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธสฺสฯ **สพฺพภูตานุกมฺปิโน**ติ สเพฺพปิ สเตฺต มหากรุณาย อนุกมฺปนสภาวสฺสฯ **ปริยายวจน**นฺติ ปริยาเยน กถนํ เทสนํฯ **ปสฺสา**ติ ปริสํ อาลปติ, ปริสเชฏฺฐกํ วา สนฺธาย วุตฺตํฯ เกจิ ปนาหุ ''อตฺตานเมว สนฺธาย ภควา 'ปสฺสา'ติ อโวจา''ติฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ปาปเก **วิรชฺชถ** ราคํ ปชหถาติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วิชฺชาสุตฺตวณฺณนา

๔๐. ตติเย **ปุพฺพงฺคมา**ติ สหชาตวเสน, อุปนิสฺสยวเสน จาติ ทฺวีหิ อากาเรหิ ปุพฺพงฺคมา ปุรสฺสรา ปธานการณํฯ น หิ อวิชฺชาย วินา อกุสลุปฺปตฺติ อตฺถิฯ **สมาปตฺติยา**ติ สมาปชฺชนาย สภาวปฏิลาภาย, ปวตฺติยาติ อโตฺถฯ ตตฺถ อกุสลปฺปวตฺติยา อาทีนวปฺปฏิจฺฉาทเนน อโยนิโสมนสิการสฺส ปจฺจยภาเวน อปฺปหีนภาเวน จ อกุสลธมฺมานํ อุปนิสฺสยภาโว ทิสฺสติฯ

เอวํ พฺยาธิมรณาทิทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต สพฺพาปิ คติโย อิธ **ทุคฺคติโย**ฯ อถ วา ราคาทิกิเลเสหิ ทูสิตา คติโย กายวจีจิตฺตานํ ปวตฺติโยติ ทุคฺคติโย, กายวจีมโนทุจฺจริตานิฯ **อสฺมิํ โลเก**ติ อิธ โลเก มนุสฺสคติยํ วาฯ **ปรมฺหิ จา**ติ ตโต อญฺญาสุ คตีสุฯ **อวิชฺชามูลิกา สพฺพา**ติ ตา สพฺพาปิ ทุจฺจริตสฺส วิปตฺติโย วุตฺตนเยน อวิชฺชาปุพฺพงฺคมตฺตา อวิชฺชามูลิกา เอวฯ **อิจฺฉาโลภสมุสฺสยา**ติ อสมฺปตฺตวิสยปริเยสนลกฺขณาย อิจฺฉาย, สมฺปตฺตวิสยลุพฺภนลกฺขเณน โลเภน จ สมุสฺสิตา อุปจิตาติ อิจฺฉาโลภสมุสฺสยาฯ

ยโตติ ยสฺมา อวิชฺชาเหตุ อวิชฺชาย นิวุโต หุตฺวาฯ **ปาปิโจฺฉ**ติ อวิชฺชาย ปฏิจฺฉาทิตตฺตา ปาปิจฺฉตาย อาทีนเว อปสฺสโนฺต อสนฺตคุณสมฺภาวนวเสน โกหญฺญาทีนิ กโรโนฺต ปาปิ

โจฺฉ, โลเภเนว อตฺริจฺฉตาปิ คหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **อนาทโร**ติ โลกาธิปติโน โอตฺตปฺปสฺส อภาเวน สพฺรหฺมจารีสุ อาทรรหิโตฯ **ตโต**ติ ตสฺมา อวิชฺชาปาปิจฺฉตาอหิริกาโนตฺตปฺปเหตุ ฯ **ปสวตี**ติ กายทุจฺจริตาทิเภทํ ปาปํ อุปจินติฯ **อปายํ เตน คจฺฉตี**ติ เตน ตถา ปสุเตน ปาเปน นิรยาทิเภทํ อปายํ คจฺฉติ อุปปชฺชติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา เอเต เอวํ สพฺพทุจฺจริตมูลภูตา สพฺพทุคฺคติปริกฺกิเลสเหตุภูตา จ อวิชฺชาทโย, ตสฺมา อิจฺฉญฺจ, โลภญฺจ, อวิชฺชญฺจ, จสทฺเทน อหิริกาโนตฺตปฺปญฺจ **วิราชยํ** สมุเจฺฉทวเสน ปชหํฯ กถํ วิราเชตีติ อาห? **วิชฺชํ อุปฺปาทยนฺ**ติ, วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา จ, มคฺคปฏิปาฏิยา จ, อุสฺสกฺกิตฺวา อรหตฺตมคฺควิชฺชํ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทยนฺโตฯ **สพฺพา ทุคฺคติโย**ติ สพฺพาปิ ทุจฺจริตสงฺขาตา ทุคฺคติโย, วฏฺฏทุกฺขสฺส วา อธิฏฺฐานภาวโต ทุกฺขา, สพฺพาปญฺจปิ คติโย **ชเห** ปชเหยฺย สมติกฺกเมยฺยฯ กิเลสวฏฺฏปฺปหาเนเนว หิ กมฺมวฏฺฏํ วิปากวฏฺฏญฺจ ปหีนํ โหตีติฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปญฺญาปริหีนสุตฺตวณฺณนา

๔๑. จตุตฺเถ **สุปริหีนา**ติ สุฏฺฐุ ปริหีนาฯ **เย อริยาย ปญฺญาย ปริหีนา**ติ เย สตฺตา ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยพฺพยปฏิวิชฺฌเนน จตุสจฺจปฏิวิชฺฌเนน จ กิเลเสหิ อารกา ฐิตตฺตา อริยาย ปริสุทฺธาย วิปสฺสนาปญฺญาย จ มคฺคปญฺญาย จ ปริหีนา, เต โลกิยโลกุตฺตราหิ สมฺปตฺตีหิ อติวิย ปริหีนา มหาชานิกาฯ เก ปน เตติ? เย กมฺมาวรเณน สมนฺนาคตาฯ เต หิ มิจฺฉตฺตนิยตภาวโต เอกเนฺตน ปริหีนา อปริปุณฺณา มหาชานิกาฯ เตนาห **“ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา”**ติฯ วิปากาวรณสมงฺคิโนปิ ปริหีนาฯ อถ วา สุกฺกปเกฺข อปริหีนา นาม ติวิธาวรณวิรหิตา สมฺมาทิฏฺฐิกา กมฺมสฺสกตญาเณน จ สมนฺนาคตาฯ เสสํ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

คาถาสุ **ปญฺญายา**ติ นิสฺสกฺกวจนํ, วิปสฺสนาญาณโต มคฺคญาณโต จ ปริหาเนนาติฯ สามิวจนํ วา เอตํ, ยถาวุตฺตญาณสฺส ปริหาเนนาติ, อุปฺปาเทตพฺพสฺส อนุปฺปาทนเมว เจตฺถ ปริหานํฯ **นิวิฏฺฐํ นามรูปสฺมินฺ**ติ นามรูเป อุปาทานกฺขนฺธปญฺจเก ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินิวิฏฺฐํ อโชฺฌสิตํ, ตโต เอว **อิทํ สจฺจนฺติ มญฺญตี**ติ ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ มญฺญติฯ ‘‘สเทวเก โลเก’’ติ วิภตฺติ ปริณาเมตพฺพาฯ

เอวํ ปฐมคาถาย สํกิเลสปกฺขํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺสา อนุปฺปตฺติยา นามรูปสฺมิํ มญฺญนาภินิเวเสหิ กิเลสวฏฺฏํ วตฺตติ, ตสฺสา อุปฺปตฺติยา วฏฺฏสฺส อุปเจฺฉโทติ ปญฺญาย อานุภาวํ ปกาเสนฺโต **“ปญฺญา หิ เสฏฺฐา โลกสฺมิ”**นฺติ คาถมาหฯ

ตตฺถ **โลกสฺมินฺ**ติ สงฺขารโลกสฺมิํฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิย สเตฺตสุ, สงฺขาเรสุ ปญฺญาสทิโส ธโมฺม นตฺถิฯ ปญฺญุตฺตรา หิ กุสลา ธมฺมา, ปญฺญาย จ สิทฺธาย สเพฺพ อนวชฺชธมฺมา สิทฺธา เอว โหนฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺส สมฺมาสงฺกโปฺป ปโหตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๑๔๑; สํ. นิ. ๕.๑)ฯ ยา ปเนตฺถ ปญฺญา อธิเปฺปตา, สา เสฏฺฐาติ โถมิตาฯ ยถา จ สา ปวตฺตติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ยายํ นิเพฺพธคามินี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – ยา อยํ ปญฺญา อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปทาลิตปุพฺพํ โลภกฺขนฺธาทิํ นิพฺพิชฺฌนฺตี ปทาเลนฺตี คจฺฉติ ปวตฺตตีติ นิเพฺพธคามินี, ยาย จ ตสฺมิํ

ตสฺมึ ภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเสสุ สตฺตนิกาเยสุ ขนฺธานํ ปฐมาภินิพฺพตฺติสงฺขาตาย ชาติยา ตํนิมิตฺตสฺส จ กมฺมภวสฺส ปริกฺขยํ ปริโยสานํ นิพฺพานํ อรหตฺตญฺจ สมฺมา อวิปรีตํ ชานาติ สจฺฉิกโรติ, อยํ สหวิปสฺสนา มคฺคปญฺญา เสฏฺฐา โลกสฺมินฺติฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตปญฺญานุภาวสมฺปนฺเนน ขีณาสเว อภิตฺถวโนฺต **"เตสํ เทวา มนุสฺสา จา"**ติ โอสานคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – เตสํ จตูสุ อริยสเจฺจสุ ปริญฺญาทีนํ โสฬสนฺนํ กิจฺจานํ นิฏฺฐิตตฺตา จตุสจฺจสโมฺพเธน **สมฺพุทฺธานํ,** สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา **สติมตํ,** วุตฺตนเยน สมุคฺฆาติตสโมฺมหตฺตา ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา **หาสปญฺญานํ,** ปุพฺพภาเค วา สีลาทิปาริปูริโต ปฏฺฐาย ยาว นิพฺพานสจฺฉิกิริยาย หาสเวทตุฏฺฐิปาโมชฺชพหุลตาย **หาสปญฺญานํ**, สพฺพโส ปริกฺขีณภวสํโยชนตฺตา **อนฺติมสรีรธารีนํ** ขีณาสวานํ เทวา มนุสฺสา จ **ปิหยนฺติ** ปิยา โหนฺติ, ตพฺภาวํ อธิคนฺตุํ อิจฺฉนฺติ "อโห ปญฺญานุภาโว, อโห วต มยมฺปิ เอทิสา เอวํ นิตฺติณฺณสพฺพทุกฺขา ภเวยฺยามา"ติฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สุกฺกธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ปญฺจเม **สุกฺกา**ติ น วณฺณสุกฺกตาย สุกฺกา, สุกฺกภาวาย ปน ปรมโวทานาย สํวตฺตนฺตีติ นิปฺผตฺติสุกฺกตาย สุกฺกาฯ สรเสนปิ สเพฺพ กุสลา ธมฺมา สุกฺกา เอว กณฺหภาวปฏิปกฺขโต ฯ เตสญฺหิ อุปฺปตฺติยา จิตฺตํ ปภสฺสรํ โหติ ปริสุทฺธํฯ **ธมฺมา**ติ กุสลา ธมฺมาฯ **โลกนฺ**ติ สตฺตโลกํฯ **ปาเลนฺตี**ติ อาธารสนฺธารเณน มริยาทํ ฐเปนฺตา รกฺขนฺติฯ **หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจา**ติ เอตฺถ หิริยติ หิริยิตเพฺพน, หิริยนฺติ เอเตนาติ วา หิรีฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ "ยํ หิริยติ หิริยิตเพฺพน, หิริยติ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา, อยํ วุจฺจติ หิรี"ติ (ธ. ส. ๓๐)ฯ โอตฺตปฺปติ โอตฺตปฺปิตเพฺพน, โอตฺตปฺปนฺติ เอเตนาติ วา โอตฺตปฺปํฯ วุตฺตมฺปิเจตํ "ยํ โอตฺตปฺปติ โอตฺตปฺปิตเพฺพน, โอตฺตปฺปติ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา, อิทํ วุจฺจติ โอตฺตปฺป"นฺติ (ธ. ส. ๓๑)ฯ

ตตฺถ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานา หิรี, พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ โอตฺตปฺปํฯ อตฺตาธิปเตยฺยา หิรี, โลกาธิปเตยฺยํ โอตฺตปฺปํฯ ลชฺชาสภาวสณฺฐิตา หิรี, ภยสภาวสณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํฯ สปฺปติสฺสวลกฺขณา หิรี, วชฺชภีรุกภยทสฺสาวิลกฺขณํ โอตฺตปฺปํฯ

ตตฺถ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานํ หิรึ จตูหิ การเณหิ สมุฏฺฐาเปติ – ชาตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, วยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, สูรภาวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, พาหุสจฺจํ ปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ กถํ? "ปาปกรณํ นาเมตํ น ชาติสมฺปนฺนานํ กมฺมํ, หีนชจฺจานํ เกวฏฺฏาทีนํ กมฺมํ, มาทิสสฺส ชาติสมฺปนฺนสฺส อิทํ กมฺมํ กาตุํ น ยุตฺต"นฺติ เอวํ ตาว ชาตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาณาติปาตาทิปาปกมฺมํ อกโรโนฺต หิรึ สมุฏฺฐาเปติฯ ตถา "ปาปกรณํ นาเมตํ ทหเรหิ กตฺตพฺพกมฺมํ, มาทิสสฺส วเย ฐิตสฺส อิทํ กมฺมํ กาตุํ น ยุตฺต"นฺติ เอวํ วยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาณาติปาตาทิปาปกมฺมํ อกโรโนฺต หิรึ สมุฏฺฐาเปติฯ ตถา "ปาปกรณํ นาเมตํ ทุพฺพลชาติกานํ กมฺมํ, มาทิสสฺส สูรภาวสมฺปนฺนสฺส อิทํ กมฺมํ กาตุํ น ยุตฺต"นฺติ เอวํ สูรภาวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาณาติปาตาทิปาปกมฺมํ อกโรโนฺต หิรึ สมุฏฺฐาเปติฯ ตถา "ปาปกรณํ นาเมตํ อนฺธพาลานํ กมฺมํ, น ปณฺฑิตานํ, มาทิสสฺส ปณฺฑิตสฺส พหุสฺสุตสฺส อิทํ กมฺมํ กาตุํ น ยุตฺต"นฺติ เอวํ พาหุสจฺจํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาณาติปาตาทิปาปกมฺมํ อกโรโนฺต หิรึ สมุฏฺฐาเปติฯ เอวํ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานํ หิรึ จตูหิ การเณหิ สมุฏฺฐาเปติฯ สมุฏฺฐาเปตฺวา จ ปน อตฺตโน จิเตฺต หิรึ ปเวเสตฺวา ปาปกมฺมํ น กโรติฯ เอวํ หิรี อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานา นาม โหติฯ

กถํ โอตฺตปฺปํ พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ นาม? ‘‘สเจ ตฺวํ ปาปกมฺมํ กริสฺสสิ, จตูสุ ปริสาสุ ครหปฺปตฺโต ภวิสฺสสิฯ

> ‘‘ครหิสฺสนฺติ ตํ วิญฺญู, อสุจึ นาคริโก ยถา;
> วชฺชิโต สีลวนฺเตหิ, กถํ ภิกฺขุ กริสฺสสี’’ติฯ –

ปจฺจเวกฺขนฺโต หิ พหิทฺธาสมุฏฺฐิเตน โอตฺตปฺเปน ปาปกมฺมํ น กโรติฯ เอวํ โอตฺตปฺปํ พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ นาม โหติฯ

กถํ หิรี อตฺตาธิปเตยฺยา นาม? อิเธกจฺโจ กุลปุตฺโต อตฺตานํ อธิปตึ เชฏฺฐกํ กตฺวา ‘‘มาทิสสฺส สทฺธาปพฺพชิตสฺส พหุสฺสุตสฺส ธุตวาทิสฺส น ยุตฺตํ ปาปกมฺมํ กาตุ’’นฺติ ปาปกมฺมํ น กโรติฯ เอวํ หิรี อตฺตาธิปเตยฺยา นาม โหติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘โส อตฺตานํเยว อธิปตึ กริตฺวา อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ, สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ, สุทฺธมตฺตานํ ปริหรตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๔๐)ฯ

กถํ โอตฺตปฺปํ โลกาธิปเตยฺยํ นาม? อิเธกจฺโจ กุลปุตฺโต โลกํ อธิปตึ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปาปกมฺมํ น กโรติฯ ยถาห –

> ‘‘มหา โข ปนายํ โลกสนฺนิวาโสฯ มหนฺตสฺมึ โข ปน โลกสนฺนิวาเส สนฺติ สมณพฺราหฺมณา อิทฺธิมนฺโต ทิพฺพจกฺขุกา ปรจิตฺตวิทุโน , เต ทูรโตปิ ปสฺสนฺติ, อาสนฺนาปิ น ทิสฺสนฺติ, เจตสาปิ จิตฺตํ ปชานนฺติ, เตปิ มํ เอวํ ชานิสฺสนฺติ ‘ปสฺสถ โภ อิมํ กุลปุตฺตํ, สทฺธา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต สมาโน โวกิโณฺณ วิหรติ ปาปเกหิ อกุสเลหิ ธมฺเมหี’ติฯ สนฺติ เทวตา อิทฺธิมนฺตินิโย ทิพฺพจกฺขุกา ปรจิตฺตวิทุนิโย, ตา ทูรโตปิ ปสฺสนฺติ, อาสนฺนาปิ น ทิสฺสนฺติ, เจตสาปิ จิตฺตํ ปชานนฺติ, ตาปิ มํ เอวํ ชานิสฺสนฺติ ‘ปสฺสถ โภ อิมํ, กุลปุตฺตํ, สทฺธา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต สมาโน โวกิโณฺณ วิหรติ ปาปเกหิ อกุสเลหิ ธมฺเมหี’ติฯ โส โลกํเยว อธิปตึ กตฺวา อกุสลํ ปชหตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๔๐)ฯ

เอวํ โลกาธิปเตยฺยํ โอตฺตปฺปํฯ

ลชฺชาสภาวสณฺฐิตาติ เอตฺถ ลชฺชาติ ลชฺชนากาโร, เตน สภาเวน สณฺฐิตา หิรีฯ ภยนฺติ อปายภยํ, เตน สภาเวน สณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํฯ ตทุภยํ ปาปปริวชฺชเน ปากฏํ โหติฯ ตตฺถ ยถา ทฺวีสุ อโยคุเฬสุ เอโก สีตโล ภเวยฺย คูถมกฺขิโต, เอโก อุโณฺห อาทิตฺโตฯ เตสุ ยถา สีตลํ คูถมกฺขิตตฺตา ชิคุจฺฉนฺโต วิญฺญุชาติโก น คณฺหาติ, อิตรํ ทาหภเยน, เอวํ ปณฺฑิโต ลชฺชาย ชิคุจฺฉนฺโต ปาปํ น กโรติ, โอตฺตปฺเปน อปายภีโต ปาปํ น กโรติฯ เอวํ ลชฺชาสภาวสณฺฐิตา หิรี, ภยสภาวสณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํฯ

กถํ สปฺปติสฺสวลกฺขณา หิรี, วชฺชภีรุกภยทสฺสาวิลกฺขณํ โอตฺตปฺปํ? เอกจฺโจ หิ ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณาติ จตูหิ การเณหิ ตตฺถ คารเวน สปฺปติสฺสวลกฺขณํ หิรึ สมุฏฺฐาเปตฺวา ปาปํ น กโรติ, เอกจฺโจ อตฺตานุวาทภยํ, ปรานุวาทภยํ, ทณฺฑภยํ, ทุคฺคติภยนฺติ จตูหิ การเณหิ วชฺชโต ภายนฺโต วชฺชภีรุกภยทสฺสาวิลกฺขณํ โอตฺตปฺปํ สมุฏฺฐาเปตฺวา ปาปํ น กโรติฯ เอตฺถ

จ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานาทิตา หิโรตฺตปฺปานํ ตตฺถ ตตฺถ ปากฏภาเวน วุตฺตา, น ปน เนสํ กทาจิ อญฺญมญฺญวิปฺปโยโคฯ น หิ ลชฺชนํ นิพฺภยํ, ปาปภยํ วา อลชฺชนํ อตฺถีติฯ

อิเม เจ, ภิกฺขเว, เทฺว สุกฺกา ธมฺมา โลกํ น ปาเลยฺยุนฺติ ภิกฺขเว, อิเม เทฺว อนวชฺชธมฺมา ยทิ โลกํ น รเกฺขยฺยุํ, โลกปาลกา ยทิ น ภเวยฺยุํฯ **นยิธ ปญฺญาเยถ มาตา**ติ อิธ อิมสฺมิํ โลเก ชนิกา มาตา ''อยํ เม มาตา''ติ ครุจิตฺตีการวเสน น ปญฺญาเยถ, ''อยํ มาตา''ติ น ลเพฺภยฺยฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **มาตุจฺฉา**ติ มาตุภคินีฯ **มาตุลานี**ติ มาตุลภริยาฯ **ครูน**นฺติ มหาปิตุจูฬปิตุเชฏฺฐภาตุอาทีนํ ครุฏฺฐานิยานํฯ **สเมฺภท**นฺติ สงฺกรํ, มริยาทเภทํ วาฯ **ยถา อเชฬกา**ติอาทีหิ อุปมํ ทเสฺสติฯ เอเต หิ สตฺตา ''อยํ เม มาตา''ติ วา ''มาตุจฺฉา''ติ วา ครุจิตฺตีการวเสน น ชานนฺติ, ยํ วตฺถุํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนา, ตตฺถปิ วิปฺปฏิปชฺชนฺติฯ ตสฺมา อุปมํ อาหรโนฺต อเชฬกาทโย อาหริฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยถา อเชฬกาทโย ติรจฺฉานา หิโรตฺตปฺปรหิตา มาตาทิสญฺญํ อกตฺวา ภินฺนมริยาทา สพฺพตฺถ สเมฺภเทน วตฺตนฺติ, เอวมยํ มนุสฺสโลโก ยทิ โลกปาลกธมฺมา น ภเวยฺยุํ, สพฺพตฺถ สเมฺภเทน วเตฺตยฺยฯ ยสฺมา ปนิเม โลกปาลกธมฺมา โลกํ ปาเลนฺติ, ตสฺมา นตฺถิ สเมฺภโทติฯ

คาถาสุ **เยสํ เจ หิริโอตฺตปฺป**นฺติ **เจ**ติ นิปาตมตฺตํฯ เยสํ สตฺตานํ หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจ สพฺพทาว สพฺพกาลเมว น วิชฺชติ น อุปลพฺภติฯ **โวกฺกนฺตา สุกฺกมูลา เต**ติ เต สตฺตา กุสลมูลปเจฺฉทาวหสฺสาปิ กมฺมสฺส กรณโต กุสลกมฺมานํ ปติฏฺฐานภูตานํ หิโรตฺตปฺปานเมว วา อภาวโต กุสลโต โวกฺกมิตฺวา, อปสกฺกิตฺวา, ฐิตตฺตา โวกฺกนฺตา สุกฺกมูลา, ปุนปฺปุนํ ชายนมียนสภาวตฺตา ชาติมรณคามิโน สํสารํ นาติวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ

เยสญฺจ หิริโอตฺตปฺปนฺติ เยสํ ปน ปริสุทฺธธมฺมีนํ สตฺตานํ หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจาติ อิเม ธมฺมา สทา สพฺพกาลํ รตฺตินฺทิวํ นวมชฺฌิมเตฺถรกาเลสุ สมฺมา อุปคมฺม ฐิตา ปาปา ชิคุจฺฉนฺตา ภายนฺตา ตทงฺคาทิวเสน ปาปํ ปชหนฺตาฯ **วิรูฬฺหพฺรหฺมจริยา**ติ สาสนพฺรหฺมจริเย มคฺคพฺรหฺมจริเย จ วิรูฬฺหิํ อาปนฺนา, อคฺคมคฺคาธิคเมน สพฺพโส สนฺตกิเลสตาย สนฺตคุณตาย วา **สโนฺต,** ปุนพฺภวสฺส เขปิตตฺตา **ขีณปุนพฺภวา** โหนฺตีติฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อชาตสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ฉเฏฺฐ **อตฺถิ, ภิกฺขเว**ติ กา อุปฺปตฺติ? เอกทิวสํ กิร ภควตา อเนกปริยาเยน สํสาเรอาทีนวํ ปกาเสตฺวา ตทุปสมนาทิวเสน นิพฺพานปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมเทสนาย กตาย ภิกฺขูนํ เอตทโหสิ ''อยํ สํสาโร ภควตา อวิชฺชาทีหิ การเณหิ สเหตุโก วุโตฺต, นิพฺพานสฺส ปน ตทุปสมสฺส น กิญฺจิ การณํ วุตฺตํ, ตยิทํ อเหตุกํ กถํ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน อุปลพฺภตี''ติฯ อถ ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ วิมติวิธมนตฺถเญฺจว, ''อิธ สมณพฺราหฺมณานํ 'นิพฺพานํ นิพฺพาน'นฺติ วาจาวตฺถุมตฺตเมว, นตฺถิ หิ ปรมตฺถโต นิพฺพานํ นาม อนุปลพฺภมานสภาวตฺตา''ติ โลกายติกาทโย วิย วิปฺปฏิปนฺนานํ พหิทฺธา จ ปุถุทิฏฺฐิคติกานํ มิจฺฉาวาทภญฺชนตฺถญฺจ, อมตมหานิพฺพานสฺส ปรมตฺถโต อตฺถิภาวทีปนตฺถํ ตสฺส จ นิสฺสรณภาวาทิอานุภาววนฺตตาทีปนตฺถํ ปีติเวเคน อุทานวเสน อิทํ สุตฺตํ อภาสิฯ ตถา หิ อิทํ สุตฺตํ อุทาเนปิ (อุทา. ๗๒-๗๔) สงฺคีตํฯ

ตตฺถ **อตฺถี**ติ วิชฺชติ ปรมตฺถโต อุปลพฺภติฯ **อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต**นฺติ สพฺพานิปิ ปทานิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ อถ วา เวทนาทโย วิย เหตุปจฺจยสมวายสงฺขาตาย การณสาม

คฺคิยา น ชาตํ น นิพฺพตฺตนฺติ **อชาตํ**ฯ การเณน วินา สยเมว น ภูตํ น ปาตุภูตํ น อุปฺปนฺนนฺติ **อภูตํ**ฯ เอวํ อชาตตฺตา อภูตตฺตา จ เยน เกนจิ การเณน น กตนฺติ **อกตํ**ฯ ชาตภูตกตสภาโว จ นามรูปาทีนํ สงฺขตธมฺมานํ โหติ, น อสงฺขตสภาวสฺส นิพฺพานสฺสาติ ทสฺสนตฺถํ **อสงฺขต**นฺติ วุตฺตํฯ ปฏิโลมโต วา สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กตนฺติ สงฺขตํ, ตถา น สงฺขตํ, สงฺขตลกฺขณรหิตนฺติ จ **อสงฺขต**นฺติ เอวํ อเนเกหิ การเณหิ นิพฺพตฺติตภาเว ปฏิสิเทฺธ ‘‘สิยา นุ โข เอเกเนว การเณน กต’’นฺติ อาสงฺกายํ ‘‘น เกนจิ กต’’นฺติ ทสฺสนตฺถํ **‘‘อกต’’**นฺติ วุตฺตํฯ เอวํ อปฺปจฺจยมฺปิ สมานํ ‘‘สยเมว นุ โข อิทํ ภูตํ ปาตุภูต’’นฺติ อาสงฺกายํ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **‘‘อภูต’’**นฺติ วุตฺตํฯ อยญฺจ เอตสฺส อสงฺขตากตาภูตภาโว สเพฺพน สพฺพํ อชาติธมฺมตฺตาติ ทเสฺสตุํ **‘‘อชาต’’**นฺติ วุตฺตนฺติฯ เอวเมเตสํ จตุนฺนมฺปิ ปทานํ สาตฺถกภาโว เวทิตโพฺพฯ

อิติ ภควา ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต’’นฺติ ปรมตฺถโต นิพฺพานสฺส อตฺถิภาวํ วตฺวา ตตฺถ เหตุํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โน เจตํ, ภิกฺขเว’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺสายํ สเงฺขโป – ภิกฺขเว, ยทิ อชาตาทิสภาวา อสงฺขตา ธาตุ น อภวิสฺส น สิยา, อิธ โลเก ชาตาทิสภาวสฺส รูปาทิกฺขนฺธปญฺจกสงฺขาตสฺส สงฺขารคตสฺส นิสฺสรณํ อนวเสสวฏฺฏุปสโม น ปญฺญาเยยฺย น อุปลเพฺภยฺย น สมฺภเวยฺยฯ นิพฺพานญฺหิ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมานา สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย อริยมคฺคธมฺมา อนวเสสโต กิเลเส สมุจฺฉินฺทนฺติ, เตเนตฺถ สพฺพสฺสปิ วฏฺฏทุกฺขสฺส อปฺปวตฺติ อปคโม นิสฺสรณํ ปญฺญายติฯ

เอวํ พฺยติเรกวเสน นิพฺพานสฺส อตฺถิภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อนฺวยวเสนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยสฺมา จ โข’’**ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ เอตฺถ จ ยสฺมา ‘‘อปจฺจยา ธมฺมา, อสงฺขตา ธมฺมา (ธ. ส. ทุกมาติกา ๗, ๘)ฯ อตฺถิ, ภิกฺขเว, ตทายตนํ, ยตฺถ เนว ปถวี (อุทา. ๗๑)ฯ อิทมฺปิ โข ฐานํ ทุทฺทสํ ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค (มหาว. ๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑)ฯ อสงฺขตญฺจ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ อสงฺขตคามินิญฺจ ปฏิปท’’นฺติอาทีหิ (สํ. นิ. ๔.๓๖๖) อเนเกหิ สุตฺตปเทหิ ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาต’’นฺติ อิมินาปิ สุเตฺตน นิพฺพานธาตุยา ปรมตฺถโต สพฺภาโว สพฺพโลกํ อนุกมฺปมาเนน สมฺมาสมฺพุเทฺธน เทสิโต, ตสฺมา น ปฏิกฺขิปิตพฺพํฯ ตตฺถ อปฺปจฺจกฺขการีนมฺปิ วิญฺญูนํ กงฺขา วา วิมติ วา นตฺถิ เอวฯ เย ปน อพุทฺธิปุคฺคลา, เตสํ วิมติวิโนทนตฺถํ อยเมตฺถ อธิปฺปายนิทฺธารณมุเขน ยุตฺติวิจารณา – ยถา ปริเญฺญยฺยตาย สอุตฺตรานํ กามานํ รูปานญฺจ ปฏิปกฺขภูตํ ตพฺพิธุรสภาวํ นิสฺสรณํ ปญฺญายติ, เอวํ ตํสภาวานํ สเพฺพสํ สงฺขตธมฺมานํ ปฏิปกฺขภูเตน ตพฺพิธุรสภาเวน นิสฺสรเณน ภวิตพฺพํฯ ยเญฺจตํ นิสฺสรณํ, สา อสงฺขตา ธาตุฯ กิญฺจ ภิโยฺย, สงฺขตธมฺมารมฺมณํ วิปสฺสนาญาณํ อปิ อนุโลมญาณํ กิเลเส สมุเจฺฉทวเสน ปชหิตุํ น สโกฺกติ, ตถา สมฺมุติสจฺจารมฺมณํ ปฐมชฺฌานาทีสุ ญาณํ วิกฺขมฺภนวเสเนว กิเลเส ปชหติ, น สมุเจฺฉทวเสนฯ อิติ สงฺขตธมฺมารมฺมณสฺส สมฺมุติสจฺจารมฺมณสฺส จ ญาณสฺส กิเลสานํ สมุเจฺฉทปฺปหาเน อสมตฺถภาวโต เตสํ สมุเจฺฉทปฺปหานกรสฺส อริยมคฺคญาณสฺส ตทุภยวิปรีตสภาเวน อารมฺมเณน ภวิตพฺพํ , สา อสงฺขตา ธาตุฯ ตถา ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต’’นฺติ อิทํ นิพฺพานสฺส ปรมตฺถโต อตฺถิภาวโชตกวจนํ อวิปรีตตฺถํ ภควตา ภาสิตตฺตาฯ ยญฺหิ ภควตา ภาสิตํ, ตํ อวิปรีตตฺถํ ปรมตฺถนฺติ ยถา ตํ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา, สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา, สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ (ธ. ป. ๒๗๗-๒๗๙; จูฬนิ. เหมกมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๕๖)ฯ ตถา นิพฺพานสโทฺท กตฺถจิ วิสเย ยถาภูตปรมตฺถวิสโย อุปจารวุตฺติสพฺภาวโต เสยฺยถาปิ สีหสโทฺทฯ อถ วา อเตฺถว ปรมตฺถโต อสงฺขตาธาตุ อิตรตพฺพิปรีตวินิมุตฺตสภาวตฺตา เสยฺยถาปิ ปถวีธาตุ เวทนาติฯ เอวมาทีหิ นเยหิ ยุตฺติโตปิ อสงฺขตาย ธาตุยา ปรมตฺถโต อตฺถิภาโว เวทิตโพฺพฯ

คาถาสุ **ชาต**นฺติ ชายนฏฺเฐน ชาตํ, ชาติลกฺขณปฺปตฺตนฺติ อโตฺถฯ **ภูต**นฺติ ภวนฏฺเฐน ภูตํ, อหุตฺวา สมฺภูตนฺติ อโตฺถฯ **สมุปฺปนฺน**นฺติ สหิตภาเวน อุปฺปนฺนํ, สหิเตหิ ธเมฺมหิ จ อุปฺปนฺนนฺติ อโตฺถฯ **กต**นฺติ การณภูเตหิ ปจฺจเยหิ นิพฺพตฺติตํฯ **สงฺขต**นฺติ เตหิเยว สเมจฺจ สมฺภุยฺย กตนฺติ สงฺขตํ, สพฺพเมตํ ปจฺจยนิพฺพตฺตสฺส อธิวจนํฯ นิจฺจสาราทิวิรหิตโต **อทฺธุวํ**ฯ ชราย มรเณน จ เอกเนฺตเนว สงฺฆฏิตํ สํสฏฺฐนฺติ **ชรามรณสงฺฆาตํ**ฯ ''ชรามรณสงฺฆฏฺฏ''นฺติปิ ปฐนฺติ, ชราย มรเณน จ อุปทฺทุตํ ปีฬิตนฺติ อโตฺถฯ อกฺขิโรคาทีนํ อเนเกสํ โรคานํ นีฬํ กุลาวกนฺติ **โรคนีฬํ**ฯ สรสโต อุปกฺกมโต จ ปภงฺคุปรมสีลตาย **ปภงฺคุรํ**ฯ

จตุพฺพิโธ อาหาโร จ ตณฺหาสงฺขาตา เนตฺติ จ ปภโว สมุฏฺฐานํ เอตสฺสาติ **อาหารเนตฺติปฺปภวํ**ฯ สโพฺพปิ วา ปจฺจโย อาหาโรฯ อิธ ปน ตณฺหาย เนตฺติคฺคหเณน คหิตตฺตา ตณฺหาวชฺชา เวทิตพฺพาฯ ตสฺมา อาหาโร จ เนตฺติ จ ปภโว เอตสฺสาติ อาหารเนตฺติปฺปภวํฯ อาหาโร เอว วา นยนฏฺเฐน ปวตฺตนฏฺเฐน เนตฺตีติ เอวมฺปิ อาหารเนตฺติปฺปภวํฯ **นาลํ ตทภินนฺทิตุ**นฺติ ตํ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํ เอวํ ปจฺจยาธีนวุตฺติกํ, ตโต เอว อนิจฺจํ, ทุกฺขญฺจ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อภินนฺทิตุํ อสฺสาเทตุํ น ยุตฺตํฯ

ตสฺส นิสฺสรณนฺติ ''ชาตํ ภูต''นฺติอาทินา วุตฺตสฺส ตสฺส สกฺกายสฺส นิสฺสรณํ นิกฺกโม อนุปสนฺตสภาวสฺส ราคาทิกิเลสสฺส สพฺพสงฺขารสฺส จ อภาเวน ตทุปสมภาเวน ปสตฺถภาเวน จ **สนฺตํ,** ตกฺกญาณสฺส อโคจรภาวโต **อตกฺกาวจรํ,** นิจฺจฏฺเฐน **ธุวํ,** ตโต เอว **อชาตํ อสมุปฺปนฺนํ,** โสกเหตูนํ อภาวโต **อโสกํ,** วิคตราคาทิรชตฺตา **วิรชํ,** สํสารทุกฺขฏฺฏิเตหิ ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา **ปทํ,** ชาติอาทิทุกฺขธมฺมานํ นิโรธเหตุตาย **นิโรโธ ทุกฺขธมฺมานํ,** สพฺพสงฺขารานํ อุปสมเหตุตาย **สงฺขารูปสโม,** ตโต เอว อจฺจนฺตสุขตาย **สุโข**ติ สพฺพปเทหิ อมตมหานิพฺพานเมว โถเมติฯ เอวํ ภควา ปฐมคาถาย พฺยติเรกวเสน, ทุติยคาถาย อนฺวยวเสน จ นิพฺพานํ วิภาเวสิฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. นิพฺพานธาตุสุตฺตวณฺณนา

๔๔. สตฺตเม **เทฺวมา**ติ เทฺว อิมาฯ **วานํ** วุจฺจติ ตณฺหา, นิกฺขนฺตํ วานโต, นตฺถิ วา เอตฺถ วานํ, อิมสฺมึ วา อธิคเต วานสฺส อภาโวติ นิพฺพานํ, ตเทว นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฏฺฐน สภาวธารณเฏฺฐน จ ธาตูติ **นิพฺพานธาตุ**ฯ ยทิปิ ตสฺสา ปรมตฺถโต เภโท นตฺถิ , ปริยาเยน ปน ปญฺญายตีติ ตํ ปริยายเภทํ สนฺธาย ''เทฺวมา, ภิกฺขเว, นิพฺพานธาตุโย''ติ วตฺวา ยถาธิปฺเปตปฺปเภทํ ทเสฺสตุํ **''สอุปาทิเสสา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตณฺหาทีหิ ผลภาเวน อุปาทียตีติ อุปาทิ, ขนฺธปญฺจกํฯ อุปาทิเยว เสโสติ อุปาทิเสโส, สห อุปาทิเสเสนาติ **สอุปาทิเสสา**, ตทภาวโต **อนุปาทิเสสา**ฯ

อรหนฺติ อารกกิเลโส, ทูรกิเลโสติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ''กถญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรหํ โหติ, อารกาสฺส โหนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา, สํกิเลสิกา โปโนพฺภวิกา, สทรา ทุกฺขวิปากา, อายตึ ชาติชรามรณิยาฯ เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรหํ โหตี''ติ (ม. นิ. ๑.๔๓๔)ฯ

ขีณาสโวติ กามาสวาทโย จตฺตาโรปิ อาสวา อรหโต ขีณา สมุจฺฉินฺนา ปหีนา ปฏิปฺปสฺสทฺธา อภพฺพุปฺปตฺติกา ญาณคฺคินา ทฑฺฒาติ ขีณาสโวฯ **วุสิตวา**ติ ครุสํวาเสปิ อริยมคฺเคปิ ทสสุ อริยวาเสสุปิ วสิ ปริวสิ ปริวุฏฺโฐ วุฏฺฐวาโส จิณฺณจรโณติ วุสิตวาฯ **กตกรณีโย**ติ ปุถุชฺชนกลฺยาณกํ อุปาทาย สตฺต เสขา จตูหิ มคฺเคหิ กรณียํ กโรนฺติ นาม, ขีณาสวสฺส สพฺพกรณียานิ กตานิ ปริโยสิตานิ, นตฺถิ อุตฺตรึ กรณียํ ทุกฺขกฺขยาธิคมายาติ **กตกรณีโย**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ตสฺส สมฺมา วิมุตฺตสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
> กตสฺส ปฏิจโย นตฺถิ, กรณียํ น วิชฺชตี’’ติฯ (อ. นิ. ๖.๕๕; มหาว. ๒๔๔);

โอหิตภาโรติ ตโย ภารา – ขนฺธภาโร, กิเลสภาโร, อภิสงฺขารภาโรติฯ ตสฺสิเม ตโยปิ ภารา โอหิตา โอโรปิตา นิกฺขิตฺตา ปาติตาติ โอหิตภาโรฯ **อนุปฺปตฺตสทโตฺถ**ติ อนุปฺปโตฺต สทตฺถํ, สกตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติ, กการสฺส ทกาโร กโตฯ อนุปฺปโตฺต สทโตฺถ เอเตนาติ อนุปฺปตฺตสทโตฺถ, สทโตฺถติ จ อรหตฺตํ เวทิตพฺพํฯ ตญฺหิ อตฺตุปนิพนฺธเฏฺฐน อตฺตโน อวิชหนเฏฺฐน อตฺตโน ปรมเตฺถน จ อตฺตโน อตฺถตฺตา สกโตฺถ โหติฯ **ปริกฺขีณภวสํโยชโน**ติ กามราคสํโยชนํ, ปฏิฆสํโยชนํ, มานทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสภวราคอิสฺสามจฺฉริยอวิชฺชาสํโยชนนฺติ อิมานิ สเตฺต ภเวสุฯ ภวํ วา ภเวน สํโยเชนฺติ อุปนิพนฺธนฺตีติ ภวสํโยชนานิ นามฯ ตานิ อรหโต ปริกฺขีณานิ, ปหีนานิ, ญาณคฺคินา, ทฑฺฒานีติ ปริกฺขีณภวสํโยชโนฯ **สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต**ติ เอตฺถ **สมฺมทญฺญา**ติ สมฺมา อญฺญาย, อิทํ วุตฺตํ โหติ – ขนฺธานํ ขนฺธฏฺฐํ, อายตนานํ อายตนฏฺฐํ, ธาตูนํ สุญฺญฏฺฐํ, ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺฐํ, สมุทยสฺส ปภวฏฺฐํ, นิโรธสฺส สนฺตฏฺฐํ, มคฺคสฺส ทสฺสนฏฺฐํ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ เอวมาทิเภทํ วา สมฺมา ยถาภูตํ อญฺญาย ชานิตฺวา ตีรยิตฺวา ตุลยิตฺวา วิภาเวตฺวา วิภูตํ กตฺวาฯ **วิมุโตฺต**ติ เทฺว วิมุตฺติโย จิตฺตสฺส จ วิมุตฺติ นิพฺพานญฺจฯ อรหา หิ สพฺพกิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา จิตฺตวิมุตฺติยาปิ วิมุโตฺต, นิพฺพาเนปิ วิมุโตฺตติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต’’ติฯ

ตสฺส ติฏฺฐเนฺตว ปญฺจินฺทฺริยานีติ ตสฺส อรหโต จริมภวเหตุภูตํ กมฺมํ ยาว น ขียติ, ตาว ติฏฺฐนฺติเยว จกฺขาทีนิ ปญฺจินฺทฺริยานิฯ **อวิฆาตตฺตา**ติ อนุปฺปาทนิโรธวเสน อนิรุทฺธตฺตาฯ **มนาปามนาปนฺ**ติ อิฏฺฐานิฏฺฐํ รูปาทิโคจรํฯ **ปจฺจนุโภตี**ติ วินฺทติ ปฏิลภติฯ **สุขทุกฺขํ ปฏิสํเวเทตี**ติ วิปากภูตํ สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปฏิสํเวเทติ เตหิ ทฺวาเรหิ ปฏิลภติฯ

เอตฺตาวตา อุปาทิเสสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สอุปาทิเสสํ นิพฺพานธาตุํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตสฺส โย’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ตสฺส สอุปาทิเสสสฺส สโต อรหโตฯ **โย ราคกฺขโย**ติ ราคสฺส ขโย ขีณากาโร อภาโว อจฺจนฺตมนุปฺปาโทฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ เอตฺตาวตา ราคาทิกฺขโย สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตูติ ทสฺสิตํ โหติฯ

อิเธวาติ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเวฯ **สพฺพเวทยิตานี**ติ สุขาทโย สพฺพา อพฺยากตเวทนา, กุสลากุสลเวทนา ปน ปุเพฺพเยว ปหีนาติฯ **อนภินนฺทิตานี**ติ ตณฺหาทีหิ น อภินนฺทิตานิฯ **สีติภวิสฺสนฺตี**ติ อจฺจนฺตวูปสเมน สงฺขารทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิยา สีตลี ภวิสฺสนฺติ, อปฺปฏิสนฺธิกนิโรเธน นิรุชฺฌิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ น เกวลํ เวทยิตานิเยว, สเพฺพปิ ปน ขีณาสวสนฺตาเน ปญฺจกฺขนฺธา นิรุชฺฌิสฺสนฺติ, เวทยิตสีเสน เทสนา กตาฯ

คาถาสุ **จกฺขุมตา**ติ พุทฺธจกฺขุ, ธมฺมจกฺขุ, ทิพฺพจกฺขุ, ปญฺญาจกฺขุ, สมนฺตจกฺขูติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมตาฯ **อนิสฺสิเตนา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสยวเสน กญฺจิ ธมฺมํ อนิสฺสิเตน, ราค

พนฺธนาทีหิ วา อพเนฺธนฯ **ตาทินา**ติ ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน สพฺพตฺถ อิฏฺฐาทีสุ เอกสภาวตาสงฺขาเตน ตาทิลกฺขเณน ตาทินาฯ **ทิฏฺฐธมฺมิกา**ติ อิมสฺมึ อตฺตภาเว ภวา วตฺตมานาฯ **ภวเนตฺติสงฺขยา**ติ ภวเนตฺติยา ตณฺหาย ปริกฺขยาฯ **สมฺปรายิกา**ติ สมฺปราเย ขนฺธเภทโต ปรภาเค ภวาฯ **ยมฺหี**ติ ยสฺมึ อนุปาทิเสสนิพฺพาเนฯ **ภวานี**ติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, อุปปตฺติภวา สพฺพโส อนวเสสา นิรุชฺฌนฺติ, น ปวตฺตนฺติฯ

เตติ เต เอวํ วิมุตฺตจิตฺตาฯ **ธมฺมสาราธิคมา**ติ วิมุตฺติสารตฺตา อิมสฺส ธมฺมวินยสฺส, ธมฺมสฺส สารภูตสฺส อรหตฺตสฺส อธิคมนโตฯ **ขเย**ติ ราคาทิกฺขยภูเต นิพฺพาเน **รตา** อภิรตาฯ อถ วา นิจฺจภาวโต เสฏฺฐภาวโต จ ธมฺมสฺส สารนฺติ ธมฺมสารํ, นิพฺพานํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘วิราโค เสฏฺโฐ ธมฺมานํ (ธ. ป. ๒๗๓), วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔) จฯ ตสฺส ธมฺมสารสฺส อธิคมเหตุ ขเย สพฺพสงฺขารปริกฺขเย อนุปาทิเสสนิพฺพาเน รตาฯ **ปหํสู**ติ ปชหึสุฯ **เต**ติ นิปาตมตฺตํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปฏิสลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๔๕. อฏฺฐเม **ปฏิสลฺลานรามา**ติ เตหิ เตหิ สตฺตสงฺขาเรหิ ปฏินิวตฺติตฺวา สลฺลานํ ปฏิสลฺลานํ, เอกวิหาโร เอกมนฺตเสวิตา, กายวิเวโกติ อโตฺถฯ ตํ ปฏิสลฺลานํ รมนฺติ โรจนฺตีติ ปฏิสลฺลานรามาฯ ‘‘ปฏิสลฺลานารามา’’ติปิ ปาโฐฯ ยถา วุตฺตํ ปฏิสลฺลานํ อารมิตพฺพโต อาราโม เอเตสนฺติ ปฏิสลฺลานารามาฯ **วิหรถา**ติ เอวํภูตา หุตฺวา วิหรถาติ อโตฺถฯ ปฏิสลฺลาเน รตา นิรตา สมฺมุทิตาติ **ปฏิสลฺลานรตา**ฯ เอตฺตาวตา ชาคริยานุโยโค, ตสฺส นิมิตฺตภูตา วูปกฏฺฐกายตา จ ทสฺสิตาฯ ชาคริยานุโยโค, สีลสํวโร, อินฺทฺริเยสุ, คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, สติสมฺปชญฺญนฺติ อิเมหิ ธเมฺมหิ วินา น วตฺตตีติ เตปิ อิธ อตฺถโต วุตฺตา เอวาติ เวทิตพฺพาฯ

อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุตฺตาติ อตฺตโน จิตฺตสมเถ อนุยุตฺตาฯ อชฺฌตฺตํ อตฺตโนติ จ เอตํ เอกตฺถํ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ ภุมฺมเตฺถ เจตํ สมถนฺติ อนุสทฺทโยเคน อุปโยควจนํฯ **อนิราภตชฺฌานา**ติ พหิ อนีหตชฺฌานา อวินาสิตชฺฌานา วาฯ นีหรณํ วินาโส วาติ อิทํ นิราภตํ นาม ‘‘ถมฺภํ นิรํกตฺวา นิวาตวุตฺตี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๓๒๘) วิยฯ **วิปสฺสนาย สมนฺนาคตา**ติ สตฺตวิธาย อนุปสฺสนาย ยุตฺตาฯ สตฺตวิธา อนุปสฺสนา นาม อนิจฺจานุปสฺสนา, ทุกฺขานุปสฺสนา, อนตฺตานุปสฺสนา, นิพฺพิทานุปสฺสนา, วิราคานุปสฺสนา, นิโรธานุปสฺสนา, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา จ, ตา วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตาวฯ

พฺรูเหตาโร สุญฺญาคารานํนฺติ วเฑฺฒตาโร สุญฺญาคารานํฯ เอตฺถ จ ‘‘สุญฺญาคารานํ’’นฺติ ยํกิญฺจิ วิวิตฺตํ ภาวนานุโยคสฺส อนุจฺฉวิกฏฺฐานํฯ สมถวิปสฺสนาวเสน กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา รตฺตินฺทิวํ สุญฺญาคารํ ปวิสิตฺวา ภาวนานุโยควเสน นิสีทมานา ภิกฺขู ‘‘พฺรูเหตาโร สุญฺญาคารานํ’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ เอกภูมิกาทิปาสาเทปิ ปน วาสํ กุรุมานา ฌายิโน สุญฺญาคารานํ พฺรูเหตาโรเตฺวว เวทิตพฺพาฯ

เอตฺถ จ ยา ‘‘ปฏิสลฺลานรามา, ภิกฺขเว, วิหรถ ปฏิสลฺลานรตา’’ติ วูปกฏฺฐกายตา วิหิตา, สา ปริสุทฺธสีลสฺส, น อสีลสฺส อวิสุทฺธสีลสฺส วา ตสฺส รูปารมฺมณาทิโต จิตฺตวินิวตฺตนเสฺสว อภาวโตติ อตฺถโต สีลวิสุทฺธิ ทสฺสิตาติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ ‘‘อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุตฺตา อนิ

ราคตชฺฌานา’’ติ ปททฺวเยน สมาธิภาวนา, ‘‘วิปสฺสนาย สมนฺนาคตา’’ติ อิมินา ปญฺญาภาวนา วิหิตาติ โลกิยา ติโสฺส สิกฺขา ทสฺสิตาฯ

อิทานิ ตาสุ ปติฏฺฐิตสฺส อวสฺสํภาวิผลํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปฏิสลฺลานรามาน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **พฺรูเหตาน**นฺติ วเฑฺฒตานํฯ **ทฺวินฺนํ ผลาน**นฺติ ตติยจตุตฺถผลานํฯ **ปาฏิกงฺข**นฺติ อิจฺฉิตพฺพํ อวสฺสํภาวีฯ **อญฺญา**ติ อรหตฺตํฯ ตญฺหิ เหฏฺฐิมมคฺคญาเณหิ ญาตมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวา ชานนโต ปริปุณฺณชานนตฺตา อุปริ ชานนกิจฺจาภาวโต จ ‘‘อญฺญา’’ติ วุจฺจติฯ **สติ วา อุปาทิเสเส**ติ สติ วา กิเลสูปาทิเสเส, ปหาตุํ อสกฺกุเณยฺเย สติฯ ญาเณ หิ อปริปกฺเก เย เตน ปริปเกฺกน ปหาตพฺพกิเลสา, เต น ปหียนฺติฯ ตํ สนฺธายาห ‘‘สติ วา อุปาทิเสเส’’ติฯ สติ จ กิเลเส ขนฺธาภิสงฺขารา ติฏฺฐนฺติ เอวฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต อนาคามิผลํ อรหตฺตนฺติ เทฺว ธมฺมา ทสฺสิตาฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อิโต ปเรสุ ทฺวีสุ สุเตฺตสุฯ

คาถาสุ **เย สนฺตจิตฺตา**ติ เย โยคาวจรา ตทงฺควเสน วิกฺขมฺภนวเสว จ สมิตกิเลสตาย สนฺตจิตฺตาฯ เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย สมนฺนาคตตฺตา **นิปกา**ฯ อิมินา เตสํ กมฺมฏฺฐานปริหรณญาณํ ทเสฺสติฯ **สติมโนฺต จ ฌายิโน**ติ ฐานนิสชฺชาทีสุ กมฺมฏฺฐานาวิชหนเหตุภูตาย สติยา สติมโนฺต, อารมฺมณูปนิชฺฌานลกฺขเณน ฌาเนน ฌายิโนฯ **สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสนฺติ, กาเมสุ อนเปกฺขิโน**ติ ปุเพฺพเยว ‘‘อฏฺฐิกงฺกลูปมา กามา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓๔; ปาจิ. ๔๑๗) วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมสุ จ อาทีนวปจฺจเวกฺขเณน อนเปกฺขิโน อนตฺถิกา เต ปหาย อธิคตํ อุปจารสมาธิํ อปฺปนาสมาธิํ วา ปาทกํ กตฺวา นามรูปํ ตสฺส ปจฺจเย จ ปริคฺคเหตฺวา กลาปสมฺมสนาทิกฺกเมน สมฺมา อวิปรีตํ ปญฺจกฺขนฺธธมฺมํ อนิจฺจาทิโต วิปสฺสนฺติฯ

อปฺปมาทรตาติ วุตฺตปฺปการาย สมถวิปสฺสนาภาวนาย อปฺปมชฺชเน รตา อภิรตา ตตฺถ อปฺปมาเทเนว รตฺตินฺทิวํ วีตินาเมนฺตาฯ **สนฺตา**ติ สมานาฯ ‘‘สตฺตา’’ติปิ ปาโฐ, ปุคฺคลาติ อโตฺถฯ **ปมาเท ภยทสฺสิโน**ติ นิรยูปปตฺติอาทิกํ ปมาเท ภยํ ปสฺสนฺตาฯ **อภพฺพา ปริหานายา**ติ เต เอวรูปา สมถวิปสฺสนาธเมฺมหิ มคฺคผเลหิ วา ปริหานาย อภพฺพาฯ สมถวิปสฺสนาโต หิ สมฺปตฺตโต น ปริหายนฺติ, อิตรานิ จ อปฺปตฺตานิ ปาปุณนฺติฯ **นิพฺพานเสฺสว สนฺติเก**ติ นิพฺพานสฺส จ อนุปาทาปรินิพฺพานสฺส จ สนฺติเก เอว, น จิรเสฺสว นํ อธิคมิสฺสนฺตีติฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สิกฺขานิสํสสุตฺตวณฺณนา

๔๖. นวเม **สิกฺขานิสํสา**ติ เอตฺถ สิกฺขิตพฺพาติ สิกฺขา, สา ติวิธา อธิสีลสิกฺขา, อธิจิตฺตสิกฺขา, อธิปญฺญาสิกฺขาติฯ ติวิธาปิ เจสา สิกฺขา อานิสํสา เอเตสํ, น ลาภสกฺการสิโลกาติ สิกฺขานิสํสาฯ **วิหรถา**ติ สิกฺขานิสํสา หุตฺวา วิหรถ, ตีสุ สิกฺขาสุ อานิสํสทสฺสาวิโน หุตฺวา ตาหิ สิกฺขาหิ ลทฺธพฺพํ อานิสํสเมว สมฺปสฺสนฺตา วิหรถาติ อโตฺถฯ **ปญฺญุตฺตรา**ติ ตาสุ สิกฺขาสุ ยา อธิปญฺญาสิกฺขาสงฺขาตา ปญฺญา, สา อุตฺตรา ปธานา วิสิฏฺฐา เอเตสนฺติ ปญฺญุตฺตราฯ เย หิ สิกฺขานิสํสา วิหรนฺติ, เต ปญฺญุตฺตรา ภวนฺตีติฯ **วิมุตฺติสารา**ติ อรหตฺตผลสงฺขาตา วิมุตฺติ สารํ เอเตสนฺติ วิมุตฺติสารา, ยถาวุตฺตํ วิมุตฺติํเยว สารโต คเหตฺวา ฐิตาติ อโตฺถฯ เย หิ สิกฺขานิสํสา ปญฺญุตฺตรา จ, น เต ภววิเสสํ ปเตฺถนฺติ, อปิจ โข วิภวํ อากงฺขนฺตา วิมุตฺติํเยว สารโต ปเจฺจนฺติฯ **สตาธิปเตยฺยา**ติ เชฏฺฐกกรณเฏฺฐน สติ อธิปเตยฺยํ เอเตสนฺติ สตาธิปเตยฺยา อธิปติ เอว อธิปเตยฺยนฺติ กตฺวา, จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺตา กายานุปสฺสนาทิมุเขน สมถวิปสฺสนาภาวนานุยุตฺตาติ อโตฺถฯ

อถ วา **สิกฺขานิสํสา**ติ ภิกฺขเว, เอวรูเป ทุลฺลภกฺขณปฏิลาเภ ติวิธสิกฺขาสิกฺขนเมว อานิสํสํ กตฺวา วิหรถ, เอวํ วิหรนฺตา จ **ปญฺญุตฺตรา** ปญฺญาย อุตฺตรา โลกุตฺตรปญฺญาย สมนฺนาคตา หุตฺวา วิหรถ, เอวํภูตา จ **วิมุตฺติสารา** นิพฺพานสารา อนญฺญสารา วิหรถฯ ตถาภาวสฺส จายํ อุปาโย, ยํ **สตาธิปเตยฺยา** วิหรถ, สติปฏฺฐานภาวนาย ยุตฺตปฺปยุตฺตา โหถ, สพฺพตฺถ วา สตารกฺขิน เจตสา วิหรถาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิติ ภควา ตีสุ สิกฺขาสุ ภิกฺขู นิโยเชโนฺต ยถา ตา สิกฺขิตพฺพา, เยน จ ปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, ตํ สเงฺขเปเนว ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมานานํ ผลวิเสสทสฺสเนน ตสฺสา ปฏิปตฺติยา อโมฆภาวํ ปกาเสโนฺต **“สิกฺขานิสํสาน”**นฺติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ

คาถาสุ **ปริปุณฺณสิกฺข**นฺติ อคฺคผลปฺปตฺติยา ปริสุทฺธสิกฺขํ, อเสกฺขนฺติ อโตฺถฯ **อปฺปหานธมฺม**นฺติ เอตฺถ ปหานธมฺมา วุจฺจนฺติ กุปฺปา วิมุตฺติโยฯ ปหานธโมฺมติ หิ หานธโมฺม กุปฺปธโมฺมฯ น ปหานธโมฺมติ อปหานธโมฺม, อกุปฺปธโมฺมฯ ‘‘อปฺปหานธโมฺม’’ติปิ ปาฬิ, โส เอว อโตฺถฯ ขโย เอว อโนฺตติ ขยโนฺต, ชาติยา ขยโนฺต ชาติขยโนฺต, นิพฺพานํฯ ขโย วา มรณํ, ชาติขยโนฺต นิพฺพานเมว, ตสฺส ทิฏฺฐตฺตา **ชาติขยนฺตทสฺสี**ฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา สิกฺขาปาริปูริยา อยํ ชราปารงฺคมนปริโยสาโน อานิสํโส, ตสฺมาฯ **สทา**ติ สพฺพกาลํฯ **ฌานรตา**ติ ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน, อารมฺมณูปนิชฺฌาเนนาติ ทุวิเธนปิ ฌาเนน รตา, ตโต เอว **สมาหิตาฯ มารํ สเสนํ อภิภุยฺยา**ติ กิเลสเสนาย อนฏฺฐเสนาย จ สเสนํ อนวสิฏฺฐํ จตุพฺพิธมฺปิ มารํ อภิภวิตฺวาฯ เทวปุตฺตมารสฺสปิ หิ คุณมารเณ สหายภาวูปคมนโต กิเลสา ‘‘เสนา’’ติ วุจฺจนฺติฯ ตถา โรคาทโย อนฏฺฐา มจฺจุมารสฺสฯ ยถาห –

‘‘กามา เต ปฐมา เสนา, ทุติยา อรติ วุจฺจติ;
ตติยา ขุปฺปิปาสา เต, จตุตฺถี ตณฺหา ปวุจฺจติฯ

‘‘ปญฺจมี ถินมิทฺธํ เต, ฉฏฺฐา ภีรู ปวุจฺจติ;
สตฺตมี วิจิกิจฺฉา เต, มโกฺข ถโมฺภ จ อฏฺฐโมฯ

‘‘ลาโภ สิโลโก สกฺกาโร, มิจฺฉาลโทฺธ จ โย ยโส;
โย จตฺตานํ สมุกฺกํเส, ปเร จ อวชานติฯ

‘‘เอสา นมุจิ เต เสนา, กณฺหสฺสาภิปฺปหารินี;
น นํ อสูโร ชินาติ, เชตฺวา จ ลภเต สุข’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๔๓๘-๔๔๑; มหานิ. ๒๘);

ยถา จาห –

‘‘อเชฺชว กิจฺจมาตปฺปํ, โก ชญฺญา มรณํ สุเว;
น หิ โน สงฺครํ เตน, มหาเสเนน มจฺจุนา’’ติฯ (ม. นิ. ๓.๒๘๐; ชา. ๒.๒๒.๑๒๑);

ภวถ ชาติมรณสฺส ปารคาติ ชาติยา มรณสฺส จ ปารคามิโน นิพฺพานคามิโน ภวถาติฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ชาคริยสุตฺตวณฺณนา

๔๗. ทสเม **ชาคโร**ติ ชาครโก วิคตนิทฺโท ชาคริยํ อนุยุตฺโต, รตฺตินฺทิวํ กมฺมฏฺฐานมนสิการเร ยุตฺตปฺปยุตฺโตติ อตฺโถฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยคมนุยุตฺโต โหติ? อิธ ภิกฺขุ ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธมฺเมหิ จิตฺตํ ปริโสเธติ, รตฺติยา ปฐมํ ยามํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธมฺเมหิ จิตฺตํ ปริโสเธติ, รตฺติยา มชฺฌิมํ ยามํ ทกฺขิเณน ปเสฺสน สีหเสยฺยํ กเปฺปติ ปาเท ปาทํ อจฺจาธาย สโต สมฺปชาโน อุฏฺฐานสญฺญํ มนสิ กริตฺวา, รตฺติยา ปจฺฉิมํ ยามํ ปจฺจุฏฺฐาย จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธมฺเมหิ จิตฺตํ ปริโสเธติฯ เอวํ ภิกฺขุ ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยคมนุยุตฺโต โหตี’’ติ (วิภ. ๕๑๙)ฯ

จสโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน วกฺขมาเน สตาทิภาเว สมฺปิเณฺฑติฯ **อสฺสา**ติ สิยา, ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ ‘‘ชาคโร จ ภิกฺขุ วิหเรยฺยา’’ติ จ ปฐนฺติฯ สพฺพตฺถ สพฺพทา จ กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสน สติอวิปฺปวาเสน **สโต สมฺปชาโน**ติ สตฺตฏฺฐานิยสฺส จตุพฺพิธสฺสปิ สมฺปชญฺญสฺส วเสน สมฺปชาโนฯ **สมาหิโต**ติ อุปจารสมาธินา อปฺปนาสมาธินา จ สมาหิโต เอกคฺคจิโตฺตฯ **ปมุทิโต**ติ ปฏิปตฺติยา อานิสํสทสฺสเนน อุตฺตรุตฺตริ วิเสสาธิคเมน วีริยารมฺภสฺส จ อโมฆภาวทสฺสเนน ปมุทิโต ปาโมชฺชพหุโลฯ **วิปฺปสโนฺน**ติ ตโต เอว ปฏิปตฺติภูตาสุ ตีสุ สิกฺขาสุ ปฏิปตฺติเทสเก จ สตฺถริ สทฺธาพหุลตาย สุฏฺฐุ ปสโนฺนฯ สพฺพตฺถ อสฺสาติ สมฺพโนฺธ วิหเรยฺยาติ วาฯ

ตตฺถ กาลวิปสฺสี จ กุสเลสุ ธเมฺมสูติ ตสฺมิํ กาเล วิปสฺสโก, ตตฺถ วา กมฺมฏฺฐานานุโยเค กาลวิปสฺสี กาลานุรูปํ วิปสฺสโกฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา กลาปสมฺมสนาทิวเสน สมฺมสโนฺต อาวาสาทิเก สตฺต อสปฺปาเย วเชฺชตฺวา สปฺปาเย เสวโนฺต อนฺตรา โวสานํ อนาปชฺชิตฺวา ปหิตโตฺต จิตฺตสฺส สมาหิตาการํ สลฺลเกฺขโนฺต สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ อนิจฺจานุปสฺสนาทิํ ปวเตฺตโนฺต ยสฺมิํ กาเล วิปสฺสนาจิตฺตํ ลีนํ โหติ, ตสฺมิํ ธมฺมวิจยวีริยปีติสงฺขาเตสุ, ยสฺมิํ ปน กาเล จิตฺตํ อุทฺธตํ โหติ, ตสฺมิํ ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสงฺขาเตสุ กุสเลสุ อนวเชฺชสุ โพชฺฌงฺคธเมฺมสูติ เอวํ ตตฺถ ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล, ตสฺมิํ วา กมฺมฏฺฐานานุโยเค กาลานุรูปํ วิปสฺสโก อสฺสาติฯ สติสโมฺพชฺฌโงฺค ปน สพฺพเตฺถว อิจฺฉิตโพฺพ ฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔; มิ. ป. ๒.๑.๑๓)ฯ เอตฺตาวตา ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย ชาคริยํ ทเสฺสตฺวา เยหิ ธเมฺมหิ ชาคริยานุโยโค สมฺปชฺชติ, เต ปกาเสติฯ

เอวํ ภควา อารทฺธวิปสฺสกสฺส ภิกฺขุโน สเงฺขเปเนว สทฺธิํ อุปการกธเมฺมหิ สมฺมสนจารํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตถา ปฏิปชฺชนฺตสฺส ปฏิปตฺติยา อวญฺฌภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ชาครสฺส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ชาคริยานุโยเค สติสมฺปชญฺญสมาทานานิ สพฺพตฺถกานิ สโมฺมทปสาทาวหานิ, ตตฺถ กาลวิปสฺสนา นาม วิปสฺสนาย คพฺภคฺคหณํ ปริปากคตํฯ อุปกฺกิเลสวิมุเตฺต หิ วีถิปฏิปเนฺน วิปสฺสนาญาเณ ติเกฺข สูเร วหเนฺต โยคิโน อุฬารํ ปาโมชฺชํ ปสาโท จ โหติ, เตหิ จ วิเสสาธิคมสฺส สนฺติเกเยวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานตํฯ
>
> ‘‘ปาโมชฺชพหุโล ภิกฺขุ, ปสโนฺน พุทฺธสาสเน;
> อธิคเจฺฉ ปทํ สนฺตํ, สงฺขารูปสมํ สุข’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔, ๓๘๑);

คาถาสุ **ชาครนฺตา สุณาเถต**นฺติ เอตํ มม วจนํ เอกนฺตเนว ปมาทนิทฺทาย อวิชฺชานิทฺทาย ปโพธนตฺถํ ชาครนฺตา สติสมฺปชญฺญาทิธมฺมสมาโยเคน ชาคริยํ อนุยุตฺตา สุณาถฯ **เย สุตฺตา เต ปพุชฺฌถา**ติ เย ยถาวุตฺตนิทฺทาย สุตฺตา สุปนํ อุปคตา, เต ตุมฺเห ชาคริยานุโยควเสน อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺเค สงฺกฑฺฒิตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปนฺตา อปฺปมาทปฏิปตฺติยา ตโต ปพุชฺฌถ อถ วา **ชาครนฺตา**ติ ชาครนิมิตฺตาฯ ''สุณาเถต''นฺติ เอตฺถ ''เอต''นฺติ วุตฺตํ, กึ ตํ วจนนฺติ อาห ''เย สุตฺตา เต ปพุชฺฌถา''ติอาทิฯ ตตฺถ **เย สุตฺตา**ติ เย กิเลสนิทฺทาย สุตฺตา, เต ตุมฺเห อริยมคฺคปฏิโพเธน ปพุชฺฌถฯ **สุตฺตา ชาคริตํ เสโยฺย**ติ อิทํ ปโพธสฺส การณวจนํฯ ยสฺมา ยถาวุตฺตสุปโต วุตฺตปฺปการํ ชาคริตํ ชาครณํ อตฺถกามสฺส กุลปุตฺตสฺส เสโยฺย ปาสํสตโร หิตสุขาวโห, ตสฺมา ปพุชฺฌถฯ **นตฺถิ ชาครโต ภย**นฺติ อิทํ ตตฺถ อานิสํสทสฺสนํฯ โย หิ สทฺธาทีหิ ชาครณธมฺเมหิ สมนฺนาคเมน ชาคโร ชคฺคติ, ปมาทนิทฺทํ น อุปคจฺฉติ, ตสฺส อตฺตานุวาทภยํ ปรานุวาทภยํ ทณฺฑภยํ ทุคฺคติภยํ ชาติอาทินิมิตฺตํ สพฺพมฺปิ วฏฺฏภยํ นตฺถิฯ

กาเลนาติ อาวาสสปฺปายาทีนํ ลทฺธกาเลนฯ **โส**ติ นิปาตมตฺตํฯ **สมฺมา ธมฺมํ ปริวีมํสมาโน**ติ วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตํ เตภูมกธมฺมํ สมฺมา ญาเยน ยถา นิพฺพินฺทนวิรชฺชนาทโย สมฺภวนฺติ, เอวํ ปริโต วีมํสโนฺต, สพฺพากาเรน วิปสฺสโนฺตติ อโตฺถฯ **เอโกทิภูโต**ติ เอโก เสโฏฺฐ หุตฺวา อุเทตีติ เอโกทิ, สมาธิฯ โส เอโกทิ ภูโต ชาโต อุปฺปโนฺน เอตสฺสาติ เอโกทิภูโตฯ อคฺคิอาหิตาทิสทฺทานํ วิย เอตฺถ ภูตสทฺทสฺส ปรวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอโกทึ วา ภูโต ปโตฺตติ เอโกทิภูโตฯ เอตฺถ จ เอโกทีติ มคฺคสมาธิ อธิเปฺปโต, ''สมาหิโต''ติ เอตฺถ ปน ปาทกชฺฌานสมาธินา สทฺธึ วิปสฺสนาสมาธิฯ อถ วา **กาเลนา**ติ มคฺคปฏิเวธกาเลนฯ **สมฺมา ธมฺมํ ปริวีมํสมาโน**ติ สมฺมเทว จตุสจฺจธมฺมํ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน วีมํสโนฺต, เอกาภิสมเยน อภิสเมโนฺตฯ **เอโกทิภูโต**ติ เอโก เสโฏฺฐ อสหาโย วา หุตฺวา อุเทตีติ เอโกทิ, จตุกิจฺจสาธโก สมฺมปฺปธาโนฯ โส เอโกทิ ภูโต ชาโตติ สพฺพํ ปุริมสทิสเมวฯ **วิหเน ตมํ โส**ติ โส เอวํภูโต อริยสาวโก อรหตฺตมเคฺคน อวิชฺชาตมํ อนวเสสโต วิหเนยฺย สมุจฺฉิเนฺทยฺยฯ

อิติ ภควา ปฏิปตฺติยา อโมฆภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ ทฬฺหํ นิโยเชโนฺต **''ตสฺมา หเว**''ติ โอสานคาถมาหฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ชาครโต สติอวิปฺปวาสาทินา สมถวิปสฺสนาภาวนา ปาริปูรึ คจฺฉติ, อนุกฺกเมน อริยมโคฺค ปาตุภวติ, ตโต จสฺส สพฺพํ วฏฺฏภยํ นตฺถิ, ตสฺมาฯ **หเว**ติ เอกํเสน ทฬฺหํ วาฯ **ภเชถา**ติ ภเชยฺยฯ เอวํ ชาคริยํ ภชโนฺต จ อาตาปิภาวาทิคุณยุโตฺต ภิกฺขุ สํโยชนานิ ภินฺทิตฺวา อคฺคผลญาณสงฺขาตํ **อนุตฺตรํ** อุตฺตรรหิตํ **สโมฺพธึ ผุเส** ปาปุเณยฺยฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. อาปายิกสุตฺตวณฺณนา

๔๘. เอกาทสเม **อาปายิกา**ติ อปาเย นิพฺพตฺติสฺสนฺตีติ อาปายิกาฯ ตตฺถาปิ นิรเย นิพฺพตฺติสฺสนฺตีติ **เนรยิกาฯ อิทมปฺปหายา**ติ อิทํ อิทานิ วกฺขมานํ ทุวิธํ ปาปสมาจารํ อปฺปชหิตฺวา, ตถาปฏิปตฺติตถาปคฺคหณวเสน ปวตฺตํ วาจํ จิตฺตํ ทิฏฺฐิญฺจ อปฺปฏินิสฺสชฺชิตฺวาติ อโตฺถฯ **อพฺรหฺมจารี**ติ พฺรหฺมเสฏฺฐํ จรตีติ พฺรหฺมจารี, พฺรหฺมา วา เสโฏฺฐ อาจาโร เอตสฺส อตฺถีติ พฺรหฺมจารี, น พฺรหฺมจารีติ อพฺรหฺมจารี, พฺรหฺมจาริปฏิรูปโก ทุสฺสีโลติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญ**ติ ''พฺรหฺมจารี อห''นฺติ เอวํปฏิโญฺญฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ อขณฺฑาทิภาเวน อวิกลํฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ อุปกฺกิเลสาภาเวน ปริสุทฺธํฯ **อมูลเกนา**ติ ทิฏฺฐาทิมูลวิรหิเตน, ทิฏฺฐํ สุตํ

ปริสงฺกิตนฺติ อิเมหิ โจทนามูเลหิ วชฺชิเตนฯ **อพฺรหฺมจริเยน** อเสฏฺฐจริเยนฯ **อนุทฺธํเสตีติ** ‘‘ปริสุโทฺธ อย’’นฺติ ชานโนฺตว ปาราชิกวตฺถุนา ธํเสติ ปธํเสติ, โจเทติ อโกฺกสติ วาฯ

คาถาสุ **อภูตวาที**ติ ปรสฺส โทสํ อทิสฺวาว อภูเตน ตุเจฺฉน มุสาวาทํ กตฺวา ปรํ อพฺภาจิกฺขโนฺตฯ **กตฺวา**ติ โย วา ปน ปาปกมฺมํ กตฺวา ‘‘นาหํ เอตํ กโรมี’’ติ อาหฯ **อุโภปิ เต เปจฺจ สมา ภวนฺตี**ติ เต อุโภปิ ชนา อิโต ปรโลกํ คนฺตฺวา นิรยํ อุปคมนโต คติยา สมานา ภวนฺติฯ ตตฺถ คติเยว เนสํ ปริจฺฉินฺนา, น ปน อายุฯ พหุญฺหิ ปาปํ กตฺวา จิรํ นิรเย ปจฺจติ, ปริตฺตํ กตฺวา อปฺปมตฺตกเมว กาลํฯ ยสฺมา ปน เตสํ อุภินฺนมฺปิ กมฺมํ ลามกเมวฯ เตน วุตฺตํ **‘‘นิหีนกมฺมา มนุชา ปรตฺถา’’**ติฯ ‘‘ปรตฺถา’’ติ ปน ปทสฺส ปุรโต ‘‘เปจฺจา’’ติ ปเทน สมฺพโนฺธ – ปรตฺถ เปจฺจ อิโต คนฺตฺวา เต นิหีนกมฺมา สมา ภวนฺตีติฯ

เอวํ ภควา อภูตพฺภกฺขานวเสน ภูตโทสปฏิจฺฉาทนวเสน จ ปวตฺตสฺส มุสาวาทสฺส วิปากํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺมิํ ฐาเน นิสินฺนานํ พหูนํ ปาปภิกฺขูนํ ทุจฺจริตกมฺมสฺส วิปากทสฺสเนน สํเวชนตฺถํ เทฺว คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **กาสาวกณฺฐา**ติ กสาวรสปีตตฺตา กาสาเวน วเตฺถน ปลิเวฐิตกณฺฐาฯ **ปาปธมฺมา**ติ ลามกธมฺมาฯ **อสญฺญตา**ติ กายาทีหิ สญฺญมรหิตาฯ **ปาปา**ติ ตถารูปา ปาปปุคฺคลา, ปาเปหิ กเมฺมหิ อุปฺปชฺชิตฺวา ‘‘ตสฺส กาโยปิ อาทิโตฺต สมฺปชฺชลิโต สโชติภูโต, สงฺฆาฏิปิ อาทิตฺตา’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๒๑๘-๒๑๙; ปารา. ๒๓๐) ลกฺขณสํยุเตฺต วุตฺตนเยน มหาทุกฺขํ อนุภวนฺติเยวฯ

ตติยคาถาย อยํ สเงฺขปโตฺถ – **ยเญฺจ ภุเญฺชยฺย ทุสฺสีโล** นิสฺสีลปุคฺคโล กายาทีหิ อสญฺญโต รฏฺฐวาสีหิ สทฺธาย ทินฺนํ ยํ รฏฺฐปิณฺฑํ ‘‘สมโณมฺหี’’ติ ปฏิชานโนฺต คเหตฺวา ภุเญฺชยฺย, ตโต อาทิโตฺต อคฺคิวโณฺณ อโยคุโฬว ภุโตฺต เสโยฺย สุนฺทรตโรฯ กิํการณา? ตปฺปจฺจยา หิสฺส เอโกว อตฺตภาโว ฌาเยยฺย, ทุสฺสีโล ปน หุตฺวา สทฺธาเทยฺยํ ภุญฺชิตฺวา อเนกานิปิ ชาติสตานิ นิรเย อุปฺปเชฺชยฺยาติฯ

เอกาทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ทิฏฺฐิคตสุตฺตวณฺณนา

๔๙. ทฺวาทสเม **ทฺวีหิ ทิฏฺฐิคเตหี**ติ เอตฺถ ทิฏฺฐิโยว ทิฏฺฐิคตานิ ‘‘คูถคตํ มุตฺตคต’’นฺติ อาทีสุ (อ. นิ. ๙.๑๑) วิยฯ คหิตาการสุญฺญตาย วา ทิฏฺฐีนํ คตมตฺตานีติ ทิฏฺฐิคตานิ, เตหิ ทิฏฺฐิคเตหิฯ **ปริยุฏฺฐิตา**ติ อภิภูตา ปลิพุทฺธา วาฯ ปลิโพธโตฺถ วาปิ หิ ปริยุฏฺฐานสโทฺท ‘‘โจรา มเคฺค ปริยุฏฺฐิํสู’’ติอาทีสุ (จูฬว. ๔๓๐) วิยฯ **เทวา**ติ อุปปตฺติเทวาฯ เต หิ ทิพฺพนฺติ อุฬารตเมหิ กามคุเณหิ ฌานาทีหิ จ กีฬนฺติ, อิทฺธานุภาเวน วา ยถิจฺฉิตมตฺถํ คจฺฉนฺติ อธิคจฺฉนฺตีติ จ เทวาติ วุจฺจนฺติฯ มนสฺส อุสฺสนฺนตฺตา มนุสฺสา, อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสวเสน เจตํ วุตฺตํ ยถา ‘‘สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติฯ **โอลียนฺติ เอเก**ติ ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ ภเวสุ โอลียนาภินิเวสภูเตน สสฺสตภาเวน เอกเจฺจ เทวา มนุสฺสา จ อวลียนฺติ อลฺลียนฺติ สโงฺกจํ อาปชฺชนฺติ, น ตโต นิสฺสรนฺติฯ **อติธาวนฺตี**ติ ปรมตฺถโต ภินฺนสภาวานมฺปิ สภาวธมฺมานํ ยฺวายํ เหตุผลภาเวน สมฺพโนฺธ, ตํ อคฺคเหตฺวา นานตฺตนยสฺสปิ คหเณน ตตฺถ ตเตฺถว ธาวนฺติ, ตสฺมา ‘‘อุจฺฉิชฺชติ อตฺตา จ โลโก จ, น โหติ ปรํ มรณา’’ติ อุเจฺฉเท วา ภวนิโรธปฏิปตฺติยา ปฏิเกฺขปธมฺมตํ อติธาวนฺติ อติกฺกมนฺติฯ **จกฺขุมโนฺต จ ปสฺสนฺตี**ติ จสโทฺท พฺยติเรเกฯ ปุพฺพโยคสมฺปตฺติยา ญาณปริปาเกน ปญฺญาจกฺขุมโนฺต ปน เทวมนุสฺสา เตเนว ปญฺญาจกฺขุนา

สสฺสตํ อุจฺเฉทญฺจ อนฺตทฺวยํ อนุปคมฺม มชฺฌิมปฏิปตฺติทสฺสเนน ปจฺจกฺขํ กโรนฺติฯ เต หิ ‘‘นามรูปมตฺตมิทํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, ตสฺมา น สสฺสตํ, นาปิ อุจฺฉิชฺชตี’’ติ อวิปรีตโต ปสฺสนฺติฯ

เอวํ โอลียนาทิเก ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน อุทฺทิสิตฺวา **‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ภวา**ติ กามภโว, รูปภโว, อรูปภโวฯ อปเรปิ ตโย ภวา สญฺญีภโว, อสญฺญีภโว, เนวสญฺญีนาสญฺญีภโวฯ อปเรปิ ตโย ภวา เอกโวการภโว, จตุโวการภโว, ปญฺจโวการภโวติฯ เอเตหิ ภเวหิ อารมนฺติ อภินนฺทนฺตีติ **ภวารามา**ฯ ภเวสุ รตา อภิรตาติ **ภวรตา**ฯ ภเวสุ สุฏฺฐุ มุทิตาติ **ภวสมฺมุทิตาฯ ภวนิโรธายา**ติ เตสํ ภวานํ อจฺจนฺตนิโรธาย อนุปฺปาทนตฺถายฯ **ธมฺเม เทสิยมาเน**ติ ตถาคตปฺปเวทิเต นิยฺยานิกธมฺเม วุจฺจมาเนฯ **น ปกฺขนฺทตี**ติ สสฺสตาภินิวิฏฺฐตฺตา สํขิตฺตธมฺมตฺตา น ปวิสติ น โอคาหติฯ **น ปสีทตี**ติ ปสาทํ นาปชฺชติ น ตํ สทฺทหติฯ **น สนฺติฏฺฐตี**ติ ตสฺสํ เทสนายํ น ติฏฺฐติ นาธิมุจฺจติฯ เอวํ สสฺสตโต อภินิวิสเนน ภเวสุ โอลียนฺติฯ

อฏฺฏียมานาติ ภเว ชราโรคมรณาทีนิ วธพนฺธนเจฺฉทนาทีนิ จ ทิสฺวา สํวิชฺชเนน เตหิ สมงฺคิภาเวน ภเวน ปีฬียมานา ทุกฺขาปิยมานาฯ **หรายมานา**ติ ลชฺชมานา **ชิคุจฺฉมานา**ติ ปฏิกูลโต ทหนฺตาฯ **วิภว**นฺติ อุเจฺฉทํฯ **อภินนฺทนฺตี**ติ ตณฺหาทิฏฺฐาภินนฺทนาหิ อโชฺฌสาย นนฺทนฺติฯ **ยโต กิร โภ**ติอาทิ เตสํ อภินนฺทนาการทสฺสนํฯ ตตฺถ **ยโต**ติ ยทาฯ **โภ**ติ อาลปนํฯ **อยํ อตฺตา**ติ การกาทิภาเวน อตฺตนา ปริกปฺปิตํ สนฺธาย วทติฯ **อุจฺฉิชฺชตี**ติ อุปจฺฉิชฺชติฯ **วินสฺสตี**ติ น ทิสฺสติ, วินาสํ อภาวํ คจฺฉติฯ **น โหติ ปรํ มรณา**ติ มรเณน อุทฺธํ น ภวติฯ **เอตํ สนฺตน**นฺติ ยเทตํ อตฺตโน อุเจฺฉทาทิ, เอตํ สพฺพภววูปสมโต สพฺพสนฺตาปวูปสมโต จ **สนฺตํ,** สนฺตตฺตา เอว **ปณีตํ,** ตจฺฉาวิปรีตภาวโต **ยาถาวํ**ฯ ตตฺถ ‘‘สนฺตํ ปณีต’’นฺติ อิทํ ทฺวยํ ตณฺหาภินนฺทนาย วทนฺติ, ‘‘ยาถาว’’นฺติ ทิฏฺฐาภินนฺทนายฯ **เอว**นฺติ เอวํ ยถาวุตฺตอุเจฺฉทาภินิเวสเนนฯ

ภูตนฺติ ขนฺธปญฺจกํฯ ตญฺหิ ปจฺจยสมฺภูตตฺตา ปรมตฺถโต วิชฺชมานตฺตา จ ภูตนฺติ วุจฺจติฯ เตนาห ‘‘ภูตมิทํ, ภิกฺขเว, สมนุปสฺสถา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๑)ฯ **ภูตโต** อวิปรีตสภาวโต สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ ปสฺสติฯ อิทญฺหิ ขนฺธปญฺจกํ นามรูปมตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘อิเม ปถวีอาทโย ธมฺมา รูปํ, อิเม ผสฺสาทโย ธมฺมา นามํ, อิมานิ เนสํ ลกฺขณาทีนิ, อิเม เนสํ อวิชฺชาทโย ปจฺจยา’’ติ เอวํ สปจฺจยนามรูปทสฺสนวเสน เจว, ‘‘สเพฺพปิเม ธมฺมา อหุตฺวา สมฺโภนฺติ, หุตฺวา ปฏิเวนฺติ, ตสฺมา อนิจฺจา, อนิจฺจตฺตา ทุกฺขา, ทุกฺขตฺตา อนตฺตา’’ติ เอวํ อนิจฺจานุปสฺสนาทิวเสน จ ปสฺสตีติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา ตรุณวิปสฺสนาปริโยสานา วิปสฺสนาภูมิ ทสฺสิตาฯ **นิพฺพิทายา**ติ ภูตสงฺขาตสฺส เตภูมกธมฺมชาตสฺส นิพฺพินฺทนตฺถาย, เอเตน พลววิปสฺสนํ ทเสฺสติฯ **วิราคายา**ติ วิราคตฺถํ วิรชฺชนตฺถํ, อิมินา มคฺคํ ทเสฺสติฯ **นิโรธายา**ติ นิรุชฺฌนตฺถํ, อิมินาปิ มคฺคเมว ทเสฺสติฯ **นิโรธายา**ติ วา ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรเธน สทฺธึ อนุปาทิเสสนิพฺพานํ ทเสฺสติฯ **เอวํ โข, ภิกฺขเว, จกฺขุมโนฺต ปสฺสนฺตี**ติ เอวํ ปญฺญาจกฺขุมโนฺต สปุพฺพภาเคน มคฺคปญฺญาจกฺขุนา จตุสจฺจธมฺมํ ปสฺสนฺติฯ

คาถาสุ **เย ภูตํ ภูตโต ทิสฺวา**ติ เย อริยสาวกา ภูตํ ขนฺธปญฺจกํ ภูตโต อวิปรีตสภาวโต วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ทิสฺวาฯ เอเตน ปริญฺญาภิสมยํ ทเสฺสติฯ **ภูตสฺส จ อติกฺกม**นฺติ ภาวนาภิสมยํฯ อริยมโคฺค หิ ภูตํ อติกฺกมติ เอเตนาติ ‘‘ภูตสฺส อติกฺกโม’’ติ วุโตฺตฯ **ยถาภูเต**ติ อวิปรีตสจฺจสภาเว นิพฺพาเนฯ **วิมุจฺจนฺติ** อธิมุจฺจนฺติ, เอเตน สจฺฉิกิริยาภิสมยํ ทเสฺสติฯ **ภวตณฺหาปริกฺขยา**ติ ภวตณฺหาย สพฺพโส เขปนา สมุจฺฉินฺทนโต, เอเตน สมุทยปฺปหานํ ทเสฺสติฯ

สเว ภูตปริโญฺญ โสติ เอตฺถ ปน สเวติ นิปาตมตฺตํฯ โส ภูตปริโญฺญ ภูตสฺส อติกฺกมนูปาเยน มเคฺคน ภวตณฺหาปริกฺขยา ปริญฺญาตกฺขโนฺธ ตโต เอว ยถาภูเต นิพฺพาเน อธิมุโตฺตฯ ***ภวาภเว***ติ ขุทฺทเก เจว มหเนฺต จ, อุเจฺฉทาทิทสฺสเน วา **วีตตโณฺห** ภินฺนกิเลโสฯ ***ภิกฺขุ ภูตสฺส*** อุปาทานกฺขนฺธสงฺขาตสฺส อตฺตภาวสฺส **วิภวา,** อายตึ อนุปฺปาทา **ปุนพฺภวํ นาคจฺฉติ,** อปญฺญตฺติกภาวเมว คจฺฉตีติ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ

อิติ อิมสฺมิํ วเคฺค เอกาทสเม วฎฺฎํ กถิตํ, ตติยจตุตฺถปญฺจเมสุ ปริโยสานสุเตฺต จ วฎฺฎวิวฎฺฎํ กถิตํ, เสเสสุ วิวฎฺฎเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

ทฺวาทสมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปรมตฺถทีปนิยา ขุทฺทกนิกาย-อฎฺฐกถาย

อิติวุตฺตกสฺส ทุกนิปาตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ติกนิปาโต

๑. ปฐมวโคฺค

๑. มูลสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ติกนิปาตสฺส ปฐเม **ตีณีติ** คณนปริเจฺฉโทฯ **อิมานีติ** อภิมุขีกรณํฯ **อกุสลมูลานีติ** ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํฯ ตตฺถ อกุสลานิ จ ตานิ มูลานิ จาติ อกุสลมูลานิฯ อถ วา อกุสลานํ เหตุปจฺจยปภวชนกสมุฏฺฐาปกนิพฺพตฺตกเฏฺฐน มูลานิ จาติ อกุสลมูลานิ, อกุสลธมฺมานํ การณานีติ อโตฺถฯ การณญฺหิ ยถา หิโนติ เอตสฺมา ผลํ ปวตฺตตีติ เหตุ, ปฏิจฺจ เอตสฺมา เอตีติ ปจฺจโย, ปภวติ เอตสฺมาติ ปภโว, อตฺตโน ผลํ ชเนตีติ ชนกํ, สมุฏฺฐาเปตีติ สมุฏฺฐาปกํ, นิพฺพเตฺตตีติ นิพฺพตฺตกนฺติ จ วุจฺจติฯ เอวํ ปติฏฺฐเฏฺฐน มูลนฺติ, ตสฺมา **อกุสลมูลานีติ** อกุสลานํ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนานิ, การณานีติ วุตฺตํ โหติฯ

เกจิ ปน ''สาลิอาทีนํ สาลิพีชาทีนิ วิย มณิปฺปภาทีนํ มณิวณฺณาทโย วิย จ อกุสลานํ อกุสลภาวสาธโก โลภาทีนํ มูลโฏฺฐ''ติ วทนฺติฯ เอวํ สเนฺต อกุสลจิตฺตสมุฏฺฐานรูเปสุ เตสํ เหตุปจฺจยภาโว น สิยาฯ น หิ ตานิ เตสํ อกุสลภาวํ สาเธนฺติ, น จ ปจฺจยา น โหนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๑.ปจฺจยนิเทฺทส.๑)ฯ

อเหตุกสฺส จ โมหสฺส อกุสลภาโว น สิยา อกุสลภาวสาธกสฺส มูลนฺตรสฺส อภาวโตฯ อถาปิ สิยา โลภาทีนํ สภาวสิโทฺธ อกุสลาทิภาโว, ตํสมฺปยุตฺตานํ ปน โลภาทิปฏิพโทฺธติฯ เอวมฺปิ ยถา โลภาทีนํ, เอวํ อโลภาทีนมฺปิ สภาวสิโทฺธ กุสลาทิภาโวติ อโลภาทโย กุสลา เอว สิยุํ, น อพฺยากตา, น จ โหนฺติฯ ตสฺมา ยถา สมฺปยุเตฺตสุ, เอวํ มูเลสุปิ กุสลาทิภาโว ปริเยสิตโพฺพฯ โยนิโสมนสิการาทิโก วิย หิ กุสลภาวสฺส, อโยนิโสมนสิการาทิโก อกุสลภาวสฺส การณนฺติ คเหตพฺพํฯ เอวํ อกุสลภาวสาธนวเสน โลภาทีนํ มูลฏฺฐํ อคฺคเหตฺวา สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนวเสน คยฺหมาเน น โกจิ โทโสฯ ลทฺธเหตุปจฺจยา หิ ธมฺมา วิรูฬฺหมูลา วิย ปาทปา ถิรา โหนฺติ สุปฺปติฏฺฐิตา, เหตุรหิตา ปน ติลพีชกาทิเสวาลา วิย น สุปฺปติฏฺฐิตาติ เหตุอาทิอเตฺถน อกุสลานํ อุปการกตฺตา มูลานีติ อกุสลมูลานิฯ ยสฺมา ปน มูเลน มุเตฺต อกุสลจิตฺตุปฺปาโท นตฺถิ, ตสฺมา ตีหิ มูเลหิ สโพฺพ อกุสลราสิ ปริยาทิยิตฺวา ทสฺสิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ตานิ อกุสลมูลานิ สรูปโต ทเสฺสตุํ **''โลโภ อกุสลมูล''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ โลภาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ ตตฺถ ปน ตติยมคฺควชฺฌา โลภาทโย อาคตา, อิธ ปน อนวเสสาติ อยเมว วิเสโสฯ

คาถายํ **ปาปเจตส**นฺติ อกุสลธมฺมสมาโยคโต ลามกจิตฺตํฯ **หึสนฺตีติ** อตฺตโน ปวตฺติกฺขเณ อายตึ วิปากกฺขเณ จ วิพาเธนฺติฯ **อตฺตสมฺภูตาติ** อตฺตนิ ชาตาฯ **ตจสาร**นฺติ คณฺฐิตํ, เวฬุนฺติ อโตฺถฯ **สมฺผล**นฺติ อตฺตโน ผลํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ขทิรสีสปาทโย วิย อโนฺตสาโร อหุตฺวา พหิสารตาย ตจสารนฺติ ลทฺธนามํ เวฬุอาทึ ยถา อตฺตสมฺภูตเมว ผลํ หึสติ วินาเสติ, เอวเมว อโนฺต สีลาทิสารรหิตํ ลามกจิตฺตํ ปุคฺคลํ อตฺตสมฺภูตาเยว โลภาทโย วินาเสนฺตีติฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ธาตุสุตฺตวณฺณนา

๕๑. ทุติเย **ธาตุโย**ติ อตฺตโน ผลสฺส สภาวสฺส จ ธารณเฏฺฐน ธาตุโยฯ ยเญฺจตฺถ ผลนิพฺพตฺตกํ, ตํ อตฺตโน ผลสฺส สภาวสฺส จ, อิตรํ สภาวเสฺสว ธารณเฏฺฐน ธาตุฯ **รูปธาตู**ติ รูปภโวฯ ธาตุยา อาคตฏฺฐาเน ภเวน ปริจฺฉินฺทิตพฺพํ, ภวสฺส อาคตฏฺฐาเน ธาตุยา ปริจฺฉินฺทิตพฺพนฺติ อิธ ภเวน ปริเจฺฉโท กถิโตฯ ตสฺมา –

> ‘‘กตเม ธมฺมา รูปาวจรา? เหฏฺฐโต พฺรหฺมโลกํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต อกนิเฏฺฐ เทเว อโนฺต กริตฺวา เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา ขนฺธธาตุอายตนา, อิเม ธมฺมา รูปาวจรา’’ติ (ธ. ส. ๑๒๘๙) –

เอวํ วุตฺตา รูปาวจรธมฺมา รูปธาตุฯ **อรูปธาตู**ติ อรูปภโวฯ อิธาปิ ภเวน ปริเจฺฉโท กถิโตติ –

> ‘‘กตเม ธมฺมา อรูปาวจรา? เหฏฺฐโต อากาสานญฺจายตนูปเค เทเว อโนฺต กริตฺวา, อุปริโต เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปเค เทเว อโนฺต กริตฺวา, เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา ขนฺธธาตุอายตนา, อิเม ธมฺมา อรูปาวจรา’’ติ (ธ. ส. ๑๒๙๑) –

เอวํ วุตฺตา อรูปาวจรธมฺมา อรูปธาตุฯ **นิโรธธาตู**ติ นิพฺพานํ เวทิตพฺพํฯ

อปโร นโย – รูปสหิตา, รูปปฏิพทฺธา, ธมฺมปฺปวตฺติ **รูปธาตุ,** ปญฺจโวการภโว, เอกโวการภโว จ, เตน สกโล กามภโว รูปภโว จ สงฺคหิโตฯ รูปรหิตา ธมฺมปฺปวตฺติ **อรูปธาตุ,** จตุโวการภโว, เตน อรูปภโว สงฺคหิโตฯ อิติ ทฺวีหิ ปเทหิ ตโย ภวา สพฺพา สํสารปฺปวตฺติ ทสฺสิตาฯ ตติยปเทน ปน อสงฺขตธาตุเยว สงฺคหิตาติ มคฺคผลานิ อิธ ติกวินิมุตฺตธมฺมา นาม ชาตาฯ เกจิ ปน ‘‘รูปธาตูติ รูปสภาวา ธมฺมา, อรูปธาตูติ อรูปสภาวา ธมฺมาติ ปททฺวเยน อนวเสสโต ปญฺจกฺขนฺธา คหิตา’’ติฯ ‘‘รูปตณฺหาย วิสยภูตา ธมฺมา รูปธาตุ, อรูปตณฺหาย วิสยภูตา อรูปธาตู’’ติ จ วทนฺติ, ตํ สพฺพํ อิธ นาธิเปฺปตํฯ ตสฺมา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

คาถาสุ **รูปธาตุํ ปริญฺญายา**ติ รูปปฏิพทฺธธมฺมปวตฺตึ ญาตปริญฺญาทีหิ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวาฯ **อารุเปฺปสุ อสณฺฐิตา**ติ อรูปาวจรธเมฺมสุ ภวราควเสน ภวทิฏฺฐิวเสน จ น ปติฏฺฐิตา อนลฺลีนาฯ ‘‘อรูเปสุ อสณฺฐิตา’’ติ จ ปฐนฺติ, โส เอว อโตฺถฯ เอตฺตาวตา เตภูมกธมฺมานํ ปริญฺญา วุตฺตาฯ **นิโรเธ เย วิมุจฺจนฺตี**ติ เย นิพฺพาเน อารมฺมณภูเต อคฺคมคฺคผลวเสน สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธีหิ อนวเสสกิเลสโต วิมุจฺจนฺติฯ **เต ชนา มจฺจุหายิโน**ติ เต ขีณาสวชนา มรณํ สมตีตาฯ

เอวํ ธาตุตฺตยสมติกฺกเมน อมตาธิคมํ ทเสฺสตฺวา ‘‘อยญฺจ ปฏิปทา มยา คตมโคฺค จ ตุมฺหากํ ทสฺสิโต’’ติ ตตฺถ เนสํ อุสฺสาหํ ชเนโนฺต ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **กาเยนา**ติ นามกาเยน มคฺคผเลหิฯ **ผุสยิตฺวา**ติ ปตฺวาฯ **นิรูปธิ**นฺติ ขนฺธาทิสพฺพูปธิรหิตํฯ **อุปธิปฺปฏินิสฺสคฺค**นฺติ เตสํเยว จ อุปธีนํ ปฏินิสฺสชฺชนการณํฯ นิพฺพานสฺส หิ มคฺคญาเณน สจฺฉิกิริยาย สเพฺพ อุปธโย ปฏินิสฺสฏฺฐา โหนฺตีติ ตํ เตสํ ปฏินิสฺสชฺชนการณํฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ กาเลน กาลํ ผลสมาปตฺติสมาปชฺชเนน อตฺตปจฺจกฺขํ กตฺวา **อนาสโว สมฺมาสมฺพุโทฺธ** ตเมว **อโสกํ วิรชํ** นิพฺพานปทํ เทเสติฯ ตสฺมา ตทธิคมาย อุสฺสุกฺกํ กาตพฺพนฺติฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปฐมเวทนาสุตฺตวณฺณนา

๕๒. ตติเย **เวทนา**ติ อารมฺมณรสํ เวทิยนฺติ อนุภวนฺตีติ เวทนาฯ ตา วิภาคโต ทเสฺสตุํ **“สุขา เวทนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุข**-สโทฺท อตฺถุทฺธารวเสน เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **ทุกฺข**-สโทฺท ปน ‘‘ชาติปิ ทุกฺขา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๘๗; วิภ. ๑๙๐) ทุกฺขวตฺถุสฺมิํ อาคโตฯ ‘‘ยสฺมา จ โข, มหาลิ, รูปํ ทุกฺขํ ทุกฺขานุปติตํ ทุกฺขาวกฺกนฺต’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๖๐) ทุกฺขารมฺมเณฯ ‘‘ทุโกฺข ปาปสฺส อุจฺจโย’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๑๗) ทุกฺขปจฺจเยฯ ‘‘ยาวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, น สุกรา อกฺขาเนน ปาปุณิตุํ, ยาว ทุกฺขา นิรยา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๕๐) ทุกฺขปจฺจยฏฺฐาเนฯ ‘‘สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๓๒; ธ. ส. ๑๖๕) ทุกฺขเวทนายํฯ อิธาปิ ทุกฺขเวทนายเมวฯ

วจนตฺถโต ปน สุขยตีติ **สุขา**ฯ ทุกฺขยตีติ **ทุกฺขา**ฯ น ทุกฺขา น สุขาติ **อทุกฺขมสุขา,** มกาโร ปทสนฺธิวเสน วุโตฺตฯ ตาสุ อิฏฺฐานุภวนลกฺขณา สุขา, อนิฏฺฐานุภวนลกฺขณา ทุกฺขา, อุภยวิปรีตานุภวนลกฺขณา อทุกฺขมสุขาฯ ตสฺมา สุขทุกฺขเวทนานํ อุปฺปตฺติ ปากฏา, น อทุกฺขมสุขายฯ ยทา หิ สุขํ อุปฺปชฺชติ, สกลสรีรํ เขาเภนฺตํ มทฺทนฺตํ ผรมานํ สตโธตสปฺปิํ ขาทาเปนฺตํ วิย, สตปากเตลํ มเกฺขนฺตํ วิย, ฆฏสหเสฺสน ปริฬาหํ นิพฺพาปยมานํ วิย จ ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติ วาจํ นิจฺฉารยมานเมว อุปฺปชฺชติฯ ยทา ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, สกลสรีรํ โขเภนฺตํ มทฺทนฺตํ ผรมานํ ตตฺตผาลํ ปเวเสนฺตํ วิย วิลีนตมฺพโลหํ อาสิญฺจนฺตํ วิย จ ‘‘อโห ทุกฺขํ, อโห ทุกฺข’’นฺติ วิปฺปลาเปนฺตเมว อุปฺปชฺชติฯ อิติ สุขทุกฺขเวทนานํ อุปฺปตฺติ ปากฏาฯ

อทุกฺขมสุขา ปน ทุพฺพิชานา ทุทฺทีปนา อนฺธการา อวิภูตาฯ สา สุขทุกฺขานํ อปคเม สาตาสาตปฏิปกฺขวเสน มชฺฌตฺตาการภูตา นยโต คณฺหนฺตเสฺสว ปากฏา โหติฯ ยถา กิํ? ยถา ปุพฺพาปรํ สปํสุเก ปเทเส อุปจริตมคฺควเสน ปิฏฺฐิปาสาเณ มิเคน คตมโคฺค, เอวํ อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมเณสุ สุขทุกฺขานุภวเนนปิ มชฺฌตฺตารมฺมณานุภวนภาเวน วิญฺญายติฯ มชฺฌตฺตารมฺมณคฺคหณํ ปิฏฺฐิปาสาณคมนํ วิย อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณคฺคหณาภาวโต ฯ ยญฺจ ตตฺรานุภวนํ, สา อทุกฺขมสุขาติฯ

เอวเมตฺถ สุขทุกฺขอทุกฺขมสุขภาเวน ติธา วุตฺตาปิ กตฺถจิ สุขทุกฺขภาเวน ทฺวิธา วุตฺตาฯ ยถาห – ‘‘เทฺวปิ มยา, อานนฺท, เวทนา วุตฺตา, ปริยาเยน สุขา เวทนา, ทุกฺขา เวทนา’’ติ (ม. นิ. ๒.๘๙)ฯ กตฺถจิ ติโสฺสปิ วิสุํ วิสุํ สุขทุกฺขอทุกฺขมสุขภาเวน ‘‘สุขา เวทนา ฐิติสุขา วิปริณามทุกฺขา, ทุกฺขา เวทนา ฐิติทุกฺขา วิปริณามสุขา, อทุกฺขมสุขา เวทนา ญาณสุขา อญฺญาณทุกฺขา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕)ฯ กตฺถจิ สพฺพาปิ ทุกฺขภาเวนฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙)ฯ

ตตฺถ สิยา – ยทิ ติโสฺส เวทนา ยถา อิธ วุตฺตา, อเญฺญสุ จ เอทิเสสุ สุเตฺตสุ อภิธเมฺม จ เอวํ อวตฺวา กสฺมา เอวํ วุตฺตํ ‘‘ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามี’’ติ, ‘‘เทฺวปิ มยา, อานนฺท, เวทนา วุตฺตา’’ติ จ? สนฺธายภาสิตเมตํ, ตสฺมา สา ปริยายเทสนาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘สงฺขารานิจฺจตํ, อานนฺท, มยา สนฺธาย ภาสิตํ สงฺขารวิปริณามตํ, ‘ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ ทุกฺขสฺมิ’’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙)ฯ

‘‘เทฺวปิ มยา, อานนฺท, เวทนา วุตฺตา ปริยาเยนา’’ติ จ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙)ฯ

เอตฺถ หิ สุขา อทุกฺขมสุขาติ อิมาสํ ทฺวินฺนํ เวทนานํ นิปฺปริยาเยน ทุกฺขภาโว นตฺถิ, เวเนยฺยชฺฌาสเยน ปน ตตฺถ นิจฺฉนฺททสฺสนตฺถํ ปริยาเยน ทุกฺขภาโว วุโตฺตติ สา ตาทิสี ปริยายเทสนาฯ อยํ ปน เวทนตฺตยเทสนา สภาวกถาติ กตฺวา นิปฺปริยายเทสนาติ อยเมตฺถ อาจริยานํ สมานกถาฯ

วิตณฺฑวาที ปนาห ‘‘ทุกฺขตาทฺวยวจนโต ปริยายเทสนาว เวทนตฺตยเทสนา’’ติฯ โส ‘‘มา เหว’’นฺติสฺส วจนีโย, ยสฺมา ภควตา สพฺพาสํ เวทนานํ ทุกฺขภาโว อธิปฺปายวเสน วุโตฺต ‘‘สงฺขารานิจฺจตํ, อานนฺท, มยา สนฺธาย ภาสิตํ สงฺขารวิปริณามตํ ‘ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ ทุกฺขสฺมิ’’’นฺติฯ ยทิ ปเนตฺถ เวทนตฺตยเทสนา ปริยายเทสนา สิยา, ‘‘อิทํ มยา สนฺธาย ภาสิตํ ติโสฺส เวทนา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยา, น ปเนตํ วุตฺตํฯ

อปิจายเมว วตฺตโพฺพ ‘‘โก, ปนาวุโส, เวทนตฺตยเทสนาย อธิปฺปาโย’’ติ? สเจ วเทยฺย ‘‘มุทุกา ทุกฺขา เวทนา สุขา, อธิมตฺตา ทุกฺขา, มชฺฌิมา อทุกฺขมสุขาติ เวเนยฺยชฺฌาสเยน วุตฺตาฯ ตาสุ หิ น สตฺตานํ สุขาทิวฑฺฒี’’ติฯ โส วตฺตโพฺพ – โก ปนาวุโส ทุกฺขเวทนาย สภาโว, เยน ‘‘สพฺพา เวทนา ทุกฺขา’’ติ วุเจฺจยฺยุํ? ยทิ ยาย อุปฺปนฺนาย สตฺตา วิโยคเมว อิจฺฉนฺติ, โส ทุกฺขเวทนาย สภาโวฯ ยาย จ ปน อุปฺปนฺนาย สตฺตา อวิโยคเมว อิจฺฉนฺติ, ยาย น อุภยํ อิจฺฉนฺติ, สา กถํ ทุกฺขเวทนา สิยา? อถ ยา อตฺตโน นิสฺสยสฺส อุปฆาตการี, สา ทุกฺขาฯ ยา อนุคฺคหการี, สา กถํ ทุกฺขา สิยาฯ อถ ปน ยทริยา ทุกฺขโต ปสฺสนฺติ, โส ทุกฺขเวทนาย สภาโว, สงฺขารทุกฺขตาย เวทนํ อริยา ทุกฺขโต ปสฺสนฺติ, สา จ อภิณฺหสภาวาติ กถํ ตาสํ เวทนานํ มุทุมชฺฌิมาธิมตฺตทุกฺขภาโว สิยา? ยทิ จ สงฺขารทุกฺขตาย เอว เวทนานํ ทุกฺขภาโว สิยา, ‘‘ติโสฺส อิมา, ภิกฺขเว, ทุกฺขตาโย ทุกฺขทุกฺขตา, วิปริณามทุกฺขตา, สงฺขารทุกฺขตา’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๐๕) อยํ ทุกฺขตานํ วิภาคเทสนา นิปฺปโยชนา สิยาฯ ตถา จ สติ สุตฺตเมว ปฏิพาหิตํ สิยา, ปุริเมสุ จ ตีสุ รูปาวจรชฺฌาเนสุ มุทุกา ทุกฺขา เวทนาติ อาปชฺชติ สุขเวทนาวจนโตฯ จตุตฺถชฺฌาเน อรูปชฺฌาเนสุ จ มชฺฌิมา, อทุกฺขมสุขเวทนาวจนโตฯ เอวํ สเนฺต ปุริมา ติโสฺส รูปาวจรสมาปตฺติโย จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติยา อรูปสมาปตฺตีหิ จ สนฺตตราติ อาปชฺชติฯ กถํ วา สนฺตตรปฺปณีตตราสุ สมาปตฺตีสุ ทุกฺขเวทนาย อธิกภาโว ยุชฺชติ? ตสฺมา เวทนตฺตยเทสนาย ปริยายเทสนาภาโว น ยุโตฺตติฯ

ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘ทุเกฺข สุขนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส’’ติ (อ. นิ. ๔.๔๙; ปฏิ. ม. ๑.๒๓๖), ตํ กถนฺติ? วิปริณามทุกฺขตาย สงฺขารทุกฺขตาย จ ยถาภูตานวโพเธน ยา เอกนฺตโต สุขสญฺญา, ยา จ ทุกฺขนิมิเตฺต สุขนิมิตฺตสญฺญา, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวมฺปิ ‘‘สุขา, ภิกฺขเว, เวทนา ทุกฺขโต ทฏฺฐพฺพา’’ติ (อิติวุ. ๕๓) อิทํ ปน กถนฺติ? อิทํ ปน วิปริณามทสฺสเน สนฺนิโยชนตฺถํ วุตฺตํ ตสฺส ตตฺถ วิราคุปฺปตฺติยา อุปายภาวโต สุขเวทนาย พหุทุกฺขานุคตภาวโต จฯ ตถา หิ ทุกฺขสฺส เหตุภาวโต อเนเกหิ ทุกฺขธเมฺมหิ อนุพทฺธตฺตา จ ปณฺฑิตา สุขมฺปิ ทุกฺขมิเจฺจว ปฏิปนฺนาฯ

เอวมฺปิ นเตฺถว สุขา เวทนา, สุขเหตูนํ นิยมาภาวโตฯ เย หิ สุขเวทนาย เหตุสมฺมตา ฆาสจฺฉาทนาทโย, เต เอว อธิมตฺตํ อกาเล จ ปฏิเสวิยมานา ทุกฺขเวทนาย เหตุภาวมาปชฺชนฺติฯ น จ เยเนว เหตุนา สุขํ, เตเนว ทุกฺขนฺติ ยุตฺตํ วตฺตุํฯ ตสฺมา น เต สุขเหตู, ทุกฺขนฺตราปคเม ปน อวิญฺญูนํ สุขสญฺญา ยถา จิรตรํ ฐานาทิอิริยาปถสมงฺคี หุตฺวา ตทญฺญอิริยาปถสมาโยเค มหนฺตญฺจ ภารํ วหโต ภารนิเกฺขเป เจว วูปสเม จ, ตสฺมา นเตฺถว สุขนฺติ? ตยิทํ สมฺมเทว สุขเหตุํ อปริญฺญาย ตสฺส นิยมาภาวปริกปฺปนํฯ อารมฺมณมตฺตเมว หิ เกวลํ สุขเหตุํ

มนสิกตฺวา เอวํ วุตฺตํ, อชฺฌตฺติกสรีรสฺส อวตฺถาวิเสสํ สมุฏฺฐิตํ ปน เอกชฺฌํ ตทุภยํ สุขาทิเหตูติ เวทิตพฺพํฯ ยาทิสญฺจ ตทุภยํ สุขเวทนาย เหตุ, ตาทิสํ น กทาจิปิ ทุกฺขเวทนาย เหตุ โหตีติ ววตฺถิตา เอว สุขาทิเหตุฯ ยถา นาม เตโชธาตุ สาลิยวฆาทกสฺสสาทีนํ ยาทิสมวตฺถนฺตรํ ปตฺวา สาตมธุรภาวเหตุ โหติ, น ตาทิสเมว ปตฺวา กทาจิปิ อสาตอมธุรภาวเหตุ โหติ, เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ทุกฺขาปคเมว กทาจิ สุขเวทนนฺตรํ อุปลพฺภติฯ ตตฺถ สุเขเยว สุขสญฺญา, น ทุกฺขาปคมมเตฺต ยถา อทฺธานคมนปริสฺสมกิลนฺตสฺส สมฺพาหเน อิริยาปถปริวตฺตเน จ, อญฺญถา กาลนฺตเรปิ ปริสฺสมาปคเม ตาทิสี สุขสญฺญา สิยาฯ ทุกฺขาปคมมเตฺต ปน สุขนฺติ ปริกปฺปนา เวทนาวิเสสสฺส อนุปลพฺภมานตฺตาฯ เอกเนฺตเนว เจตํ เอวํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ, ยโต ปณีตปฺปณีตานิเยว อารมฺมณานิ มหตา อายาเสน สตฺตา อภิปตฺถยนฺติ, น จ เนสํ เยน เกนจิ ยถาลทฺธมเตฺตน ปจฺจเยน ปติการํ กาตุํ สกฺกา ตณฺหุปฺปาเทนาติ ฯ เวทนาปจฺจยา หิ ตณฺหาอุปาทิ, ตถาภาเว จ สุคนฺธมธุรสุขสมฺผสฺสาทิวตฺถูนํ อิตรีตรภาเวน สุขวิเสสสญฺญา ชายมานา กตมสฺส ทุกฺขวิเสสสฺส อปคเมน ฆานชิวฺหากายทฺวาเรสุ, โสตทฺวาเร จ ทิพฺพสงฺคีตสทิสปญฺจงฺคิกตูริยสทฺทาวธารเณฯ ตสฺมา น ทุกฺขเวทนายเมว ทุกฺขนฺตราปคเม สุขสญฺญา, นาปิ เกวเล ทุกฺขาปคมมเตฺตติ อาคมโต ยุตฺติโตปิ ววตฺถิตา ติโสฺส เวทนาติ ภควโต เวทนตฺตยเทสนา นีตตฺถาเยว, น เนยฺยตฺถาติ สญฺญาเปตพฺพํฯ เอวเญฺจตํ อุเปติ, อิเจฺจตํ กุสลํ, โน เจ, กมฺมํ กตฺวา อุโยฺยเชตโพฺพ ‘‘คจฺฉ ยถาสุข’’นฺติฯ

เอวเมตา อญฺญมญฺญปฏิปกฺขสภาวววตฺถิตลกฺขณา เอว ติโสฺส เวทนา ภควตา เทสิตาฯ ตญฺจ โข วิปสฺสนากมฺมิกานํ โยคาวจรานํ เวทนามุเขน อรูปกมฺมฏฺฐานทสฺสนตฺถํฯ ทุวิธญฺหิ กมฺมฏฺฐานํ รูปกมฺมฏฺฐานํ, อรูปกมฺมฏฺฐานนฺติฯ ตตฺถ ภควา รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถโนฺต สเงฺขปมนสิการวเสน วา วิตฺถารมนสิการวเสน วา จตุธาตุววตฺถานาทิวเสน วา กเถติฯ อรูปกมฺมฏฺฐานํ ปน กเถโนฺต ผสฺสวเสน วา เวทนาวเสน วา จิตฺตวเสน วา กเถติฯ เอกจฺจสฺส หิ อาปาถคเต อารมฺมเณ อาวชฺชโต ตตฺถ จิตฺตเจตสิกานํ ปฐมาภินิปาโต ผโสฺส ตํ อารมฺมณํ ผุสโนฺต อุปฺปชฺชมาโน ปากโฏ โหติ, เอกจฺจสฺส ตํ อารมฺมณํ อนุภวนฺตี อุปฺปชฺชมานา เวทนา ปากฏา โหติ, เอกจฺจสฺส ตํ อารมฺมณํ วิชานนฺตํ อุปฺปชฺชมานํ วิญฺญาณํ ปากฏํ โหติฯ อิติ เตสํ เตสํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสเยน ยถาปากฏํ ผสฺสาทิมุเขน ติธา อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถติฯ

ตตฺถ ยสฺส ผโสฺส ปากโฏ โหติ, โสปิ ‘‘น เกวลํ ผโสฺสว อุปฺปชฺชติ, เตน สทฺธึ ตเทว อารมฺมณํ อนุภวมานา เวทนาปิ อุปฺปชฺชติ, สญฺชานนมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ, วิชานมานํ วิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ ยสฺส เวทนา ปากฏา โหติ, โสปิ ‘‘น เกวลํ เวทนาว อุปฺปชฺชติ, ตาย สทฺธึ ผุสมาโน ผโสฺสปิ อุปฺปชฺชติ, สญฺชานนมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ , วิชานมานํ วิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ ยสฺส วิญฺญาณํ ปากฏํ โหติ, โสปิ ‘‘น เกวลํ วิญฺญาณเมว อุปฺปชฺชติ, เตน สทฺธึ ตเทวารมฺมณํ ผุสมาโน ผโสฺสปิ อุปฺปชฺชติ, อนุภวมานา เวทนาปิ, สญฺชานนมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ

โส ‘‘อิเม ผสฺสปญฺจมกา ธมฺมา กึนิสฺสิตา’’ติ อุปธาเรโนฺต ‘‘วตฺถุนิสฺสิตา’’ติ ปชานาติฯ วตฺถุ นาม กรชกาโยฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อิทญฺจ ปน เม วิญฺญาณํ เอตฺถสิตํ เอตฺถปฏิพทฺธ’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๓๕; ม. นิ. ๒.๒๕๒)ฯ โส อตฺถโต ภูตา เจว อุปาทารูปานิ จ, เอวเมตฺถ วตฺถุ รูปํ, ผสฺสปญฺจมกา นามนฺติ นามรูปมตฺตเมว ปสฺสติฯ รูปเญฺจตฺถ รูปกฺขโนฺธ, นามํ จตฺตาโร อรูปิ

โน ขนฺธาติ ปญฺจกฺขนฺธมตฺตํ โหติฯ นามรูปวินิมุตฺตา หิ ปญฺจกฺขนฺธา, ปญฺจกฺขนฺธวินิมุตฺตํ วา นามรูปํ นตฺถิฯ โส ‘‘อิเม ปญฺจกฺขนฺธา กึเหตุกา’’ติ อุปปริกฺขโนฺต ‘‘อวิชฺชาทิเหตุกา’’ติ, ตโต ‘‘ปจฺจโย เจว ปจฺจยุปฺปนฺนญฺจ อิทํ, อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถิ, สุทฺธสงฺขารปุญฺชมตฺตเมวา’’ติ สปฺปจฺจยนามรูปวเสน ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา’’ติ สมฺมสโนฺต วิจรติฯ โส ‘‘อชฺช อชฺชา’’ติ ปฏิเวธํ อากงฺขมาโน ตถารูเป สมเย อุตุสปฺปายํ, ปุคฺคลสปฺปายํ, โภชนสปฺปายํ, ธมฺมสฺสวนสปฺปายํ วา ลภิตฺวา เอกปลฺลเงฺกน นิสิโนฺนว วิปสฺสนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ เอวํ อิเมสํ ติณฺณํ ชนานํ ยาว อรหตฺตา กมฺมฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ อิธ ปน ภควา เวทนาวเสน พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถโนฺต เวทนาวเสน กเถสิฯ ตตฺถ –

> ‘‘ลกฺขณญฺจ อธิฏฺฐานํ, อุปฺปตฺติ อนุสโย ตถา;
> ฐานํ ปวตฺติกาโล จ, อินฺทฺริยญฺจ ทฺวิธาทิตา’’ติฯ –

อิทํ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพํ – ตตฺถ **ลกฺขณํ** เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **อธิฏฺฐาน**นฺติ ผโสฺสฯ ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติ หิ วจนโต ผโสฺส เวทนาย อธิฏฺฐานํฯ ตถา หิ โส เวทนาธิฏฺฐานภาวโต นิจฺจมฺมคาวีอุปมาย อุปมิโตฯ ตตฺถ สุขเวทนีโย ผโสฺส สุขาย เวทนาย อธิฏฺฐานํ, ทุกฺขเวทนีโย ผโสฺส ทุกฺขาย เวทนาย, อทุกฺขมสุขเวทนีโย ผโสฺส อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อธิฏฺฐานํ, อาสนฺนการณนฺติ อโตฺถฯ เวทนา กสฺส ปทฏฺฐานํ? ‘‘เวทนาปจฺจยา ตณฺหา’’ติ วจนโต ตณฺหาย ปทฏฺฐานํ อภิปตฺถนียภาวโตฯ สุขา เวทนา ตาว ตณฺหาย ปทฏฺฐานํ โหตุ, อิตรา ปน กถนฺติ? วุจฺจเต สุขสมงฺคีปิ ตาว ตํสทิสํ ตโต วา อุตฺตริตรํ สุขํ อภิปเตฺถติ, กิมงฺค ปน ทุกฺขสมงฺคีภูโตฯ อทุกฺขมสุขา จ สนฺตภาเวน สุขมิเจฺจว วุจฺจตีติ ติโสฺสปิ เวทนา ตณฺหาย ปทฏฺฐานํฯ

อุปฺปตฺตีติ อุปฺปตฺติการณํฯ อิฏฺฐารมฺมณภูตา หิ สตฺตสงฺขารา สุขเวทนาย อุปฺปตฺติการณํ, เต เอว อนิฏฺฐารมฺมณภูตา ทุกฺขเวทนาย, มชฺฌตฺตารมฺมณภูตา อทุกฺขมสุขายฯ วิปากโต ตทาการคฺคหณโต เจตฺถ อิฏฺฐานิฏฺฐตา เวทิตพฺพาฯ

อนุสโยติ อิมาสุ ตีสุ เวทนาสุ สุขาย เวทนาย ราคานุสโย อนุเสติ, ทุกฺขาย เวทนาย ปฏิฆานุสโย, อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อวิชฺชานุสโย อนุเสติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สุขาย โข, อาวุโส วิสาข, เวทนาย ราคานุสโย อนุเสตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๔๖๕)ฯ

ทิฏฺฐิมานานุสยา เจตฺถ ราคปกฺขิยา กาตพฺพาฯ สุขาภินนฺทเนน หิ ทิฏฺฐิคติกา ‘‘สสฺสต’’นฺติอาทินา สกฺกาเย อภินิวิสนฺติ, มานชาติกา จ มานํ ชเปฺปนฺติ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ อาทินาฯ วิจิกิจฺฉานุสโย ปน อวิชฺชาปกฺขิโก กาตโพฺพฯ ตถา หิ วุตฺตํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภเงฺค (วิภ. ๒๘๘-๒๘๙) ‘‘เวทนาปจฺจยา วิจิกิจฺฉา’’ติฯ อนุสยานญฺจ ตตฺถ ตตฺถ สนฺตาเน อปฺปหีนภาเวน ถามคมนํฯ ตสฺมา ‘‘สุขาย เวทนาย ราคานุสโย อนุเสตี’’ติ มเคฺคน อปฺปหีนตฺตา อนุรูปการณลาเภ อุปฺปชฺชนารโห ราโค, ตตฺถ สยิโต วิย โหตีติ อโตฺถฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

ฐานนฺติ กาโย จิตฺตญฺจ เวทนาย ฐานํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ยํ ตสฺมึ สมเย กายิกํ สุขํ กายสมฺผสฺสชํ สาตํ สุขํ เวทยิตํ (ธ. ส. ๔๔๙)ฯ ยํ ตสฺมึ สมเย เจตสิกํ สุขํ เจโตสมฺผสฺสชํ สาตํ สุขํ เวทยิต’’นฺติ (ธ. ส. ๔๗๑) จฯ

ปวตฺติกาโลติ ปวตฺติกฺขโณ, ปวตฺตนากลนญฺจฯ ปวตฺติกฺขเณน หิ สุขทุกฺขเวทนานํ สุขทุกฺขภาโว ววตฺถิโตฯ ยถาห –

> ‘‘สุขา โข, อาวุโส วิสาข, เวทนา ฐิติสุขา วิปริณามทุกฺขา, ทุกฺขา โข, อาวุโส วิสาข, เวทนา ฐิติทุกฺขา วิปริณามสุขา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕)ฯ

สุขาย เวทนาย อตฺถิภาโว สุขํ, นตฺถิภาโว ทุกฺขํฯ ทุกฺขาย เวทนาย อตฺถิภาโว ทุกฺขํ, นตฺถิภาโว สุขนฺติ อโตฺถฯ อทุกฺขมสุขาย เวทนาย ปวตฺตนากลนํ ปวตฺติยา อากลนํ อนากลนญฺจ ชานนํ อชานนญฺจ สุขทุกฺขภาวววตฺถานํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘อทุกฺขมสุขา โข, อาวุโส วิสาข, เวทนา ญาณสุขา อญฺญาณทุกฺขา’’ติฯ

อินฺทฺริยนฺติ เอตา หิ สุขาทโย ติโสฺส เวทนา สุขินฺทฺริยํ, ทุกฺขินฺทฺริยํ, โสมนสฺสินฺทฺริยํ, โทมนสฺสินฺทฺริยํ, อุเปกฺขินฺทฺริยนฺติ อธิปเตยฺยเฏฺฐน อินฺทฺริยโต ปญฺจธา วิภตฺตาฯ กายิกญฺหิ สาตํ สุขินฺทฺริยนฺติ วุตฺตํ, อสาตํ ทุกฺขินฺทฺริยนฺติฯ มานสํ ปน สาตํ โสมนสฺสินฺทฺริยนฺติ วุตฺตํ, อสาตํ โทมนสฺสินฺทฺริยนฺติฯ ทุวิธมฺปิ เนว สาตํ นาสาตํ อุเปกฺขินฺทฺริยนฺติฯ กิํ ปเนตฺถ การณํ – ยถา กายิกเจตสิกา สุขทุกฺขเวทนา ‘‘สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ, ทุกฺขินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริย’’นฺติ วิภชิตฺวา วุตฺตา, น เอวํ อทุกฺขมสุขาติ? เภทาภาวโตฯ ยเถว หิ อนุคฺคหสภาวา พาธกสภาวา จ สุขทุกฺขเวทนา อญฺญถา กายสฺส อนุคฺคหํ พาธกญฺจ กโรนฺติ, จิตฺตสฺส จ อญฺญถา, น เอวํ อทุกฺขมสุขา, ตสฺมา เภทาภาวโต วิภชิตฺวา น วุตฺตาฯ

ทุวิธาทิตาติ สพฺพาปิ หิ เวทนา เวทยิตเฏฺฐน เอกวิธาปิ นิสฺสยเภเทน ทุวิธา – กายิกา เจตสิกาติ, สุขา, ทุกฺขา, อทุกฺขมสุขาติ ติวิธา, จตุโยนิวเสน จตุพฺพิธา, อินฺทฺริยวเสน, คติวเสน จ ปญฺจวิธา, ทฺวารวเสน จ อารมฺมณวเสน จ ฉพฺพิธา, สตฺตวิญฺญาณธาตุโยเคน สตฺตวิธา, อฎฺฐโลกธมฺมปจฺจยตาย อฎฺฐวิธา, สุขาทีนํ ปเจฺจกํ อตีตาทิวิภาเคน นววิธา, ตา เอว อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภเทน อฎฺฐารสวิธา, ตถา รูปาทีสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ เอเกกสฺมิํ สุขาทิวเสน ติโสฺส ติโสฺส กตฺวาฯ รูปารมฺมณสฺมิญฺหิ สุขาปิ อุปฺปชฺชติ, ทุกฺขาปิ, อทุกฺขมสุขาปิ, เอวํ อิตเรสุปิฯ อถ วา อฎฺฐารสมโนปวิจารวเสน อฎฺฐารสฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา โสมนสฺสฎฺฐานิยํ รูปํ อุปวิจรติ, โทมนสฺสฎฺฐานิยํ, อุเปกฺขาฎฺฐานิยํ รูปํ อุปวิจรติ, โสเตน สทฺทํ…เป.… มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย โสมนสฺสฎฺฐานิยํ ธมฺมํ อุปวิจรติ, โทมนสฺสฎฺฐานิยํ, อุเปกฺขาฎฺฐานิยํ ธมฺมํ อุปวิจรตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๖๒)ฯ

เอวํ อฎฺฐารสวิธา โหนฺติฯ ตถา ฉ เคหสฺสิตานิ โสมนสฺสานิ, ฉ เคหสฺสิตานิ โทมนสฺสานิ, ฉ เคหสฺสิตา อุเปกฺขา, ตถา เนกฺขมฺมสฺสิตา โสมนสฺสาทโยติ เอวํ ฉตฺติํสวิธา ฯ อตีเต ฉตฺติํส, อนาคเต ฉตฺติํส, ปจฺจุปฺปเนฺน ฉตฺติํสาติ อฎฺฐุตฺตรสตมฺปิ ภวนฺติฯ เอวเมตฺถ ทุวิธาทิตา เวทิตพฺพาติฯ

ปกิณฺณกกถา นิฎฺฐิตาฯ

คาถาสุ **สมาหิโต**ติ อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา สมาหิโตฯ เตน สมถภาวนานุโยคํ ทเสฺสติฯ **สมฺปชาโน**ติ สาตฺถกสมฺปชญฺญาทินา จตุพฺพิเธน สมฺปชเญฺญน สมฺปชาโนฯ เตน วิปสฺสนานุโยคํ ทเสฺสติฯ **สโต**ติ สโตการีฯ เตน สมถวิปสฺสนานเยน ธมฺมา ภาวนาปาริปูริํ

คจฺฉนฺติฯ เตน สมนฺนาคตตฺตํ ทเสฺสติฯ **เวทนา จ ปชานาตี**ติ ‘‘อิมา เวทนา, เอตฺตกา เวทนา’’ติ สภาวโต วิภาคโต ‘‘อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา’’ติ อนิจฺจาทิลกฺขณโต จ ปุพฺพภาเค ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานนฺโต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อริยมเคฺคน ปริญฺญาปฏิเวเธน ปชานาติฯ **เวทนานญฺจ สมฺภว**นฺติ สมุทยสจฺจํฯ **ยตฺถ เจตา นิรุชฺฌนฺตี**ติ เอตฺตาวตา เวทนา ยตฺถ นิรุชฺฌนฺติ, ตํ นิโรธสจฺจํฯ **ขยคามิน**นฺติ เวทนานํ ขยคามินํ อริยมคฺคญฺจ ปชานาตีติ สมฺพนฺโธฯ **เวทนานํ ขยา**ติ เอวํ จตฺตาริ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌเนฺตน อริยมเคฺคน เวทนานํ อนุปฺปาทนิโรธาฯ **นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต**ติ นิตฺตโณฺห, ปหีนตโณฺห, กิเลสปรินิพฺพาเนน, ขนฺธปรินิพฺพาเนน จ ปรินิพฺพุโต โหติฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทุติยเวทนาสุตฺตวณฺณนา

๕๓. จตุเตฺถ **ทุกฺขโต ทฏฺฐพฺพา**ติ สุขเวทนา วิปริณามทุกฺขวเสน ทุกฺขาติ ญาณจกฺขุนา ปสฺสิตพฺพาฯ **สลฺลโต ทฏฺฐพฺพา**ติ ทุนฺนีหรณเฏฺฐน อโนฺตตุทนเฏฺฐน ปีฬนเฏฺฐน ทุกฺขทุกฺขภาเวน ทุกฺขเวทนา สลฺลนฺติ ปสฺสิตพฺพาฯ **อนิจฺจโต**ติ หุตฺวา อภาวโต อุทยพฺพยวนฺตโต ตาวกาลิกโต นิจฺจปฏิปกฺขโต จ อทุกฺขมสุขา เวทนา อนิจฺจาติ ปสฺสิตพฺพาฯ กามเญฺจตฺถ สพฺพาปิ เวทนา อนิจฺจโต ปสฺสิตพฺพา, อนิจฺจทสฺสนโต ปน สาติสยํ วิราคนิมิตฺตํ ทุกฺขทสฺสนนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต สตฺถา ‘‘สุขา, ภิกฺขเว, เวทนา ทุกฺขโต ทฏฺฐพฺพา, ทุกฺขา เวทนา สลฺลโต ทฏฺฐพฺพา’’ติ อาหฯ อถ วา ยตฺถ ปุถุชฺชนา สุขาภินิเวสิโน, ตตฺถ นิเพฺพทชนนตฺถํ ตถา วุตฺตํฯ เตนสฺสา สงฺขารทุกฺขตาย ทุกฺขภาโว ทสฺสิโตฯ ยทนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขนฺติ วิปริณามทุกฺขตาย ‘‘สุขา, ภิกฺขเว, เวทนา ทุกฺขโต ทฏฺฐพฺพา’’ติ วตฺวา ‘‘สุขาปิ ตาว เอทิสี, ทุกฺขา นุ โข กีทิสี’’ติ จิเนฺตนฺตานํ ทุกฺขทุกฺขตาย ‘‘ทุกฺขา เวทนา สลฺลโต ทฏฺฐพฺพา’’ติ อาห, อิตรา ปน สงฺขารทุกฺขตาย เอว ทุกฺขาติ ทเสฺสโนฺต ‘‘อทุกฺขมสุขา เวทนา อนิจฺจโต ทฏฺฐพฺพา’’ติ อโวจฯ

เอตฺถ จ ‘‘สุขา เวทนา ทุกฺขโต ทฏฺฐพฺพา’’ติ เอเตน ราคสฺส สมุคฺฆาตนูปาโย ทสฺสิโตฯ สุขเวทนาย หิ ราคานุสโย อนุเสติฯ ‘‘ทุกฺขา เวทนา สลฺลโต ทฏฺฐพฺพา’’ติ เอเตน โทสสฺส สมุคฺฆาตนูปาโย ทสฺสิโตฯ ทุกฺขเวทนาย หิ ปฏิฆานุสโย อนุเสติฯ ‘‘อทุกฺขมสุขา เวทนา อนิจฺจโต ทฏฺฐพฺพา’’ติ เอเตน โมหสฺส สมุคฺฆาตนูปาโย ทสฺสิโตฯ อทุกฺขมสุขเวทนาย หิ อวิชฺชานุสโย อนุเสติฯ

ตถา ปฐเมน ตณฺหาสํกิเลสสฺส ปหานํ ทสฺสิตํ ตสฺส สุขสฺสาทเหตุกตฺตา, ทุติเยน ทุจฺจริตสํกิเลสสฺส ปหานํฯ ยถาภูตญฺหิ ทุกฺขํ อปริชานนฺตา ตสฺส ปริหรณตฺถํ ทุจฺจริตํ จรนฺติฯ ตติเยน ทิฏฺฐิสํกิเลสสฺส ปหานํ อนิจฺจโต ปสฺสนฺตสฺส ทิฏฺฐิสํกิเลสาภาวโต อวิชฺชานิมิตฺตตฺตา ทิฏฺฐิสํกิเลสสฺส, อวิชฺชานิมิตฺตญฺจ อทุกฺขมสุขา เวทนาฯ ปฐเมน วา วิปริณามทุกฺขปริญฺญา, ทุติเยน ทุกฺขทุกฺขปริญฺญา, ตติเยน สงฺขารทุกฺขปริญฺญาฯ ปฐเมน วา อิฏฺฐารมฺมณปริญฺญา, ทุติเยน อนิฏฺฐารมฺมณปริญฺญา, ตติเยน มชฺฌตฺตารมฺมณปริญฺญาฯ วิรเตฺตสุ หิ ตทารมฺมณธเมฺมสุ อารมฺมณานิปิ วิรตฺตาเนว โหนฺตีติฯ ปฐเมน วา ราคปฺปหานปริกิตฺตเนน ทุกฺขานุปสฺสนาย อปฺปณิหิตวิโมโกฺข ทีปิโต โหติ, ทุติเยน โทสปฺปหานปริกิตฺตเนน อนิจฺจานุปสฺสนาย อนิมิตฺตวิโมโกฺข, ตติเยน โมหปฺปหานปริกิตฺตเนน อนตฺตานุปสฺสนาย สุญฺญตวิโมโกฺข ทีปิโต โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

ยโตติ ยทา, ยสฺมา วาฯ **อริโย**ติ กิเลเสหิ อารกา ฐิโต ปริสุทฺโธฯ **สมฺมทฺทโส**ติ สพฺพาสํ เวทนานํ จตุนฺนมฺปิ วา สจฺจานํ อวิปรีตทสฺสาวีฯ **อเจฺฉจฺฉิ ตณฺห**นฺติ เวทนามูลกํ ตณฺหํ อคฺคมเคฺคน ฉินฺทิ, อนวเสสโต สมุจฺฉินฺทิฯ **วิวตฺตยิ สํโยชน**นฺติ ทสวิธํ สํโยชนํ ปริวตฺตยิ, นิมฺมูลมกาสิฯ **สมฺมา**ติ เหตุนา การเณนฯ **มานาภิสมยา**ติ มานสฺส ทสฺสนาภิสมยา, ปหานาภิสมยา วาฯ อรหตฺตมโคฺค หิ กิจฺจวเสน มานํ ปสฺสติ, อยมสฺส ทสฺสนาภิสมโยฯ เตน ทิโฎฺฐ ปน โส ตาวเทว ปหียติ ทิฎฺฐวิเสน ทิฎฺฐสตฺตานํ ชีวิตํ วิย, อยมสฺส ปหานาภิสมโยฯ **อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสา**ติ เอวํ อรหตฺตมเคฺคน มานสฺส ทิฎฺฐตฺตา ปหีนตฺตา จ สพฺพเสฺสว วฎฺฎทุกฺขสฺส โกฎิสงฺขาตํ อนฺตํ ปริเจฺฉทํ ปริวฎุมํ อกาสิ, อนฺติมสมุสฺสยมตฺตาวเสสํ ทุกฺขมกาสีติ วุตฺตํ โหติฯ

คาถาสุ **โย**ติ โย อริยสาวโกฯ **อทฺทา**ติ อทฺทส, สุขเวทนํ ทุกฺขโต ปสฺสีติ อโตฺถฯ สุขเวทนา หิ วิสมิสฺสํ วิย โภชนํ ปริโภคกาเล อสฺสาทํ ททมานา วิปริณามกาเล ทุกฺขาเยวาติฯ **ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต**ติ ยถา สลฺลํ สรีรํ อนุปวิสนฺตมฺปิ ปวิฎฺฐมฺปิ อุทฺธริยมานมฺปิ ปีฬเมว ชเนติ, เอวํ ทุกฺขเวทนา อุปฺปชฺชมานาปิ ฐิติปฺปตฺตาปิ ภิชฺชมานาปิ วิพาธติเยวาติ ตํ สลฺลโต วิปสฺสีติ วุตฺตํฯ **อทฺทกฺขิ นํ อนิจฺจโต**ติ สุขทุกฺขโต สนฺตสภาวตาย สนฺตตรชาติกมฺปิ นํ อทุกฺขมสุขํ อนิจฺจนฺติกตาย อนิจฺจโต ปสฺสิฯ

ส เว สมฺมทฺทโสติ โส เอวํ ติสฺสนฺนํ เวทนานํ สมฺมเทว ทุกฺขาทิโต ทสฺสาวีฯ **ยโต**ติ ยสฺมาฯ **ตตฺถา**ติ เวทนายํฯ **วิมุจฺจตี**ติ สมุเจฺฉทวิมุตฺติวเสน วิมุจฺจติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา สุขาทีนิ ทุกฺขาทิโต อทฺทส, ตสฺมา ตตฺถ เวทนาย ตปฺปฎิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน สมุเจฺฉทวเสน วิมุจฺจติฯ ยํสเทฺท หิ วุเตฺต ตํสโทฺท อาหริตฺวา วตฺตโพฺพฯ อถ วา **ยโต**ติ กายวาจาจิเตฺตหิ สํยโต ยตโตฺต, ยตติ ปทหตีติ วา ยโต, อายตตีติ อโตฺถฯ **อภิญฺญาโวสิโต**ติ เวทนามุเขน จตุสจฺจกมฺมฎฺฐานํ ภาเวตฺวา ฉฎฺฐาภิญฺญาย ปริโยสิโต กตกิโจฺจฯ **สโนฺต**ติ ราคาทิกิเลสวูปสเมน สโนฺตฯ **โยคาติโค**ติ กามโยคาทิํ จตุพฺพิธมฺปิ โยคํ อติกฺกโนฺตฯ อุภยหิตมุนนโต **มุนี**ติฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. ปฐมเอสนาสุตฺตวณฺณนา

๕๔. ปญฺจเม **เอสนา**ติ คเวสนา ปริเยสนา มคฺคนาฯ ตา วิภาคโต ทเสฺสตุํ **"กาเมสนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กาเมสนา**ติ กามานํ เอสนา, กามสงฺขาตา วา เอสนา กาเมสนาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''ตตฺถ กตมา กาเมสนา? โย กาเมสุ กามจฺฉโนฺท, กามราโค, กามนนฺที, กามเสฺนโห , กามปิปาสา, กามมุจฺฉา, กามโชฺฌสานํ, อยํ วุจฺจติ กาเมสนา''ติ (วิภ. ๙๑๙)ฯ

ตสฺมา กามราโค กาเมสนาติ เวทิตโพฺพฯ **ภเวสนายปิ** เอเสว นโยฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''ตตฺถ กตมา ภเวสนา? โย ภเวสุ ภวจฺฉโนฺท…เป.… ภวโชฺฌสานํ, อยํ วุจฺจติ ภเวสนา''ติ (วิภ. ๙๑๙)ฯ

ตสฺมา ภเวสนราโค รูปารูปภวปตฺถนา ภเวสนาติ เวทิตพฺพาฯ พฺรหฺมจริยสฺส เอสนา **พฺรหฺมจริเยสนา**ฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ กตมา พฺรหฺมจริเยสนา? สสฺสโต โลโกติ วา, อสสฺสโต โลโกติ วา, อนฺตวา โลโกติ วา, อนนฺตวา โลโกติ วา, ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺติ วา, อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ วา, โหติ ตถาคโต ปรํ มรณาติ วา, น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณาติ วา, โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรํ มรณาติ วา, เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณาติ วา, ยา เอวรูปา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตํ ทิฏฺฐิคหนํ ทิฏฺฐิกนฺตาโร ทิฏฺฐิวิสูกายิกํ ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตํ ทิฏฺฐิสโญฺญชนํ คาโห ปติฏฺฐาโห อภินิเวโส ปรามาโส กุมฺมโคฺค มิจฺฉาปโถ มิจฺฉตฺตํ ติตฺถายตนํ วิปริเยสคฺคาโห, อยํ วุจฺจติ พฺรหฺมจริเยสนา’’ติ (วิภ. ๙๑๙)ฯ

ตสฺมา ทิฏฺฐิคตสมฺมตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส เอสนา ทิฏฺฐิพฺรหฺมจริเยสนาติ เวทิตพฺพาติฯ เอตฺตาวตา ราคทิฏฺฐิโย เอสนาติ ทสฺสิตา โหนฺติฯ น เกวลญฺจ ราคทิฏฺฐิโยว เอสนา, ตเทกฏฺฐํ กมฺมมฺปิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ตตฺถ กตมา กาเมสนา? กามราโค ตเทกฏฺฐํ อกุสลํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ, อยํ วุจฺจติ กาเมสนาฯ ตตฺถ กตมา ภเวสนา? ภวราโค ตเทกฏฺฐํ อกุสลํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ, อยํ วุจฺจติ ภเวสนาฯ ตตฺถ กตมา พฺรหฺมจริเยสนา? อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ตเทกฏฺฐํ อกุสลํ กายกมฺมํ, วจีกมฺมํ, มโนกมฺมํ, อยํ วุจฺจติ พฺรหฺมจริเยสนา’’ติ (วิภ. ๙๑๙) –

เอวเมตา ติโสฺส เอสนา เวทิตพฺพาฯ

คาถาสุ สมฺภวนฺติ เอตฺถ เอสนานํ อุปฺปตฺติเหตุภูตา อวิชฺชาทโย ตณฺหา จาติ **สมฺภโว,** สมุทโยติ อโตฺถฯ **ยตฺถ เจตา นิรุชฺฌนฺตี**ติ พฺรหฺมจริเยสนา ปฐมมเคฺคน นิรุชฺฌติ, กาเมสนา อนาคามิมเคฺคน, ภเวสนา อรหตฺตมเคฺคน นิรุชฺฌตีติ เวทิตพฺพํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ทุติยเอสนาสุตฺตวณฺณนา

๕๕. ฉเฏฺฐ **พฺรหฺมจริเยสนา สหา**ติ พฺรหฺมจริเยสนาย สทฺธิํฯ วิภตฺติโลเปน หิ อยํ นิเทฺทโส, กรณเตฺถ วา เอตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘พฺรหฺมจริเยสนาย สทฺธิํ กาเมสนา, ภเวสนาติ ติโสฺส เอสนา’’ติฯ ตาสุ พฺรหฺมจริเยสนํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘อิติสจฺจปรามาโส, ทิฏฺฐิฏฺฐานา สมุสฺสยา’’**ติ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – อิติ เอวํ สจฺจนฺติ ปรามาโส **อิติสจฺจปรามาโส**ฯ อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญนฺติ ทิฏฺฐิยา ปวตฺติอาการํ ทเสฺสติฯ ทิฏฺฐิโย เอว สพฺพานตฺถเหตุภาวโต **ทิฏฺฐิฏฺฐานา**ฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมาหํ, ภิกฺขเว, วชฺชํ วทามี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๐)ฯ ตา เอว จ อุปรูปริ วฑฺฒมานา โลภาทิกิเลสสมุสฺสเยน จ **สมุสฺสยา,** ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ มิจฺฉาภินิวิสมานา สพฺพานตฺถเหตุภูตา กิเลสทุกฺขูปจยเหตุภูตา จ ทิฏฺฐิโย พฺรหฺมจริเยสนาติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตน ปวตฺติอาการโต นิพฺพตฺติโต จ พฺรหฺมจริเยสนา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

สพฺพราควิรตฺตสฺสาติ สเพฺพหิ กามราคภวราเคหิ วิรตฺตสฺสฯ ตโต เอว ตณฺหกฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน วิมุตฺตตฺตา **ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโน** อรหโตฯ **เอสนา ปฏินิสฺสฏฺฐา**ติ กาเม

สนา, ภเวสนา จ สพฺพโส นิสฺสฏฺฐา ปหีนาฯ **ทิฏฺฐิฏฺฐานา สมูหตา**ติ พฺรหฺมจริเยสนาสงฺขาตา ทิฏฺฐิฏฺฐานา จ ปฐมมคฺเคเนว สมุคฺฆาติตาฯ **เอสนานํ ขยา**ติ เอวเมตาสํ ติสฺสนฺนํ เอสนานํ ขยา อนุปฺปาทนิโรธา ภินฺนกิเลสตฺตาฯ ***ภิกฺขู***ติ จ สพฺพโส อาสาภา วาฯ **นิราโส**ติ จ ทิเฏฺฐกฏฺฐสฺส วิจิกิจฺฉากถํกถาสลฺลสฺส ปหีนตฺตา **อกถํกถี**ติ จ วุจฺจตีติฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. อาสวสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๕๖-๕๗. สตฺตเม **กามาสโว**ติ กาเมสุ อาสโว, กามสงฺขาโต วา อาสโว กามาสโว , อตฺถโต ปน กามราโค รูปาทิอภิรติ จ กามาสโวฯ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค ฌานนิกนฺติ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโค ภวปตฺถนา จ ***ภวาสโว***ฯ อวิชฺชาว **อวิชฺชาสโว**ฯ

อาสวานญฺจ สมฺภวนฺติ เอตฺถ อโยนิโสมนสิกาโร อวิชฺชาทโย จ กิเลสา อาสวานํ สมฺภโวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อโยนิโส, ภิกฺขเว, มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว อาสวา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ อาสวา ปวฑฺฒนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕)ฯ

> ‘‘อวิชฺชา, ภิกฺขเว, ปุพฺพงฺคมา อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา อนฺวเทว อหิริกํ อโนตฺตปฺป’’นฺติ (อิติวุ. ๔๐) จฯ

มคฺคญฺจ ขยคามินนฺติ อาสวานํ ขยคามินํ อริยมคฺคญฺจฯ ตตฺถ กามาสโว อนาคามิมเคฺคน ปหียติ, ภวาสโว อวิชฺชาสโว จ อรหตฺตมเคฺคนฯ กามุปาทานํ วิย กามาสโวปิ อคฺคมคฺควชฺโฌติ จ วทนฺติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อฏฺฐเม อปุพฺพํ นตฺถิฯ

สตฺตมอฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ตณฺหาสุตฺตวณฺณนา

๕๘. นวเม ตณฺหายนเฏฺฐน **ตณฺหา,** รูปาทิวิสยํ ตสตีติ วา **ตณฺหา**ฯ อิทานิ ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘กามตณฺหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปญฺจกามคุณิโก ราโค **กามตณฺหา**ฯ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค ฌานนิกนฺติ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโค ภววเสน ปตฺถนา จ ***ภวตณฺหา***ฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค ***วิภวตณฺหา***ฯ อปิจ ปจฺฉิมตณฺหาทฺวยํ ฐเปตฺวา เสสา สพฺพาปิ ตณฺหา กามตณฺหา เอวฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ กตมา ภวตณฺหา? สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโค สาราโค จิตฺตสฺส สาราโค – อยํ วุจฺจติ ภวตณฺหาฯ ตตฺถ กตมา วิภวตณฺหา? อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค สาราโค จิตฺตสฺส สาราโค, อยํ วุจฺจติ วิภวตณฺหา ฯ อวเสสา ตณฺหา กามตณฺหา’’ติ (วิภ. ๙๑๖)ฯ

อิมา จ ติโสฺส ตณฺหา รูปตณฺหา…เป.… ธมฺมตณฺหาติ วิสยเภทโต ปเจฺจกํ ฉพฺพิธาติ กตฺวา อฏฺฐารส โหนฺติฯ ตา อชฺฌตฺตรูปาทีสุ อฏฺฐารส, พหิทฺธารูปาทีสุ อฏฺฐารสาติ ฉตฺติํส, อิติ อตีตา ฉตฺติํส, อนาคตา ฉตฺติํส, ปจฺจุปฺปนฺนา ฉตฺติํสาติ วิภาคโต อฏฺฐสตํ โหนฺติฯ ปุน

สงฺคเห กริยมาเน กาลเภทํ อนามสิตฺวา คยฺหมานา ฉตฺตึเสว โหนฺติ, รูปาทีนํ อชฺฌตฺติกพาหิรวิภาเค อกริยมาเน อฏฺฐารเสว, รูปาทิอารมฺมณวิภาคมเตฺต คยฺหมาเน ฉเฬว, อารมฺมณวิภาคมฺปิ อกตฺวา คยฺหมานา ติโสฺสเยว โหนฺตีติฯ

คาถาสุ **ตณฺหาโยเคนา**ติ ตณฺหาสงฺขาเตน โยเคน, กามโยเคน, ภวโยเคน จฯ **สํยุตฺตา**ติ สมฺพนฺธา, ภวาทีสุ สํโยชิตา วาฯ เตเนวาห **“รตฺตจิตฺตา ภวาภเว”**ติฯ ขุทฺทเก เจว มหเนฺต จ ภเว ลคฺคจิตฺตาติ อโตฺถฯ อถ วา **ภโว**ติ สสฺสตทิฏฺฐิ, **อภโว**ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิฯ ตสฺมา ภวาภเว สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐีสุ สตฺตวิสตฺตจิตฺตาติฯ เอเตน ภวตณฺหา, วิภวตณฺหา จ ทสฺสิตาฯ อิมสฺมึ ปเกฺข ‘‘ตณฺหาโยเคนา’’ติ อิมินา กามตณฺหาว ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ **เต โยคยุตฺตา มารสฺสา**ติ เต เอวํภูตา ปุคฺคลา มารสฺส ปาสสงฺขาเตน โยเคน ยุตฺตา พทฺธาฯ ราโค หิ มารโยโค มารปาโสติ วุจฺจติฯ ยถาห –

‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส;
เตน ตํ พาธยิสฺสามิ, น เม สมณ โมกฺขสี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๕๑; มหาว. ๓๓);

จตูหิ โยเคหิ อนุปทฺทุตตฺตา โยคเกฺขมํ, นิพฺพานํ อรหตฺตญฺจ, ตสฺส อนธิคเมน **อโยคเกฺขมิโน**ฯ อุปรูปริ กิเลสาภิสงฺขารานํ ชนนโต **ชนา,** ปาณิโนฯ รูปาทีสุ สตฺตา วิสตฺตาติ **สตฺตา**ฯ

‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ –

เอวํ วุตฺตํ ขนฺธาทีนํ อปราปรุปฺปตฺติสงฺขาตํ **สํสารํ คจฺฉนฺติ,** ตโต น มุจฺจนฺติฯ กสฺมา? ตณฺหาโยคยุตฺตตฺตา ฯ **ชาติมรณคามิโน** ปุนปฺปุนํ ชนนมรณเสฺสว อุปคมนสีลาติฯ เอตฺตาวตา วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิวฏฺฏํ ทเสฺสตุํ **“เย จ ตณฺหํ ปหนฺตฺวานา”**ติ คาถมาหฯ สา เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยาวฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. มารเธยฺยสุตฺตวณฺณนา

๕๙. ทสมสฺส กา อุปฺปตฺติ? เอกทิวสํ กิร สตฺถา เสกฺขพหุลาย ปริสาย ปริวุโต นิสิโนฺน เตสํ อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา อุปริ วิเสสาธิคมาย อุสฺสาหํ ชเนตุํ อเสกฺขภูมึ โถเมโนฺต อิทํ สุตฺตํ อภาสิฯ ตตฺถ **อติกฺกมฺมา**ติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – **อติกฺกมฺม** อติกฺกมิตฺวา อภิภวิตฺวาฯ **มารเธยฺยํ** มารสฺส วิสยํ อิสฺสริยฏฺฐานํฯ **อาทิโจฺจว** ยถา อาทิโจฺจ อพฺภาทิอุปกฺกิเลสวิมุโตฺต อตฺตโน อิทฺธิยา อานุภาเวน เตชสาติ ตีหิ คุเณหิ สมนฺนาคโต นภํ อพฺภุสฺสกฺกมาโน สพฺพํ อากาสคตํ ตมํ อติกฺกมฺม อติกฺกมิตฺวา อภิภวิตฺวา วิธมิตฺวา **วิโรจติ,** โอภาสติ, ตปติ; เอวเมว ขีณาสโว ภิกฺขุ ตีหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต สพฺพุปกฺกิเลสวิมุโตฺต มารเธยฺยสงฺขาตํ เตภูมกธมฺมปฺปวตฺตํ อภิภวิตฺวา วิโรจตีติฯ

อเสเกฺขนาติ เอตฺถ สิกฺขาสุ ชาตาติ เสกฺขา, สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ เอเตติ วา เสกฺขา, อปริโยสิตสิกฺขตฺตา สยเมว สิกฺขนฺตีติ วา เสกฺขา มคฺคธมฺมา เหฏฺฐิมผลตฺตยธมฺมา จฯ อคฺคผลธมฺมา ปน อุปริ สิกฺขิตพฺพาภาเวน น เสกฺขาติ **อเสกฺขา**ฯ ยตฺถ หิ เสกฺขภาวาสงฺกา อตฺถิ, ตตฺถายํ ปฏิเสโธติ โลกิยธเมฺมสุ นิพฺพาเน จ อเสกฺขภาวานาปตฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ สีลสมาธิปญฺญา

สงฺขาตา หิ สิกฺขา อตฺตโน ปฏิปกฺขกิเลเสหิ วิปฺปยุตฺตา ปริสุทฺธา อุปกฺกิเลสานํ อารมฺมณภาวมฺปิ อนุปคมนโต สาติสยํ สิกฺขาติ วตฺตุํ ยุตฺตา, อฏฺฐสฺปิ มคฺคผเลสุ วิชฺชนฺติ; ตสฺมา จตุมคฺคเหฏฺฐิมผลตฺตยธมฺมา วิย อรหตฺตผลธมฺมาปิ ‘‘ตาสุ สิกฺขาสุ ชาตา’’ติ จ, ตํสิกฺขาสมงฺคิโน อรหโต อิตเรสํ วิย เสกฺขเตฺต สติ ‘‘เสกฺขสฺส เอเต’’ติ จ ‘‘สิกฺขา สีลํ เอเตส’’นฺติ จ เสกฺขาติ อาสงฺกา สิยุนฺติ ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ อเสกฺขาติ ยถาวุตฺตเสกฺขภาวปฺปฏิเสธํ กตฺวา วุตฺตํฯ อรหตฺตผเล ปวตฺตมานา หิ สิกฺขา ปรินิฏฺฐิตกิจฺจตฺตา น สิกฺขากิจฺจํ กโรนฺติ, เกวลํ สิกฺขาผลภาเวน ปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา ตา น สิกฺขาวจนํ อรหนฺติ, นาปิ ตํสมงฺคิโน เสกฺขวจนํ, น จ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมา สิกฺขนสีลาฯ ‘‘สิกฺขาสุ ชาตา’’ติ เอวมาทิอเตฺถหิ อคฺคผลธมฺมา เสกฺขา น โหนฺติฯ เหฏฺฐิมผเลสุ ปน สิกฺขา สกทาคามิมคฺควิปสฺสนาทีนํ อุปนิสฺสยภาวโต สิกฺขากิจฺจํ กโรนฺตีติ สิกฺขาวจนํ อรหนฺติ, ตํสมงฺคิโน จ เสกฺขวจนํ, ตํสมฺปยุตฺตา ธมฺมา จ สิกฺขนสีลาฯ เสกฺขธมฺมา ยถาวุเตฺตหิ อเตฺถหิ เสกฺขา โหนฺติเยวฯ

อถ วา เสกฺขาติ อปริโยสิตสิกฺขานํ วจนนฺติ, อเสกฺขาติ ปทํ ปริโยสิตสิกฺขานํ ทสฺสนนฺติ น โลกิยธมฺมนิพฺพานานํ อเสกฺขภาวาปตฺติฯ วุฑฺฒิปฺปตฺตา เสกฺขา อเสกฺขา จ เสกฺขธเมฺมสฺเวว เกสญฺจิ วุฑฺฒิปฺปตฺตานํ อเสกฺขตา อาปชฺชตีติ อรหตฺตมคฺคธมฺมา วุฑฺฒิปฺปตฺตาฯ ยถาวุเตฺตหิ จ อเตฺถหิ เสกฺขาติ กตฺวา อเสกฺขา อาปนฺนาติ เจ? ตํ น, สทิเสสุ ตโพฺพหารโตฯ อรหตฺตมคฺคโต หิ นินฺนานากรณํ อรหตฺตผลํ ฐเปตฺวา ปริญฺญาทิกิจฺจกรณํ วิปากภาวญฺจ, ตสฺมา เต เอว เสกฺขา ธมฺมา อรหตฺตผลภาวํ อาปนฺนาติ สกฺกา วตฺตุํฯ กุสลสุขโต จ วิปากสุขํ สนฺตตรตาย ปณีตตรนฺติ วุฑฺฒิปฺปตฺตาว เต ธมฺมา โหนฺตีติ ‘‘อเสกฺขา’’ติ วุจฺจนฺติฯ

เต ปน อเสกฺขธเมฺม ขนฺธวเสน อิธ ติธา วิภชิตฺวา เตหิ สมนฺนาคเมน ขีณาสวสฺส อานุภาวํ วิภาเวโนฺต ภควา **‘‘อเสเกฺขน สีลกฺขเนฺธนา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สีล**สทฺทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตฯ **ขนฺธ**สโทฺท ปน ราสิมฺหิ ปญฺญตฺติยํ รุฬฺหิยํ คุเณติ พหูสุ อเตฺถสุ ทิฏฺฐปฺปโยโคฯ ตถา หิ ‘‘อสเงฺขยฺย อปฺปเมยฺย มหาอุทกกฺขโนฺธเตฺวว สงฺขยํ คจฺฉตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๕๑; ๖.๓๗) ราสิมฺหิ อาคโตฯ ‘‘อทฺทสา โข ภควา มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธํ คงฺคาย นทิยา โสเตน วุยฺหมาน’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑) ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มโน มนายตนํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๖๓, ๖๕) รุฬฺหิยํฯ ‘‘น โข, อาวุโส วิสาข, อริเยน อฏฺฐงฺคิเกน มเคฺคน ตโย ขนฺธา สงฺคหิตา, ตีหิ จ โข, อาวุโส วิสาข, ขเนฺธหิ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค สงฺคหิโต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๖๒) คุเณฯ อิธาปิ คุเณเยว ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺมา อเสเกฺขน สีลสงฺขาเตน คุเณนาติ อโตฺถฯ **สมนฺนาคโต**ติ สมฺปยุโตฺต สมงฺคีภูโตฯ สมาทหติ เอเตน, สยํ วา สมาทหติ, สมาธานเมว วาติ **สมาธิ**ฯ ปกาเรหิ ชานาติ ยถาสภาวํ ปฏิวิชฺฌตีติ **ปญฺญา**ฯ สีลเมว ขโนฺธ **สีลกฺขโนฺธ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ อคฺคผลภูตา สมฺมาวาจา, สมฺมากมฺมโนฺต, สมฺมาอาชีโว จ สภาเวเนว อเสโกฺข สีลกฺขโนฺธ นาม, ตถา สมฺมาสมาธิ อเสโกฺข สมาธิกฺขโนฺธฯ ตทุปการกโต ปน สมฺมาวายามสมฺมาสติโย สมาธิกฺขเนฺธ สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ ตถา สมฺมาทิฏฺฐิ อเสโกฺข ปญฺญากฺขโนฺธฯ ตทุปการกโต สมฺมาสงฺกโปฺป ปญฺญากฺขเนฺธ สงฺคหํ คจฺฉตีติ เอวเมตฺถ อฏฺฐปิ อรหตฺตผลธมฺมา ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคเหตฺวา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพํฯ

ยสฺส เอเต สุภาวิตาติ เยน อรหตา เอเต สีลาทโย อเสกฺขธมฺมกฺขนฺธา สุภาวิตา สุฏฺฐุ วฑฺฒิตา, โส อาทิโจฺจว วิโรจตีติ สมฺพโนฺธฯ ‘‘ยสฺส เจเต’’ติปิ ปฐนฺติฯ เตสญฺจ สโทฺท นิปาตมตฺตํฯ เอวเมตสฺมิํ วเคฺค ปฐมสุเตฺต วฏฺฏํ, ปริโยสานสุเตฺต วิวฏฺฏํ, อิตเรสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. ปุญฺญกิริยวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๖๐. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **ปุญฺญกิริยวตฺถูนี**ติ ปุชฺชภวผลํ นิพฺพเตฺตนฺติ, อตฺตโน สนฺตานํ ปุนนฺตีติ วา ปุญฺญานิ, ปุญฺญานิ จ ตานิ เหตุปจฺจเยหิ กตฺตพฺพโต กิริยา จาติ ปุญฺญกิริยาฯ ตา เอว จ เตสํ เตสํ อานิสํสานํ วตฺถุภาวโต ปุญฺญกิริยวตฺถูนิฯ **ทานมย**นฺติ อนุปจฺฉินฺนภวมูลสฺส อนุคฺคหวเสน ปูชาวเสน วา อตฺตโน เทยฺยธมฺมสฺส ปเรสํ ปริจฺจาคเจตนา ทียติ เอตายาติ ทานํ, ทานเมว ทานมยํฯ จีวราทีสุ หิ จตูสุ ปจฺจเยสุ อนฺนาทีสุ วา ทสสุ ทานวตฺถูสุ รูปาทีสุ วา ฉสุ อารมฺมเณสุ ตํ ตํ เทนฺตสฺส เตสํ อุปฺปาทนโต ปฏฺฐาย ปุพฺพภาเค ปริจฺจาคกาเล ปจฺฉา โสมนสฺสจิเตฺตน อนุสฺสรเณ จาติ ตีสุ กาเลสุ วุตฺตนเยน ปวตฺตเจตนา ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ นามฯ

สีลมยนฺติ นิจฺจสีลอุโปสถนิยมาทิวเสน ปญฺจ, อฏฺฐ, ทส วา สีลานิ สมาทิยนฺตสฺส สีลปูรณตฺถํ ปพฺพชิสฺสามีติ วิหารํ คจฺฉนฺตสฺส ปพฺพชนฺตสฺส มโนรถํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ‘‘ปพฺพชิโต วตมฺหิ สาธุ สุฏฺฐู’’ติ อาวเชฺชนฺตสฺส สทฺธาย ปาติโมกฺขํ ปริปูเรนฺตสฺส ปญฺญาย จีวราทิเก ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส สติยา อาปาถคเตสุ รูปาทีสุ จกฺขุทฺวาราทีนิ สํวรนฺตสฺส วีริเยน อาชีวํ โสเธนฺตสฺส จ ปวตฺตา เจตนา สีลตีติ สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ นามฯ

ตถา ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๑.๔๘) วุเตฺตน วิปสฺสนามเคฺคน จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺตสฺส โสตํ, ฆานํ, ชิวฺหํ, กายํ, มนํฯ รูเป…เป.… ธเมฺม, จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.… มโนวิญฺญาณํฯ จกฺขุสมฺผสฺสํ…เป.… มโนสมฺผสฺสํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ…เป.… มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํฯ รูปสญฺญํ…เป.… ธมฺมสญฺญํฯ ชรามรณํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺตสฺส ยา เจตนา, ยา จ ปถวีกสิณาทีสุ อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ ปวตฺตา ฌานเจตนา, ยา จ อนวเชฺชสุ กมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฏฺฐาเนสุ ปริจยมนสิการาทิวเสน ปวตฺตา เจตนา, สพฺพา ภาเวติ เอตายาติ ***ภาวนามยํ*** วุตฺตนเยน ปุญฺญกิริยวตฺถุ จาติฯ

เอกเมกเญฺจตฺถ ยถารหํ ปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย กาเยน กโรนฺตสฺส กายกมฺมํ โหติ, ตทตฺถํ วาจํ นิจฺฉาเรนฺตสฺส วจีกมฺมํ, กายงฺคํ วาจงฺคญฺจ อโจเปตฺวา มนสา จินฺเตนฺตสฺส มโนกมฺมํฯ อนฺนาทีนิ เทนฺตสฺส จาปิ ‘‘อนฺนทานาทีนิ เทมี’’ติ วา ทานปารมึ อาวเชฺชตฺวา วา ทานกาเล ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติฯ วตฺตสีเส ฐตฺวา ททโต สีลมยํ, ขยโต วยโต กมฺมโต สมฺมสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ททโต ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติฯ

อปรานิปิ สตฺต ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ – อปจิติสหคตํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ เวยฺยาวจฺจสหคตํ ปตฺติอนุปฺปทานํ อพฺภนุโมทนํ เทสนามยํ สวนมยํ ทิฏฺฐิชุคตํ ปุญฺญกิริยวตฺถูติฯ สรณคมนมฺปิ หิ ทิฏฺฐิชุคเตเนว สงฺคยฺหติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ

ตตฺถ วุฑฺฒตรํ ทิสฺวา ปจฺจุคฺคมนปตฺตจีวรปฏิคฺคหณาภิวาทนมคฺคสมฺปทานาทิวเสน **อปจายนสหคตํ** เวทิตพฺพํฯ วุฑฺฒตรานํ วตฺตปฏิปตฺติกรณวเสน, คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา คาเม ภิกฺขํ สมฺปาเทตฺวา อุปสํหรณวเสน ‘‘คจฺฉ ภิกฺขูนํ ปตฺตํ อาหรา’’ติ

สุตฺวา เวเคน คนฺตฺวา ปตฺตาหรณาทิวเสน จ **เวยฺยาวจฺจสหคตํ** เวทิตพฺพํฯ จตฺตาโร ปจฺจเย ทตฺวา ปุปฺผคนฺธาทีหิ รตนตฺตยสฺส ปูชํ กตฺวา อญฺญํ วา ตาทิสํ ปุญฺญํ กตฺวา ‘‘สพฺพสตฺตานํ ปตฺติ โหตู’’ติ ปริณามวเสน **ปตฺติอนุปฺปทานํ** เวทิตพฺพํฯ ตถา ปเรหิ ทินฺนาย ปตฺติยา เกวลํ วา ปเรหิ กตํ ปุญฺญํ ‘‘สาธุ, สุฏฺฐู’’ติ อนุโมทนวเสน **อพฺภนุโมทนํ** เวทิตพฺพํฯ อตฺตโน ปคุณ ธมฺมํ อปจฺจาสีสโนฺต หิตชฺฌาสเยน ปเรสํ เทเสติ – อิทํ **เทสนามยํ** ปุญฺญกิริยวตฺถุ นามฯ ยํ ปน เอโก ‘‘เอวํ มํ ธมฺมกถิโกติ ชานิสฺสนฺตี’’ติ อิจฺฉาย ฐตฺวา ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิโต ธมฺมํ เทเสติ, ตํ น มหปฺผลํ โหติฯ ‘‘อทฺธา อยํ อตฺตหิตปรหิตานํ ปฏิปชฺชนูปาโย’’ติ โยนิโส มนสิการปุเรจาริกหิตผรเณน มุทุจิตฺเตน ธมฺมํ สุณาติ, อิทํ **สวนมยํ** ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติฯ ยํ ปเนโก ‘‘อิติ มํ สโทฺธติ ชานิสฺสนฺตี’’ติ สุณาติ, ตํ น มหปฺผลํ โหติฯ ทิฏฺฐิยา อุชุคมนํ **ทิฏฺฐิชุคตํ,** ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตสฺส สมฺมาทสฺสนสฺส เอตํ อธิวจนํฯ อิทญฺหิ ปุพฺพภาเค วา ปจฺฉาภาเค วา ญาณวิปฺปยุตฺตมฺปิ อุชุกรณกาเล ญาณสมฺปยุตฺตเมว โหติฯ อปเร ปนาหุ ‘‘วิชานนปชานนวเสน ทสฺสนํ ทิฏฺฐิ กุสลญฺจ วิญฺญาณํ กมฺมสฺสกตาญาณาทิ จ สมฺมาทสฺสน’’นฺติ ฯ ตตฺถ กุสเลน วิญฺญาเณน ญาณสฺส อนุปฺปาเทปิ อตฺตนา กตปุญฺญานุสฺสรณ วณฺณารหวณฺณนาทีนํ สงฺคโห, กมฺมสฺสกตาญาเณน กมฺมปถสมฺมาทิฏฺฐิยา ฯ อิตรํ ปน ทิฏฺฐิชุคตํ สเพฺพสํ นิยมลกฺขณํฯ ยญฺหิ กิญฺจิ ปุญฺญํ กโรนฺตสฺส ทิฏฺฐิยา อุชุภาเวเนว ตํ มหปฺผลํ โหติฯ

อิเมสํ ปน สตฺตนฺนํ ปุญฺญกิริยวตฺถูนํ ปุริเมหิ ตีหิ ทานมยาทีหิ ปุญฺญกิริยวตฺถูหิ สงฺคโหฯ ตตฺถ หิ อปจายนเวยฺยาวจฺจานิ สีลมเย, ปตฺติอนุปฺปทานอพฺภนุโมทนานิ ทานมเย, ธมฺมเทสนาสวนานิ ภาวนามเย, ทิฏฺฐิชุคตํ ตีสุปิฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, ปุญฺญกิริยวตฺถูนิฯ กตมานิ ตีณิ? ทานมยํ…เป.… ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถู’’ติ (อ. นิ. ๘.๓๖)ฯ

เอตฺถ จ อฏฺฐนฺนํ กามาวจรกุสลเจตนานํ วเสน ติณฺณมฺปิ ปุญฺญกิริยวตฺถูนํ ปวตฺติ โหติฯ ยถา หิ ปคุณํ ธมฺมํ ปริวเตฺตนฺตสฺส เอกเจฺจ อนุสนฺธึ อสลฺลเกฺขนฺตเสฺสว คจฺฉนฺติ, เอวํ ปคุณํ สมถวิปสฺสนาภาวนํ อนุยุญฺชนฺตสฺส อนฺตรนฺตรา ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตนาปิ มนสิกาโร ปวตฺต ติฯ สพฺพํ ตํ ปน มหคฺคตกุสลเจตนานํ วเสน ภาวนามยเมว ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติ, น อิตรานิฯ คาถาย อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. จกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๖๑. ทุติเย **จกฺขูนี**ติ จกฺขนฺตีติ จกฺขูนิ, สมวิสมํ อาจิกฺขนฺตานิ วิย ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ อถ วา จกฺขนเฏฺฐน จกฺขูนิฯ กิมิทํ จกฺขนํ นาม? อสฺสาทนํ, ตถา หิ วทนฺติ ‘‘มธุํ จกฺขติ พฺยญฺชนํ จกฺขตี’’ติ อิมานิ จ อารมฺมณรสํ อนุภวนฺตานิ อสฺสาเทนฺตานิ วิย โหนฺตีติ จกฺขนเฏฺฐน จกฺขูนิฯ ตานิ ปน สเงฺขปโต เทฺว จกฺขูนิ – ญาณจกฺขุ, มํสจกฺขุ จาติฯ เตสุ **มํสจกฺขุ** เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **ญาณจกฺขุ** ทิพฺพจกฺขุ, ปญฺญาจกฺขูติ อิธ ทฺวิธา กตฺวา วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ทิพฺพจกฺขู**ติ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพํฯ เทวตานญฺหิ สุจริตกมฺมนิพฺพตฺตํ ปิตฺตเสมฺหรุหิราทีหิ อปลิพุทฺธํ อุปกฺกิเลสวิมุตฺตตาย ทูเรปิ อารมฺมณคฺคหณสมตฺถํ ทิพฺพํ ปสาทจกฺขุ โหติฯ อิทญฺจาปิ วีริยภาวนาพลนิพฺพตฺตํ ญาณจกฺขุ ตาทิสเมวาติ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพํ,

ทิพฺพวิหารวเสน ปฏิลทฺธตฺตา อตฺตโน จ ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตฺตา อาโลกปริคฺคเหน มหาชุติกตฺตาฯ ติโรกุฏฺฏาทิคตรูปทสฺสเนน มหาคติกตฺตาปิ ทิพฺพํฯ ตํ สพฺพํ สทฺทสตฺถานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ ทสฺสนฏฺเฐน จกฺขุกิจฺจกรเณน จกฺขุมิวาติปิ จกฺขุ, ทิพฺพญฺจ ตํ จกฺขุ จาติ ทิพฺพจกฺขุฯ

ปชานาตีติ **ปญฺญา**ฯ กึ ปชานาติ? จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ปชานาตีติ โข, อาวุโส, ตสฺมา ปญฺญาติ วุจฺจติฯ กิญฺจ ปชานาติ? อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทิ (ม. นิ. ๑.๔๔๙)ฯ

อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘ปญฺญาปนวเสน ปญฺญาฯ กินฺติ ปญฺญาเปติ? อนิจฺจนฺติ ปญฺญาเปติ, ทุกฺขนฺติ ปญฺญาเปติ, อนตฺตาติ ปญฺญาเปตี’’ติ วุตฺตํฯ สา ปนายํ ลกฺขณาทิโต ยถาสภาวปฏิเวธลกฺขณา, อกฺขลิตปฏิเวธลกฺขณา วา กุสลิสฺสาสขิตฺตอุสุปฏิเวโธ วิย, วิสโยภาสนรสา ปทีโป วิย, อสโมฺมหปจฺจุปฏฺฐานา อรญฺญคตสุเทสโก วิยฯ วิเสสโต ปเนตฺถ อาสวกฺขยญาณสงฺขาตา ปญฺญา จตุสจฺจทสฺสนเฏฺฐน **ปญฺญาจกฺขู**ติ อธิเปฺปตาฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาที’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๕)ฯ

เอเตสุ จ มํสจกฺขุ ปริตฺตํ, ทิพฺพจกฺขุ มหคฺคตํ, อิตรํ อปฺปมาณํฯ มํสจกฺขุ รูปํ, อิตรานิ อรูปานิฯ มํสจกฺขุ ทิพฺพจกฺขุ จ โลกิยานิ สาสวานิ รูปวิสยานิ, อิตรํ โลกุตฺตรํ อนาสวํ จตุสจฺจวิสยํฯ มํสจกฺขุ อพฺยากตํ, ทิพฺพจกฺขุ สิยา กุสลํ สิยา อพฺยากตํ, ตถา ปญฺญาจกฺขุฯ มํสจกฺขุ กามาวจรํ, ทิพฺพจกฺขุ รูปาวจรํ, อิตรํ โลกุตฺตรนฺติ เอวมาทิ วิภาคา เวทิตพฺพาฯ

คาถาสุ **อนุตฺตร**นฺติ ปญฺญาจกฺขุํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตญฺหิ อาสวกฺขยญาณภาวโต อนุตฺตรํฯ **อกฺขาสิ ปุริสุตฺตโม**ติ ปุริสานํ อุตฺตโม อโคฺค สมฺมาสมฺพุโทฺธ เทเสสิฯ **อุปฺปาโท**ติ มํสจกฺขุสฺส ปวตฺติฯ **มโคฺค**ติ อุปาโย, ทิพฺพจกฺขุสฺส การณํฯ ปกติจกฺขุมโต เอว หิ ทิพฺพจกฺขุ อุปฺปชฺชติ, ยสฺมา กสิณาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส อุปฺปาทนํ, โส จ กสิณมณฺฑเล อุคฺคหนิมิเตฺตน วินา นตฺถีติฯ **ยโต**ติ ยทาฯ **ญาณ**นฺติ อาสวกฺขยญาณํฯ เตเนวาห **‘‘ปญฺญาจกฺขุ อนุตฺตร**’’นฺติฯ **ยสฺส จกฺขุสฺส ปฏิลาภา**ติ ยสฺส อริยสฺส ปญฺญาจกฺขุสฺส อุปฺปตฺติยา ภาวนาย สพฺพสฺมา วฏฺฏทุกฺขโต ปมุจฺจติ ปริมุจฺจตีติฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อินฺทฺริยสุตฺตวณฺณนา

๖๒. ตติเย **อินฺทฺริยานี**ติ อธิปเตยฺยเฏฺฐน อินฺทฺริยานิฯ ยานิ หิ สหชาตธเมฺมสุ อิสฺสรา วิย หุตฺวา เตหิ อนุวตฺติตพฺพานิ, ตานิ อินฺทฺริยานิ นามฯ อปิจ อิโนฺท ภควา ธมฺมิสฺสโร ปรเมนจิตฺติสฺสริเยน สมนฺนาคโตฯ เตน อิเนฺทน สพฺพปฐมํ ทิฏฺฐตฺตา อธิคตตฺตา ปเรสญฺจ ทิฏฺฐตฺตา เทสิตตฺตา วิหิตตฺตา โคจรภาวนาเสวนาหิ ทิฏฺฐตฺตา จ อินฺทฺริยานิฯ อินฺทํ วา มคฺคาธิคมสฺส อุปนิสฺสยภูตํ ปุญฺญกมฺมํ, ตสฺส ลิงฺคานีติปิ อินฺทฺริยานิฯ **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริย**นฺติ ‘‘อนมตเคฺค สํสาเร อนญฺญาตํ อนธิคตํ อมตปทํ จตุสจฺจธมฺมเมว วา ชานิสฺสามี’’ติ ปฏิปนฺนสฺส อิมินา ปุพฺพภาเคน อุปฺปนฺนํ อินฺทฺริยํ, โสตาปตฺติมคฺคปญฺญาเยตํ อธิวจนํฯ

อญฺญินฺทฺริยนฺติ อาชานนอินฺทฺริยํฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – อาชานาติ ปฐมมคฺคญาเณน ทิฏฺฐมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวาว ชานาตีติ อญฺญาฯ ยเถว หิ ปฐมมคฺคปญฺญา ทุกฺขาทีสุ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน ปวตฺตติ, ตเถว อยมฺปิ ปวตฺตตีติ อญฺญา จ สา ยถาวุเตฺตนเฏฺฐน อินฺทฺริยํ จาติ อญฺญินฺทฺริยํฯ อาชานนเฏฺฐเนว อญฺญสฺส วา อริยปุคฺคลสฺส อินฺทฺริยนฺติ อญฺญินฺทฺริยํ, โสตาปตฺติผลโต ปฏฺฐาย ฉสุ ฐาเนสุ ญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อญฺญาตาวินฺทฺริย**นฺติ อญฺญาตาวิโน จตูสุ สเจฺจสุ นิฏฺฐิตญาณกิจฺจสฺส ขีณาสวสฺส อุปฺปชฺชนโต อินฺทฺริยฏฺฐสมฺภวโต จ อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ เอตฺถ จ ปฐมปจฺฉิมานิ ปฐมมคฺคจตุตฺถผลวเสน เอกฏฺฐานิกานิ, อิตรํ อิตรมคฺคผลวเสน ฉฏฺฐานิกนฺติ เวทิตพฺพํฯ

คาถาสุ **สิกฺขมานสฺสา**ติ อธิสีลสิกฺขาทโย สิกฺขมานสฺส ภาเวนฺตสฺสฯ **อุชุมคฺคานุสาริโน**ติ อุชุมโคฺค วุจฺจติ อริยมโคฺค, อนฺตทฺวยวิวชฺชิตตฺตา ตสฺส อนุสฺสรณโต อุชุมคฺคานุสาริโน, ปฏิปาฏิยา มเคฺค อุปฺปาเทนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ขยสฺมิ**นฺติ อนวเสสกิเลสานํ เขปนโต ขยสงฺขาเต อคฺคมเคฺค ญาณํ ปฐมํ ปุเรเยว อุปฺปชฺชติฯ **ตโต อญฺญา อนนฺตรา**ติ ตโต มคฺคญาณโต อนนฺตรา อรหตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อถ วา **อุชุมคฺคานุสาริโน**ติ ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนาทิเก วเชฺชตฺวา สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ กตฺวา ภาวนาวเสน ปวตฺตํ ปุพฺพภาคมคฺคํ อนุสฺสรนฺตสฺส อนุคจฺฉนฺตสฺส ปฏิปชฺชนฺตสฺส โคตฺรภุญาณานนฺตรํ ทิเฏฺฐกฏฺฐานํ กิเลสานํ เขปนโต ขยสฺมิํ โสตาปตฺติมเคฺค ปฐมํ ญาณํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติฯ **ตโต อญฺญา อนนฺตรา**ติ ตโต ปฐมญาณโต อนนฺตรา อนนฺตรโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคมคฺคา อญฺญา อญฺญินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติฯ

ตโต อญฺญา วิมุตฺตสฺสาติ ตโต อญฺญา อญฺญินฺทฺริยโต ปจฺฉา อรหตฺตมคฺคญาณานนฺตรา อรหตฺตผเลน ปญฺญาวิมุตฺติยา อญฺญาตาวินฺทฺริเยน วิมุตฺตสฺสฯ **ญาณํ เว โหติ ตาทิโน**ติ อรหตฺตผลุปฺปตฺติโต อุตฺตรกาเล อิฏฺฐานิฏฺฐาทีสุ ตาทิลกฺขณปฺปตฺตสฺส ขีณาสวสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณํ อุปฺปชฺชติฯ กถํ อุปฺปชฺชตีติ อาห **''อกุปฺปา เม วิมุตฺตี''**ติฯ ตสฺส อกุปฺปภาวสฺส การณํ ทเสฺสติ **''ภวสํโยชนกฺขยา''**ติฯ

อิทานิ ตาทิสํ ขีณาสวํ โถเมโนฺต **''ส เว อินฺทฺริยสมฺปโนฺน''**ติ ตติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **อินฺทฺริยสมฺปโนฺน**ติ ยถาวุเตฺตหิ ตีหิ โลกุตฺตรินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคโต, สุเทฺธหิปิ วา ปฏิปฺปสฺสทฺธิลเทฺธหิ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคโต ปริปุโณฺณ, ตโต เอว จกฺขาทีหิ สุฏฺฐุ วูปสเนฺตหิ นิพฺพิเสวเนหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคโตฯ เตนาห **''สโนฺต''**ติ, สพฺพกิเลสปริฬาหวูปสเมน อุปสโนฺตติ อโตฺถฯ **สนฺติปเท รโต**ติ นิพฺพาเน อภิรโต อธิมุโตฺตฯ เอตฺถ จ ''อินฺทฺริยสมฺปโนฺน''ติ เอเตน ภาวิตมคฺคตา, ปริญฺญาตกฺขนฺธตา จสฺส ทสฺสิตาฯ ''สโนฺต''ติ เอเตน ปหีนกิเลสตา, ''สนฺติปเท รโต''ติ เอเตน สจฺฉิกตนิโรธตาติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อทฺธาสุตฺตวณฺณนา

๖๓. จตุเตฺถ **อทฺธา**ติ กาลาฯ **อตีโต อทฺธา**ติอาทีสุ เทฺว ปริยายา – สุตฺตนฺตปริยาโย, อภิธมฺมปริยาโย จฯ ตตฺถ สุตฺตนฺตปริยาเยน ปฏิสนฺธิโต ปุเพฺพ อตีโต อทฺธา นาม, จุติโต ปจฺฉา อนาคโต อทฺธา นาม, สห จุติปฏิสนฺธีหิ ตทนนฺตรํ ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา นามฯ อภิธมฺมปริยาเยน อุปฺปาโท, ฐิติ, ภโงฺคติ อิเม ตโย ขเณ ปตฺวา นิรุทฺธธมฺมา อตีโต อทฺธา นาม, ตโยปิ ขเณ อสมฺปตฺตา อนาคโต อทฺธา นาม, ขณตฺตยสมงฺคิโน ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา นามฯ

อปโร นโย – อยญฺหิ อตีตาทิวิภาโค อทฺธาสนฺตติสมยขณวเสน จตุธา เวทิตพฺโพฯ เตสุ อทฺธาวิภาโค วุตฺโตฯ สนฺตติวเสน สภาคา เอกอุตุสมุฏฺฐานา, เอกาหารสมุฏฺฐานา จ ปุพฺพาปริยวเสน วตฺตมานาปิ ปจฺจุปฺปนฺนาฯ ตโต ปุเพฺพ วิสภาคอุตุอาหารสมุฏฺฐานา อตีตา ปจฺฉา อนาคตาฯ จิตฺตชา เอกวีถิเอกชวนเอกสมาปตฺติสมุฏฺฐานา ปจฺจุปฺปนฺนา นาม, ตโต ปุเพฺพ อตีตา, ปจฺฉา อนาคตาฯ กมฺมสมุฏฺฐานานํ ปาฏิเยกฺกํ สนฺตติวเสน อตีตาทิเภโท นตฺถิ, เตสํเยว ปน อุตุอาหารจิตฺตสมุฏฺฐานานํ อุปตฺถมฺภกวเสน ตสฺส อตีตาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ สมยวเสน เอกมุหุตฺตปุพฺพณฺหสายนฺหรตฺติทิวาทีสุ สมเยสุ สนฺตานวเสน ปวตฺตมานา ตํตํสมเย ปจฺจุปฺปนฺนา นาม, ตโต ปุเพฺพ อตีตา, ปจฺฉา อนาคตาฯ อยํ ตาว รูปธเมฺมสุ นโยฯ อรูปธเมฺมสุ ปน ขณวเสน อุปฺปาทาทิกฺขณตฺตยปริยาปนฺนา ปจฺจุปฺปนฺนา, ตโต ปุเพฺพ อตีตา, ปจฺฉา อนาคตาฯ อปิจ อติกฺกนฺตเหตุปจฺจยกิจฺจา อตีตา, นิฏฺฐิตเหตุกิจฺจา อนิฏฺฐิตปจฺจยกิจฺจา ปจฺจุปฺปนฺนา, อุภยกิจฺจํ อสมฺปตฺตา อนาคตาฯ อตฺตโน วา กิจฺจกฺขเณ ปจฺจุปฺปนฺนา, ตโต ปุเพฺพ อตีตา, ปจฺฉา อนาคตาฯ เอตฺถ จ ขณาทิกถาว นิปฺปริยายา, เสสา ปริยายาฯ อยญฺหิ อตีตาทิเภโท นาม ธมฺมานํ โหติ, น กาลสฺสฯ อตีตาทิเภเท ปน ธเมฺม อุปาทาย ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ กาโล อิธ เตเนว โวหาเรน อตีโตติอาทินา วุตฺโตติ เวทิตโพฺพฯ

คาถาสุ **อเกฺขยฺยสญฺญิโน**ติ เอตฺถ อกฺขายติ, กถียติ, ปญฺญาปียตีติ อเกฺขยฺยํ, กถาวตฺถุ, อตฺถโต รูปาทโย ปญฺจกฺขนฺธาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อตีตํ วา อทฺธานํ อารพฺภ กถํ กเถยฺย, อนาคตํ วา…เป.… ปจฺจุปฺปนฺนํ วา อทฺธานํ อารพฺภ กถํ กเถยฺยา’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๐๕)ฯ

ตถา –

> ‘‘ยํ, ภิกฺขเว , รูปํ อตีตํ นิรุทฺธํ วิปริณตํ, ‘อโหสี’ติ ตสฺส สงฺขา, ‘อโหสี’ติ ตสฺส สมญฺญา, ‘อโหสี’ติ ตสฺส ปญฺญตฺติ; น ตสฺส สงฺขา อตฺถีติ, น ตสฺส สงฺขา ภวิสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๖๒) –

เอวํ วุเตฺตน นิรุตฺติปถสุเตฺตนปิ เอตฺถ อโตฺถ ทีเปตโพฺพฯ เอวํ กถาวตฺถุภาเวน อเกฺขยฺยสงฺขาเต ขนฺธปญฺจเก อหนฺติ จ มมนฺติ จ เทโวติ จ มนุโสฺสติ จ อิตฺถีติ จ ปุริโสติ จ อาทินา ปวตฺตสญฺญาวเสน อเกฺขยฺยสญฺญิโน, ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ สตฺตปุคฺคลาทิสญฺญิโนติ อโตฺถฯ **อเกฺขยฺยสฺมิํ** ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคาหวเสน **ปติฏฺฐิตา,** ราคาทิวเสน วา อฏฺฐหากาเรหิ ปติฏฺฐิตาฯ รโตฺต หิ ราควเสน ปติฏฺฐิโต โหติ, ทุโฎฺฐ โทสวเสน, มูโฬฺห โมหวเสน, ปรามโฎฺฐ ทิฏฺฐิวเสน, ถามคโต อนุสยวเสน, วินิพโทฺธ มานวเสน, อนิฏฺฐงฺคโต วิจิกิจฺฉาวเสน, วิเกฺขปคโต อุทฺธจฺจวเสน ปติฏฺฐิโต โหตีติฯ

อเกฺขยฺยํ อปริญฺญายาติ ตํ อเกฺขยฺยํ เตภูมกธเมฺม ตีหิ ปริญฺญาหิ อปริชานิตฺวา ตสฺส อปริชานนเหตุฯ **โยคมายนฺติ มจฺจุโน**ติ มรณสฺส โยคํ เตน สํโยคํ อุปคจฺฉนฺติ, น วิสํโยคนฺติ อโตฺถฯ

อถ วา **โยค**นฺติ อุปายํ, เตน โยชิตํ ปสาริตํ มารเสนฏฺฐานิยํ อนตฺถชาลํ กิเลสชาลญฺจ อุปคจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

‘‘น หิ โน สงฺครํ เตน, มหาเสเนน มจฺจุนา’’ติฯ (ม. นิ. ๓.๒๗๒; ชา. ๒.๒๒.๑๒๑; เนตฺติ. ๑๐๓);

เอตฺตาวตา วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิวฏฺฏํ ทเสฺสตุํ **‘‘อเกฺขยฺยญฺจ ปริญฺญายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **จ**-สโทฺท พฺยติเรเก, เตน อเกฺขยฺยปริชานเนน ลทฺธพฺพํ วกฺขมานเมว วิเสสํ โชเตติฯ **ปริญฺญายา**ติ วิปสฺสนาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ทุกฺขนฺติ ปริจฺฉิชฺช ชานิตฺวา, ตปฺปฏิพทฺธกิเลสปฺปหาเนน วา ตํ สมติกฺกมิตฺวา ติสฺสนฺนมฺปิ ปริญฺญานํ กิจฺจํ มตฺถกํ ปาเปตฺวาฯ **อกฺขาตารํ น มญฺญตี**ติ สพฺพโส มญฺญนานํ ปหีนตฺตา ขีณาสโว อกฺขาตารํ น มญฺญติ, การกาทิสภาวํ กิญฺจิ อตฺตานํ น ปเจฺจตีติ อโตฺถฯ **ผุฏฺฐ วิโมโกฺข มนสา, สนฺติปทมนุตฺตร**นฺติ ยสฺมา สพฺพสงฺขตวิมุตฺตตฺตา ‘‘วิโมโกฺข’’ติ สพฺพกิเลสสนฺตาปวูปสมนฏฺฐานตาย ‘‘สนฺติปท’’นฺติ ลทฺธนาโม นิพฺพานธโมฺม ผุโฏฺฐ ผุสิโต ปโตฺต, ตสฺมา อกฺขาตารํ น มญฺญตีติฯ อถ วา ‘‘ปริญฺญายา’’ติ ปเทน ทุกฺขสจฺจสฺส ปริญฺญาภิสมยํ สมุทยสจฺจสฺส ปหานาภิสมยญฺจ วตฺวา อิทานิ ‘‘ผุฏฺฐ วิโมโกฺข มนสา, สนฺติปทมนุตฺตร’’นฺติ อิมินา มคฺคนิโรธานํ ภาวนาสจฺฉิกิริยาภิสมยํ วทติฯ ตสฺสโตฺถ – สมุเจฺฉทวเสน สพฺพกิเลเสหิ วิมุจฺจตีติ **วิโมโกฺข,** อริยมโคฺคฯ โส ปนสฺส มคฺคจิเตฺตน ผุโฏฺฐ ผุสิโต ภาวิโต, เตเนว อนุตฺตรํ สนฺติปทํ นิพฺพานํ ผุฏฺฐํ ผุสิตํ สจฺฉิกตนฺติฯ

อเกฺขยฺยสมฺปโนฺนติ อเกฺขยฺยนิมิตฺตํ วิวิธาหิ วิปตฺตีหิ อุปทฺทุเต โลเก ปหีนวิปลฺลาสตาย ตโต สุปริมุโตฺต อเกฺขยฺยปริญฺญาภินิพฺพตฺตาหิ สมฺปตฺตีหิ สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตฯ **สงฺขาย เสวี**ติ ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา จีวราทิปจฺจเย สงฺขาย ปริตุเลตฺวาว เสวนสีโล, สงฺขาตธมฺมตฺตา จ อาปาถคตํ สพฺพมฺปิ วิสยํ ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน สงฺขาย เสวนสีโลฯ **ธมฺมโฏฺฐ**ติ อเสกฺขธเมฺมสุ นิพฺพานธเมฺม เอว วา ฐิโตฯ **เวทคู**ติ เวทิตพฺพสฺส จตุสจฺจสฺส ปารงฺคตตฺตา เวทคูฯ เอวํคุโณ อรหา ภวาทีสุ กตฺถจิ อายตึ ปุนพฺภวาภาวโต มนุสฺสเทวาติ สงฺขฺยํ น อุเปติ, อปญฺญตฺติกภาวเมว คจฺฉตีติ อนุปาทาปรินิพฺพาเนน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทุจฺจริตสุตฺตวณฺณนา

๖๔. ปญฺจเม ทุฏฺฐุ จริตานิ, ทุฏฺฐานิ วา จริตานิ **ทุจฺจริตานิ**ฯ กาเยน ทุจฺจริตํ, กายโต วา ปวตฺตํ ทุจฺจริตํ **กายทุจฺจริตํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโย ฯ อิมานิ จ ทุจฺจริตานิ ปญฺญตฺติยา วา กเถตพฺพานิ กมฺมปเถหิ วาฯ ตตฺถ ปญฺญตฺติยา ตาว กายทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทสฺส วีติกฺกโม กายทุจฺจริตํ, วจีทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทสฺส วีติกฺกโม วจีทุจฺจริตํ, อุภยตฺถ ปญฺญตฺตสฺส วีติกฺกโม มโนทุจฺจริตนฺติ อยํ ปญฺญตฺติกถาฯ ปาณาติปาตาทโย ปน ติโสฺส เจตนา กายทฺวาเรปิ, วจีทฺวาเรปิ, อุปฺปนฺนา กายทุจฺจริตํ, ตถา จตโสฺส มุสาวาทาทิเจตนา วจีทุจฺจริตํ, อภิชฺฌา, พฺยาปาโท, มิจฺฉาทิฏฺฐีติ ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา มโนทุจฺจริตนฺติ อยํ กมฺมปถกถาฯ

คาถายํ กมฺมปถปฺปโตฺตเยว ปาปธโมฺม กายทุจฺจริตาทิภาเวน วุโตฺตติ ตทญฺญํ ปาปธมฺมํ สงฺคณฺหิตุํ **‘‘ยญฺจญฺญํ โทสสญฺหิต’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โทสสญฺหิต**นฺติ ราคาทิกิเลสสํหิตํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สุจริตสุตฺตวณฺณนา

๖๕. ฉฏฺเฐ สุฏฺฐุ จริตานิ, สุนฺทรานิ วา จริตานิ **สุจริตานิ**ฯ กาเยน สุจริตํ, กายโต วา ปวตฺตํ สุจริตํ **กายสุจริตํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อิธาปิ ปน ปญฺญตฺติวเสน, กมฺมปถวเสน จาติ ทุวิธา กถาฯ ตตฺถ กายทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทสฺส อวีติกฺกโม กายสุจริตํ, วจีทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทสฺส อวีติกฺกโม วจีสุจริตํ, อุภยตฺถ ปญฺญตฺตสฺส อวีติกฺกโม มโนสุจริตนฺติ อยํ ปญฺญตฺติกถาฯ ปาณาติปาตาทีหิ ปน วิรมนฺตสฺส อุปฺปนฺนา ติโสฺส เจตนาปิ วิรติโยปิ กายสุจริตํ, มุสาวาทาทีหิ วิรมนฺตสฺส จตโสฺส เจตนาปิ วิรติโยปิ วจีสุจริตํ, อนภิชฺฌา, อพฺยาปาโท, สมฺมาทิฏฺฐีติ ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา มโนสุจริตนฺติ อยํ กมฺมปถกถาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. โสเจยฺยสุตฺตวณฺณนา

๖๖. สตฺตเม **โสเจยฺยานี**ติ สุจิภาวาฯ **กายโสเจยฺย**นฺติ กายสุจริตํ, วจีมโนโสเจยฺยานิปิ วจีมโนสุจริตาเนวฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ตตฺถ กตมํ กายโสเจยฺยํ? ปาณาติปาตา เวรมณี’’ติ อาทิ (อ. นิ. ๓.๑๒๑-๑๒๒)ฯ

คาถายํ สมุเจฺฉทวเสน ปหีนสพฺพกายทุจฺจริตตฺตา กาเยน สุจีติ **กายสุจิฯ โสเจยฺยสมฺปนฺน**นฺติ ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลสตฺตา สุปริสุทฺธาย โสเจยฺยสมฺปตฺติยา อุเปตํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. โมเนยฺยสุตฺตวณฺณนา

๖๗. อฏฺฐเม **โมเนยฺยานี**ติ เอตฺถ อิธโลกปรโลกํ อตฺตหิตปรหิตญฺจ มุนาตีติ มุนิ, กลฺยาณปุถุชฺชเนน สทฺธิํ สตฺต เสกฺขา อรหา จฯ อิธ ปน อรหาว อธิเปฺปโตฯ มุนิโน ภาวาติ **โมเนยฺยานิ,** อรหโต กายวจีมโนสมาจาราฯ

อถ วา มุนิภาวกรา โมเนยฺยปฏิปทาธมฺมา โมเนยฺยานิฯ เตสมยํ วิตฺถาโร –

> ‘‘ตตฺถ กตมํ กายโมเนยฺยํ? ติวิธกายทุจฺจริตสฺส ปหานํ กายโมเนยฺยํ, ติวิธํ กายสุจริตํ กายโมเนยฺยํ, กายารมฺมเณ ญาณํ กายโมเนยฺยํ, กายปริญฺญา กายโมเนยฺยํ, ปริญฺญาสหคโต มโคฺค กายโมเนยฺยํ, กายสฺมิํ ฉนฺทราคปฺปหานํ กายโมเนยฺยํ, กายสงฺขารนิโรธา จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ กายโมเนยฺยํฯ
>
> ‘‘ตตฺถ กตมํ วจีโมเนยฺยํ? จตุพฺพิธวจีทุจฺจริตสฺส ปหานํ วจีโมเนยฺยํ, จตุพฺพิธํ วจีสุจริตํ, วาจารมฺมเณ ญาณํ, วาจาปริญฺญา, ปริญฺญาสหคโต มโคฺค, วาจาย ฉนฺทราคปฺปหานํ, วจีสงฺขารนิโรธา ทุติยชฺฌานสมาปตฺติ วจีโมเนยฺยํฯ
>
> ‘‘ตตฺถ กตมํ มโนโมเนยฺยํ? ติวิธมโนทุจฺจริตสฺส ปหานํ มโนโมเนยฺยํ, ติวิธํ มโนสุจริตํ, มนารมฺมเณ ญาณํ, มโนปริญฺญา, ปริญฺญาสหคโต มโคฺค, มนสฺมิํ ฉนฺทราคปฺ

ปหานํ, จิตฺตสงฺขารนิโรธา สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติ มโนโมเนยฺย’’นฺติ (มหานิ. ๑๔; จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒๑)ฯ

นินฺหาตปาปกนฺติ อคฺคมคฺคชเลน สุฏฺฐุ วิกฺขาลิตปาปมลํฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมราคสุตฺตวณฺณนา

๖๘. นวเม **ยสฺส กสฺสจี**ติ อนิยมิตวจนํ, ตสฺมา ยสฺส กสฺสจิ ปุคฺคลสฺส คหฏฺฐสฺส วา ปพฺพชิตสฺส วาฯ **ราโค อปฺปหีโน**ติ รณฺชนเฏฺฐน ราโค สมุเจฺฉทวเสน น ปหีโน, มเคฺคน อนุปฺปตฺติธมฺมตํ น อาปาทิโตฯ โทสโมเหสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ อปายคมนียา ราคโทสโมหา ปฐมมเคฺคน, โอฬาริกา กามราคโทสา ทุติยมเคฺคน, เตเยว อนวเสสา ตติยมเคฺคน, ภวราโค อวสิฏฺฐโมโห จ จตุตฺถมเคฺคน ปหียนฺติฯ เอวเมเตสุ ปหียเนฺตสุ ตเทกฏฺฐโต สเพฺพปิ กิเลสา ปหียเนฺตวฯ เอวเมเต ราคาทโย ยสฺส กสฺสจิ ภิกฺขุสฺส วา ภิกฺขุนิยา วา อุปาสกสฺส วา อุปาสิกาย วา มเคฺคน อปฺปหีนาฯ **พโทฺธ มารสฺสา**ติ กิเลสมาเรน พโทฺธติ วุจฺจติฯ ยทเคฺคน จ กิเลสมาเรน พโทฺธ, ตทเคฺคน อภิสงฺขารมาราทีหิปิ พโทฺธเยว โหติฯ **ปฏิมุกฺกสฺส มารปาโส**ติ ปฏิมุโกฺก อสฺส อเนน อปฺปหีนกิเลเสน ปุคฺคเลน ตาเยว อปฺปหีนกิเลสตาย มารปาสสงฺขาโต กิเลโส อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน ปฏิมุโกฺก ปเวสิโต, เตน สยํ พนฺธาปิโตติ อโตฺถฯ อถ วา ปฏิมุโกฺก อสฺส ภเวยฺย มารปาโสฯ สุกฺกปเกฺข **โอมุกฺกสฺสา**ติ อวมุโกฺก โมจิโต อปนีโต อสฺสฯ เสสํ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ

อิธ คาถา สุกฺกปกฺขวเสเนว อาคตาฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – **ยสฺส** อริยปุคฺคลสฺส ราคโทสาวิชฺชา **วิราชิตา** อคฺคมเคฺคน นิโรธิตา, ตํ ภาวิตกายสีลจิตฺตปญฺญตาย ภาวิตเตฺตสุ อรหเนฺตสุ **อญฺญตรํ** อพฺภนฺตรํ เอกํ **พฺรหฺมภูตํ** พฺรหฺมํ วา เสฏฺฐํ อรหตฺตผลํ ปตฺตํฯ ยถา อเญฺญ ขีณาสวา ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปตฺติสมนฺนาคตา หุตฺวา อาคตา, ยถา จ เต อนฺตทฺวยรหิตาย สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธสหคตาย มชฺฌิมาย ปฏิปทาย นิพฺพานํ คตา อธิคตาฯ ยถา วา เต ขนฺธาทีนํ ตถลกฺขณํ ยาถาวโต ปฏิวิชฺฌึสุ, ยถา จ เต ตถธเมฺม ทุกฺขาทโย อวิปรีตโต อพฺภญฺญึสุ, รูปาทิเก จ วิสเย ยถา เต ทิฏฺฐมตฺตาทิวเสเนว ปสฺสึสุ, ยถา วา ปน เต อฏฺฐ อนริยโวหาเร วเชฺชตฺวา อริยโวหารวเสเนว ปวตฺตวาจา, วาจานุรูปญฺจ ปวตฺตกายา, กายานุรูปญฺจ ปวตฺตวาจา, ตถา อยมฺปิ อริยปุคฺคโลติ **ตถาคตํ**, จตุสจฺจพุทฺธตาย **พุทฺธํ**, ปุคฺคลเวรํ กิเลสเวรํ อตฺตานุวาทาทิภยญฺจ อติกฺกนฺตนฺติ **เวรภยาตีตํ**ฯ สเพฺพสํ กิเลสาภิสงฺขาราทีนํ ปหีนตฺตา **สพฺพปฺปหายินํ** พุทฺธาทโย อริยา **อาหุ** กเถนฺติ กิเตฺตนฺตีติฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยราคสุตฺตวณฺณนา

๖๙. ทสเม อตรีติ ติโณฺณ, น ติโณฺณ **อติโณฺณ**ฯ **สมุทฺท**นฺติ สํสารสมุทฺทํ, จกฺขายตนาทิสมุทฺทํ วาฯ ตทุภยมฺปิ ทุปฺปูรณเฏฺฐน สมุโทฺท วิยาติ สมุทฺทํฯ อถ วา สมุทฺทนเฏฺฐน สมุทฺทํ, กิเลสวสฺสเนน สตฺตสนฺตานสฺส กิเลสสทนโตติ อโตฺถฯ **สวีจิ**นฺติ โกธูปายาสวีจีหิ สวีจิํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘วีจิภยนฺติ โข, ภิกฺขุ, โกธูปายาสเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (อิติวุ. ๑๐๙; ม. นิ. ๒.๑๖๒)ฯ **สาวฏฺฏ**นฺติ ปญฺจกามคุณาวเฏฺฏหิ สห อาวฏฺฏํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘อาวฏฺฏภยนฺติ โข,

ภิกฺขุ, ปญฺจนฺนํ กามคุณานํ อธิวจน’’นฺติ (อิติวุ. ๑๐๙; ม. นิ. ๒.๑๖๔; อ. นิ. ๔.๑๒๒)ฯ **สคหํ สรกฺขส**นฺติ อตฺตโน โคจรคตานํ อนตฺถชนนโต จณฺฑมกรมจฺฉกจฺฉปรกฺขสสทิเสหิ วิสภาคปุคฺคเลหิ สหิตํฯ ตถา จาห ‘‘สคหํ สรกฺขสนฺติ โข, ภิกฺขุ, มาตุคามเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (อิติวุ. ๑๐๙)ฯ **อตรี**ติ มคฺคปญฺญานาวาย ยถาวุตฺตํ สมุทฺทํ อุตฺตริฯ **ติโณฺณ**ติ นิตฺติโณฺณฯ **ปารงฺคโต**ติ ตสฺส สมุทฺทสฺส ปารํ ปรตีรํ นิโรธํ อุปคโตฯ **ถเล ติฎฺฐตี**ติ ตโต เอว สํสารมโหฆํ กามาทิมโหฆญฺจ อติกฺกมิตฺวา ถเล ปรตีเร นิพฺพาเน พาหิตปาปพฺราหฺมโณ ติฎฺฐตีติ วุจฺจติฯ

อิธาปิ คาถา สุกฺกปกฺขวเสเนว อาคตาฯ ตตฺถ **อูมิภย**นฺติ ยถาวุตฺตอูมิภยํ, ภายิตพฺพํ เอตสฺมาติ ตํ อูมิ ภยํฯ **ทุตฺตร**นฺติ ทุรติกฺกมํฯ **อจฺจตารี**ติ อติกฺกมิฯ

สงฺคาติโคติ ราคาทีนํ ปญฺจนฺนํ สงฺคานํ อติกฺกนฺตตฺตา ปหีนตฺตา สงฺคาติโคฯ **อตฺถงฺคโต โส น ปมาณเมตี**ติ โส เอวํภูโต อรหา ราคาทีนํ ปมาณกรธมฺมานํ อจฺจนฺตเมว อตฺถํ คตตฺตา อตฺถงฺคโต, ตโต เอว สีลาทิธมฺมกฺขนฺธปาริปูริยา จ ‘‘เอทิโส สีเลน สมาธินา ปญฺญายา’’ติ เกนจิ ปมิณิตุํ อสกฺกุเณโยฺย ปมาณํ น เอติ, อถ วา อนุปาทิเสสนิพฺพานสงฺขาตํ อตฺถํ คโต โส อรหา ‘‘อิมาย นาม คติยา ฐิโต, เอทิโส จ นามโคเตฺตนา’’ติ ปมิณิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ปมาณํ น เอติ น อุปคจฺฉติฯ ตโต เอว **อโมหยิ มจฺจุราชํ,** เตน อนุพนฺธิตุํ อสกฺกุเณโยฺยติ วทามีติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุยาว เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ อิติ อิมสฺมิํ วเคฺค ปฐมปญฺจมฉเฎฺฐสุ วฎฺฎํ กถิตํ, ทุติยสตฺตมอฎฺฐเมสุ วิวฎฺฎํ, เสเสสุ วฎฺฎวิวฎฺฎํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. มิจฺฉาทิฎฺฐิกสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม **ทิฎฺฐา มยา**ติ มยา ทิฎฺฐา, มม สมนฺตจกฺขุนา ทิพฺพจกฺขุนาจาติ ทฺวีหิปิ จกฺขูหิ ทิฎฺฐา ปจฺจกฺขโต วิทิตาฯ เตน อนุสฺสวาทิํ ปฎิกฺขิปติ, อยญฺจ อโตฺถ อิทาเนว ปาฬิยํ อาคมิสฺสติฯ **กายทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา**ติ กายทุจฺจริเตน สมงฺคีภูตาฯ **อริยานํ อุปวาทกา**ติ พุทฺธาทีนํ อริยานํ อนฺตมโส คิหิโสตาปนฺนานมฺปิ คุณปริธํสเนน อภูตพฺภกฺขาเนน อุปวาทกา อโกฺกสกา ครหกาฯ **มิจฺฉาทิฎฺฐิกา**ติ วิปรีตทสฺสนาฯ **มิจฺฉาทิฎฺฐิกมฺมสมาทานา**ติ มิจฺฉาทสฺสนเหตุ สมาทินฺนนานาวิธกมฺมา เย จ, มิจฺฉาทิฎฺฐิมูลเกสุ กายกมฺมาทีสุ อเญฺญปิ สมาทเปนฺติฯ เอตฺถ จ วจีมโนทุจฺจริตคฺคหเณเนว อริยูปวาทมิจฺฉาทิฎฺฐีสุ คหิตาสุ ปุนวจนํ มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํ เนสํฯ มหาสาวโชฺช หิ อริยูปวาโท อานนฺตริยสทิโสฯ ยถาห –

‘‘เสยฺยถาปิ, สาริปุตฺต, ภิกฺขุ สีลสมฺปโนฺน, สมาธิสมฺปโนฺน, ปญฺญาสมฺปโนฺน, ทิเฎฺฐว ธเมฺม อญฺญํ อาราเธยฺย; เอวํสมฺปทมิทํ, สาริปุตฺต, วทามิ ตํ วาจํ อปฺปหาย, ตํ จิตฺตํ อปฺปหาย, ตํ ทิฎฺฐิํ อปฺปฎินิสฺสชฺชิตฺวา ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต เอวํ นิรเย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๔๙)ฯ

มิจฺฉาทิฎฺฐิโต จ มหาสาวชฺชตรํ นาม อญฺญํ นตฺถิฯ ยถาห –

“นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ มหาสาวชฺชตรํ ยถยิทํ, ภิกฺขเว, มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมานิ, ภิกฺขเว, วชฺชานี”ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๐)ฯ

ตํ โข ปนาติอาทิ ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส อตฺตปจฺจกฺขภาวํ ทฬฺหตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ ตมฺปิ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

คาถาสุ **มิจฺฉา มนํ ปณิธายา**ติ อภิชฺฌาทีนํ วเสน จิตฺตํ อโยนิโส ฐเปตฺวาฯ **มิจฺฉา วาจญฺจ ภาสิยา**ติ มิจฺฉา มุสาวาทาทิวเสน วาจํ ภาสิตฺวาฯ **มิจฺฉา กมฺมานิ กตฺวานา**ติ ปาณาติปาตาทิวเสน กายกมฺมานิ กตฺวาฯ อถ วา **มิจฺฉา มนํ ปณิธายา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน จิตฺตํ วิปรีตํ ฐเปตฺวาฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อิทานิสฺส ตถา ทุจฺจริตจรเณ การณํ ทเสฺสติ **อปฺปสฺสุโต**ติ, อตฺตโน ปเรสญฺจ หิตาวเหน สุเตน วิรหิโตติ อโตฺถฯ **อปุญฺญกโร**ติ ตโต เอว อริยธมฺมสฺส อโกวิทตาย กิพฺพิสการี ปาปธโมฺมฯ **อปฺปสฺมิํ อิธ ชีวิเต**ติ อิธ มนุสฺสโลเก ชีวิเต อติปริเตฺตฯ ตถา จาห “โย จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสตํ อปฺปํ วา ภิโยฺย”ติ (ที. นิ. ๒.๙๓; สํ. นิ. ๑.๑๔๕), “อปฺปมายุ มนุสฺสาน”นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑๔๕; มหานิ. ๑๐) จฯ ตสฺมา พหุสฺสุโต สปฺปโญฺญ สีฆํ ปุญฺญานิ กตฺวา สคฺคูปโค นิพฺพานปติโฏฺฐ วา โหติฯ โย ปน อปฺปสฺสุโต อปุญฺญกโร, กายสฺส เภทา ทุปฺปโญฺญ นิรยํ โส อุปปชฺชตีติฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สมฺมาทิฏฺฐิกสุตฺตวณฺณนา

๗๑. ทุติเย ปฐมสุเตฺต วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. นิสฺสรณิยสุตฺตวณฺณนา

๗๒. ตติเย **นิสฺสรณิยา**ติ นิสฺสรณปฏิสํยุตฺตาฯ **ธาตุโย**ติ สตฺตสุญฺญสภาวาฯ **กามาน**นฺติ กิเลสกามานเญฺจว วตฺถุกามานญฺจฯ อถ วา **กามาน**นฺติ กิเลสกามานํฯ กิเลสกามโต หิ นิสฺสรณา วตฺถุกาเมหิปิ นิสฺสรณํเยว โหติ, น อญฺญถาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

“น เต กามา ยานิ จิตฺรานิ โลเก,
สงฺกปฺปราโค ปุริสสฺส กาโม;
ติฏฺฐนฺติ จิตฺรานิ ตเถว โลเก,
อเถตฺถ ธีรา วินยนฺติ ฉนฺท”นฺติฯ (อ. นิ. ๖.๖๓);

นิสฺสรณนฺติ อปคโมฯ **เนกฺขมฺม**นฺติ ปฐมชฺฌานํ, วิเสสโต ตํ อสุภารมฺมณํ ทฏฺฐพฺพํฯ โย ปน ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา ตติยมคฺคํ ปตฺวา อนาคามิมเคฺคน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ, ตสฺส จิตฺตํ อจฺจนฺตเมว กาเมหิ นิสฺสฏนฺติ อิทํ อุกฺกฏฺฐโต กามานํ นิสฺสรณํ เวทิตพฺพํฯ **รูปาน**นฺติ รูปธมฺมานํ, วิเสเสน สทฺธิํ อารมฺมเณหิ กุสลวิปากกิริยาเภทโต สเพฺพสํ รูปาวจรธมฺมานํฯ **อารุปฺป**นฺติ อรูปาวจรชฺฌานํฯ เกจิ ปน “กามาน”นฺติ ปทสฺส “สเพฺพสํ กามาวจรธมฺมาน”นฺติ อตฺถํ วทนฺติฯ “เนกฺขมฺม”นฺติ จ “ปญฺจ รูปาวจรชฺฌานานี”ติฯ ตํ อฏฺฐกถาสุ นตฺถิ, น ยุชฺชติ จฯ **ภูต**นฺติ ชาตํฯ **สงฺขต**นฺติ สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กตํฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปนฺน**นฺติ การณโต นิพฺพตฺตํฯ ตีหิปิ ปเทหิ เตภูมเก ธเมฺม อนวเสสโต ปริยาทิยติฯ **นิ**

โรโธติ นิพฺพานํฯ เอตฺถ จ ปฐมาย ธาตุยา กามปริญฺญา วุตฺตา, ทุติยาย รูปปริญฺญา, ตติยาย สพฺพสงฺขตปริญฺญา สพฺพภวสมติกฺกโม วุโตฺตฯ

คาถาสุ **กามนิสฺสรณํ ญตฺวา**ติ ‘‘อิทํ กามนิสฺสรณํ – เอวญฺจ กามโต นิสฺสรณ’’นฺติ ชานิตฺวาฯ อติกฺกมติ เอเตนาติ อติกฺกโม, อติกฺกมนูปาโย, ตํ **อติกฺกมํ** อารุปฺปํ ญตฺวาฯ สเพฺพสงฺขารา สมนฺติ วูปสมนฺติ เอตฺถาติ **สพฺพสงฺขารสมโถ,** นิพฺพานํ, ตํ **ผุสํ** ผุสโนฺตฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. สนฺตตรสุตฺตวณฺณนา

๗๓. จตุเตฺถ **รูเปหี**ติ รูปาวจรธเมฺมหิฯ **สนฺตตรา**ติ อติสเยน สนฺตาฯ รูปาวจรธมฺมา หิ กิเลสวิกฺขมฺภนโต วิตกฺกาทิโอฬาริกงฺคปฺปหานโต สมาธิภูมิภาวโต จ สนฺตา นาม, อารุปฺปา ปน เตหิปิ องฺคสนฺตตาย เจว อารมฺมณสนฺตตาย จ อติสเยน สนฺตวุตฺติกา, เตน สนฺตตราติ วุตฺตาฯ **นิโรโธ**ติ นิพฺพานํฯ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺติโตปิ หิ จตุตฺถารุปฺปโต ผลสมาปตฺติโยว สนฺตตรา กิเลสทรถปฎิปสฺสทฺธิโต นิพฺพานารมฺมณโต จ, กิมงฺคํ ปน สพฺพสงฺขารสมโถ นิพฺพานํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อารุเปฺปหิ นิโรโธ สนฺตตโร’’ติฯ

คาถาสุ **รูปูปคา**ติ รูปภวูปคาฯ รูปภโว หิ อิธ รูปนฺติ วุโตฺต, ‘‘รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวตี’’ติอาทีสุ วิยฯ **อรูปฎฺฐายิโน**ติ อรูปาวจราฯ **นิโรธํ อปฺปชานนฺตา, อาคนฺตาโร ปุนพฺภวนฺ**ติ เอเตน รูปารูปาวจรธเมฺมหิ นิโรธสฺส สนฺตภาวเมว ทเสฺสติฯ **อรูเปสุ อสณฺฐิตา**ติ อรูปราเคน อรูปภเวสุ อปฺปติฎฺฐหนฺตา, เตปิ ปริชานนฺตาติ อโตฺถฯ **นิโรเธ เย วิมุจฺจนฺตี**ติ เอตฺถ **เย**ติ นิปาตมตฺตํฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. ปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๔. ปญฺจเม **ปุตฺตา**ติ อตฺรชา โอรสปุตฺตา, ทินฺนกาทโยปิ วาฯ **สโนฺต**ติ ภวนฺตา **สํวิชฺชมานา โลกสฺมิ**นฺติ อิมสฺมึ โลเก อุปลพฺภมานาฯ อตฺถิภาเวน สโนฺต, ปากฎภาเวน วิชฺชมานาฯ **อติชาโต**ติ อตฺตโน คุเณหิ มาตาปิตโร อติกฺกมิตฺวา ชาโต, เตหิ อธิกคุโณติ อโตฺถฯ **อนุชาโต**ติ คุเณหิ มาตาปิตูนํ อนุรูโป หุตฺวา ชาโต, เตหิ สมานคุโณติ อโตฺถฯ **อวชาโต**ติ คุเณหิ มาตาปิตูนํ อธโม หุตฺวา ชาโต, เตหิ หีนคุโณติ อโตฺถฯ เยหิ ปน คุเณหิ ยุโตฺต มาตาปิตูนํ อธิโก สโม หีโนติ จ อธิเปฺปโต, เต วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ปุโตฺต อติชาโต โหตี’’**ติ กเถตุกมฺยตาย ปุจฺฉํ กตฺวา **‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ปุตฺตสฺสา’’**ติอาทินา นิเทฺทโส อารโทฺธฯ

ตตฺถ **น พุทฺธํ สรณํ คตา**ติอาทีสุ **พุโทฺธ**ติ สพฺพธเมฺมสุ อปฺปฎิหตญาณนิมิตฺตานุตฺตรวิโมกฺขาธิคมปริภาวิตํ ขนฺธสนฺตานํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฎฺฐานํ วา สจฺจาภิสโมฺพธึ อุปาทาย ปญฺญตฺติโก สตฺตาติสโย พุโทฺธฯ ยถาห –

> ‘‘พุโทฺธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, พเลสุ จ วสีภาว’’นฺติ (จูฬนิ. ปาราย

นตฺถุติคาถานิเทฺทส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๑) –

อยํ ตาว อตฺถโต พุทฺธวิภาวนาฯ

พฺยญฺชนโต ปน สวาสนาย กิเลสนิทฺทาย อจฺจนฺตวิคเมน พุทฺธวา ปฏิพุทฺธวาติ พุโทฺธ, พุทฺธิยา วา วิกสิตภาเวน พุทฺธวา วิพุทฺธวาติ พุโทฺธ, พุชฺฌิตาติ พุโทฺธ, โพเธตาติ พุโทฺธติ เอวมาทินา นเยน เวทิตโพฺพฯ ยถาห –

“พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ, โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ, สพฺพญฺญุตาย พุโทฺธ, สพฺพทสฺสาวิตาย พุโทฺธ, อนญฺญเนยฺยตาย พุโทฺธ, วิสวิตาย พุโทฺธ, ขีณาสวสงฺขาเตน พุโทฺธ, นิรุปกฺกิเลสสงฺขาเตน พุโทฺธ, เอกนฺตวีตราโคติ พุโทฺธ, เอกนฺตวีตโทโสติ พุโทฺธ, เอกนฺตวีตโมโหติ พุโทฺธ, เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ พุโทฺธ, เอกายนมคฺคํ คโตติ พุโทฺธ, เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ พุโทฺธ, อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภาติ พุโทฺธ, พุโทฺธติ เจตํ นามํ น มาตรา กตํ, น ปิตรา กตํ, น ภาตรา กตํ, น ภคินิยา กตํ, น มิตฺตามเจฺจหิ กตํ, น ญาติสาโลหิเตหิ กตํ, น สมณพฺราหฺมเณหิ กตํ, น เทวตาหิ กตํ, อถ โข วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ, ยทิทํ พุโทฺธ”ติ (จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒)ฯ

หึสตีติ **สรณํ,** สพฺพํ อนตฺถํ อปายทุกฺขํ สพฺพํ สํสารทุกฺขํ หึสติ วินาเสติ วิทฺธํเสตีติ อโตฺถฯ **สรณํ คตา**ติ “พุโทฺธ ภควา อมฺหากํ สรณํ คติ ปรายณํ ปฏิสรณํ อฆสฺส หนฺตา หิตสฺส วิธาตา”ติ อิมินา อธิปฺปาเยน พุทฺธํ ภควนฺตํ คจฺฉาม ภชาม เสวาม ปยิรุปาสามฯ เอวํ วา ชานาม พุชฺฌามาติ เอวํ คตา อุปคตา พุทฺธํ สรณํ คตาฯ ตปฺปฏิเกฺขเปน น พุทฺธํ สรณํ คตาฯ

ธมฺมํ สรณํ คตาติ อธิคตมเคฺค สจฺฉิกตนิโรเธ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จตูสุ อปาเยสุ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ ธโมฺมฯ โส อตฺถโต อริยมโคฺค เจว นิพฺพานญฺจฯ วุตฺตเญฺหตํ –

“ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค เตสํ อคฺคมกฺขายตี”ติ วิตฺถาโร (อ. นิ. ๔.๓๔)ฯ

น เกวลญฺจ อริยมคฺคนิพฺพานานิ เอว, อปิจ โข อริยผเลหิ สทฺธึ ปริยตฺติธโมฺม จฯ วุตฺตเญฺหตํ ฉตฺตมาณวกวิมาเน –

“ราควิราคมเนชมโสกํ,
ธมฺมมสงฺขตมปฺปฏิกูลํ;
มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺตํ,
ธมฺมมิมํ สรณตฺถมุเปหี”ติฯ (วิ. ว. ๘๘๗);

ตตฺถ หิ **ราควิราโค**ติ มโคฺค กถิโต, **อเนชมโสก**นฺติ ผลํ, **ธมฺมสงฺขต**นฺติ นิพฺพานํ, **อปฺปฏิกูลํ มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺต**นฺติ ปิฏกตฺตเยน วิภตฺตา สพฺพธมฺมกฺขนฺธา กถิตาฯ ตํ ธมฺมํ วุตฺตนเยน สรณนฺติ คตา ธมฺมํ สรณํ คตาฯ ตปฺปฏิเกฺขเปน น ธมฺมํ สรณํ คตาฯ

ทิฏฺฐิสีลสงฺฆาเตน สํหโตติ สโงฺฆฯ โส อตฺถโต อฏฺฐอริยปุคฺคลสมูโหฯ วุตฺตเญฺหตํ ตสฺมึ เอว วิมาเน –

‘‘ยตฺถ จ ทินฺน มหปฺผลมาหุ,
จตูสุ สุจีสุ ปุริสยุเคสุ;
อฏฺฐ จ ปุคฺคล ธมฺมทสา เต,
สงฺฆมิมํ สรณตฺถมุเปหี’’ติฯ (วิ. ว. ๘๘๘);

ตํ สงฺฆํ วุตฺตนเยน สรณนฺติ คตา สงฺฆํ สรณํ คตาฯ ตปฺปฏิเกฺขเปน น สงฺฆํ สรณํ คตาติฯ

เอตฺถ จ สรณคมนโกสลฺลตฺถํ สรณํ สรณคมนํ, โย จ สรณํ คจฺฉติ สรณคมนปฺปเภโท, ผลํ, สํกิเลโส, เภโท, โวทานนฺติ อยํ วิธิ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ ปทตฺถโต ตาว หิํสตีติ **สรณํ,** สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน ภยํ สนฺตาสํ ทุกฺขํ ทุคฺคติํ ปริกิเลสํ หนติ วินาเสตีติ อโตฺถ, รตนตฺตยเสฺสตํ อธิวจนํฯ อถ วา หิเต ปวตฺตเนน อหิตา นิวตฺตเนน จ สตฺตานํ ภยํ หิํสตีติ พุโทฺธ สรณํ, ภวกนฺตารโต อุตฺตารเณน อสฺสาสทาเนน จ ธโมฺม, อปฺปกานมฺปิ การานํ วิปุลผลปฏิลาภกรเณน สโงฺฆฯ ตสฺมา อิมินาปิ ปริยาเยน รตนตฺตยํ สรณํฯ ตปฺปสาทตคฺครุตาหิ วิหตกิเลโส ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท **สรณคมนํ**ฯ ตํสมงฺคิสโตฺต **สรณํ คจฺฉติ,** วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตุปฺปาเทน ‘‘เอตานิ เม ตีณิ รตนานิ สรณํ, เอตานิ ปรายณ’’นฺติ เอวํ อุเปตีติ อโตฺถฯ เอวํ ตาว สรณํ สรณคมนํ, โย จ สรณํ คจฺฉตีติ อิทํ ตยํ เวทิตพฺพํฯ

ปเภทโต ปน ทุวิธํ สรณคมนํ – โลกิยํ, โลกุตฺตรญฺจฯ ตตฺถ โลกุตฺตรํ ทิฏฺฐสจฺจานํ มคฺคกฺขเณ สรณคมนุปกฺกิเลสสมุเจฺฉเทน อารมฺมณโต นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌติ, โลกิยํ ปุถุชฺชนานํ สรณคมนุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภเนน อารมฺมณโต พุทฺธาทิคุณารมฺมณํ หุตฺวา อิชฺฌติฯ ตํ อตฺถโต พุทฺธาทีสุ วตฺถูสุ สทฺธาปฏิลาโภ , สทฺธามูลิกา จ สมฺมาทิฏฺฐิ ทสสุ ปุญฺญกิริยวตฺถูสุ ทิฏฺฐิชุกมฺมนฺติ วุจฺจติฯ

ตยิทํ จตุธา ปวตฺตติ – อตฺตสนฺนิยฺยาตเนน, ตปฺปรายณตาย, สิสฺสภาวูปคมเนน, ปณิปาเตนาติฯ ตตฺถ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ** นาม ‘‘อชฺช อาทิํ กตฺวา อหํ อตฺตานํ พุทฺธสฺส นิยฺยาเตมิ, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺสา’’ติ เอวํ พุทฺธาทีนํ อตฺตปริจฺจชนํฯ **ตปฺปรายณํ** นาม ‘‘อชฺช อาทิํ กตฺวา อหํ พุทฺธปรายโณ, ธมฺมปรายโณ, สงฺฆปรายโณ อิติ มํ ธาเรหี’’ติ เอวํ ตปฺปฏิสรณภาโว ตปฺปรายณตาฯ **สิสฺสภาวูปคมนํ** นาม ‘‘อชฺช อาทิํ กตฺวา อหํ พุทฺธสฺส อเนฺตวาสิโก, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺส อิติ มํ ธาเรตู’’ติ เอวํ สิสฺสภาวสฺส อุปคมนํฯ **ปณิปาโต** นาม ‘‘อชฺช อาทิํ กตฺวา อหํ อภิวาทนปจฺจุฏฺฐานอญฺชลิกมฺมสามีจิกมฺมํ พุทฺธาทีนํ เอว ติณฺณํ วตฺถูนํ กโรมิ อิติ มํ ธาเรตู’’ติ เอวํ พุทฺธาทีสุ ปรมนิปจฺจกาโรฯ อิเมสญฺหิ จตุนฺนํ อาการานํ อญฺญตรํ กโรเนฺตน คหิตํ เอว โหติ สรณคมนํฯ

อปิจ ‘‘ภควโต อตฺตานํ ปริจฺจชามิ, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺส อตฺตานํ ปริจฺจชามิ, ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, ปริจฺจโตฺต เอว เม อตฺตา ชีวิตญฺจ, ชีวิตปริยนฺติกํ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, พุโทฺธ เม สรณํ ตาณํ เลณ’’นฺติ เอวมฺปิ อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘สตฺถารญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺยํ; สุคตญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺยํ; สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ; ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) เอวํ มหากสฺสปเตฺถรสฺส สรณคมนํ วิย สิสฺสภาวูปคมนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘โส อหํ วิจริสฺสามิ, คามา คามํ ปุรา ปุรํ;

นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ, ธมฺมสฺส จ สุธมฺมต’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๔) –

เอวํ อาฬวกาทีนํ สรณคมนํ วิย ตปฺปรายณตา เวทิตพฺพาฯ ‘‘อถ โข, พฺรหฺมายุ, พฺราหฺมโณ อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควโต ปาทานิ มุเขน จ ปริจุมฺพติ, ปาณีหิ จ ปริสมฺพาหติ, นามญฺจ สาเวติ ‘พฺรหฺมายุ อหํ, โภ โคตม, พฺราหฺมโณ, พฺรหฺมายุ อหํ, โภ โคตม, พฺราหฺมโณ’’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๔) เอวํ ปณิปาโต ทฏฺฐพฺโพฯ

โส ปเนส ญาติภยาจริยทกฺขิเณยฺยวเสน จตุพฺพิโธ โหติฯ ตตฺถ ทกฺขิเณยฺยปณิปาเตน สรณคมนํ โหติ, น อิตเรหิฯ เสฏฺฐวเสเนว หิ สรณํ คยฺหติ, เสฏฺฐวเสน ภิชฺชติฯ ตสฺมา โย ‘‘อยเมว โลเก สพฺพสตฺตุตฺตโม อคฺคทกฺขิเณยฺโย’’ติ วนฺทติ, เตเนว สรณํ คหิตํ โหติ, น ญาติภยาจริยสญฺญาย วนฺทเนฺตนฯ เอวํ คหิตสรณสฺส อุปาสกสฺส วา อุปาสิกาย วา อญฺญติตฺถิเยสุ ปพฺพชิตมฺปิ ‘‘ญาตโก เม อย’’นฺติ วนฺทโต สรณํ น ภิชฺชติ, ปเคว อปพฺพชิตํฯ ตถา ราชานํ ภเยน วนฺทโตฯ โส หิ รฏฺฐปูชิตตฺตา อวนฺทิยมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยาติฯ ตถา ยํกิญฺจิ สิปฺปํ สิกฺขาปกํ ติตฺถิยมฺปิ ‘‘อาจริโย เม อย’’นฺติ วนฺทโตปิ น ภิชฺชติฯ เอวํ สรณคมนสฺส ปเภโท เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ โลกุตฺตรสฺส สรณคมนสฺส จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผลํ, สพฺพทุกฺขกฺขโย อานิสํสผลํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ, สงฺฆญฺจ สรณํ คโต;
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติฯ

‘‘ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ, ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ;
อริยํ จฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ทุกฺขูปสมคามินํฯ

‘‘เอตํ โข สรณํ เขมํ, เอตํ สรณมุตฺตมํ;
เอตํ สรณมาคมฺม, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๙๐-๑๙๒);

อปิจ นิจฺจโต อนุปคมนาทีนิปิ เอตสฺส อานิสํสผลํ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺย, สุขโต อุปคเจฺฉยฺย, กญฺจิ ธมฺมํ อตฺตโต อุปคเจฺฉยฺย, มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ปิตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, อรหนฺตํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ทุฎฺฐจิโตฺต ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทยฺย, สงฺฆํ ภิเนฺทยฺย, อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺย เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๗-๑๒๘; อ. นิ. ๑.๒๖๘-๒๗๖; วิภ. ๘๐๙)ฯ

โลกิยสฺส ปน สรณคมนสฺส ภวสมฺปทาปิ โภคสมฺปทาปิ ผลเมวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส,
น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมึ;
ปหาย มานุสํ เทหํ,
เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๓๗);

อปรมฺปิ วุตฺตํ –

> ‘‘อถ โข สกฺโก เทวานมินฺท อสีติยา เทวตาสหเสฺสหิ สทฺธึ เยนายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เตนุปสงฺกมิ…เป…. เอกมนฺตํ ฐิตํ โข สกฺกํ เทวานมินฺทํ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เอตทโวจ – ‘สาธุ โข, เทวานมินฺท, พุทฺธํ สรณคมนํ โหติฯ พุทฺธํ สรณคมนเหตุ โข, เทวานมินฺท, เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปฺปชฺชนฺติฯ เต อเญฺญ เทเว ทสหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหนฺติ – ทิเพฺพน อายุนา, ทิเพฺพน วเณฺณน, ทิเพฺพน สุเขน, ทิเพฺพน ยเสน, ทิเพฺพน อาธิปเตเยฺยน, ทิเพฺพหิ รูเปหิ, ทิเพฺพหิ สเทฺทหิ, ทิเพฺพหิ คเนฺธหิ, ทิเพฺพหิ รเสหิ, ทิเพฺพหิ โผฎฺฐเพฺพหิ…เป.… ธมฺมํ, สงฺฆํ…เป…. โผฎฺฐเพฺพหี’’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑)ฯ

เวลามสุตฺตาทิวเสนปิ (อ. นิ. ๙.๒๐) สรณคมนสฺส ผลวิเสโส เวทิตโพฺพฯ เอวํ สรณคมนสฺส ผลํ เวทิตพฺพํฯ

โลกิยสรณคมนเญฺจตฺถ ตีสุ วตฺถูสุ อญฺญาณสํสยมิจฺฉาญาณาทีหิ สํกิลิสฺสติ, น มหาชุติกํ โหติ น มหาวิปฺผารํฯ โลกุตฺตรสฺส ปน สํกิเลโส นตฺถิฯ โลกิยสฺส จ สรณคมนสฺส ทุวิโธ เภโท – สาวโชฺช, อนวโชฺช จฯ ตตฺถ สาวโชฺช อญฺญสตฺถาราทีสุ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทีหิ โหติ, โส อนิฎฺฐผโลฯ อนวโชฺช กาลกิริยาย, โส อวิปากตฺตา อผโลฯ โลกุตฺตรสฺส ปน เนวตฺถิ เภโทฯ ภวนฺตเรปิ หิ อริยสาวโก อญฺญํ สตฺถารํ น อุทฺทิสตีติ เอวํ สรณคมนสฺส สํกิเลโส จ เภโท จ เวทิตโพฺพฯ

โวทานมฺปิ จ โลกิยเสฺสว ยสฺส หิ สํกิเลโส, ตเสฺสว ตโต โวทาเนน ภวิตพฺพํฯ โลกุตฺตรํ ปน นิจฺจโวทานเมวาติฯ

ปาณาติปาตาติ เอตฺถ ปาณสฺส สรเสเนว ปตนสภาวสฺส อนฺตรา เอว อติปาตนํ อติปาโต, สณิกํ ปติตุํ อทตฺวา สีฆํ ปาตนนฺติ อโตฺถฯ อติกฺกมฺม วา สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา ปาตนํ อติปาโต, ปาณฆาโตติ วุตฺตํ โหติฯ **ปาโณ**ติ เจตฺถ ขนฺธสนฺตาโน, โย สโตฺตติ โวหรียติ, ปรมตฺถโต รูปารูปชีวิตินฺทฺริยํฯ รูปชีวิตินฺทฺริเย หิ วิโกปิเต อิตรมฺปิ ตํสมฺพนฺธตาย วินสฺสตีติฯ ตสฺมึ ปน ปาเณ ปาณสญฺญิโน ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกอุปกฺกมสมุฎฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานํ อญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา วธกเจตนา **ปาณาติปาโต**ฯ ยาย หิ เจตนาย ปวตฺตมานสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส นิสฺสยภูเตสุ อุปกฺกมกรณเหตุกมหาภูตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกมหาภูตา ปุริมสทิสา น อุปฺปชฺชนฺติ, วิสทิสา เอว อุปฺปชฺชนฺติ, สา ตาทิสปฺปโยคสมุฎฺฐาปิกา เจตนา ปาณาติปาโตฯ ลทฺธูปกฺกมานิ หิ ภูตานิ ปุริมภูตานิ วิย น วิสทานีติ สมานชาติยานํ การณานิ น โหนฺตีติฯ ‘‘กายวจีทฺวารานํ อญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา’’ติ อิทํ มโนทฺวาเร ปวตฺตาย วธกเจตนาย ปาณาติปาตตาสมฺภวทสฺสนํฯ กุลุมฺพสุเตฺตปิ หิ ‘‘อิเธกโจฺจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปโตฺต อญฺญิสฺสา กุจฺฉิคตํ คพฺภํ ปาปเกน มนสา อนุเปกฺขิตา โหตี’’ติ วิชฺชามยิทฺธิ อธิเปฺปตาฯ สา จ วจีทฺวารํ มุญฺจิตฺวา น สกฺกา นิพฺพเตฺตตุนฺติ วจีทฺวารวเสเนว นิปฺปชฺชติฯ เย ปน ‘‘ภาวนามยิทฺธิ ตตฺถ อธิเปฺปตา’’ติ วทนฺติ, เตสํ วาโท กุสลตฺติกเวทนตฺติกวิตกฺกตฺติกภูมนฺตเรหิ วิรุชฺฌติฯ

สฺวายํ ปาณาติปาโต คุณรหิเตสุ ติรจฺฉานคตาทีสุ ขุทฺทเก ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาสรีเร มหาสาวโชฺชฯ กสฺมา? ปโยคมหนฺตตายฯ ปโยคสมเตฺตปิ วตฺถุมหนฺตตาทีหิ มหาสาวโชฺช, คุณวเนฺตสุ มนุสฺสาทีสุ อปฺปคุเณ ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาคุเณ มหาสาวโชฺช ฯ สรีร

คุณานํ ปน สมภาเว สติ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวชฺช, ติพฺพตาย มหาสาวชฺชฯ

เอตฺถ จ ปโยควตฺถุมหนฺตตาทีหิ มหาสาวชฺชตา เตหิ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชมานาย เจตนาย พลวภาวโต เวทิตพฺพาฯ ยถาธิเปฺปตสฺส ปโยคสฺส สหสา นิปฺผาทนวเสน สกิจฺจสาธิกาย พหุกฺขตฺตุํ ปวตฺตชวเนหิ ลทฺธาเสวนาย จ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย ปโยคสฺส มหนฺตภาโวฯ สติปิ กทาจิ ขุทฺทเก เจว มหเนฺต จ ปาเณ ปโยคสฺส สมภาเว มหนฺตํ หนนฺตสฺส เจตนา ติพฺพตรา อุปฺปชฺชตีติ วตฺถุมหนฺตตาปิ เจตนาย พลวภาวสฺส การณํฯ อิติ อุภยเมฺปตํ เจตนาพลวภาเวเนว มหาสาวชฺชตาย เหตุ โหติฯ ตถา หนฺตพฺพสฺส มหาคุณภาเว ตตฺถ ปวตฺตอุปการเจตนา วิย เขตฺตวิเสสนิปฺผตฺติยา อปการเจตนาปิ พลวตี ติพฺพตรา อุปฺปชฺชตีติ ตสฺส มหาสาวชฺชตา ทฏฺฐพฺพาฯ ตสฺมา ปโยควตฺถุอาทิปจฺจยานํ อมหเตฺตปิ คุณมหนฺตตาทิปจฺจเยหิ เจตนาย พลวภาววเสเนว มหาสาวชฺชตา เวทิตพฺพาฯ

ตสฺส ปาโณ, ปาณสญฺญิตา, วธกจิตฺตํ, อุปกฺกโม, เตน มรณนฺติ ปญฺจ สมฺภาราฯ ปญฺจสมฺภารยุโตฺต ปาณาติปาโตติ ปญฺจสมฺภาราวินิมุโตฺต ทฏฺฐโพฺพฯ เตสุ ปาณสญฺญิตาวธกจิตฺตานิ ปุพฺพภาคิยานิปิ โหนฺติ, อุปกฺกโม วธกเจตนาสมุฏฺฐาปิโตฯ ตสฺส ฉ ปโยคา – สาหตฺถิโก, อาณตฺติโก, นิสฺสคฺคิโย, ถาวโร, วิชฺชามโย, อิทฺธิมโยติฯ เตสุ สหเตฺถน นิพฺพโตฺต สาหตฺถิโกฯ ปเรสํ อาณาปนวเสน ปวโตฺต อาณตฺติโกฯ อุสฺสตฺติอาทีนํ นิสฺสชฺชนวเสน ปวโตฺต นิสฺสคฺคิโยฯ โอปาตขณนาทิวเสน ปวโตฺต ถาวโรฯ อาถพฺพณิกาทีนํ วิย มนฺตปริชปฺปนปโยโค วิชฺชามโยฯ ทาฐาโกฏฺฏนาทีนํ วิย กมฺมวิปากชิทฺธิมโยฯ

เอตฺถาห – ขเณ ขเณ นิรุชฺฌนสภาเวสุ สงฺขาเรสุ, โก หนฺตา, โก วา หญฺญติ? ยทิ จิตฺตเจตสิกสนฺตาโน, โส อรูปิตาย น เฉทนเภทนาทิวเสน วิโกปนสมโตฺถ, นาปิ วิโกปนีโย, อถ รูปสนฺตาโน, โส อเจตนตาย กฏฺฐกลิงฺครูปโมติ น ตตฺถ เฉทนาทินา ปาณาติปาโต ลพฺภติ, ยถา มตสรีเรฯ ปโยโคปิ ปาณาติปาตสฺส ยถาวุโตฺต ปหรณปฺปหาราทิโก อตีเตสุ สงฺขาเรสุ ภเวยฺย อนาคเตสุ ปจฺจุปฺปเนฺนสุ วาฯ ตตฺถ น ตาว อตีเตสุ อนาคเตสุ จ สมฺภวติ เตสํ อวิชฺชมานสภาวตฺตา, ปจฺจุปฺปเนฺนสุ จ สงฺขารานํ ขณิกตฺตา สรเสเนว นิรุชฺฌนสภาวตาย วินาสาภิมุเขสุ นิปฺปโยชโน ปโยโค สิยา, วินาสสฺส จ การณรหิตตฺตา น ปหรณปฺปหาราทิปฺปโยคเหตุกํ มรณํ, นิรีหตฺตา จ สงฺขารานํ กสฺส โส ปโยโค, ขณิกภาเวน วธาธิปฺปายสมกาลเมว ภิชฺชนกสฺส ยาว กิริยาปริโยสานกาลมนวฏฺฐานโต กสฺส วา ปาณาติปาโต กมฺมพโนฺธติ?

วุจฺจเต – ยถาวุตฺตวธกเจตนาสมงฺคี สงฺขารานํ ปุโญฺช สตฺตสงฺขาโต หนฺตาฯ เตน ปวตฺติตวธปฺปโยคนิมิตฺตํ อปคตุสฺมาวิญฺญาณชีวิตินฺทฺริโย มโตติ โวหารสฺส วตฺถุภูโต ยถาวุตฺตวธปฺปโยคากรเณ ปุเพฺพ วิย อุทฺธํ ปวตฺตนารโห รูปารูปธมฺมปุโญฺช หญฺญติ, จิตฺตเจตสิกสนฺตาโน เอว วาฯ วธปฺปโยคาวิสยภาเวปิ ตสฺส ปญฺจโวการภเว รูปสนฺตานาธีนวุตฺติตาย ภูตรูเปสุ กตปฺปโยควเสน ชีวิตินฺทฺริยวิเจฺฉเทน โสปิ วิจฺฉิชฺชตีติ น ปาณาติปาตสฺส อสมฺภโว, นาปิ อเหตุโก, น จ ปโยโค นิปฺปโยชโนฯ ปจฺจุปฺปเนฺนสุ สงฺขาเรสุ กตปฺปโยควเสน ตทนนฺตรํ อุปฺปชฺชนารหสฺส สงฺขารกลาปสฺส ตถา อนุปฺปตฺติโต ขณิกานญฺจ สงฺขารานํ ขณิกมรณสฺส อิธ มรณภาเวน อนธิเปฺปตตฺตา สนฺตติมรณสฺส จ ยถาวุตฺตนเยน สเหตุกภาวโต น อเหตุกํ มรณํ, นิรีหเกสุปิ สงฺขาเรสุ ยถาปจฺจยํ อุปฺปชฺชิตฺวา อตฺถิภาวมเตฺตเนว อตฺตโน อตฺตโน อนุรูปผลุปฺปาทนนิยตานิ การณานิเยว กโรนฺตีติ วุจฺจติ, ยถา ปทีโป ปกาเสตีติ, ตเถว ฆาตกโวหาโรฯ น จ เกวลสฺส วธาธิปฺปายสหภุโน จิตฺตเจตสิกกลาปสฺส ปาณาติปาโต อิจฺฉิ

โต, สนฺตานวเสน วตฺตมานเสฺสว ปน อิจฺฉิโตติ อเตฺถว ปาณาติปาเตน กมฺมพนฺธฯ สนฺตานวเสน วตฺตมานานญฺจ ปทีปาทีนํ อตฺถกิริยาสิทฺธิ ทิสฺสตีติฯ อยญฺจ วิจารณา อทินฺนาทานาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ วิภาเวตพฺพาฯ ตสฺมา **ปาณาติปาตา**ฯ น ปฏิวิรตาติ **อปฺปฏิวิรตา**ฯ

อทินฺนสฺส อาทานํ **อทินฺนาทานํ,** ปรสฺส หรณํ เถยฺยํ โจริกาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ **อทินฺน**นฺติ ปรปริคฺคหิตํ, ยตฺถ ปโร ยถากามการิตํ อาปชฺชนฺโต อทณฺฑารโห อนุปวชฺโช จ โหติฯ ตสฺมึ ปรปริคฺคหิเต ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน ตทาทายกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อทินฺนาทานํฯ ตํ หีเน ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ, ปณีเต มหาสาวชฺชํฯ กสฺมา? วตฺถุปณีตตายฯ ตถา ขุทฺทเก ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ, มหเนฺต มหาสาวชฺชํฯ กสฺมา? วตฺถุมหนฺตตาย ปโยคมหนฺตตาย จฯ วตฺถุสมเตฺต ปน สติ คุณาธิกานํ สนฺตเก วตฺถุสฺมึ มหาสาวชฺชํ, ตํตํคุณาธิกํ อุปาทาย ตโต ตโต หีนคุณสฺส สนฺตเก วตฺถุสฺมึ อปฺปสาวชฺชํฯ วตฺถุคุณานํ ปน สมภาเว สติ กิเลสานํ ปโยคสฺส จ มุทุภาเว อปฺปสาวชฺชํ, ติพฺพภาเว มหาสาวชฺชํฯ

ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา – ปรปริคฺคหิตํ, ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา, เถยฺยจิตฺตํ, อุปกฺกโม, เตน หรณนฺติฯ ฉ ปโยคา สาหตฺถิกาทโยวฯ เต จ โข ยถานุรูปํ เถยฺยาวหาโร, ปสยฺหาวหาโร, ปริกปฺปาวหาโร, ปฏิจฺฉนฺนาวหาโร, กุสาวหาโรติ อิเมสํ อวหารานํ วเสน ปวตฺตาฯ เอตฺถ จ มนฺตปริชปฺปเนน ปรสนฺตกหรณํ วิชฺชามโย ปโยโคฯ วินา มเนฺตน ตาทิเสน อิทฺธานุภาวสิเทฺธน กายวจีปโยเคน ปรสนฺตกสฺส อากฑฺฒนํ อิทฺธิมโย ปโยโคติ เวทิตโพฺพฯ

กาเมสูติ เมถุนสมาจาเรสุฯ **มิจฺฉาจาโร**ติ เอกนฺตนินฺทิโต ลามกาจาโรฯ ลกฺขณโต ปน อสทฺธมฺมาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา อคมนียฏฺฐานวีติกฺกมเจตนา **กาเมสุ มิจฺฉาจาโร**ฯ ตตฺถ อคมนียฏฺฐานํ นาม ปุริสานํ ตาว มาตุรกฺขิตาทโย ทส, ธนกฺกีตาทโย ทสาติ วีสติ อิตฺถิโย, อิตฺถีสุ ปน ทฺวินฺนํ สารกฺขสปริทณฺฑานํ, ทสนฺนญฺจ ธนกฺกีตาทีนนฺติ ทฺวาทสนฺนํ อิตฺถีนํ อญฺญปุริสาฯ สฺวายํ มิจฺฉาจาโร สีลาทิคุณรหิเต อคมนียฏฺฐาเน อปฺปสาวโชฺช, สีลาทิคุณสมฺปเนฺน มหาสาวโชฺชฯ คุณรหิเตปิ จ อภิภวิตฺวา มิจฺฉา จรนฺตสฺส มหาสาวโชฺช, อุภินฺนํ สมานจฺฉนฺทตาย อปฺปสาวโชฺชฯ สมานจฺฉนฺทภาเวปิ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวโชฺช, ติพฺพตาย มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา – อคมนียวตฺถุ, ตสฺมึ เสวนจิตฺตํ, เสวนปโยโค, มเคฺคนมคฺคปฺปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติฯ ตตฺถ อตฺตโน รุจิยา ปวตฺติตสฺส ตโย, พลกฺกาเรน ปวตฺติตสฺส ตโยติ อนวเสสคฺคหเณน จตฺตาโร ทฏฺฐพฺพา, อตฺถสิทฺธิ ปน ตีเหวฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกวฯ

มุสาติ วิสํวาทนปุเรกฺขารสฺส อตฺถภญฺชโก กายวจีปโยโค, วิสํวาทนาธิปฺปาเยน ปนสฺส ปรวิสํวาทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **มุสาวาโท**ฯ อปโร นโย **มุสา**ติ อภูตํ วตฺถุ, **วาโท**ติ ตสฺส ภูตโต ตจฺฉโต วิญฺญาปนํฯ ตสฺมา อตถํ วตฺถุํ ตถโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถาวิญฺญาปนปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **มุสาวาโท**ฯ

โส ยมตฺถํ ภญฺชติ, ตสฺส อปฺปตาย อปฺปสาวโชฺช, มหนฺตตาย มหาสาวโชฺชฯ อปิจ คหฏฺฐานํ อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย นตฺถีติ อาทินยปฺปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, สกฺขินา หุตฺวา อตฺถภญฺชนวเสน วุโตฺต มหาสาวโชฺชฯ ปพฺพชิตานํ อปฺปกมฺปิ เตลํ วา สปฺปึ วา ลภิตฺวา หสาธิปฺปาเยน ''อชฺช คาเม เตลํ นที มเญฺญ สนฺทตี''ติ ปูรณกถานเยน ปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, อทิฏฺฐํเยว ปน ''ทิฏฺฐ''นฺติอาทินา นเยน วทนฺตานํ มหาสาวโชฺชฯ ตถา ยสฺส อตฺถํ ภญฺชติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวโชฺช, มหาคุณตาย มหาสาวโชฺชฯ กิเลสานํ มุทุติพฺพตาวเสน จ อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตา ลพฺภเตวฯ

ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา – อตถํ วตฺถุ, วิสํวาทนจิตฺตํ, ตโชฺช วายาโม, ปรสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ วิสํวาทนาธิปฺปาเยน หิ ปโยเค กเตปิ ปเรน ตสฺมึ อตฺเถ อวิญฺญาเต วิสํวาทนสฺส อสิชฺฌนโต ปรสฺส ตทตฺถวิชานนมฺปิ เอโก สมฺภาโร เวทิตโพฺพฯ เกจิ ปน ''อภูตวจนํ, วิสํวาทนจิตฺตํ, ปรสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติ ตโย สมฺภารา''ติ วทนฺติฯ สเจ ปน ปโร ทนฺธตาย วิจาเรตฺวา ตมตฺถํ ชานาติ, สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย ปวตฺตตฺตา กิริยาสมุฏฺฐาปกเจตนากฺขเณเยว มุสาวาทกมฺมุนา พชฺฌติฯ

สุราติ ปิฏฺฐสุรา, ปูวสุรา, โอทนสุรา, กิณฺณปกฺขิตฺตา, สมฺภารสํยุตฺตาติ ปญฺจ สุราฯ **เมรย**นฺติ ปุปฺผาสโว, ผลาสโว, มธฺวาสโว, คุฬาสโว สมฺภารสํยุโตฺตติ ปญฺจ อาสวาฯ ตทุภยมฺปิ มทนียเฏฺฐน **มชฺชํ**ฯ ยาย เจตนาย ตํ ปิวติ, สา ปมาทการณตฺตา **ปมาทฏฺฐานํ**ฯ ลกฺขณโต ปน ยถาวุตฺตสฺส สุราเมรยสงฺขาตสฺส มชฺชสฺส พีชโต ปฏฺฐาย มทวเสน กายทฺวารปฺปวตฺตา ปมาทเจตนา **สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานํ**ฯ ตสฺส มชฺชภาโว, ปาตุกมฺยตาจิตฺตํ, ตโชฺช วายาโม, อโชฺฌหรณนฺติ จตฺตาโร สมฺภาราฯ อกุสลจิเตฺตเนว จสฺส ปาตพฺพโต เอกเนฺตน สาวชฺชภาโว ฯ อริยสาวกานํ ปน วตฺถุํ อชานนฺตานมฺปิ มุขํ น ปวิสติ, ปเคว ชานนฺตานํฯ อฑฺฒปสตมตฺตสฺส ปานํ อปฺปสาวชฺชํ, อทฺธาฬฺหกมตฺตสฺส ปานํ ตโต มหนฺตํ มหาสาวชฺชํ, กายสญฺจาลนสมตฺถํ พหุํ ปิวิตฺวา คามฆาตกาทิกมฺมํ กโรนฺตสฺส มหาสาวชฺชเมวฯ ปาปกมฺมณฺหิ ปาณาติปาตํ ปตฺวา ขีณาสเว มหาสาวชฺชํ, อทินฺนาทานํ ปตฺวา ขีณาสวสฺส สนฺตเก มหาสาวชฺชํ, มิจฺฉาจารํ ปตฺวา ขีณาสวาย ภิกฺขุนิยา วีติกฺกเม, มุสาวาทํ ปตฺวา มุสาวาเทน สงฺฆเภเท, สุราปานํ ปตฺวา กายสญฺจาลนสมตฺถํ พหุํ ปิวิตฺวา คามฆาตกาทิกมฺมํ มหาสาวชฺชํฯ สเพฺพหิปิ เจเตหิ มุสาวาเทน สงฺฆเภโทว มหาสาวโชฺชฯ ตญฺหิ กตฺวา กปฺปํ นิรเย ปจฺจติฯ

อิทานิ เอเตสุ สภาวโต, อารมฺมณโต, เวทนโต, มูลโต, กมฺมโต, ผลโตติ ฉหิ อากาเรหิ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **สภาวโต** ปาณาติปาตาทโย สเพฺพปิ เจตนาสภาวาวฯ **อารมฺมณโต** ปาณาติปาโต ชีวิตินฺทฺริยารมฺมณโต สงฺขารารมฺมโณ, อทินฺนาทานํ สตฺตารมฺมณํ วา สงฺขารารมฺมณํ วา, มิจฺฉาจาโร โผฏฺฐพฺพวเสน สงฺขารารมฺมโณ, สตฺตารมฺมโณติ เอเกฯ มุสาวาโท สตฺตารมฺมโณ วา สงฺขารารมฺมโณ วา, สุราปานํ สงฺขารารมฺมณํฯ **เวทนโต** ปาณาติปาโต ทุกฺขเวทโน, อทินฺนาทานํ ติเวทนํ, มิจฺฉาจาโร สุขมชฺฌตฺตวเสน ทฺวิเวทโน, ตถา สุราปานํฯ สนฺนิฏฺฐาปกจิเตฺตน ปน อุภยมฺปิ มชฺฌตฺตเวทนํ น โหติฯ มุสาวาโท ติเวทโนฯ **มูลโต** ปาณาติปาโต โทสโมหวเสน ทฺวิมูลโก, อทินฺนาทานํ มุสาวาโท จ โทสโมหวเสน วา โลภโมหวเสน วา, มิจฺฉาจาโร สุราปานญฺจ โลภโมหวเสน ทฺวิมูลํฯ **กมฺมโต** มุสาวาโท เยเวตฺถ วจีกมฺมํ, เสสํ จตุพฺพิธมฺปิ กายกมฺมเมวฯ **ผลโต** สเพฺพปิ อปายูปปตฺติผลา เจว สุคติยมฺปิ อปฺปายุกตาทินานาวิธอนิฏฺฐผลา จาติ เอวเมตฺถ สภาวาทิโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

อปฺปฏิวิรตาติ สมาทานวิรติยา สมฺปตฺตวิรติยา จ อภาเวน น ปฏิวิรตาฯ **ทุสฺสีลา**ติ ตโต เอว ปญฺจสีลมตฺตสฺสาปิ อภาเวน นิสฺสีลาฯ **ปาปธมฺมา**ติ ลามกธมฺมา, หีนาจาราฯ **ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต**ติ สิกฺขาปทสมาทาเนน ปาณาติปาตโต วิรโต, อารกา ฐิโตฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

อิธาปิ ปาณาติปาตาเวรมณิอาทีนํ สภาวโต อารมฺมณโต , เวทนโต, มูลโต, กมฺมโต, สมาทานโต, เภทโต, ผลโต จ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ ตตฺถ **สภาวโต** ปญฺจปิ เจตนาโยปิ โหนฺติ วิรติโยปิ, วิรติวเสน ปน เทสนา อาคตาฯ ยา ปาณาติปาตา วิรมนฺตสฺส ''ยา ตสฺมึ

สมเย ปาณาติปาตา อารติ วิรตี’’ติ เอวํ วุตฺตา กุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตา วิรติฯ สา ปเภทโต ติวิธา – สมฺปตฺตวิรติ, สมาทานวิรติ, สมุเจฺฉทวิรตีติฯ ตตฺถ อสมาทินฺนสิกฺขาปทานํ อตฺตโน ชาติวยพาหุสจฺจาทีนิ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ‘‘อยุตฺตเมตํ อมฺหากํ กาตุ’’นฺติ สมฺปตฺตวตฺถุํ อวีติกฺกมนฺตานํ อุปฺปชฺชมานา วิรติ **สมฺปตฺตวิรติ** นามฯ สมาทินฺนสิกฺขาปทานํ สิกฺขาปทสมาทาเน ตทุตฺตริ จ อตฺตโน ชีวิตมฺปิ ปริจฺจชิตฺวา วตฺถุํ อวีติกฺกมนฺตานํ อุปฺปชฺชมานา วิรติ **สมาทานวิรติ** นามฯ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา ปน วิรติ **สมุเจฺฉทวิรติ** นาม, ยสฺสา อุปฺปตฺติโต ปฎฺฐาย อริยปุคฺคลานํ ‘‘ปาณํ ฆาเตสฺสามา’’ติ จิตฺตมฺปิ น อุปฺปชฺชติฯ ตาสุ สมาทานวิรติ อิธาธิเปฺปตาฯ

อารมฺมณโต ปาณาติปาตาทีนํ อารมฺมณาเนว เอเตสํ อารมฺมณานิฯ วีติกฺกมิตพฺพโตเยว หิ วิรติ นาม โหติฯ ยถา ปน นิพฺพานารมฺมโณ อริยมโคฺค กิเลเส ปชหติ, เอวํ ชีวิตินฺทฺริยาทิอารมฺมณาเยว เอเต กุสลธมฺมา ปาณาติปาตาทีนิ ทุสฺสีลฺยานิ ปชหนฺติฯ **เวทนโต** สพฺพาปิ สุขเวทนาวฯ

มูลโต ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส อโลภอโทสอโมหวเสน ติมูลา โหนฺติ, ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส อโลภอโทสวเสน ทฺวิมูลาฯ **กมฺมโต** มุสาวาทา เวรมณิ วจีกมฺมํ, เสสา กายกมฺมํฯ **สมาทานโต** อญฺญสฺส ครุฎฺฐานิยสฺส สนฺติเก ตํ อลภเนฺตน สยเมว วา ปญฺจ สีลานิ เอกชฺฌํ ปาฎิเยกฺกํ วา สมาทิยเนฺตน สมาทินฺนานิ โหนฺติฯ **เภทโต** คหฎฺฐานํ ยํ ยํ วีติกฺกนฺตํ, ตํ ตเทว ภิชฺชติ, อิตรํ น ภิชฺชติฯ กสฺมา? คหฎฺฐา หิ อนิพทฺธสีลา โหนฺติ, ยํ ยํ สโกฺกนฺติ, ตํ ตเทว รกฺขนฺติฯ ปพฺพชิตานํ ปน เอกสฺมิํ วีติกฺกเนฺต สพฺพานิ ภิชฺชนฺตีติฯ

ผลโตติ ปาณาติปาตา เวรมณิยา เจตฺถ องฺคปจฺจงฺคสมฺปนฺนตา, อาโรหปริณาหสมฺปตฺติ, ชวนสมฺปตฺติ, สุปฺปติฎฺฐิตปาทตา, จารุตา, มุทุตา, สุจิตา, สูรตา, มหพฺพลตา, วิสฺสฎฺฐวจนตา, สตฺตานํ ปิยมนาปตา, อภิชฺชปริสตา, อจฺฉมฺภิตา, ทุปฺปธํสิยตา, ปรูปกฺกเมน อมรณตา, มหาปริวารตา, สุวณฺณตา, สุสณฺฐานตา, อปฺปาพาธตา, อโสกตา, ปิยมนาเปหิ อวิปฺปโยโค, ทีฆายุกตาติ เอวมาทีนิ ผลานิฯ

อทินฺนาทานา เวรมณิยา มหาธนธญฺญตา, อนนฺตโภคตา, ถิรโภคตา, อิจฺฉิตานํ โภคานํ ขิปฺปํ ปฎิลาโภ, ราชาทีหิ อสาธารณโภคตา, อุฬารโภคตา, ตตฺถ ตตฺถ เชฎฺฐกภาโว, นตฺถิภาวสฺส อชานนตา, สุขวิหาริตาติ เอวมาทีนิฯ

อพฺรหฺมจริยา เวรมณิยา วิคตปจฺจตฺถิกตา, สพฺพสตฺตานํ ปิยมนาปตา, อนฺนปานวตฺถจฺฉาทนาทีนํ ลาภิตา, สุขสุปนตา, สุขปฎิพุชฺฌนตา, อปายภยวิโมโกฺข, อิตฺถิภาวนปุํสกภาวานํ อภพฺพตา, อโกฺกธนตา, สจฺจการิตา, อมงฺกุตา, อาราธนสุขตา, ปริปุณฺณินฺทฺริยตา, ปริปุณฺณลกฺขณตา, นิราสงฺกตา, อโปฺปสฺสุกฺกตา, สุขวิหาริตา, อกุโตภยตา, ปิยวิปฺปโยคาภาโวติ เอวมาทีนิฯ ยสฺมา ปน มิจฺฉาจาราเวรมณิยา ผลานิปิ เอเตฺถว อโนฺตคธานิ, ตสฺมา (อพฺรหฺมจริยา เวรมณิยา)ฯ

มุสาวาทา เวรมณิยา วิปฺปสนฺนินฺทฺริยตา, วิสฺสฎฺฐมธุรภาณิตา, สมสิตสุทฺธทนฺตตา, นาติถูลตา, นาติกิสตา, นาติรสฺสตา, นาติทีฆตา, สุขสมฺผสฺสตา, อุปฺปลคนฺธมุขตา, สุสฺสูสกปริสตา, อาเทยฺยวจนตา, กมลทลสทิสมุทุโลหิตตนุชิวฺหตา, อลีนตา, อนุทฺธตตาติ เอวมาทีนิฯ

สุราเมรยมชฺชปมาทฎฺฐานา เวรมณิยา อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อปฺปมาทตา, ญาณวนฺตตา, สทา อุปฎฺฐิตสฺสติตา, อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ ฐานุปฺปตฺติกปฎิภา

นวนฺตตา , อนลสตา, อชฬตา, อนุมฺมตฺตตา, อจฺฉมฺภิตา, อสารมฺภิตา, อนิสฺสุกิตา, อมจฺฉริตา, สจฺจวาทิตา, อปิสุณอผรุสอสมฺผปฺปลาปวาทิตา, กตญฺญุตา , กตเวทิตา, จาควนฺตตา, สีลวนฺตตา, อุชุกตา, อโกฺกธนตา, หิโรตฺตปฺปสมฺปนฺนตา , อุชุทิฏฺฐิตา, มหนฺตตา, ปณฺฑิตตา, อตฺถานตฺถกุสลตาติ เอวมาทีนิ ผลานิฯ เอวเมตฺถ ปาณาติปาตาเวรมณิอาทีนมฺปิ สภาวาทิโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

สีลวาติ ยถาวุตฺตปญฺจสีลวเสน สีลวาฯ **กลฺยาณธมฺโม**ติ สุนฺทรธมฺโม, สรณคมนปริทีปิตาย ทิฏฺฐิสมฺปตฺติยา สมฺปนฺนปโญฺญติ อโตฺถฯ โย ปน ปุโตฺต มาตาปิตูสุ อสฺสเทฺธสุ ทุสฺสีเลสุ จ สยมฺปิ ตาทิโส, โสปิ อวชาโตเยวาติ เวทิตโพฺพฯ อสฺสทฺธิยาทโย หิ อิธ อวชาตภาวสฺส ลกฺขณํ วุตฺตา, เต จ ตสฺมึ สํวิชฺชนฺติฯ มาตาปิตโร ปน อุปาทาย ปุตฺตสฺส อติชาตาทิภาโว วุจฺจตีติฯ

โย โหติ กุลคนฺธโนติ กุลเจฺฉทโก กุลวินาสโกฯ เฉทนโตฺถ หิ อิธ คนฺธสโทฺท, ‘‘อุปฺปลคนฺธปจฺจตฺถิกา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๖๕) วิยฯ เกจิ ปน ‘‘กุลธํสโน’’ติ ปฐนฺติ, โส เอวโตฺถฯ

เอเต โข ปุตฺตา โลกสฺมินฺติ เอเต อติชาตาทโย ตโย ปุตฺตา เอว อิมสฺมึ สตฺตโลเก ปุตฺตา นาม, น อิโต วินิมุตฺตา อตฺถิฯ อิเมสุ ปน **เย ภวนฺติ อุปาสกา** เย สรณคมนสมฺปตฺติยา อุปาสกา ภวนฺติ กมฺมสฺสกตาญาเณน กมฺมสฺส โกวิทา, เต จ ปณฺฑิตา ปญฺญวโนฺต, ปญฺจสีลทสสีเลน **สมฺปนฺนา** ปริปุณฺณาฯ ยาจกานํ วจนํ ชานนฺติ, เตสํ มุขาการทสฺสเนเนว อธิปฺปายปูรณโตติ **วทญฺญู,** เตสํ วา ‘‘เทหี’’ติ วจนํ สุตฺวา ‘‘อิเม ปุเพฺพ ทานํ อทตฺวา เอวํภูตา, มยา ปน เอวํ น ภวิตพฺพ’’นฺติ เตสํ ปริจฺจาเคน ตทตฺถํ ชานนฺตีติ วทญฺญู, ปณฺฑิตานํ วา กมฺมสฺสกตาทิทีปกํ วจนํ ชานนฺตีติ วทญฺญูฯ ‘‘ปทญฺญู’’ติ จ ปฐนฺติ, ปทานิยา ปริจฺจาคสีลาติ อโตฺถฯ ตโต เอว วิคตมเจฺฉรมลตฺตา **วีตมจฺฉราฯ อพฺภฆนา**ติ อพฺภสงฺขาตา ฆนา, ฆนเมฆปฏลา วา **มุโตฺต จโนฺท**วิย, อุปาสกาทิปริสาสุ ขตฺติยาทิปริสาสุ จ วิโรจเร วิโรจนฺติ, โสภนฺตีติ อโตฺถฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อวุฏฺฐิกสุตฺตวณฺณนา

๗๕. ฉเฏฺฐ **อวุฏฺฐิกสโม**ติ อวุฏฺฐิกเมฆสโมฯ เอกโจฺจ หิ เมโฆ สตปฏลสหสฺสปฏโลหุตฺวา อุฏฺฐหิตฺวา ถนโนฺต คชฺชโนฺต วิโชฺชตโนฺต เอกํ อุทกพินฺทุมฺปิ อปาเตตฺวา วิคจฺฉติ, ตถูปโม เอกโจฺจ ปุคฺคโลติ ทเสฺสโนฺต อาห ‘‘อวุฏฺฐิกสโม’’ติฯ **ปเทสวสฺสี**ติ เอกเทสวสฺสิเมฆสโมฯ ปเทสวสฺสี วิยาติ หิ ปเทสวสฺสีฯ เอกโจฺจ เอกสฺมิเยว ฐาเน ฐิเตสุ มนุเสฺสสุ ยถา เอกเจฺจ เตเมนฺติ, เอกเจฺจ น เตเมนฺติ, เอวํ มนฺทํ วสฺสติ, ตถูปมํ เอกจฺจํ ปุคฺคลํ ทเสฺสติ ‘‘ปเทสวสฺสี’’ติฯ **สพฺพตฺถาภิวสฺสี**ติ สพฺพสฺมึ ปถวีปพฺพตสมุทฺทาทิเก ชคติปฺปเทเส อภิวสฺสิเมฆสโมฯ เอกโจฺจ หิ สกลจกฺกวาฬคพฺภํ ปตฺถริตฺวา สพฺพตฺถกเมว อภิวสฺสติ, ตํ จาตุทฺทีปิกมหาเมฆํ เอกจฺจสฺส ปุคฺคลสฺส อุปมํ กตฺวา วุตฺตํ ‘‘สพฺพตฺถาภิวสฺสี’’ติฯ

สเพฺพสานนฺติ สเพฺพสํ, อยเมว วา ปาโฐฯ **น ทาตา โหตี**ติ อทานสีโล โหติ, ถทฺธมจฺฉริตาย น กสฺสจิ กิญฺจิ เทตีติ อโตฺถฯ อิทานิ ทานสฺส เขตฺตํ เทยฺยธมฺมญฺจ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **‘‘สมณพฺราหฺมณา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สมิตปาปสมณา เจว ปพฺพชฺชมตฺตสมณา จ พาหิตปาปพฺราหฺมณา เจว ชาติมตฺตพฺราหฺมณา จ อิธ ‘‘สมณพฺราหฺมณา’’ติ อธิเปฺปตาฯ

กปณา นาม ทุคฺคตา ทลิทฺทมนุสฺสาฯ **อทฺธิกา** นาม ปถาวิโน ปริพฺพยวิหีนาฯ **วนิพฺพกา** นาม เย “อิฏฺฐํ เทถ กนฺตํ มนาปํ กาเลน อนวชฺชํ อุทคฺคจิตฺตา ปสนฺนจิตฺตา, เอวํ เทนฺตา คจฺฉถ สุคตึ, คจฺฉถ พฺรหฺมโลก”นฺติอาทินา นเยน ทาเน นิโยเชนฺตา ทานสฺส วณฺณํ โถเมนฺตา วิจรนฺติฯ **ยาจกา** นาม เย เกวลํ “มุฏฺฐิมตฺตํ เทถ, ปสตมตฺตํ เทถ, สราวมตฺตํ เทถา”ติ อปฺปกมฺปิ ยาจมานา วิจรนฺติฯ ตตฺถ สมณพฺราหฺมณคฺคหเณน คุณเขตฺตํ อุปการิเขตฺตญฺจ ทเสฺสติ, กปณาทิคฺคหเณน กรุณาเขตฺตํฯ **อนฺนนฺ**ติ ยํกิญฺจิ ขาทนียํ โภชนียํฯ **ปานนฺ**ติ อมฺพปานาทิปานกํฯ **วตฺถนฺ**ติ นิวาสนปารุปนาทิอจฺฉาทนํฯ **ยานนฺ**ติ รถวยฺหาทิ อนฺตมโส อุปาหนํ อุปาทาย คมนสาธนํฯ **มาลา**ติ คนฺถิตาคนฺถิตเภทํ สพฺพํ ปุปฺผํฯ **คนฺธนฺ**ติ ยํกิญฺจิ คนฺธชาตํ ปิสิตํ อปิสิตํ คนฺธูปกรณญฺจฯ **วิเลปนนฺ**ติ ฉวิราคกรณํฯ **เสยฺยา**ติ มญฺจปีฐาทิ เจว ปาวารโกชวาทิ จ สยิตพฺพวตฺถุฯ เสยฺยคฺคหเณน เจตฺถ อาสนมฺปิ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อาวสถนฺ**ติ วาตาตปาทิปริสฺสยวิโนทนํ ปติสฺสยํฯ **ปทีเปยฺยนฺ**ติ ทีปกปลฺลิกาทิปทีปูปกรณํฯ

เอวํ โข, ภิกฺขเวติ วิชฺชมาเนปิ เทยฺยธมฺเม ปฏิคฺคาหกานํ เอวํ ทาตพฺพวตฺถุํ สเพฺพน สพฺพํ อเทนฺโต ปุคฺคโล อวสฺสิกเมฆสทิโส โหติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ภิกฺขเว, ยถา โส เมโฆ สตปฏลสหสฺสปฏโล หุตฺวา อุฏฺฐหิตฺวา น กิญฺจิ วสฺสิ วิคจฺฉติ, เอวเมว โย อุฬารํ วิปุลญฺจ โภคํ สํหริตฺวา เคหํ อาวสนฺโต กสฺสจิ กฏจฺฉุมตฺตํ ภิกฺขํ วา อุฬุงฺกมตฺตํ ยาคุํ วา อทตฺวา วิคจฺฉติ, วิวโส มจฺจุวสํ คจฺฉติ, โส อวุฏฺฐิกสโม นาม โหตีติฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ นิคมนํ เวทิตพฺพํฯ อิเมสุ จ ตีสุ ปุคฺคเลสุ ปฐโม เอกํเสเนว ครหิตโพฺพ, ทุติโย ปสํสนีโย, ตติโย, ปสํสนียตโรฯ ปฐโม วา เอกเนฺตเนว สพฺพนิหีโน, ทุติโย มชฺฌิโม, ตติโย อุตฺตโมติ เวทิตโพฺพฯ

คาถาสุ **สมเณ**ติ อุปโยควเสน พหุวจนํ ตถา เสเสสุปิฯ **ลทฺธานา**ติ ลภิตฺวา, สมเณ ทกฺขิเณยฺเย ปวาเรตฺวา ปุโฏฺฐ น สํวิภชติฯ **อนฺนํ ปานญฺจ โภชนนฺ**ติ อนฺนํ วา ปานํ วา อญฺญํ วา ภุญฺชิตพฺพยุตฺตกํ โภชนํ, ตํ น สํวิภชติฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – โย อตฺถิกภาเวน อุปคเต สมฺปฏิคฺคาหเก ลภิตฺวา อนฺนาทินา สํวิภาคมตฺตมฺปิ น กโรติ, กึ โส อญฺญํ ทานํ ทสฺสติ, **ตํ** เอวรูปํ ถทฺธมจฺฉริยํ **ปุริสาธมํ** นิหีนปุคฺคลํ ปณฺฑิตา **อวุฏฺฐิกสโมติ อาหุ** กถยนฺตีติฯ

เอกจฺจานํ น ททาตีติ วิชฺชมาเนปิ มหติ ทาตพฺพธมฺเม เอเกสํ สตฺตานํ เตสุ โกธวเสน วา, เทยฺยธมฺเม โลภวเสน วา น ททาติฯ **เอกจฺจานํ ปเวจฺฉตี**ติ เอเกสํเยว ปน ททาติฯ **เมธาวิโน**ติ ปญฺญวนฺโต ปณฺฑิตา ชนาฯ

สุภิกฺขวาโจติ โย อุปคตานํ ยาจกานํ “อนฺนํ เทถ, ปานํ เทถา”ติอาทินา ตํ ตํ ทาเปติ, โส สุลภภิกฺขตาย สุภิกฺขา วาจา เอตสฺสาติ สุภิกฺขวาโจฯ “สุภิกฺขวสฺสี”ติปิ ปฐนฺติฯ ยถา โลโก สุภิโกฺข โหติ, เอวํ สพฺพตฺถาภิวสฺสิตมหาเมโฆ สุภิกฺขวสฺสี นาม โหติฯ เอวมยมฺปิ มหาทาเนหิ สพฺพตฺถาภิวสฺสี สุภิกฺขวสฺสีติฯ **อาโมทมาโน ปกิเรตี**ติ ตุฏฺฐหฏฺฐมานโส สหเตฺถน ทานํ เทนฺโต ปฏิคฺคาหกเขเตฺต เทยฺยธมฺมํ ปกิเรนฺโต วิย โหติ, วาจายปิ **“เทถ เทถา”*ติ*** ***ภาสติ***ฯ

อิทานิ นํ สุภิกฺขวสฺสิตภาวํ ทเสฺสตุํ **“ยถาปิ เมโฆ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – ยถา มหาเมโฆ ปฐมํ มนฺทนิโคฺฆเสน ถนยิตฺวา ปุน สกลนฺทีกนฺทรานิ เอกนินฺนาทํ กโรนฺโต คชฺชยิตฺวา ปวสฺสติ, สพฺพตฺถกเมว วารินา อุทเกน ถลํ นินฺนญฺจ อภิสนฺทเนฺต ปูเรติ เอโกฆํ กโรติ, **เอวเมว** อิธ อิมสฺมึ สตฺตโลเก เอกโจฺจ อุฬารปุคฺคโล สพฺพสมตาย โส มหาเมโฆ วิย วสฺสิตพฺพตฺตา **ตาทิโส** ยถา ธนํ **อุฏฺฐานาธิคตํ** อตฺตโน อุฏฺฐานวีริยาภินิพฺพตฺตํ โหติ, เอวํ อนลโส หุตฺวา ตญฺจ **ธเมฺมน** ญาเยน **สํหริตฺวา** ตนฺนิพฺพเตฺตน อเนฺนน ปาเนน อเญฺญน จ

เทยฺยธเมฺมน **ปเตฺต** สมฺปเตฺต **วนิพฺพเก สมฺมา** สมฺมเทว เทสกาลานุรูปเณฺจว อิจฺฉานุรูป ณฺจ **ตเปฺปติ** สมฺปวาเรตีติฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สุขปตฺถนาสุตฺตวณฺณนา

๗๖. สตฺตเม **สุขานี**ติ สุขนิมิตฺตานิฯ **ปตฺถยมาโน**ติ อิจฺฉมาโน อากงฺขมาโนฯ **สีลนฺ**ติ คหฏฺฐสีลํ ปพฺพชิตสีลญฺจฯ คหโฏฺฐ เจ คหฏฺฐสีลํ, ปพฺพชิโต เจ จตุปาริสุทฺธิสีลนฺติ อธิปฺปาโยฯ **รเกฺขยฺยา**ติ สมาทิยิตฺวา อวีติกฺกมโนฺต สมฺมเทว โคเปยฺยฯ **ปสํสา เม อาคจฺฉตู**ติ ‘‘มม กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อาคจฺฉตู’’ติ อิจฺฉโนฺต ปณฺฑิโต สปฺปโญฺญ สีลํ รเกฺขยฺยฯ สีลวโต หิ คหฏฺฐสฺส ตาว ‘‘อสุโก อสุกกุลสฺส ปุโตฺต สีลวา กลฺยาณธโมฺม สโทฺธ ปสโนฺน ทายโก การโก’’ติอาทินา ปริสมเชฺฌ กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติ, ปพฺพชิตสฺส ‘‘อสุโก นาม ภิกฺขุ สีลวา วตฺตสมฺปโนฺน โสรโต สุขสํวาโส สคารโว สปฺปติโสฺส’’ติอาทินา…เป.… อพฺภุคฺคจฺฉตีติฯ วุตฺตเณฺหตํ –

> ‘‘ปุน จปรํ, คหปตโย, สีลวโต สีลสมฺปนฺนสฺส กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๒๑๓; อุทา. ๗๖; มหาว. ๒๘๕)ฯ

ตถา –

> ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ – ‘สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จสฺสํ มนาโป, ครุ จ ภาวนีโย จา’ติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๖๕)ฯ

โภคา เม อุปฺปชฺชนฺตูติ เอตฺถ คหฏฺฐสฺส ตาว สีลวโต กลฺยาณธมฺมสฺส เยน เยน สิปฺปฏฺฐาเนน ชีวิกํ กเปฺปติ – ยทิ กสิยา, ยทิ วณิชฺชาย, ยทิ ราชโปริเสน, ตํ ตํ ยถากาลํ ยถาวิธิญฺจ อติวิย อปฺปมตฺตภาวโต อถสฺส อนุปฺปนฺนา เจว โภคา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ โภคา ผาติํ คมิสฺสนฺติฯ ปพฺพชิตสฺส ปน สีลาจารสมฺปนฺนสฺส อปฺปมาทวิหาริสฺส สโต สีลสมฺปนฺนสฺส สีลสมฺปทาย อปฺปิจฺฉตาทิคุเณสุ จ ปสนฺนา มนุสฺสา อุฬารุฬาเร ปจฺจเย อภิหรนฺติ, เอวมสฺส อนุปฺปนฺนา เจว โภคา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ ถิรา โหนฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ‘‘ปุน จปรํ, คหปตโย, สีลวา สีลสมฺปโนฺน อปฺปมาทาธิกรณํ มหนฺตํ โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๒๑๓; อุทา. ๗๖; มหาว. ๒๘๕)ฯ

ตถา –

> ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ – ‘ลาภี อสฺส จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน’นฺติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๕) จ –

เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

คาถาสุ **ปตฺถยาโน**ติ ปตฺถยโนฺตฯ **ตโย สุเข**ติ ตีณิ สุขานิฯ **วิตฺตลาภนฺ**ติ ธนลาภํ, โภคุปฺปตฺตินฺติ อโตฺถฯ วิเสสโต เจตฺถ ปสํสาย เจตสิกสุขํ, โภเคหิ กายิกสุขํ, อิตเรน อุปปตฺติสุขํ; ตถา ปฐเมน ทิฏฺฐธมฺมสุขํ, ตติเยน สมฺปรายสุขํ, ทุติเยน อุภยสุขํ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ ปสํสาทิการณสฺส สีลสฺส วิย ปสํสาทีนมฺปิ วิเสสการณํ ปาปมิตฺตปริวชฺชนํ กลฺยาณมิตฺตเสวนญฺจ อาทีนวานิสํเสหิ สทฺธึ ทเสฺสนฺโต **"อกโรนฺต"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สงฺกิโย**ติ ปาปสฺมึ ปริสงฺกิตพฺโพฯ "อทฺธา อิมินา ปาปํ กตํ วา กริสฺสติ วา, ตถา เหส ปาปปุริเสหิ สทฺธึ สญฺจรตี"ติฯ **อสฺสา**ติ อิมสฺส ปาปชนเสวิโน ปุคฺคลสฺส อุปริ, อสฺส วา ปุคฺคลสฺส **อวโณฺณ** อภูโตปิ ปาปชนเสวิตาย **รุหติ** วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชติ ปตฺถรติฯ **อสฺสา**ติ วา ภุมฺมเตฺถ สามิวจนํ, ตสฺมึ ปุคฺคเลติ อโตฺถฯ **ส เว ตาทิสโก โหตี**ติ โย ยาทิสํ ปาปมิตฺตํ วา กลฺยาณมิตฺตํ วา ภชติ อุปเสวติ จ, โส ปุคฺคโล ภูมิภาควเสน อุทกํ วิย ตาทิโสว โหติ, ปาปธมฺโม กลฺยาณธมฺโม วา โหติฯ กสฺมา? **สหวาโส หิ ตาทิโส;** ยสฺมา สหวาโส สํสโคฺค อุปราโค วิย ผลิกมณีสุ ปุริสอุปนิสฺสยภูตํ ปุคฺคลาการํ คาหาเปติ, ตสฺมา ปาปปุคฺคเลน สห วาโส น กาตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

เสวมาโน เสวมานนฺติ ปรํ ปกติสุทฺธํ ปุคฺคลํ กาเลน กาลํ อตฺตานํ เสวมานํ เสวมาโน ภชมาโน ปาปปุคฺคโล, เตน วา เสวิยมาโนฯ **สมฺผุโฎฺฐ สมฺผุส**นฺติ เตน ปกติสุเทฺธน ปุคฺคเลน สหวาเสน สํสเคฺคน สมฺผุโฎฺฐ ปาปปุคฺคโล สยมฺปิ, ตถา ตํ ผุสโนฺตฯ **สโร ทิโทฺธ กลาปํ วา**ติ ยถา นาม สโร วิเสน ทิโทฺธ ลิโตฺต สรกลาปคโต สรสมูหสงฺขาตํ สรกลาปํ อตฺตนา ผุฎฺฐํ อลิตฺตมฺปิ อุปลิมฺปติ, เอวํ ปาเปน **อุปเลปภยา ธีโร**ติ ธิติสมฺปนฺนตฺตา ธีโร ปณฺฑิตปุริโส ปาปสหาโย น ภเวยฺยฯ

ปูติมจฺฉํ กุสเคฺคนาติ ยถา กุจฺฉิตภาเวน ปูติภูตํ มจฺฉํ กุสติณเคฺคน โย ปุริโส **อุปนยฺหติ** ปุฎพนฺธวเสน พนฺธติ, ตสฺส เต กุสา อปูติกาปิ ปูติมจฺฉสมฺพเนฺธน ปูติ ทุคฺคนฺธเมว วายนฺติฯ **เอวํ พาลูปเสวนา**ติ เอวํสมฺปทา พาลชนูปเสวนา ทฎฺฐพฺพาฯ **เอวํ ธีรูปเสวนา**ติ ยถา อสุรภิโนปิ ปตฺตา ตครสมฺพเนฺธน สุรภึ วายนฺติ, เอวํ ปณฺฑิตูปเสวนา ปกติยา อสีลวโต สีลสมาทานาทิวเสน สีลคนฺธวายนสฺส การณํ โหติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา อกลฺยาณมิตฺตเสวนาย กลฺยาณมิตฺตเสวนาย จ อยํ เอทิโส อาทีนโว อานิสํโส จ, ตสฺมา **ปตฺตปุฎเสฺสว** ปลาสปุฎสฺส วิย ทุคฺคนฺธสุคนฺธวตฺถุสํสเคฺคน อสาธุสาธุชนสนฺนิสฺสเยน จฯ **ญตฺวา สมฺปากมตฺตโน**ติ อตฺตโน ทุกฺขุทฺรยํ สุขุทฺรยญฺจ ผลนิปฺผตฺตึ ญตฺวา ชานิตฺวา **อสเนฺต** ปาปมิเตฺต น อุปเสเวยฺย, **สเนฺต** อุปสเนฺต วนฺตโทเส ปสเตฺถ วา ปณฺฑิเต เสเวยฺยฯ ตถา หิ **อสโนฺต นิรยํ เนนฺติ, สโนฺต ปาเปนฺติ สุคฺคติ**นฺติฯ อิติ ภควา ปฐมคาถาย ยถาวุตฺตานิ ตีณิ สุขนิมิตฺตานิ ทเสฺสตฺวา ตโต ปราหิ ปญฺจหิ คาถาหิ ปฎิปกฺขปริวชฺชเนน สทฺธึ ปสํสาสุขสฺส อาคมนํ ทเสฺสตฺวา โอสานคาถาย ติณฺณมฺปิ สุขานํ อาคมนการเณน สทฺธึ โอสานสุขํ ทเสฺสติฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. ภิทุรสุตฺตวณฺณนา

๗๗. อฎฺฐเม **ภิทุราย**นฺติ ภิทุโร อยํฯ **กาโย**ติ รูปกาโยฯ โส หิ องฺคปจฺจงฺคานํ เกสาทีนญฺจ สมูหเฎฺฐน, เอวํ กุจฺฉิตานํ เชคุจฺฉานํ อาโย อุปฺปตฺติเทโสติปิ กาโยฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – อายนฺติ เอตฺถาติ อาโยฯ เก อายนฺติ? กุจฺฉิตา เกสาทโยฯ อิติ กุจฺฉิตานํ อาโยติปิ กาโย ฯ อตฺถโต ปน จตุสนฺตติวเสน ปวตฺตมานานํ ภูตุปาทายธมฺมานํ ปุโญฺชฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ภิกฺขเว, อยํ จตุมหาภูตมโย รูปกาโย ภิทุโร เภทนสีโล เภทนสภาโว ขเณ ขเณ วิทฺธํสนสภาโวติฯ "ภินฺทราย"นฺติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **วิญฺญาณ**นฺติ เตภูมกํ กุสลาทิจิตฺตํฯ วจน

โตถ ปน – ตํ ตํ อารมฺมณํ วิชานาตีติ วิญฺญาณํฯ ยญฺหิ สญฺชานนปชานนวิธุรํ อารมฺมณวิชานนํ อุปลทฺธิ, ตํ วิญฺญาณํฯ **วิราคธมฺมน**ฺติ วิรชฺชนธมฺมํ, ปลุชฺชนสภาวนฺติ อโตฺถฯ **สเพฺพ อุปธี**ติ ขนฺธูปธิ, กิเลสูปธิ, อภิสงฺขารูปธิ, ปญฺจกามคุณูปธีติ เอเต ‘‘อุปธียติ เอตฺถ ทุกฺข’’นฺติ อุปธิสญฺญิตา สเพฺพปิ อุปาทานกฺขนฺธกิเลสาภิสงฺขารปญฺจกามคุณธมฺมา หุตฺวา อภาวเฏฺฐน **อนิจฺจา,** อุทยพฺพยปฺปฏิปีฬนเฏฺฐน **ทุกฺขา,** ชราย มรเณน จาติ ทฺวิธา วิปริณาเมตพฺพสภาวตาย ปกติวิชหนเฏฺฐน **วิปริณามธมฺมา**ฯ เอวเมตฺถ อนิจฺจทสฺสนสุขตาย รูปธเมฺม วิญฺญาณญฺจ วิสุํ คเหตฺวา ปุน อุปธิวิภาเคน สเพฺพปิ เตภูมกธเมฺม เอกชฺฌํ คเหตฺวา อนิจฺจทุกฺขานุปสฺสนามุเขน ตถาพุชฺฌนกานํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสเยน สมฺมสนจาโร.กถิโตฯ กามเญฺจตฺถ ลกฺขณทฺวยเมว ปาฬิยํ อาคตํ, ‘‘ยํ ทุกฺขํ, ตทนตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕) ปน วจนโต ทุกฺขลกฺขเณเนว อนตฺตลกฺขณมฺปิ ทสฺสิตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

คาถายํ **อุปธีสุ ภยํ ทิสฺวา**ติ อุปธีสุ ภยตุปฏฺฐานญาณวเสน ภยํ ทิสฺวา, เตสํ ภายิตพฺพตํ ปสฺสิตฺวาฯ อิมินา พลววิปสฺสนํ ทเสฺสติฯ ภยตุปฏฺฐานญาณเมว หิ วิภชิตฺวา วิเสสวเสน อาทีนวานุปสฺสนา นิพฺพิทานุปสฺสนาติ จ วุจฺจติฯ **ชาติมรณมจฺจคา**ติ เอวํ สมฺมสโนฺต วิปสฺสนาญาณํ มเคฺคน ฆเฏฺตฺวา มคฺคปรมฺปราย อรหตฺตํ ปโตฺต ชาติมรณํ อตีโต นาม โหติฯ กถํ? **สมฺปตฺวา ปรมํ สนฺติ**นฺติ ปรมํ อุตฺตมํ อนุตฺตรํ สนฺติํ สพฺพสงฺขารูปสมํ นิพฺพานํ อธิคนฺตฺวาฯ เอวํภูโต จ **กาลํ กงฺขติ ภาวิตโตฺต**ติ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ วเสน ภาวนาภิสมยนิปฺผตฺติยา ภาวิตกายสีลจิตฺตปญฺญตฺตา ภาวิตโตฺต มรณํ ชีวิตญฺจ อนภินนฺทโนฺต เกวลํ อตฺตโน ขนฺธปรินิพฺพานกาลํ กงฺขติ อุทิกฺขติ, น ตสฺส กตฺถจิ ปตฺถนา โหตีติฯ เตนาห –

> ‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
> กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถา’’ติฯ (เถรคา. ๖๐๖);

อฎฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ธาตุโสสํสนฺทนสุตฺตวณฺณนา

๗๘. นวเม **ธาตุโส**ติ ธาตุโตฯ ธาตูติ จ อชฺฌาสยธาตุ อชฺฌาสยสภาโว อธิเปฺปโต, โย อธิมุตฺตีติปิ วุจฺจติฯ **สํสนฺทนฺตี**ติ ตาย ธาตุสภาคตาย ยถาธาตุ ยถาอชฺฌาสยํ อลฺลียนฺติ เอกโต โหนฺติฯ **สเมนฺตี**ติ ตาย เอว สมานชฺฌาสยตาย เอกจิตฺตา หุตฺวา สมาคจฺฉนฺติ อญฺญมญฺญํ ภชนฺติ อุปสงฺกมนฺติ, อตฺตโน รุจิภาวขนฺติทิฎฺฐิโย วา ตตฺถ ตตฺถ สเม กโรนฺตา ปวตฺตนฺติฯ **หีนาธิมุตฺติกา**ติ หีเน กามคุณาทิเก อธิมุตฺติ เอเตสนฺติ หีนาธิมุตฺติกา, หีนชฺฌาสยาฯ **กลฺยาณาธิมุตฺติกา**ติ กลฺยาเณ เนกฺขมฺมาทิเก อธิมุตฺติ เอเตสนฺติ กลฺยาณาธิมุตฺติกา, ปณีตชฺฌาสยาฯ สเจ หิ อาจริยุปชฺฌายา น สีลวโนฺต , อเนฺตวาสิกสทฺธิวิหาริกา จ สีลวโนฺต, เต อาจริยุปชฺฌาเยปิ น อุปสงฺกมนฺติ, อตฺตโน สทิเส สารุปฺปภิกฺขูเยว อุปสงฺกมนฺติฯ สเจ ปน อาจริยุปชฺฌายา สีลวโนฺต, อิตเร น สีลวโนฺต, เตปิ น อาจริยุปชฺฌาเย อุปสงฺกมนฺติ, อตฺตโน สทิเส หีนาธิมุตฺติเกเยว อุปสงฺกมนฺติฯ เอวํ อุปสงฺกมนํ ปน น เกวลํ เอตรหิ เอว, อถ โข อตีตานาคเตปีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อตีตมฺปิ, ภิกฺขเว’’**ติอาทิมาหฯ สเงฺขปโต สํกิเลสธเมฺมสุ อภินิวิฎฺฐา หีนาธิมุตฺติกา , โวทานธเมฺมสุ อภินิวิฎฺฐา กลฺยาณาธิมุตฺติกาฯ

อิทํ ปน ทุสฺสีลานํ ทุสฺสีลเสวนเมว, สีลวนฺตานํ สีลวนฺตเสวนเมว, ทุปฺปญฺญานํ ทุปฺปญฺญเสวนเมว, ปญฺญวนฺตานํ ปญฺญวนฺตเสวนเมว โก นิยาเมตีติ? อชฺฌาสยธาตุ นิยาเมติฯ สมฺพหุลา กิร ภิกฺขู เอกสฺมิํ คาเม ภิกฺขาจารํ จรนฺติฯ เต มนุสฺสา พหุํ ภตฺตํ อาหริตฺวา ปตฺตานิ ปูเรตฺวา ‘‘ยถาสภาคํ ปริภุญฺชถา’’ติ วตฺวา อุโยฺยเชสุํฯ ภิกฺขู อาหํสุ ‘‘อาวุโส, มนุสฺสา

ธาตุสํยุตฺตกเมฺม ปโยเชนฺตี’’ติฯ เอวํ อชฺฌาสยธาตุ นิยาเมตีติฯ ธาตุสํยุเตฺตน อยมโตฺถ ที เปตโพฺพ – คิชฺฌกูฏปพฺพตสฺมิญฺหิ คิลานเสยฺยาย นิปโนฺน ภควา อารกฺขตฺถาย ปริวาเรตฺวา วสเนฺตสุ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทีสุ เอกเมกํ อตฺตโน ปริสาย สทฺธิํ จงฺกมนฺตํ โอโลเกตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิ ‘‘ปสฺสถ โน ตุเมฺห, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตํ สมฺพหุเลหิ ภิกฺขูหิ สทฺธิํ จงฺกมนฺตนฺติฯ เอวํ, ภเนฺตฯ สเพฺพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู มหาปญฺญา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๙๙) สพฺพํ วิตฺถา เรตพฺพํฯ

คาถาสุ **สํสคฺคา**ติ สํกิเลสโต สหวาสาทิวเสน สมาโยคโต, อถ วา ทสฺสนสํสโคฺค, สวน สํสโคฺค, สมุลฺลาปสํสโคฺค, สโมฺภคสํสโคฺค, กายสํสโคฺคติ เอวํ ปญฺจวิเธ สํสเคฺค ยโต กุโตจิ สํสคฺคโตฯ **วนโถ ชาโต**ติ กิเลโส อุปฺปโนฺน มเคฺคน อสมูหโตฯ **อสํสเคฺคน ฉิชฺชตี**ติ สํสคฺคปฏิเกฺขเปน กายวิเวกาทินา ปุพฺพภาเค ฉิชฺชิตฺวา ปุน อจฺจนฺตาสํสเคฺคน สมุเจฺฉทวิเว เกน ฉิชฺชติ ปหียติฯ เอตฺตาวตา สเงฺขปโต หีนาธิมุตฺติยา สมุทโย อตฺถงฺคโม จ ทสฺสิโต โห ติฯ

ยสฺมา ปน เต สํสคฺคา เต จ กิเลสา โกสชฺชวเสน อุปฺปชฺชนฺติ เจว วฑฺฒนฺติ จ, น วีริยา รมฺภวเสน, ตสฺมา หีนาธิมุตฺติเก กุสีตปุคฺคเล วเชฺชตฺวา กลฺยาณาธิมุตฺติเก อารทฺธวีริเย เส วเนฺตน อสํสเคฺคน สํสคฺคโช วนโถ ฉินฺทิตโพฺพติ ยถาวุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต กุสีต เสวนาย ตาว อาทีนวํ ปกาเสตุํ **‘‘ปริตฺตํ ทารุ’’**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปริตฺตํ ทารุ**นฺติ ขุทฺทกํ กฏฺฐมยํ กุลฺลํฯ **ยถา สีเท มหณฺณเว**ติ ยถา ขุทฺทกํ กุลฺลํ อารุหิตฺวา มหาสมุทฺทํ ตริตุกาโม ตีรํ อปฺปตฺวา สมุทฺทมเชฺฌเยว สีเทยฺย, ปติตฺวา มจฺ ฉกจฺฉปภโกฺข ภเวยฺยฯ **เอวํ กุสีตํ อาคมฺม, สาธุชีวีปิ สีทตี**ติ เอวเมว กุสีตํ วีริยารมฺภรหิตํ กิเลสวสิกํ ปุคฺคลํ นิสฺสาย เตน กตสํสโคฺค สาธุชีวีปิ ปริสุทฺธาชีโว ปริสุทฺธสีโลปิ สมาโน หีน สํสคฺคโต อุปฺปเนฺนหิ กามวิตกฺกาทีหิ ขชฺชมาโน ปารํ คนฺตุํ อสมโตฺถ สํสารณฺณเวเยว สีทติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอวํ อนตฺถาวโห กุสีตสํสโคฺค, ตสฺมา ตํ อาคมฺม อาลสิยานุโยเคน กุจฺฉิตํ สีท ตีติ **กุสีตํ**ฯ ตโต เอว **หีนวีริยํ** นิพฺพีริยํ อกลฺยาณมิตฺตํ **ปริวเชฺชยฺย**ฯ เอกเนฺตเนว ปน กายวิ เวกาทีนเญฺจว ตทงฺควิเวกาทีนญฺจ วเสน **ปวิวิเตฺตหิ,** ตโต เอว กิเลเสหิ อารกตฺตา **อริเยหิ** ปริสุเทฺธหิ นิพฺพานํ ปฏิเปสิตตฺตภาวโต **ปหิตเตฺตหิ** อารมฺมณลกฺขณูปนิชฺฌานานํ วเสน ฌายนฺโต **ฌายีหิ** สพฺพกาลํ ปคฺคหิตวีริยตาย **อารทฺธวีริเยหิ ปณฺฑิเตหิ** สปฺปเญฺญหิเยว สห อาวเสยฺย สํวเสยฺยาติฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปริหานสุตฺตวณฺณนา

๗๙. ทสเม **ปริหานาย สํวตฺตนฺตี**ติ อวุทฺธิยา ภวนฺติ, มคฺคาธิคมสฺส ปริปนฺถาย โหนฺ ติฯ อธิคตสฺส ปน มคฺคสฺส ปริหานิ นาม นตฺถิฯ ‘‘ตโย ธมฺมา’’ติ ธมฺมาธิฏฺฐานวเสน อุทฺทิฏฺฐม เมฺม ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย วิภชโนฺต **‘‘อิธ, ภิกฺขเว, เสโข ภิกฺขู’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ กมฺมํ อารมิตพฺพโต อาราโม เอตสฺสาติ **กมฺมาราโม**ฯ กเมฺม รโตติ **กมฺมรโต**ฯ กมฺมารามตํ กมฺมาภิรติํ อนุยุโตฺต ปยุโตฺตติ **กมฺมารามตมนุยุโตฺต**ฯ ตตฺถ กมฺมํ นาม อิติก ตฺตพฺพํ กมฺมํ, เสยฺยถิทํ – จีวรวิจารณํ, จีวรกรณํ, อุปตฺถมฺภนํ, ปตฺตตฺถวิกํ, อํสพนฺธนํ, กายพนฺ ธนํ, ธมกรณํ, อาธารกํ, ปาทกถลิกํ, สมฺมชฺชนีติ เอวมาทีนํ อุปกรณานํ กรณํ, ยญฺจ วิหาเร

ขณฺฑผุลฺลาทิปฏิสงฺขรณํ ฯ เอกโจฺจ หิ เอตานิ กโรโนฺต สกลทิวสํ เอตาเนว กโรติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ โย ปน เอเตสํ กรณเวลายเมว เอตานิ กโรติ, อุเทฺทสเวลายํ อุเทฺทสํ คณฺหาติ, สชฺฌายเวลายํ สชฺฌายติ, เจติยงฺคณวตฺตาทิกรณเวลายํ เจติยงฺคณวตฺตาทีนิ กโรติ, มนสิการเวลายํ มนสิการํ กโรติ สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐาเน วา ปาริหาริยกมฺมฏฺฐาเน วา, น โส กมฺมาราโม นามฯ ตสฺส ตํ –

> ‘‘ยานิ โข ปน ตานิ สพฺรหฺมจารีนํ อุจฺจาวจานิ กิํกรณียานิ, ตตฺถ ทโกฺข โหติ อนลโส, ตตฺรุปายาย วีมํสาย สมนฺนาคโต, อลํ กาตุํ อลํ สํวิธาตุ’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๔๕; อ. นิ. ๑๐.๑๘) –

อาทินา สตฺถารา อนุญฺญาตกรณเมว โหติฯ

ภสฺสาราโมติ โย ภควตา ปฏิกฺขิตฺตราชกถาทิวเสน รตฺตินฺทิวํ วีตินาเมติ, อยํ ภเสฺส ปริยนฺตการี น โหตีติ ภสฺสาราโม นามฯ โย ปน รตฺติมฺปิ ทิวาปิ ธมฺมํ กเถติ, ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, อยํ อปฺปภโสฺส ภเสฺส ปริยนฺตการีเยวฯ กสฺมา? ‘‘สนฺนิปติตานํ โว, ภิกฺขเว, ทฺวยํ กรณียํ – ธมฺมี วา กถา, อริโย วา ตุณฺหีภาโว’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๗๓) วุตฺตวิธิํเยว ปฏิปโนฺนติฯ

นิทฺทาราโมติ โย ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ, ปสฺสสุขํ, มิทฺธสุขํ อนุยุญฺชติ, โย จ คจฺฉโนฺตปิ นิสิโนฺนปิ ฐิโตปิ ถินมิทฺธาภิภูโต นิทฺทายติ, อยํ นิทฺทาราโม นามฯ ยสฺส ปน กรชกายเคลเญฺญน จิตฺตํ ภวงฺคํ โอตรติ, นายํ นิทฺทาราโม, เตเนวาห –

> ‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, อคฺคิเวสฺสน, คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต จตุคฺคุณํ สงฺฆาฏิํ ปญฺญาเปตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน นิทฺทํ โอกฺกมิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗)ฯ

เอตฺถ จ ปุถุชฺชนกลฺยาณโกปิ เสโขเตฺวว เวทิตโพฺพฯ ตสฺมา ตสฺส สพฺพสฺสปิ วิเสสาธิคมสฺส อิตเรสํ อุปริ วิเสสาธิคมสฺส จ ปริหานาย วตฺตนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ สุกฺกปกฺขสฺส วุตฺตวิปริยาเยน อตฺถวิภาวนา เวทิตพฺพาฯ

คาถาสุ **อุทฺธโต**ติ จิตฺตวิเกฺขปกเรน อุทฺธเจฺจน อุทฺธโต อวูปสโนฺตฯ **อปฺปกิจฺจสฺสา**ติ อนุญฺญาตสฺสปิ วุตฺตปฺปการสฺส กิจฺจสฺส ยุตฺตปฺปยุตฺตกาเลเยว กรณโต อปฺปกิโจฺจ อสฺส ภเวยฺยฯ **อปฺปมิโทฺธ**ติ ‘‘ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชายา’’ติอาทินา วุตฺตชาคริยานุโยเคน นิทฺทารหิโต อสฺสฯ **อนุทฺธโต**ติ ภสฺสารามตาย อุปฺปชฺชนกจิตฺตวิเกฺขปสฺส อภสฺสาราโม หุตฺวา ปริวชฺชเนน น อุทฺธโต วูปสนฺตจิโตฺต, สมาหิโตติ อโตฺถฯ เสสํ ปุเพฺพ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อิติ อิมสฺมิํ วเคฺค ปฐมทุติยปญฺจมฉฏฺฐสตฺตมอฏฺฐมนวเมสุ สุเตฺตสุ วฏฺฏํ กถิตํ, อิตเรสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุตฺถวโคฺค

๑. วิตกฺกสุตฺตวณฺณนา

๘๐. จตุตฺถวคฺคสฺส ปฐเม **อกุสลวิตกฺกา**ติ อโกสลฺลสมฺภูตา วิตกฺกา, มิจฺฉาวิตกฺกาติ อโตฺถฯ **อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺโต**ติ เอตฺถ **อนวญฺญตฺตี**ติ อนวญฺญา ปเรหิ อตฺตโน อหีฬิตตา อปริภูตตา, ‘‘อโห วต มํ ปเร น อวชาเนยฺยุ’’นฺติ เอวํ ปวตฺโต อิจฺฉาจาโร, ตาย อนวญฺญตฺติยา ปฏิสํยุตฺโต สํสฏฺโฐ, ตํ วา อารพฺภ ปวตฺโต อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺโต วิตโกฺกฯ ตสฺมา ‘‘กถํ นุ โข มํ ปเร คหฏฺฐา เจว ปพฺพชิตา จ น โอรกโต ทเหยฺยุ’’นฺติ สมฺภาวนกมฺยตาย อิจฺฉาจาเร, ฐตฺวา ปวตฺติตวิตกฺกเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ลาภสกฺการสิโลกปฏิสํยุตฺโต**ติ จีวราทิลาเภน เจว สกฺกาเรน จ กิตฺติสเทฺทน จ อารมฺมณกรณวเสน ปฏิสํยุตฺโตฯ **ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุตฺโต**ติ ปเรสุ อนุทฺทยตาปติรูปเกน เคหสิตเปเมน ปฏิสํยุตฺโตฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘สํสฏฺโฐ วิหรติ ราชูหิ ราชมหามเตฺตหิ พฺราหฺมเณหิ คหปติเกหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ สหนนฺที สหโสกี, สุขิเตสุ สุขิโต, ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขิโต, อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อตฺตนาว โยคํ อาปชฺชตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๓; ๔.๒๔๑; วิภ. ๘๘๘)ฯ

คาถาสุ อนวญฺญตฺติยา ปฏิสํยุโตฺต ปุคฺคโล **อนวญฺญตฺติสํยุโตฺต**ฯ ลาภสกฺกาเร คารโว เอตสฺส, น ธมฺมติ **ลาภสกฺการคารโว**ฯ สุขทุเกฺขสุ อมา สห ภวาติ อมจฺจา, สหายสทิสา อุปฏฺฐากาฯ เตหิ เคหสิตเปมวเสน สห นนฺทนสีโล **สหนนฺที อมเจฺจหิ,** อิมินา ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุตฺตํ วิตกฺกํ ทเสฺสติฯ **อารา สํโยชนกฺขยา**ติ อิเมหิ ตีหิ วิตเกฺกหิ อภิภูโต ปุคฺคโล สํโยชนกฺขยโต อรหตฺตโต ทูเร, ตสฺส ตํ ทุลฺลภนฺติ อโตฺถฯ

ปุตฺตปสุนฺติ ปุเตฺต จ ปสโว จฯ ปุตฺตสเทฺทน เจตฺถ ทาราทโย; ปสฺสเทฺทน อสฺสมหิํส เขตฺตวตฺถาทโย จ สงฺคหิตาฯ **วิวาเห**ติ วิวาหการาปเนฯ อิมินา อาวาโหปิ สงฺคหิโตฯ **สํหรานี**ติ ปริคฺคหานิ, ปริกฺขารสงฺคหานีติ อโตฺถฯ ‘‘สนฺถวานี’’ติ จ ปฐนฺติ, มิตฺตสนฺถวานีติ อโตฺถฯ สพฺพตฺถ หิตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ ***ภโพฺพ โส ตาทิโส ภิกฺขู***ติ โส ยถาวุตฺตํ สพฺพํ ปปญฺจํ ปริจฺจชิตฺวา ยถา สตฺถารา วุตฺตาย สมฺมาปฏิปตฺติยา, ตถา ปสฺสิตพฺพโต ตาทิโส สํสาเร ภยํ อิกฺขตีติ ***ภิกฺขุ อุตฺตมํ สโมฺพธิํ*** อรหตฺตํ ปตฺตุํ อรหติฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สกฺการสุตฺตวณฺณนา

๘๑. ทุติเย **สกฺกาเรนา**ติ สกฺกาเรน เหตุภูเตน, อถ วา **สกฺกาเรนา**ติ สกฺการเหตุนา, สกฺการเหตุเกน วาฯ สกฺการญฺหิ นิสฺสาย อิเธกเจฺจ ปุคฺคลา ปาปิจฺฉา อิจฺฉาปกตา อิจฺฉาจาเร ฐตฺวา ‘‘สกฺการํ นิพฺพเตฺตสฺสามา’’ติ อเนกวิหิตํ อเนสนํ อปฺปติรูปํ อาปชฺชิตฺวา อิโต จุตา อปาเยสุ นิพฺพตฺตนฺติ, อปเร ยถาสกฺการํ ลภิตฺวา ตนฺนิมิตฺตํ มานมทมจฺฉริยาทิวเสน ปมาทํ อาปชฺชิตฺวา อิโต จุตา อปาเยสุ นิพฺพตฺตนฺติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘สกฺกาเรน อภิภูตา ปริยาทินฺนจิตฺตา’’ติฯ ตตฺถ **อภิภูตา**ติ อโชฺฌตฺถฏาฯ **ปริยาทินฺนจิตฺตา**ติ เขปิตจิตฺตา, อิจฺฉาจาเรน มานมทาทินา จ ขยํ ปาปิตกุสลจิตฺตาฯ อถ วา **ปริยาทินฺนจิตฺตา**ติ ปริโต อาทินฺนจิตฺตา, วุตฺตปฺปกาเรน อกุสลโกฏฺฐาเสน ยถา กุสลจิตฺตสฺส อุปฺปตฺติวาโร น โหติ, เอวํ สมนฺตโต คหิตจิตฺตสนฺตานาติ อโตฺถฯ **อสกฺกาเรนา**ติ หีเฬตฺวา ปริภวิตฺวา ปเรหิ อตฺตนิ ปวตฺติเตน อสกฺกาเรน เหตุนา, อสกฺการเหตุเกน วา มานาทินาฯ **สกฺกาเรน จ อสกฺกาเรน จา**ติ เกหิจิ ปวตฺติเตน สกฺกาเรน เกหิจิ ปวตฺติเตน อสกฺกาเรน จฯ เย หิ เกหิจิ ปฐมํ สกฺกตา หุตฺวา เตหิเยว อสารภาวํ ญตฺวา ปจฺฉา อสกฺกตา โหนฺติ, ตาทิเส สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สกฺกาเรน จ อสกฺกาเรน จา’’ติฯ

เอตฺถ สกฺกาเรน อภิภูตา เทวทตฺตาทโย นิทเสฺสตพฺพาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

“ผลํ เว กทลึ หนฺติ, ผลํ เวฬุํ ผลํ นฬํ;
สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ, คโพฺภ อสฺสตรึ ยถา”ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๓; อ. นิ. ๔.๖๘;
จูฬว. ๓๓๕);

สาธูนํ อุปริ กเตน อสกฺกาเรน อภิภูตา ทณฺฑกีราชกาลิงฺคราชมชฺฌราชาทโย นิท
เสฺสตพฺพาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

“กิสญฺหิ วจฺฉํ อวกิริย ทณฺฑกี,
อุจฺฉินฺนมูโล สชโน สรฏฺโฐ;
กุกฺกุฬนาเม นิรยมฺหิ ปจฺจติ,
ตสฺส ผุลิงฺคานิ ปตนฺติ กาเยฯ

“โย สญฺญเต ปพฺพชิเต อวญฺจยิ,
ธมฺมํ ภณเนฺต สมเณ อทูสเก;
ตํ นาฬิเกรํ สุนขา ปรตฺถ,
สงฺคมฺม ขาทนฺติ วิผนฺทมานํ”ฯ (ชา. ๒.๑๗.๗๐-๗๑);

“อุปหจฺจ มนํ มโชฺฌ, มาตงฺคสฺมิํ ยสสฺสิเน;
สปาริสโชฺช อุจฺฉิโนฺน, มชฺฌารญฺญํ ตทา อหู”ติฯ (ชา. ๒.๑๙.๙๖);

สกฺกาเรน จ อสกฺกาเรน จ อภิภูตา อญฺญติตฺถิยา นาฏปุตฺตาทโย นิทเสฺสตพฺพาฯ

คาถาสุ **อุภยนฺ**ติ อุภเยน สกฺกาเรน จ อสกฺกาเรน จฯ **สมาธิ น วิกมฺปตี**ติ น จลติ, เอก
คฺคภาเวน ติฏฺฐติฯ กสฺส ปน น จลตีติ อาห “อปฺปมาทวิหาริโน”ติฯ โย ปมาทกรธมฺมานํ รา
คาทีนํ สุฏฺฐุ ปหีนตฺตา อปฺปมาทวิหารี อรหา, ตสฺสฯ โส หิ โลกธเมฺมหิ น วิกมฺปติฯ **สุขุม
ทิฏฺฐิวิปสฺสกนฺ**ติ ผลสมาปตฺติอตฺถํ สุขุมาย ทิฏฺฐิยา ปญฺญาย อภิณฺหํ ปวตฺตวิปสฺสนตฺตา สุ
ขุมทิฏฺฐิวิปสฺสกํฯ **อุปาทานกฺขยารามนฺ**ติ จตุนฺนํ อุปาทานานํ ขยํ ปริโยสานภูตํ อรหตฺตผลํ
อารมิตพฺพํ เอตสฺสาติ อุปาทานกฺขยารามํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เทวสทฺทสุตฺตวณฺณนา

๘๒. ตติเย **เทเวสู**ติ ฐเปตฺวา อรูปาวจรเทเว เจว อสญฺญเทเว จ ตทเญฺญสุ อุปปตฺติเท
เวสุฯ **เทวสทฺทา**ติ เทวานํ ปีติสมุฏฺฐาหารสทฺทาฯ **นิจฺฉรนฺตี**ติ อญฺญมญฺญํ อาลาปสลฺลาปว
เสน ปวตฺตนฺติฯ **สมยา สมยํ อุปาทายา**ติ สมยโต สมยํ ปฏิจฺจฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมิํ กาเล
ฐิตา เต เทวา ตํ กาลํ อาคมฺม นํ ปสฺสิสฺสนฺติ, ตโต ตํ สมยํ สมฺปตฺตํ อาคมฺมาติฯ “สมยํ สมยํ
อุปาทายา”ติ จ เกจิ ปฐนฺติ, เตสํ ตํ ตํ สมยํ ปฏิจฺจาติ อโตฺถฯ **ยสฺมิํ สมเย**ติ ยทา “อฏฺฐิกงฺ
กลูปมา กามา”ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓๔; ปาจิ. ๔๑๗), “สมฺพาโธ ฆราวาโส”ติอาทินา (ที.
นิ. ๑.๑๙๑; สํ. นิ. ๒.๑๕๔) จ กาเมสุ ฆราวาเส จ อาทีนวา, ตปฺปฏิปกฺขโต เนกฺขเมฺม อานิสํ
สา จ สุทิฏฺฐา โหนฺติ, ตสฺมิํ สมเยฯ ตทา หิสฺส เอกเนฺตน ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ นมติฯ **อริยสาว
โก**ติ อริยสฺส พุทฺธสฺส ภควโต สาวโก, สาวกภาวํ อุปคนฺตุกาโม, อริยสาวโก วา อวสฺสํภาวี ฯ

อนฺติมภวิกํ สาวกโพธิสตฺตํ สนฺธาย อยมารโมฺภฯ **เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา**ติ เกเส จ มสฺสุญฺจ โอหาเรตฺวา อปเนตฺวาฯ **กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา**ติ กสาเยน รตฺตตาย กาสายานิ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตานํ อนุจฺฉวิกานิ วตฺถานิ นิวาเสตฺวา เจว ปารุปิตฺวา จฯ **อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชาย เจเตตี**ติ อคารสฺมา ฆรา นิกฺขมิตฺวา อนคาริยํ ปพฺพชฺชํ ปพฺพเชยฺยนฺติ ปพฺพชฺชาย เจเตติ ปกเปฺปติ, ปพฺพชตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อคารสฺส หิตํ กสิวณิชฺชาทิกมฺมํ อคาริยนฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ปพฺพชฺชาย นตฺถิ, ตสฺมา ปพฺพชฺชา อนคาริยนฺติ ญาตพฺพาฯ

มาเรนาติ กิเลสมาเรนฯ **สงฺคามาย เจเตตี**ติ ยุชฺฌนตฺถาย จิตฺตํ อุปฺปาเทติ, มารํ อภิวิเชตุํ สนฺนยฺหติฯ ยสฺมา ปน เอวรูปสฺส ปฏิปชฺชนกปุคฺคลสฺส เทวปุตฺตมาโรปิ อนฺตรายาย อุปกฺกมติ, ตสฺมา ตสฺสปิ วเสน มาเรนาติ เอตฺถ เทวปุตฺตมาเรนาติปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตสฺสาปิ อยํ อิจฺฉาวิฆาตํ กริสฺสเตวาติฯ ยสฺมา ปน ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ขุรคฺคโต วา ปฏฺฐาย สีลานิ สมาทิยโนฺต ปริโสเธโนฺต สมถวิปสฺสนาสุ กมฺมํ กโรโนฺต ยถารหํ ตทงฺคปฺปหานวิกฺขมฺภนปฺปหานานํ วเสน กิเลสมารํ ปริปาเตติ นาม, น ยุชฺฌติ นาม สมฺปหารสฺส อภาวโต, ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘มาเรน สทฺธิํ สงฺคามาย เจเตตี’’ติฯ

สตฺตนฺนนฺติ โกฏฺฐาสโต สตฺตนฺนํ, ปเภทโต ปน เต สตฺตติํส โหนฺติฯ กถํ? จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา , อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคติฯ เอวํ ปเภทโต สตฺตติํสวิธาปิ สติปฏฺฐานาทิโกฏฺฐาสโต สเตฺตว โหนฺตีติ วุตฺตํ ‘‘สตฺตนฺน’’นฺติฯ **โพธิปกฺขิยาน**นฺติ พุชฺฌนเฏฺฐน โพธีติ ลทฺธนามสฺส อริยปุคฺคลสฺส มคฺคญาณเสฺสว วา ปเกฺข ภวานํ โพธิปกฺขิยานํ , โพธิโกฏฺฐาสิยานนฺติ อโตฺถฯ ‘‘โพธิปกฺขิกาน’’นฺติปิ ปาโฐ, โพธิปกฺขวนฺตานํ, โพธิปเกฺข วา นิยุตฺตานนฺติ อโตฺถฯ **ภาวนานุโยคมนุยุโตฺต**ติ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยมคฺคภาวนานุโยคมนุยุโตฺตฯ วิปสฺสนากฺขเณ หิ สติปฏฺฐานาทโย ปริยาเยน โพธิปกฺขิยา นาม, มคฺคกฺขเณเยว ปน เต นิปฺปริยาเยน โพธิปกฺขิยา นาม โหนฺติฯ

อาสวานํ ขยาติ กามาสวาทีนํ สเพฺพสํ อาสวานํ ขยาฯ อาสเวสุ หิ ขีเณสุ สเพฺพ กิเลสา ขีณาเยว โหนฺติฯ เตน อรหตฺตมโคฺค วุโตฺต โหติฯ **อนาสว**นฺติ อาสววิรหิตํฯ **เจโตวิมุตฺติํ ปญฺญาวิมุตฺติน**ฺติ เอตฺถ เจโตวจเนน อรหตฺตผลสมาธิ, ปญฺญาวจเนน ตํสมฺปยุตฺตา จ ปญฺญา วุตฺตาฯ ตตฺถ สมาธิ ราคโต วิมุตฺตตฺตา เจโตวิมุตฺติ, ปญฺญา อวิชฺชาย วิมุตฺตตฺตา ปญฺญาวิมุตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘โย หิสฺส, ภิกฺขเว, สมาธิ, ตทสฺส สมาธินฺทฺริยํฯ ยา หิสฺส, ภิกฺขเว, ปญฺญา, ตทสฺส ปญฺญินฺทฺริยํฯ อิติ โข, ภิกฺขเว, ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๕๑๖)ฯ

อปิเจตฺถ สมถผลํ เจโตวิมุตฺติ, วิปสฺสนาผลํ ปญฺญาวิมุตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ **ทิเฏฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ อตฺตนาเยว อภิวิสิฏฺฐาย ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา อปรปฺปจฺจเยน ญตฺวาฯ **อุปสมฺปชฺช วิหรตี**ติ ปาปุณิตฺวา สมฺปาเทตฺวา วิหรติฯ **ตเมว สงฺคามสีสํ อภิวิชิย อชฺฌาวสตี**ติ มารํ อภิวิชินิตฺวา วิชิตวิชยตฺตา เตน กตสงฺคามสงฺขาตสฺส อริยมคฺคสฺส สีสภูตํ อรหตฺตผลสมาปตฺติอิสฺสริยฏฺฐานํ, อภิภวโนฺต อาวสติ, สมาปชฺชติ อิเจฺจว อโตฺถฯ อิเม จ เทวสทฺทา ทิฏฺฐสเจฺจสุ เทเวสุ ปวตฺตนฺติ, วิเสสโต สุทฺธาวาสเทเวสูติ เวทิตพฺพํฯ

คาถาสุ **มหนฺตน**ฺติ สีลาทิคุณมหเตฺตน มหนฺตํฯ **วีตสารทน**ฺติ สารชฺชกรานํ กิเลสานํ อภาเวน วิคตสารชฺชํ อปคตมงฺกุภาวํฯ **ปุริสาชญฺญา**ติ อสฺสาทีสุ อสฺสาชานียาทโย วิย ปุริเสสุ อาชานียภูตา อุตฺตมปุริสาฯ **ทุชฺชยมชฺฌภู**ติ ปจฺรชเนหิ เชตุํ อสกฺกุเณยฺยํ กิเลสวาหินึ อภิภวิ อโชฺฌตฺถริฯ ‘‘อชฺชยี’’ติปิ ปฐนฺติ, อชินีติ อตฺโถฯ **เชตฺวาน มจฺจุโน เสนํ, วิโมเกฺขน อนาวรน**ฺติ โลกุตฺตรยาภิพฺยาปนโต ทิยฑฺฒสหสฺสาทิวิภาคโต จ วิปุลตฺตา อเญฺญหิ อาวริตุํ ปฏิเสเธตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา จ อนาวรํ, มจฺจุโน มารสฺส เสนํ วิโมเกฺขน อริยมเคฺคน เชตฺวา โยตฺวํ ทุชฺชยํ อชยิ, ตสฺส นโม, เต ปุริสาชญฺญาติ สมฺพโนฺธฯ

อิตีติ วุตฺตปฺปการนฯ **หิ**-อิติ นิปาตมตฺตํฯ เอตํ **ปตฺตมานสํ** อธิคตารหตฺตํ ขีณาสวํ **เทวตา นมสฺสนฺตี**ติ วุตฺตเมวตฺถํ นิคมนวเสน ทเสฺสติฯ อถ วา **อิตี**ติ อิมินา การเณนฯ กึ ปน เอตํ การณํ? นมุจิเสนาวิชเยน ปตฺตมานสตฺตํฯ อิมินา การเณน ตํ เทวตา นมสฺสนฺตีติ อตฺโถฯ อิทานิ ตํ การณํ ผลโต ทเสฺสตุํ **‘‘ตญฺหิ ตสฺส น ปสฺสนฺติ, เยน มจฺจุวสํ วเช’’**ติ วุตฺตํฯ ตสฺสตฺโถ – ยสฺมา ตสฺส ปุริสาชญฺญสฺส ปณิธาย คเวสนฺตาปิ เทวา อณุมตฺตมฺปิ ตํ การณํ น ปสฺสนฺติ, เยน โส มจฺจุโน มรณสฺส วสํ วเช อุปคเจฺฉยฺยฯ ตสฺมา ตํ วิสุทฺธิเทวา นมสฺสนฺตีติฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปญฺจปุพฺพนิมิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๓. จตุเตฺถ **ยทา**ติ ยสฺมึ กาเลฯ **เทโว**ติ อุปปตฺติเทโวฯ ตโย หิ เทวา – สมฺมุติเทวา, อุปปตฺติเทวา, วิสุทฺธิเทวาติฯ เตสุ **สมฺมุติเทวา** นาม ราชาโน ขตฺติยาฯ **อุปปตฺติเทวา** นาม จาตุมหาราชิกโต ปฏฺฐาย ตทุปริเทวาฯ **วิสุทฺธิเทวา** นาม ขีณาสวาฯ อิธ ปน กามาวจรเทโว อธิเปฺปโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เทโวติ อุปปตฺติเทโว’’ติฯ **เทวกายา**ติ เทวสมูหโต, เทวฏฺฐานโต วา, เทวโลกโตติ อตฺโถฯ สมูหนิวาสวาจโก หิ อยํ กายสโทฺทฯ **จวนธโมฺม**ติ มรณธโมฺม, อายุกฺขเยน วา ปุญฺญกฺขเยน วา อุปฏฺฐิตมรโณติ อตฺโถฯ

ปญฺจสฺส ปุพฺพนิมิตฺตานิ ปาตุภวนฺตีติ อสฺส อุปฏฺฐิตมรณสฺส เทวปุตฺตสฺส ปญฺจ มรณสฺส ปุพฺพนิมิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ปกาสานิ วา โหนฺติฯ **มาลา มิลายนฺตี**ติ เตน ปิฬนฺธิตมาลา มชฺฌนฺหิกสมเย อาตเป ขิตฺตา วิย มิลาตา วิหตโสภา โหนฺติฯ

วตฺถานิ กิลิสฺสนฺตีติ สรทสมเย วิคตวลาหเก อากาเส อพฺภุสฺสกฺกมานพาลสูริยสทิสปฺปภานิ นานาวิราควณฺณานิ เตน นิวตฺถปารุตวตฺถานิ ตํ ขณํเยว กทฺทเม ขิปิตฺวา มทฺทิตานิ วิย วิหตปฺปภานิ มลินานิ โหนฺติฯ

กเจฺฉหิ เสทา มุจฺจนฺตีติ สุปริสุทฺธชาติมณิ วิย สุสิกฺขิตสิปฺปาจริยรจิตสุวณฺณปฏิมา วิย จ ปุเพฺพ เสทมลชลฺลิการหิตสรีรสฺส ตสฺมึ ขเณ อุโภหิ กเจฺฉหิ เสทธารา สนฺทนฺติ ปคฺฆรนฺติฯ น เกวลญฺจ กเจฺฉหิเยว, สกลสรีรโตปิ ปนสฺส เสทชลกณฺณิกา มุจฺจติเยว, เยน อามุตฺตมุตฺตาชาลควจฺฉิโต วิย ตสฺส กาโย โหติฯ

กาเย ทุพฺพณฺณิยํ โอกฺกมตีติ ปุเพฺพ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ยถานุภาวํ เอกโยชนํ ทฺวิโยชนํ ยาว ทฺวาทสโยชนมตฺตมฺปิ ปเทสํ อาภาย ผริตฺวา วิโชฺชตมาโน กาโย โหติ ขณฺฑิจฺจปาลิจฺจาทิวิรหิโต, น สีตํ น อุณฺหํ อุปฆาตกํ, เทวธีตา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา วิย โหติ, เทวปุโตฺต วีสติวสฺสุเทฺทสิโก วิย, ตํ ขณํเยว นิปฺปเภ นิเตฺตเช กาเย วิรูปภาโว อนุปวิสติ สณฺฐาติฯ

สเก เทโว เทวาสเน นาภิรมตีติ อตฺตโน อจฺฉราคเณหิ สทฺธึ กีฬนปริจรณกทิพฺพาสเน น รมติ, น จิตฺตสฺสาทํ ลภติฯ ตสฺส กิร มนุสฺสคณนาย สตฺตหิ ทิวเสหิ มรณํ ภวิสฺสตีติ อิมานิ ปุพฺพนิมิตฺตานิ ปาตุภวนฺติฯ โส เตสํ อุปฺปตฺติยา ‘‘เอวรูปาย นาม สมฺปตฺติยา วินา ภวิสฺสามี’’ติ พลวโสกาภิภูโต โหติฯ เตนสฺส กาเย มหาปริฬาโห อุปฺปชฺชติ, เตน สพฺพโต คเตฺตหิ เสทา มุจฺจนฺติฯ จิรตรํ กาลํ อปริจิตทุโกฺข ตํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต เอกโจฺจ ‘‘ทยฺหามิ ทยฺหามี’’ติ กนฺทโนฺต ปริเทวโนฺต กตฺถจิ อสฺสาทํ อลภโนฺต วิชปฺปโนฺต วิลปโนฺต ตหึ ตหึ อาหิณฺฑติฯ เอกโจฺจ สตึ อุปฎฺฐเปตฺวา กายวาจาหิ วิการํ อกโรโนฺตปิ ปิยวิปฺปโยคทุกฺขํ อสหโนฺต วิหญฺญมาโน วิจรติฯ

อิมานิ ปน ปุพฺพนิมิตฺตานิ ยถา โลเก มหาปุญฺญานํ ราชราชมหามตฺตาทีนํเยว อุกฺกาปาตภูมิจาลจนฺทคฺคาหาทีนิ นิมิตฺตานิ ปญฺญายนฺติ, น สเพฺพสํ; เอวเมว มเหสกฺขเทวานํเยว ปญฺญายติฯ อุปฺปนฺนานิ จ ตานิ ‘‘อิมานิ มรณสฺส ปุพฺพนิมิตฺตานิ นามา’’ติ เกจิ เทวา ชานนฺติ, น สเพฺพฯ ตตฺถ โย มเนฺทน กุสลกเมฺมน นิพฺพโตฺต, โส ‘‘อิทานิ โก ชานาติ, ‘กุหึ นิพฺพตฺติสฺสามี’’’ติ ภายติฯ โย ปน มหาปุโญฺญ, โส ‘‘พหุํ มยา ทานํ ทินฺนํ, สีลํ รกฺขิตํ, ปุญฺญํ อุปจิตํ, อิโต จุตสฺส เม สุคติเยว ปาฎิกงฺขา’’ติ น ภายติ น วิกมฺปติฯ เอวํ อุปฎฺฐิตปุพฺพนิมิตฺตํ ปน ตํ คเหตฺวา เทวตา นนฺทนวนํ ปเวเสนฺติ สพฺพเทวโลเกสุ นนฺทนวนํ อตฺถิเยวฯ

ตีหิ วาจาหิ อนุโมเทนฺตีติ อิทานิ วุจฺจมาเนหิ ตีหิ วจเนหิ อนุโมเทนฺติ, โมทํ ปโมทํ อุปฺปาเทนฺติ, อสฺสาเสนฺติ, อภิวทนวเสน วา ตํขณานุรูปํ ปโมทํ กโรนฺติฯ เกจิ ปน ‘‘อนุโมเทนฺตี’’ติ ปทสฺส ‘‘โอวทนฺตี’’ติ วทนฺติฯ **อิโต**ติ เทวโลกโตฯ **โภ**ติ อาลปนํฯ **สุคติ**นฺติ สุนฺทรคตึ, มนุสฺสโลกํ สนฺธาย วทนฺติฯ **คจฺฉา**ติ ปฎิสนฺธิคฺคหณวเสน อุเปหิฯ

เอวํ วุเตฺตติ เอวํ ตทา เตหิ เทเวหิ ตสฺส ‘‘อิโต โภ สุคตึ คจฺฉา’’ติอาทินา วตฺตพฺพวจเน ภควตา วุเตฺต **อญฺญตโร** นามโคเตฺตน อปากโฎ ตสฺสํ ปริสายํ นิสิโนฺน อนุสนฺธิกุสโล เอโก ภิกฺขุ ‘‘เอเต สุคติอาทโย ภควตา อวิเสสโต วุตฺตา อวิภูตา, หนฺท เต วิภูตตเร การาเปสฺสามี’’ติ เอตํ ‘‘กึนุ โข, ภเนฺต’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ สทฺธาทิคุณวิเสสปฎิลาภการณโต เทวูปปตฺติเหตุโต จ มนุสฺสตฺตํ เทวานํ อภิสมฺมตนฺติ อาห **‘‘มนุสฺสตฺตํ โข ภิกฺขุ เทวานํ สุคติคมนสงฺขาต’’**นฺติฯ

สุคติคมนสงฺขาตนฺติ ‘‘สุคติคมน’’นฺติ สมฺมา กถิตํ, วณฺณิตํ โถมิตนฺติ อโตฺถฯ **ยํ มนุสฺสภูโต**ติ เอตฺถ **ย**นฺติ กิริยาปรามสนํ, เตน **ปฎิลภตี**ติ เอตฺถ ปฎิลภนกิริยา อามสียติ, โย สทฺธาปฎิลาโภติ อโตฺถฯ **มนุสฺสภูโต**ติ มนุเสฺสสุ อุปฺปโนฺน, มนุสฺสภาวํ วา ปโตฺตฯ ยสฺมา เทวโลเก อุปฺปนฺนานํ ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนา เยภุเยฺยน ทุลฺลภา สวนาย, น ตถา มนุสฺสานํ, ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘มนุสฺสภูโต’’ติฯ **ตถาคตปฺปเวทิเต ธมฺมวินเย**ติ ตถาคเตน ภควตา เทสิเต สิกฺขตฺตยสงฺคเห สาสเนฯ ตญฺหิ ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธโมฺม จ, อาสยานุรูปํ วิเนยฺยานํ วินยนโต วินโย จาติ ธมฺมวินโย, อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา วา ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมํ อปฺปรชกฺขชาติกํ วิเนตีติ ธมฺมวินโยฯ ธเมฺมเนว วา วินโย, น ทณฺฑสเตฺถหีติ ธมฺมวินโย, ธมฺมยุโตฺต วา วินโยติ ธมฺมวินโย, ธมฺมาย วา สห มคฺคผลนิพฺพานาย วินโยติ ธมฺมวินโย, มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิธมฺมโต วา ปวโตฺต วินโยติ ธมฺมวินโยฯ ธโมฺม วา ภควา ธมฺมภูโต ธมฺมกาโย ธมฺมสฺสามี, ตสฺส ธมฺมสฺส วินโย, น ตกฺกิยานนฺติ ธมฺมวินโย, ธเมฺม วา มคฺคผเล นิปฺผาเทตพฺพวิสยภูเต วา ปวโตฺต วินโยติ ธมฺมวินโยติ วุจฺจติฯ ตสฺมึ ธมฺมวินเยฯ

สทฺธํ ปฏิลภตีติ ‘‘สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม’’ติอาทินา สทฺธํ อุปฺปาเทติฯ สโทฺธ หิ อิมสฺมึ ธมฺมวินเย ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาโน ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถ อาราเธสฺสติฯ **สฺลทฺธลาภสงฺขาต**นฺติ เอตฺถ ยถา หิรญฺญสุวณฺณเขตฺตวตฺถาทิลาโภ สตฺตานํ อุปโภคสุขํ อาวหติ, ขุปฺปิปาสาทิทุกฺขํ ปฏิพาหติ, ธนทาลิทฺทิยํ วูปสเมติ, มุตฺตาทิรตนปฏิลาภเหตุ โหติ, โลกสนฺตติญฺจ อาวหติ; เอวํ โลกิยโลกุตฺตรา สทฺธาปิ ยถาสมฺภวํ โลกิยโลกุตฺตรํ วิปากสุขมาวหติ, สทฺธาธุเรน ปฏิปนฺนานํ ชาติชราทิทุกฺขํ ปฏิพาหติ, คุณทาลิทฺทิยํ วูปสเมติ, สติสโมฺพชฺฌงฺคาทิรตนปฏิลาภเหตุ โหติ, โลกสนฺตติญฺจ อาวหติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘สโทฺธ สีเลน สมฺปโนฺน, ยโส โภคสมปฺปิโต;
ยํ ยํ ปเทสํ ภชติ, ตตฺถ ตเตฺถว ปูชิโต’’ติฯ (ธ. ป. ๓๐๓);

เอวํ สทฺธาปฏิลาภสฺส สฺลทฺธลาภตา เวทิตพฺพาฯ ยสฺมา ปนายํ สทฺธาปฏิลาโภ อนุคามิโก อนญฺญสาธารโณ สพฺพสมฺปตฺติเหตุ, โลกิยสฺส จ หิรญฺญสุวณฺณาทิธนลาภสฺส การณํฯ สโทฺธเยว หิ ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา อุฬารุฬารวิตฺตูปกรณานิ อธิคจฺฉติ, เตหิ จ อตฺตโน ปเรสญฺจ อตฺถเมว สมฺปาเทติฯ อสฺสทฺธสฺส ปน ตานิ อนตฺถาวหานิ โหนฺติ, อิธ เจว สมฺปราเย จาติ, เอวมฺปิ สทฺธาย สฺลทฺธลาภตา เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ –

‘‘สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺยํ’’ฯ (สํ. นิ. ๑.๗๙)ฯ

‘‘สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหตี’’ติ จฯ (สํ. นิ. ๑.๓๖, ๕๙)ฯ

‘‘สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐ’’นฺติ จฯ (สํ. นิ. ๑.๗๓; สุ. นิ. ๑๘๔)ฯ

‘‘สทฺธาหโตฺถ มหานาโค’’ติ จฯ (อ. นิ. ๖.๔๓; เถรคา. ๖๙๔)ฯ

‘‘สทฺธา พีชํ ตโป วุฏฺฐี’’ติ จฯ (สํ. นิ. ๑.๑๙๗; สุ. นิ. ๗๗)ฯ

‘‘สเทฺธสิโก, ภิกฺขเว, อริยสาวโก’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๗) จฯ

‘‘สทฺธาย ตรติ โอฆ’’นฺติ จฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖) –

อเนเกสุ ฐาเนสุ อเนเกหิ การเณหิ สทฺธา สํวณฺณิตาฯ

อิทานิ ยาย สทฺธาย สาสเน กุสลธเมฺมสุ สุปฺปติฏฺฐิโต นาม โหติ นิยาโมกฺกนฺติยา, ตํ สทฺธํ ทเสฺสตุํ **‘‘สา โข ปนสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อสฺสา**ติ อิมสฺส ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **นิวิฏฺฐา**ติ อภินิวิฏฺฐา จิตฺตสนฺตานํ อนุปวิฏฺฐาฯ **มูลชาตา**ติ ชาตมูลาฯ กึ ปน สทฺธาย มูลํ นาม? สเทฺธยฺยวตฺถุสฺมึ โอกปฺปนเหตุภูโต อุปายมนสิกาโรฯ อปิจ สปฺปุริสเสวนา สทฺธมฺมสฺสวนํ โยนิโสมนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺตีติ จตฺตาริ โสตาปตฺติยงฺคานิ มูลานิ เวทิตพฺพานิฯ **ปติฏฺฐิตา**ติ อริยมคฺคาธิคเมน เกนจิ อกมฺปนียภาเวน อวฏฺฐิตาฯ เตนวาห ‘‘ทฬฺหา อสํหาริยา’’ติฯ **ทฬฺหา**ติ ถิราฯ **อสํหาริยา**ติ เกนจิ สํหริตุํ วา หาเปตุํ วา อปเนตุํ วา อสกฺกุเณยฺยาฯ อิติ เต เทวา ตสฺส โสตาปตฺติมคฺคสมธิคมํ อาสีสนฺตา เอวํ วทนฺติฯ อตฺตโน เทวโลเก กามสุขูปโภคารหเมว หิ อริยปุคฺคลํ เต อิจฺฉนฺติฯ เตนาห ‘‘เอหิ, เทว, ปุนปฺปุน’’นฺติฯ

คาถาสุ ปุญฺญกฺขยมรณมฺปิ ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉเทเนว โหตีติ อาห **“จวติ อายุสงฺขยา”**ติฯ **อนุโมทต**นฺติ อนุโมทนฺตานํฯ **มนุสฺสานํ สหพฺยต**นฺติ มนุสฺเสหิ สหภาวํฯ สห เพฺยตีติ สหโพฺย, สหปวตฺตนโก, ตสฺส ภาโว สหพฺยตาฯ **นิวิฏฺฐสฺสา**ติ นิวิฏฺฐา ภเวยฺยฯ **ยาวชีว**นฺติ ยาว ชีวิตปฺปวตฺติยา, ยาว ปรินิพฺพานาติ อโตฺถฯ

อปฺปมาณนฺติ สกฺกจฺจํ พหุํ อุฬารํ พหุกฺขตฺตุญฺจ กรณวเสน ปมาณรหิตํฯ **นิรูปธิ**นฺติ กิเลสูปธิรหิตํ, สุวิสุทฺธํ นิมฺมลนฺติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน เต เทวา มหคฺคตกุสลํ น อิจฺฉนฺติ กามโลกสมติกฺกมนโต, กามาวจรปุญฺญเมว อิจฺฉนฺติ, ตสฺมา เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ – ‘‘อิโต เทวโลกโต จุโต มนุเสฺสสุ อุปฺปชฺชิตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต กายทุจฺจริตาทิํ สพฺพํ ทุจฺจริตํ ปหาย กายสุจริตาทิํ สพฺพํ สุจริตํ อุฬารํ วิปุลํ อุปจินิตฺวา อริยมเคฺคน อาคตสโทฺธ ภวาหี’’ติฯ ยสฺมา ปน โลกุตฺตเรสุ ปฐมมคฺคํ ทุติยมคฺคมฺปิ วา อิจฺฉนฺติ อตฺตโน เทวโลกูปปตฺติยา อนติวตฺตนโต, ตสฺมา เตสมฺปิ วเสน ‘‘อปฺปมาณํ นิรูปธิ’’นฺติปทานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพ – ปมาณกรานํ ทิเฏฺฐกฏฺฐโอฬาริกกามราคาทิกิเลสานํ อุปเจฺฉทเนน **อปฺปมาณํ,** สตฺตมภวโต วา อุปฺปชฺชนารหสฺส ขนฺธูปธิสฺส ตํนิพฺพตฺตกอภิสงฺขารูปธิสฺส ตํตํมคฺควชฺฌกิเลสูปธิสฺส จ ปหาเนน เตสํ อนิพฺพตฺตนโต นิรุปธิสงฺขาตนิพฺพานสนฺนิสฺสิตตฺตา จ **นิรุปธี**ติฯ

เอวํ อจฺจนฺตเมว อปายทฺวารปิธายกํ กมฺมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สคฺคสมฺปตฺตินิพฺพตฺตกกมฺมํ ทเสฺสตุํ **“ตโต โอปธิก”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โอปธิก**นฺติ อุปธิเวปกฺกํ อตฺตภาวสมฺปตฺติยา เจว โภคสมฺปตฺติยา จ นิพฺพตฺตกนฺติ อโตฺถฯ **อุปธี**ติ หิ อตฺตภาโว วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘สเนฺตกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทานานิ อุปธิสมฺปตฺติปฏิพาหิตานิ น วิปจฺจนฺตี’’ติ (วิภ. ๘๑๐)ฯ กามคุณาปิฯ ยถาห ‘‘อุปธีหิ นรสฺส โสจนา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๒; สุ. นิ. ๓๔)ฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – อุปธียติ เอตฺถ สุขทุกฺขนฺติ อุปธิ, อตฺตภาโว กามคุณา จฯ อุปธิกรณํ สีลํ เอตสฺส, อุปธิํ วา อรหตีติ โอปธิกํ, ปุญฺญํ, ตํ พหุํ อุฬารํ กตฺวาฯ กถํ? **ทาเนน**ฯ ทานญฺหิ อิตเรหิ สุกรนฺติ เอวํ วุตฺตํฯ ทาเนนาติ วา ปเทน อภยทานมฺปิ วุตฺตํ, น อามิสทานเมวาติ สีลสฺสาปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา ปน เต เทวา อสุรกายหานิํ เอกเนฺตเนว เทวกายปาริปูริญฺจ อิจฺฉนฺติ, ตสฺมา ตสฺส อุปายํ ทเสฺสนฺตา **“อเญฺญปิ มเจฺจ สทฺธเมฺม, พฺรหฺมจริเย นิเวสยา”**ติ ธมฺมทาเน นิโยเชนฺติฯ **ยทา วิทู**ติ ยสฺมิํ กาเล เทวา เทวํ จวนฺตํ วิทู วิชาเนยฺยุํ, ตทา อิมาย ยถาวุตฺตาย อนุกมฺปาย ทุกฺขาปนยนกมฺยตาย ‘‘เทว, อิเม เทวกาเย ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนวเสน **เอหิ** อาคจฺฉาหี’’ติ จ อนุโมเทนฺตีติฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. พหุชนหิตสุตฺตวณฺณนา

๘๔. ปญฺจเม **โลเก**ติ เอตฺถ ตโย โลกา – สตฺตโลโก, สงฺขารโลโก, โอกาสโลโกติฯ เตสุ อินฺทฺริยพทฺธานํ รูปธมฺมานํ อรูปธมฺมานํ รูปารูปธมฺมานญฺจ สนฺตานวเสน วตฺตมานานํ สมูโห สตฺตโลโก, ปถวีปพฺพตาทิเภโท โอกาสโลโก, อุภเยปิ ขนฺธา สงฺขารโลโกฯ เตสุ สตฺตโลโก อิธ อธิเปฺปโตฯ ตสฺมา **โลเก**ติ สตฺตโลเกฯ ตตฺถาปิ น เทวโลเก, น พฺรหฺมโลเก, มนุสฺสโลเกฯ มนุสฺสโลเกปิ น อญฺญสฺมิํ จกฺกวาเฬ, อิมสฺมิํเยว จกฺกวาเฬฯ ตตฺราปิ น สพฺพฏฺฐาเนสุ, ‘‘ปุรตฺถิมาย ทิสาย คชงฺคลํ นาม นิคโม, ตสฺส อปเรน มหาสาลา, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌ; ปุรตฺถิมทกฺขิณาย ทิสาย สลฺลวตี นาม นที, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌ; ทกฺขิณาย ทิสาย เสตกณฺณิกํ นาม นิคโม, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา , โอรโต มเชฺฌ; ปจฺฉิมาย ทิสาย ถูณํ นาม พฺราหฺมณคาโม, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชน

ปทา, โอรโต มเชฺฌ; อุตฺตราย ทิสาย อุสิรทฺธโช นาม ปพฺพโต, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนป ทา, โอรโต มเชฺฌ''ติ (มหาว. ๒๕๙) เอวํ ปริจฺฉินฺเน อายามโต ติโยชนสเต วิตฺถารโต อฑฺฒ เตยฺยโยชนสเต ปริเกฺขปโต นวโยชนสเต มชฺฌิมเทเส อุปฺปชฺชติ ตถาคโตฯ น เกวลญฺจ ต ถาคโตว ปเจฺจกพุทฺธา อคฺคสาวกา อสีติมหาเถรา พุทฺธมาตา พุทฺธปิตา จกฺกวตฺติราชา อเญฺญ จ สารปฺปตฺตา พฺราหฺมณคหปติกา เอเตฺถว อุปฺปชฺชนฺติฯ อิธ ปน ตถาคตวาเรเยว สพฺพตฺถกวเสน อยํ นโย ลพฺภติ, อิตเรสุ เอกเทสวเสนฯ

อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชนฺตีติ อิทํ ปน อุภยมฺปิ วิปฺปกตวจนเมว, อุปฺปชฺชนฺตา พหุชน หิตตฺถาย อุปฺปชฺชนฺติ, น อเญฺญน การเณนาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวรูปเญฺหตฺถ สทฺทลกฺขณํ น สกฺกา อเญฺญน สทฺทลกฺขเณน ปฏิพาหิตุํฯ

อปิจ อุปฺปชฺชมาโน นาม อุปฺปชฺชติ นาม อุปฺปโนฺน นามาติ อยํ ปเภโท เวทิตโพฺพฯ ต ถาคโต หิ มหาภินีหารํ กโรโนฺต, พุทฺธกเร ธเมฺม ปริเยสโนฺต, ปารมิโย ปูเรโนฺต, ปญฺจ มหา ปริจฺจาเค ปริจฺจชโนฺต, ญาตตฺถจริยํ จรโนฺต, โลกตฺถจริยํ, พุทฺธตฺถจริยํ โกฏึ ปาเปโนฺต, ปาร มิโย ปูเรตฺวา ตุสิตภวเน ติฏฺฐโนฺต, ตโต โอตริตฺวา จริมภเว ปฏิสนฺธึ คณฺหโนฺต, อคารมเชฺฌ วสโนฺต, อภินิกฺขมโนฺต, มหาปธานํ ปทหโนฺต, ปริปกฺกญาโณ โพธิมณฺฑํ อารุยฺห มารพลํ วิธ เมโนฺต ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรโนฺต, มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธโนฺต, ปจฺฉิมยาเม ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ญาณํ โอตาเรตฺวา อเนกาการํ สพฺพสงฺขาเร สมฺมสิตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิวิชฺฌโนฺต ยาว อนาคามิผลํ สจฺฉิกโรโนฺตปิ **อุปฺปชฺชมาโน** เอว นาม, อรหตฺตมคฺคกฺขเณ **อุปฺปชฺชติ** นาม, อรหตฺตผลกฺขเณ ปน **อุปฺปโนฺน** นามฯ พุทฺธานญฺหิ สาวกานํ วิย น ปฏิปาฏิ ยา อิทฺธิวิธญาณาทีนํ อุปฺปาทนกิจฺจํ อตฺถิ, สเหว ปน อรหตฺตมเคฺคน สกโลปิ พุทฺธคุณราสิ อาคโตว นาม โหติฯ ตสฺมา เต นิพฺพตฺตสพฺพกิจฺจตฺตา อรหตฺตผลกฺขเณ อุปฺปนฺนา นาม โหนฺติฯ อิธ อรหตฺตผลกฺขณํ สนฺธาย ''อุปฺปชฺชตี''ติ วุโตฺตฯ อุปฺปโนฺน โหตีติ อยเญฺหตฺถ อ โตฺถฯ

สาวโกปิ ขีณาสโว สาวกโพธิยา เหตุภูเต ปุญฺญสมฺภาเร สมฺภรโนฺต ปุพฺพโยคํ ปุพฺพ จริยํ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต จริมภเว นิพฺพตฺตโนฺต อนุกฺกเมน วิญฺญุตํ ปตฺวา สํสาเร อาที นวํ ทิสฺวา ปพฺพชฺชาย เจตยมาโน ปพฺพชฺชํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา สีลาทีนิ ปริปูเรโนฺต ธุตธเมฺม สมาทาย วตฺตมาโน ชาคริยํ อนุยุญฺชโนฺต ญาณานิ นิพฺพเตฺตโนฺต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา เหฏฺฐิมมเคฺค อธิคจฺฉโนฺตปิ **อุปฺปชฺชมาโน** เอว นาม, อรหตฺตมคฺคกฺขเณ **อุปฺปชฺชติ** นาม, อรหตฺตผลกฺขเณ ปน **อุปฺปโนฺน** นามฯ เสโกฺข ปน ปุพฺพูปนิสฺสยโต ปฏฺฐาย ยาว โคตฺรภุ ญาณา **อุปฺปชฺชมาโน** นาม, ปฐมมคฺคกฺขเณ **อุปฺปชฺชติ** นาม, ปฐมผลกฺขณโต ปฏฺฐาย **อุปฺ ปโนฺน** นามฯ เอตฺตาวตา ''ตโยเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา โลเก อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชนฺตี''ติ ป ทานํ อโตฺถ วุโตฺต โหติฯ

อิทานิ **พหุชนหิตายา**ติอาทีสุ **พหุชนหิตายา**ติ มหาชนสฺส หิตตฺถายฯ **พหุชนสุขา ยา**ติ มหาชนสฺส สุขตฺถายฯ **โลกานุกมฺปายา**ติ สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปํ ปฏิจฺจฯ กตรสตฺตโลก สฺสาติ ? โย ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌติ, อมตปานํ ปิวติ, ตสฺสฯ ภควโต หิ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺตเทสนาย อญฺญาตโกณฺฑญฺญปฺปมุขา อฏฺฐารส พฺรหฺมโกฏิโย ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌึสุฯ เอวํ ยาว สุภทฺทปริพฺพาชกวินยนา ธมฺมํ ปฏิวิทฺธสตฺตานํ คณนา นตฺถิ, มหา สมยสุตฺตนฺตเทสนายํ มงฺคลสุตฺตํ, จูฬราหุโลวาทํ, สมจิตฺตเทสนายนฺติ อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุ อภิสมยํ ปตฺตสตฺตานํ ปริเจฺฉโท นตฺถิฯ เอวเมตสฺส อปริมาณสฺส สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปายฯ

สาวกสฺส ปน อรหโต เสกฺขสฺส จ โลกานุกมฺปาย อุปฺปตฺติ ธมฺมเสนาปติอาทีหิ ธมฺมภณฺฑาคาริกาทีหิ จ เทสิตเทสนาย ปฏิเวธปฺปตฺตสตฺตานํ วเสน, อปราภาเค จ มหามหินฺทเตฺถราทีหิ เทสิตเทสนาย ปฏิวิทฺธสจฺจานํ วเสน, ยาวชฺชตนา อิโต ปรํ อนาคเต จ สาสนํ นิสฺสาย สคฺคโมกฺขมคฺคสุ ปติฏฺฐหนฺตานํ วเสนปิ อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ

อปิจ **พหุชนหิตายา**ติ พหุชนสฺส หิตตฺถาย, เนสํ ปญฺญาสมฺปตฺติยา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกหิตูปเทสโกติฯ **พหุชนสุขายา**ติ พหุชนสฺส สุขตฺถาย, จาคสมฺปตฺติยา อุปกรณสุขสมฺปทายโกติฯ **โลกานุกมฺปายา**ติ โลกสฺส อนุกมฺปนตฺถาย, เมตฺตากรุณาสมฺปตฺติยา มาตาปิตโร วิย โลกสฺส รกฺขิตา โคปิตาติฯ **อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสาน**นฺติ อิธ เทวมนุสฺสคฺคหเณน ภพฺพปุคฺคเล เวเนยฺยสเตฺต เอว คเหตฺวา เตสํ นิพฺพานมคฺคผลาธิคมาย ตถาคตสฺส อุปฺปตฺติ ทสฺสิตา ปฐมวาเร, ทุติยตติยวาเรสุ ปน อรหโต เสกฺขสฺส จ วเสน โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ **อตฺถายา**ติ อิมินา ปรมตฺถาย, นิพฺพานายาติ วุตฺตํ โหติฯ **หิตายา**ติ ตํสมฺปาปกมคฺคตฺถายาติ วุตฺตํ โหติฯ นิพฺพานสมฺปาปกมคฺคโต หิ อุตฺตริํ หิตํ นาม นตฺถิฯ **สุขายา**ติ ผลสมาปตฺติสุขตฺถายาติ วุตฺตํ โหติ, ตโต อุตฺตริ สุขาภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ''อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจว อายติญฺจ สุขวิปาโก''ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๕; อ. นิ. ๕.๒๗; วิภ. ๘๐๔)ฯ

ตถาคโตติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตฯ **วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน**ติอาทีสุ ติโสฺสปิ วิชฺชา ภยเภรเว (ม. นิ. ๑.๓๔ อาทโย) อาคตนเยน, ฉปิ วิชฺชา ฉฬภิญฺญาวเสน, อฏฺฐปิ วิชฺชา อมฺพฏฺฐสุเตฺต อาคตาติ วิชฺชาหิ, สีลสํวราทีหิ, ปนฺนรสหิ จรณธเมฺมหิ จ, อนญฺญสาธารเณหิ สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตติ **วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน**ฯ โสภนคมนตฺตา, สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา, สมฺมา คตตฺตา, สมฺมา คทตฺตา จ **สุคโต**ฯ สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา **โลกวิทู**ฯ นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตโรติ **อนุตฺตโร**ฯ ปุริสทเมฺม ปุริสเวเนยฺเย สาเรติ วิเนตีติ **ปุริสทมฺมสารถิ**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ อนุสาสตีติ **สตฺถา**ฯ สพฺพสฺสาปิ เนยฺยสฺส สพฺพปฺปกาเรน สยมฺภุญฺญาเณน พุทฺธตฺตา **พุโทฺธ**ติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมคฺคโต (วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๒-๑๓๓) คเหตโพฺพฯ

โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิ...เป.... ปริโยสานกลฺยาณนฺติ โส ภควา สเตฺตสุ การุญฺญํ ปฏิจฺจ หิตฺวาปิ อนุตฺตรํ วิเวกสุขํ ธมฺมํ เทเสติฯ ตญฺจ โข อปฺปํ วา พหุํ วา เทเสโนฺต อาทิกลฺยาณาทิปฺปการเมว เทเสติฯ กถํ? เอกคาถาปิ หิ สมนฺตภทฺทกตฺตา ธมฺมสฺส ปฐมปาเทน อาทิกลฺยาณา, ทุติยตติเยหิ มเชฺฌกลฺยาณา, ปจฺฉิเมน ปริโยสานกลฺยาณาฯ เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ นิทาเนน อาทิกลฺยาณํ, นิคมเนน ปริโยสานกลฺยาณํ, เสเสน มเชฺฌกลฺยาณํฯ นานานุสนฺธิกํ สุตฺตํ ปฐเมน อนุสนฺธินา อาทิกลฺยาณํ, ปจฺฉิเมน ปริโยสานกลฺยาณํ, เสเสหิ มเชฺฌกลฺยาณํฯ สกโลปิ วา สาสนธโมฺม อตฺตโน อตฺถภูเตน สีเลน อาทิกลฺยาโณ, สมถวิปสฺสนามคฺคผเลหิ มเชฺฌกลฺยาโณ, นิพฺพาเนน ปริโยสานกลฺยาโณฯ สีลสมาธีหิ วา อาทิกลฺยาโณ, วิปสฺสนามเคฺคหิ มเชฺฌกลฺยาโณ, ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณฯ พุทฺธสุพุทฺธตาย วา อาทิกลฺยาโณ, ธมฺมสุธมฺมตาย มเชฺฌกลฺยาโณ, สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติยา ปริโยสานกลฺยาโณฯ ตํ สุตฺวา ตถตฺตาย ปฏิปเนฺนน อธิคนฺตพฺพาย อภิสโมฺพธิยา วา อาทิกลฺยาโณ, ปเจฺจกโพธิยา มเชฺฌกลฺยาโณ, สาวกโพธิยา ปริโยสานกลฺยาโณฯ สุยฺยมาโน เจส นีวรณวิกฺขมฺภนโต สวเนนปิ กลฺยาณเมว อาวหตีติ อาทิกลฺยาโณ, ปฏิปชฺชิยมาโน สมถวิปสฺสนาสุขาวหนโต ปฏิปตฺติยาปิ สุขเมว อาวหตีติ มเชฺฌกลฺยาโณ, ตถาปฏิปโนฺน จ ปฏิปตฺติผเล นิฏฺฐิเต ตาทิภาวาวหนโต ปฏิปตฺติผเลนปิ กลฺยาณเมว อาวหตีติ ปริโยสานกลฺยาโณฯ นาถปฺปภวตฺตา จ

ปภวสุทฺธิยา อาทิกลฺยาโณ, อตฺถสุทฺธิยา มเชฺฌกลฺยาโณ, กิจฺจสุทฺธิยา ปริโยสานกลฺยาโณฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิ…เป.… ปริโยสานกลฺยาณ’’นฺติฯ

ยํ ปน ภควา ธมฺมํ เทเสนฺโต สาสนพฺรหฺมจริยํ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ ปกาเสติ, นานานเยหิ ทีเปติ, ตํ ยถานุรูปํ อตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถํ,** พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนํ**ฯ สงฺกาสน, ปกาสน, วิวรณ, วิภชน, อุตฺตานีกรณ ปญฺญตฺติอตฺถปทสมาโยคโต สาตฺถํ, อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํ, อตฺถคมฺภีรตาปฏิเวธคมฺภีรตาหิ วา สาตฺถํ, ธมฺมคมฺภีรตาเทสนาคมฺภีรตาหิ สพฺยญฺชนํฯ อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาวิสยโต วา สาตฺถํ, ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาวิสยโต สพฺยญฺชนํฯ ปณฺฑิตเวทนียโต ปริกฺขกชนปฺปสาทกนฺติ สาตฺถํ, สเทฺธยฺยโต โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ สพฺยญฺชนํฯ คมฺภีราธิปฺปายโต สาตฺถํ, อุตฺตานปทโต สพฺยญฺชนํฯ อุปเนตพฺพสฺส อภาวโต สกลปริปุณฺณภาเวน **เกวลปริปุณฺณํ,** อปเนตพฺพสฺส อภาวโต นิโทฺทสภาเวน **ปริสุทฺธํ,** อปิจ ปฏิปตฺติยา อธิคมพฺยตฺติโต **สาตฺถํ,** ปริยตฺติยา อาคมพฺยตฺติโต **สพฺยญฺชนํ,** สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธปาริปูริยา **ปริปุณฺณํ**, นิรุปกฺกิเลสโต นิตฺถรณตฺถาย ปวตฺติโต โลกามิสนิรเปกฺขโต จ **ปริสุทฺธํ,** สิกฺขตฺตยปริคฺคหิตตฺตา พฺรหฺมภูเตหิ เสเฏฺฐหิ จริตพฺพโต เตสํ จริยภาวโต จ **พฺรหฺมจริยํ**ฯ ตสฺมา ‘‘สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ…เป.… ปกาเสตี’’ติ วุจฺจติฯ **ปฐโม**ติ คณนานุปุพฺพโต สพฺพโลกุตฺตมภาวโต จ ปฐโม ปุคฺคโลฯ

ตเสฺสว สตฺถุ สาวโกติ ตเสฺสว ยถาวุตฺตคุณสฺส สตฺถุ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ธมฺมเทสนาย สวนเนฺต ชาโต ธมฺมเสนาปติสทิโส สาวโก, น ปูรณาทิ วิย ปฏิญฺญามเตฺตน สตฺถุ สาวโกฯ **ปาฏิปโท**ติ ปฏิปทาสงฺขาเตน อริยมเคฺคน อริยาย ชาติยา ชาโต ภโวติ ปาฏิปโท, อนิฏฺฐิตปฏิปตฺติกิจฺโจ ปฏิปชฺชมาโนติ อโตฺถฯ สุตฺตเคยฺยาทิ ปริยตฺติธโมฺม พหุํ สุโต เอเตนาติ **พหุสฺสุโต**ฯ ปาติโมกฺขสํวราทิสีเลน เจว อารญฺญิกงฺคาทิธุตงฺควเตหิ จ อุปปโนฺน สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตติ **สีลวตูปปโนฺน**ฯ อิติ ภควา ‘‘โลกานุกมฺปา นาม หิตชฺฌาสเยน ธมฺมเทสนา, สา จ อิเมสุ เอว ตีสุ ปุคฺคเลสุ ปฏิพทฺธา’’ติ ทเสฺสติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

คาถาสุ **ตสฺสนฺวโย**ติ ตเสฺสว สตฺถุ ปฏิปตฺติยา ธมฺมเทสนาย จ อนุคมเนน ตสฺสนฺวโย อนุชาโตฯ อวิชฺชนฺธการํ วิธมิตฺวา สปรสนฺตาเนสุ ธมฺมาโลกสงฺขาตาย ปภาย กรณโต **ปภงฺกราฯ ธมฺมมุทีรยนฺตา**ติ จตุสจฺจธมฺมํ กเถนฺตาฯ **อปาปุรนฺตี**ติ อุคฺฆาเฏนฺติฯ **อมตสฺส** นิพฺพานสฺสฯ **ทฺวารํ** อริยมคฺคํฯ **โยคา**ติ กามโยคาทิโตฯ **สตฺถวาเหนา**ติ เวเนยฺยสตฺถวาหนโต ภวกนฺตารนิตฺถรณโต สตฺถวาโห, ภควา, เตน สตฺถวาเหนฯ **สุเทสิตํ มคฺคมนุกฺกมนฺตี**ติ เตน สมฺมา เทสิตํ อริยมคฺคํ ตสฺส เทสนานุสาเรน อนุคจฺฉนฺติ ปฏิปชฺชนฺติฯ **อิเธวา**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อสุภานุปสฺสีสุตฺตวณฺณนา

๘๕. ฉเฏฺฐ **อสุภานุปสฺสี**ติ อสุภํ อนุปสฺสนฺตา ทฺวตฺติํสาการวเสน เจว อุทฺธุมาตกาทีสุ คหิตนิมิตฺตสฺส อุปสํหรณวเสน จ กายสฺมิํ อสุภํ อสุภาการํ อนุปสฺสกา หุตฺวา วิหรถฯ **อานาปานสฺสตี**ติ อานาปาเน สติ, ตํ อารพฺภ ปวตฺตา สติ, อสฺสาสปสฺสาสปริคฺคาหิกา สตีติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อานนฺติ อสฺสาโส, โน ปสฺสาโสฯ ปานนฺติ ปสฺสาโส, โน อสฺสาโส’’ติอาทิ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๐)ฯ

โวติ ตุมฺหากํฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ อิธ โคจรชฺฌตฺตํ อธิเปฺปตํฯ **ปริมุข**นฺติ อภิมุขํฯ **สูปฏฺฐิตา**ติ สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อานาปานสฺสตึ จ ตุมฺหากํ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตา โหตูติฯ อถ วา **ปริมุข**นฺติ ปริคฺคหิตนิยฺยานํฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ – ‘‘ปรีติ ปริคฺคหโฏฺฐ, มุขนฺติ นิยฺยานโฏฺฐ , สตีติ อุปฏฺฐานโฏฺฐ, เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สติ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๔)ฯ อิมินา จตุสติปฏฺฐานโสฬสปฺปเภทา อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานภาวนา ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

เอวํ สเงฺขเปเนว ราคจริตวิตกฺกจริตานํ สปฺปายํ ปฏิกูลมนสิการกายานุปสฺสนาวเสน สมถกมฺมฏฺฐานํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานญฺจ อุปทิสิตฺวา อิทานิ สุทฺธวิปสฺสนากมฺมฏฺฐานเมว ทเสฺสโนฺต **‘‘สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจานุปสฺสิโน วิหรถา’’**ติ อาหฯ ตตฺถ อนิจฺจํ, อนิจฺจลกฺขณํ, อนิจฺจานุปสฺสนา, อนิจฺจานุปสฺสีติ อิทํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ หุตฺวา, อภาวโต, อุทยพฺพยโยคโต, ตาวกาลิกโต, นิจฺจปฏิเกฺขปโต จ ขนฺธปญฺจกํ **อนิจฺจํ** นามฯ ตสฺส โย หุตฺวา อภาวากาโร, ตํ **อนิจฺจลกฺขณํ** นามฯ ตํ อารพฺภ ปวตฺตา วิปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา**ฯ ตํ อนิจฺจนฺติ วิปสฺสโก **อนิจฺจานุปสฺสี**ฯ เอตฺถ จ เอกาทสวิธา อสุภกถา ปฐมชฺฌานํ ปาเปตฺวา, โสฬสวตฺถุกา จ อานาปานกถา จตุตฺถชฺฌานํ ปาเปตฺวา, วิปสฺสนากถา จ วิตฺถารโต วตฺตพฺพา, สา ปน สพฺพาการโต วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๗๓๗-๗๔๐) กถิตาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

อิทานิ อสุภานุปสฺสนาทีหิ นิปฺผาเทตพฺพํ ผลวิเสสํ ทเสฺสตุํ **‘‘อสุภานุปสฺสีน’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุภาย ธาตุยา**ติ สุภภาเว, สุภนิมิเตฺตติ อโตฺถฯ **ราคานุสโย**ติ สุภารมฺมเณ อุปฺปชฺชนารโห กามราคานุสโยฯ โส เกสาทีสุ อุทฺธุมาตกาทีสุ วา อสุภานุปสฺสีนํ อสุภนิมิตฺตํ คเหตฺวา ตตฺถ ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อธิคเตน อนาคามิมเคฺคน **ปหียติ,** สพฺพโส สมุจฺฉินฺทียตีติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อสุภา ภาเวตพฺพา กามราคสฺส ปหานายา’’ติ (อ. นิ. ๙.๓; อุทา. ๓๑)ฯ **พาหิรา**ติ พหิทฺธาวตฺถุกตฺตา อนตฺถาวหตฺตา จ พาหิรา พหิภูตาฯ **วิตกฺกาสยา**ติ กามสงฺกปฺปาทิมิจฺฉาวิตกฺกาฯ เต หิ อปฺปหีนา อาสยานุคตา สติ ปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนโต วิตกฺกาสยาติ วุตฺตาฯ กามวิตโกฺก เจตฺถ กามราคคฺคหเณน คหิโต เอวาติ ตทวเสสา วิตกฺกา เอว วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ **วิฆาตปกฺขิกา**ติ ทุกฺขภาคิยา, อิจฺฉาวิฆาตนิพฺพตฺตนกา วาฯ **เต น โหนฺตี**ติ เต ปหียนฺติฯ พฺยาปาทวิตโกฺก, วิหิํสาวิตโกฺก, ญาติวิตโกฺก, ชนปทวิตโกฺก, อมราวิตโกฺก, อนวญฺญตฺติปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก, ลาภสกฺการสิโลกปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก, ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺกติ อฏฺฐ, กามวิตเกฺกน สทฺธิํ นววิธา มหาวิตกฺกา อานาปานสฺสติสมาธินา ตนฺนิสฺสิตาย จ วิปสฺสนาย ปุพฺพภาเค วิกฺขมฺภิตาฯ ตํ ปาทกํ กตฺวา อธิคเตน อริยมเคฺคน ยถารหํ อนวเสสโต ปหียนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘อานาปานสฺสติ ภาเวตพฺพา วิตกฺกุปเจฺฉทายา’’ติ (อ. นิ. ๙.๓; อุทา. ๓๑)ฯ

ยา อวิชฺชา, สา ปหียตีติ ยา สจฺจสภาวปฏิจฺฉาทินี สพฺพานตฺถการี สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส มูลภูตา อวิชฺชา, สา อนิจฺจานุปสฺสีนํ วิหรตํ สมุจฺฉิชฺชติฯ อิทํ กิร ภควตา อนิจฺจาการโต วุฏฺฐิตสฺส สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวสฺส วเสน วุตฺตํฯ ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – เตภูมเกสุ สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจาทิโต สมฺมสนํ ปฏฺฐเปตฺวา วิปสฺสนฺตานํ ยทา อนิจฺจนฺติ ปวตฺตมานา วุฏฺฐานคามินี วิปสฺสนา มเคฺคน ฆฏียติ, อนุกฺกเมน อรหตฺตมโคฺค อุปฺปชฺชติ, เตสํ อนิจฺจานุปสฺสีนํ วิหรตํ อวิชฺชา อนวเสสโต ปหียติ, อรหตฺตมคฺควิชฺชา อุปฺปชฺชตีติฯ **อนิจฺจานุปสฺสีนํ วิหรต**นฺติ อิทํ อนิจฺจลกฺขณสฺส เตสํ ปากฏภาวโต อิตรสฺส ลกฺขณทฺวยสฺส คหเณ อุปายภาวโต วา วุตฺตํ, น ปน เอกเสฺสว ลกฺขณสฺส อนุปสฺสิตพฺพโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺ

ตา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕)ฯ อปรมฺปิ วุตฺตํ ‘‘อนิจฺจสญฺญิโน หิ, เมฆิย, อนตฺตสญฺญา สณฺฐาติ, อนตฺตสญฺญี อสฺมิมานสมุคฺฆาตํ ปาปุณาตี’’ติฯ

คาถาสุ **อานาปาเน ปฏิสฺสโต**ติ อานาปานนิมิตฺตสฺมึ ปฏิ ปฏิ สโต, อุปฏฺฐิตสฺสตีติ อ โตฺถฯ **ปสฺส**นฺติ อาสวกฺขยญาณจกฺขุนา สงฺขารูปสมํ นิพฺพานํ ปสฺสนฺโตฯ **อาตาปี สพฺพทา**ติ อนฺตราโวสานํ อนาปชฺชิตฺวา อสุภานุปสฺสนาทีสุ สตตํ อาตาปี ยุตฺตปฺปยุตฺโต, ตโต เอว **ยโต** วายมมาโน, นิยโต วา สมฺมตฺตนิยาเมน **ตตฺถ** สพฺพสงฺขารสมเถ นิพฺพาเน อรหตฺตผลวิมุตฺติยา วิมุจฺจติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺนสุตฺตวณฺณนา

๘๖. สตฺตเม **ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺนสฺสา**ติ เอตฺถ ธมฺโม นาม นววิโธ โลกุตฺตรธมฺโม, ตสฺส ธมฺมสฺส อนุธมฺโม สีลวิสุทฺธิอาทิ ปุพฺพภาคปฏิปทาธมฺโม, ตํ ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปนฺนสฺส อธิคนฺตุํ ปฏิปชฺชมานสฺสฯ **อยมนุธมฺโม โหตี**ติ อยํ อนุจฺฉวิกสภาโว ปติรูปสภาโว โหติฯ **เวยฺยากรณายา**ติ กถนายฯ **ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺนย**นฺติ **ย**นฺติ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เยน อนุธเมฺมน ตํ ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปนฺโนติ พฺยากรมาโน สมฺมเทว พฺยากโรนฺโต นาม สิยา, น ตโตนิทานํ วิญฺญูหิ ครหิตโพฺพ สิยาติฯ **ย**นฺติ วา กิริยาปรามสนํ, เตเนตํ ทเสฺสติ ‘‘ยทิทํ ธมฺมเสฺสว ภาสนํ, ธมฺมวิตกฺกเสฺสว จ วิตกฺกนํ ตทุภยาภาเว ญาณุเปกฺขาย, อยํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺนสฺส ภิกฺขุโน ตถารูโป อยนฺติ กถนายานุรูปเหตุ อนุจฺฉวิกการณํฯ **ภาสมาโน ธมฺมํเยว ภาเสยฺยา**ติ กเถนฺโต เจ ทสกถาวตฺถุธมฺมํเยว กเถยฺย, น ตปฺปฏิปกฺขมหิจฺฉตาทิอธมฺมํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยายํ กถา อภิสเลฺลขิกา เจโตวิวรณสปฺปายา เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติฯ เสยฺยถิทํ – อปฺปิจฺฉกถา, สนฺตุฏฺฐิกถา, ปวิเวกกถา, อสํสคฺคกถา, วีริยารมฺภกถา, สีลกถา, สมาธิกถา, ปญฺญากถา, วิมุตฺติกถา, วิมุตฺติญาณทสฺสนกถา , เอวรูปาย กถาย นิกามลาภี โหติ อกิจฺฉลาภี อกสิรลาภี’’ติ (อ. นิ. ๙.๓; อุทา. ๓๑)ฯ

อภิสเลฺลขิกาย กถาย ลาภี เอว หิ ตํ ภาเสยฺยฯ เอเตน กลฺยาณมิตฺตสมฺปทา ทสฺสิตาฯ

ธมฺมวิตกฺกนฺติ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทึ ธมฺมโต อนเปตํ วิตกฺกยโต ‘‘สีลาทิปฏิปทํ ปริปูเรสฺสามี’’ติ อุปรูปริ อุสฺสาโห อภิวฑฺฒิสฺสติฯ โส ปน วิตโกฺก สีลาทีนํ อนุปการธเมฺม วเชฺชตฺวา อุปการธเมฺม อนุพฺรูหนวเสน หานภาคิยภาวํ อปเนตฺวา ฐิติภาคิยภาเวปิ อฏฺฐตฺวา วิเสสภาคิยตํ นิเพฺพธภาคิยตญฺจ ปาปนวเสน ปวตฺติยา อเนกปฺปเภโท เวทิตโพฺพฯ **โน อธมฺมวิตกฺก**นฺติ กามวิตกฺกํ โน วิตเกฺกยฺยาติ อโตฺถฯ **ตทุภยํ วา ปนา**ติ ยเทตํ ปเรสํ อนุคฺคหณตฺถํ ธมฺมภาสนํ อตฺตโน อนุคฺคหณตฺถํ ธมฺมวิตกฺกนญฺจ วุตฺตํฯ อถ วา ปน ตํ อุภยํ **อภินิวเชฺชตฺวา** อปฺปฏิปชฺชิตฺวา อกตฺวาฯ **อุเปกฺขโก**ติ ตถาปฏิปตฺติยํ อุทาสีโน สมถวิปสฺสนาภาวนเมว อนุพฺรูหโนฺต วิหเรยฺย, สมถปฏิปตฺติยํ อุเปกฺขโก หุตฺวา วิปสฺสนายเมว กมฺมํ กโรโนฺต วิหเรยฺยฯ วิปสฺสนมฺปิ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ตตฺถปิ สงฺขารุเปกฺขาญาณวเสน อุเปกฺขโก ยาว วิปสฺสนาญาณํ มเคฺคน ฆฏียติ, ตาว ยถา ตํ ติกฺขํ สูรํ ปสนฺนํ หุตฺวา วหติ, ตถา วิหเรยฺย สโต สมฺปชาโนติฯ

คาถาสุ สมถวิปสฺสนาธมฺมํ อารมิตพฺพฏฺฐาน อาราโม เอตสฺสาติ **ธมฺมาราโม**ฯ ตสฺมึเยว ธมฺเม รโตติ **ธมฺมรโต**ฯ ตเสฺสว ธมฺมสฺส ปุนปฺปุนํ วิจินฺตนโต **ธมฺมํ อนุวิจินฺตยํ** ตํ ธมฺมํ อาวชฺชโนฺต, มนสิ กโรโนฺตติ อโตฺถฯ **อนุสฺสร**นฺติ ตเมว ธมฺมํ อุปรูปริภาวนาวเสน อนุสฺสรโนฺตฯ อถ วา วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา ปเรสํ เทสนาวเสน สีลาทิธโมฺม อารมิตพฺพฏฺฐาน อาราโม เอตสฺสาติ **ธมฺมาราโม**ฯ ตเถว ตสฺมึ ธมฺเม รโต อภิรโตติ **ธมฺมรโต**ฯ เตสํเยว สีลาทิธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสโนฺต กามวิตกฺกาทีนํ โอกาสํ อทตฺวา เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทิธมฺมํเยว อนุวิจินฺตนโต **ธมฺมํ อนุวิจินฺตยํ** ฯ ตทุภยํ วา ปน โอฬาริกโต ทหโนฺต อชฺฌุเปกฺขิตฺวา สมถวิปสฺสนาธมฺมมเมว อุปรูปริ ภาวนาวเสน อนุสฺสรโนฺต อนุพฺรูหนวเสน ปวเตฺตโนฺตฯ **สทฺธมฺมา**ติ สตฺตตึสปฺปเภทา โพธิปกฺขิยธมฺมา นววิธโลกุตฺตรธมฺมา จ **น ปริหายติ,** น จิรเสฺสว ตํ อธิคจฺฉตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ตสฺส อนุสฺสรณวิธึ ทเสฺสโนฺต **“จรํ วา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จรํ วา**ติ ภิกฺขาจารวเสน จงฺกมนวเสน จ จรโนฺต วาฯ **ยทิ วา ติฏฺฐ**นฺติ ติฏฺฐโนฺต วา **นิสิโนฺน** วา, **อุท วา สย**นฺติ สยโนฺต วาฯ เอวํ จตูสุปิ อิริยาปเถสุฯ **อชฺฌตฺตํ สมยํ จิตฺต**นฺติ ยถาวุเตฺต กมฺมฏฺฐานสงฺขาเต โคจรชฺฌเตฺต อตฺตโน จิตฺตํ ราคาทิกิเลสานํ วูปสมนวเสน ปชหนวเสน สมยํ สเมโนฺตฯ **สนฺติเมวาธิคจฺฉตี**ติ อจฺจนฺตสนฺตึ นิพฺพานเมว ปาปุณาตีติฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อนฺธกรณสุตฺตวณฺณนา

๘๗. อฏฺฐเม **อกุสลวิตกฺกา**ติ อโกสลฺลสมฺภูตา วิตกฺกาฯ **อนฺธกรณา**ติอาทีสุ ยสฺส สยํ อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ ยถาภูตทสฺสนนิวารเณน อนฺธํ กโรนฺตีติ **อนฺธกรณา**ฯ น ปญฺญาจกฺขุํ กโรนฺตีติ **อจกฺขุกรณา**ฯ อญฺญาณํ กโรนฺตีติ **อญฺญาณกรณาฯ ปญฺญานิโรธิกา**ติ กมฺมสฺสกตาปญฺญา, ฌานปญฺญา, วิปสฺสนาปญฺญาติ อิมา ติโสฺส ปญฺญา อปฺปวตฺติกรเณน นิโรเธนฺตีติ ปญฺญานิโรธิกาฯ อนิฏฺฐผลทายกตฺตา ทุกฺขสงฺขาตสฺส วิฆาตสฺส ปเกฺข วตฺตนฺตีติ **วิฆาตปกฺขิกา**ฯ กิเลสนิพฺพานํ น สํวตฺตยนฺตีติ **อนิพฺพานสํวตฺตนิกา**ฯ

กามวิตโกฺกติ กามปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺกฯ โส หิ กิเลสกามสหิโต หุตฺวา วตฺถุกาเมสุ ปวตฺตติฯ พฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **พฺยาปาทวิตโกฺก**ฯ วิหึสาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **วิหึสาวิตโกฺก**ฯ อิเม เทฺว จ สเตฺตสุปิ สงฺขาเรสุปิ อุปฺปชฺชนฺติฯ กามวิตโกฺก หิ ปิยมนาเป สเตฺต วา สงฺขาเร วา วิตเกฺกนฺตสฺส อุปฺปชฺชติ, พฺยาปาทวิตโกฺก อปฺปิเย อมนาเป สเตฺต วา สงฺขาเร วา กุชฺฌิตฺวา โอโลกนกาลโต ปฏฺฐาย ยาว นาสนา อุปฺปชฺชติ, วิหึสาวิตโกฺก สงฺขาเรสุ น อุปฺปชฺชติ, สงฺขารา ทุกฺขาเปตพฺพา นาม นตฺถิ, ‘‘อิเม สตฺตา หญฺญนฺตุ วา พชฺฌนฺตุ วา อุจฺฉิชฺชนฺตุ วา วินสฺสนฺตุ วา มา วา อเหสุ’’นฺติ จินฺตนกาเล ปน สเตฺตสุ อุปฺปชฺชติฯ

อิเมเยว ปน กามสงฺกปฺปาทโยฯ อตฺถโต หิ กามวิตกฺกาทีนํ กามสงฺกปฺปาทีนญฺจ นานากรณํ นตฺถิ, ตํสมฺปยุตฺตา ปน สญฺญาทโย กามสญฺญาทโยฯ กามธาตุอาทีนํ ปน ยสฺมา ปาฬิยํ –

> ‘‘กามปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก…เป.… มิจฺฉาสงฺกโปฺป, อยํ วุจฺจติ กามธาตุ, สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมา กามธาตุฯ พฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก…เป.… มิจฺฉาสงฺกโปฺป, อยํ วุจฺจติ พฺยาปาทธาตุฯ ทสสุ อาฆาตวตฺถูสุ จิตฺตสฺส อาฆาโต ปฏิฆา

โต…เป…. อนตฺตมนตา จิตฺตสฺส, อยํ วุจฺจติ พฺยาปาทธาตุฯ วิหึสาปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก มิจฺฉาสงฺกโปฺป , อยํ วุจฺจติ วิหึสาธาตุฯ อิเธกโจฺจ ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา รชฺชุยา วา อญฺญตรญฺญตเรน สเตฺต วิเหเฐติ, อยํ วิหึสาธาตู’’ติ (วิภ. ๑๘๒, ๙๑๐) –

อาคตตฺตา วิเสโส ลพฺภติฯ

ตตฺถ เทฺว กถา สพฺพสงฺคาหิกา จ อสมฺภินฺนา จฯ ตตฺถ กามธาตุยา คหิตาย อิตรา เทฺวปิ คหิตา นาม โหนฺติฯ ตโต ปน นีหริตฺวา อยํ พฺยาปาทธาตุ, อยํ วิหึสาธาตูติ ทเสฺสตีติ อยํ สพฺพสงฺคาหิกา นามฯ กามธาตุํ กเถโนฺต ปน ภควา พฺยาปาทธาตุํ พฺยาปาทธาตุฎฺฐาเน , วิหึสาธาตุํ วิหึสาธาตุฎฺฐาเน ฐเปตฺวาว อวเสสํ กามธาตุ นามาติ กเถสีติ อยํ อสมฺภินฺนกถา นามฯ

สุกฺกปเกฺข วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เนกฺขมฺมปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **เนกฺขมฺมวิตโกฺก**ฯ โส อสุภปุพฺพภาเค กามาวจโร โหติ, อสุภชฺฌาเน รูปาวจโร, ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตโรฯ อพฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **อพฺยาปาทวิตโกฺก**ฯ โส เมตฺตาปุพฺพภาเค กามาวจโร โหติ, เมตฺตาฌาเน รูปาวจโร, ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตโรฯ อวิหึสาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **อวิหึสาวิตโกฺก**ฯ โส กรุณาปุพฺพภาเค กามาวจโร, กรุณาชฺฌาเน รูปาวจโร, ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตโรฯ ยทา ปน อโลโภ สีสํ โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา โหนฺติฯ ยทา เมตฺตา สีสํ โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา โหนฺติฯ ยทา กรุณา สีสํ โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา โหนฺติฯ

อิเมเยว ปน เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทโยฯ อตฺถโต หิ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทีนํ เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทีนญฺจ นานากรณํ นตฺถิ, ตํสมฺปยุตฺตา ปน สญฺญาทโย เนกฺขมฺมสญฺญาทโยฯ เนกฺขมฺมธาตุอาทีนํ ปน ยสฺมา ปาฬิยํ –

‘‘เนกฺขมฺมปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก สงฺกโปฺป, อยํ วุจฺจติ เนกฺขมฺมธาตุ, สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา เนกฺขมฺมธาตุฯ อพฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก สงฺกโปฺป, อยํ วุจฺจติ อพฺยาปาทธาตุฯ ยา สเตฺตสุ เมตฺติ เมตฺตายนา เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ , อยํ วุจฺจติ อพฺยาปาทธาตุฯ อวิหึสาปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก สงฺกโปฺป – อยํ วุจฺจติ อวิหึสาธาตุฯ ยา สเตฺตสุ กรุณา กรุณายนา กรุณาเจโตวิมุตฺติ – อยํ วุจฺจติ อวิหึสาธาตู’’ติฯ (วิภ. ๑๘๒) –

อาคตตฺตา วิเสโส ลพฺภติฯ อิธาปิ สพฺพสงฺคาหิกา, อสมฺภินฺนาติ เทฺว กถา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

คาถาสุ **วิตกฺกเย**ติ วิตเกฺกยฺยฯ **นิรากเร**ติ อตฺตโน สนฺตานโต นีหเรยฺย วิโนเทยฺย, ปชเหยฺยาติ อโตฺถฯ **สเว วิตกฺกานิ วิจาริตานิ, สเมติ วุฎฺฐีว รชํ สมูหต**นฺติ ยถา นาม คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปถวิยํ สมูหตํ สมนฺตโต อุฎฺฐิตํ รชํ มหโต อกาลเมฆสฺส วสฺสโต วุฎฺฐิ ฐานโส วูปสเมติ, เอวเมว โส โยคาวจโร วิตกฺกานิ มิจฺฉาวิตเกฺก จ วิจาริตานิ ตํสมฺปยุตฺตวิจาเร จ สเมติ วูปสเมติ สมุจฺฉินฺทติฯ ตถาภูโต จ **วิตกฺกูปสเมน เจตสา** สเพฺพสํ มิจฺฉาวิตกฺกานํ อุป

สมนฺโต วิตกฺกูปสเมน อริยมคฺคจิเตฺตนฯ **อิเธว** ทิเฏฺฐว ธเมฺม, **สนฺติปทํ** นิพฺพานํ, **สมชฺฌคา** สมธิคโต โหตีติฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อนฺตรามลสุตฺตวณฺณนา

๘๘. นวเม **อนฺตรามลา**ติ เอตฺถ **อนฺตรา**สโทฺท –

‘‘นทีตีเรสุ สณฺฐาเน, สภาสุ รถิยาสุ จ;
ชนา สงฺคมฺม มเนฺตนฺติ, มญฺจ ตญฺจ กิมนฺตร’’นฺติฯ –

อาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๒๘) การเณ อาคโตฯ ‘‘อทฺทสา มํ, ภเนฺต, อญฺญตรา อิตฺถี วิชฺชนฺตริกาย ภาชนํ โธวนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๔๙) ขเณฯ ‘‘อปิจายํ ตโปทา ทฺวินฺนํ มหานิรยานํ อนฺตริกาย อาคจฺฉตี’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๓๑) วิวเรฯ

‘‘ปีตวเตฺถ ปีตธเช, ปีตาลงฺการภูสิเต;
ปีตนฺตราหิ วคฺคูหิ, อปิฬนฺธาว โสภสี’’ติฯ –

อาทีสุ (วิ. ว. ๖๕๘) อุตฺตริสาฏเกฯ ‘‘ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา’’ติอาทีสุ (อุทา. ๒๐) จิเตฺตฯ อิธาปิ จิเตฺต เอว ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺมา อนฺตเร จิเตฺต ภวา **อนฺตรา**ฯ ยสฺมิํ สนฺตาเน อุปฺปนฺนา, ตสฺส มลินภาวกรณโต **มลา**ฯ ตตฺถ มลํ นาม ทุวิธํ – สรีรมลํ, จิตฺตมลนฺติฯ เตสุ สรีรมลํ เสทชลฺลิกาทิ สรีเร นิพฺพตฺตํ, ตตฺถ ลคฺคํ อาคนฺตุกรชญฺจ, ตํ อุทเกนปิ นีหรณียํ, น ตถา สํกิเลสิกํฯ จิตฺตมลํ ปน ราคาทิสํกิเลสิกํ, ตํ อริยมเคฺคเหว นีหรณียํฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

‘‘รูเปน สํกิลิเฏฺฐน, สํกิลิสฺสนฺติ มาณวา;
รูเป สุเทฺธ วิสุชฺฌนฺติ, อนกฺขาตํ มเหสินาฯ

‘‘จิเตฺตน สํกิลิเฏฺฐน, สํกิลิสฺสนฺติ มาณวา;
จิเตฺต สุเทฺธ วิสุชฺฌนฺติ, อิติ วุตฺตํ มเหสินา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖);

เตนาห ภควา ‘‘จิตฺตสํกิเลสา, ภิกฺขเว, สตฺตา สํกิลิสฺสนฺติ, จิตฺตโวทานา วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๐๐)ฯ ตสฺมา ภควา อิธาปิ จิตฺตมลวิโสธนาย ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต ‘‘ตโยเม, ภิกฺขเว, อนฺตรามลา’’ติ อาหฯ

ยถา เจเต โลภาทโย สตฺตานํ จิเตฺต อุปฺปชฺชิตฺวา มลินภาวกรา นานปฺปการสํกิเลสวิธายกาติ อนฺตรามลา, เอวํ เอกโต ภุญฺชิตฺวา, เอกโต สยิตฺวา, โอตารคเวสี อมิตฺตสตฺตุ วิย จิเตฺต เอว อุปฺปชฺชิตฺวา สตฺตานํ นานาวิธอนตฺถาวหา, นานปฺปการทุกฺขนิพฺพตฺตกาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อนฺตราอมิตฺตา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ มิตฺตปฏิปกฺขโต **อมิตฺตา,** สปตฺตกิจฺจกรณโต **สปตฺตา,** หิํสนโต **วธกา,** อุชุวิปจฺจนีกโต **ปจฺจตฺถิกา**ฯ

ตตฺถ ทฺวีหิ อากาเรหิ โลภาทีนํ อมิตฺตาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ เวรีปุคฺคโล หิ อนฺตรํ ลภมาโน อตฺตโน เวริสฺส สเตฺถน วา สีสํ ปาเตติ, อุปาเยน วา มหนฺตํ อนตฺถํ อุปฺปาเทติฯ อิเม จ

โลภาทโย ปญฺญาสิรปาตเนน โยนิสมฺปฏิปาทเนน จ ตาทิสํ ตโต พลวตรํ อนตฺถํ นิพฺพเตฺตนฺติฯ กถํ? จกฺขุทฺวารสฺมิญฺหิ อิฏฺฐาทีสุ อารมฺมเณสุ อาปาถคเตสุ ยถารหํ ตานิ อารพฺภ โลภาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, เอตฺตาวตาสฺส ปญฺญาสิรํ ปาติตํ นาม โหติฯ โสตทฺวาราทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ ตาว ปญฺญาสิรปาตนโต อมิตฺตาทิสทิสตา เวทิตพฺพาฯ โลภาทโย ปน กมฺมนิทานา หุตฺวา อณฺฑชชาทิเภทา จตโสฺส โยนิโย อุปเนนฺติฯ ตสฺส โยนิอุปคมนมูลกานิ ปญฺจวีสติ มหาภยานิ ทฺวตฺตึส กมฺมกรณานิ จ อาคตาเนว โหนฺติฯ เอวํ โยนิสมฺปฏิปาทนโตปิ เนสํ อมิตฺตาทิสทิสตา เวทิตพฺพาฯ อิติ โลภาทโย อมิตฺตาทิสทิสตาย จิตฺตสมฺภูตตาย จ ‘‘อนฺตราอมิตฺตา’’ติอาทินา วุตฺตาฯ อปิจ อมิเตฺตหิ กาตุํ อสกฺกุเณยฺยํ โลภาทโย กโรนฺติ, อมิตฺตาทิภาโว จ โลภาทีหิ ชายตีติ เตสํ อมิตฺตาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ทิโส ทิสํ ยนฺตํ กยิรา, เวรี วา ปน เวรินํ;
> มิจฺฉาปณิหิตํ จิตฺตํ, ปาปิโย นํ ตโต กเร’’ติฯ (ธ. ป. ๔๒; อุทา. ๓๓);

คาถาสุ อตฺตโน ปเรสญฺจ อนตฺถํ ชเนตีติ **อนตฺถชนโน**ฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยทปิ ลุโทฺธ อภิสงฺขโรติ กาเยน วาจาย มนสา ตทปิ อกุสลํ; ยทปิ ลุโทฺธ โลเภน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต ปรสฺส อสตา ทุกฺขํ อุปฺปาเทติ วเธน วา พเนฺธน วา ชานิยา วา ครหาย วา ปพฺพาชนาย วา พลวมฺหิ พลโตฺถ อิติ, ตทปิ อกุสลํ, อิติสฺสเม โลภชา โลภนิทานา โลภสมุทยา โลภปจฺจยา อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๗๐)ฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ –

> ‘‘รโตฺต โข, พฺราหฺมณ, ราเคน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ, ปรพฺยาพาธายปิ เจเตติ, อุภยพฺยาพาธายปิ เจเตติ, เจตสิกมฺปิ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๓.๕๔)ฯ

จิตฺตปฺปโกปโนติ จิตฺตสโงฺขภโนฯ โลโภ หิ โลภนีเย วตฺถุสฺมึ อุปฺปชฺชมาโน จิตฺตํ โขเภโนฺต ปโกเปโนฺต วิปริณาเมโนฺต วิการํ อาปาเทโนฺต อุปฺปชฺชติ, ปสาทาทิวเสน ปวตฺติตุํ น เทติฯ **ภยมนฺตรโต ชาตํ, ตํ ชโน นาวพุชฺฌตี**ติ ตํ โลภสงฺขาตํ อนฺตรโต อพฺภนฺตเร อตฺตโน จิเตฺตเยว ชาตํ อนตฺถชนนจิตฺตปฺปโกปนาทึ ภยํ ภยเหตุํ อยํ พาลมหาชโน นาวพุชฺฌติ น ชานาตีติฯ

ลุโทฺธ อตฺถํ น ชานาตีติ อตฺตตฺถปรตฺถาทิเภทํ อตฺถํ หิตํ ลุทฺธปุคฺคโล ยถาภูตํ น ชานาติฯ **ธมฺมํ น ปสฺสตี**ติ ทสกุสลกมฺมปถธมฺมมฺปิ ลุโทฺธ โลเภน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต น ปสฺสติ ปจฺจกฺขโต น ชานาติ, ปเคว อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘รโตฺต โข, พฺราหฺมณ, ราเคน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต อตฺตตฺถมฺปิ ยถาภูตํ น ปชานาติ, ปรตฺถมฺปิ ยถาภูตํ น ปชานาติ, อุภยตฺถมฺปิ ยถาภูตํ น ปชานาตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๓.๕๕)ฯ

อนฺธตมนฺติ อนฺธภาวกรํ ตมํฯ **ยนฺ**ติ ยตฺถฯ ภุมฺมเตฺถ หิ เอตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ ยสฺมึ กาเล โลโภ สหเต อภิภวติ นรํ, อนฺธตมํ ตทา โหตีติฯ **ยนฺ**ติ วา การณวจนํฯ ยสฺมา โลโภ อุปฺปชฺชมาโน นรํ สหเต อภิภวติ, ตสฺมา อนฺธตมํ ตทา โหตีติ โยชนา, ย-ต-สทฺทานํ เอกนฺตสมฺ

พนฺธภาวโตฯ อถ วา **ยนฺ**ติ กิริยาปรามสนํ, ‘‘โลโภ สหเต’’ติ เอตฺถ ยเทตํ โลภสฺส สหนํ อภิภวนํ วุตฺตํฯ เอตํ อนฺธภาวกรสฺส ตมสฺส คมนํ อุปฺปาโทติ อโตฺถฯ อถ วา ยํ นรํ โลโภ สหเต อภิภวติ, ตสฺส อนฺธตมํ ตทา โหติ, ตโต จ ลุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, ลุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

โย จ โลภํ ปหนฺตฺวานาติ โย ปุพฺพภาเค ตทงฺควเสน วิกฺขมฺภนวเสน จ ยถารหํ สมถวิปสฺสนาหิ โลภํ ปชหิตฺวา ตถา ปชหนเหตุ **โลภเนเยฺย** ทิเพฺพปิ รูปาทิเก อุปฎฺฐิเต **น ลุพฺภติ,** พลววิปสฺสนานุภาเวน **โลโภ ปหียเต ตมฺหา**ติ ตสฺมา อริยปุคฺคลา อริยมเคฺคน โลโภ ปหียติ ปชหียติ, อจฺจนฺตเมว ปริจฺจชียติฯ ยถา กึ? **อุทพินฺทูว โปกฺขรา**ติ ปทุมินิปณฺณโต อุทกพินฺทุ วิยฯ เสสคาถานมฺปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตถา โทสสฺส –

‘‘ยทปิ ทุโฎฺฐ อภิสงฺขโรติ กาเยน วาจาย มนสา ตทปิ อกุสลํ; ยทปิ ทุโฎฺฐ โทเสน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต ปรสฺส อสตา ทุกฺขํ อุปฺปาเทติ วเธน วา พเนฺธน วา ชานิยา วา ครหาย วา ปพฺพาชนาย วา พลวมฺหิ พลโตฺถ อิติ, ตทปิ อกุสลํฯ อิติสฺสเม โทสชา โทสนิทานา โทสสมุทยา โทสปจฺจยา อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๗๐)ฯ

ตถา –

‘‘ทุโฎฺฐ โข, พฺราหฺมณ, โทเสน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ, ปรพฺยาพาธายปิ เจเตติ, อุภยพฺยาพาธายปิ เจเตติ เจตสิกมฺปิ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฎิสํเวเทตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๕๕)ฯ

ตถา –

‘‘ทุโฎฺฐ โข, พฺราหฺมณ, โทเสน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต อตฺตตฺถมฺปิ ยถาภูตํ น ปชานาติ , ปรตฺถมฺปิ ยถาภูตํ น ปชานาติ, อุภยตฺถมฺปิ ยถา ภูตํ น ปชานาตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๕๕) –

อาทิสุตฺตปทานุสาเรน อนตฺถชนนตา อตฺถหานิเหตุตา จ เวทิตพฺพาฯ

ตถา โมหสฺส ‘‘ยทปิ มูโฬฺห อภิสงฺขโรติ กาเยน วาจาย มนสา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๓.๗๐), ‘‘มูโฬฺห โข, พฺราหฺมณ, โมเหน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตตี’’ติอาทินา(อ. นิ. ๓.๕๕), ‘‘อตฺตตฺถมฺปิ ยถาภูตํ น ปชานาตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๓.๕๕) จ อาคตสุตฺตปทานุสาเรน เวทิตพฺพาฯ

ตาลปกฺกํว พนฺธนาติ ตาลผลํ วิย อุสฺมุปฺปาเทน วณฺฎโต, ตติยมคฺคญาณุปฺปาเทน ตสฺส จิตฺตโต โทโส ปหียติ, ปริจฺจชียตีติ อโตฺถฯ **โมหํ วิหนฺติ โส สพฺพนฺ**ติ โส อริยปุคฺคโล สพฺพํ อนวเสสํ โมหํ จตุตฺถมเคฺคน วิหนฺติ วิธมติ สมุจฺฉินฺทติฯ **อาทิโจฺจวุทยํ ตม**นฺติ อาทิโจฺจ วิย อุทยํ อุคฺคจฺฉโนฺต ตมํ อนฺธการํฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. เทวทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๙. ทสเม **ตีหิ, ภิกฺขเว, อสทฺธมฺเมหิ อภิภูโต**ติ กา อุปฺปตฺติ? เทวทตฺเต หิ อวีจิมหานิรยํ ปวิฏฺเฐ เทวทตฺตปกฺขิยา อญฺญติตฺถิยา จ ‘‘สมเณน โคตเมน อภิสปิโต เทวทตฺโต ปถวึ ปวิโฏฺฐ’’ติ อพฺภาจิกฺขึสุฯ ตํ สุตฺวา สาสเน อนภิปฺปสนฺนา มนุสฺสา ‘‘สิยา นุ โข เอตเทวํ, ยถา อิเม ภณนฺตี’’ติ อาสงฺกํ อุปฺปาเทสุํฯ ตํ ปวตฺตึ ภิกฺขู ภควโต อาโรเจสุํฯ อถ ภควา ‘‘น, ภิกฺขเว, ตถาคตา กสฺสจิ อภิสปํ เทนฺติ, ตสฺมา น เทวทตฺโต มยา อภิสปิโต, อตฺตโน กมฺมเนว นิรยํ ปวิโฏฺฐ’’ติ วตฺวา เตสํ มิจฺฉาคาหํ ปฏิเสเธนฺโต อิมาย อฏฺฐุปฺปตฺติยา อิทํ สุตฺตํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อสทฺธมฺเมหี**ติ อสตํ ธมฺเมหิ, อสเนฺตหิ วา ธมฺเมหิฯ **อเตกิโจฺฉ**ติ พุเทฺธหิปิ อนิวตฺตนียตฺตา อวีจินิพฺพตฺติยา ติกิจฺฉาภาวโต อเตกิโจฺฉ, อติกิจฺฉนีโยติ อโตฺถฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนาธิปฺปาเยน ปวตฺตา ปาปา อิจฺฉา เอตสฺสาติ ปาปิโจฺฉ, ตสฺส ภาโว **ปาปิจฺฉตา** , ตายฯ ‘‘อหํ พุโทฺธ ภวิสฺสามิ, สงฺฆํ ปริหริสฺสามี’’ติ ตสฺส อิจฺฉา อุปฺปนฺนาฯ โกกาลิกาทโย ปาปา ลามกา มิตฺตา เอตสฺสาติ ปาปมิโตฺต, ตสฺส ภาโว **ปาปมิตฺตตา,** ตายฯ **อุตฺตริกรณีเย**ติ ฌานาภิญฺญาหิ อุตฺตริกรณีเย อธิคนฺตเพฺพ มคฺคผเล อนธิคเต สติ เอว, ตํ อนธิคนฺตฺวาติ อโตฺถฯ **โอรมตฺตเกนา**ติ อปฺปมตฺตเกน ฌานาภิญฺญามเตฺตนฯ **วิเสสาธิคเมนา**ติ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคเมนฯ **อนฺตรา**ติ เวมเชฺฌฯ **โวสานํ อาปาที**ติ อกตกิโจฺจว สมาโน ‘‘กตกิโจฺจมฺหี’’ติ มญฺญมาโน สมณธมฺมโต วิคมํ อาปชฺชิฯ อิติ ภควา อิมินา สุเตฺตน วิเสสโต ปุถุชฺชนภาเว อาทีนวํ ปกาเสสิ ภาริโย ปุถุชฺชนภาโว, ยตฺร หิ นาม ฌานาภิญฺญาปริโยสานา สมฺปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวาปิ อเนกานตฺถาวหํ นานาวิธํ ทุกฺขเหตุํ อสนฺตคุณสมฺภาวนํ อสปฺปุริสสํสคฺคํ อาลสิยานุโยคญฺจ อวิชหเนฺต อวีจิมฺหิ กปฺปฏฺฐิยํ อเตกิจฺฉํ กิพฺพิสํ ปสวิสฺสตีติฯ

คาถาสุ **มา**ติ ปฏิเสเธ นิปาโตฯ **ชาตู**ติ เอกํเสนฯ **โกจี**ติ สพฺพสงฺคาหกวจนํฯ **โลกสฺมิน฿**ติ สตฺตโลเกฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘อิมสฺมึ สตฺตโลเก โกจิ ปุคฺคโล เอกํเสน ปาปิโจฺฉ มา โหตู’’ติฯ **ตทมินาปิ ชานาถ, ปาปิจฺฉานํ ยถา คตี**ติ ปาปิจฺฉานํ ปุคฺคลานํ ยถา คติ ยาทิสี นิปฺผตฺติ, ยาทิโส อภิสมฺปราโย, ตํ อิมินาปิ การเณน ชานาถาติ เทวทตฺตํ นิทเสฺสเนฺต เอว มาหฯ **ปณฺฑิโตติ สมญฺญาโต**ติ ปริยตฺติพาหุสเจฺจน ปณฺฑิโตติ ญาโตฯ **ภาวิตโตฺตติ สมฺมโต**ติ ฌานาภิญฺญาหิ ภาวิตจิโตฺตติ สมฺภาวิโตฯ ตถา หิ โส ปุเพฺพ ‘‘มหิทฺธิโก โคธิปุโตฺต, มหานุภาโว โคธิปุโตฺต’’ติ ธมฺมเสนาปตินาปิ ปสํสิโต อโหสิฯ **ชลํว ยสสา อฏฺฐา, เทวทโตฺตติ วิสฺสุโต**ติ อตฺตโน กิตฺติยา ปริวาเรน ชลเนฺต วิย โอภาเสเนฺต วิย ฐิโต เทวทโตฺตติ เอวํ วิสฺสุโต ปากโฏ อโหสิฯ **‘‘เม สุตฺต’’**นฺติปิ ปาโฐ, มยา สุตํ สุตมตฺตํ, กติปาเหเนว อตถาภูตตฺตา ตสฺส ตํ ปณฺฑิจฺจาทิ สวนมตฺตเมวาติ อโตฺถฯ

โส สมานมนุจิโณฺณ, อาสชฺช นํ ตถาคตนฺติ โส เอวํภูโต เทวทโตฺต ‘‘พุโทฺธปิ สกฺยปุโตฺต, อหมฺปิ สกฺยปุโตฺต, พุโทฺธปิ สมโณ, อหมฺปิ สมโณ, พุโทฺธปิ อิทฺธิมา, อหมฺปิ อิทฺธิมา, พุโทฺธปิ ทิพฺพจกฺขุโก, อหมฺปิ ทิพฺพจกฺขุโก, พุโทฺธปิ ทิพฺพโสตโก, อหมฺปิ ทิพฺพโสตโก, พุโทฺธปิ เจโตปริยญาณลาภี, อหมฺปิ เจโตปริยญาณลาภี, พุโทฺธปิ อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺน ธเมฺม ชานาติ, อหมฺปิ เต ชานามี’’ติ อตฺตโน ปมาณํ อชานิตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธํ อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนน สมานํ อาปชฺชเนฺต ‘‘อิทานาหํ พุโทฺธ ภวิสฺสามิ, ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามี’’ติ อภิมารปโยชนา ตถาคตํ อาสชฺช อาสาเทตฺวา วิเหเฐตฺวาฯ ‘‘ปมาทมนุชีโน’’ติปิ ปฐนฺติฯ ตสฺสโตฺถ ‘‘วุตฺตนเยน ปมาทํ อาปชฺชเนฺต ปมาทํ นิสฺสาย ภควตา สทฺธึ ยุคคฺคาหจิตฺ

ตุปฺปาเทน สเหว ฌานาภิญฺญาหิ อนุชีโน ปริหีโน''ติฯ **อวีจินิรยํ ปโตฺต, จตุทฺวารํ ภยานกนฺ**ติ ชาลานํ ตตฺถ อุปฺปนฺนสตฺตานํ วา นิรนฺตรตาย ''อวีจี''ติ ลทฺธนามํ จตูสุ ปเสฺสสุ จตุมหาทฺวารโยเคน จตุทฺวารํ อติภยานกํ มหานิรยํ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน ปโตฺตฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ''จตุกฺกโณฺณ จตุทฺวาโร, วิภโตฺต ภาคโส มิโต;
> อโยปาการปริยโนฺต, อยสา ปฏิกุชฺชิโตฯ
>
> ''ตสฺส อโยมยา ภูมิ, ชลิตา เตชสา ยุตา;
> สมนฺตา โยชนสตํ, ผริตฺวา ติฏฺฐติ สพฺพทา''ติฯ (ม. นิ. ๓.๒๕๐; อ. นิ. ๓.๓๖; เป. ว. ๖๙๓-๖๙๔; ชา. ๒.๑๙.๘๖-๘๗);

อทุฏฺฐสฺสาติ อทุฏฺฐจิตฺตสฺสฯ **ทุเพฺภ**ติ ทูเสยฺยฯ **ตเมว ปาปํ ผุสตี**ติ ตเมว อทุฏฺฐทุพฺภึ ปาปปุคฺคลํ ปาปํ นิหีนํ ปาปผลํ ผุสติ ปาปุณาติ อภิภวติฯ **เภสฺมา**ติ วิปุลภาเวน คมฺภีรภาเวน จ ภึสาเปโนฺต วิย, วิปุลคมฺภีโรติ อโตฺถฯ **วาเทนา**ติ โทเสนฯ **วิหึสตี**ติ พาธติ อาสาเทติฯ **วาโท ตมฺหิ น รูหตี**ติ ตสฺมึ ตถาคเต ปเรน อาโรปิยมาโน โทโส น รุหติ, น ติฏฺฐติ, วิสกุโมฺภ วิย สมุทฺทสฺส, น ตสฺส วิการํ ชเนตีติ อโตฺถฯ

เอวํ ฉหิ คาถาหิ ปาปิจฺฉตาทิสมนฺนาคตสฺส นิรยูปคภาวทสฺสเนน ทุกฺขโต อปริมุตฺตตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตปฺปฏิปกฺขธมฺมสมนฺนาคตสฺส ทุกฺขกฺขยํ ทเสฺสโนฺต **''ตาทิสํ มิตฺต''**นฺติ โอสานคาถมาหฯ ตเสฺสโตฺถ – **ยสฺส** สมฺมา ปฏิปนฺนสฺส **มคฺคานุโค** ปฏิปตฺติมคฺคํ อนุคโต สมฺมา ปฏิปโนฺน อปฺปิจฺฉตาทิคุณสมนฺนาคเมน สกลวฏฺฏทุกฺขสฺส **ขยํ** ปริโยสานํ ปาปุเณยฺยฯ ตาทิสํ พุทฺธํ วา พุทฺธสาวกํ วา **ปณฺฑิโต** สปฺปโญฺญ, อตฺตโน **มิตฺตํ กุเพฺพถ** เตน เมตฺติกํ กเรยฺย, **ตญฺจ เสเวยฺย** ตเมว ปยิรุปาเสยฺยาติฯ

อิติ อิมสฺมึ วเคฺค ฉฏฺฐสตฺตมสุเตฺตสุ วิวฏฺฏํ กถิตํ, อิตเรสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจมวโคฺค

๑. อคฺคปฺปสาทสุตฺตวณฺณนา

๙๐. ปญฺจมวคฺคสฺส ปฐเม **อคฺคปฺปสาทา**ติ เอตฺถ อยํ **อคฺค**สโทฺท อาทิโกฏิโกฏฺฐาสเสฏฺฐสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ''อชฺชตเคฺค, สมฺม โทวาริก, อาวรามิ ทฺวารํ นิคณฺฐานํ นิคณฺฐีนํ (ม. นิ. ๒.๗๐)ฯ อชฺชตเคฺค ปาณุเปตํ สรณํ คต''นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๕๐; ปารา. ๑๕) จ อาทีสุ อาทิมฺหิ ทิสฺสติฯ ''เตเนว องฺคุลเคฺคน ตํ องฺคุลคฺคํ ปรามเสยฺย (กถา. ๔๔๑)ฯ อุจฺฉคฺคํ เวฬคฺค''นฺติ จ อาทีสุ โกฏิยํฯ ''อมฺพิลคฺคํ วา มธุรคฺคํ วา ติตฺตกคฺคํ วา (สํ. นิ. ๕.๓๗๔)ฯ อนุชานามิ, ภิกฺขเว, วิหารเคฺคน วา ปริเวณเคฺคน วา ภาเชตุ''นฺติ (จูฬว. ๓๑๘) จ อาทีสุ โกฏฺฐาเสฯ ''อยํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อโคฺค จ เสโฏฺฐ จ อุตฺตโม จ ปวโร จ (อ. นิ. ๔.๙๕)ฯ อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺสา''ติ จ อาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๑; ม. นิ. ๓.๒๐๗) เสเฏฺฐฯ สฺวายมิธาปิ เสเฏฺฐเยว ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺมา อเคฺคสุ เสเฏฺฐสุ ปสาทา, อคฺคภูตา เสฏฺฐภูตา วา ปสาทา อคฺคปฺปสาทาติ อโตฺถฯ

ปฺริมสฺมิญฺจ อเตฺถ อคฺคสเทฺทน พุทฺธาทิรตนตฺตยํ วุจฺจติฯ เตสุ ภควา ตาว อสทิสเฏฺฐน, คุณวิสิฏฺฐเฏฺฐน, อสมสมเฏฺฐน จ อโคฺคฯ โส หิ มหาภินีหารํ ทสนฺนํ ปารมีนํ ปวิจยญฺจ อาทิํ กตฺวา เตหิ โพธิสมฺภารคุเณหิ เจว พุทฺธคุเณหิ จ เสสชเนหิ อสทิโสติ อสทิสเฏฺฐน อโคฺคฯ เย จสฺส คุณา มหากรุณาทโย, เต เสสสตฺตานํ คุเณหิ วิสิฏฺฐาติ คุณวิสิฏฺฐเฏฺฐนปิ สพฺพสตฺตุตฺตมตาย อโคฺคฯ เย ปน ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพสเตฺตหิ อสมา, เตหิ สทฺธิํ อยเมว รูปกายคุเณหิ เจว ธมฺมกายคุเณหิ จ สโมติ อสมสมเฏฺฐนปิ อโคฺคฯ ตถา ทุลฺลภปาตุภาวโต อจฺฉริยมนุสฺสภาวโต พหุชนหิตสุขาวหโต อทุติยอสหายาทิภาวโต จ ภควา โลเก อโคฺคติ วุจฺจติฯ ยถาห –

“เอกปุคฺคลสฺส , ภิกฺขเว, ปาตุภาโว ทุลฺลโภ โลกสฺมิํ, กตมสฺส เอกปุคฺคลสฺส? ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

“เอกปุคฺคโล , ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ อจฺฉริยมนุโสฺสฯ

“เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ พหุชน…เป.… สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ

“เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ, อทุติโย อสหาโย อปฺปฏิโม อปฺปฏิสโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโล อสโม อสมสโม ทฺวิปทานํ อโคฺคฯ กตโม เอกปุคฺคโล? ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ”ติ (อ. นิ. ๑.๑๗๐-๑๗๒, ๑๗๔)ฯ

ธมฺมสงฺฆาปิ อญฺญธมฺมสเงฺฆหิ อสทิสเฏฺฐน วิสิฏฺฐคุณตาย ทุลฺลภปาตุภาวาทินา จ อคฺคาฯ ตถา หิ เตสํ สฺวากฺขาตตาทิสุปฺปฏิปนฺนตาทิคุณวิเสเสหิ อญฺญธมฺมสงฺฆา สทิสา อปฺปตรนิหีนา วา นตฺถิ, กุโต เสฏฺฐาฯ สยเมว จ ปน เตหิ วิสิฏฺฐคุณตาย เสฏฺฐาฯ ตถา ทุลฺลภุปฺปาทอจฺฉริยภาวพหุชนหิตสุขาวหา อทุติยอสหายาทิสภาวา จ เตฯ ยทเคฺคน หิ ภควา ทุลฺลภปาตุภาโว, ตทเคฺคน ธมฺมสงฺฆาปีติฯ อจฺฉริยาทิภาเวปิ เอเสว นโยฯ เอวํ อเคฺคสุ เสเฏฺฐสุ อุตฺตเมสุ ปวเรสุ คุณวิสิเฏฺฐสุ ปสาทาติ **อคฺคปฺปสาทา**ฯ

ทุติยสฺมิํ ปน อเตฺถ ยถาวุเตฺตสุ อเคฺคสุ พุทฺธาทีสุ อุปฺปตฺติยา อคฺคภูตา ปสาทา อคฺคปฺปสาทาฯ เย ปน อริยมเคฺคน อาคตา อเวจฺจปฺปสาทา, เต เอกเนฺตเนว อคฺคภูตา ปสาทาติ อคฺคปฺปสาทาฯ ยถาห “อิธ , ภิกฺขเว, อริยสาวโก พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหตี”ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๐๒๗)ฯ อคฺควิปากตฺตาปิ เจเต อคฺคปฺปสาทาฯ วุตฺตญฺหิ “อเคฺค โข ปน ปสนฺนานํ อโคฺค วิปาโก”ติฯ

ยาวตาติ ยตฺตกาฯ **สตฺตา**ติ ปาณิโนฯ **อปทา**ติ อปาทกาฯ **ทฺวิปทา**ติ ทฺวิปาทกาฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ วา-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, น วิกปฺปโตฺถฯ ยถา “อนุปฺปโนฺน วา กามาสโว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน วา กามาสโว ปวฑฺฒตี”ติ (ม. นิ. ๑.๑๗) เอตฺถ อนุปฺปโนฺน จ อุปฺปโนฺน จาติ อโตฺถฯ ยถา จ “ภูตานํ วา สตฺตานํ ฐิติยา สมฺภเวสีนํ วา อนุคฺคหายา”ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๒; สํ. นิ. ๒.๑๒) เอตฺถ ภูตานญฺจ สมฺภเวสีนญฺจาติ อโตฺถฯ ยถา จ “อคฺคิโต วา อุทกโต วา มิถุเภทโต วา”ติ (ที. นิ. ๒.๑๕๒; อุทา. ๗๖; มหาว. ๒๘๖) เอตฺถ อคฺคิโต จ อุทกโต จ มิถุเภทโต จาติ อโตฺถ, เอวํ “อปทา วา…เป.… อคฺคมกฺขายตี”ติ เอตฺถาปิ อปทา

จ ทฺวิปทา จาติ สมฺปิณฺฑนวเสน อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วา-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, น วิกปฺปโตฺถ’’ติฯ

รูปิโนติ รูปวโนฺตฯ น รูปิโนติ **อรูปิโนฯ สญฺญิโน**ติ สญฺญาวโนฺตฯ น สญฺญิโนติ **อสญฺญิโนฯ เนวสญฺญินาสญฺญิโน** นาม ภวคฺคปริยาปนฺนาฯ เอตฺตาวตา จ กามภโว, รูปภโว, อรูปภโว, เอกโวการภโว, จตุโวการภโว, ปญฺจโวการภโว, สญฺญีภโว, อสญฺญีภโว, เนวสญฺญีนาสญฺญีภโวติ นววิเธปิ ภเว สเตฺต อนวเสสโต ปริยาทิยิตฺวา ทเสฺสสิ ธมฺมราชาฯ เอตฺถ หิ รูปิคฺคหเณน กามภโว รูปภโว ปญฺจโวการภโว เอกโวการภโว จ ทสฺสิโต, อรูปิคฺคหเณน อรูปภโว จตุโวการภโว จ ทสฺสิโตฯ สญฺญีภวาทโย ปน สรูเปเนว ทสฺสิตาฯ อปทาทิคฺคหเณน กามภวปญฺจโวการภวสญฺญีภวานํ เอกเทโส ทสฺสิโตติฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ยถา อทุติยสุเตฺต ‘‘ทฺวิปทานํ อโคฺค’’ติ ทฺวิปทานํ คหณเมว อกตฺวา อปทาทิคฺคหณํ กตนฺติ? วุจฺจเต – อทุติยสุเตฺต ตาว เสฏฺฐตรวเสน ทฺวิปทคฺคหณเมว กตํฯ อิมสฺมิญฺหิ โลเก เสโฏฺฐ นาม อุปฺปชฺชมาโน อปทจตุปฺปทพหุปฺปเทสุ น อุปฺปชฺชติ, ทฺวิปเทสฺเวว อุปฺปชฺชติฯ กตเรสุ ทฺวิปเทสุ? มนุเสฺสสุ เจว เทเวสุ จฯ มนุเสฺสสุ อุปฺปชฺชมาโน สกลโลกํ วเส วเตฺตตุํ สมโตฺถ พุโทฺธ หุตฺวา อุปฺปชฺชติฯ องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ ปน ‘‘ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาตุํ วเส วเตฺตตุํ สมโตฺถ’’ติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๗๔) วุตฺตํฯ เทเวสุ อุปฺปชฺชมาโน ทสสหสฺสิโลกธาตุํ วเส วตฺตนโก มหาพฺรหฺมา หุตฺวา อุปฺปชฺชติ, โส ตสฺส กปฺปิยการโก วา อารามิโก วา สมฺปชฺชติฯ อิติ ตโตปิ เสฏฺฐตรวเสเนส ‘‘ทฺวิปทานํ อโคฺค’’ติ ตตฺถ วุโตฺต, อิธ ปน อนวเสสปริยาทานวเสน เอวํ วุตฺตํฯ ยาวตฺตกา หิ สตฺตา อตฺตภาวปริยาปนฺนา อปทา วา…เป.… เนวสญฺญีนาสญฺญิโน วา, ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตีติฯ นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํ, มกาโร ปทสนฺธิกโรฯ อโคฺค อกฺขายตีติ ปทวิภาโคฯ

อโคฺค วิปาโก โหตีติ อเคฺค สมฺมาสมฺพุเทฺธ ปสนฺนานํ โย ปสาโท, โส อโคฺค เสโฏฺฐ อุตฺตโม โกฏฺฐิภูโต วา, ตสฺมา ตสฺส วิปาโกปิ อโคฺค เสโฏฺฐ อุตฺตโม โกฏฺฐิภูโต อุฬารตโม ปณีตตโม โหติฯ โส ปน ปสาโท ทุวิโธ โลกิยโลกุตฺตรเภทโตฯ เตสุ โลกิยสฺส ตาว –

‘‘เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส, น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ;
ปหาย มานุสํ เทหํ, เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

‘‘พุโทฺธติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ;
วรเมว หิ สา ปีติ, กสิเณนปิ ชมฺพุทีปสฺสฯ

‘‘สตํ หตฺถี สตํ อสฺสา, สตํ อสฺสตรี รถา;
สตํ กญฺญาสหสฺสานิ, อามุกฺกมณิกุณฺฑลา;
เอกสฺส ปทวีติหารสฺส, กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสิํ’’ฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๒; จูฬว. ๓๐๕);

‘‘สาธุ โข, เทวานมินฺท, พุทฺธํ สรณคมนํ โหติ, พุทฺธํ สรณคมนเหตุ โข, เทวานมินฺท, เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคติํ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺติฯ เต อเญฺญ เทเว ทสหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหนฺติ – ทิเพฺพน อายุนา, ทิเพฺพน วเณฺณน, ทิเพฺพน สุเขน, ทิเพฺพน ยเสน, ทิเพฺพน อาธิปเตเยฺยน, ทิเพฺพหิ รูเปหิ, ทิเพฺพหิ สเทฺทหิ, ทิเพฺพหิ คเนฺธหิ, ทิเพฺพหิ รเสหิ, ทิเพฺพหิ โผฏฺฐเพฺพหี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑) –

เอวมาทีนํ สุตฺตปทานํ วเสน ปสาทสฺส ผลวิเสสโยโค เวทิตโพฺพฯ ตสฺมา โส อปายทุกฺขวินิวตฺตเนน สทฺธึ สมฺปตฺติภเวสุ สุขวิปากทายโกติ ทฎฺฐโพฺพฯ โลกุตฺตโร ปน สามญฺญผลวิปากทายโก วฎฺฎทุกฺขวินิวตฺตโก จฯ สโพฺพปิ จายํ ปสาโท ปรมฺปราย วฎฺฎทุกฺขํ วินิวเตฺตติเยวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

"ยสฺมึ , ภิกฺขเว, สมเย อริยสาวโก อตฺตโน สทฺธํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฎฺฐิตํ, น โมหปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติฯ อุชุคตจิตฺตสฺส ปาโมชฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ…เป.… นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาตี''ติ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๒๖)ฯ

ธมฺมาติ สภาวธมฺมาฯ **สงฺขตา**ติ สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กตาติ สงฺขตา, สปฺปจฺจยธมฺมาฯ เหตูหิ ปจฺจเยหิ จ น เกหิจิ กตาติ **อสงฺขตา**, อปฺปจฺจยนิพฺพานํฯ สงฺขตานํ ปฎิโยคิภาเวน ''อสงฺขตา''ติ ปุถุวจนํฯ **วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี**ติ เตสํ สงฺขตาสงฺขตธมฺมานํ โย วิราคสงฺขาโต อสงฺขตธโมฺม, โส สภาเวเนว สณฺหสุขุมภาวโต สนฺตตรปณีตตรภาวโต คมฺภีราทิภาวโต มทนิมฺมทนาทิภาวโต จ อคฺคํ เสฎฺฐํ อุตฺตมํ ปวรนฺติ วุจฺจติฯ **ยทิทนฺ**ติ นิปาโต, โย อยนฺติ อโตฺถฯ **มทนิมฺมทโน**ติอาทีนิ สพฺพานิ นิพฺพานเววจนานิเยวฯ ตถา หิ ตํ อาคมฺม มานมทปุริสมทาทิโก สโพฺพ มโท นิมฺมทียติ ปมทฺทียติ, กามปิปาสาทิกา สพฺพา ปิปาสา วินียติ, กามาลยาทิกา สเพฺพปิ อาลยา สมุคฺฆาตียนฺติ, สเพฺพปิ กมฺมวฎฺฎกิเลสวฎฺฎวิปากวฎฺฎา อุปจฺฉิชฺชนฺติ, อฎฺฐสตเภทา สพฺพาปิ ตณฺหา ขียติ, สเพฺพปิ กิเลสา วิรชฺชนฺติ, สพฺพํ ทุกฺขํ นิรุชฺฌติ, ตสฺมา มทนิมฺมทโน…เป.… นิโรโธติ วุจฺจติฯ ยา ปเนสา ตณฺหา ภเวน ภวํ, ผเลน กมฺมํ วินติ สํสิพฺพตีติ กตฺวา วานนฺติ วุจฺจติฯ ตํ วานํ เอตฺถ นตฺถิ, เอตสฺมึ วา อธิคเต อริยปุคฺคลสฺส น โหตีติ **นิพฺพานํ**ฯ

อโคฺค วิปาโก โหตีติ เอตฺถาปิ –

"เย เกจิ ธมฺมํ สรณํ คตาเส…เป.…ฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

"ธโมฺมติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ…เป.…ฯ

"สาธุ โข, เทวานมินฺท, ธมฺมํ สรณคมนํ โหติฯ ธมฺมํ สรณคมนเหตุ โข, เทวานมินฺท, เอวมิเธกเจฺจ…เป.… ทิเพฺพหิ โผฎฺฐเพฺพหี''ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑) –

เอวมาทีนํ สุตฺตปทานํ วเสน ธเมฺม ปสาทสฺส ผลวิเสสโยโค เวทิตโพฺพฯ เอวเมตฺถ อสงฺขตธมฺมวเสเนว อคฺคภาโว อาคโต, สพฺพสงฺขตนิสฺสรณทสฺสนตฺถํ อริยมคฺควเสนปิ อยมโตฺถ ลพฺภเตวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

"ยาวตา , ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา, อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค เตสํ อคฺคมกฺขายตี''ติ (อ. นิ. ๔.๓๔)ฯ

"มคฺคานฎฺฐงฺคิโก เสโฎฺฐ''ติ จฯ (ธ. ป. ๒๗๓)ฯ

สงฺฆา วา คณา วาติ ชนสมูหสงฺขาตา ยาวตา โลเก สงฺฆา วา คณา วาฯ **ตถาคตสาวกสโงฺฆ**ติ อฎฺฐอริยปุคฺคลสมูหสงฺขาโต ทิฎฺฐิสีลสามเญฺญน สํหโต ตถาคตสฺส สาวกสโงฺฆฯ **เตสํ อคฺคมกฺขายตี**ติ อตฺตโน สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติอาทิคุณวิเสเสน เตสํ สงฺฆานํ อ

โคฺค เสโฏฺฐ อุตฺตโม ปวโรติ วุจฺจติฯ **ยทิทนฺ**ติ ยานิ อิมานิฯ **จตฺตาริ ปุริสยุคานี**ติ ยุคฬวเสน ปฐมมคฺคโฏฺฐ ปฐมผลโฏฺฐติ อิทเมกํ ยุคฬํ, ยาว จตุตฺถมคฺคโฏฺฐ จตุตฺถผลโฏฺฐติ อิทเมกํ ยุคฬนฺติ เอวํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิฯ **อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา**ติ ปุริสปุคฺคลวเสน เอโก ปฐมมคฺคโฏฺฐ เอโก ปฐมผลโฏฺฐติ อิมินา นเยน อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลาฯ เอตฺถ จ ปุริโสติ วา ปุคฺคโลติ วา เอกตฺถานิ เอตานิ ปทานิ, เวเนยฺยวเสน ปเนวํ วุตฺตํฯ **เอส ภควโต สาวกสโงฺฆ**ติ ยานิมานิ ยุควเสน จตฺตาริ ปุริสยุคานิ, ปาเฏกฺกโต อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา, เอส ภควโต สาวกสโงฺฆฯ

อาหุเนโยฺยติอาทีสุ อาเนตฺวา หุนิตพฺพนฺติ อาหุนํ, ทูรโตปิ อาคนฺตฺวา สีลวนฺเตสุ ทาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ จตุนฺนํ ปจฺจยานเมตํ อธิวจนํฯ มหปฺผลภาวกรณโต ตํ อาหุนํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุโตฺตติ อาหุเนโยฺยฯ อถ วา ทูรโตปิ อาคนฺตฺวา สพฺพํ สาปเตยฺยมฺปิ เอตฺถ หุนิตพฺพํ, สกฺกาทีนมฺปิ อาหวนํ อรหตีติ วา อาหวนีโยฯ โย จายํ พฺราหฺมณานํ อาหวนีโย นาม อคฺคิ, ยตฺถ หุตํ มหปฺผลนฺติ เตสํ ลทฺธิ, โส เจ หุตสฺส มหปฺผลตาย อาหวนีโย, สโงฺฆว อาหวนีโยฯ สเงฺฆ หุตญฺหิ มหปฺผลํ โหติฯ ยถาห –

> ‘‘โย จ วสฺสสตํ ชนฺตุ, อคฺคึ ปริจเร วเน;
> เอกญฺจ ภาวิตตฺตานํ, มุหุตฺตมปิ ปูชเย;
> สา เอว ปูชนา เสโยฺย, ยเญฺจ วสฺสสตํ หุต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๑๐๗);

ตยิทํ นิกายนฺตเร ‘‘อาหวนีโย’’ติ ปทํ อิธ ‘‘อาหุเนโยฺย’’ติ อิมินา ปเทน อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนโต ปน กิญฺจิมตฺตเมว นานํ, ตสฺมา เอวมตฺถวณฺณนา กตาฯ

ปาหุเนโยฺยติ เอตฺถ ปน ปาหุนํ วุจฺจติ ทิสาวิทิสโต อาคตานํ ปิยมนาปานํ ญาติมิตฺตานํ อตฺถาย สกฺกาเรน ปฏิยตฺตํ อาคนฺตุกทานํ, ตมฺปิ ฐเปตฺวา เต ตถารูเป ปาหุนเก สงฺฆเสฺสว ทาตุํ ยุตฺตํฯ ตถา เหส เอกพุทฺธนฺตเรปิ ทิสฺสติ อโพฺพกิณฺณญฺจฯ อยํ ปเนตฺถ ปทโตฺถ – ‘‘ปิยมนาปตฺตกเรหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต’’ติ เอวํ ปาหุนมสฺส ทาตุํ ยุตฺตํ, ปาหุนญฺจ ปฏิคฺคเหตุํ ยุโตฺตติ ปาหุเนโยฺยฯ เยสํ ปน ปาหวนีโยติ ปาฬิ, เตสํ ยสฺมา สโงฺฆ ปุพฺพการํ อรหติ, ตสฺมา สโงฺฆ สพฺพปฐมํ อาเนตฺวา เอตฺถ หุนิตพฺพนฺติ ปาหวนีโย, สพฺพปฺปกาเรน วา อาหวนํ อรหตีติ ปาหวนีโยฯ สฺวายมิธ เตเนว อเตฺถน ปาหุเนโยฺยติ วุจฺจติฯ

‘‘ทกฺขิณา’’ติ ปรโลกํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพทานํ, ตํ ทกฺขิณํ อรหติ ทกฺขิณาย วา หิโต มหปฺผลภาวกรเณน วิโสธนโตติ **ทกฺขิเณโยฺย**ฯ อุโภ หเตฺถ สิรสิ ปติฏฺฐเปตฺวา สพฺพโลเกน กริยมานํ อญฺชลิกมฺมํ อรหตีติ **อญฺชลิกรณีโย**ฯ **อนุตฺตรํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ โลกสฺสา**ติ สพฺพโลกสฺส อสทิสํ ปุญฺญวิรูหนฏฺฐานํฯ ยถา หิ รตฺตสาลีนํ วา ยวานํ วา วิรูหนฏฺฐานํ ‘‘รตฺตสาลิเกฺขตฺตํ ยวเกฺขตฺต’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ สโงฺฆ สเทวกสฺส โลกสฺส ปุญฺญวิรูหนฏฺฐานํฯ สงฺฆํ นิสฺสาย หิ โลกสฺส นานปฺปการหิตสุขนิพฺพตฺตกานิ ปุญฺญานิ วิรูหนฺติ, ตสฺมา สโงฺฆ อนุตฺตรํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ โลกสฺสฯ อิธาปิ –

> ‘‘เย เกจิ สงฺฆํ สรณํ คตาเส…เป.…ฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

> ‘‘สโงฺฆติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ…เป.…’’ฯ

> ‘‘สาธุ โข, เทวานมินฺท, สงฺฆํ สรณคมนํ โหติ, สงฺฆํ สรณคมนเหตุ โข เทวานมินฺท…เป.… ทิเพฺพหิ โผฏฺฐเพฺพหี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑) –

อาทีนํ สุตฺตปทานํ วเสน สงฺเฆ ปสาทสฺส ผลวิเสสโยโค, เตนสฺส อคฺคตา อคฺควิปากตา จ เวทิตพฺพาฯ ตถา อนุตฺตริยปฏิลาโภ สตฺตมภวาทิโต ปฏฺฐาย วฏฺฏทุกฺขสมุจฺเฉโท อนุตฺตรสุขาธิคโมติ เอวมาทิอุฬารผลนิปฺผาทนวเสน อคฺควิปากตา เวทิตพฺพาฯ

คาถาสุ **อคฺคโต**ติ อเคฺค รตนตฺตเย, อคฺคภาวโต วา ปสนฺนานํฯ **อคฺคํ ธมฺมน**ฺติ อคฺคสภาวํ พุทฺธสุพุทฺธตํ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺตึ รตนตฺตยสฺส อนญฺญสาธารณํ อุตฺตมสภาวํ , ทสพลาทิสฺวากฺขาตตาทิสุปฺปฏิปนฺนตาทิคุณสภาวํ วา **วิชานตํ** วิชานนฺตานํฯ เอวํ สาธารณโต อคฺคปฺปสาทวตฺถุํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อสาธารณโต ตํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **''อเคฺค พุเทฺธ''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปสนฺนาน**นฺติ อเวจฺจปฺปสาเทน อิตรปฺปสาเทน จ ปสนฺนานํ อธิมุตฺตานํฯ **วิราคูปสเม**ติ วิราเค อุปสเม จ, สพฺพสฺส ราคสฺส สเพฺพสํ กิเลสานํ อจฺจนฺตวิราคเหตุภูเต อจฺจนฺตอุปสมเหตุภูเต จาติ อโตฺถฯ **สุเข**ติ วฏฺฏทุกฺขกฺขยภาเวน สงฺขารูปสมสุขภาเวน จ สุเขฯ

อคฺคสฺมิํ ทานํ ททตนฺติ อเคฺค รตนตฺตเย ทานํ เทนฺตานํ เทยฺยธมฺมํ ปริจฺจชนฺตานํฯ ตตฺถ ธรมานํ ภควนฺตํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหนฺตา ปูเชนฺตา สกฺกโรนฺตา ปรินิพฺพุตญฺจ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ธาตุเจติยาทิเก อุปฏฺฐหนฺตา ปูเชนฺตา สกฺกโรนฺตา พุเทฺธ ทานํ ททนฺติ นามฯ ''ธมฺมํ ปูเชสฺสามา''ติ ธมฺมธเร ปุคฺคเล จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหนฺตา ปูเชนฺตา สกฺกโรนฺตา ธมฺมญฺจ จิรฏฺฐิติกํ กโรนฺตา ธเมฺม ทานํ ททนฺติ นามฯ ตถา อริยสงฺฆํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหนฺตา ปูเชนฺตา สกฺกโรนฺตา ตํ อุทฺทิสฺส อิตรสฺมิมฺปิ ตถา ปฏิปชฺชนฺตา สเงฺฆ ทานํ ททนฺติ นามฯ **อคฺคํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี**ติ เอวํ รตนตฺตเย ปสเนฺนน เจตสา อุฬารํ ปริจฺจาคํ อุฬารญฺจ ปูชาสกฺการํ ปวเตฺตนฺตานํ ทิวเส ทิวเส อคฺคํ อุฬารํ กุสลํ อุปจียติฯ อิทานิ ตสฺส ปุญฺญสฺส อคฺควิปากตาย อคฺคภาวํ ทเสฺสตุํ **''อคฺคํ อายู''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อคฺคํ อายู**ติ ทิพฺพํ วา มานุสํ วา อคฺคํ อุฬารตมํ อายุฯ **ปวฑฺฒตี**ติ อุปรูปริ พฺรูหติฯ **วโณฺณ**ติ รูปสมฺปทาฯ **ยโส**ติ ปริวารสมฺปทาฯ **กิตฺตี**ติ ถุติโฆโสฯ **สุข**นฺติ กายิกํ เจตสิกญฺจ สุขํฯ **พล**นฺติ กายพลํ ญาณพลญฺจฯ

อคฺคสฺส ทาตาติ อคฺคสฺส รตนตฺตยสฺส ทาตา, อถ วา อคฺคสฺส เทยฺยธมฺมสฺส ทานํ อุฬารํ กตฺวา ตตฺถ ปุญฺญํ ปวเตฺตตาฯ **อคฺคธมฺมสมาหิโต**ติ อเคฺคน ปสาทธเมฺมน ทานาทิธเมฺมน จ สมาหิโต สมนฺนาคโต อจลปฺปสาทยุโตฺต, ตสฺส วา วิปากภูเตหิ พหุชนสฺส ปิยมนาปตาทิธเมฺมหิ ยุโตฺตฯ **อคฺคปฺปโตฺต ปโมทตี**ติ ยตฺถ ยตฺถ สตฺตนิกาเย อุปฺปโนฺน, ตตฺถ ตตฺถ อคฺคภาวํ เสฏฺฐภาวํ อธิคโต, อคฺคภาวํ วา โลกุตฺตรมคฺคผลํ อธิคโต ปโมทติ อภิรมติ ปริตุสฺสตีติฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ชีวิกสุตฺตวณฺณนา

๙๑. ทุติยํ อฏฺฐุปฺปตฺติวเสน เทสิตํฯ เอกสฺมิญฺหิ สมเย ภควติ กปิลวตฺถุสฺมิํ นิโคฺรธาราเม วิหรเนฺต ภิกฺขู อาคนฺตุกภิกฺขูนํ เสนาสนานิ ปญฺญาเปนฺตา ปตฺตจีวรานิ ปฏิสาเมนฺตา สามเณรา จ ลาภภาชนียฏฺฐาเน สมฺปตฺตสมฺปตฺตานํ ลาภํ คณฺหนฺตา อุจฺจาสทฺทา มหาสทฺทา อเหสุํฯ ตํ สุตฺวา ภควา ภิกฺขู ปณาเมสิฯ เต กิร สเพฺพว นวา อธุนาคตา อิมํ ธมฺมวินยํฯ ตํ ญตฺวา มหาพฺรหฺมา อาคนฺตฺวา ''อภินนฺทตุ, ภเนฺต, ภควา ภิกฺขุสงฺฆ''นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๕๘) เตสํ ปณามิตภิกฺขูนํ อนุคฺคณฺหนํ ยาจิฯ ภควา ตสฺส โอกาสํ อกาสิฯ อถ มหาพฺรหฺมา ''กตาวกาโสมฺหิ ภควตา''ติ ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ อถ ภควา ''ภิกฺขุสโงฺฆ

อาคจฺฉตู’’ติ อานนฺทเตฺถรสฺส อาการํ ทเสฺสสิฯ อถ เต ภิกฺขู อานนฺทเตฺเรน ปโกฺกสิตา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา สารชฺชมานรูปา เอกมนฺตํ นิสีทิํสุฯ ภควา เตสํ สปฺปายเทสนํ วีมํสโนฺต ‘‘อิเม อามิสเหตุ ปณามิตา, ปิณฺฑิยาโลปธมฺมเทสนา เนสํ สปฺปายา’’ติ จิเนฺตตฺวา **‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว’’**ติ อิมํ เทสนํ เทเสสิฯ

ตตฺราย **อนฺต**สโทฺท ‘‘สนฺติ, ภิกฺขเว, เอเก สมณพฺราหฺมณา ปุพฺพนฺตกปฺปิกา ปุพฺพนฺตานุทิฎฺฐิโน’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๙) โกฎฺฐาเส อาคโตฯ ‘‘อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺส, อนฺตวา อยํ โลโก ปริวฎุโม’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๕๕) ปริเจฺฉเทฯ ‘‘หริตนฺตํ วา ปถนฺตํ วา เสลนฺตํ วา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐๔) มริยาทายํฯ ‘‘อนฺตํ อนฺตคุณ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺติํสาการ) สรีราวยเว ‘‘จรนฺติ โลเก ปริวารฉนฺนา, อโนฺต อสุทฺธา พหิ โสภมานา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๒๒; มหานิ. ๑๙๑) จิเตฺตฯ ‘‘อเปฺปกจฺจานิ อุปฺปลานิ วา ปทุมานิ วา ปุณฺฑรีกานิ วา อุทเก ชาตานิ อุทเก สํวฑฺฒานิ อุทกานุคฺคตานิ อโนฺต นิมุคฺคโปสีนี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๖๙; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๙) อพฺภนฺตเรฯ

> ‘‘มิคานํ โกฎฺฐุโก อโนฺต, ปกฺขีนํ ปน วายโส;
> เอรโณฺฑ อโนฺต รุกฺขานํ, ตโย อนฺตา สมาคตา’’ติฯ (ชา. ๑.๓.๑๓๕) –

อาทีสุ ลามเกฯ อิธาปิ ลามเก เอว ทฎฺฐโพฺพฯ ตสฺมา **อนฺตมิทํ ภิกฺขเว ชีวิกาน**นฺติ ภิกฺขเว อิทํ ชีวิกานํ อนฺตํ ปจฺฉิมํ ลามกํ, สพฺพนิหีนํ ชีวิตนฺติ อโตฺถฯ **ยทิทํ ปิโณฺฑลฺย**นฺติ ยํ อิทํ ปิณฺฑปริเยสเนน ภิกฺขาจริยาย ชีวิกํ กเปฺปนฺตสฺส ชีวิตํฯ อยํ ปเนตฺถ ปทโตฺถ – ปิณฺฑาย อุลตีติ ปิโณฺฑโล, ตสฺส กมฺมํ ปิโณฺฑลฺยํ, ปิณฺฑปริเยสเนน ชีวิกาติ อโตฺถฯ

อภิสาโปติ อโกฺกโสฯ กุปิตา หิ มนุสฺสา อตฺตโน ปจฺจตฺถิกํ ‘‘ปิโลติกขณฺฑํ นิวาเสตฺวา กปาลหโตฺถ ปิณฺฑํ ปริเยสมาโน จเรยฺยาสี’’ติ อโกฺกสนฺติฯ อถ วา ‘‘กิํ ตุยฺหํ อกาตพฺพํ อตฺถิ, โย ตฺวํ เอวํ พลวีริยูปปโนฺนปิ หิโรตฺตปฺปํ ปหาย กปโณ ปิโณฺฑโล วิจรสิ ปตฺตปาณี’’ติ เอวมฺปิ อโกฺกสนฺติเยวฯ **ตญฺจ โข เอต**นฺติ ตํ เอตํ อภิสปมฺปิ สมานํ ปิโณฺฑลฺยํฯ **กุลปุตฺตา อุเปนฺติ อตฺถวสิกา**ติ มม สาสเน ชาติกุลปุตฺตา จ อาจารกุลปุตฺตา จ อตฺถวสิกา การณวสิกา หุตฺวา การณวสํ ปฎิจฺจ อุเปนฺติ อุปคจฺฉนฺติฯ

ราชาภินีตาติอาทีสุ เย รโญฺญ สนฺตกํ ขาทิตฺวา รญฺญา พนฺธนาคาเร พนฺธาปิตา ปลายิตฺวา ปพฺพชนฺติ, เต รญฺญา พนฺธนํ อภินีตตฺตา **ราชาภินีตา** นามฯ เย ปน โจเรหิ อฎวิยํ คเหตฺวา เอกเจฺจสุ มาริยมาเนสุ เอกเจฺจ ‘‘มยํ สามิ ตุเมฺหหิ วิสฺสฎฺฐา เคหํ อนชฺฌาวสิตฺวา ปพฺพชิสฺสาม, ตตฺถ ตตฺถ ยํ ยํ พุทฺธปูชาทิปุญฺญํ กริสฺสาม, ตโต ตโต ตุมฺหากํ ปตฺติํ ทสฺสามา’’ติ เตหิ วิสฺสฎฺฐา ปพฺพชนฺติ, เต **โจราภินีตา** นาม โจเรหิ มาเรตพฺพตํ อภินีตตฺตาฯ เย ปน อิณํ คเหตฺวา ปฎิทาตุํ อสโกฺกนฺตา ปลายิตฺวา ปพฺพชนฺติ, เต **อิณฎฺฎา** นามฯ ตญฺจ โข เอตํ ปิโณฺฑลฺยํ กุลปุตฺตา มม สาสเน เนว ราชาภินีตา…เป.… น อาชีวิกาปกตา อุเปนฺติ, อปิจ โข ‘‘โอติณฺณมฺหา ชาติยา…เป.… ปญฺญาเยถา’’ติ อุเปนฺตีติ ปทสมฺพโนฺธฯ

ตตฺถ **โอติณฺณมฺหา**ติ โอติณฺณา อมฺหาฯ **ชาติยา**ติอาทีสุ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ขนฺธานํ ปฐมาภินิพฺพตฺติ **ชาติ,** ปริปาโก **ชรา,** เภโท **มรณํ**ฯ ญาติโรคโภคสีลทิฎฺฐิพฺยสเนหิ ผุฎฺฐสฺส สนฺตาโป อโนฺต นิชฺฌานํ **โสโก,** เตหิ ผุฎฺฐสฺส วจีวิปฺปลาโป **ปริเทโว**ฯ อนิฎฺฐโผฎฺฐพฺพปฎิหตกายสฺส กายปีฬนํ **ทุกฺขํ,** อาฆาตวตฺถูสุ อุปหตจิตฺตสฺส เจโตปีฬนํ **โทมนสฺสํ**ฯ ญาติพฺยสนาทีหิ เอว ผุฎฺฐสฺส ปริเทเวนปิ อธิวาเสตุํ อสมตฺถสฺส จิตฺตสนฺตาปสมุฎฺฐิ

โต ภุโส อายาโส **อุปายาโส**ฯ เอเตหิ ชาติอาทีหิ โอติณฺณา **ทุโกฺขติณฺณา,** เตหิ ชาติอาทิทุเกฺขหิ อโนฺต อนุปวิฏฺฐาฯ **ทุกฺขปเรตา**ติ เตหิ ทุกฺขทุกฺขวตฺถูหิ อภิภูตาฯ ชาติอาทโย หิ ทุกฺขสฺส วตฺถุภาวโต ทุกฺขา, ทุกฺขภาวโต จ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา ทุกฺขาติฯ **อเปฺปว นาม...เป.... ปญฺญาเยถา**ติ อิมสฺส สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขราสิสฺส ปริเจฺฉทกรณํ โอสานกิริยา อปิ นาม ปญฺญาเยยฺยฯ

โส จ โหติ อภิชฺฌาลูติ อิทํ โย กุลปุโตฺต ‘‘ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสามี’’ติ ปุเพฺพ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ปพฺพชิโต อปรภาเค ตํ ปพฺพชฺชํ ตถารูปํ กาตุํ น สโกฺกติ, ตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อภิชฺฌาลู**ติ ปรภณฺฑานํ อภิชฺฌายิตาฯ **ติพฺพสาราโค**ติ พลวราโคฯ **พฺยาปนฺนจิโตฺต**ติ พฺยาปาเทน ปูติภูตตฺตา วิปนฺนจิโตฺตฯ **ปทุฏฺฐมนสงฺกโปฺป**ติ ติขิณสิโงฺค วิย จณฺฑโคโณ ปเรสํ อุปฆาตวเสน ทุฏฺฐจิโตฺตฯ **มุฏฺฐสฺสตี**ติ ภตฺตนิกฺขิตฺตกาโก วิย, มํสนิกฺขิตฺตสุนโข วิย จ นฏฺฐสฺสติ, อิธ กตํ เอตฺถ น สรติฯ **อสมฺปชาโน**ติ นิปฺปโญฺญ ขนฺธาทิปริเจฺฉทรหิโตฯ **อสมาหิโต**ติ จณฺฑโสเต พทฺธนาวา วิย อสณฺฐิโตฯ **วิพฺภนฺตจิโตฺต**ติ ปนฺถารุฬฺหมิโค วิย ภนฺตมโนฯ **ปากตินฺทฺริโย**ติ ยถา คิหี สํวราภาเวน ปริคฺคหปริชเน โอโลเกนฺติ อสํวุตินฺทฺริยา, เอวํ อสํวุตินฺทฺริโย โหติฯ

ฉวาลาตนฺติ ฉวานํ ทฑฺฒฏฺฐาเน อลาตํฯ **อุภโตปทิตฺตํ มเชฺฌ คูถคต**นฺติ ปมาเณน อฏฺฐงฺคุลมตฺตํ อุภโต ทฺวีสุ โกฏีสุ อาทิตฺตํ มเชฺฌ คูถมกฺขิตํฯ **เนว คาเม**ติ สเจ หิ ตํ ยุคนงฺคลโคปานสิปกฺขปาสกาทีนํ อตฺถาย อุปเนตุํ สกฺกา อสฺส คาเม กฏฺฐตฺถํ ผเรยฺยฯ สเจ เขตฺตกุฏิยา กฏฺฐตฺถรมญฺจกาทีนํ อตฺถาย อุปเนตุํ สกฺกา อสฺส, อรเญฺญ กฏฺฐตฺถํ ผเรยฺยฯ ยสฺมา ปน อุภยตฺถาปิ น สกฺกา, ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ **ตถูปมาห**นฺติ ตถูปมํ ฉวาลาตสทิสํ อหํ อิมํ ยถาวุตฺตปุคฺคลํ วทามิฯ **คิหิโภคา จ ปริหีโน**ติ โย อคาเร วสเนฺตหิ คิหีหิ ทายชฺช ภาชิยมาเน อญฺญถา จ โภโค ลทฺธโพฺพ อสฺส, ตโต จ ปริหีโนฯ **สามญฺญตฺถญฺจา**ติ อาจริยุปชฺฌายานํ โอวาเท ฐตฺวา ปริยตฺติปฏิเวธวเสน ปตฺตพฺพํ สามญฺญตฺถญฺจ น ปริปูเรติฯ อิมํ ปน อุปมํ สตฺถา น ทุสฺสีลสฺส วเสน อาหริ , ปริสุทฺธสีลสฺส ปน อลสสฺส อภิชฺฌาทีหิ โทเสหิ ทูสิตจิตฺตสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน อาหรีติ เวทิตพฺพํฯ

คาถาสุ **คิหิโภคา**ติ กามสุขสโมฺภคโตฯ **ปริหีโน**ติ ชีโนฯ **สามญฺญตฺถ**นฺติ ปฏิเวธพาหุสจฺจเญฺจว ปริยตฺติพาหุสจฺจญฺจฯ ตาทิโส หิ อสุตํ โสตุํ สุตํ ปริโยทาเปตุํ น สโกฺกติ อลสภาวโตฯ ทุฏฺฐุ ภโคติ **ทุพฺภโค,** อลกฺขิโก กาฬกณฺณิปุริโสฯ **ปริธํสมาโน**ติ วินสฺสมาโนฯ **ปกิเรตี**ติ วิกิเรติ วิทฺธํเสติฯ สพฺพเมตํ ภาวิโน สามญฺญตฺถสฺส อนุปฺปาทนเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ **ฉวาลาตํว นสฺสตี**ติ โส ตาทิโส ปุคฺคโล ยถาวุตฺตํ ฉวาลาตํ วิย กสฺสจิ อนุปยุชฺชมาโน เอว นสฺสติ อุภโต ปริภฏฺฐภาวโตฯ เอวํ ‘‘กายวาจาหิ อกตวีติกฺกโมปิ จิตฺตํ อวิโสเธโนฺต นสฺสติ, ปเคว กตวีติกฺกโม ทุสฺสีโล’’ติ ตสฺส อปายทุกฺขภาคิภาวทสฺสเนน ทุสฺสีเล อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา ตโต สเตฺต วิเวเจตุกาโม **‘‘กาสาวกณฺฐา’’**ติอาทินา คาถาทฺวยมาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺต เอวฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สงฺฆาฏิกณฺณสุตฺตวณฺณนา

๙๒. ตติเย **สงฺฆาฏิกเณฺณ**ติ จีวรโกฏิยํฯ **คเหตฺวา**ติ ปรามสิตฺวาฯ **อนุพโนฺธ อสฺสา**ติ อนุคโต ภเวยฺยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ภิกฺขเว, อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ อตฺตโน หเตฺถน มยา ปารุตสฺส

สุคตมหาจีวรสฺส กเณฺณ ปรามสนฺโต วิย มํ อนุคจฺเฉยฺย, เอวํ มยฺหํ อาสนฺนตโร หุตฺวา วิหเรยฺยา’’ติฯ **ปาเท ปาทํ นิกฺขิปนฺโต**ติ คจฺฉนฺตสฺส มม ปาเท ปาทํ นิกฺขิตฺตฏฺฐาเน ปาทุทฺธารณานนฺตรํ อตฺตโน ปาทํ นิกฺขิปนฺโตฯ อุภเยนาปิ ‘‘ฐานคมนาทีสุ อวิชหนฺโต สพฺพกาลํ มยฺหํ สมีเป เอว วิหเรยฺย เจปี’’ติ ทเสฺสติฯ **โส อารกาว มยฺหํ, อหญฺจ ตสฺสา**ติ โส ภิกฺขุ มยา วุตฺตํ ปฏิปทํ อปูเรนฺโต มม ทูเรเยว, อหญฺจ ตสฺส ทูเรเยวฯ เอเตน มํสจกฺขุนา ตถาคตทสฺสนํ รูปกายสโมธานญฺจ อการณํ, ญาณจกฺขุนาว ทสฺสนํ ธมฺมกายสโมธานเมว จ ปมาณนฺติ ทเสฺสติฯ เตเนวาห ‘‘ธมฺมญฺหิ โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ น ปสฺสติ, ธมฺมํ อปสฺสนฺโต น มํ ปสฺสตี’’ติฯ ตตฺถ ธโมฺม นาม นววิโธ โลกุตฺตรธโมฺมฯ โส จ อภิชฺฌาทีหิ ทูสิตจิตฺเตน น สกฺกา ปสฺสิตุํ, ตสฺมา ธมฺมสฺส อทสฺสนโต ธมฺมกายญฺจ น ปสฺสตีติฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ‘‘กึ เต, วกฺกลิ, อิมินา ปูติกาเยน ทิฏฺฐน? โย โข, วกฺกลิ, ธมฺมํ ปสฺสติ โส มํ ปสฺสติ; โย มํ ปสฺสติ, โส ธมฺมํ ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๗)ฯ
>
> ‘‘ธมฺมภูโต พฺรหฺมภูโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๐๓; ปฏิ. ม. ๓.๕) จฯ
>
> ‘‘ธมฺมกาโย อิติปิ, พฺรหฺมกาโย อิติปี’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๑๘) จ อาทิฯ

โยชนสเตติ โยชนสเต ปเทเส, โยชนสตมตฺถเกติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ อริยมคฺคาธิคมวเสน จสฺส อนภิชฺฌาลุอาทิภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ

คาถาสุ **มหิโจฺฉ**ติ กาเมสุ ติพฺพสาราคตาย มหาอิโจฺฉฯ **วิฆาตวา**ติ ปทุฏฺฐมนสงฺกปฺปตาย สเตฺตสุ อาฆาตวเสน มหิจฺฉตาย อิจฺฉิตาลาเภน จ วิฆาตวาฯ **เอชานุโค**ติ เอชาสงฺขาตาย ตณฺหาย ทาโส วิย หุตฺวา ตํ อนุคจฺฉนฺโตฯ ราคาทิกิเลสปริฬาหาภิภเวน **อนิพฺพุโต**ฯ รูปาทิวิสยานํ อภิกงฺขเนน **คิโทฺธฯ ปสฺส ยาวญฺจ อารกา**ติ อเนชสฺส นิพฺพุตสฺส วีตเคธสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โอกาสวเสน สมีเปปิ สมาโน มหิโจฺฉ วิฆาตวา เอชานุโค อนิพฺพุโต คิโทฺธ พาลปุถุชฺชโน ธมฺมสภาวโต ยตฺตกํ ทูเร, ตสฺส โส ทูรภาโว ปสฺส, วตฺตุมฺปิ น สุกรนฺติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘นภญฺจ ทูเร ปถวี จ ทูเร,
> ปารํ สมุทฺทสฺส ตทาหุ ทูเร;
> ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ,
> สตญฺจ ธโมฺม อสตญฺจ ราชา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๔๗; ชา. ๒.๒๑.๔๑๔);

ธมฺมมภิญฺญายาติ จตุสจฺจธมฺมํ อภิญฺญาย อญฺญาย ญาตตีรณปริญฺญาหิ ยถารหํ ปุพฺพภาเค ชานิตฺวาฯ **ธมฺมมญฺญายา**ติ ตเมว ธมฺมํ อปรภาเค มคฺคญาเณน ปริญฺญาทิวเสน ยถามริยาทํ ชานิตฺวาฯ **ปณฺฑิโต**ติ ปฏิเวธพาหุสเจฺจน ปณฺฑิโตฯ **รหโทว นิวาเต จา**ติ นิวาตฏฺฐาเน รหโท วิย **อเนโช** กิเลสจลนรหิโต อุปสมฺมติ, ยถา โส รหโท นิวาตฏฺฐาเน วาเตน อนพฺภาหโต สนฺนิสิโนฺนว โหติ, เอวํ อยมฺปิ สพฺพถาปิ ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลโส กิเลสจลนรหิโต อรหตฺตผลสมาธินา วูปสมฺมติ, สพฺพกาลํ อุปสนฺตสภาโวว โหติฯ **อเนโช**ติ โส เอวํ อเนชาทิสภาโว อรหา อเนชาทิสภาวสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โอกาสโต ทูเรปิ สมาโน ธมฺมสภาวโต อทูเร สนฺติเก เอวาติฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อคฺคิสุตฺตวณฺณนา

๙๓. จตุเตฺถ อนุทหนเฏฺฐน อคฺคิ, ราโค เอว อคฺคิ ราคคฺคิฯ ราโค หิ อุปฺปชฺชมาโน ส เตฺต อนุทหติ ฌาเปติ, ตสฺมา ‘‘อคฺคี’’ติ วุจฺจติฯ อิตเรสุปิ ทฺวีสุ เอเสว นโยฯ ตตฺถ ยถา อคฺคิ ยเทว อินฺธนํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชติ, ตํ นิทหติ, มหาปริฬาโห จ โหติ, เอวมิเมปิ ราคาทโย ยสฺมิํ สนฺตาเน สยํ อุปฺปนฺนา, ตํ นิทหนฺติ, มหาปริฬาหา จ โหนฺติ ทุนฺนิพฺพาปยาฯ เตสุ ราคปริฬาเหน สนฺตตฺตหทยานํ อิจฺฉิตาลาภทุเกฺขน มรณปฺปตฺตานํ สตฺตานํ ปมาณํ นตฺถิฯ อยํ ตาว ราคสฺส อนุทหนตาฯ โทสสฺส ปน อนุทหนตาย วิเสสโต มโนปโทสิกา เทวา, โมหสฺส อนุท หนตาย ขิฑฺฑาปโทสิกา เทวา จ นิทสฺสนํฯ โมหวเสน หิ เตสํ สติสโมฺมโส โหติ, ตสฺมา ขิฑฺฑาวเสน อาหารเวลํ อติวเตฺตนฺตา กาลํ กโรนฺติฯ อยํ ตาว ราคาทีนํ ทิฏฺฐธมฺมิโก อนุท หนภาโวฯ สมฺปรายิโก ปน นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตาปนวเสน โฆรตโร ทุรธิวาโส จฯ อยญฺจ อ โตฺถ อาทิตฺตปริยาเยน วิภาเวตโพฺพฯ

คาถาสุ **กาเมสุ มุจฺฉิเต**ติ วตฺถุกาเมสุ ปาตพฺยตาวเสน มุจฺฉํ พาลฺยํ ปมาทํ มิจฺฉาจารํ อาปเนฺนฯ **พฺยาปเนฺน**ติ พฺยาปนฺนจิเตฺต ทหตีติ สมฺพโนฺธฯ **นเร ปาณาติปาติโน**ติ อิทํ โทส คฺคิสฺสฯ **อริยธเมฺม อโกวิเท**ติ เย ขนฺธายตนาทีสุ สเพฺพน สพฺพํ อุคฺคหปริปุจฺฉาย มนสิการ รหิตา อริยธมฺมสฺส อกุสลา, เต สโมฺมเหน อภิภูตา วิเสเสน สมฺมูฬฺหา นามาติ วุตฺตาฯ **เอเต อคฺคี อชานนฺตา**ติ ‘‘เอเต ราคคฺคิอาทโย อิธ เจว สมฺปราเย จ อนุทหนฺตี’’ติ อชานนฺตาอา ปริญฺญาภิสมยวเสน ปหานาภิสมยวเสน จ อปฺปฏิวิชฺฌนฺตาฯ **สกฺกายาภิรตา**ติ สกฺกาเย อุ ปาทานกฺขนฺธปญฺจเก ตณฺหาทิฏฺฐิมานนนฺทนาภิรตาฯ **วฑฺฒยนฺตี**ติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชเนน วฑฺฒยนฺติ อาจินนฺติฯ **นิรย**นฺติ อฏฺฐวิธํ มหานิรยํ, โสฬสวิธํ อุสฺสทนิรยนฺติ สพฺพมฺปิ นิรยํฯ **ติ รจฺฉานญฺจ โยนิโย**ติ ติรจฺฉานโยนิโย จฯ **อสุร**นฺติ อสุรกายํ เปตฺติวิสยญฺจ วฑฺฒยนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

เอตฺตาวตา ราคคฺคิอาทีนํ อิธ เจว สมฺปราเย จ อนุทหนภาวทสฺสนมุเขน วฏฺฏํ ทเสฺสตฺ วา อิทานิ เนสํ นิพฺพาปเนน วิวฏฺฏํ ทเสฺสตุํ **‘‘เย จ รตฺตินฺทิวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยุตฺตา**ติ ภาวนานุโยควเสน ยุตฺตาฯ กตฺถ? **สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเน**ฯ เตน อญฺญสาสเน ราคคฺคิอาทีนํ นิพฺพาปนาภาวํ ทเสฺสติฯ ตถา หิ อนญฺญสาธารณํ เตสํ นิพฺพาปนวิธิํ อสุภกมฺมฏฺฐานํ สเงฺขเปเนว ทเสฺสโนฺต –

> ‘‘เต นิพฺพาเปนฺติ ราคคฺคิํ, นิจฺจํ อสุภสญฺญิโน;
> โทสคฺคิํ ปน เมตฺตาย, นิพฺพาเปนฺติ นรุตฺตมา;
> โมหคฺคิํ ปน ปญฺญาย, ยายํ นิเพฺพธคามินี’’ติฯ –

อาห ฯ ตตฺถ **อสุภสญฺญิโน**ติ ทฺวตฺติํสาการวเสน เจว อุทฺธุมาตกาทิวเสน จ อสุภภาวนานุโย เคน อสุภสญฺญิโนฯ **เมตฺตายา**ติ ‘‘โส เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๖๔, ๖๖) วุตฺตาย เมตฺตาภาวนายฯ เอตฺถ จ อสุภชฺฌานญฺจ ปาทกํ กตฺวา นิพฺพตฺติตอ นาคามิมเคฺคน ราคคฺคิโทสคฺคีนํ นิพฺพาปนํ เวทิตพฺพํฯ **ปญฺญายา**ติ วิปสฺสนาปญฺญาสหิ ตาย มคฺคปญฺญายฯ เตเนวาห ‘‘ยายํ นิเพฺพธคามินี’’ติฯ สา หิ กิเลสกฺขนฺธํ วินิวิชฺฌนฺตี คจฺฉ ติ ปวตฺตตีติ **นิเพฺพธคามินี**ติ วุจฺจติฯ **อเสสํ ปรินิพฺพนฺตี**ติ อรหตฺตมเคฺคน อเสสํ ราคคฺคิ อาทิํ นิพฺพาเปตฺวา สอุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ฐิตา ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา **นิปกา** ปุ เพฺพว สมฺมปฺปธาเนน สพฺพโส โกสชฺชสฺส สุปฺปหีนตฺตา ผลสมาปตฺติสมาปชฺชเนน อกิลา

สุภาเวน จ **รตฺตินฺทิวมตนฺทิตา** จริมกจิตฺตนิโรเธน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา อเสสํ ปริ นิพฺพนฺติฯ ตโต จ **อเสสํ** นิเสฺสสํ **วฏฺฏทุกฺขํ อจฺจคุํ** อติกฺกมํสุฯ

เอวํ เย ราคคฺคิอาทิเก นิพฺพาเปนฺติ, เตสํ อนุปาทิเสสนิพฺพาเนน นิพฺพุตึ ทเสฺสตฺวา อิ ทานิ ปฏิวิทฺธคุเณหิ โถเมนฺโต โอสานคาถมาหฯ ตตฺถ **อริยทฺทสา**ติ อริเยหิ พุทฺธาทีหิ ปสฺ สิตพฺพํ กิเลเสหิ วา อารกตฺตา อริยํ นิพฺพานํ, อริยํ จตุสจฺจเมว วา ทิฏฺฐวโนฺตติ อริยทฺทสาฯ เวทสฺส มคฺคญาณสฺส, เตน วา เวเทน สํสารสฺส ปริโยสานํ คตาติ **เวทคุโนฯ สมฺมทญฺญา ยา**ติ สมฺมเทว สพฺพํ อาชานิตพฺพํ กุสลาทึ ขนฺธาทิญฺจ ชานิตฺวาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อุปปริกฺขสุตฺตวณฺณนา

๙๔. ปญฺจเม **ตถา ตถา**ติ เตน เตน ปกาเรนฯ **อุปปริเกฺขยฺยา**ติ วีมํเสยฺย ปริตุเลยฺย สมฺมเสยฺย วาฯ **ยถา ยถาสฺส อุปปริกฺขโต**ติ ยถา ยถา อสฺส ภิกฺขุโน อุปปริกฺขนฺตสฺสฯ **พหิทฺธา จสฺส วิญฺญาณํ อวิกฺขิตฺตํ อวิสฏ**นฺติ พหิทฺธา รูปาทิอารมฺมเณ อุปฺปชฺชนกวิเกฺข ปาภาวโต อวิกฺขิตฺตํ สมาหิตํ, ตโต เอว อวิสฏํ สิยา ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ภิกฺขเว, เยน เยน ปกาเรน อิมสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส ภิกฺขุโน อุปปริกฺขโต สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส ปุเพฺพ สมา หิตาการสลฺลกฺขณวเสน สมถนิมิตฺตํ คเหตฺวา สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ สมฺมสนญาณํ ปวเตฺตนฺตสฺส อตฺตโน วิปสฺสนาจิตฺตํ กมฺมฏฺฐานโต พหิทฺธา รูปาทิอารมฺมเณ อุปฺปชฺชนกํ น สิยา, อจฺจาร ทฺธวีริยตาย อุทฺธจฺจปกฺขิยํ น สิยา, เตน เตน ปกาเรน ภิกฺขุ อุปปริเกฺขยฺย ปริตุเลยฺยาติฯ **อชฺฌตฺตํ อสณฺฐิต**นฺติ ยสฺมา วีริเย มนฺทํ วหเนฺต สมาธิสฺส พลวภาวโต โกสชฺชาภิภเวน อชฺฌตฺตํ โคจรชฺฌตฺตสงฺขาเต กมฺมฏฺฐานารมฺมเณ สโงฺกจวเสน ฐิตตฺตา สณฺฐิตํ นาม โหติ, วีริยสมตาย ปน โยชิตาย อสณฺฐิตํ โหติ วีถึ ปฏิปนฺนํฯ ตสฺมา ยถา ยถาสฺส อุปปริกฺขโต วิญฺ ญาณํ อชฺฌตฺตํ อสณฺฐิตํ อสฺส, วีถิปฏิปนฺนํ สิยา, ตถา ตถา อุปปริเกฺขยฺยฯ **อนุปาทาย น ปริตเสฺสยฺยา**ติ ยถา ยถาสฺส อุปปริกฺขโต ‘‘เอตํ มม, เอโส เม อตฺตา’’ติ ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคาหว เสน รูปาทีสุ กญฺจิ สงฺขารํ อคฺคเหตฺวา ตโต เอว ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคาหวเสน น ปริตเสฺสยฺย, ตถา ตถา อุปปริเกฺขยฺยาติ สมฺพโนฺธฯ กถํ ปน อุปปริกฺขโต ติวิธเมฺปตํ สิยาติ? อุทฺธจฺจปกฺขิเย โกสชฺชปกฺขิเย จ ธเมฺม วเชฺชโนฺต วีริยสมตํ โยเชตฺวา ปุเพฺพว วิปสฺสนุปกฺกิเลเสหิ จิตฺตํ วิ โสเธตฺวา ยถา สมฺมเทว วิปสฺสนาญาณํ วิปสฺสนาวีถึ ปฏิปชฺชติ, ตถา สมฺมสโตฯ

อิติ ภควา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานิกสฺส ภิกฺขุโน อนุกฺกเมน ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา อารทฺธาย อจฺจารทฺธวีริยอติสิถิลวีริยวิปสฺสนุปกฺกิเลเสหิ จิตฺตสฺส วิโสธนูปายํ ทเสฺสตฺวา อิ ทานิ ตถา วิโสธิเต วิปสฺสนาญาเณ น จิรเสฺสว วิปสฺสนํ มเคฺคน ฆเฏฺตฺวา สกลวฏฺฏทุกฺขสม ติกฺกมาย สํวตฺตนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘พหิทฺธา, ภิกฺขเว , วิญฺญาเณ’’**ติอาทิมาห, ตํ วุตฺตนย เมวฯ ยํ ปน วุตฺตํ – **‘‘อายตึ ชาติชรามรณทุกฺขสมุทยสมฺภโว น โหตี’’**ติ, ตสฺสโตฺถ – เอวํ วิปสฺสนํ มเคฺคน ฆเฏฺตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อคฺคมเคฺคน อนวเสสโต กิเลเสสุ ขีเณสุ อา ยตึ อนาคเต ชาติชรามรณสกลวฏฺฏทุกฺขสมุทยสงฺขาโต สมฺภโว อุปฺปาโท จ น โหติ, ชาติ สงฺขาโต วา ทุกฺขสมุทโย ชรามรณสงฺขาโต ทุกฺขสมฺภโว จ น โหติฯ

คาถายํ **สตฺตสงฺคปฺปหีนสฺสา**ติ ตณฺหาสโงฺค, ทิฏฺฐิสโงฺค, มานสโงฺค, โกธสโงฺค, อวิชฺ ชาสโงฺค, กิเลสสโงฺค, ทุจฺจริตสโงฺคติ อิเมสํ สตฺตนฺนํ สงฺคานํ ปหีนตฺตา สตฺตสงฺคปฺปหีน สฺสฯ เกจิ ปน ‘‘สตฺตานุสยา เอว สตฺต สงฺคา’’ติ วทนฺติฯ **เนตฺติจฺฉินฺนสฺสา**ติ ฉินฺนภวเนตฺติก

สฺส ฯ **วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร**ติ ปุนปฺปุนํ ชายนวเสน ปวตฺติยา ชาติเหตุกตฺตา จ ชาติภูโต สํสาโรติ ชาติสํสาโร, โส ภวเนตฺติยา ฉินฺนตฺตา วิกฺขีโณ ปริกฺขีโณ, ตโต เอว **นตฺถิ ตสฺส ปุนพฺภโว**ติฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กามูปปตฺติสุตฺตวณฺณนา

๙๕. ฉฏฺเฐ **กามูปปตฺติโย**ติ กามปฏิลาภา กามปฏิเสวนา วาฯ **ปจฺจุปฏฺฐิตกามา**ติ นิพทฺธกามา นิพทฺธารมฺมณา ยถา ตํ มนุสฺสาฯ มนุสฺสา หิ นิพทฺธวตฺถุสฺมึ วสํ วเตฺตนฺติฯ ยตฺถ ปฏิพทฺธจิตฺตา โหนฺติ, สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ ทตฺวา ตเมว มาตุคามํ อาเนตฺวา นิพทฺธโภคํ ภุญฺชนฺติฯ เอกจฺเจ จ เทวาฯ จาตุมหาราชิกโต ปฏฺฐาย หิ จตุเทวโลกวาสิโน นิพทฺธวตฺถุสฺมึเยว วสํ วเตฺตนฺติฯ ปญฺจสิขวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสนํฯ ตถา เอกจฺเจ อาปายิเก เนรยิเก ฐเปตฺวา เสสอปายสตฺตาปิ นิพทฺธวตฺถุสฺมึเยว วสํ วเตฺตนฺติฯ มจฺฉา หิ อตฺตโน มจฺฉิยา, กจฺฉโป กจฺฉปิยาติ เอวํ สเพฺพปิ ติรจฺฉานา เปตา วินิปาติกา จฯ ตสฺมา เนรยิเก ฐเปตฺวา เสสอปายสเตฺต อุปาทาย ยาว ตุสิตกายา อิเม สตฺตา ปจฺจุปฏฺฐิตกามา นาม, **นิมฺมานรติโน**ติ สยํ นิมฺมิเต นิมฺมาเน รติ เอเตสนฺติ นิมฺมานรติโนฯ เต หิ นีลปีตาทิวเสน ยาทิสํ ยาทิสํ รูปํ อิจฺฉนฺติ, ตาทิสํ ตาทิสํ นิมฺมินิตฺวา รมนฺติ อายสฺมโต อนุรุทฺธสฺส ปุรโต มนาปกายิกา เทวตา วิยฯ **ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน**ติ ปเรหิ นิมฺมิเต กาเม วสํ วเตฺตนฺตีติ ปรนิมฺมิตวสวตฺติโนฯ เตสญฺหิ มนํ ญตฺวา ปเร ยถารุจิตํ กามโภคํ นิมฺมินนฺติ, เต ตตฺถ วสํ วเตฺตนฺติฯ กถํ เต ปรสฺส มนํ ชานนฺตีติ? ปกติเสวนาวเสนฯ ยถา หิ กุสโล สูโท รโญฺญ ภุญฺชนฺตสฺส ยํ ยํ รุจฺจติ, ตํ ตํ ชานาติ, เอวํ ปกติยา อภิรุจิตารมฺมณํ ญตฺวา ตาทิสเยว นิมฺมินนฺติ, เต ตตฺถ วสํ วเตฺตนฺติ, เมถุนเสวนาทิวเสน กาเม ปริภุญฺชนฺติฯ เกจิ ปน ‘‘หสิตมเตฺตน โอโลกิตมเตฺตน อาลิงฺคิตมเตฺตน หตฺถคฺคหณมเตฺตน จ เตสํ กามกิจฺจํ อิชฺฌตี’’ติ วทนฺติ, ตํ อฏฺฐกถายํ ‘‘เอตํ ปน นตฺถี’’ติ ปฏิกฺขิตฺตํฯ น หิ กาเยน อผุสนฺตสฺส โผฏฺฐพฺพํ กามกิจฺจํ สาเธติฯ ฉนฺนมฺปิ กามาวจรเทวานํ กามา ปากติกา เอวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ฉ เอเต กามาวจรา, สพฺพกามสมิทฺธิโน;
> สเพฺพสํ เอกสงฺขาตํ, อายุ ภวติ กิตฺตก’’นฺติฯ (วิภ. ๑๐๒๓);

คาถาสุ **เย จเญฺญ**ติ เย ยถาวุตฺตเทเวหิ อเญฺญ จ กามโภคิโน มนุสฺสา เจว เอกจฺเจ อปายูปคา จ สเพฺพ เตฯ **อิตฺถภาวญฺญถาภาว**นฺติ อิมํ ยถาปฏิลทฺธตฺตภาวเญฺจว, อุปปตฺติภวนฺตรสงฺขาตํ อิโต อญฺญถาภาวญฺจาติ ทฺวิปฺปเภทํ สํสารํ **นาติวตฺตเร** น อติกฺกมนฺติฯ **สเพฺพ ปริจฺจเช กาเม**ติ ทิพฺพาทิเภเท สเพฺพปิ กาเม วตฺถุกาเม จ กิเลสกาเม จ ปริจฺจเชยฺยฯ กิเลสกาเม อนาคามิมเคฺคน ปชหนฺโตเยว หิ วตฺถุกาเม ปริจฺจชติ นามฯ **ปิยรูปสาตคธิต**นฺติ ปิยรูเปสุ รูปาทีสุ สุขเวทนสฺสาเทน คธิตํ คิทฺธํฯ **เฉตฺวา โสตํ ทุรจฺจย**นฺติ อเญฺญหิ ทุรจฺจยํ ทุรติกฺกมํ ตณฺหาโสตํ อรหตฺตมเคฺคน สมุจฺฉินฺทิตฺวาฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. กามโยคสุตฺตวณฺณนา

๙๖. สตฺตเม **กามโยคยุตฺโต**ติ ปญฺจกามคุณิโก ราโค กามโยโค, เตน ยุตฺโต กามโยคยุตฺโต, อสมุจฺฉินฺนกามราคเสฺสตํ อธิวจนํฯ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค ภวโยโค, ตถา ฌานนิกนฺติ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต จ ราโค, เตน ยุตฺโต **ภวโยคยุตฺโต,** อปฺปหีนภวราโคติ อโตฺถฯ **อาคามี**ติ พฺรหฺมโลเก ฐิโตปิ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อิมํ มนุสฺสโลกํ อาคมนสีโลฯ เตเนวาห **“อาคนฺตา อิตฺถตฺต**”นฺติฯ มนุสฺสตฺตภาวสงฺขาตํ อิตฺถภาวํ อาคมนธมฺโม , มนุเสฺสสุ อุปฺปชฺชนสีโลติ อโตฺถฯ กามเญฺจตฺถ กามโยโค อิตฺถตฺตํ อาคมนสฺส การณํฯ โย ปน กามโยคยุตฺโต, โส เอกเนฺตน ภวโยคยุตฺโตปิ โหตีติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘กามโยคยุโตฺต, ภิกฺขเว, ภวโยคยุโตฺต’’ติ อุภยมฺปิ เอกชฺฌํ กตฺวา วุตฺตํฯ

กามโยควิสํยุโตฺตติ เอตฺถ อสุภชฺฌานมฺปิ กามโยควิสํโยโค, ตํ ปาทกํ กตฺวา อธิคโต อนาคามิมโคฺค เอกเนฺตเนว กามโยควิสํโยโค นาม, ตสฺมา ตติยมคฺคผเล ฐิโต อริยปุคฺคโล ‘‘กามโยควิสํยุโตฺต’’ติ วุโตฺตฯ ยสฺมา ปน รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค อนาคามิมเคฺคน น ปหียติ, ตสฺมา โส อปฺปหีนภวโยคตฺตา ‘‘ภวโยคยุโตฺต’’ติ วุโตฺตฯ **อนาคามี**ติ กามโลกํ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อนาคมนโต อนาคามีฯ กามโยควิสํโยคฺวเสเนว หิ สทฺธึ อนวเสสโอรมฺภาคิยสํโยชนสมุคฺฆาเตน อชฺฌตฺตสํโยชนาภาวสิทฺธิโต อิตฺถตฺตํ อนาคนฺตฺวา โหติ, ตตฺถ ปรินิพฺพายี อนาวตฺติธมฺมฯ ยสฺส ปน อนวเสสํ ภวโยโค ปหีโน, ตสฺส อวิชฺชาโยคาทิอวสิฏฺฐกิเลสาปิ ตเทกฏฺฐภาวโต ปหีนา เอว โหนฺตีติ , โส ปริกฺขีณภวสํโยชโน ‘‘อรหํ ขีณาสโว’’ติ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กามโยควิสํยุโตฺต, ภิกฺขเว, ภวโยควิสํยุโตฺต อรหํ โหติ ขีณาสโว’’ติฯ เอตฺถ จ กามโยควิสํโยโค อนาคามี จตุตฺถชฺฌานสฺส สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสปฺปหานํ วิย, ตติยมคฺคสฺส ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสสํโยชนปริกฺขโย วิย จ จตุตฺถมคฺคสฺส วณฺณภณนตฺถํ วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปฐมปเทน โสตาปนฺนสกทาคามีหิ สทฺธึ สโพฺพ ปุถุชฺชโน คหิโต, ทุติยปเทน ปน สโพฺพ อนาคามี, ตติยปเทน อรหาติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

คาถาสุ **อุภย**นฺติ อุภเยน, กามโยเคน, ภวโยเคน จ สํยุตฺตาติ อโตฺถฯ **สตฺตา คจฺฉนฺติ สํสาร**นฺติ ปุถุชฺชนา โสตาปนฺนา สกทาคามิโนติ อิเม ติวิธา สตฺตา กามโยคภวโยคานํ อปฺปหีนตฺตา คจฺฉนฺติ สํสารนฺติฯ ตโต เอว ชาติมรณคามิโน โหนฺติฯ เอตฺถ เอกพีชี, โกลํโกโล, สตฺตกฺขตฺตุปรโมติ ตีสุ โสตาปเนฺนสุ สพฺพมุทุ สตฺตกฺขตฺตุปรโม, โส อฏฺฐมํ ภวํ น นิพฺพเตฺตติ, อตฺตโน ปริจฺฉินฺนชาติวเสน ปน สํสรติ, ตถา อิตเรปิฯ สกทาคามีสุปิ โย อิธ สกทาคามิมคฺคํ ปตฺวา เทวโลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปุน อิธ นิพฺพตฺตติ, โส อตฺตโน ปริจฺฉินฺนชาติวเสเนว สํสรติฯ เย ปน สกทาคามิโน โวมิสฺสกนเยน วินา ตตฺถ ตตฺถ เทเวสฺเยว มนุเสฺสสฺเยว วา นิพฺพตฺตนฺติ, เต อุปริมคฺคาธิคมาย ยาว อินฺทฺริยปริปากา ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สํสรนฺติเยวฯ ปุถุชฺชเน ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิ สพฺพภวสํโยชนานํ อปริกฺขีณตฺตาฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘กามโยเคน สํยุตฺตา, ภวโยเคน จูภยํ;
> สตฺตา คจฺฉนฺติ สํสารํ, ชาติมรณคามิโน’’ติฯ

กาเม ปหนฺตฺวานาติ กามราคสงฺขาเต กิเลสกาเม อนาคามิมเคฺคน ปชหิตฺวาฯ **ฉินฺนสํสยา**ติ สมุจฺฉินฺนกงฺขา, ตญฺจ โข โสตาปตฺติมเคฺคเนวฯ วณฺณภณนตฺถํ ปน จตุตฺถมคฺคสฺส เอวํ วุตฺตํฯ อรหโนฺต หิ อิธ ‘‘ฉินฺนสํสยา’’ติ อธิเปฺปตาฯ เตเนวาห **“ขีณมานปุนพฺภวา**”ติฯ สพฺพโส ขีโณ นววิโธปิ มาโน อายตึ ปุนพฺภโว จ เอเตสนฺติ ขีณมานปุนพฺภวาฯ มานคฺคหเณน เจตฺถ ตเทกฏฺฐตาย ลกฺขณวเสน วา สโพฺพ จตุตฺถมคฺควชฺฌา กิเลโส คหิโตติฯ ขีณ

มานตาย จ สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ วุตฺตา โหติ, ขีณปุนพฺภวตาย อนุปาทิเสสาฯ เสสํ สุวิเณฺญยฺยเมวฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กลฺยาณสีลสุตฺตวณฺณนา

๙๗. อฏฺฐเม **กลฺยาณสีโล**ติ สุนฺทรสีโล, ปสตฺถสีโล, ปริปุณฺณสีโลฯ ตตฺถ สีลปาริปูริ ทฺวีหิ การเณหิ โหติ สมฺมเทว สีลวิปตฺติยา อาทีนวทสฺสเนน, สีลสมฺปตฺติยา จ อานิสํสทสฺสเนนฯ อิธ ปน สพฺพปริพนฺธวิปฺปมุตฺตสฺส สพฺพาการปริปุณฺณสฺส มคฺคสีลสฺส ผลสีลสฺส จ วเสน กลฺยาณตา เวทิตพฺพาฯ **กลฺยาณธมฺโม**ติ สเพฺพ โพธิปกฺขิยธมฺมา อธิเปฺปตา, ตสฺมา กลฺยาณา สติปฏฺฐานาทิโพธิปกฺขิยธมฺมา เอตสฺสาติ กลฺยาณธมฺโมฯ **กลฺยาณปโญฺญ**ติ จ มคฺคผลปญฺญาวเสเนว กลฺยาณปโญฺญฯ โลกุตฺตรา เอว หิ สีลาทิธมฺมา เอกนฺตกลฺยาณา นาม อกุปฺปสภาวตฺตาฯ เกจิ ปน ‘‘จตุปาริสุทฺธิสีลวเสน กลฺยาณสีโล, วิปสฺสนามคฺคธมฺมวเสน กลฺยาณธโมฺม, มคฺคผลปญฺญาวเสน กลฺยาณปโญฺญ’’ติ วทนฺติฯ อเสกฺขา เอว เต สีลธมฺมปญฺญาติ เอเกฯ อปเร ปน ภณนฺติ – โสตาปนฺนสกทาคามีนํ มคฺคผลสีลํ กลฺยาณสีลํ นาม, ตสฺมา ‘‘กลฺยาณสีโล’’ติ อิมินา โสตาปโนฺน สกทาคามี จ คหิตา โหนฺติฯ เต หิ สีเลสุ ปริปูรการิโน นามฯ อนาคามิมคฺคผลธมฺมา อคฺคมคฺคธมฺมา จ กลฺยาณธมฺมา นามฯ ตตฺถ หิ โพธิปกฺขิยธมฺมา ภาวนาปาริปูริํ คจฺฉนฺติฯ ตสฺมา ‘‘กลฺยาณธโมฺม’’ติ อิมินา ตติยมคฺคฏฺฐโต ปฏฺฐาย ตโย อริยา คหิตา โหนฺติฯ ปญฺญากิจฺจสฺส มตฺถกปฺปตฺติยา อคฺคผเล ปญฺญา กลฺยาณปญฺญา นาม, ตสฺมา ปญฺญาเวปุลฺลปฺปโตฺต อรหา ‘‘กลฺยาณปโญฺญ’’ติ วุโตฺตฯ เอวเมว ปุคฺคลา คหิตา โหนฺตีติฯ กิํ อิมินา ปปเญฺจน? อคฺคมคฺคผลธมฺมา อิธ กลฺยาณสีลาทโย วุตฺตาติ อยมมฺหากํ ขนฺติฯ ธมฺมวิภาเคน หิ อยํ ปุคฺคลวิภาโค, น ธมฺมวิภาโคติฯ

เกวลีติ เอตฺถ เกวลํ วุจฺจติ เกนจิ อโวมิสฺสกตาย สพฺพสงฺขตวิวิตฺตํ นิพฺพานํ, ตสฺส อธิคตตฺตา อรหา เกวลีฯ อถ วา ปหานภาวนาปาริปูริยา ปริโยสานอนวชฺชธมฺมปาริปูริยา จ กลฺยาณกเฎฺฐน อพฺยาเสกสุขตาย จ เกวลํ อรหตฺตํ, ตทธิคเมน เกวลี ขีณาสโวฯ มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํ วสิตฺวา ปริโยสาเปตฺวา ฐิโตติ **วุสิตวา**ฯ อุตฺตเมหิ อคฺคภูเตหิ วา อเสกฺขธเมฺมหิ สมนฺนาคตตฺตา **‘‘อุตฺตมปุริโส’’**ติ วุจฺจติฯ

สีลวาติ เอตฺถ เกนเฎฺฐน สีลํ? สีลนเฎฺฐน สีลํฯ กิมิทํ สีลนํ นาม? สมาธานํ, สุสีลฺยวเสน กายกมฺมาทีนํ อวิปฺปกิณฺณตาติ อโตฺถฯ อถ วา อุปธารณํ, ฌานาทิกุสลธมฺมานํ ปติฏฺฐานวเสน อาธารภาโวติ อโตฺถฯ ตสฺมา สีลติ, สีเลตีติ วา สีลํฯ อยํ ตาว สทฺทลกฺขณนเยน สีลโฏฺฐฯ อปเร ปน ‘‘สิรโฏฺฐ สีลโฏฺฐ, สีตลโฏฺฐ สีลโฏฺฐ, สิวโฏฺฐ สีลโฏฺฐ’’ติ นิรุตฺตินเยน อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ ตยิทํ ปาริปูริโต อติสยโต วา สีลํ อสฺส อตฺถีติ **สีลวา,** จตุปาริสุทฺธิสีลวเสน สีลสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ ตตฺถ ยํ เชฏฺฐกสีลํ , ตํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’**ติอาทิ วุตฺตนฺติ เอกจฺจานํ อาจริยานํ อธิปฺปาโยฯ

อปเรน ปน ภณนฺติ – อุภยตฺถาปิ ปาติโมกฺขสํวโร ภควตา วุโตฺตฯ ปาติโมกฺขสํวโร เอว หิ สีลํ, อิตเรสุ อินฺทฺริยสํวโร ฉทฺวารรกฺขณมตฺตเมว, อาชีวปาริสุทฺธิ ธเมฺมน ปจฺจยุปฺปาทนมตฺตเมว, ปจฺจยสนฺนิสฺสิตํ ปฏิลทฺธปจฺจเย ‘‘อิทมตฺถ’’นฺติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนมตฺตเมวฯ นิปฺปริยาเยน ปาติโมกฺขสํวโรว สีลํฯ ยสฺส โส ภิโนฺน, โส สีสจฺฉิโนฺน ปุริโส วิย หตฺถปาเท ‘‘เสสานิ รกฺขิสฺสตี’’ติ น วตฺตโพฺพฯ ยสฺส ปน โส อโรโค, อจฺฉินฺนสีโส วิย ปุริโส, ตานิ ปุน

ปากติกานิ กตฺวา รกฺขิตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมา **สีลวา**ติ อิมินา ปาติโมกฺขสีลเมว อุทฺทิสิตฺวา ตํ วิตฺถาเรตุํ “**ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**”ติอาทิ วุตฺตนฺติฯ

ตตฺถ **ปาติโมกฺข**นฺติ สิกฺขาปทสีลํฯ ตญฺหิ โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมเจติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหีติ ปาติโมกฺขํฯ สํวรณํ สํวโร, กายวาจาหิ อวีติกฺกโมฯ ปาติโมกฺขเมว สํวโร ปาติโมกฺขสํวโร, เตน สํวุโต ปิหิตกายวาโจติ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ฯ อิทมสฺส ตสฺมิํ สีเล ปติฏฺฐิตภาวปริทีปนํฯ **วิหรตี**ติ ตทนุรูปวิหารสมงฺคิภาวปริทีปนํฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ เหฏฺฐา ปาติโมกฺขสํวรสฺส, อุปริ วิเสสานุโยคสฺส จ อุปการกธมฺมปริทีปนํฯ **อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี**ติ ปาติโมกฺขสีลโต อจวนธมฺมตาปริทีปนํฯ **สมาทายา**ติ สิกฺขาปทานํ อนวเสสโต อาทานปริทีปนํฯ **สิกฺขตี**ติ สิกฺขาย สมงฺคิภาวปริทีปนํฯ **สิกฺขาปเทสู**ติ สิกฺขิตพฺพธมฺมปริทีปนํฯ

อปโร นโย – กิเลสานํ พลวภาวโต ปาปกิริยาย สุกรภาวโต ปุญฺญกิริยาย จ ทุกฺกรภาวโต พหุกฺขตฺตุํ อปาเยสุ ปตนสีโลติ ปาตี, ปุถุชฺชโนฯ อนิจฺจตาย วา ภวาทีสุ กมฺมเวคกฺขิโตฺต ฆฏิยนฺตํ วิย อนวฏฺฐาเนน ปริพฺภมนโต คมนสีโลติ ปาตี, มรณวเสน วา ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย อตฺตภาวสฺส ปาตนสีโลติ ปาตี, สตฺตสนฺตาโน, จิตฺตเมว วาฯ ตํ ปาตินํ สํสารทุกฺขโต โมเกฺขตีติ ปาติโมโกฺขฯ จิตฺตสฺส หิ วิโมเกฺขน สโตฺต วิมุโตฺต ฯ ‘‘จิตฺตโวทานา วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๐๐) ‘‘อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺต’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๒๐๖) จ วุตฺตํฯ อถ วา อวิชฺชาทินา เหตุนา สํสาเร ปตติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ ปาติฯ ‘‘อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรต’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๒๔; ๕.๕๒๐) หิ วุตฺตํฯ ตสฺส ปาติโน สตฺตสฺส ตณฺหาทิสํกิเลสตฺตยโต โมโกฺข เอเตนาติ ปาติโมโกฺขฯ ‘‘กเณฺฐกาโล’’ติอาทีนํ วิยสฺส สมาสสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

อถ วา ปาเตติ วินิปาเตติ ทุเกฺขติ ปาติ, จิตฺตํฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘จิเตฺตน นียติ โลโก, จิเตฺตน ปริกสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๖๒)ฯ ตสฺส ปาติโน โมโกฺข เอเตนาติ ปาติโมโกฺขฯ ปตติ วา เอเตน อปายทุเกฺข สํสารทุเกฺข จาติ ปาติ, ตณฺหาทิสํกิเลโสฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ (สํ. นิ. ๑.๕๖-๕๗), ตณฺหาทุติโย ปุริโส’’ติ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕; จูฬนิ. ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๐๗) จ อาทิฯ ตโต ปาติโต โมโกฺขติ ปาติโมโกฺขฯ อถ วา ปตติ เอตฺถาติ ปาติ, ฉ อชฺฌตฺติกานิ พาหิรานิ จ อายตนานิฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ฉสุ โลโก สมุปฺปโนฺน, ฉสุ กุพฺพติ สนฺถว’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๗๐)ฯ ตโต ฉอชฺฌตฺติกพาหิรายตนสงฺขาตโต ปาติโต โมโกฺขติ ปาติโมโกฺขฯ อถ วา ปาโต วินิปาโต อสฺส อตฺถีติ ปาตี, สํสาโรฯ ตโต โมโกฺขติ ปาติโมโกฺขฯ อถ วา สพฺพโลกาธิปติภาวโต ธมฺมิสฺสโร ภควา ปตีติ วุจฺจติ, มุจฺจติ เอเตนาติ โมโกฺข, ปติโน โมโกฺข เตน ปญฺญตฺตตฺตาติ ปติโมโกฺข, ปติโมโกฺข เอว ปาติโมโกฺขฯ สพฺพคุณานํ วา มูลภาวโต อุตฺตมเฏฺฐน ปติ จ โส ยถาวุตฺตเฏฺฐน โมโกฺข จาติ ปติโมโกฺข, ปติโมโกฺข เอว ปาติโมโกฺขฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ปาติโมกฺขนฺติ มุขเมตํ ปมุขเมต’’นฺติ (มหาว. ๑๓๕) วิตฺถาโรฯ

อถ วา **ป**อิติ ปกาเร, **อตี**ติ อจฺจนฺตเตฺถ นิปาโตฯ ตสฺมา ปกาเรหิ อจฺจนฺตํ โมเกฺขตีติ ปาติโมโกฺขฯ อิทญฺหิ สีลํ สยํ ตทงฺควเสน, สมาธิสหิตํ ปญฺญาสหิตญฺจ วิกฺขมฺภนวเสน สมุเจฺฉทวเสน จ อจฺจนฺตํ โมเกฺขติ โมเจตีติ ปาติโมกฺขํฯ ปติ ปติ โมโกฺขติ วา ปติโมโกฺข, ตมฺหา ตมฺหา วีติกฺกมิตพฺพโทสโต ปติ ปเจฺจกํ โมโกฺขติ อโตฺถฯ ปติโมโกฺข เอว ปาติโมโกฺขฯ โมโกฺขติ วา นิพฺพานํ, ตสฺส โมกฺขสฺส ปฏิพิมฺพภูตนฺติ ปติโมกฺขํฯ ปาติโมกฺขสีลสํวโร หิ สูริยสฺส อรุณุคฺคมนํ วิย นิพฺพานสฺส อุทยภูโต ตปฺปฏิภาโค วิย โหติ ยถารหํ กิเลสนิพฺพาปนโตติ ปติ

โมกฺขํ, ปติโมกฺขํ เอว ปาติโมกฺขํฯ อถ วา โมกฺขํ ปติ วตฺตติ โมกฺขาภิมุขนฺติ ปติโมกฺขํ, ปติโมกฺขเมว ปาติโมกฺขนฺติ เอวํ ตาเวตฺถ ปาติโมกฺขสทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สํวรติ ปิทหติ เอเตนาติ **สํวโร,** ปาติโมกฺขเมว สํวโรติ **ปาติโมกฺขสํวโร**ฯ อตฺถโต ปน ตโต ตโต วีติกฺกมิตพฺพโต วิรติโย เจตนา วา, เตน ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต สมนฺนาคโต **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ วุโตฺตฯ วุตฺตเญฺหตํ วิภเงฺค –

> ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปคโต สมุปคโต สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตฯ เตน วุจฺจติ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑)ฯ

วิหรตีติ อิริยาปถวิหาเรน วิหรติ, อิริยติ, วตฺตติฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ เวฬุทานาทิมิจฺฉาชีวสฺส กายปาคพฺภิยาทีนญฺจ อกรเณน, สพฺพโส อนาจารํ วเชฺชตฺวา ‘‘กายิโก อวีติกฺกโม, วาจสิโก อวีติกฺกโม’’ติ เอวํ วุตฺตภิกฺขุสารุปฺปอาจารสมฺปตฺติยา เวสิยาทิอโคจรํ วเชฺชตฺวา ปิณฺฑปาตาทิอตฺถํ อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฎฺฐานสงฺขาตโคจเรน จ สมฺปนฺนตฺตา อาจารโคจรสมฺปโนฺนฯ อปิจ โย ภิกฺขุ สตฺถริ สคารโว สปฺปติโสฺส สพฺรหฺมจารีสุ สคารโว สปฺปติโสฺส หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน สุนิวโตฺถ สุปารุโต ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตน ปฎิกฺกเนฺตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมิญฺชิเตน ปสาริเตน โอกฺขิตฺตจกฺขุ อิริยาปถสมฺปโนฺน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยานุยุโตฺต สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฎฺฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฎฺฐ อาภิสมาจาริเกสุ สกฺกจฺจการี ครุจิตฺตีการพหุโล วิหรติ, อยํ วุจฺจติ อาจารสมฺปโนฺนฯ

โคจโร ปน – อุปนิสฺสยโคจโร, อารกฺขโคจโร, อุปนิพนฺธโคจโรติ ติวิโธฯ ตตฺถ ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต วุตฺตลกฺขโณ กลฺยาณมิโตฺต ยํ นิสฺสาย อสฺสุตํ สุณาติ, สุตํ ปริโยทเปติ, กงฺขํ วิตรติ, ทิฎฺฐิํ อุชุํ กโรติ, จิตฺตํ ปสาเทติ, ยสฺส จ อนุสิกฺขโนฺต สทฺธาย วฑฺฒติ, สีเลน, สุเตน, จาเคน, ปญฺญาย วฑฺฒติ, อยํ **อุปนิสฺสยโคจโร**ฯ โย ภิกฺขุ อนฺตรฆรํ ปวิโฎฺฐ วีถิํ ปฎิปโนฺน โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสาวี สํวุโต คจฺฉติ, น หตฺถิํ โอโลเกโนฺต, น อสฺสํ, น รถํ, น ปตฺติํ, น อิตฺถิํ, น ปุริสํ โอโลเกโนฺต, น อุทฺธํ โอโลเกโนฺต, น อโธ โอโลเกโนฺต, น ทิสาวิทิสา เปกฺขมาโน คจฺฉติ, อยํ **อารกฺขโคจโร**ฯ **อุปนิพนฺธโคจโร** ปน จตฺตาโร สติปฎฺฐานา, ยตฺถ ภิกฺขุ อตฺตโน จิตฺตํ อุปนิพนฺธติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย? ยทิทํ – จตฺตาโร สติปฎฺฐานา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๒)ฯ

อิติ ยถาวุตฺตาย อาจารสมฺปตฺติยา อิมาย จ โคจรสมฺปตฺติยา สมนฺนาคตตฺตา **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ฯ

อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวีติ อปฺปมตฺตเกสุ อณุปฺปมาเณสุ อสญฺจิจฺจ อาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสนสีโลฯ โย หิ ภิกฺขุ ปรมาณุมตฺตํ วชฺชํ อฎฺฐสฎฺฐิโยชนสตสหสฺสุเพฺพธสิเนรุปพฺพตราชสทิสํ กตฺวา ปสฺสติ, โยปิ ภิกฺขุ สพฺพลหุกํ ทุพฺภาสิตมตฺตํ ปาราชิกสทิสํ กตฺวา ปสฺสติ, อยํ อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี นามฯ **สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ ยํ กิญฺจิ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขิตพฺพํ, ตํ สเพฺพน สพฺพํ สพฺพถา สพฺพํ อนวเสสํ สมาทิยิตฺวา สิกฺขติ วตฺตติ, ปูเรตีติ อโตฺถฯ **อิติ กลฺยาณสีโล**ติ อิมินา ปกาเรน กลฺยาณสีโล สมาโนฯ ปุคฺคลาธิฎฺฐานวเสน หิ นิทฺทิฎฺฐํ สีลํ ‘‘เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กลฺยาณ

สีโล โหตี’’ติ วุตฺตปุคฺคลาธิฏฺฐานวเสเนว นิคเมตฺวา ‘‘กลฺยาณธมฺม’’ติ เอตฺถ วุตฺตธเมฺม นิทฺทิสิตุกาเมน ‘‘เตสํ ธมฺมานํ อิทํ สีลํ อธิฏฺฐาน’’นฺติ ทเสฺสตุํ ปุน ‘‘อิติ กลฺยาณสีโล’’ติ วุตฺตํฯ **สตฺตนฺนํ โพธิปกฺขิยาน**นฺติอาทิ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ ปุน **กลฺยาณสีโล**ติอาทิ นิคมนํฯ

คาถาสุ **ทุกฺกฏ**นฺติ ทุฏฺฐุ กตํ, ทุจฺจริตนฺติ อโตฺถฯ **หิริมน**นฺติ หิริมนฺตํ หิริสมฺปนฺนํ, สพฺพโส ปาปปวตฺติยา ชิคุจฺฉนสภาวนฺติ อโตฺถฯ **หิริมน**นฺติ วา หิริสหิตจิตฺตํฯ หิริคฺคหเณเนว เจตฺถ โอตฺตปฺปมฺปิ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ หิโรตฺตปฺปคฺคหเณน จ สพฺพโส ทุจฺจริตาภาวสฺส เหตุํ ทเสฺสโนฺต กลฺยาณสีลตํ เหตุโต วิภาเวติฯ **สโมฺพธี**ติ อริยญาณํ, ตํ คจฺฉนฺติ ภชนฺตีติ **สโมฺพธิคามิโน,** โพธิปกฺขิกาติ อโตฺถฯ **อนุสฺสท**นฺติ ราคุสฺสทาทิรหิตํฯ ‘‘ตถาวิธ’’นฺติปิ ปฐนฺติฯ ‘‘โพธิปกฺขิกานํ ธมฺมานํ ภาวนานุโยคมนุยุโตฺต’’ติ ยถา ยถา ปุเพฺพ วุตฺตํ, ตถาวิธํ ตาทิสนฺติ อโตฺถฯ **ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส, วฏฺฏทุกฺขเหตุโน วาฯ **อิเธว ขยมตฺตโน**ติ อาสวกฺขยาธิคเมน อตฺตโน วฏฺฏทุกฺขเหตุโน สมุทยปกฺขิยสฺส กิเลสคณสฺส อิเธว อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ขยํ อนุปฺปาทํ ปชานาติ, วฏฺฏทุกฺขเสฺสว วา อิเธว จริมกจิตฺตนิโรเธน ขยํ ขีณภาวํ ปชานาติฯ **เตหิ ธเมฺมหิ สมฺปนฺน**นฺติ เตหิ ยถาวุตฺตสีลาทิธเมฺมหิ สมนฺนาคตํฯ **อสิต**นฺติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสยานํ ปหีนตฺตา อสิตํ, กตฺถจิ อนิสฺสิตํฯ **สพฺพโลกสฺสา**ติ สพฺพสฺมิํ สตฺตโลเกฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ทานสุตฺตวณฺณนา

๙๘. นวเม **ทาน**นฺติ ทาตพฺพํ, สวตฺถุกา วา เจตนา ทานํ, สมฺปตฺติปริจฺจาคเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อามิสทาน**นฺติ จตฺตาโร ปจฺจยา เทยฺยภาววเสน อามิสทานํ นามฯ เต หิ ตณฺหาทีหิ อามสิตพฺพโต อามิสนฺติ วุจฺจนฺติฯ เตสํ วา ปริจฺจาคเจตนา อามิสทานํฯ **ธมฺมทาน**นฺติ อิเธกโจฺจ ‘‘อิเม ธมฺมา กุสลา, อิเม ธมฺมา อกุสลา, อิเม ธมฺมา สาวชฺชา, อิเม ธมฺมา อนวชฺชา, อิเม วิญฺญุครหิตา, อิเม วิญฺญุปฺปสตฺถา; อิเม สมตฺตา สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ, อิเม หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺตี’’ติ กุสลากุสลกมฺมปเถ วิภชโนฺต กมฺมกมฺมวิปาเก อิธโลกปรโลเก ปจฺจกฺขโต ทเสฺสโนฺต วิย ปากฏํ กโรโนฺต อกุสเลหิ ธเมฺมหิ นิวตฺตาเปโนฺต, กุสเลสุ ธเมฺมสุ ปติฏฺฐาเปโนฺต, ธมฺมํ เทเสติ, อิทํ ธมฺมทานํฯ โย ปน ‘‘อิเม ธมฺมา อภิเญฺญยฺยา , อิเม ปริเญฺญยฺยา, อิเม ปหาตพฺพา, อิเม สจฺฉิกาตพฺพา, อิเม ภาเวตพฺพา’’ติ สจฺจานิ วิภาเวโนฺต อมตาธิคมาย ปฏิปตฺติธมฺมํ เทเสติ, อิทํ สิขาปฺปตฺตํ ธมฺมทานํ นามฯ **เอตทคฺค**นฺติ เอตํ อคฺคํฯ **ยทิท**นฺติ ยํ อิทํ ธมฺมทานํ วุตฺตํ, เอตํ อิเมสุ ทฺวีสุ ทาเนสุ อคฺคํ เสฏฺฐํ อุตฺตมํฯ วิวฏฺฏคามิธมฺมทานญฺหิ นิสฺสาย สพฺพานตฺถโต ปริมุจฺจติ, สกลํ วฏฺฏทุกฺขํ อติกฺกมติฯ โลกิยํ ปน ธมฺมทานํ สเพฺพสํ ทานานํ นิทานํ สพฺพสมฺปตฺตีนํ มูลํฯ เตนาห –

> ‘‘สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ, สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาติ;
> สพฺพรติํ ธมฺมรตี ชินาติ, ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาตี’’ติฯ (ธ. ป. ๓๕๔) –

อภยทานเมตฺถ ธมฺมทาเนเนว สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สาธารณโภคิตาธิปฺปาเยน อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพโต จตุปจฺจยโต สยเมว อภุญฺชิตฺวา ปเรสํ สํวิภชนํ **อามิสสํวิภาโค**ฯ สาธารณโภคิตาธิปฺปาเยเนว อตฺตนา วิทิตสฺส อธิคตสฺส

ธมฺมสฺส อโปฺปสฺสุโกฺก อหุตฺวา ปเรสํ อุปเทโส **ธมฺมสํวิภาโค**ฯ จตูหิ ปจฺจเยหิ จตูหิ จ สงฺคห วตฺถูหิ ปเรสํ อนุคฺคณฺหนํ อนุกมฺปนํ **อามิสานุคฺคโห**ฯ วุตฺตนเยเนว ธเมฺมน ปเรสํ อนุคฺคณฺหนํ อนุกมฺปนํ **ธมฺมานุคฺคโห**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

คาถาสุ **ยมาหุ ทานํ ปรม**นฺติ ยํ ทานํ จิตฺตเขตฺตเทยฺยธมฺมานํ อุฬารภาเวน ปรมํ อุตฺตมํ, โภคสมฺปตฺติอาทีนํ วา ปูรณโต ผลนโต, ปรสฺส วา โลภมจฺฉริยาทิกสฺส ปฏิปกฺขสฺส มทฺทนโต หึสนโต ''ปรม''นฺติ พุทฺธา ภควโนฺต อาหุฯ **อนุตฺตร**นฺติ ยํ ทานํ เจตนาทิสมฺปตฺติยา สาติสยปวตฺติยา อคฺคภาเวน อคฺควิปากตฺตา จ อุตฺตรรหิตํ อนุตฺตรภาวสาธนํ จาติ อาหุฯ **ยํ สํวิภาค**นฺติ เอตฺถาปิ ''ปรมํ อนุตฺตร''นฺติ ปททฺวยํ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ **อวณฺณยี**ติ กิตฺตยิ, ''โภชนํ, ภิกฺขเว, ททมาโน ทายโก ปฏิคฺคาหกานํ ปญฺจ ฐานานิ เทตี''ติอาทินา (อ. นิ. ๕.๓๗), ''เอวํ เจ, ภิกฺขเว, สตฺตา ชาเนยฺยุํ ทานสํวิภาคสฺส วิปาก''นฺติอาทินา (อิติวุ. ๒๖) จ ปสํสยิฯ ยถา ปน ทานํ สํวิภาโค จ ปรมํ อนุตฺตรญฺจ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''อคฺคมฺหี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อคฺคมฺหี**ติ สีลาทิคุณวิเสสโยเคน เสเฏฺฐ อนุตฺตเร ปุญฺญเกฺขเตฺต สมฺมาสมฺพุเทฺธ อริยสเงฺฆ จฯ **ปสนฺนจิโตฺต**ติ กมฺมผลสทฺธาย รตนตฺตยสทฺธาย จ จิตฺตํ ปสาเทโนฺต โอกเปฺปโนฺตฯ จิตฺตสมฺปตฺติยา หิ เขตฺตสมฺปตฺติยา จ ปริเตฺตปิ เทยฺยธเมฺม ทานํ มหานุภาวํ โหติ มหาชุติกํ มหาวิปฺผารํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''นตฺถิ จิเตฺต ปสนฺนมฺหิ, อปฺปกา นาม ทกฺขิณา;
> ตถาคเต วา สมฺพุเทฺธ, อถ วา ตสฺส สาวเก''ติฯ (วิ. ว. ๘๐๔; เนตฺติ. ๙๕);

วิญฺญูติ สปฺปโญฺญฯ **ปชาน**นฺติ สมฺมเทว ทานผลํ ทานานิสํสํ ปชานโนฺตฯ **โก น ยเชถ กาเล**ติ ยุตฺตปฺปตฺตกาเล โก นาม ทานํ น ทเทยฺย? สทฺธา, เทยฺยธโมฺม, ปฏิคฺคาหกาติ อิเมสํ ติณฺณํ สมฺมุขิภูตกาเลเยว หิ ทานํ สมฺภวติ, น อญฺญถา, ปฏิคฺคาหกานํ วา ทาตุํ ยุตฺตกาเลฯ

เอวํ ปฐมคาถาย อามิสทานสํวิภาคานุคฺคเห ทเสฺสตฺวา อิทานิ ธมฺมทานสํวิภาคานุคฺคเห ทเสฺสตุํ **''เย เจว ภาสนฺตี''**ติ ทุติยคาถมาหฯ ตตฺถ **อุภย**นฺติ ''ภาสนฺติ สุณนฺตี''ติ วุตฺตา เทสกา ปฏิคฺคาหกาติ อุภยํฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – เย **สุคตสฺส** ภควโต **สาสเน** สทฺธเมฺม **ปสนฺนจิตฺตา** วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา เทเสนฺติ ปฏิคฺคณฺหนฺติ จ, เตสํ เทสกปฏิคฺคาหกานํ โส ธมฺมทานธมฺมสํวิภาคธมฺมานุคฺคหสงฺขาโต **อโตฺถ**ฯ ปรมตฺถสาธนโต **ปรโม**ฯ ตณฺหาสํกิเลสาทิสพฺพสํกิเลสมลวิโสธเนน **วิสุชฺฌติ**ฯ กีทิสานํ? **เย อปฺปมตฺตา สุคตสฺส สาสเน**ฯ เย จ –

> ''สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
> สจิตฺตปริโยทปนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสน''นฺติฯ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓) –

สเงฺขปโต เอวํ ปกาสิเต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน โอวาเท อนุสิฏฺฐิยํ อปฺปมตฺตา อธิสีลสิกฺขาทโย สกฺกจฺจํ สมฺปาเทนฺติฯ เตสํ **วิสุชฺฌติ,** อรหตฺตผลวิสุทฺธิยา อติวิย โวทายตีติฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เตวิชฺชสุตฺตวณฺณนา

๙๙. ทสเม **ธมฺมนา**ติ ญาเยน, สมฺมาปฏิปตฺติสงฺขาเตน เหตุนา การเณนฯ ยาย หิ ปฏิปทาย เตวิโชฺช โหติ, สา ปฏิปทา อิธ ธโมฺมติ เวทิตพฺพาฯ กา ปน สา ปฏิปทาติ? จรณสมฺปทา จ วิชฺชาสมฺปทา จฯ **เตวิชฺช**นฺติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณาทีหิ ตีหิ วิชฺชาหิ สมนฺนาคตํฯ **พฺราหฺมณ**นฺติ พาหิตปาปพฺราหฺมณํฯ **ปญฺญาเปมี**ติ ‘‘พฺราหฺมโณ’’ติ ชานาเปมิ ปติฏฺฐเปมิฯ **นาญฺญํ ลปิตลาปนมเตฺตนา**ติ อญฺญํ ชาติมตฺตพฺราหฺมณํ อฏฺฐกาทีหิ ลปิตมตฺตวิปฺปลปนมเตฺตน พฺราหฺมณํ น ปญฺญาเปมีติฯ อถ วา **ลปิตลาปนมเตฺตนา**ติ มนฺตานํ อเชฺฌนอชฺฌาปนมเตฺตนฯ อุภยถาปิ ยํ ปน พฺราหฺมณา สามเวทาทิเวทตฺตยอเชฺฌเนน เตวิชฺชํ พฺราหฺมณํ วทนฺติ, ตํ ปฏิกฺขิปติฯ ภควตา หิ ‘‘ปรมตฺถโต อเตวิชฺชํ พฺราหฺมณํเยว เจเต โภวาทิโน อวิชฺชานิวุตา ‘เตวิโชฺช พฺราหฺมโณ’ติ วทนฺติ, เอวํ ปน เตวิโชฺช พฺราหฺมโณ โหตี’’ติ ทสฺสนตฺถํ ตถา พุชฺฌนกานํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสเยน อยํ เทสนา อารทฺธาฯ

ตตฺถ ยสฺมา วิชฺชาสมฺปโนฺน จรณสมฺปโนฺนเยว โหติ จรณสมฺปทาย วินา วิชฺชาสมฺปตฺติยา อภาวโต, ตสฺมา จรณสมฺปทํ อโนฺตคธํ กตฺวา วิชฺชาสีเสเนว พฺราหฺมณํ ปญฺญาเปตุกาโม **‘‘ธเมฺมนาหํ, ภิกฺขเว, เตวิชฺชํ พฺราหฺมณํ ปญฺญาเปมี’’**ติ เทสนํ สมุฏฺฐาเปตฺวา **‘‘กถญฺจาหํ, ภิกฺขเว, ธเมฺมน เตวิชฺชํ พฺราหฺมณํ ปญฺญาเปมี’’**ติ กเถตุกมฺยตาย ปุจฺฉํ กตฺวา ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย วิชฺชตฺตยํ วิภชโนฺต **‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อเนกวิหิต**นฺติ อเนกวิธํ, อเนเกหิ วา ปกาเรหิ ปวตฺติตํ, สํวณฺณิตนฺติ อโตฺถฯ **ปุเพฺพนิวาส**นฺติ สมนนฺตราตีตภวํ อาทิํ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ นิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตานํฯ **นิวุตฺถ**นฺติ อชฺฌาวุตฺถํ อนุภูตํ, อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธํ, นิวุตฺถธมฺมํ วา นิวุตฺถํ, โคจรนิวาเสน นิวุตฺถํ, อตฺตโน วิญฺญาเณน วิญฺญาตํ ปรวิญฺญาณวิญฺญาตมฺปิ วา ฉินฺนวฎุมกานุสฺสรณาทีสุฯ **อนุสฺสรตี**ติ ‘‘เอกมฺปิ ชาติํ เทฺวปิ ชาติโย’’ติ เอวํ ชาติปฏิปาฏิวเสน อนุคนฺตฺวา สรติ, อนุเทว วา สรติ, จิเตฺต อภินินฺนามิเต ปริกมฺมสมนนฺตรํ สรติฯ

เสยฺยถิทนฺติ อารทฺธปฺปการทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ เตเนว ยฺวายํ ปุเพฺพนิวาโส อารโทฺธ โหติ, ตสฺส ปการํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอกมฺปิ ชาติ’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอกมฺปิ ชาติ**นฺติ เอกมฺปิ ปฏิสนฺธิมูลกํ จุติปริโยสานํ เอกภวปริยาปนฺนํ ขนฺธสนฺตานํฯ เอส นโย **เทฺวปิ ชาติโย**ติอาทีสุฯ **อเนเกปิ สํวฏฺฏกเปฺป**ติอาทีสุ ปน ปริหายมาโน กโปฺป สํวฏฺฏกโปฺป , วฑฺฒมาโน วิวฏฺฏกโปฺปฯ ตตฺถ สํวเฏฺฏน สํวฏฺฏฏฺฐายี คหิโต โหติ ตมฺมูลกตฺตา, วิวเฏฺฏน จ วิวฏฺฏฏฺฐายีฯ เอวญฺหิ สติ ยานิ ตานิ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, กปฺปสฺส อสเงฺขยฺยยานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? สํวโฏฺฏ, สํวฏฺฏฏฺฐายี, วิวโฏฺฏ, วิวฏฺฏฏฺฐายี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๕๖) วุตฺตานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานิ, ตานิ ปริคฺคหิตานิ โหนฺติฯ

ตตฺถ ตโย สํวฏฺฏา – เตโชสํวโฏฺฏ, อาโปสํวโฏฺฏ, วาโยสํวโฏฺฏติฯ ติโสฺส สํวฏฺฏสีมา – อาภสฺสรา, สุภกิณฺหา, เวหปฺผลาติฯ ยทา กโปฺป เตเชน สํวฏฺฏติ, อาภสฺสรโต เหฏฺฐา อคฺคินา ฑยฺหติฯ ยทา อุทเกน สํวฏฺฏติ, สุภกิณฺหโต เหฏฺฐา อุทเกน วิลียติฯ ยทา วาเตน สํวฏฺฏติ, เวหปฺผลโต เหฏฺฐา วาเตน วิทฺธํสิยติฯ วิตฺถารโต ปน โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬํ เอกโต วินสฺสติฯ อิติ เอวรูโป อยํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรโนฺต ภิกฺขุ อเนเกปิ สํวฏฺฏกเปฺป อเนเกปิ วิวฏฺฏกเปฺป อเนเกปิ สํวฏฺฏวิวฏฺฏกเปฺป อนุสฺสรติฯ กถํ? **อมุตฺราสิ**นฺติอาทินา นเยนฯ

ตตฺถ **อมุตฺราสิ**นฺติ อมุมฺหิ สํวฏฺฏกเปฺป อมุมฺหิ ภเว วา โยนิยา วา คติยา วา วิญฺญาณฏฺฐิติยา วา สตฺตาวาเส วา สตฺตนิกาเย วา อหมโหสิํฯ **เอวํนาโม**ติ ติโสฺส วา ผุโสฺส วาฯ **เอวํโคโตฺต**ติ โคตโม วา กสฺสโป วาฯ **เอวํวโณฺณ**ติ โอทาโต วา สาโม วาฯ **เอวมาหาโร**ติ สา

ลิมฺโสทนาหาโร วา ปวตฺตผลโภชโน วาฯ **เอวํสุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที**ติ อเนกปฺปการานํ กายิก เจตสิกานํ สามิสนิรามิสาทิปฺปเภทานํ วา สุขทุกฺขานํ ปฏิสํเวทีฯ **เอวมายุปริยนฺโต**ติ เอวํ วสฺสสตปริมาณายุปริยนฺโต วา จตุราสีติกปฺปสตสหสฺสปริมาณายุปริยนฺโต วาฯ **โส ตโต จุโต อมุตฺร อุทปาทิ**นฺติ โสหํ ตโต ภวโต โยนิโต คติโต วิญฺญาณฏฺฐิติโต สตฺตาวาสโต สตฺตนิกายโต วา จุโต ปุน อมุกสฺมิํ นาม ภเว โยนิยา คติยา วิญฺญาณฏฺฐิติยา สตฺตาวาเส สตฺตนิกาเย วา อุทปาทิํฯ **ตตฺราปาสิ**นฺติ อถ ตตฺรปิ ภเว โยนิยา คติยา วิญฺญาณฏฺฐิติยา สตฺตาวาเส สตฺตนิกาเย วา ปุน อโหสิํฯ **เอวํนาโม**ติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ

อถ วา ยสฺมา ‘‘อมุตฺราสิ’’นฺติ อิทํ อนุปุพฺเพน อาโรหนฺตสฺส อตฺตโน อภินีหารานุรูปํ ยถาพลํ สรณํ, ‘‘โส ตโต จุโต’’ติ ปฏินิวตฺตนฺตสฺส ปจฺจเวกฺขณํ, ตสฺมา ‘‘อิธูปปนฺโน’’ติ อิมิสฺสา อิธูปปตฺติยา อนนฺตรํ ‘‘อมุตฺร อุทปาทิ’’นฺติ วุตฺตํฯ **ตตฺราปาสิ**นฺติ ตตฺรปิ ภเว…เป.… สตฺตนิกาเย วา อาสิํฯ **เอวํนาโม**ติ ทโตฺต วา มิโตฺต วา, **เอวํโคโตฺต**ติ วาเสโฏฺฐ วา กสฺสโป วาฯ **เอวํวโณฺณ**ติ กาโฬ วา โอทาโต วาฯ **เอวมาหาโร**ติ สุธาหาโร วา สาลิโอทนาทิอาหาโร วาฯ **เอวํสุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที**ติ ทิพฺพสุขปฺปฏิสํเวที วา มานุสสุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที วาฯ **เอวมายุปริยนฺโต**ติ เอวํ ตํตํปรมายุปริยนฺโตฯ **โส ตโต จุโต**ติ โสหํ ตโต ภวาทิโต จุโตฯ **อิธูปปนฺโน**ติ อิธ อิมสฺมิํ จริมภเว มนุสฺส หุตฺวา อุปปโนฺน นิพฺพโตฺตฯ

อิตีติ เอวํฯ **สาการํ สอุเทฺทส**นฺติ นามโคตฺตาทิวเสน สอุเทฺทสํ, วณฺณาทิวเสน สาการํฯ นามโคเตฺตน หิ สตฺตา ‘‘ติโสฺส โคตโม’’ติ อุทฺทิสียนฺติ, วณฺณาทีหิ ‘‘สาโม โอทาโต’’ติ นานตฺตโต ปญฺญายนฺติฯ ตสฺมา นามโคตฺตํ อุเทฺทโส, อิตเร อาการาฯ **อยมสฺส ปฐมา วิชฺชา อธิคตา**ติ อยํ อิมินา ภิกฺขุนา ปฐมํ อธิคมวเสน ปฐมา, วิทิตกรณเฏฺฐน วิชฺชา อธิคตา สจฺฉิกตา โหติฯ กิํ ปนายํ วิทิตํ กโรติ? ปุเพฺพนิวาสํฯ **อวิชฺชา**ติ ตเสฺสว ปุเพฺพนิวาสสฺส อวิทิตกรณเฏฺฐน ตสฺส ปฏิจฺฉาทกโมโห วุจฺจติฯ **ตโม**ติ เสฺวว โมโห ปฏิจฺฉาทกเฏฺฐน ตโมติ วุจฺจติฯ **อาโลโก**ติ สา เอว วิชฺชา โอภาสกรณเฏฺฐน อาโลโกฯ เอตฺถ จ วิชฺชา อธิคตาติ อยํ อโตฺถ, เสสํ ปสํสาวจนํฯ โยชนา ปเนตฺถ – อยํ โข เตน ภิกฺขุนา วิชฺชา อธิคตา, ตสฺส อธิคตวิชฺชสฺส อวิชฺชา วิหตา, วินฏฺฐาติ อโตฺถฯ กสฺมา? ยสฺมา วิชฺชา อุปฺปนฺนาติฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

ยถา ตนฺติ เอตฺถ **ยถา**ติ โอปมฺมเตฺถ, **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ สติยา อวิปฺปวาเสน **อปฺปมตฺตสฺส**ฯ วีริยาตาเปน **อาตาปิโน**ฯ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขตาย **ปหิตตฺตสฺส** เปสิตจิตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต อวิชฺชา วิหเญฺญยฺย, วิชฺชา อุปฺปเชฺชยฺย, ตโม วิหเญฺญยฺย, อาโลโก อุปฺปเชฺชยฺย; เอวเมว ตสฺส ภิกฺขุโน อวิชฺชา วิหตา, วิชฺชา อุปฺปนฺนา , ตโม วิหโต, อาโลโก อุปฺปโนฺน, ตสฺส ปธานานุโยคสฺส อนุรูปเมว ผลํ ลภิตฺวา วิหรตีติฯ

ทิเพฺพน จกฺขุนาติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **วิสุเทฺธนา**ติ จุตูปปาตทสฺสเนน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุภาวโต วิสุทฺธํฯ โย หิ จุติมตฺตเมว ปสฺสติ น อุปปาตํ, โส อุเจฺฉททิฏฺฐิํ คณฺหาติฯ โย อุปปาตมตฺตเมว ปสฺสติ น จุติํ, โส นวสตฺตปาตุภาวทิฏฺฐิํ คณฺหาติฯ โย ปน ตทุภยํ ปสฺสติ, โส ยสฺมา ทุวิธมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิคตํ อติวตฺตติ, ตสฺมาสฺส ตํ ทสฺสนํ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุ โหติ, ตทุภยมฺปายํ พุทฺธปุโตฺต ปสฺสติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘จุตูปปาตทสฺสเนน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุภาวโต วิสุทฺธ’’นฺติฯ เอกาทสอุปกฺกิเลสวิรหโต วา **วิสุทฺธํ**ฯ ยถาห ‘‘วิจิกิจฺฉา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโสติ – อิติ วิทิตฺวา วิจิกิจฺฉํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสํ ปชหิํ, อมนสิกาโร…เป.… ถินมิทฺธํ,

ฉมฺภิตตฺตํ, อุปฺปิลฺลํ, ทุฏฺฐุลฺลํ, อจฺจารทฺธวีริยํ, อติลีนวีริยํ, อภิชปฺปา, นานตฺตสญฺญา, อตินิชฺฌายิตตฺตํ รูปานํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส''ติ (ม. นิ. ๓.๒๔๒) เอวํ วุตฺเตหิ เอกาทสหิ อุปกฺกิเลเสหิ อนุปกฺกิลิฏฺฐตฺตา **วิสุทฺธํ**ฯ มนุสฺสูปจารํ อติกฺกมิตฺวา รูปทสฺสเนน **อติกฺกนฺตมานุสกํ,** มํสจกฺขุํ วา อติกฺกนฺตตฺตา อติกฺกนฺตมานุสกํฯ เตน ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกนฯ **สเตฺต ปสฺสตี**ติ มนุสฺสมํสจกฺขุนา วิย สเตฺต ปสฺสติ ทกฺขติ อาโลเกติฯ

จวมาเน อุปปชฺชมาเนติ เอตฺถ จุติกฺขเณ อุปปตฺติกฺขเณ วา ทิพฺพจกฺขุนาปิ ทฏฺฐุํ น สกฺกาฯ เย ปน อาสนฺนจุติกา อิทานิ จวิสฺสนฺติ, เต จวมานาฯ เย จ คหิตปฏิสนฺธิกา สมฺปติ นิพฺพตฺตา วา, เต อุปปชฺชมานาติ อธิเปฺปตาฯ เต เอวรูเป จวมาเน อุปปชฺชมาเน จ ปสฺสตีติ ทเสฺสติฯ **หีเน**ติ โมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา หีนานํ ชาติกุลโภคาทีนํ วเสน หีฬิเต ปริภูเตฯ **ปณีเต**ติ อโมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา ตพฺพิปรีเตฯ **สุวเณฺณ**ติ อโทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา อิฏฺฐกนฺตมนาปวณฺณยุเตฺตฯ **ทุพฺพเณฺณ**ติ โทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา อนิฏฺฐอกนฺตามนาปวณฺณยุเตฺตฯ อภิรูเป วิรูเปติปิ อโตฺถฯ **สุคเต**ติ สุคติคเต, อโลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา อเฑฺฒ มหทฺธเนฯ **ทุคฺคเต**ติ ทุคฺคติคเต, โลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา ทลิเทฺท อปฺปนฺนปานโภชเนฯ **ยถากมฺมูปเค**ติ ยํ ยํ กมฺมํ อุปจิตํ, เตน เตน อุปคเต ฯ ตตฺถ ปุริเมหิ ''จวมาเน''ติอาทีหิ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจํ วุตฺตํ, อิมินา ปน ปเทน ยถากมฺมูปคญาณกิจฺจํฯ

ตสฺส จ ญาณสฺส อยํ อุปฺปตฺติกฺกโม – อิธ ภิกฺขุ เหฏฺฐา นิรยาภิมุขํ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา เนรยิเก สเตฺต ปสฺสติ มหนฺตํ ทุกฺขํ อนุภวมาเน, อิทํ ทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุญาณกิจฺจเมวฯ โส จ เอวํ มนสิ กโรติ ''กึ นุ โข กมฺมํ กตฺวา อิเม สตฺตา เอตํ ทุกฺขํ อนุภวนฺตี''ติ, อถสฺส ''อิทํ นาม กตฺวา''ติ ตํกมฺมารมฺมณํ ญาณํ อุปฺปชฺชติฯ ตถา อุปริ เทวโลกาภิมุขํ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา นนฺทนวนมิสฺสกวนผารุสกวนาทีสุ สเตฺต ปสฺสติ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวมาเน, อิทมฺปิ ทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุญาณกิจฺจเมวฯ โส เอวํ มนสิ กโรติ ''กึ นุ โข กมฺมํ กตฺวา อิเม สตฺตา เอตํ สมฺปตฺตึ อนุภวนฺตี''ติ? อถสฺส ''อิทํ นาม กตฺวา''ติ ตํกมฺมารมฺมณํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ, อิทํ ยถากมฺมูปคญาณํ นามฯ อิมสฺส วิสุํ ปริกมฺมํ นาม นตฺถิฯ ยถา จิมสฺส, เอวํ อนาคตํสญาณสฺสปิฯ ทิพฺพจกฺขุปาทกาเนว หิ อิมานิ ทิพฺพจกฺขุนา สเหว อิชฺฌนฺติฯ **กายทุจฺจริเตนา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ อิธ **วิชฺชา**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณวิชฺชาฯ **อวิชฺชา**ติ สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ตติยวาเร **วิชฺชา**ติ อรหตฺตมคฺคญาณวิชฺชาฯ **อวิชฺชา**ติ จตุสจฺจปฺปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **เอวํ โข**ติอาทิ นิคมนํฯ

คาถาสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – **โย** ยถาวุตฺตํ **ปุเพฺพนิวาสํ อเวติ** อวคจฺฉติ, วุตฺตนเยน ปากฏํ กตฺวา ชานาติฯ ''โยเวที''ติปิ ปาโฐ, โย อเวทิ วิทิตํ กตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ ฉพฺพีสติเทวโลกสงฺขาตํ สคฺคํ จตุพฺพิธํ อปายญฺจ วุตฺตนเยเนว ทิพฺพจกฺขุนา ปสฺสติฯ **อโถ**ติ ตโต ปรํ ชาติกฺขยสงฺขาตํ อรหตฺตํ นิพฺพานเมว วา ปโตฺต อธิคโตฯ ตโต เอว **อภิญฺญา** อภิวิสิฏฺฐาย มคฺคปญฺญาย ชานิตพฺพํ จตุสจฺจธมฺมํ ชานิตฺวา กิจฺจโวสาเนน **โวสิโต** นิฏฺฐานปฺปโตฺตฯ โมเนยฺยธมฺมสมนฺนาคเมน **มุนิ,** ขีณาสโว ยสฺมา **เอตาหิ** ยถาวุตฺตาหิ **ตีหิ วิชฺชาหิ** สมนฺนาคตตฺตา ตโต ตติยวิชฺชาย สพฺพถา พาหิตปาปตฺตา จ **เตวิโชฺช พฺราหฺมโณ** นาม โหติฯ ตสฺมา ตเมว อหํ เตวิชฺชํ พฺราหฺมณํ วทามิ, อญฺญํ ปน ลปิตลาปนํ ยชุอาทิมนฺตปทานํ อชฺฌาปน ปรํ **เตวิชฺชํ** พฺราหฺมณํ น วทามิ, เตวิโชฺชติ ตํ น กเถมีติฯ

อิติ อิมสฺมึ วเคฺค ทุติยสุเตฺต วฏฺฏํ กถิตํ, ปญฺจมอฏฺฐมทสมสุเตฺตสุ วิวฏฺฏํ กถิตํ, อิตเรสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปรมตฺถทีปนิยา ขุทฺทกนิกาย-อฏฺฐกถาย

อิติวุตฺตกสฺส ติกนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุกฺกนิปาโต

๑. พฺราหฺมณธมฺมยาคสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. จตุกฺกนิปาตสฺส ปฐเม **อหนฺ**ติ อตฺตนิเทฺทโสฯ โย หิ ปโร น โหติ, โส นิยกชฺฌตฺตสงฺขาโต อตฺตา ‘‘อห’’นฺติ วุจฺจติฯ **อสฺมี**ติ ปฏิชานนาฯ โย ปรมตฺถพฺราหฺมณภาโว ‘‘อห’’นฺติ วุจฺจมาโน, ตสฺส อตฺตนิ อตฺถิภาวํ ปฏิชานโนฺต หิ สตฺถา ‘‘อสฺมี’’ติ อโวจฯ ‘‘อหมสฺมี’’ติ จ ยถา ‘‘อหมสฺมิ พฺรหฺมา มหาพฺรหฺมา, เสโยฺยหมสฺมี’’ติ จ อปฺปหีนทิฏฺฐิมานานุสยา ปุถุชฺชนา อตฺตโน ทิฏฺฐิมานมญฺญนาภินิเวสวเสน อภิวทนฺติ, น เอวํ วุตฺตํฯ สพฺพโส ปน ปหีนทิฏฺฐิมานานุสโย ภควา สมญฺญํ อนติธาวโนฺต โลกสมญฺญานุโรเธน เวเนยฺยสนฺตาเนสุ ธมฺมํ ปติฏฺฐเปโนฺต เกวลํ ตาทิสสฺส คุณสฺส อตฺตนิ วิชฺชมานตํ ปฏิชานโนฺต **‘‘อหมสฺมี’’**ติ อาหฯ **พฺราหฺมโณ**ติ พาหิตปาปตฺตา พฺรหฺมสฺส จ อณนโต พฺราหฺมโณฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ภิกฺขเว, อหํ ปรมตฺถโต พฺราหฺมโณสฺมีติฯ ภควา สพฺพาการปริปุณฺณสฺส ทานสีลาทิวตสมาทานสฺส นิรวเสสาย ตปจริยาย ปารํ คโต สมฺมเทว วุสิตพฺรหฺมจริยวาโส สกลเวทนฺตคู สุวิสุทฺธวิชฺชาจรโณ สพฺพถา นินฺหาตปาปมโล อนุตฺตรสฺส อริยมคฺคสงฺขาตสฺส พฺราหฺมณสฺส วตฺตา ปวตฺตา, สุปริสุทฺธสฺส จ สาสนพฺรหฺมจริยสฺส ปเวเทตา, ตสฺมา สพฺพโส พาหิตปาปตฺตา พฺรหฺมสฺส จ อณนโต กถนโต ปรมเตฺถน พฺราหฺมโณติ วุจฺจติฯ

อิติ ภควา สเทวเก โลเก อตฺตโน อนุตฺตรํ พฺราหฺมณภาวํ ปเวเทตฺวา ยานิ ตานิ พฺราหฺมณทานาทีนิ ฉ กมฺมานิ พฺราหฺมณสฺส ปญฺญาเปนฺติ, เตสมฺปิ สุปริสุทฺธานํ อุกฺกํสโต อตฺตนิ สํวิชฺชมานตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยาจโยโค’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ยาจโยโค**ติ ยาเจหิ ยุโตฺตฯ ยาจนฺตีติ ยาจา, ยาจกา , เต ปเนตฺถ เวเนยฺยา เวทิตพฺพาฯ เต หิ ‘‘เทเสตุ, ภเนฺต ภควา , ธมฺมํ; เทเสตุ, สุคโต, ธมฺม’’นฺติ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมเทสนํ ยาจนฺติฯ ภควา จ เตสํ อิจฺฉาวิฆาตํ อกโรโนฺต ยถารุจิ ธมฺมํ เทเสโนฺต ธมฺมทานํ เทตีติ ยาจโยโค, สทา สพฺพกาลํ เตหิ อวิรหิโตฯ อถ วา **ยาจโยโค**ติ ยาจนโยโคฺค, อธิปฺปายปูรณโต ยาจิตุํ ยุโตฺตติ อโตฺถ ‘‘ยาชโยโค’’ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ ยาโช วุจฺจติ มหาทานํ, ยิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ อิธ ปน ธมฺมทานํ เวทิตพฺพํ, ยาเช นิยุโตฺตติ ยาชโยคาฯ **สทา**ติ สพฺพทา, อนวรตปฺปวตฺตสทฺธมฺมมหาทาโนติ อโตฺถฯ อถ วา ยาเชน โยเชตีติปิ **ยาชโยโค**ฯ ติวิธทานสงฺขาเตน ยาเชน สเตฺต ยถารหํ โยเชติ, ตตฺถ ทาเน นิโยเชตีติ อโตฺถฯ ‘‘ยาชโยโค สตต’’นฺติปิ ปฐนฺติฯ **ปยตปาณี**ติ ปริสุทฺธหโตฺถฯ โย หิ ทานาธิมุโตฺต อามิสทานํ เทโนฺต สกฺกจฺจํ สหเตฺถน เทยฺยธมฺมํ ทาตุํ สทา โธตหโตฺถเยว โหติ, โส ‘‘ปยตปาณี’’ติ วุจฺจติฯ ภควาปิ ธมฺมทานาธิมุโตฺต สกฺกจฺจํ สพฺพกาลํ ธมฺมทาเน ยุตฺตปฺปยุโตฺตติ กตฺวา วุตฺตํ ‘‘ปยตปาณี’’ติฯ ‘‘สทา’’ติ จ ปทํ อิมินาปิ สทฺธึ โยเชตพฺพํ ‘‘สทา ปยตปาณี’’ติฯ อวิภาเคน หิ สตฺถา เวเนยฺยโลกสฺส สทฺธมฺมทานํ สทา สพฺพกาลํ ปวเตฺตโนฺต ตตฺถ ยุตฺตปฺปยุโตฺต หุตฺวา วิหรติฯ

อปโร นโย – โยโค วุจฺจติ ภาวนาฯ ยถาห ‘‘โยคา เว ชายเต ภูรี’’ติ (ธ. ป. ๒๘๒)ฯ ตสฺมา **ยาชโยโค**ติ ยาชภาวนํ, ปริจฺจาคภาวนํ อนุยุโตฺตติ อโตฺถฯ ภควา หิ อภิสโมฺพธิโต ปุเพฺพ โพธิสตฺตภูโตปิ กรุณาสมุสฺสาหิโต อนวเสสโต ทานํ ปริพฺรูเหโนฺต ตตฺถ อุกฺกํสปารมิปฺปโตฺต หุตฺวา อภิสโมฺพธึ ปาปุณิ, พุโทฺธ หุตฺวาปิ ติวิธํ ทานํ ปริพฺรูเหสิ วิเสสโต ธมฺมทานํ, ปเรปิ ตตฺถ นิโยเชสิฯ ตถา หิ โส เวเนยฺยยาจกานํ กสฺสจิ สรณานิ อทาสิ, กสฺสจิ ปญฺจ สีลานิ, กสฺสจิ ทส สีลานิ, กสฺสจิ จตุปาริสุทฺธิสีลํ, กสฺสจิ ธุตธเมฺม, กสฺสจิ จตฺตาริ ฌานานิ,

กสฺสจิ อฏฺฐ สมาปตฺติโย, กสฺสจิ ปญฺจาภิญฺญาโย, จตฺตาโร มเคฺค, จตฺตาริ สามญฺญผลานิ, ติโสฺส วิชฺชา, จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาติ เอวมาทิโลกิยโลกุตฺตรเภทํ คุณธนํ ธมฺมทานวเสน ยถา ธิปฺปายํ เทโนฺต ปเร จ ‘‘เทถา’’ติ นิโยเชโนฺต ปริจฺจาคภาวนํ ปริพฺรูเหสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปริจฺ จาคภาวนํ อนุยุโตฺต’’ติฯ

ปยตปาณีติ วา อายตปาณี, หตฺถคตํ กิญฺจิ ทาตุํ ‘‘เอหิ คณฺหา’’ติ ปสาริตหโตฺถ วิย อาจริยมุฏฺฐึ อกตฺวา สทฺธมฺมทาเน ยุตฺตปฺปยุโตฺตติ อโตฺถฯ **ปยตปาณี**ติ วา อุสฺสาหิตหโตฺถ, อามิสทานํ ทาตุํ อุสฺสาหิตหโตฺถ วิย ธมฺมทาเน กตุสฺสาโหติ อโตฺถฯ **อนฺติมเทหธโร**ติ พฺรหฺมจริยวเสน พฺราหฺมณกรณานํ ธมฺมานํ ปาริปูริยา ปจฺฉิมตฺตภาวธารีฯ อวุสิตวโต หิ วสล กรณานํ ธมฺมานํ อปฺปหาเนน วสลาทิสมญฺญา คติ อายตึ คพฺภเสยฺยา สิยาฯ เตน ภควา อตฺต โน อจฺจนฺตวุสิตพฺราหฺมณภาวํ ทเสฺสติฯ **อนุตฺตโร ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต**ติ ทุตฺติกิจฺฉสฺส วฏฺฏ ทุกฺขโรคสฺส ติกิจฺฉนโต อุตฺตโม ภิสโกฺก, อเญฺญหิ อนุทฺธรณียานํ ราคาทิสลฺลานํ กนฺตนโต สมุเจฺฉทวเสน สมุทฺธรณโต อุตฺตโม สลฺลกนฺตนเวโชฺชฯ อิมินา นิปฺปริยายโต พฺราหฺมณ กรณานํ ธมฺมานํ อตฺตนิ ปติฏฺฐิตานํ ปรสนฺตติยํ ปติฏฺฐาปเนน ปเรสมฺปิ พฺราหฺมณกรณมาหฯ

ตสฺส เม ตุเมฺห ปุตฺตาติ ตสฺส เอวรูปสฺส มม ตุเมฺห, ภิกฺขเว, ปุตฺตา อตฺรชา โหถฯ **โอรสา**ติ อุรสิ สมฺพนฺธาฯ ยถา หิ สตฺตานํ โอรสปุตฺตา อตฺรชา วิเสเสน ปิตุสนฺตกสฺส ทาย ชฺชสฺส ภาคิโน โหนฺติ, เอวเมเตปิ อริยปุคฺคลา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ธมฺมสฺสวนเนฺต อริยาย ชาติยา ชาตาฯ ตสฺส สนฺตกสฺส วิมุตฺติสุขสฺส อริยธมฺมรตนสฺส จ เอกํสภาคิยตาย โอรสาฯ อถ วา ภควโต ธมฺมเทสนานุภาเวน อริยภูมึ โอกฺกมมานา โอกฺกนฺตา จ อริยสาวกา สตฺถุ อุเร วายามชนิตาภิชาติตาย นิปฺปริยาเยน ‘‘โอรสปุตฺตา’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ ตถา หิ เต ภคว ตา อาสยานุสยจริยาธิมุตฺติอาทิโวโลกเนน วชฺชานุจินฺตเนน จ หทเย กตฺวา วชฺชโต นิวาเรตฺ วา อนวเชฺช ปติฏฺฐเปเนฺตน สีลาทิธมฺมสรีรโปสเนน สํวฑฺฒิตาฯ **มุขโต ชาตา**ติ มุขโต ชา ตาย ธมฺมเทสนาย อริยาย ชาติยา ชาตตฺตา มุขโต ชาตาฯ อถ วา อนญฺญสาธารณโต สพฺพสฺส กุสลธมฺมสฺส มุขโต ปาติโมกฺขโต วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาสงฺขาตโต วิโมกฺขมุขโต วา อริยมคฺคชาติยา ชาตาติปิ มุขโต ชาตาฯ สิกฺขตฺตยสงฺคเห สาสนธเมฺม อริยมคฺคธเมฺม วา ชาตาติ **ธมฺมชา**ฯ เตเนว ธเมฺมน นิมฺมิตา มาปิตาติ **ธมฺมนิมฺมิตา**ฯ สติธมฺมวิจยาทิ **ธมฺม ทายาทา,** น ลาภสกฺการาทิ **อามิสทายาทา,** ธมฺมทายาทา โน อามิสทายาทา โหถาติ อ โตฺถฯ

ตตฺถ ธโมฺม ทุวิโธ – นิปฺปริยายธโมฺม, ปริยายธโมฺมติฯ อามิสมฺปิ ทุวิธํ – นิปฺปริยายา มิสํ, ปริยายามิสนฺติฯ กถํ? มคฺคผลนิพฺพานปฺปเภโท หิ นววิโธ โลกุตฺตรธโมฺม นิปฺปริยายธ โมฺม, นิพฺพตฺติตธโมฺมเยว, น เกนจิ ปริยาเยน การเณน วา เลเสน วา ธโมฺมฯ ยํ ปนิทํ วิวฏฺฏู ปนิสฺสิตํ กุสลํ, เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ วิวฏฺฏํ ปเตฺถโนฺต ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยติ, อุโปส ถกมฺมํ กโรติ, คนฺธมาลาทีหิ วตฺถุปูชํ กโรติ, ธมฺมํ สุณาติ, เทเสติ, ฌานสมาปตฺติโย นิพฺพ เตฺตติ, เอวํ กโรโนฺต อนุปุเพฺพน นิปฺปริยายํ อมตํ นิพฺพานํ ปฏิลภติ, อยํ ปริยายธโมฺมฯ ตถา จีวราทโย จตฺตาโร ปจฺจยา นิปฺปริยายามิสเมว, น อเญฺญน ปริยาเยน วา การเณน วา เลเสน วา อามิสํฯ ยํ ปนิทํ วฏฺฏคามิกุสลํ, เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ วฏฺฏํ ปเตฺถโนฺต สมฺปตฺติภวํ อิจฺฉมา โน ทานํ เทติ…เป.… สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตติ, เอวํ กโรโนฺต อนุปุเพฺพน เทวมนุสฺสสมฺปตฺติ โย ปฏิลภติ, อิทํ ปริยายามิสํ นามฯ

ตตฺถ นิปฺปริยายธมฺมมฺปิ ภควโตเยว สนฺตโกฯ ภควตา หิ กถิตตฺตา ภิกฺขู มคฺคผลนิพฺพานานิ อธิคจฺฉนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘โส, หิ, พฺราหฺมณ, ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา, อสญฺชาตสฺส มคฺคสฺส สญฺชเนตา…เป.… มคฺคานุคา จ ปเนตรหิ สาวกา วิหรนฺติ ปจฺฉา สมนฺนาคตา’’ติ (ม. นิ. ๓.๗๙; จูลนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕)ฯ

> ‘‘โส, หาวุโส, ภควา ชานํ ชานาติ, ปสฺสํ ปสฺสติ, จกฺขุภูโต ญาณภูโต ธมฺมภูโต พฺรหฺมภูโต, วตฺตา ปวตฺตา, อตฺถสฺส นินฺเนตา , อมตสฺส ทาตา, ธมฺมสฺสามี ตถาคโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๐๓; ๓.๒๘๑) จฯ

ปริยายธมฺมมฺปิ ภควโตเยว สนฺตโกฯ ภควตา หิ กถิตตฺตา เอว ชานนฺติ ‘‘วิวฏฺฏํ ปเตฺถตฺวา ทานํ เทนฺโต…เป.… สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตนฺโต อนุกฺกเมน อมตํ นิพฺพานํ ปฏิลภตี’’ติฯ นิปฺปริยายามิสมฺปิ ภควโตเยว สนฺตกํฯ ภควตา หิ อนุญฺญาตตฺตาเยว ภิกฺขูหิ ชีวกวตฺถุํ อาทิํ กตฺวา ปณีตจีวรํ ลทฺธํฯ ยถาห –

> ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, คหปติจีวรํฯ โย อิจฺฉติ, ปํสุกูลิโก โหตุฯ โย อิจฺฉติ, คหปติจีวรํ สาทิยตุฯ อิตรีตเรนปาหํ, ภิกฺขเว, สนฺตุฎฺฐิํเยว วเณฺณมี’’ติ (มหาว. ๓๓๗)ฯ

เอวํ อิตเรปิ ปจฺจยา ภควตา อนุญฺญาตตฺตา เอว ภิกฺขูหิ ปริภุญฺชิตุํ ลทฺธาฯ ปริยายามิสมฺปิ ภควโตเยว สนฺตกํฯ ภควตา หิ กถิตตฺตา เอว ชานนฺติ ‘‘สมฺปตฺติภวํ ปเตฺถนฺโต ทานํ ทตฺวา สีลํ…เป.… สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา อนุกฺกเมน ปริยายามิสํ ทิพฺพสมฺปตฺติํ มนุสฺสสมฺปตฺติญฺจ ปฏิลภตี’’ติฯ ยเทว ยสฺมา นิปฺปริยายธมฺมมฺปิ ปริยายธมฺมมฺปิ นิปฺปริยายามิสมฺปิ ปริยายามิสมฺปิ ภควโตเยว สนฺตกํ, ตสฺมา ตตฺถ อตฺตโน สามิภาวํ ทเสฺสนฺโต ตตฺถ จ ยํ เสฎฺฐตรํ อจฺจนฺตหิตสุขาวหํ ตเตฺถว เน นิโยเชนฺโต เอวมาห ‘‘ตสฺส เม ตุเมฺห ปุตฺตา โอรสา…เป.… โน อามิสทายาทา’’ติฯ

อิติ ภควา ปริปุณฺณวตสมาทานํ ตปจริยํ สมฺมเทว วุสิตพฺรหฺมจริยํ สุวิสุทฺธวิชฺชาจรณสมฺปนฺนํ อนวเสสเวทนฺตปารคุํ พาหิตสพฺพปาปํ สตตํ ยาจโยคํ สเทวเก โลเก อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวปฺปตฺตํ อตฺตโน ปรมตฺถพฺราหฺมณภาวํ อริยสาวกานญฺจ อตฺตโน โอรสปุตฺตาทิภาวํ ปเวเทสิฯ ภควา หิ ‘‘สีโหติ โข, ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ (อ. นิ. ๕.๙๙) เอตฺถ สีหสทิสํ, ‘‘ปุริโส มคฺคกุสโลติ โข, ติสฺส, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๘๔) เอตฺถ มคฺคเทสกปุริสสทิสํ, ‘‘ราชาหมสฺมิ เสลา’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๙; สุ. นิ. ๕๕๙) เอตฺถ ราชสทิสํ, ‘‘ภิสโกฺก สลฺลกโตฺตติ โข, สุนกฺขตฺต, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๖๕) เอตฺถ เวชฺชสทิสํ, ‘‘พฺราหฺมโณติ โข, ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๘๕) เอตฺถ พฺราหฺมณสทิสํ อตฺตานํ กเถสิฯ อิธาปิ พฺราหฺมณ สทิสํ กตฺวา กเถสิฯ

อิทานิ เยหิ ทานาทีหิ ยุตฺตสฺส อิโต พาหิรกพฺราหฺมณสฺส พฺราหฺมณกิจฺจํ ปริปุณฺณํ มญฺญนฺติ, เตหิ อตฺตโน ทานาทีนํ อคฺคเสฎฺฐภาวํ ปกาเสตุํ **‘‘เทฺวมานิ, ภิกฺขเว, ทานานี’’**ติ อาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ยาคา**ติ มหายญฺญา , มหาทานานีติ อโตฺถ, ยานิ ‘‘ยิฎฺฐานี’’ติปิ วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ เวลามทานเวสฺสนฺตรทานมหาวิชิตยญฺญสทิสา **อามิสยาคา** เวทิตพฺพา, มหาสมย

สุตฺตมงฺคลสุตฺตจูฬราหุโลวาทสุตฺตสมจิตฺตสุตฺตเทสนาทโย **ธมฺมยาคา**ฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

คาถายํ **อยชี**ติ อทาสิฯ **อมจฺฉรี**ติ สพฺพมจฺฉริยานํ โพธิมูเลเยว สุปฺปหีนตฺตา มเจฺฉรรหิโตฯ **สพฺพภูตานุกมฺปี**ติ มหากรุณาย สพฺพสเตฺต ปิยปุตฺตํ วิย อนุคฺคณฺหนสีโลฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘วธเก เทวทเตฺต จ, โจเร องฺคุลิมาลเก;
> ธนปาเล ราหุเล เจว, สมจิโตฺต มหามุนี’’ติฯ (มิ. ป. ๖.๖.๕) –

เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุลภสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑. ทุติเย **อปฺปานี**ติ ปริตฺตานิฯ **สุลภานี**ติ สุเขน ลทฺธพฺพานิ, ยตฺถ กตฺถจิ วา สกฺกา โหติ ลทฺธุํฯ **อนวชฺชานี**ติ วชฺชรหิตานิ นิโทฺทสานิ อาคมนสุทฺธิโต กายมณฺฑนาทิกิเลสวตฺถุภาวาภาวโต จฯ ตตฺถ สุลภตาย ปริเยสนทุกฺขสฺส อภาโว ทสฺสิโต, อปฺปตาย ปริหรณทุกฺขสฺสปิ อภาโว ทสฺสิโต, อนวชฺชตาย อคฺคหิตพฺพตาย ภิกฺขุสารุปฺปภาโว ทสฺสิโต โหติฯ อปฺปตาย วา ปริตฺตาสสฺส อวตฺถุตา, สุลภตาย เคธาย อวตฺถุตา, อนวชฺชตาย อาทีนววเสน นิสฺสรณปญฺญาย วตฺถุตา ทสฺสิตา โหติฯ อปฺปตาย วา ลาเภน น โสมนสฺสํ ชนยนฺติ, สุลภตาย อลาเภน น โทมนสฺสํ ชนยนฺติ, อนวชฺชตาย วิปฺปฏิสารนิมิตฺตํ อญฺญาณุเปกฺขํ น ชนยนฺติ อวิปฺปฏิสารวตฺถุภาวโตฯ

ปํสุกูลนฺติ รถิกาสุสานสงฺการกูฏาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ ปํสูนํ อุปริ ฐิตตฺตา อพฺภุคฺคตเฏฺฐน ปํสุกูลํ วิยาติ ปํสุกูลํ, ปํสุ วิย กุจฺฉิตภาวํ อุลติ คจฺฉตีติ ปํสุกูลนฺติ เอวํ ลทฺธนามํ รถิกาทีสุ ปติตนนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา กตจีวรํฯ **ปิณฺฑิยาโลโป**ติ ชงฺฆปิณฺฑิยา พเลน จริตฺวา ฆเร ฆเร อาโลปมตฺตํ กตฺวา ลทฺธโภชนํฯ **รุกฺขมูล**นฺติ วิเวกานุรูปํ ยํกิญฺจิ รุกฺขสมีปํฯ **ปูติมุตฺต**นฺติ ยํกิญฺจิ โคมุตฺตํฯ ยถา หิ สุวณฺณวโณฺณปิ กาโย ปูติกาโยว เอวํ อภินวมฺปิ มุตฺตํ ปูติมุตฺตเมวฯ ตตฺถ เกจิ โคมุตฺตภาวิตํ หริตกีขณฺฑํ ‘‘ปูติมุตฺต’’นฺติ วทนฺติ, ปูติภาเวน อาปณาทิโต วิสฺสฏฺฐํ ฉฑฺฑิตํ อปริคฺคหิตํ ยํกิญฺจิ เภสชฺชํ ปูติมุตฺตนฺติ อธิเปฺปตนฺติ อปเรฯ

ยโต โขติ ปจฺจเตฺต นิสฺสกฺกวจนํ, ยํ โขติ วุตฺตํ โหติฯ เตน ‘‘ตุโฏฺฐ โหตี’’ติ วุตฺตกิริยํ ปรามสติฯ **ตุโฏฺฐ**ติ สนฺตุโฏฺฐฯ **อิทมสฺสาห**นฺติ ยฺวายํ จตุพฺพิเธน ยถาวุเตฺตน ปจฺจเยน อเปฺปน สุลเภน สโนฺตโส, อิทํ อิมสฺส ภิกฺขุโน สีลสํวราทีสุ อญฺญตรํ เอกํ สามญฺญงฺคํ สมณภาวการณนฺติ อหํ วทามิฯ สนฺตุฏฺฐสฺส หิ จตุปาริสุทฺธิสีลํ สุปริปุณฺณํ โหติ, สมถวิปสฺสนา จ ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ อถ วา สามญฺญํ นาม อริยมโคฺคฯ ตสฺส สเงฺขปโต เทฺว องฺคานิ – พาหิรํ, อชฺฌตฺติกนฺติฯ ตตฺถ พาหิรํ สปฺปุริสูปนิสฺสโย สทฺธมฺมสฺสวนญฺจ, อชฺฌตฺติกํ ปน โยนิโส มนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ จฯ เตสุ ยสฺมา ยถารหํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติภูตา ตสฺสา มูลภูตา เจเต ธมฺมา, ยทิทํ อปฺปิจฺฉตา สนฺตุฏฺฐิตา ปวิวิตฺตตา อสํสฏฺฐตา อารทฺธวีริยตาติ เอวมาทโย, ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘อิทมสฺสาหํ อญฺญตรํ สามญฺญงฺคนฺติ วทามี’’ติฯ

คาถาสุ **เสนาสนมารพฺภา**ติ วิหาราทึ มญฺจปีฐาทิญฺจ เสนาสนํ นิสฺสายฯ **จีวรํ ปานโภชน**นฺติ นิวาสนาทิจีวรํ, อมฺพปานกาทิปานํ, ขาทนียโภชนียาทิภุญฺชิตพฺพวตฺถุญฺจ อารพฺภาติ สมฺพนฺโธฯ **วิฆาโต** วิหตภาโว เจโตทุกฺขํ น โหตีติ โยชนาฯ อยเมฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ‘‘อสุกสฺมึ นาม อาวาเส ปจฺจยา สุลภา’’ติ ลทฺธิตพฺพฏฺฐานคมเนน วา ‘‘มยฺหํ ปาปุณาติ น ตุยฺห’’นฺติ วิวาทาปชฺชเนน วา นวกมฺมกรณาทิวเสน วา เสนาสนาทีนิ ปริเยสนฺตานํ อสนฺตุฏฺฐานํ อิจฺฉิตลาภาทินา โย วิฆาโต จิตฺตสฺส โหติ, โส ตตฺถ สนฺตุฏฺฐสฺส น โหตีติฯ **ทิสา นปฺปฏิหญฺญตี**ติ สนฺตุฏฺฐิยา จาตุทฺทิสาภาเวน ทิสา นปฺปฏิหนฺติฯ วุตฺตเมฺหตํ –

> ‘‘จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ,
> สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรนา’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๒; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๘);

ยสฺส หิ ‘‘อสุกฏฺฐานํ นาม คโต จีวราทีนิ ลภิสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ทิสา ปฏิหญฺญติ นามฯ ยสฺส ปน เอวํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ทิสา น ปฏิหญฺญติ นามฯ **ธมฺมา**ติ ปฏิปตฺติธมฺมาฯ **สามญฺญสฺสานุโลมิกา**ติ สมณธมฺมสฺส สมถวิปสฺสนาภาวนาย อริยมคฺคเสฺสว วา อนุจฺฉวิกา อปฺปิจฺฉตาทโยฯ **อธิคฺคหิตา**ติ สเพฺพ เต ตุฏฺฐจิตฺตสฺส สนฺตุฏฺฐจิเตฺตน ภิกฺขุนา อธิคฺคหิตา ปฏิปกฺขธเมฺม อภิภวิตฺวา คหิตา โหนฺติ อพฺภนฺตรคตา, น พาหิรคตาติฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อาสวกฺขยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒. ตติเย **ชานโต**ติ ชานนฺตสฺสฯ **ปสฺสโต**ติ ปสฺสนฺตสฺสฯ ยทิปิ อิมานิ เทฺวปิ ปทานิ เอกตฺถานิ, พฺยญฺชนเมว นานํ, เอวํ สเนฺตปิ ‘‘ชานโต’’ติ ญาณลกฺขณํ อุปาทาย ปุคฺคลํ นิทฺทิสติฯ ชานนลกฺขณญฺหิ ญาณํฯ ‘‘ปสฺสโต’’ติ ญาณปฺปภาวํ อุปาทายฯ ทสฺสนปฺปภาวญฺหิ อุปาทาย ญาณสมงฺคี ปุคฺคโล จกฺขุมา วิย ปุคฺคโล จกฺขุนา รูปานิ, ญาเณน วิวเฏ ธเมฺม ปสฺสติฯ อถ วา **ชานโต**ติ อนุโพธญาเณน ชานโตฯ **ปสฺสโต**ติ ปฏิเวธญาเณน ปสฺสโตฯ ปฏิโลมโต วา ทสฺสนมเคฺคน ปสฺสโต, ภาวนามเคฺคน ชานโตฯ เกจิ ปน ‘‘ญาตตีรณปหานปริญฺญาหิ ชานโต, สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนาย ปสฺสโต’’ติ วทนฺติฯ อถ วา ทุกฺขํ ปริญฺญาภิสมเยน ชานโต, นิโรธํ สจฺฉิกิริยาภิสมเยน ปสฺสโตฯ ตทุภเย จ สติ ปหานภาวนาภิสมยา สิทฺธา เอว โหนฺตีติ จตุสจฺจาภิสมโย วุโตฺต โหติฯ ยทา เจตฺถ วิปสฺสนาญาณํ อธิเปฺปตํ, ตทา ‘‘ชานโต ปสฺสโต’’ติ ปทานํ เหตุอตฺถทีปนตา ทฏฺฐพฺพาฯ ยทา ปน มคฺคญาณํ อธิเปฺปตํ, ตทา มคฺคกิจฺจตฺถทีปนตาฯ

อาสวานํ ขยนฺติ ‘‘ชานโต, อหํ ภิกฺขเว, ปสฺสโต อาสวานํ ขยํ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕; สํ. นิ. ๓.๑๐๑; ๕.๑๐๙๕) เอวมาคเต สพฺพาสวสํวรปริยาเย ‘‘อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺติ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๓๘) จ สุตฺตปเทสุ อาสวานํ ปหานํ อจฺจนฺตกฺขโย อสมุปฺปาโท ขีณากาโร นตฺถิภาโว ‘‘อาสวกฺขโย’’ติ วุโตฺตฯ ‘‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๓๘) ผลํฯ

> ‘‘ปรวชฺชานุปสฺสิสฺส, นิจฺจํ อุชฺฌานสญฺญิโน;
> อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ, อารา โส อาสวกฺขยา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๕๓); –

อาทีสุ นิพฺพานํฯ

‘‘เสขสฺส สิกฺขมานสฺส, อุชุมคฺคานุสาริโน;
ขยสฺมึ ปฐมํ ญาณํ, ตโต อญฺญา อนนฺตรา;
ตโต อญฺญาวิมุตฺตสฺส, ญาณํ เว โหติ ตาทิโน’’ติฯ (อ. นิ. ๓.๘๖; อิติวุ. ๖๒) –

เอวมาคเต อินฺทฺริยสุตฺเต อิธ จ มคฺเค ‘‘อาสวกฺขโย’’ติ วุตฺโตฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตนเยน ชานนฺตสฺส ปสฺสนฺตสฺส อหํ อริยมคฺคาธิคมํ วทามีติ วุตฺตํ โหติฯ **โน อชานโต โน อปสฺสโต**ติ โย ปน น ชานาติ น ปสฺสติ, ตสฺส โน วทามีติ อตฺโถฯ เอเตน เย อชานโต อปสฺสโตปิ สํสารสุทฺธึ วทนฺติ, เต ปฏิกฺขิปติฯ ปุริเมน วา ปททฺวเยน อุปาโย วุตฺโต, อิมินา อนุปายปฏิเสโธฯ สงฺเขเปน เจตฺถ ญาณํ อาสวกฺขยกรํ, เสสํ ตสฺส ปริกฺขาโรติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ยํ ชานโต ยํ ปสฺสโต อาสวกฺขโย โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘กิญฺจ, ภิกฺขเว, ชานโต’’**ติ ปุจฺฉํ อารภิฯ ตตฺถ ชานนา พหุวิธาฯ ทพฺพชาติโก เอว หิ โกจิ ภิกฺขุ ฉตฺตํ กาตุํ ชานาติ, โกจิ จีวราทีนํ อญฺญตรํ, ตสฺส อีทิสานิ กมฺมานิ วตฺตสีเส ฐตฺวา กโรนฺตสฺส สา ชานนา ‘‘มคฺคผลานํ ปทฏฺฐานํ น โหตี’’ติ น วตฺตพฺพาฯ โย ปน สาสเน ปพฺพชิตฺวา เวชฺชกมฺมาทีนิ กาตุํ ชานาติ, ตเสฺสวํ ชานโต อาสวา วฑฺฒนฺติเยวฯ ตสฺมา ยํ ชานโต ยํ ปสฺสโต อาสวานํ ขโย โหติ, ตเทว ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘อิทํ ทุกฺข’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ, ตํ เหฏฺฐา โยนิโสมนสิการสุตฺเต สงฺเขปโต วุตฺตเมวฯ

ตตฺถ ปน ‘‘โยนิโส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ มนสิ กโรนฺโต อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวตี’’ติ (อิติวุ. ๑๖) อาคตตฺตา ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ โยนิโส มนสิ กโรตี’’ติอาทินา อตฺถวิภาวนา กตาฯ อิธ ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ, ภิกฺขเว, ชานโต ปสฺสโต อาสวานํ ขโย โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕; สํ. นิ. ๓.๑๐๑; ๕.๑๐๙๕) อาคตตฺตา ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ ปริญฺญาปฏิเวธวเสน ปริญฺญาภิสมยวเสน มคฺคญาเณน ชานโต ปสฺสโต อาสวานํ ขโย โหตี’’ติอาทินา นเยน โยเชตพฺพํฯ อาสเวสุ จ ปฐมมคฺเคน ทิฏฺฐาสโว ขียติ, ตติยมคฺเคน กามาสโว, จตุตฺถมคฺเคน ภวาสโว อวิชฺชาสโว จ ขียตีติ เวทิตพฺพํฯ

คาถาสุ **วิมุตฺติญาณ**นฺติ วิมุตฺติยํ นิพฺพาเน ผเล จ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ **อุตฺตม**นฺติ อุตฺตมธมฺมารมฺมณตฺตา อุตฺตมํฯ **ขเย ญาณ**นฺติ อาสวานํ สํโยชนานญฺจ ขเย ขยกเร อริยมคฺคญาณํฯ ‘‘ขีณา สํโยชนา อิติ ญาณ’’นฺติ อิธาปิ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ เตน ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณํ ทเสฺสติฯ เอวเมตฺถ จตฺตาริปิ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ วุตฺตานิ โหนฺติ ฯ อวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขณา หิ อิธ นตฺถิ อรหตฺตผลาธิคมสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ยถา เจตฺถ ชานโต ปสฺสโตติ นิพฺพานาธิคเมน สมฺมาทิฏฺฐิกิจฺจํ อธิกํ กตฺวา วุตฺตํ, เอวํ สมฺมปฺปธานกิจฺจมฺปิ อธิกเมว อิจฺฉิตพฺพนฺติ ทเสฺสนฺโต **‘‘น เตฺววิทํ กุสีเตนา’’**ติ โอสานคาถมาหฯ

ตตฺถ **น เตฺววิท**นฺติ น ตุ เอว อิทํฯ **ตุ**สโทฺท นิปาตมตฺตํฯ **พาเลนมวิชานตา**ติ **ม**กาโร ปทสนฺธิกโรฯ อยเญฺหตฺถ สงฺเขปโตฺถ – อิทํ เสกฺขมเคฺคน อเสกฺขมเคฺคน จ ปตฺตพฺพํ อภิชฺฌากายคนฺถาทิสพฺพคนฺถานํ ปโมจนํ ปโมจนสฺส นิมิตฺตภูตํ นิพฺพานํ ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา จตฺตาริ สจฺจานิ ยถาภูตํ **อวิชานตา** ตโต เอว **พาเลน** อวิทฺทสุนา ยถา อธิคนฺตุํ น สกฺกา, เอวํ **กุสีเตน** นิพฺพีริเยนาปิ, ตสฺมา ตทธิคมาย อารทฺธวีริเยน ภวิตพฺพนฺติฯ เตนาห ภควา ‘‘อารทฺธวีริยสฺสายํ ธโมฺม, โน กุสีตสฺส’’ (ที. นิ. ๓.๓๕๘)ฯ

‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน;

ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโร’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๕; เนตฺติ. ๒๙; มิ. ป. ๕.๑.๔);

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. จตุตฺเถ **เย หิ เกจี**ติ เย เกจิฯ **อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานนฺตี**ติ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิยฺโย’’ติ อวิปรีตํ สภาวสรสลกฺขณโต วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ทุกฺขสจฺจํ น ชานนฺติ น ปฏิวิชฺฌนฺติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **น เม เต, ภิกฺขเว**ติอาทีสุ อยํ สงฺเขปโตฺถ – ภิกฺขเว, จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ อนนุยุตฺตา ปพฺพชฺชามตฺตสมณา เจว ชาติมตฺตพฺราหฺมณา จ น มยา เต สมิตปาปสมเณสุ สมโณติ, พาหิตปาปพฺราหฺมเณสุ พฺราหฺมโณติ จ สมฺมตา อนุญฺญาตาฯ กสฺมา? สมณกรณานํ พฺราหฺมณกรณานญฺจ ธมฺมานํ อภาวโตติฯ เตเนวาห ‘‘น จ ปน เต อายสฺมนฺโต’’ติอาทิฯ ตตฺถ **สามญฺญตฺถ**นฺติ สามญฺญสงฺขาตํ อตฺถํ, จตฺตาริ สามญฺญผลานีติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมญฺญตฺถ**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ อปเร ปน ‘‘สามญฺญตฺถนฺติ จตฺตาโร อริยมคฺคา, พฺรหฺมญฺญตฺถนฺติ จตฺตาริ อริยผลานี’’ติ วทนฺติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ คาถาสุ อปุพฺพํ นตฺถิฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สีลสมฺปนฺนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔. ปญฺจเม **สีลสมฺปนฺนา**ติ เอตฺถ สีลํ นาม ขีณาสวานํ โลกิยโลกุตฺตรสีลํ, เตน สมฺปนฺนา สมนฺนาคตาติ สีลสมฺปนฺนาฯ **สมาธิปญฺญาสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **วิมุตฺติ** ปน ผลวิมุตฺติเยว, **วิมุตฺติญาณทสฺสนํ** ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ เอวเมตฺถ สีลาทโย ตโย โลกิยโลกุตฺตรา, วิมุตฺติ โลกุตฺตราว, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ โลกิยเมวฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ ปเร โอวทนฺติ อนุสาสนฺตีติ **โอวาทกาฯ วิญฺญาปกา**ติ กมฺมานิ กมฺมผลานิ จ, วิญฺญาปกา, ตตฺถ จ ‘‘อิเม ธมฺมา กุสลา, อิเม ธมฺมา อกุสลาฯ อิเม ธมฺมา สาวชฺชา, อิเม ธมฺมา อนวชฺชา’’ติอาทินา กุสลาทิวิภาคโต ขนฺธาทิวิภาคโต สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโตติ วิวิเธหิ นเยหิ ธมฺมานํ ญาปกา อวโพธกา ฯ **สนฺทสฺสกา**ติ เตเยว ธเมฺม หเตฺถน คเหตฺวา วิย ปรสฺส ปจฺจกฺขโต ทเสฺสตาโรฯ **สมาทปกา**ติ ยํ สีลาทิ เยหิ อสมาทินฺนํ, ตสฺส สมาทาเปตาโร, ตตฺถ เต ปติฏฺฐาเปตาโรฯ **สมุเตฺตชกา**ติ เอวํ กุสลธเมฺมสุ ปติฏฺฐิตานํ อุปริ อธิจิตฺตานุโยเค นิโยชนวเสน จิตฺตสฺส สมฺมา อุเตฺตชกา, ยถา วิเสสาธิคโม โหติ, เอวํ นิสามนวเสน เตชกาฯ **สมฺปหํสกา**ติ เตสํ ยถาลเทฺธหิ อุปริลทฺธเพฺพหิ จ คุณวิเสเสหิ จิตฺตสฺส สมฺมา ปหํสกา, ลทฺธสฺสาทวเสน สุฏฺฐุ โตสกาฯ **อลํสมกฺขาตาโร**ติ อลํ ปริยตฺตํ ยถาวุตฺตํ อปริหาเปตฺวา สมฺมเทว อนุคฺคหาธิปฺปาเยน อกฺขาตาโรฯ

อถ วา **สนฺทสฺสกา**ติ ธมฺมํ เทเสนฺตา ปวตฺตินิวตฺติโย สภาวสรสลกฺขณโต สมฺมเทว ทเสฺสตาโรฯ **สมาทปกา**ติ จิเตฺต ปติฏฺฐาปนวเสน ตเสฺสว อตฺถสฺส คาหาปกาฯ **สมุเตฺตชกา**ติ ตทตฺถคฺคหเณ อุสฺสาหชนเนน สมฺมเทว โวทปกา โชตกา วาฯ **สมฺปหํสกา**ติ ตทตฺถปฏิปตฺติยํ อานิสํสทสฺสเนน สมฺมเทว ปหํสกา โตสกาฯ **อลํสมกฺขาตาโร**ติ สมตฺถา หุตฺวา วุตฺตนเยน สมกฺขาตาโรฯ **สทฺธมฺมสฺสา**ติ ปฏิเวธสทฺธมฺมสฺส, ติวิธสฺสาปิ วา สทฺธมฺมสฺส เทเสตาโรฯ

ทสฺสนมฺปหนฺติ ทสฺสนมฺปิ อหํฯ ตํ ปเนตํ จกฺขุทสฺสนํ ญาณทสฺสนนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ ปสเนฺนหิ จกฺขูหิ อริยานํ โอโลกนํ จกฺขุทสฺสนํ นามฯ อริยภาวกรานํ ปน ธมฺมานํ อริยภาวสฺส จ วิปสฺสนามคฺคผเลหิ อธิคโม ญาณทสฺสนํ นามฯ อิมสฺมึ ปนเตฺถ จกฺขุทสฺสนํ อธิเปฺปตํฯ อริยานญฺหิ ปสเนฺนหิ จกฺขูหิ โอโลกนมฺปิ สตฺตานํ พหูปการเมวฯ **สวน**นฺติ ‘‘อสุโก นาม ขีณาสโว อสุกสฺมึ นาม รเฎฺฐ วา ชนปเท วา คาเม วา นิคเม วา วิหาเร วา เลเณ วา วสตี’’ติ กเถนฺตานํ โสเตน สวนํ, เอตมฺปิ พหูปการเมวฯ **อุปสงฺกมน**นฺติ ‘‘ทานํ วา ทสฺสามิ, ปญฺหํ วา ปุจฺฉิสฺสามิ, ธมฺมํ วา โสสฺสามิ, สกฺการํ วา กริสฺสามี’’ติ เอวรูเปน จิเตฺตน อริยานํ อุปสงฺกมนํฯ **ปยิรุปาสน**นฺติ ปญฺหปยิรุปาสนํ, อริยานํ คุเณ สุตฺวา เต อุปสงฺกมิตฺวา นิมเนฺตตฺวา ทานํ วา ทตฺวา วตฺตํ วา กตฺวา ‘‘กึ, ภเนฺต, กุสล’’นฺติอาทินา นเยน ปญฺหปุจฺฉนนฺติ อโตฺถฯ เวยฺยาวจฺจาทิกรณํ ปยิรุปาสนํเยวฯ **อนุสฺสรณ**นฺติ รตฺติฎฺฐานทิวาฎฺฐาเนสุ นิสินฺนสฺส ‘‘อิทานิ อริยา คุมฺพเลณมณฺฑปาทีสุ ฌานวิปสฺสนามคฺคผลสุเขหิ วีตินาเมนฺตี’’ติ เตสํ ทิพฺพวิหาราทิคุณวิเสสารมฺมณํ อนุสฺสรณํฯ โย วา เตสํ สนฺติกา โอวาโท ลโทฺธ โหติ, ตํ อาวชฺชิตฺวา ‘‘อิมสฺมึ ฐาเน สีลํ กถิตํ, อิมสฺมึ สมาธิ, อิมสฺมึ วิปสฺสนา, อิมสฺมึ มโคฺค, อิมสฺมึ ผล’’นฺติ เอวํ อนุสฺสรณํฯ

อนุปพฺพชฺชนฺติ อริเยสุ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา ฆรา นิกฺขมฺม เตสํ สนฺติเก ปพฺพชฺชํฯ อริเยสุ หิ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา เตสํเยว สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา เตสํเยว โอวาทานุสาสนึ ปจฺจาสีสมานสฺส จรโตปิ ปพฺพชฺชา อนุปพฺพชฺชา นาม, อเญฺญสํ สนฺติเก โอวาทานุสาสนึ ปจฺจาสีสมานสฺส จรโตปิ ปพฺพชฺชา อนุปพฺพชฺชา นาม, อริเยสุ ปสาเทน อญฺญตฺถ ปพฺพชิตฺวา อริยานํ สนฺติเก โอวาทานุสาสนึ ปจฺจาสีสมานสฺส จรโตปิ ปพฺพชฺชา อนุปพฺพชฺชาวฯ อเญฺญสุ ปน ปสาเทน อเญฺญสํเยว สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อเญฺญสํเยว โอวาทานุสาสนึ ปจฺจาสีสมานสฺส จรโต ปพฺพชฺชา อนุปพฺพชฺชา นาม น โหติฯ วุตฺตนเยน ปพฺพชิเตสุ ปน มหากสฺสปเตฺถรสฺส ตาว อนุปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตา สตสหสฺสมตฺตา อเหสุํ, ตถา เถรเสฺสว สทฺธิวิหาริกสฺส จนฺทคุตฺตเตฺถรสฺส, ตสฺสาปิ สทฺธิวิหาริกสฺส สูริยคุตฺตเตฺถรสฺส, ตสฺสาปิ สทฺธิวิหาริกสฺส อสฺสคุตฺตเตฺถรสฺส, ตสฺสาปิ สทฺธิวิหาริกสฺส โยนกธมฺมรกฺขิตเตฺถรสฺสฯ ตสฺส ปน สทฺธิวิหาริโก อโสกรโญฺญ กนิฎฺฐภาตา ติสฺสเตฺถโร นาม อโหสิฯ ตสฺส อนุปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตา อฑฺฒเตยฺยโกฎิสงฺขา อเหสุํฯ ทีปปฺปสาทกมหามหินฺทเตฺถรสฺส ปน อนุปพฺพชิตานํ คณนปริเจฺฉโท นตฺถิฯ ยาวชฺชทิวสา ลงฺกาทีเป สตฺถริ ปสาเทน ปพฺพชนฺตา มหามหินฺทเตฺถรเสฺสว อนุปพฺพชฺชนฺติ นามฯ

อิทานิ เยน การเณน เตสํ อริยานํ ทสฺสนาทิ พหูปการนฺติ วุตฺตํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตถารูเป’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตถารูเป**ติ ตาทิเส สีลาทิคุณสมฺปเนฺน อริเยฯ ยสฺมา ทสฺสนสวนานุสฺสรณานิ อุปสงฺกมนปยิรุปาสนฎฺฐานานิ, ตสฺมา ตานิ อนามสิตฺวา อุปสงฺกมนปยิรุปาสนานิเยว ทเสฺสตุํ **‘‘เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต’’**ติ วุตฺตํ ฯ ทสฺสนสวนานุสฺสรณโต หิ อริเยสุ อุปฺปนฺนสโทฺธ เต อุปสงฺกมิตฺวา ปยิรุปาสิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ลทฺธสวนานุตฺตริโย อปริปูเร สีลาทิคุเณ ปริปูเรสฺสตีติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ, อุปสงฺกมโนฺต ปยิรุปาสตี’’ติ อาทิ (ม. นิ. ๒.๑๘๓)ฯ

ตตฺถ **เสวโต**ติ วตฺตปฎิวตฺตกรณวเสน กาเลน กาลํ อุปสงฺกมโตฯ **ภชโต**ติ สมฺปิยายนภตฺติวเสน ภชโตฯ **ปยิรุปาสโต**ติ ปญฺหปุจฺฉเนน ปฎิปตฺติอนุกรเณน จ ปยิรุปาสโตติ ติณฺณํ ปทานํ อตฺถวิภาโค ทีเปตโพฺพฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนสฺส ปาริปูริ เอกูนวีสติมสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส อุปฺปตฺติยา เวทิตพฺพาฯ

เอวรูปา จ เต, ภิกฺขเว, ภิกฺขูติอาทีสุ เย ยถาวุตฺตคุณสมนฺนาคเมน เอวรูปา เอทิสา ภินฺนสพฺพกิเลสา ภิกฺขู, เต ทิฏฺฐธมฺมิกาทิหิเตสุ สตฺตานํ นิโยชนวเสน อนุสาสนโต **สตฺถาโร**ติปิ วุจฺจนฺติฯ ชาติกนฺตาราทินิตฺถรณโต **สตฺถวาหา**ติปิ, ราคาทิรณานํ ชหนโต ชหาปนโต จ **รณญฺชหา**ติปิ, อวิชฺชาตมสฺส วิโนทนโต วิโนทาปนโต จ **ตโมนุทา**ติปิ, สปรสนฺตาเนสุ ปญฺญาอาโลกปญฺญาโอภาสปญฺญาปโชฺชตานํ กรเณน นิพฺพตฺตเนน **อาโลกาทิกรา**ติปิ, ตถา ญาณุกฺกาญาณปฺปภาธมฺมุกฺกาธมฺมปฺปภานํ ธารเณน กรเณน จ **อุกฺกาธารา**ติปิ, **ปภงฺกรา**ติปิ, อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย จ อิริยนโต ปเรสํ ตถาภาวเหตุภาวโต, สเทวเกน โลเกน อรณียโต **อริยา**ติปิ, ปญฺญาจกฺขุธมฺมจกฺขูนํ สาติสยปฏิลาเภน **จกฺขุมนฺโต**ติปิ วุจฺจนฺติฯ

คาถาสุ **ปาโมชฺชกรณํ ฐาน**นฺติ นิรามิสสฺส ปโมทสฺส นิพฺพตฺตกํ ฐานํ การณํฯ **เอต**นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพนิทสฺสนํ สนฺธาย วทติฯ **วิชานต**นฺติ สํกิเลสโวทาเน ยาถาวโต ชานนฺตานํฯ **ภาวิตตฺตาน**นฺติ ภาวิตสภาวานํ, กายภาวนาทีหิ ภาวิตสนฺตานานนฺติ อโตฺถฯ **ธมฺมชีวิน**นฺติ มิจฺฉาชีวํ ปหาย ธเมฺมน ญาเยน ชีวิกกปฺปนโต, ธเมฺมน วา ญาเยน อตฺตภาวสฺส ปวตฺตนโต, สมาปตฺติพหุลตาย วา อคฺคผลธเมฺมน ชีวนโต ธมฺมชีวินํฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยทิทํ ภาวิตตฺตานํ ปรินิฏฺฐิตสมาธิปญฺญาภาวนานํ ตโต เอว ธมฺมชีวินํ อริยานํ ทสฺสนํ ฯ เอตํ อ วิปฺปฏิสารนิมิตฺตานํ สีลาทีนํ ปาริปูริเหตุภาวโต วิชานตํ สปฺปญฺญชาติกานํ เอกเนฺตเนว ปีติปาโมชฺชการณนฺติฯ

อิทานิ ตํ ตสฺส การณภาวํ ทเสฺสตุํ **"เต โชตยนฺตี"**ติ โอสานคาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **เต**ติ เต ภาวิตตฺตา ธมฺมชีวิโน อริยาฯ **โชตยนฺตี**ติ ปกาสยนฺติฯ **ภาสยนฺตี**ติ สทฺธโมฺมภาเสน โลกํ ปภาสยนฺติ, ธมฺมํ เทเสนฺตีติ อโตฺถฯ **เยส**นฺติ เยสํ อริยานํฯ **สาสน**นฺติ โอวาทํฯ **สมฺมทญฺญาย**าติ ปุพฺพภาคญาเณหิ สมฺมเทว ชานิตฺวาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ตณฺหุปฺปาทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕. ฉเฏฺฐ **ตณฺหุปฺปาทา**ติ เอตฺถ อุปฺปชฺชติ เอเตสูติ อุปฺปาทาฯ กา อุปฺปชฺชติ? ตณฺหาฯ ตณฺหาย อุปฺปาทา ตณฺหุปฺปาทา, ตณฺหาวตฺถูนิ ตณฺหาการณานีติ อโตฺถฯ **ยตฺถา**ติ เยสุ นิมิตฺตภูเตสุ ฯ **อุปฺปชฺชมานา**ติ อุปฺปชฺชนสีลาฯ **จีวรเหตู**ติ ''กตฺถ มนาปํ จีวรํ ลภิสฺสามี''ติ จีวรการณา อุปฺปชฺชติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อิติภวาภวเหตู**ติ เอตฺถ ปน **อิตี**ติ นิทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ ยถา จีวราทิเหตุ, เอวํ ภวาภวเหตุปีติ อโตฺถฯ **ภวาภวา**ติ เจตฺถ ปณีตปฺปณีตานิ สปฺปินวนีตาทีนิ อธิเปฺปตานิ ภวติ อาโรคฺยํ เอเตนาติ กตฺวาฯ ''สมฺปตฺติภเวสุ ปณีตปฺปณีตตโร ภวาภโว''ติปิ วทนฺติฯ ภโวติ วา สมฺปตฺติ, อภโวติ วิปตฺติฯ ภโวติ วุฑฺฒิ, อภโวติ หานิฯ ตํ นิมิตฺตญฺจ ตณฺหา อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ ''ภวาภวเหตุ วา''ติฯ

คาถา เหฏฺฐา วุตฺตตฺถา เอวฯ อปิจ **ตณฺหาทุติโย**ติ ตณฺหาสหาโยฯ อยญฺหิ สโตฺต อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏ สํสรโนฺต น เอกโกว สํสรติ, ตณฺหํ ปน ทุติยิกํ สหายิกํ ลภิตฺวาว สํสรติฯ ตถา หิ ตํ ปปาตปาตํ อจิเนฺตตฺวา มธุคณฺหนกลุทฺทกํ วิย อเนกาทีนวากุเลสุปิ ภเวสุ อานิสํสเมว ทเสฺสนฺตี อนตฺถชาเล สา ปริพฺภมาเปติฯ **เอตมาทีนวํ ญตฺวา**ติ เอตํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ ขเนฺธสุ อิตฺถภาวญฺญถาภาวสญฺญิตํ อาทีนวํ ชานิตฺวาฯ **ตณฺหํ ทุกฺขสฺส สมฺภว**นฺติ ''ตณฺหา จายํ วฏฺฏทุกฺขสฺส สมฺภโว ปภโว การณ''นฺติ ชานิตฺวาฯ เอตฺตาวตา จ เอกสฺส

ภิกฺขุโน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตุปฺปตฺติ ทสฺสิตาฯ อิทานิ ตํ ขีณาสวํ โถเมนฺโต **“วีตตโณฺห”**ติอาทิมาหฯ ยํ ปเนตฺถ อวุตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สพฺรหฺมกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๖. สตฺตเม **สพฺรหฺมกานี**ติ สเสฏฺฐกานิฯ **เยส**นฺติ เยสํ กุลานํฯ **ปุตฺตาน**นฺติ ปุเตฺตหิ ปูชิตสทฺทโยเคน หิ อิทํ กรณเตฺถ สามิวจนํฯ **อชฺฌาคาเร**ติ สเก ฆเรฯ **ปูชิตา โหนฺตี**ติ ยํ ฆเร อตฺถิ, เตน ปฏิชคฺคิตา มนาเปน เจว กายิกวาจสิเกน จ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหนฺติฯ อิติ มาตาปิตุปูชกานิ กุลานิ ‘‘สพฺรหฺมกานี’’ติ ปสํสิตฺวา อุปริปิ เนสํ ปสํสนียตํ ทเสฺสโนฺต **“สปุพฺพเทวตานี”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **พฺรหฺมา**ติอาทีนิ เตสํ พฺรหฺมาทิภาวสาธนตฺถํ วุตฺตานิฯ ตตฺรายมตฺถวิภาวนา – **พฺรหฺมา**ติ เสฏฺฐาธิวจนํฯ ยถา หิ พฺรหฺมุโน จตโสฺส ภาวนา อวิชหิตา โหนฺติ เมตฺตา, กรุณา, มุทิตา, อุเปกฺขาติ, เอวํ มาตาปิตูนํ ปุเตฺตสุ จตโสฺส ภาวนา อวิชหิตา โหนฺติฯ ตา ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล เวทิตพฺพา – กุจฺฉิคตสฺมิญฺหิ ทารเก ‘‘กทา นุ โข ปุตฺตกํ อโรคํ ปริปุณฺณงฺคปจฺจงฺคํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ มาตาปิตูนํ เมตฺตจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยทา ปเนส มโนฺท อุตฺตานเสยฺยโก อูกาหิ วา มงฺกุเลหิ วา ทโฏฺฐ ทุกฺขเสยฺยาย วา ปีฬิโต ปโรทติ วิรวติ, ตทาสฺส สทฺทํ สุตฺวา มาตาปิตูนํ การุญฺญํ อุปฺปชฺชติฯ อาธาวิตฺวา วิธาวิตฺวา กีฬนกาเล ปน โลภนียวยสฺมิํ วา ฐิตกาเล ทารกํ โอโลเกตฺวา มาตาปิตูนํ จิตฺตํ สปฺปิมเณฺฑ ปกฺขิตฺตสตวิหตกปฺปาสปิจุปฏลํ วิย มุทุกํ อาโมทิตํ ปโมทิตํ, ตทา เนสํ มุทิตา ลพฺภติฯ ยทา ปน เตสํ ปุโตฺต ทารภรณํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา ปาฏิเยกฺกํ อคารํ อชฺฌาวสติ, ตทา มาตาปิตูนํ ‘‘สโกฺกติ ทานิ โน ปุตฺตโก อตฺตโน ธมฺมตาย ชีวิตุ’’นฺติ มชฺฌตฺตภาโว อุปฺปชฺชติฯ เอวํ ตสฺมิํ กาเล อุเปกฺขา ลพฺภติฯ เอวํ มาตาปิตูนํ ปุเตฺตสุ ยถากาลํ จตุพฺพิธสฺสปิ พฺรหฺมวิหารสฺส ลพฺภนโต พฺรหฺมสทิสวุตฺติตาย วุตฺตํ ‘‘พฺรหฺมาติ, ภิกฺขเว, มาตาปิตูนํ เอตํ อธิวจน’’นฺติฯ

ปุพฺพเทวตาติ เอตฺถ เทวา นาม ติวิธา – สมฺมุติเทวา, อุปปตฺติเทวา, วิสุทฺธิเทวาติฯ เตสุ สมฺมุติเทวา นาม ราชาโน ขตฺติยาฯ เต หิ ‘‘เทโว, เทวี’’ติ โลเก โวหรียนฺติ, เทวา วิย โลกสฺส นิคฺคหานุคฺคหสมตฺถา จ โหนฺติฯ อุปปตฺติเทวา นาม จาตุมหาราชิกโต ปฏฺฐาย ยาว ภวคฺคา อุปฺปนฺนา สตฺตาฯ วิสุทฺธิเทวา นาม ขีณาสวา สพฺพกิเลสวิสุทฺธิโตฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – ทิพฺพนฺติ, กีฬนฺติ, ลฬนฺติ, โชตนฺติ ปฏิปกฺขํ ชยนฺติ วาติ เทวาฯ เตสุ สพฺพเสฏฺฐา วิสุทฺธิเทวาฯ ยถา เต พาลชเนหิ กตํ อปราธํ อคเณตฺวา เอกเนฺตเนว เตสํ อนตฺถหานิํ อตฺถุปฺปตฺติญฺจ อากงฺขนฺตาว ยถาวุตฺตพฺรหฺมวิหารโยเคน อตฺถาย หิตาย สุขาย ปฏิปชฺชนฺติ, ทกฺขิเณยฺยตาย จ เตสํ การานํ มหปฺผลตํ มหานิสํสตญฺจ อาวหนฺติ; เอวเมว มาตาปิตโรปิ ปุตฺตานํ อปราธํ อคเณตฺวา เอกเนฺตเนว เตสํ อนตฺถหานิํ อตฺถุปฺปตฺติญฺจ อากงฺขนฺตา วุตฺตนเยเนว จตุพฺพิธสฺสปิ พฺรหฺมวิหารสฺส ลพฺภนโต อตฺถาย หิตาย สุขาย ปฏิปชฺชนฺตา ปรมทกฺขิเณยฺยา หุตฺวา อตฺตนิ กตานํ การานํ มหปฺผลตํ มหานิสํสตญฺจ อาวหนฺติฯ สพฺพเทเวหิ จ ปฐมํ เตสํ อุปการวนฺตตาย เต อาทิโตเยว เทวาฯ เตสญฺหิ วเสน เต ปฐมํ อเญฺญ เทเว ‘‘เทวา’’ติ ชานนฺติ อาราเธนฺติ ปยิรุปาสนฺติ, อาราธนวิธิํ ญตฺวา ตถา ปฏิปชฺชนฺตา ตสฺสา ปฏิปตฺติยา ผลํ อธิคจฺฉนฺติ, ตสฺมา เต ปจฺฉาเทวา นามฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปุพฺพเทวตาติ, ภิกฺขเว, มาตาปิตูนํ เอตํ อธิวจน’’นฺติฯ

ปุพฺพาจริยาติ ปฐมอาจริยาฯ มาตาปิตโร หิ ปุเตฺต สิกฺขาเปนฺตา อติตรุณกาลโต ปฏฺฐาย ‘‘เอวํ นิสีท, เอวํ คจฺฉ, เอวํ ติฏฺฐ, เอวํ สย, เอวํ ขาท, เอวํ ภุญฺช, อยํ เต ‘ตาตา’ติ วตฺตโพฺพ, อยํ ‘ภาติกา’ติ, อยํ ‘ภคินี’ติ, อิทํ นาม กาตุํ วฏฺฏติ, อิทํ น วฏฺฏติ, อสุกํ นาม อุปสงฺกมิตุํ วฏฺฏติ, อสุกํ นาม น วฏฺฏตี’’ติ คาเหนฺติ สิกฺขาเปนฺติฯ อปรภาเค อเญฺญ อาจริยาปิ สิปฺปํ มุทฺทํ คณนนฺติ เอวมาทีนิ สิกฺขาเปนฺติ, อเญฺญ สรณานิ เทนฺติ, สีเลสุ ปติฏฺฐาเปนฺติ, ปพฺพาเชนฺติ , ธมฺมํ อุคฺคณฺหาเปนฺติ, อุปสมฺปาเทนฺติ, โสตาปตฺติมคฺคาทีนิ ปาเปนฺติฯ อิติ สเพฺพปิ เต ปจฺฉาอาจริยา นามฯ มาตาปิตโร ปน สพฺพปฐมํฯ เตนาห ‘‘ปุพฺพาจริยาติ, ภิกฺขเว, มาตาปิตูนํ เอตํ อธิวจน’’นฺติฯ

อาหุเนยฺยาติ อาเนตฺวา หุนิตพฺพนฺติ อาหุนํ, ทูรโตปิ อาเนตฺวา ผลวิเสสํ อากงฺขเนฺตน คุณวเนฺตสุ ทาตพฺพานํ อนฺนปานวตฺถจฺฉาทนาทีนํ เอตํ นามํ, อุปการเขตฺตตาย ตํ อาหุนํ อรหนฺตีติ อาหุเนยฺยาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาหุเนยฺยาติ, ภิกฺขเว, มาตาปิตูนํ เอตํ อธิวจน’’นฺติฯ

อิทานิ เตสํ พฺรหฺมาทิภาเว การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตํ กิสฺส เหตุ? พหุการา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตํ กิสฺส เหตู**ติ ตํ มาตาปิตูนํ พฺรหฺมาทิอธิวจนํ เกน การเณนาติ เจติ อโตฺถฯ **พหุการา**ติ พหูปการาฯ **อาปาทกา**ติ ชีวิตสฺส อาปาทกา, ปาลกาฯ ปุตฺตานญฺหิ มาตาปิตูหิ ชีวิตํ อาปาทิตํ ปาลิตํ ฆฏิตํ อนุปฺปพเนฺธน ปวตฺติตํ สมฺปาทิตํฯ **โปสกา**ติ หตฺถปาเท วเฑฺฒตฺวา หทยโลหิตํ ปาเยตฺวา โปเสตาโรฯ **อิมสฺส โลกสฺส ทเสฺสตาโร**ติ ปุตฺตานํ อิมสฺมิํ โลเก อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณทสฺสนํ นาม มาตาปิตโร นิสฺสาย ชาตนฺติ เต เนสํ อิมสฺส โลกสฺส ทเสฺสตาโร นามฯ อิติ เตสํ พหุการตฺตํ พฺรหฺมาทิภาวสฺส การณํ ทสฺสิตํ, เยน ปุโตฺต มาตาปิตูนํ โลกิเยน อุปกาเรน เกนจิ ปริยาเยน ปริยนฺตํ ปฏิการํ กาตุํ น สมโตฺถเยวฯ สเจ หิ ปุโตฺต ‘‘มาตาปิตูนํ อุปการสฺส ปจฺจุปการํ กริสฺสามี’’ติ อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย วายมโนฺต ทกฺขิเณ อํสกูเฏ มาตรํ, อิตรสฺมิํ ปิตรํ ฐเปตฺวา วสฺสสตายุโก สกลํ วสฺสสตมฺปิ ปริหเรยฺย จตูหิ ปจฺจเยหิ อุจฺฉาทนปริมทฺทนนฺหาปนสมฺพาหนาทีหิ จ ยถารุจิ อุปฏฺฐหโนฺต เตสํ มุตฺตกรีสมฺปิ อชิคุจฺฉโนฺต, น เอตฺตาวตา ปุเตฺตน มาตาปิตูนํ ปฏิกาโร กโต โหติ อญฺญตฺร สทฺธาทิคุณวิเสเส ปติฏฺฐาปนาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘ทฺวินฺนาหํ, ภิกฺขเว, น สุปฺปฏิการํ วทามิฯ กตเมสํ ทฺวินฺนํ? มาตุ จ ปิตุ จฯ เอเกน, ภิกฺขเว, อํเสน มาตรํ ปริหเรยฺย, เอเกน อํเสน ปิตรํ ปริหเรยฺย วสฺสสตายุโก วสฺสสตชีวี, โส จ เนสํ อุจฺฉาทนปริมทฺทนนฺหาปนสมฺพาหเนน, เต จ ตเตฺถว มุตฺตกรีสํ จเชยฺยุํ, น เตฺวว, ภิกฺขเว, มาตาปิตูนํ กตํ วา โหติ ปฏิกตํ วา ฯ อิมิสฺสา จ, ภิกฺขเว, มหาปถวิยา ปหูตรตฺตรตนาย มาตาปิตโร อิสฺสริยาธิปเจฺจ รเชฺช ปติฏฺฐาเปยฺย, น เตฺวว, ภิกฺขเว, มาตาปิตูนํ กตํ วา โหติ ปฏิกตํ วาฯ ตํ กิสฺส เหตุ? พหุการา, ภิกฺขเว, มาตาปิตโร ปุตฺตานํ อาปาทกา โปสกา อิมสฺส โลกสฺส ทเสฺสตาโรฯ
>
> ‘‘โย จ โข, ภิกฺขเว, มาตาปิตโร อสฺสเทฺธ สทฺธาสมฺปทาย สมาทเปติ นิเวเสติ ปติฏฺฐาเปติฯ ทุสฺสีเล สีลสมฺปทาย, มจฺฉริโน จาคสมฺปทาย, ทุปฺปเญฺญ ปญฺญาสมฺปทาย สมาทเปติ นิเวเสติ ปติฏฺฐาเปติฯ เอตฺตาวตา โข, ภิกฺขเว, มาตาปิตูนํ กตญฺจ โหติ ปฏิกตญฺจา’’ติ (อ. นิ. ๒.๓๔)ฯ

ตถา –

> ‘‘มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ, ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห’’ติ; (ขุ. ปา. ๕.๖);

‘‘มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิตปญฺญตฺต’’นฺติ จ –

เอวมาทีนิ มาตาปิตูนํ ปุตฺตสฺส พหูปการภาวสาธกานิ สุตฺตานิ ทฏฺฐพฺพานิฯ

คาถาสุ **วุจฺจเร**ติ วุจฺจนฺติ กถียนฺติฯ **ปชาย อนุกมฺปกา**ติ ปเรสํ ปาณํ ฉินฺทิตฺวาปิ อตฺตโน สนฺตกํ ยํกิญฺจิ จชิตฺวาปิ อตฺตโน ปชํ ปฏิชคฺคนฺติ โคปยนฺติ, ตสฺมา ปชาย อตฺตโน ปุตฺตานํ อนุกมฺปกา อนุคฺคาหกาฯ

นมเสฺสยฺยาติ สายํ ปาตํ อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา ‘‘อิทํ มยฺหํ อุตฺตมํ ปุญฺญเกฺขตฺต’’นฺติ นมกฺการํ กเรยฺยฯ **สกฺกเรยฺยา**ติ สกฺกาเรน ปฏิมาเนยฺยฯ อิทานิ ตํ สกฺการํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อเนฺนน นา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อเนฺนนา**ติ ยาคุภตฺตขาทนีเยนฯ **ปาเนนา**ติ อฏฺฐวิธปาเนนฯ **วเตฺถนา**ติ นิวาสนปารุปเนนฯ **สยเนนา**ติ มญฺจปีฐภิสิพิโมฺพหนาทินา สยเนนฯ **อุจฺฉาทเนนา**ติ ทุคฺคนฺธํ ปฏิวิโนเทตฺวา สุคนฺธกรณุจฺฉาทเนนฯ **นฺหาเนนา**ติ สีตกาเล อุโณฺหทเกน, อุณฺหกาเล สีโตทเกน คตฺตานิ ปริสิญฺจิตฺวา นฺหาปเนนฯ **ปาทานํ โธวเนน จา**ติ อุโณฺหทกสีโตทเกหิ ปาทโธวเนน เจว เตลมกฺขเนน จฯ

ตาย นํ ปาริจริยายาติ เอตฺถ **น**นฺติ นิปาตมตฺตํ, ยถาวุตฺตปริจรเณนฯ อถ วา **ปาริจริยายา**ติ ภรณกิจฺจกรณกุลวํสปติฏฺฐาปนาทินา ปญฺจวิธอุปฏฺฐาเนนฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ปญฺจหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ ปุเตฺตน ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา ‘ภโต เน ภริสฺสามิ, กิจฺจํ เนสํ กริสฺสามิ, กุลวํสํ ฐเปสฺสามิ, ทายชฺชํ ปฏิปชฺชิสฺสามิฯ อถ วา ปน เนสํ เปตานํ กาลกตานํ ทกฺขิณมนุปฺปทสฺสามี’ติฯ อิเมหิ โข, คหปติปุตฺต, ปญฺจหิ ฐาเนหิ ปุเตฺตน ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร ปจฺจุปฏฺฐิตา ปญฺจหิ ฐาเนหิ ปุตฺตํ อนุกมฺปนฺติ – ปาปา นิวาเรนฺติ, กลฺยาเณ นิเวเสนฺติ, สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺติ, ปติรูเปน ทาเรน สํโยเชนฺติ, สมเย ทายชฺชํ นิยฺยาเทนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๖๗)ฯ

อปิจ โย มาตาปิตโร ตีสุ วตฺถูสุ อภิปฺปสเนฺน กตฺวา สีเลสุ วา ปติฏฺฐาเปตฺวา ปพฺพชฺชาย วา นิโยเชตฺวา อุปฏฺฐหติ, อยํ มาตาปิตุอุปฏฺฐากานํ อโคฺคติ เวทิตโพฺพฯ สา ปนายํ ปาริจริยา ปุตฺตสฺส อุภยโลกหิตสุขาวหาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิเธว นํ ปสํสนฺติ, เปจฺจ สเคฺค ปโมทตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ โลเกฯ มาตาปิตุอุปฏฺฐากญฺหิ ปุคฺคลํ ปณฺฑิตมนุสฺสา ตตฺถ ปาริจริยาย ปสํสนฺติ วเณฺณนฺติ โถเมนฺติ, ตสฺส จ ทิฏฺฐานุคติํ อาปชฺชนฺตา สยมฺปิ อตฺตโน มาตาปิตูสุ ตถา ปฏิปชฺชิตฺวา มหนฺตํ ปุญฺญํ ปสวนฺติฯ **เปจฺจา**ติ ปรโลกํ คนฺตฺวา สเคฺค ฐิโต มาตาปิตุปฏฺฐาโก ทิพฺพสมฺปตฺตีหิ โมทติ ปโมทติ อภินนฺทตีติฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. พหุการสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗. อฏฺฐเม **พฺราหฺมณคหปติกา**ติ พฺราหฺมณา เจว คหปติกา จฯ ฐเปตฺวา พฺราหฺมเณ เย เกจิ อคารํ อชฺฌาวสนฺตา อิธ คหปติกาติ เวทิตพฺพา ฯ **เย**ติ อนิยมโต นิทฺทิฏฺฐปรามสนํฯ **โว**ติ อุปโยคพหุวจนํฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ภิกฺขเว, ตุมฺหากํ พหูปการา พฺราหฺมณคหปติกา, เย พฺราหฺมณา เจว เสสอคาริกา จ ‘‘ตุเมฺห เอว อมฺหากํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ, ยตฺถ มยํ อุทฺธคฺคิกํ ทกฺขิณํ ปติฏฺฐาเปม โสวคฺคิกํ สุขวิปากํ สคฺคสํวตฺตนิก’’นฺติ จีวราทีหิ ปจฺจเยหิ ปติอุปฏฺฐิตาติฯ

เอวํ ‘‘อามิสทาเนน อามิสสํวิภาเคน อามิสานุคฺคเหน คหฏฺฐา ภิกฺขูนํ อุปการวโนฺต’’ติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ธมฺมทาเนน ธมฺมสํวิภาเคน ธมฺมานุคฺคเหน ภิกฺขูนมฺปิ เตสํ อุปการวนฺตตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตุเมฺหปิ, ภิกฺขเว,’’**ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ วุตฺตนยเมวฯ

อิมินา กึ กถิตํ? ปิณฺฑาปจายนํ นาม กถิตํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ภิกฺขเว, ยสฺมา อิเม พฺราหฺมณคหปติกา เนว ตุมฺหากํ ญาตกา, น มิตฺตา, น อิณํ วา ธาเรนฺติ, อถ โข ‘‘อิเม สมณา สมฺมคฺคตา สมฺมา ปฏิปนฺนา, เอตฺถ โน การา มหปฺผลา ภวิสฺสนฺติ มหานิสํสา’’ติ ผลวิเสสํ อากงฺขนฺตา ตุเมฺห จีวราทีหิ อุปฏฺฐหนฺติฯ ตสฺมา ตํ เตสํ อธิปฺปายํ ปริปูเรนฺตา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ, ธมฺมเทสนาปิ โว การกานํเยว โสภติ, อาเทยฺยา จ โหติ, น อิตเรสนฺติ เอวํ สมฺมาปฏิปตฺติยํ อปฺปมาโท กรณีโยติฯ

เอวมิทํ, ภิกฺขเวติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – ภิกฺขเว, เอวํ อิมินา วุตฺตปฺปกาเรน คหฏฺฐปพฺพชิเตหิ อามิสทานธมฺมทานวเสน อญฺญมญฺญํ สนฺนิสฺสาย กามาทิวเสน จตุพฺพิธสฺสปิ โอฆสฺส นิตฺถรณตฺถาย สกลสฺสปิ วฏฺฏทุกฺขสฺส สมฺมเทว ปริโยสานกรณาย อุโปสถสีลนิยมาทิวเสน จตุปาริสุทฺธิสีลาทิวเสน วา อิทํ สาสนพฺรหฺมจริยํ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ วุสฺสติ จรียตีติฯ

คาถาสุ **สาคารา**ติ คหฏฺฐาฯ **อนคารา**ติ ปริจฺจตฺตอคารา ปพฺพชิตาฯ **อุโภ อโญฺญญฺญนิสฺสิตา**ติ เต อุโภปิ อญฺญมญฺญสนฺนิสฺสิตาฯ สาคารา หิ อนคารานํ ธมฺมทานสนฺนิสฺสิตา, อนคารา จ สาคารานํ ปจฺจยทานสนฺนิสฺสิตาฯ **อาราธยนฺตี**ติ สาเธนฺติ สมฺปาเทนฺติฯ **สทฺธมฺมน**ฺติ ปฏิปตฺติสทฺธมฺมํ ปฏิเวธสทฺธมฺมญฺจฯ ตตฺถ ยํ อุตฺตมํ, ตํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘โยคเกฺขมํ อนุตฺตร’’**นฺติ อรหตฺตํ นิพฺพานญฺจฯ **สาคาเรสู**ติ สาคาเรหิ, นิสฺสเกฺก อิทํ ภุมฺมวจนํ, สาคารานํ วา สนฺติเกฯ **ปจฺจย**นฺติ วุตฺตาวเสสํ ทุวิธํ ปจฺจยํ ปิณฺฑปาตํ เภสชฺชญฺจฯ **ปริสฺสยวิโนทน**นฺติ อุตุปริสฺสยาทิปริสฺสยหรณํ วิหาราทิอาวสถํฯ **สุคต**นฺติ สมฺมา ปฏิปนฺนํ กลฺยาณปุถุชฺชเนน สทฺธึ อฏฺฐวิธํ อริยปุคฺคลํฯ สาวโก หิ อิธ สุคโตติ อธิเปฺปโตฯ **ฆรเมสิโน**ติ ฆรํ เอสิโน, เคเห ฐตฺวา ฆราวาสํ วสนฺตา โภคูปกรณานิ เจว คหฏฺฐสีลาทีนิ จ เอสนสีลาติ อโตฺถฯ **สทฺทหาโน อรหต**นฺติ อรหนฺตานํ อริยานํ วจนํ, เตสํ วา สมฺมาปฏิปตฺตึ สทฺทหนฺตาฯ ‘‘อทฺธา อิเม สมฺมา ปฏิปนฺนา, ยถา อิเม กเถนฺติ, ตถา ปฏิปชฺชนฺตานํ สา ปฏิปตฺติ สคฺคโมกฺขสมฺปตฺติยา สํวตฺตตี’’ติ อภิสทฺทหนฺตาติ อโตฺถฯ ‘‘สทฺทหนฺตา’’ติปิ ปาโฐฯ **อริยปญฺญายา**ติ สุวิสุทฺธปญฺญายฯ **ฌายิโน**ติ อารมฺมณลกฺขณูปนิชฺฌานวเสน ทุวิเธนปิ ฌาเนน ฌายิโนฯ

อิธ ธมฺมํ จริตฺวานาติ อิมสฺมึ อตฺตภาเว, อิมสฺมึ วา สาสเน โลกิยโลกุตฺตรสุขสฺส มคฺคภูตํ สีลาทิธมฺมํ ปฏิปชฺชิตฺวา ยาว ปรินิพฺพานํ น ปาปุณนฺติ, ตาวเทว สุคติคามิโนฯ **นนฺทิโน**ติ ปีติโสมนสฺสโยเคน นนฺทนสีลาฯ เกจิ ปน ‘‘ธมฺมํ จริตฺวาน มคฺคนฺติ โสตาปตฺติมคฺคํ ปาปุณิตฺวา’’ติ วทนฺติฯ **เทวโลกสฺมิ**นฺติ ฉพฺพิเธปิ กามาวจรเทวโลเกฯ **โมทนฺติ กามกามิโน**ติ ยถิจฺฉิตวตฺถุนิปฺผตฺติโต กามกามิโน กามวโนฺต หุตฺวา ปโมทนฺตีติฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. กุหสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘. นวเม **กุหา**ติ สามนฺตชปฺปนาทินา กุหนวตฺถุนา กุหกา, อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย โกหญฺญํ กตฺวา ปเรสํ วิมฺหาปกาติ อตฺโถฯ **ถทฺธา**ติ โกเธน จ มาเนน จ ถทฺธมานสาฯ ‘‘โกธโน โหติ อุปายาสพหุโล, อปฺปมฺปิ วุตฺโต สมาโน อภิสชฺชติ กุปฺปติ พฺยาปชฺชติ ปติตฺถียตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๒๕; ปุ. ป. ๑๐๑) เอวํ วุตฺเตน โกเธน จ, ‘‘ทุพฺพโจ โหติ โทวจสฺสกรเณหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต อกฺขโม อปฺปทกฺขิณคฺคาหี อนุสาสนิ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๘๑) เอวํ วุตฺเตน โทวจสฺสน จ, ‘‘ชาติมโท, โคตฺตมโท, สิปฺปมโท, อาโรคฺยมโท, โยพฺพนมโท, ชีวิตมโท’’ติ (วิภ. ๘๓๒) เอวํ วุตฺเตน ชาติมทาทิเภเทน มเทน จ ครุกาตเพฺพสุ ครูสุ ปรมนิปจฺจการํ อกตฺวา อโยสลากํ คิลิตฺวา ฐิตา วิย อโนนตา หุตฺวา วิจรณกาฯ **ลปา**ติ อุปลาปกา มิจฺฉาชีววเสน กุลสงฺคาหกา ปจฺจยตฺถํ ปยุตฺตวาจาวเสน นิเปฺปสิกตาวเสน จ ลปกาติ วา อตฺโถฯ

สิงฺคีติ ‘‘ตตฺถ กตมํ สิงฺคํ? ยํ สิงฺคํ สิงฺคารตา จาตุรตา จาตุริยํ ปริกฺขตฺตตา ปาริกฺขตฺติย’’นฺติ (วิภ. ๘๕๒) เอวํ วุตฺตหิ สิงฺคสทิเสหิ ปากฏกิเลเสหิ สมนฺนาคตาฯ **อุนฺนฬา**ติ อุคฺคตนฬา, นฬสทิสํ ตุจฺฉมานํ อุกฺขิปิตฺวา วิจรณกาฯ **อสมาหิตา**ติ จิเตฺตกคฺคตามตฺตสฺสาปิ อลาภิโนฯ **น เม เต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู มามกา**ติ เต มยฺหํ ภิกฺขู มม สนฺตกา น โหนฺติฯ เมติ อิทํ ปทํ อตฺตานํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตตฺตา ภควตา วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน เต กุหนาทิโยคโต น สมฺมาปฏิปนฺนา, ตสฺมา ‘‘น มามกา’’ติ วุตฺตาฯ **อปคตา**ติ ยทิปิ เต มม สาสเน ปพฺพชิตา, ยถานุสิฏฺฐํ ปน อปฺปฏิปชฺชนโต อปคตา เอว อิมสฺมา ธมฺมวินยา, อิโต เต สุวิทูรวิทูเร ฐิตาติ ทเสฺสติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘นภญฺจ ทูเร ปถวี จ ทูเร,
> ปารํ สมุทฺทสฺส ตทาหุ ทูเร;
> ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ,
> สตญฺจ ธมฺมํ อสตญฺจ ราชา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๔๗; ชา. ๒.๒๑.๔๑๔);

วุทฺธึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺตีติ สีลาทิคุเณหิ วฑฺฒนวเสน วุทฺธึ, ตตฺถ นิจฺจลภาเวน วิรูฬฺหึ, สพฺพตฺถ ปตฺถฏภาเวน สีลาทิธมฺมกฺขนฺธปาริปูริยา เวปุลฺลํฯ น จ เต กุหาทิสภาวา ภิกฺขู อาปชฺชนฺติ, น จ ปาปุณนฺตีติ อตฺโถฯ **เต โข เม, ภิกฺขเว, ภิกฺขู มามกา**ติ อิธาปิ เมติ อตฺตานํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตตฺตา วทติ, สมฺมา ปฏิปนฺนตฺตา ปน ‘‘มามกา’’ติ อาหฯ วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปโกฺข เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ยาว อรหตฺตมคฺคา วิรูหนฺติ นาม, อรหตฺตผเล ปน สมฺปเตฺต วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปนฺนา นามฯ คาถา สุวิเญฺญยฺยา เอวฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. นทีโสตสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙. ทสเม **เสยฺยถาปี**ติ โอปมฺมทสฺสนเตฺถ นิปาโต, ยถา นามาติ อตฺโถฯ **นทิยา โสเตน โอวุเยฺหยฺยา**ติ สีฆโสตาย หารหาริปิยา นทิยา อุทกเวเคน เหฏฺฐโต วุเยฺหยฺย อโธ หริเยถฯ **ปิยรูปสาตรูเปนา**ติ ปิยสภาเวน สาตสภาเวน จ การณภูเตน, ตสฺสํ นทิยํ ตสฺสา วา ปรตีเร มณิสุวณฺณาทิ อญฺญํ วา ปิยวตฺถุ วิตฺตูปกรณํ อตฺถิ, ตํ คเหสฺสามีติ นทิยํ ปติตฺวา โสเตน อวกเฑฺฒยฺยฯ **กิญฺจาปี**ติ อนุชานนอสมฺภาวนเตฺถ นิปาโตฯ กึ อนุชานาติ, กึ น สมฺภาเวติ? เตน ปุริเสน อธิเปฺปตสฺส ปิยวตฺถุสฺส ตตฺถ อตฺถิภาวํ อนุชานาติ, ตถาคมนํ ปน อาทีนววนฺตตาย น สมฺภาเวติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อโมฺภ, ปุริส , ยทิปิ ตยา อธิเปฺปตํ ปิยวตฺถุ ตตฺถ อุปลพฺภ

ติ, เอวํ คมเน ปน อยมาทีนโว, ยํ ตฺวํ เหฏฺฐา รหทํ ปตฺวา มรณํ มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ ปาปุเณยฺยาสีติฯ

อตฺถิ เจตฺถ เหฏฺฐา รหโทติ เอติสฺสา นทิยา เหฏฺฐา อนุโสตภาเค อติวิย คมฺภีรวิตฺถโต เอโก มหาสโร อตฺถิฯ โส จ สมนฺตโต วาตาภิฆาตสมุฏฺฐิตาหิ มณิมยปพฺพตกูฏสนฺนิภาหิ มหตีหิ อูมีหิ วีจีหิ **สอูมิ,** วิสเมสุ ภูมิปฺปเทเสสุ สเวคํ อนุปกฺขนฺทเนฺตน อิมิสฺสา ตาว นทิยา มโหเฆน ตหึ ตหึ อาวฏฺฏมานวิปุลชลตาย พลวามุขสทิเสหิ สห อาวเฏฺฏหีติ **สาวโฏฺฏ**ฯ ตํ รหทํ โอติณฺณสเตฺตเยว อตฺตโน นิพทฺธามิสโคจเร กตฺวา อชฺฌาวสเนฺตน อติวิย ภยานกทสฺสเนน โฆรเจตสา ทกรกฺขเสน **สคโห สรกฺขโส,** จณฺฑมจฺฉมกราทินา วา **สคโห,** ยถาวุตฺตรกฺขเสน **สรกฺขโส**ฯ

ยนฺติ เอวํ สปฺปฏิภยํ ยํ รหทํฯ **อโมฺภ ปุริสา**ติ อาลปนํฯ **มรณํ วา นิคจฺฉสี**ติ ตาหิ วา อูมีหิ อโชฺฌตฺถโฏ, เตสุ วา อาวเฏฺฏสุ นิปติโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ อสโกฺกโนฺต เตสํ วา จณฺฑมจฺฉมกราทีนํ มุเข นิปติโตฯ ตสฺส วา ทกรกฺขสสฺส หตฺถํ คโต มรณํ วา คมิสฺสสิ, อถ วา ปน อายุเสเส สติ ตโต มุจฺจิตฺวา อปคจฺฉโนฺต เตหิ อูมิอาทีหิ ชนิตฆฏฺฏิตวเสน มรณมตฺตํ มรณปฺปมาณํ ทุกฺขํ นิคจฺฉสิฯ **ปฏิโสตํ วายเมยฺยา**ติ โส ปุเพฺพ อนุโสตํ วุยฺหมาโน ตสฺส ปุริสสฺส วจนํ สุตฺวา “อนโตฺถ กิร เม อุปฏฺฐิโต, มจฺจุมุเข กิราหํ ปริวตฺตามี”ติ อุปฺปนฺนพลวภโย สมฺภมโนฺต ทิคุณํ กตฺวา อุสฺสาหํ หเตฺถหิ จ ปาเทหิ จ วายเมยฺย ตเรยฺย, น จิเรเนว ตีรํ สมฺปาปุเณยฺยฯ

อตฺถสฺส วิญฺญาปนายาติ จตุสจฺจปฏิเวธานุกูลสฺส อตฺถสฺส สโมฺพธนาย อุปมา กตาฯ **อยเญฺจตฺถ อโตฺถ**ติ อยเมว อิทานิ วุจฺจมาโน อิธ มยา อธิเปฺปโต อุปเมยฺยโตฺถ, ยสฺส วิญฺญาปนาย อุปมา อาหฏาฯ

ตณฺหาเยตํ อธิวจนนฺติ เอตฺถ จตูหิ อากาเรหิ ตณฺหาย โสตสทิสตา เวทิตพฺพาฯ อนุกฺกมปริวุฑฺฒิโต อนุปฺปพนฺธโต โอสีทาปนโต ทุรุตฺตรณโต จฯ ยถา หิ อุปริ มหาเมเฆ อภิปฺปวุเฏฺฐ อุทกํ ปพฺพตกนฺทรปทรสาขาโย ปูเรตฺวา ตโต ภสฺสิตฺวา กุสฺเพฺภ ปูเรตฺวา ตโต ภสฺสิตฺวา กุนฺนทิโย ปูเรตฺวา ตโต มหานทิโย ปกฺขนฺทิตฺวา เอโกฆํ หุตฺวา ปวตฺตมานํ “นทีโสโต”ติ วุจฺจติ, เอวเมว อชฺฌตฺติกพาหิราทิวเสน อเนกเภเทสุ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ โลโภ อุปฺปชฺชิตฺวา อนุกฺกเมน ปริวุฑฺฒึ คจฺฉโนฺต “ตณฺหาโสโต”ติ วุจฺจติ, ยถา จ นทีโสโต อาคมนโต ยาว สมุทฺทปฺปตฺติ, ตาว สติ วิเจฺฉทปจฺจยาภาเว อวิจฺฉิชฺชมาโน อนุปฺปเพฺพน ปวตฺตติ, เอวํ ตณฺหาโสโตปิ อาคมนโต ปฏฺฐาย อสติ วิเจฺฉทปจฺจเย อวิจฺฉิชฺชมาโน อปายสมุทฺทาภิมุโข อนุปฺปเพฺพน ปวตฺตติฯ ยถา ปน นทีโสโต ตทโนฺตคเธ สเตฺต โอสีทาเปติ, สีสํ อุกฺขิปิตุํ น เทติ, มรณํ วา มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ ปาเปติ, เอวํ ตณฺหาโสโตปิ อตฺตโน โสตโนฺตคเต สเตฺต โอสีทาเปติ, ปญฺญาสีสํ อุกฺขิปิตุํ น เทติ, กุสลมูลเจฺฉทเนน สํกิเลสธมฺมสมาปชฺชเนน จ มรณํ วา มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ ปาเปติฯ

ยถา จ นทิยา โสโต มโหฆภาเวน ปวตฺตมาโน อุฬุมฺปํ วา นาวํ วา พนฺธิตุํ เนตุญฺจ เฉกํ ปุริสํ นิสฺสาย ปรตีรํ คนฺตุํ อชฺฌาสยํ กตฺวา ตชฺชํ วายามํ กโรเนฺตน ตริตโพฺพ, น เยน วา เตน วาติ ทุรุตฺตโร, เอวํ ตณฺหาโสโตปิ กาโมฆภโวฆภูโต สีลสํวรํ ปูเรตุํ สมถวิปสฺสนาสุ กมฺมํ กาตุํ “นิปเกน อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสามี”ติ อชฺฌาสยํ สมุฏฺฐาเปตฺวา กลฺยาณมิเตฺต นิสฺสาย สมถวิปสฺสนานาวํ อภิรุหิตฺวา สมฺมาวายามํ กโรเนฺตน ตริตโพฺพ, น เยน วา เตน วาติ ทุรุตฺตโรฯ เอวํ อนุกฺกมปริวุฑฺฒิโต อนุปฺปพนฺธโต โอสีทาปนโต ทุรุตฺตรณโตติ จตูหิ อากาเรหิ ตณฺหาย นทีโสตสทิสตา เวทิตพฺพาฯ

ปิยรูปํ สาตรูปนฺติ ปิยชาติกํ ปิยสภาวํ ปิยรูปํ, มธุรชาติกํ มธุรสภาวํ สาตรูปํ, อิฏฺฐสภาวนฺติ อโตฺถฯ **ฉเนฺนต**นฺติ ฉนฺนํ เอตํฯ **อชฺฌตฺติกาน**นฺติ เอตฺถ ‘‘เอวํ มยํ อตฺตาติ คหณํ คมิสฺสามา’’ติ อิมินา วิย อธิปฺปาเยน อตฺตานํ อธิการํ กตฺวา ปวตฺตานีติ อชฺฌตฺติกานิฯ ตตฺถ โคจรชฺฌตฺตํ, นิยกชฺฌตฺตํ, วิสยชฺฌตฺตํ, อชฺฌตฺตชฺฌตฺตนฺติ จตุพฺพิธํ อชฺฌตฺตํฯ เตสุ ‘‘อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต’’ติ เอวมาทีสุ (ธ. ป. ๓๖๒) วุตฺตํ อิทํ **โคจรชฺฌตฺตํ** นามฯ ‘‘อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทน’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๒๘; ธ. ส. ๑๖๑) อาคตํ อิทํ **นิยกชฺฌตฺตํ** นามฯ ‘‘สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิการา อชฺฌตฺตํ สุญฺญตํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๘๗) เอวมาคตํ อิทํ **วิสยชฺฌตฺตํ** นามฯ ‘‘อชฺฌตฺติกา ธมฺมา, พาหิรา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ติกมาติกา ๒๐) เอตฺถ วุตฺตํ อชฺฌตฺตํ **อชฺฌตฺตชฺฌตฺตํ** นามฯ อิธาปิ เอตเทว อธิเปฺปตํ, ตสฺมา อชฺฌตฺตานิเยว อชฺฌตฺติกานิฯ อถ วา ยถาวุเตฺตเนว อเตฺถน ‘‘อชฺฌตฺตา ธมฺมา, พหิทฺธา ธมฺมา’’ติอาทีสุ วิย เตสุ อชฺฌเตฺตสุ ภวานิ อชฺฌตฺติกานิ, จกฺขาทีนิฯ เตสํ อชฺฌตฺติกานํฯ

อายตนานนฺติ เอตฺถ อายตนโต, อายานํ ตนนโต, อายตสฺส จ นยนโต อายตนานีติ ฯ จกฺขาทีสุ หิ ตํตํทฺวารวตฺถุกา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา สเกน สเกน อนุภวนาทินา กิเจฺจน อายตนฺติ อุฏฺฐหนฺติ ฆฏนฺติ วายมนฺติ, เต จ อายภูเต ธเมฺม เอตานิ ตโนนฺติ วิตฺถาเรนฺติ , ยญฺจ อนมตเคฺค สํสาเร ปวตฺตํ อติวิย อายตํ วฏฺฏทุกฺขํ, ตํ นยนฺติ ปวเตฺตนฺติฯ อิติ สพฺพถาปิเม ธมฺมา อายตนโต, อายานํ ตนนโต, อายตสฺส จ นยนโต อายตนานีติ วุจฺจนฺติฯ อปิจ นิวาสฎฺฐานเฎฺฐน, อากรเฎฺฐน, สโมสรณฎฺฐานเฎฺฐน, สญฺชาติเทสเฎฺฐน, การณเฎฺฐน จ อายตนํ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ โลเก ‘‘อิสฺสรายตนํ เทวายตน’’นฺติอาทีสุ นิวาสฎฺฐานํ อายตนนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘สุวณฺณายตนํ รชตายตน’’นฺติอาทีสุ อากโรฯ สาสเน ปน ‘‘มโนรเม อายตเน, เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา’’ติอาทีสุ สโมสรณฎฺฐานํฯ ‘‘ทกฺขิณาปโถ คุนฺนํ อายตน’’นฺติอาทีสุ สญฺชาติเทโสฯ ‘‘ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติอายตเน’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๕๘; อ. นิ. ๓.๑๐๒) การณํ อายตนนฺติ วุจฺจติฯ จกฺขาทีสุ จ เต เต จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา นิวสนฺติ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ จกฺขาทโย เตสํ นิวาสฎฺฐานํฯ ตตฺถ จ เต อากิณฺณา ตนฺนิสฺสิตตฺตาติ เต เนสํ อากโร, สโมสรณฎฺฐานญฺจ ตตฺถ วตฺถุทฺวารภาเวน สโมสรณโต, สญฺชาติเทโส จ ตนฺนิสฺสยภาเวน เตสํ ตเตฺถว อุปฺปตฺติโต, การณญฺจ ตทภาเว เตสํ อภาวโตติฯ อิติ นิวาสฎฺฐานเฎฺฐน, อากรเฎฺฐน, สโมสรณฎฺฐานเฎฺฐน, สญฺชาติเทสเฎฺฐน, การณเฎฺฐนาติ อิเมหิ การเณหิ จกฺขาทีนิ อายตนานีติ วุจฺจนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉเนฺนตํ อชฺฌตฺติกานํ อายตนาน’’นฺติฯ

ยทิปิ รูปาทโยปิ ธมฺมา ‘‘รูปํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชตี’’ติ ตณฺหาวตฺถุภาวโต ปิยรูปสาตรูปภาเวน วุตฺตาฯ จกฺขาทิเก ปน มุญฺจิตฺวา อตฺตภาวปญฺญตฺติยา อภาวโต ‘‘มม จกฺขุ มม โสต’’นฺติอาทินา อธิกสิเนหวตฺถุภาเวน จกฺขาทโย สาติสยํ ปิยรูปํ สาตรูปนฺติ นิเทฺทสํ อรหนฺตีติ ทเสฺสตุํ ‘‘ปิยรูปํ สาตรูปนฺติ โข, ภิกฺขเว, ฉเนฺนตํ อชฺฌตฺติกานํ อายตนานํ อธิวจน’’นฺติ วุตฺตํฯ

โอรมฺภาคิยานนฺติ เอตฺถ โอรํ วุจฺจติ กามธาตุ, ตปฺปริยาปนฺนา โอรมฺภาคา, ปจฺจยภาเวน เตสํ หิตาติ โอรมฺภาคิยาฯ ยสฺส สํวิชฺชนฺติ, ตํ ปุคฺคลํ วฏฺฏสฺมิํ สํโยเชนฺติ พนฺธนฺตีติ สํโยชนานิฯ สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสกามราคพฺยาปาทานํ เอตํ อธิวจนํฯ เต หิ กามภวูปคานํ สงฺขารานํ ปจฺจยา หุตฺวา รูปารูปธาตุโต เหฏฺฐาภาเวน นิหีนภาเวน โอรมฺภาคภูเตน กามภเวน สเตฺต สํโยเชนฺติฯ เอเตเนว เตสํ เหฏฺฐารหทสทิสตา ทีปิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ***อูมิภยนฺติ โข, ภิกฺขเว, โกธุปายาสเสฺสตํ อธิวจน***นฺติ ภายติ เอตสฺมาติ ภยํ, อูมิ เอว ภยนฺติ อู

มิภยํฯ กุชฺฌนเฏฺฐน โกโธ, เสฺวว จิตฺตสฺส สรีรสฺส จ อภิปฺปมทฺทนปเวธนุปฺปาทเนน ทพฺพิหํ อายาสนเฏฺฐน อุปายาโสฯ

เอตฺถ จ อเนกวารํ ปวตฺติตฺวา อตฺตนา สมเวตํ สตฺตํ อโชฺฌตฺถริตฺวา สีสํ อุกฺขิปิตุํ อทตฺวา อนยพฺยสนาปาทเนน โกธุปายาสสฺส อูมิสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ ตถา กามคุณานํ กิเลสาภิภูเต สเตฺต อิโต จ เอโตฺต, เอโตฺต จ อิโตติ เอวํ มนาปิยรูปาทิวิสยสงฺขาเต อตฺตนิ สํสาเรตฺวา ยถา ตโต พหิภูเต เนกฺขเมฺม จิตฺตมฺปิ น อุปฺปชฺชติ เอวํ อาวเฏฺฏตฺวา พฺยสนาปาทเนน อาวฏฺฏสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ ยถา ปน คหรกฺขโสปิ อารกฺขรหิตํ อตฺตโน โคจรภูมิคตํ ปุริสํ อภิภุยฺย คเหตฺวา อโคจเร ฐิตมฺปิ รกฺขสมายาย โคจรํ เนตฺวา เภรวรูปทสฺสนาทินา อวสํ อตฺตโน อุปการํ กาตุํ อสมตฺถํ กตฺวา อนุวาวิสิตฺวา วณฺณพลโภคยสสุเขหิปิ วิโยเชโนฺต มหนฺตํ อนยพฺยสนํ อาปาเทติ, เอวํ มาตุคาโมปิ โยนิโสมนสิการรหิตํ อวีรปุริสํ อิตฺถิกุตฺตภูเตหิ อตฺตโน หาวภาววิลาเสหิ อภิภุยฺย คเหตฺวา วีรชาติยมฺปิ อตฺตโน รูปาทีหิ ปโลภนวเสน อิตฺถิมายาย อนฺวาวิสิตฺวา อวสํ อตฺตโน อุปการธเมฺม สีลาทโย สมฺปาเทตุํ อสมตฺถํ กโรโนฺต คุณวณฺณาทีหิ วิโยเชตฺวา มหนฺตํ อนยพฺยสนํ อาปาเทติ, เอวํ มาตุคามสฺส คหรกฺขสสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาวฏฺฏนฺติ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจเนฺนตํ กามคุณานํ อธิวจนํ, คหรกฺขโสติ โข, ภิกฺขเว, มาตุคามเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติฯ

ปฏิโสโตติ โข ภิกฺขเว เนกฺขมฺมเสฺสตํ อธิวจนนฺติ เอตฺถ ปพฺพชฺชา สห อุปจาเรน ปฐมชฺฌานํ วิปสฺสนาปญฺญา จ นิพฺพานญฺจ เนกฺขมฺมํ นามฯ สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา เนกฺขมฺมํ นามฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ปพฺพชฺชา ปฐมํ ฌานํ, นิพฺพานญฺจ วิปสฺสนา;
สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา, เนกฺขมฺมนฺติ ปวุจฺจเร’’ติฯ

อิเมสํ ปน ปพฺพชฺชาทีนํ ตณฺหาโสตสฺส ปฏิโลมโต ปฏิโสตสทิสตา เวทิตพฺพาฯ อวิเสเสน หิ ธมฺมวินโย เนกฺขมฺมํ, ตสฺส อธิฏฺฐานํ ปพฺพชฺชา จ, ธมฺมวินโย จ ตณฺหาโสตสฺส ปฏิโสตํ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ปฏิโสตคามิํ นิปุณํ, คมฺภีรํ ทุทฺทสํ อณุํ;
ราครตฺตา น ทกฺขนฺติ, ตโมขเนฺธน อาวุตา’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๖๕; ม. นิ. ๑.๒๘๑; สํ. นิ. ๑.๑๗๒);

วีริยารมฺภสฺสาติ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยสฺสฯ ตสฺส กาโมฆาทิเภทตณฺหาโสตสนฺตรณสฺส หเตฺถหิ ปาเทหิ จตุรงฺคนทีโสตสนฺตรณวายามสฺส สทิสตา ปากฏาเยวฯ ตถา นทีโสตสฺส ตีเร ฐิตสฺส จกฺขุมโต ปุริสสฺส กามาทิํ จตุพฺพิธมฺปิ โอฆํ ตริตฺวา ตสฺส ปรตีรภูเต นิพฺพานถเล ฐิตสฺส ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมโต ภควโต สทิสภาโวฯ เตน วุตฺตํ ‘‘จกฺขุมา ปุริโส…เป.… สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติฯ

ตตฺริทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – นทีโสโต วิย อนุปฺปพนฺธวเสน ปวตฺตมาโน ตณฺหาโสโต, เตน วุยฺหมาโน ปุริโส วิย อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏ ปริพฺภมนโต ตณฺหาโสเตน วุยฺหมาโน สโตฺต, ตสฺส ตตฺถ ปิยรูปสาตรูปวตฺถุสฺมิํ อภินิเวโส วิย อิมสฺส จกฺขาทีสุ อภินิเวโส, สอูมิสาวฏฺฏสคหรกฺขโส เหฏฺฐารหโท วิย โกธุปายาสปญฺจกามคุณมาตุคามสมากุโล ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนสมูโห, ตมตฺถํ ยถาภูตํ วิทิตฺวา ตสฺส นทีโสตสฺส ปรตีเร ฐิโต จกฺขุมา ปุริโส วิย สกลํ

สํสาราทีนวํ สพฺพญฺจ เญยฺยธมฺมํ ยถาภูตํ วิทิตฺวา ตณฺหาโสตสฺส ปรตีรภูเต นิพฺพานถเล ฐิโต สมนฺตจกฺขุ ภควา, ตสฺส ปุริสสฺส ตสฺมึ นทิยา โสเตน วุยฺหมาเน ปุริเส อนุกมฺปาย รหทสฺส รหทาทีนวสฺส จ อาจิกฺขนํ วิย ตณฺหาโสเตน วุยฺหมานสฺส สตฺตสฺส มหากรุณาย ภควโต ตณฺหาทีนํ ตทาทีนวสฺส จ วิภาวนา, ตสฺส วจนํ อสทฺทหิตฺวา อนุโสตคามิโน ตสฺส ปุริสสฺส ตสฺมึ รหเท มรณปฺปตฺติมรณมตฺตทุกฺขปฺปตฺติโย วิย ภควโต วจนํ อสมฺปฏิจฺฉนฺตสฺส อปายุปฺปตฺติ, สุคติยํ ทุกฺขุปฺปตฺติ จ, ตสฺส ปน วจนํ สทฺทหิตฺวา หตฺถหิ จ ปาเทหิ จ วายามกรณํ วิย เตน จ วายาเมน ปรตีรํ ปตฺวา สุเขน ยถิจฺฉิตฏฺฐานคมนํ วิย ภควโต วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตณฺหาทีสุ อาทีนวํ ปสฺสิตฺวา ตณฺหาโสตสฺส ปฏิโสตปพฺพชฺชาทิเนกฺขมฺมวเสน วีริยารโมฺภ, อารทฺธวีริยสฺส จ เตเนว วีริยารเมฺภน ตณฺหาโสตาติกฺกมนํ นิพฺพานตีรํ ปตฺวา อรหตฺตผลสมาปตฺติวเสน ยถารุจิ สุขวิหาโรติฯ

คาถาสุ **สหาปิ ทุเกฺขน ชเหยฺย กาเม**ติ ฌานมคฺคาธิคมตฺถํ สมถวิปสฺสนานุโยคํ กโรโนฺต ภิกฺขุ ยทิปิ เตสํ ปุพฺพภาคปฏิปทา กิเจฺฉน กสิเรน สมฺปชฺชติ, น สุเขน วีถึ โอตรติ ปุพฺพภาคภาวนาย กิเลสานํ พลวภาวโต, อินฺทฺริยานํ วา อติกฺขภาวโตฯ ตถา สติ สหาปิ ทุเกฺขน ชเหยฺย กาเม, ปฐมชฺฌาเนน วิกฺขเมฺภโนฺต ตติยมเคฺคน สมุจฺฉินฺทโนฺต กิเลสกาเม ปชเหยฺยฯ เอเตน ทุกฺขปฏิปเท ฌานมเคฺค ทเสฺสติฯ

โยคเกฺขมํ อายตึ ปตฺถยาโนติ อนาคามิตํ อรหตฺตํ อิจฺฉโนฺต อากงฺขมาโนฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ยทิปิ เอตรหิ กิเจฺฉน กสิเรน ฌานปุริมมเคฺค อธิคจฺฉามิ, อิเม ปน นิสฺสาย อุปริ อรหตฺตํ อธิคนฺตฺวา กตกิโจฺจ ปหีนสพฺพทุโกฺข ภวิสฺสามีติ สหาปิ ทุเกฺขน ฌานาทีหิ กาเม ปชเหยฺยาติฯ อถ วา โย กามวิตกฺกพหุโล ปุคฺคโล กลฺยาณมิตฺตสฺส วเสน ปพฺพชฺชํ สีลวิโสธนํ ฌานาทีนํ ปุพฺพภาคปฏิปตฺตึ วา ปฏิปชฺชโนฺต กิเจฺฉน กสิเรน อสฺสุมุโข โรทมาโน ตํ วิตกฺกํ วิกฺขเมฺภติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สหาปิ ทุเกฺขน ชเหยฺย กาเม’’ติฯ โส หิ กิเจฺฉนปิ กาเม ปชหโนฺต ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสโนฺต อนุกฺกเมน อรหเตฺต ปติฏฺฐเหยฺยฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โยคเกฺขมํ อายตึ ปตฺถยาโน’’ติฯ

สมฺมปฺปชาโนติ วิปสฺสนาสหิตาย มคฺคปญฺญาย สมฺมเทว ปชานโนฺตฯ **สุวิมุตฺตจิโตฺต**ติ ตสฺส อริยมคฺคาธิคมสฺส อนนฺตรํ ผลวิมุตฺติยา สุฏฺฐุ วิมุตฺตจิโตฺตฯ **วิมุตฺติยา ผเสฺสย ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ มคฺคผลาธิคมนกาเล วิมุตฺตึ นิพฺพานํ ผเสฺสย ผุเสยฺย ปาปุเณยฺย อธิคเจฺฉยฺย สจฺฉิกเรยฺยฯ อุปโยคเตฺถ หิ ‘‘วิมุตฺติยา’’ติ อิทํ สามิวจนํฯ วิมุตฺติยา วา อารมฺมณภูตาย ตตฺถ ตตฺถ ตํตํผลสมาปตฺติกาเล อตฺตโน ผลจิตฺตํ ผเสฺสย ผุเสยฺย ปาปุเณยฺย, นิพฺพาโนคธาย ผลสมาปตฺติยา วิหเรยฺยาติ อโตฺถฯ **ส เวทคู**ติ โส เวทสงฺขาเตน มคฺคญาเณน จตุนฺนํ สจฺจานํ คตตฺตา ปฏิวิทฺธตฺตา เวทคูฯ **โลกนฺตคู**ติ ขนฺธโลกสฺส ปริยนฺตํ คโตฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. จรสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐. เอกาทสเม **จรโต**ติ คจฺฉนฺตสฺส, จงฺกมนฺตสฺส วาฯ **อุปฺปชฺชติ กามวิตโกฺก วา**ติ วตฺถุกาเมสุ อวีตราคตาย ตาทิเส ปจฺจเย กามปฏิสํยุโตฺต วา วิตโกฺก อุปฺปชฺชติ เจ, ยทิ อุปฺปชฺชติฯ **พฺยาปาทวิตโกฺก วา วิหิํสาวิตโกฺก วา**ติ อาฆาตนิมิตฺตพฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต วา วิตโกฺก, เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปรวิเหฐนวเสน วิหิํสาปฏิสํยุโตฺต วา วิตโกฺก อุปฺปชฺชติ เจติ สมฺพ

โนฺธฯ **อธิวาเสตี**ติ ตํ ยถาวุตฺตํ กามวิตกฺกาทิํ ยถาปจฺจยํ อตฺตโน จิเตฺต อุปฺปนฺนํ ‘‘อิติปายํ วิตโกฺก ปาปโก, อิติปิ อกุสโล, อิติปิ สาวโชฺช, โส จ โข อตฺตพฺยาพาธายปิ สํวตฺตตี’’ติอาทินา นเยน ปจฺจเวกฺขณาย อภาวโต **อธิวาเสติ** อตฺตโน จิตฺตํ อาโรเปตฺวา วาเสติ เจฯ อธิวาเสโนฺตเยว จ **นปฺปชหติ** ตทงฺคาทิปฺปหานวเสน น ปฏินิสฺสชฺชติ, ตโต เอว **น วิโนเทติ** อตฺตโน จิตฺตสนฺตานโต น นุทติ น นีหรติ, ตถา อวิโนทนโต **น พฺยนฺตีกโรติ** น วิคตนฺตํ กโรติฯ อาตาปี ปหิตโตฺต ยถา เตสํ อโนฺตปิ นาวสิสฺสติ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ เอวํ กโรติ, อยํ ปน ตถา น กโรตีติ อโตฺถฯ ตถาภูโตว **น อนภาวํ คเมติ** อนุ อนุ อภาวํ น คเมติฯ น ปชหติ เจ, น วิโนเทติ เจติอาทินา เจ-สทฺทํ โยเชตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

จรนฺติ จรโนฺตฯ **เอวํภูโต**ติ เอวํ กามวิตกฺกาทิปาปวิตเกฺกหิ สมงฺคีภูโตฯ **อนาตาปี อโนตฺตาปี**ติ กิเลสานํ อาตาปนสฺส วีริยสฺส อภาเวน อนาตาปี, ปาปุตฺราสอาตาปนปริตาปนลกฺขณสฺส โอตฺตปฺปสฺส อภาเวน อโนตฺตาปีฯ **สตตํ สมิต**นฺติ สพฺพกาลํ นิรนฺตรํฯ **กุสีโต หีนวีริโย**ติ กุสเลหิ ธเมฺมหิ ปริหายิตฺวา อกุสลปเกฺข กุจฺฉิตํ สีทนโต โกสชฺชสมนฺนาคเมน จ กุสีโต, สมฺมปฺปธานวีริยาภาเวน หีนวีริโย วีริยวิรหิโตติ วุจฺจติ กถียติฯ **ฐิตสฺสา**ติ คมนํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ติฏฺฐโตฯ สยนอิริยาปถสฺส วิเสสโต โกสชฺชปกฺขิกตฺตา ยถา ตํสมงฺคิโน วิตกฺกา สมฺภวนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ชาครสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ

สุกฺกปเกฺข **ตเญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ นาธิวาเสตี**ติ อารทฺธวีริยสฺสาปิ วิหรโต อนาทิมติ สํสาเร จิรกาลภาวิเตน ตถารูปปฺปจฺจยสมาโยเคน สติสโมฺมเสน วา กามวิตกฺกาทิ อุปฺปชฺชติ เจ, ตํ ภิกฺขุ อตฺตโน จิตฺตํ อาโรเปตฺวา น วาเสติ เจ, อพฺภนฺตเร น วาเสติ เจติ อโตฺถฯ อนธิวาเสโนฺต กิํ กโรตีติ? **ปชหติ** ฉเฑฺฑติฯ กิํ กจวรํ วิย ปิฏเกน? น หิ, อปิจ โข ตํ **วิโนเทติ** นุทติ นีหรติฯ กิํ พลีพทฺทํ วิย ปโตเทน? น หิ, อถ โข นํ **พฺยนฺตีกโรติ** วิคตนฺตํ กโรติฯ ยถา เตสํ อโนฺตปิ นาวสิสฺสติ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ, ตถา เต กโรติฯ กถํ ปน เต ตถา กโรติ? **อนภาวํ คเมติ** อนุ อนุ อภาวํ คเมติ, วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน ยถา สุวิกฺขมฺภิตา โหนฺติ ตถา เน กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวํภูโตติอาทีสุ เอวํ กามวิตกฺกาทีนํ อนธิวาสเนน สุวิสุทฺธาสโย สมาโน ตาย จ อาสยสมฺปตฺติยา ตนฺนิมิตฺตาย จ ปโยคสมฺปตฺติยา ปริสุทฺธสีโล อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเนมตฺตญฺญู สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต ชาคริยํ อนุยุโตฺต ตทงฺคาทิวเสน กิเลสานํ อาตาปนลกฺขเณน วีริเยน สมนฺนาคตตฺตา **อาตาปี**, สพฺพโส ปาปุตฺราเสน สมนฺนาคตตฺตาฯ **โอตฺตาปี สตตํ** รตฺตินฺทิวํ, **สมิตํ** นิรนฺตรํ สมถวิปสฺสนาภาวนานุโยควเสน จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานสิทฺธิยา, **อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต** นิพฺพานํ ปฏิเปสิตจิโตฺตติ **วุจฺจติ** กถียตีติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

คาถาสุ **เคหนิสฺสิต**นฺติ เอตฺถ เคหวาสีหิ อปริจฺจตฺตตฺตา เคหวาสีนํ สภาวตฺตา เคหธมฺมตฺตา วา เคหํ วุจฺจติ วตฺถุกาโมฯ อถ วา เคหปฏิพทฺธภาวโต กิเลสกามานํ นิวาสฏฺฐานภาวโต ตํวตฺถุกตฺตา วา กามวิตกฺกาทิ เคหนิสฺสิตํ นามฯ **กุมฺมคฺคํ ปฏิปโนฺน**ติ ยสฺมา อริยมคฺคสฺส อุปฺปถภาวโต อภิชฺฌาทโย ตเทกฏฺฐธมฺมา จ กุมฺมโคฺค, ตสฺมา กามวิตกฺกาทิพหุโล ปุคฺคโล กุมฺมคฺคํ ปฏิปโนฺน นามฯ **โมหเนเยฺยสุ มุจฺฉิโต**ติ โมหสํวตฺตนิเยสุ รูปาทีสุ มุจฺฉิโต สมฺมโตฺต อโชฺฌปโนฺนฯ **สโมฺพธิ**นฺติ อริยมคฺคญาณํฯ **ผุฏฺฐุ**นฺติ ผุสิตุํ ปตฺตุํ, **โส ตาทิโส** มิจฺฉาสงฺกปฺปโคจโร อภโพฺพ, น กทาจิ ตํ ปาปุณาตีติ อโตฺถฯ

วิตกฺกํ สมยิตฺวานาติ ยถาวุตฺตํ มิจฺฉาวิตกฺกํ ปฏิสงฺขานภาวนาพเลหิ วูปสเมตฺวาฯ **วิตกฺกูปสเม รโต**ติ นวนฺนมฺปิ มหาวิตกฺกานํ อจฺจนฺตวูปสมภูเต อรหตฺเต นิพฺพาเน เอว วา อชฺฌาสเยน รโต อภิรโตฯ **ภโพฺพ โส ตาทิโส**ติ โส ยถาวุตฺโต สมฺมา ปฏิปชฺชมาโน ปุคฺคโล ปุพฺพภาเค สมถวิปสฺสนาพเลน สพฺพวิตกฺเก ยถารหํ ตทงฺคาทิวเสน วูปสเมตฺวา ฐิโต, วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตมคฺคญาณสงฺขาตํ นิพฺพานสงฺขาตญฺจ อนุตฺตรํ สโมฺพธึ ผุฏฺฐุํ อธิคนฺตุํ ภโพฺพ สมโตฺถติฯ

เอกาทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. สมฺปนฺนสีลสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑. ทฺวาทสเม **สมฺปนฺนสีลา**ติ เอตฺถ ติวิธํ สมฺปนฺนํ ปริปุณฺณสมงฺคีมธุรวเสนฯ เตสุ –

‘‘สมฺปนฺนํ สาลิเกทารํ, สุวา ภุญฺชนฺติ โกสิย;
ปฏิเวทมิ เต พฺรเหฺม, น เน วาเรตุมุสฺสเห’’ติฯ (ชา. ๑.๑๔.๑) –

เอตฺถ ปริปุณฺณโตฺถ สมฺปนฺนสโทฺทฯ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปคโต สมุปคโต สมฺปโนฺน สมนฺนาคโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) เอตฺถ สมงฺคิภาวโตฺถ สมฺปนฺนสโทฺท ฯ ‘‘อิมิสฺสา, ภเนฺต, มหาปถวิยา เหฏฺฐิมตลํ สมฺปนฺนํ – เสยฺยถาปิ ขุทฺทมธุํ อนีลกํ, เอวมสฺสาท’’นฺติ (ปารา. ๑๗) เอตฺถ มธุรโตฺถ สมฺปนฺนสโทฺทฯ อิธ ปน ปริปุณฺณเตฺถปิ สมงฺคิภาเวปิ วฏฺฏติ, ตสฺมา **สมฺปนฺนสีลา**ติ ปริปุณฺณสีลา หุตฺวาติปิ, สีลสมงฺคิโน หุตฺวาติปิ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ ‘‘ปริปุณฺณสีลา’’ติ อิมินา อเตฺถน เขตฺตโทสวิคเมน เขตฺตปาริปูริ วิย ปริปุณฺณํ นาม โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เขตฺตโทสวิคเมน เขตฺตปาริปูริ วิย สีลโทสวิคเมน สีลปาริปูริ วุตฺตา’’ติฯ ‘‘สีลสมงฺคิโน’’ติ อิมินา ปน อเตฺถน สีเลน สมงฺคีภูตา สโมธานคตา สมนฺนาคตา หุตฺวา วิหรถาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ ทฺวีหิ การเณหิ สมฺปนฺนสีลตา โหติ สีลวิปตฺติยา อาทีนวทสฺสเนน, สีลสมฺปตฺติยา อานิสํสทสฺสเนน จฯ ตทุภยมฺปิ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๒๐-๒๑) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ‘‘สมฺปนฺนสีลา’’ติ เอตฺตาวตา กิร ภควา จตุปาริสุทฺธิสีลํ อุทฺทิสิตฺวา ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุตา’’ติ อิมินา เชฏฺฐกสีลํ ทเสฺสตีติอาทินา เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **กิมสฺส อุตฺตริ กรณีย**นฺติ เอวํ สมฺปนฺนสีลานํ วิหรตํ ตุมฺหากํ กินฺติ สิยา อุตฺตริ กาตพฺพํ, ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ เจติ อโตฺถฯ

เอวํ ‘‘สมฺปนฺนสีลา, ภิกฺขเว, วิหรถา’’ติอาทินา สมฺปาทนูปาเยน สทฺธึ สีลสมฺปทาย ภิกฺขู นิโยเชโนฺต อเนกปุคฺคลาธิฏฺฐานํ กตฺวา เทสนํ อารภิตฺวา อิทานิ ยสฺมา เอกปุคฺคลาธิฏฺฐานวเสน ปวตฺติตาปิ ภควโต เทสนา อเนกปุคฺคลาธิฏฺฐานาว โหติ สพฺพสาธารณตฺตา, ตสฺมา ตํ เอกปุคฺคลาธิฏฺฐานวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘จรโต เจปิ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ อภิชฺฌายติ เอตายาติ **อภิชฺฌา,** ปรภณฺฑาภิชฺฌายนลกฺขณสฺส โลภเสฺสตํ อธิวจนํฯ พฺยาปชฺชติ ปูติภวติ จิตฺตํ เอเตนาติ **พฺยาปาโท,** ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทินยปฺปวตฺตสฺส เอกูนวีสติอาฆาตวตฺถุวิสยสฺส โทสเสฺสตํ อธิวจนํฯ อุภินฺนมฺปิ ‘‘ตตฺถ กตโม กามจฺฉโนฺท? โย กาเมสุ กามจฺฉโนฺท กามเสฺนโห กามปิปาสา กามปริฬาโห กามมุจฺฉา กามโชฺฌสาน’’นฺติ (ธ. ส. ๑๑๕๙), ตถา ‘‘โลโภ ลุพฺภนา ลุพฺภิตตฺตํ สาราโค สารชฺชนา สารชฺชิตตฺตํ อภิชฺฌา

โลโภ อกุสลมูล''นฺติอาทินา (ธ. ส. ๓๙๑), ''โทโส ทุสฺสนา ทุสฺสิตตฺตํ พฺยาปตฺติ พฺยาปชฺชนา พฺยาปชฺชิตตฺตํ วิโรโธ ปฏิวิโรโธ จณฺฑิกฺกํ อสุโรโป อนตฺตมนตา จิตฺตสฺสา''ติอาทินา (ธ. ส. ๔๑๘, ๑๒๓๗) จ วิตฺถาโร เวทิตพฺโพฯ **วิคโต โหตี**ติ อยญฺจ อภิชฺฌา, อยญฺจ พฺยาปาโท วิคโต โหติ อปคโต, ปหีโน โหตีติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา กามจฺฉนฺทนีวรณสฺส จ พฺยาปาทนีวรณสฺส จ ปหานํ ทสฺสิตํ โหติฯ

ถินมิทฺธนฺติ ถินเญฺจว มิทฺธญฺจฯ เตสุ จิตฺตสฺส อกมฺมญฺญตา ถินํ, อาลสิยเสฺสตํ อธิวจนํ, เวทนาทีนํ ติณฺณํ ขนฺธานํ อกมฺมญฺญตา มิทฺธํ, ปจลายิกภาวเสฺสตํ อธิวจนํฯ อฺภินฺนมฺปิ ''ตตฺถ กตมํ ถินํ? ยา จิตฺตสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา โอลียนา สลฺลียนาฯ ตตฺถ กตมํ มิทฺธํ? ยา กายสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา โอนาโห ปริโยนาโห''ติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๖๒-๑๑๖๓) นเยน วิตฺถาโร เวทิตโพฺพฯ

อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนฺติ อุทฺธจฺจเญฺจว กุกฺกุจฺจญฺจฯ ตตฺถ อุทฺธจฺจํ นาม จิตฺตสฺส อุทฺธตากาโร, กุกฺกุจฺจํ นาม อกตกลฺยาณสฺส กตปาปสฺส ตปฺปจฺจยา วิปฺปฏิสาโรฯ อฺภินฺนมฺปิ ''ตตฺถ กตมํ อุทฺธจฺจํ? ยํ จิตฺตสฺส อุทฺธจฺจํ อวูปสโม เจตโส วิเกฺขโป ภนฺตตฺตํ จิตฺตสฺสา''ติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๖๕) วิตฺถาโรฯ ''อกตํ วต เม กลฺยาณํ, อกตํ กุสลํ, อกตํ ภีรุตฺตานํ; กตํ ปาปํ, กตํ ลุทฺทํ, กตํ กิพฺพิส''นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๔๘; เนตฺติ. ๑๒๐) ปวตฺติอากาโร เวทิตโพฺพฯ

วิจิกิจฺฉาติ พุทฺธาทีสุ สํสโยฯ ตสฺสา ''สตฺถริ กงฺขติ วิจิกิจฺฉติ, นาธิมุจฺจติ น สมฺปสีทตี''ติอาทินา (วิภ. ๙๑๕), ''ตตฺถ กตมา วิจิกิจฺฉา? ยา กงฺขา กงฺขายนา กงฺขายิตตฺตํ วิมติ วิจิกิจฺฉา เทฺวฬฺหกํ เทฺวธาปโถ สํสโย อเนกํสคฺคาโห อาสปฺปนา ปริสปฺปนา อปริโยคาหนา ฉมฺภิตตฺตํ จิตฺตสฺส มโนวิเลโข''ติอาทินา (ธ. ส. ๑๐๐๘) จ นเยน วิตฺถาโร เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ อภิชฺฌาพฺยาปาทาทีนํ วิคมวเสน จ ปหานวเสน จ เตสํ วิกฺขมฺภนเมว เวทิตพฺพํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ''โส อภิชฺฌํ โลเก ปหาย วิคตาภิเชฺฌน เจตสา วิหรติ, อภิชฺฌาย จิตฺตํ ปริโสเธติฯ พฺยาปาทปโทสํ ปหาย อพฺยาปนฺนจิโตฺต วิหรติ, พฺยาปาทปโทสา จิตฺตํ ปริโสเธติฯ ถินมิทฺธํ ปหาย วิคตถินมิโทฺธ วิหรติ อาโลกสญฺญี สโต สมฺปชาโน, ถินมิทฺธา จิตฺตํ ปริโสเธติฯ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหาย อนุทฺธโต วิหรติ อชฺฌตฺตํ อุปสนฺตจิโตฺต อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจา จิตฺตํ ปริโสเธติฯ วิจิกิจฺฉํ ปหาย ติณฺณวิจิกิโจฺฉ วิหรติ อกถํกถี กุสเลสุ ธเมฺมสุ, วิจิกิจฺฉาย จิตฺตํ ปริโสเธตี''ติ (วิภ. ๕๐๘)ฯ

ตตฺถ ยถา นีวรณานํ ปหานํ โหติ, ตํ เวทิตพฺพํฯ กถญฺจ เนสํ ปหานํ โหติ? **กามจฺฉนฺทสฺส** ตาว อสุภนิมิเตฺต โยนิโสมนสิกาเรน ปหานํ โหติ, สุภนิมิเตฺต อโยนิโสมนสิกาเรนสฺส อุปฺปตฺติฯ เตนาห ภควา –

> ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, สุภนิมิตฺตํฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลายา''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

เอวํ สุภนิมิเตฺต อโยนิโสมนสิกาเรน อุปฺปชฺชนฺตสฺส กามจฺฉนฺทสฺส ตปฺปฏิปกฺขโต อสุภนิมิเตฺต โยนิโสมนสิกาเรน ปหานํ โหติฯ ตตฺถ อสุภนิมิตฺตํ นาม อสุภมฺปิ อสุภารมฺมณมฺปิ,

โยนิโสมนสิกาโร นาม อุปายมนสิกาโร, ปถมนสิกาโร, อนิจฺเจ อนิจฺจนฺติ วา, ทุกฺเข ทุกฺขนฺติ วา, อนตฺตนิ อนตฺตาติ วา, อสุเภ อสุภนฺติ วา มนสิกาโรฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต กามจฺฉนฺโท ปหียติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อสุภนิมิตฺตํฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อนุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ – อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, อสุภภาวนานุโยโค, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ ทสวิธญฺหิ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสปิ กามจฺฉนฺโท ปหียติ, ภาเวนฺตสฺสปิ , อินฺทฺริเยสุ ปิหิตทฺวารสฺสปิ จตุนฺนํ ปญฺจนฺนํ อาโลปานํ โอกาเส สติ อุทกํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลตาย โภชเน มตฺตญฺญุโนปิฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓);

อสุภกมฺมิกติสฺสเตฺถรสทิเส กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสปิ กามจฺฉนฺโท ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ทสอสุภนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ

ปฏิฆนิมิเตฺต อาโยนิโสมนสิกาเรน **พฺยาปาทสฺส** อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ ปฏิฆมฺปิ ปฏิฆนิมิตฺตํ, ปฏิฆารมฺมณมฺปิ ปฏิฆนิมิตฺตํฯ อโยนิโสมนสิกาโร สพฺพตฺถ เอกลกฺขโณ เอวฯ ตํ ตสฺมึ นิมิเตฺต พหุลํ ปวตฺตยโต พฺยาปาโท อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ปฏิฆนิมิตฺตํฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

เมตฺตาย ปน เจโตวิมุตฺติยา โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ ตตฺถ ‘‘เมตฺตา’’ติ วุเตฺต อปฺปนาปิ อุปจาโรปิ วฏฺฏติ, ‘‘เจโตวิมุตฺตี’’ติ ปน อปฺปนาวฯ โยนิโสมนสิกาโร วุตฺตลกฺขโณวฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต พฺยาปาโท ปหียติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, เมตฺตาเจโตวิมุตฺติฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส อนุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส ปหานายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา พฺยาปาทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ – เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, เมตฺตาภาวนา, กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณา, ปฏิสงฺขานพหุลตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ โอธิสกาโนธิสกทิสาผรณานญฺหิ อญฺญตรวเสน เมตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสปิ พฺยาปาโท ปหียติ, โอธิโส อโนธิโส ทิสาผรณวเสน เมตฺตํ ภาเวนฺตสฺสปิ พฺยาปาโท ปหียติ, ‘‘ตฺวํ เอตสฺส กุทฺธ กึ กริสฺสสิ, กิมสฺส สีลาทีนิ วินาเสตุํ สกฺขิสฺสสิ นนุ ตฺวํ อตฺตโน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมเนว คมิสฺสสิ, ปรสฺส กุชฺฌนํ นาม วีตจฺจิกงฺคารตตฺตอยสลากคูถาทีนิ คเหตฺวา ปรํ ปหริตุกามตา วิย โหติฯ เอโสปิ ตว กุทฺธ กึ กริสฺสติ, กึ เต สีลาทีนิ วินาเสตุํ สกฺขิสฺสติ เอส อตฺต

โน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมเนว คมิสฺสติ, อปฺปฏิจฺฉิตปเหณกํ วิย, ปฏิวาตํ ขิตฺตรโชมุฏฺฐิ วิย จ เอตเสฺสว เอส โกโธ มตฺถเก ปติสฺสตี’’ติ เอวํ อตฺตโน จ ปรสฺส จาติ อุภเยสํ กมฺมสฺสกตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ, ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิสงฺขาเน ฐิตสฺสปิ, อสฺสคุตฺตเตฺถรสทิเส เมตฺตาภาวนารเต กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ พฺยาปาโท ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ เมตฺตานิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา พฺยาปาทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ

อรติอาทีสุ อโยนิโสมนสิกาเรน **ถินมิทฺธสฺส** อุปฺปาโท โหติฯ **อรติ** นาม อุกฺกณฺฐิตตา, **ตนฺที** นาม กายาลสิยํ, **วิชมฺภิตา** นาม กายวินมนา, **ภตฺตสมฺมโท** นาม ภตฺตมุจฺฉา ภตฺตปริฬาโห, **เจตโส ลีนตฺตํ** นาม จิตฺตสฺส ลีนากาโรฯ อิเมสุ อรติอาทีสุ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต ถินมิทฺธํ อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อรติ ตนฺที วิชมฺภิตา ภตฺตสมฺมโท เจตโส ลีนตฺตํฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อารมฺภธาตุอาทีสุ ปน โยนิโสมนสิกาเรน ถินมิทฺธสฺส ปหานํ โหติฯ **อารมฺภธาตุ** นาม ปฐมารมฺภวีริยํ, **นิกฺกมธาตุ** นาม โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตาย ตโต พลวตรํ, **ปรกฺกมธาตุ** นาม ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตรํฯ อิมสฺมึ ติปฺปเภเท วีริเย โยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต ถินมิทฺธํ ปหียติฯ เตนาห –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อารมฺภธาตุ, นิกฺกมธาตุ, ปรกฺกมธาตุฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส อนุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ, อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโห – อิริยาปถสมฺปริวตฺตนตา, อาโลกสญฺญามนสิกาโร , อโพฺภกาสวาโส, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ ฯ อาหรหตฺถกภุตฺตวมิตกตตฺถวฏฺฏกอลํสาฏกกากมาสกโภชนํ ภุญฺชิตฺวา รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนสฺส หิ สมณธมฺมํ กโรโต ถินมิทฺธํ มหาหตฺถี วิย โอตฺถรนฺตํ อาคจฺฉติ, จตุปญฺจอาโลปโอกาสํ ปน ฐเปตฺวา ปานียํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลสฺส ภิกฺขุโน ตํ น โหติฯ เอวํ อติโภชเน นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺสปิ ถินมิทฺธํ ปหียติฯ ยสฺมึ อิริยาปเถ ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, ตโต อญฺญํ ปริวเตฺตนฺตสฺสปิ, รตฺตึ จนฺทาโลกํ ทีปาโลกํ อุกฺกาโลกํ ทิวา สูริยาโลกํ มนสิกโรนฺตสฺสปิ, อโพฺภกาเส วสนฺตสฺสปิ มหากสฺสปเตฺถรสทิเส วิคตถินมิเทฺธ กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสปิ ถินมิทฺธํ ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ธุตงฺคนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ

เจตโส อวูปสเม อโยนิโสมนสิกาเรน **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส** อุปฺปาโท โหติฯ **อวูปสโม** นาม อวูปสนฺตากาโร, อตฺถโต ตํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจเมวฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ เตนาห –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, เจตโส อวูปสโมฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

สมาธิสงฺขาเต ปน เจตโส วูปสเม โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ เตนาห –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, เจตโส วูปสโมฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อนุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ – พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา, วินเย ปกตญฺญุตา, วุฑฺฒเสวิตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ พาหุสเจฺจนปิ หิ เอกํ วา เทฺว วา ตโย วา จตฺตาโร วา ปญฺจ วา นิกาเย ปาฬิวเสน จ อตฺถวเสน จ อุคฺคณฺหนฺตสฺสปิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ, กปฺปิยากปฺปิยปริปุจฺฉาพหุลสฺสปิ, วินยปญฺญตฺติยํ จิณฺณวสีภาวตาย ปกตญฺญุโนปิ , วุเฑฺฒ มหลฺลกเตฺถเร อุปสงฺกมนฺตสฺสปิ, อุปาลิเตฺถรสทิเส วินยธเร กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสปิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ กปฺปิยากปฺปิยนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ

วิจิกิจฺฉาฐฺฐานิเยสุ ธเมฺมสุ อโยนิโสมนสิกาเรน **วิจิกิจฺฉาย** อุปฺปาโท โหติฯ **วิจิกิจฺฉาฐฺฐานิยา ธมฺมา** นาม ปุนปฺปุนํ วิจิกิจฺฉาย การณตฺตา วิจิกิจฺฉาวฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติฯ เตนาห –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, วิจิกิจฺฉาฐฺฐานิยา ธมฺมาฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย ภิโยฺย ภาวาย เวปุลฺลายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

กุสลาทิธเมฺมสุ ปน โยนิโสมนสิกาเรน วิจิกิจฺฉาย ปหานํ โหติฯ เตนาห –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กุสลากุสลา ธมฺมา, สาวชฺชานวชฺชา ธมฺมา, เสวิตพฺพาเสวิตพฺพา ธมฺมา, หีนปณีตา ธมฺมา, กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมาฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อยมาหาโร อนุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย อนุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย ปหานายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา วิจิกิจฺฉาย ปหานาย สํวตฺตนฺติ พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา, วินเย ปกตญฺญุตา, อธิโมกฺขพหุลตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ ฯ พาหุสจฺจวเสนปิ หิ เอกํ วา…เป…. ปญฺจ วา นิกาเย ปาฬิวเสน จ อตฺถวเสน จ อุคฺคณฺหนฺตสฺสปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติ, ตีณิ รตนานิ อารพฺภ กุสลาทิเภเทสุ ธเมฺมสุ ปริปุจฺฉาพหุลสฺสปิ, วินเย จิณฺณวสีภาวสฺสปิ, ตีสุ รตเนสุ โอกปฺปนีย, สทฺธาสงฺขาต, อธิโมกฺขพหุลสฺสปิ, สทฺธาธิมุเตฺต วกฺกลิเตฺถรสทิเส กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ติณฺณํ รตนานํ คุณนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา วิจิกิจฺฉาย ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ

เอตฺถ จ ยถาวุเตฺตหิ เตหิ เตหิ ธเมฺมหิ วิกฺขมฺภนวเสน ปหีนานํ อิเมสํ นีวรณานํ กามจฺฉนฺทนีวรณสฺส ตาว อรหตฺตมเคฺคน อจฺจนฺตปฺปหานํ โหติ, ตถา ถินมิทฺธนีวรณสฺส อุทฺธจฺจนีวรณสฺส จ ฯ พฺยาปาทนีวรณสฺส ปน กุกฺกุจฺจนีวรณสฺส จ อนาคามิมเคฺคน, วิจิกิจฺฉานีวรณสฺส โสตาปตฺติมเคฺคน อจฺจนฺตปฺปหานํ โหติฯ ตสฺมา เตสํ ตถา ปหานาย อุปการธเมฺม ทเสฺสตุํ **‘‘อารทฺธํ โหติ วีริย’’**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ อิทเมว วา ยถาวุตฺตํ อภิชฺฌาทีนํ นีวรณานํ ปหานํ, ยสฺมา หีนวีริยตาย กุสีเตน, อนุปฏฺฐิตสฺสติตาย มุฏฺฐสฺสตินา, อปฏิปฺปสฺสทฺธทรถตาย

สารทฺธกาเยน, อสมาหิตตาย วิกฺขิตฺตจิเตฺตน น กทาจิปิ เต สกฺกา นิพฺพเตฺตตุํ, ปเคว อิตรํ, ตสฺมา ยถา ปฏิปนฺนสฺส โส อภิชฺฌาทีนํ วิคโม ปหานํ สมฺภวติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“อารทฺธํ โหติ วีริย”**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตสฺสโตฺถ – เตสํ นีวรณานํ ปหานาย สเพฺพสมฺปิ วา สํกิเลสธมฺมานํ สมุจฺฉินฺทนตฺถาย วีริยํ อารทฺธํ โหติ, ปคฺคหิตํ อสิถิลปฺปวตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อารทฺธตฺตา เอว จ อนฺตรา สโงฺกจสฺส อนาปชฺชนโต **อสลฺลีนํ**ฯ

อุปฏฺฐิตา สติ อสมฺมุฏฺฐาติ น เกวลญฺจ วีริยเมว, สติปิ อารมฺมณาภิมุขภาเวน อุปฏฺฐิต า โหติ, ตถา อุปฏฺฐิตตฺตา เอว จ จิรกตจิรภาสิตานํ สรณสมตฺถตาย อสมฺมุฏฺฐาฯ **ปสฺสโทฺธ**ติ กายจิตฺตทรถปฺปสฺสมฺภเนน กาโยปิสฺส ปสฺสโทฺธ โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา นามกาเย ปสฺสเทฺธ รูป กาโยปิสฺส ปสฺสโทฺธ เอว โหติ, ตสฺมา ‘‘นามกาโย รูปกาโย’’ติ อวิเสเสตฺวา ‘‘ปสฺสโทฺธ กาโย’’ติ วุตฺตํฯ **อสารโทฺธ**ติ โส จ ปสฺสทฺธตฺตา เอว อสารโทฺธ, วิคตทรโถติ วุตฺตํ โหติฯ **สมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺค**นฺติ จิตฺตมฺปิสฺส สมฺมา อาหิตํ สุฏฺฐุ ฐปิตํ อปฺปิตํ วิย โหติ, สมาหิตตฺตา เอว จ เอกคฺคํ อจลํ นิปฺผนฺทนํ นิริญฺชนนฺติฯ

เอตฺตาวตา ฌานมคฺคานํ ปุพฺพภาคปฏิปทา กถิตาฯ เตเนวาห –

> ‘‘จรมฺปิ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํภูโต อาตาปี โอตฺตาปี สตตํ สมิตํ อารทฺธวีริโย ปหิต โตฺตติ วุจฺจตี’’ติ (อิติวุ. ๑๑๐)ฯ

ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺต เอวฯ

คาถาสุ **ยตํ จเร**ติ ยตมาโน จเรยฺย, จงฺกมนาทิวเสน คมนํ กเปฺปโนฺตปิ ‘‘อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมตี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๖๕๑-๖๖๒; วิภ. ๓๙๐) นเยน วุตฺตสมฺมปฺปธานวีริยวเสน ยตโนฺต ฆเฏโนฺต วายมโนฺต ยถา อกุสลา ธมฺมา ปหียนฺติ, กุสลา ธมฺมา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, เอวํ คมนํ กเปฺปยฺยาติ อ โตฺถฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ เกจิ ปน ‘‘ยต’’นฺติ เอตสฺส สํยโตติ อตฺถํ วทนฺติฯ **ติเฏฺฐ**ติ ติเฏฺฐยฺย ฐานํ กเปฺปยฺยฯ **อเจฺฉ**ติ นิสีเทยฺยฯ **สเย**ติ นิปเชฺชยฺยฯ **ยตเมนํ ปสารเย**ติ เอตํ ป สาเรตพฺพํ หตฺถปาทาทึ ยตํ ยตมาโน ยถาวุตฺตวีริยสมงฺคีเยว หุตฺวา ปสาเรยฺย, สพฺพตฺถ ปมาทํ วิชเหยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ยถา ปฏิปชฺชโนฺต ยตํ ยตมาโน นาม โหติ, ตํ ปฏิปทํ ทเสฺสตุํ **“อุทฺธ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุทฺธ**นฺติ อุปริฯ **ติริย**นฺติ ติริยโต, ปุรตฺถิมทิสาทิวเสน สมนฺตโต ทิสาภาเคสูติ อ โตฺถฯ **อปาจีน**นฺติ เหฏฺฐาฯ **ยาวตา ชคโต คตี**ติ ยตฺตกา สตฺตสงฺขารเภทสฺส โลกสฺส ปวตฺ ติ, ตตฺถ สพฺพตฺถาติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา อนวเสสโต สมฺมสนญาณสฺส วิสยํ สงฺคเหตฺวา ทเสฺ สติฯ **สมเวกฺขิตา**ติ สมฺมา เหตุนา ญาเยน อเวกฺขิตา, อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสโกติ วุตฺตํ โหติฯ **ธมฺมาน**นฺติ สตฺตสุญฺญานํฯ **ขนฺธาน**นฺติ รูปาทีนํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํฯ **อุทยพฺพย**นฺติ อุทยญฺจ วยญฺจฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อุปริ ติริยํ อโธติ ติสงฺคเห สพฺพสฺมึ โลเก อตีตาทิเภทภินฺนานํ ปญฺ จุปาทานกฺขนฺธสงฺขาตานํ สเพฺพสํ รูปารูปธมฺมานํ อนิจฺจตาทิสมฺมสนาธิคเตน อุท ยพฺพยญาเณน ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ อุทยํ, ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ วยญฺจ สมเวกฺขิตา สม นุปสฺสิตา ภเวยฺยาติฯ

เจโตสมถสามีจินฺติ จิตฺตสํกิเลสานํ อจฺจนฺตวูปสมนโต เจโตสมถสงฺขาตสฺส อริ ยมคฺคสฺส อนุจฺฉวิกปฏิปทํ ญาณทสฺสนวิสุทฺธึฯ **สิกฺขมาน**นฺติ ปฏิปชฺชมานํ ภาเวนฺตํ ญาณ

ปรมฺปรํ นิพฺพเตฺตนฺตํฯ **สทา**ติ สพฺพกาลํ, รตฺติเญฺจว ทิวา จฯ **สต**นฺติ จตุสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคตาย สติยา สโตการึฯ **สตตํ ปหิตโตฺต**ติ สพฺพกาลํ ปหิตโตฺต นิพฺพานํ ปฏิเปสิตโตฺตติ **ตถาวิธํ ภิกฺขุํ** พุทฺธาทโย อริยา **อาหุ** อาจิกฺขนฺติ กเถนฺติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ทฺวาทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. โลกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒. เตรสเม **โลโก**ติ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโก, อตฺถโต ปุริมํ อริยสจฺจทฺวยํ อิธ ปน ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เวทิตพฺพํฯ สฺวายํ สตฺตโลโก, สงฺขารโลโก, โอกาสโลโกติ วิภาคโต สรูปโต จ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ อปิจ ขนฺธโลกาทิวเสน จ อเนกวิโธ โลโกฯ ยถาห –

‘‘โลโกติ ขนฺธโลโก, ธาตุโลโก, อายตนโลโก, วิปตฺติภวโลโก, วิปตฺติสมฺภวโลโก, สมฺปตฺติภวโลโก, สมฺปตฺติสมฺภวโลโก, เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อหารฏฺฐิติกา, เทฺว โลกา นามญฺจ รูปญฺจ, ตโย โลกา ติโสฺส เวทนา, จตฺตาโร โลกา จตฺตาโร อาหารา, ปญฺจ โลกา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, ฉ โลกา ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ, สตฺต โลกา สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย, อฏฺฐ โลกา อฏฺฐ โลกธมฺมา, นว โลกา นว สตฺตาวาสา, ทส โลกา ทสายตนานิ, ทฺวาทส โลกา ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส โลกา อฏฺฐารส ธาตุโย’’ติ (มหานิ. ๓; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒)ฯ

เอวมเนกธา วิภโตฺตปิ โลโก ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ เอว สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉติ, อุปาทานกฺขนฺธา จ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ชาติปิ ทุกฺขา …เป.… สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาปิ ทุกฺขาติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อตฺถโต ปุริมํ อริยสจฺจทฺวยํ, อิธ ปน ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เวทิตพฺพ’’นฺติฯ นนุ จ ลุชฺชนปลุชฺชนโฏฺฐ อวิเสเสน ปญฺจสุ ขเนฺธสุ สมฺภวตีติ? สจฺจํ สมฺภวติฯ ยํ ปน น ลุชฺชตีติ คหิตํ, ตํ ตถา น โหติ, เอกํเสเนว ลุชฺชติ ปลุชฺชตีติ โส โลโกติ อุปาทานกฺขเนฺธเสฺวว โลกสโทฺท นิรูโฬฺหติ เวทิตโพฺพฯ ตสฺมา โลโกติ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เอวฯ

ยทิปิ ตถาคต-สทฺทสฺส เหฏฺฐา ตถาคตสุเตฺต นานานเยหิ วิตฺถารโต อโตฺถ วิภโตฺต, ตถาปิ ปาฬิยา อตฺถสํวณฺณนามุเขน อยมตฺถวิภาวนา – **อภิสมฺพุโทฺธ**ติ ‘‘อภิเญฺญยฺยโต ปริเญฺญยฺยโต’’ติ ปุเพฺพ วุตฺตวิภาเคน วา อวิเสสโต ตาว อาสยานุสยจริยาธิมุตฺติอาทิเภทโต กุสลากุสลาทิวิภาคโต วณฺณปฺปมาณสณฺฐานาทิเภทโต, วิเสสโต วา ปน ‘‘อยํ สสฺสตาสโย, อยํ อุเจฺฉทาสโย’’ติอาทินา ‘‘กกฺขฬลกฺขณา ปถวีธาตุ, ปคฺฆรณลกฺขณา อาโปธาตู’’ติอาทินา จ อภิวิสิเฏฺฐน สยมฺภุญาเณน สมฺมา อวิปรีตํ โย โย อโตฺถ ยถา ยถา พุชฺฌิตโพฺพ, ตถา ตถา พุโทฺธ ญาโต อตฺตปจฺจโกฺข กโตติ อภิสมฺพุโทฺธฯ

โลกสฺมาติ ยถาวุตฺตโลกโตฯ **วิสํยุโตฺต**ติ วิสํสโฏฺฐ, ตปฺปฏิพทฺธานํ สเพฺพสํ สํโยชนานํ สมฺมเทว สมุจฺฉินฺนตฺตา ตโต วิปฺปมุโตฺตติ อโตฺถฯ **โลกสมุทโย**ติ สุตฺตนฺตนเยน ตณฺหา, อภิธมฺมนเยน ปน อภิสงฺขาเรหิ สทฺธิํ ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํฯ **ปหีโน**ติ โพธิมเณฺฑ อรหตฺตมคฺคญาเณน สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน สวาสนํ ปหีโนฯ **โลกนิโรโธ**ติ นิพฺพานํฯ **สจฺฉิกโต**ติ อตฺตปจฺจโกฺข กโตฯ **โลกนิโรธคามินี ปฏิปทา**ติ สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสงฺคโห อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ โส หิ โลกนิโรธํ นิพฺพานํ คจฺฉติ อธิคจฺฉติ, ตทตฺถํ อริเยหิ ปฏิปชฺชียติ จาติ โลกนิโรธคามินี ปฏิปทาติ วุจฺจติฯ

เอตฺตาวตา ตถานิ อภิสมฺพุโทฺธ ยาถาวโต คโตติ ตถาคโตติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติฯ จตฺตาริ หิ อริยสจฺจานิ ตถานิ นามฯ ยถาห –

> ‘‘จตฺตาริมานิ , ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? อิทํ ทุกฺขนฺติ, ภิกฺขเว, ตถเมตํ อวิตถเมตํ, อนญฺญถเมต’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐) วิตฺถาโรฯ

อปิจ ตถาย คโตติ ตถาคโต, ตถํ คโตติ ตถาคโต , คโตติ จ อวคโต อตีโต ปโตฺต ปฏิปโนฺนติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา ภควา สกลโลกํ ตีรณปริญฺญาย ตถาย อวิปรีตาย คโต อวคโต, ตสฺมา โลโก ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโตฯ โลกสมุทยํ ปหานปริญฺญาย ตถาย คโต อตีโตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธํ สจฺฉิกิริยาย ตถาย คโต ปโตฺตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธคามินึ ปฏิปทํ ตถํ อวิปรีตํ คโต ปฏิปโนฺนติ ตถาคโตติฯ เอวํ อิมิสฺสา ปาฬิยา ภควโต ตถาคตภาวทีปนวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิติ ภควา จตุสจฺจาภิสโมฺพธนวเสน อตฺตโน ตถาคตภาวํ ปกาเสตฺวา อิทานิ ตตฺถ ทิฏฺฐาทิอภิสโมฺพธิวเสนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยํ, ภิกฺขเว’’**ติอาทิมาหฯ องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๒๓) ปน ‘‘จตูหิ สเจฺจหิ อตฺตโน พุทฺธภาวํ กเถตฺวา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ ตถาคตสทฺท-พุทฺธสทฺทานํ อตฺถโต นินฺนานากรณตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตถา เจว หิ ปาฬิ ปวตฺตาติฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐ**นฺติ รูปายตนํฯ **สุต**นฺติ สทฺทายตนํฯ **มุต**นฺติ ปตฺวา คเหตพฺพโต คนฺธายตนํ, รสายตนํ, โผฏฺฐพฺพายตนญฺจฯ **วิญฺญาต**นฺติ สุขทุกฺขาทิธมฺมารมฺมณํฯ **ปตฺต**นฺติ ปริเยสิตฺวา วา อปริเยสิตฺวา วา ปตฺตํฯ **ปริเยสิต**นฺติ ปตฺตํ วา อปฺปตฺตํ วา ปริเยสิตํฯ **อนุวิจริตํ มนสา**ติ จิเตฺตน อนุสญฺจริตํฯ กสฺส ปน อนุวิจริตํ มนสาติ? **สเทวกสฺส...เป.... สเทวมนุสฺสายา**ติ สมฺพนฺธนียํฯ ตตฺถ สห เทเวหีติ สเทวโก, ตสฺส **สเทวกสฺส**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

สเทวกวจเนน เจตฺถ ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ เวทิตพฺพํ, สมารกวจเนน ฉฏฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํ, สพฺรหฺมกวจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณํ, สสฺสมณพฺราหฺมณิวจเนน สาสนสฺส ปจฺจตฺถิกสมณพฺราหฺมณคฺคหณเญฺจว สมิตปาปพาหิตปาปสมณพฺราหฺมณคฺคหณญฺจ, ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณํ , สเทวมนุสฺสวจเนน สมฺมุติเทวอวเสสมนุสฺสคฺคหณํฯ เอวเมตฺถ ตีหิ ปเทหิ เทวมารพฺรเหฺมหิ สทฺธึ สตฺตโลโก, ทฺวีหิ ปชาวเสน สตฺตโลโก คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ

อปโร นโย – สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรเทวโลโก คหิโต, สมารกวจเนน ฉกามาวจรเทวโลโก, สพฺรหฺมกวจเนน รูปีพฺรหฺมโลโก, สสฺสมณพฺราหฺมณาทิวจเนน สมฺมุติเทเวหิ สห อวเสสสตฺตโลโก คหิโตฯ อปิเจตฺถ สเทวกวจเนน อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต สพฺพโลกวิสยสฺส ภควโต อภิสมฺพุทฺธภาเว ปกาสิเต เยสเมวํ สิยา ‘‘มาโร นาม มหานุภาโว ฉกามาวจริสฺสโร วสวตฺตี, พฺรหฺมา ปน ตโตปิ มหานุภาวตโร ทสหิ องฺคุลีหิ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อาโลกํ ผรติ, อุตฺตมชฺฌานสมาปตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทติฯ ปุถู จ สมณพฺราหฺมณา อิทฺธิมโนฺต ทิพฺพจกฺขุกา ปรจิตฺตวิทุโน มหานุภาวา สํวิชฺชนฺติฯ อยญฺจ สตฺตกาโย อนโนฺต อปริมาโณ, กิเมเตสํ สเพฺพสํเยว วิสโย อนวเสสโต ภควตา อภิสมฺพุโทฺธ’’ติ? เตสํ วิมตึ วิธเมโนฺต ภควา **‘‘สเทวกสฺส โลกสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ

โปราณา ปนาหุ – ‘‘สเทวกสฺสา’’ติ เทวตาหิ สทฺธึ อวเสสโลกํ ปริยาทิยติ, ‘‘สมารกสฺสา’’ติ มาเรน สทฺธึ อวเสสโลกํ, ‘‘สพฺรหฺมกสฺสา’’ติ พฺรเหฺมหิ สทฺธึ อวเสสโลกํฯ เอวํ สเพฺพปิ ติภวูปเค สเตฺต ตีสุ ปเทสุ ปกฺขิปิตฺวา ปุน ทฺวีหิ ปเทหิ ปริยาทิยโนฺต ‘‘สสฺสมณพฺ

ราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสายา’’ติ อาหฯ เอวํ ปญฺจหิปิ ปเทหิ ขนฺธตฺตยปริจฺฉินฺนํ สพฺพสตฺเต ปริยาทิยติฯ

ยสฺมา ตํ ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธนฺติ อิมินา อิทํ ทเสฺสติ – ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส ‘‘นีลํ ปีตก’’นฺติอาทิ รูปารมฺมณํ จกฺขุทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตํ สพฺพํ ‘‘อยํ สโตฺต อิมสฺมิํ ขเณ อิมํ นาม รูปารมฺมณํ ทิสฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌโตฺต วา ชาโต’’ติ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ ตถา ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส ‘‘เภริสโทฺท มุทิงฺคสโทฺท’’ติอาทิ สทฺทารมฺมณํ โสตทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, ‘‘มูลคโนฺธ ตจคโนฺธ’’ติอาทิ คนฺธารมฺมณํ ฆานทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติ, ‘‘มูลรโส ขนฺธรโส’’ติอาทิ รสารมฺมณํ ชิวฺหาทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติ , ‘‘กกฺขฬํ มุทุก’’นฺติอาทิ ปถวีธาตุเตโชธาตุวาโยธาตุเภทํ โผฎฺฐพฺพารมฺมณํ กายทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติ , ‘‘อยํ สโตฺต อิมสฺมิํ ขเณ อิมํ นาม โผฎฺฐพฺพํ ผุสิตฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌโตฺต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ

ตถา ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส สุขาทิเภทํ ธมฺมารมฺมณํ มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติ, ‘‘อยํ สโตฺต อิมสฺมิํ ขเณ อิมํ นาม ธมฺมารมฺมณํ ชานิตฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌโตฺต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ เอวํ ยํ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส ทิฎฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ, ตํ ตถาคเตน อทิฎฺฐํ วา อสุตํ วา อมุตํ วา อวิญฺญาตํ วา นตฺถิฯ อิมสฺส ปน มหาชนสฺส ปริเยสิตฺวา อปฺปตฺตมฺปิ อตฺถิ, อปริเยสิตฺวา อปฺปตฺตมฺปิ อตฺถิ, ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, อปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิฯ สพฺพมฺปิ ตถาคตสฺส อปฺปตฺตํ นาม นตฺถิ ญาเณน อสจฺฉิกตํฯ ตโต เอว ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ จกฺขุทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉนฺตํ รูปารมฺมณํ นาม อตฺถิ, ตํ ภควา สพฺพํ สพฺพากาเรน ชานาติ ปสฺสติฯ เอวํ ชานตา ปสฺสตา จาเนน ตํ อิฎฺฐานิฎฺฐาทิวเสน วา ทิฎฺฐสุตมุตวิญฺญาเตสุ ลพฺภมานปทวเสน วา ‘‘กตมํ ตํ รูปํ รูปายตนํ? ยํ รูปํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฎิฆํ นีลํ ปีตก’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๖๑๗) นเยน อเนเกหิ นาเมหิ เตรสหิ วาเรหิ เทฺวปญฺญาสาย นเยหิ วิภชฺชมานํ ตเถว โหติ, วิตถํ นตฺถิฯ เอส นโย โสตทฺวาราทีสุปิ อาปาถมาคจฺฉเนฺตสุ สทฺทาทีสุฯ

ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตีติ ยํ ยถา โลเกน คตํ, ตสฺส ตเถว คตตฺตา ตถาคโตติ วุจฺจติฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘อภิสมฺพุทฺธ’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ ตถาคตสเทฺทน สมานตฺถํฯ อิมินา ตถาทสฺสิภาวโต ตถาคโตติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ธมฺมเสนาปตินา –

> ‘‘น ตสฺส อทฺทิฎฺฐมิธตฺถิ กิญฺจิ,
> อโถ อวิญฺญาตมชานิตพฺพํ;
> สพฺพํ อภิญฺญาสิ ยทตฺถิ เนยฺยํ,
> ตถาคโต เตน สมนฺตจกฺขู’’ติฯ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฎิ. ม. ๑.๑๒๑);

สุตฺตเนฺตปิ วุตฺตํ ภควตา –

> ‘‘ยํ , ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส…เป.… สเทวมนุสฺสาย ปชาย ทิฎฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, ตมหํ ชานามิ, ตมหํ อพฺภญฺญาสิํ, ตํ ตถาคตสฺส วิทิตํ, ตํ ตถาคโต น อุปฎฺฐาสี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔)ฯ

ยญฺจ, ภิกฺขเว, รตฺตึ ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌตีติ ยสฺสญฺจ วิสาขปุณฺณมรตฺติยํ ตถา อาคตาทิอเตฺถน ตถาคโต ภควา โพธิมเณฺฑ อปราชิตปลฺลเงฺก นิสิโนฺน ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา อุตฺตริตราภาวโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อาสวกฺขยญาเณน สทฺธึ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อธิคจฺฉติฯ **ยญฺจ รตฺตึ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายตี**ติ ยสฺสญฺจ วิสาขปุณฺณมรตฺติยํเยว กุสินารายํ อุปวตฺตเน มลฺลานํ สาลวเน ยมกสาลานมนฺตเร อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติฯ **ยํ เอตสฺมิํ อนฺตเร**ติ อิมาสํ ทฺวินฺนํ สอุปาทิเสสอนุปาทิเสสนิพฺพานธาตูนํ เวมเชฺฌ ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสปริมาเณ กาเล ปฐมโพธิยมฺปิ, มชฺฌิมโพธิยมฺปิ, ปจฺฉิมโพธิยมฺปิ ยํ สุตฺตเคยฺยาทิปฺปเภทํ ธมฺมํ **ภาสติ** นิทฺทิสนวเสน, **ลปติ** อุทฺธิสนวเสน, **นิทฺทิสติ** ปฏินิทฺทิสนวเสนฯ **สพฺพํ ตํ ตเถว โหตี**ติ ตํ เอตฺถนฺตเร เทสิตํ สพฺพํ สุตฺตเคยฺยาทินวงฺคํ พุทฺธวจนํ อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ อนุปวชฺชํ อนูนํ อนธิกํ สพฺพาการปริปุณฺณํ ราคมทนิมฺมทนํ…เป.… โมหมทนิมฺมทนํ, นตฺถิ ตตฺถ วาลคฺคมตฺตมฺปิ อวกฺขลิตํ, เอกมุทฺทิกาย ลญฺฉิตํ วิย เอกนาฬิยา มิตํ วิย เอกตุลาย ตุลิตํ วิย จ ตํ ตเถว โหติ ยสฺสตฺถาย ภาสิตํ, เอกเนฺตเนว ตสฺส สาธนโต, **โน อญฺญถา**ฯ ตสฺมา ตถํ, อวิตถํ, อนญฺญถํฯ เอเตน ตถาวาทิตาย ตถาคโตติ ทเสฺสติฯ คทอโตฺถ อยํ คตสโทฺท ทการสฺส ตการํ กตฺวา, ตสฺมา ตถํ คทตีติ ตถาคโตติ อโตฺถฯ อถ วา อาคทนํ อาคโท, วจนนฺติ อโตฺถฯ ตโถ อวิปรีโต อาคโท ยสฺสาติ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ เอวเมตฺถ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

ยถาวาที ตถาการีติ เย ธเมฺม ภควา ‘‘อิเม ธมฺมา อกุสลา สาวชฺชา วิญฺญุครหิตา สมตฺตา สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตี’’ติ ปเรสํ ธมฺมํ เทเสโนฺต วทติ, เต ธเมฺม เอกเนฺตเนว สยํ ปหาสิฯ เย ปน ธเมฺม ภควา ‘‘อิเม ธมฺมา กุสลา อนวชฺชา วิญฺญุปฺปสตฺถา สมตฺตา สมาทินฺนา หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺตี’’ติ วทติ, เต ธเมฺม เอกเนฺตเนว สยํ อุปสมฺปชฺช วิหาสิฯ ตสฺมา ยถาวาที ภควา, ตถาการีติ เวทิตโพฺพฯ **ยถาการี ตถาวาที**ติ สมฺมเทว สีลาทิปริปูรณวเสน สมฺมา ปฏิปโนฺน สยํ ยถาการี ภควา, ตเถว ธมฺมเทสนาย ปเรสํ ตตฺถ ปติฏฺฐาปนวเสน ตถาวาทีฯ ภควโต หิ วาจาย กาโย อนุโลเมติ, กายสฺสปิ วาจาฯ ตสฺมา ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาที จ โหติฯ เอวํภูตสฺส จสฺส ยถา วาจา, กาโยปิ ตถา คโต ปวโตฺตฯ ยถา จ กาโย, วาจาปิ ตถา คตา ปวตฺตาติ อโตฺถฯ

อภิภู อนภิภูโตติ อุปริ ภวคฺคํ เหฏฺฐา อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กตฺวา ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ ภควา สพฺพสเตฺต อภิภวติ สีเลนปิ สมาธินาปิ ปญฺญายปิ วิมุตฺติยาปิ วิมุตฺติญาณทสฺสเนนปิ, น ตสฺส ตุลา วา ปมาณํ วา อตฺถิ, อสโม อสมสโม อปฺปฏิโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโล อตุโล อปฺปเมโยฺย อนุตฺตโร ธมฺมราชา เทวานํ อติเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมาฯ ตโต เอว สยํ น เกนจิ อภิภูโตติ อนภิภูโตฯ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกํสเตฺถ นิปาโตฯ ยญฺหิ กิญฺจิ เนยฺยํ นาม, สพฺพํ ตํ หตฺถตเล อามลกํ วิย ปสฺสตีติ **ทโส**ฯ อวิปรีตํ อาสยาทิอวโพเธน หิตูปสํหาราทินา จ สเตฺต, ภาวญฺญถตฺตูปนยวเสน สงฺขาเร สพฺพากาเรน สุจิณฺณวสิตาย สมาปตฺติโย จิตฺตญฺจ วเส วเตฺตตีติ **วสวตฺตี**ฯ เอตฺตาวตา อภิภวนเฏฺฐน ภควา อตฺตโน ตถาคตภาวํ ทเสฺสติฯ

ตเตฺรวํ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพา – อคโท วิย อคโทฯ โก ปเนส? เทสนาวิลาโส เจว ปุญฺญุสฺสโย จฯ เตเนว เหส มหานุภาโว ภิสโกฺก วิย ทิพฺพาคเทน สเปฺป, สเพฺพ ปรปฺปวาทิโน สเทวกญฺจ โลกํ อภิภวติฯ อิติ สพฺพโลกาภิภวเน ตโถ อวิปรีโต เทสนาวิลาโส เจว

ปุญฺญุสฺสโย จ อคโท อสฺสาติ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ เวทิตพฺพฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ส เทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป…. วสวตฺตี, ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี’’ติฯ

คาถาสุ **สพฺพโลกํ อภิญฺญายา**ติ เตธาตุกโลกสนฺนิวาสํ ชานิตฺวาฯ **สพฺพโลเก ยถา ตถ**นฺติ ตสฺมึ เตธาตุกโลกสนฺนิวาเส ยํกิญฺจิ เนยฺยํ, ตํ สพฺพํ ยถาตถํ อวิปรีตํ ชานิตฺวาฯ **สพฺพ โลกวิสํยุโตฺต**ติ จตุนฺนํ โยคานํ อนวเสสปฺปหาเนน สเพฺพนปิ โลเกน วิสํยุโตฺต วิปฺปมุโตฺตฯ **อนูปโย**ติ สพฺพสฺมิมฺปิ โลเก ตณฺหาทิฎฺฐิอุปเยหิ อนูปโย เตหิ อุปเยหิ วิรหิโตฯ

สพฺพาภิภูติ รูปาทีนิ สพฺพารมฺมณานิ, สพฺพํ สงฺขารคตํ, สเพฺพปิ มาเร อภิภวิตฺวา ฐิโตฯ **ธีโร**ติ ธิติสมฺปโนฺนฯ **สพฺพคนฺถปฺปโมจโน**ติ สเพฺพ อภิชฺฌากายคนฺถาทิเก โมเจตฺวา ฐิโต เวเนยฺยสนฺตาเนปิ อตฺตโน เทสนาวิลาเสน เตสํ ปโมจนโต สพฺพคนฺถปฺปโมจโนฯ **ผุฎฺฐาสฺสา**ติ ผุฎฺฐา อสฺสฯ กรณเตฺถ อิทํ สามิวจนํ, ผุฎฺฐา อเนนาติ อโตฺถฯ **ปรมา สนฺตี**ติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ เตน ญาณผุสเนน ผุฎฺฐํฯ เตเนวาห ‘‘นิพฺพานํ อกุโตภย’’นฺติฯ อถ วา **ปรมา สนฺตี**ติ อุตฺตมา สนฺติฯ กตรา สาติ? นิพฺพานํฯ ยสฺมา ปน นิพฺพาเน กุโตจิ ภยํ นตฺถิ, ตสฺมา ตํ **อกุโตภย**นฺติ วุจฺจติฯ

อนีโฆติ นิทฺทุโกฺขฯ **สพฺพกมฺมกฺขยํ ปโตฺต**ติ สเพฺพสํ กมฺมานํ ขยํ ปริโยสานํ อจฺจนฺตาภาวํ ปโตฺตฯ **วิมุโตฺต อุปธิสงฺขเย**ติ อุปธิสงฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน ตทารมฺมณาย ผลวิมุตฺติยา วิมุโตฺตฯ **เอส โส**ติ เอโส โสฯ **สีโห อนุตฺตโร**ติ ปริสฺสยานํ สหนเฎฺฐน, กิเลสานํ หนนเฎฺฐน จ, ตถาคโต อนุตฺตโร สีโห นามฯ **พฺรหฺม**นฺติ เสฎฺฐํฯ **จกฺก**นฺติ ธมฺมจกฺกํฯ **ปวตฺตยี**ติ ติปริวฎฺฎํ ทฺวาทสาการํ ปวเตฺตสิฯ

อิตีติ เอวํ ตถาคตสฺส คุเณ ชานิตฺวาฯ **สงฺคมฺมา**ติ สมาคนฺตฺวาฯ **ตํ นมสฺสนฺตี**ติ ตํ ตถาคตํ เต สรณํ คตา เทวมนุสฺสา นมสฺสนฺติฯ มหเนฺตหิ สีลาทิคุเณหิ สมนฺนาคตตฺตา **มหนฺตํ,** จตุเวสารชฺชโยเคน **วีตสารทํ**ฯ อิทานิ ยํ วทนฺตา เต นมสฺสนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **ทโนฺต**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อิติ อิมสฺมึ จตุกฺกนิปาเต ฉเฎฺฐ สตฺตเม จ สุเตฺต วฎฺฎํ กถิตํ, ปฐมทุติยตติยทฺวาทสมเตรสเมสุ วิวฎฺฎํ กถิตํ, เสเสสุ วฎฺฎวิวฎฺฎํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เตรสมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยา

ขุทฺทกนิกาย-อฎฺฐกถาย

อิติวุตฺตกสฺส จตุกฺกนิปาตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

ธมฺมิสฺสเรน ชคโต, ธมฺมาโลกวิธายินา;
ธมฺมานํ โพธเนยฺยานํ, ชานตา เทสนาวิธึฯ

ตํ ตํ นิทานมาคมฺม, สพฺพโลกหิเตสินา;
เอกกาทิปฺปเภเทน, เทสิตานิ มเหสินาฯ

ทสุตฺตรสตํ เทฺว จ, สุตฺตานิ **อิติวุตฺตกํ**;
อิติวุตฺตปฺปเภเทน, สงฺคายิํสุ มเหสโยฯ

ฉฬภิญฺญา วสิปฺปตฺตา, ปภินฺนปฏิสมฺภิทา;
ยํ ตํ สาสนโธรยฺหา, ธมฺมสงฺคาหกา ปุเรฯ

ตสฺส อตฺถํ ปกาเสตุํ, โปราณฏฺฐกถานยํ;
นิสฺสาย ยา สมารทฺธา, อตฺถสํวณฺณนา มยาฯ

สา ตตฺถ ปรมตฺถานํ, สุตฺตเนฺตสุ ยถารหํ;
ปกาสนา **ปรมตฺถ-ทีปนี** นาม นามโตฯ

สมฺปตฺตา ปรินิฏฺฐานํ, อนากุลวินิจฺฉยา;
อฏฺฐตฺติํสปฺปมาณาย, ปาฬิยา ภาณวารโตฯ

อิติ ตํ สงฺขโรเนฺตน, ยํ ตํ อธิคตํ มยา;
ปุญฺญํ ตสฺสานุภาเวน, โลกนาถสฺส สาสนํฯ

โอคาเหตฺวา วิสุทฺธาย, สีลาทิปฏิปตฺติยา;
สเพฺพปิ ปาณิโน โหนฺตุ, วิมุตฺติรสภาคิโนฯ

จิรํ ติฏฺฐตุ โลกสฺมิํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสนํ;
ตสฺมิํ สคารวา นิจฺจํ, โหนฺตุ สเพฺพปิ ปาณิโนฯ

สมฺมา วสฺสตุ กาเลน, เทโวปิ ชคติปฺปติ;
สทฺธมฺมนิรโต โลกํ, ธเมฺมเนว ปสาสตูติฯ

อิติ พทรติตฺถวิหารวาสินา อาจริยธมฺมปาเลน กตา

อิติวุตฺตกสฺส อฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ